

200408

С. УЛУҒЗОДА

С. УЛУҒЗОДА

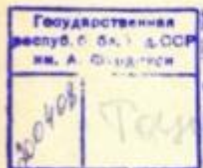

Роман

Нашриёти «Ирфон»
Душанбе 1979

Точка³
У 37

Улуғзода, С.

У 37 Восеъ: Роман. — Душанбе: Ирфон, 1979.

368 ссл.

Романи «Восеъ» ба катриномаи аслии тоҷик Восеъ, бахшида шудааст, ки ӯ бар асоси адули бекони Балхунон шӯриш бардошта буд. Муаллиф навиштаи он солҳои тасвир карда, ки автор образҳои ғаро-мушонашароҳа, аз ҷумла Восеъ ва дӯсти ӯ Назирро мифтариз.

Восеъро сарбозони эмир ба қатл расонданд, лекин номӣ ӯ чун та-момини муборизонаи роҳи солаб дар ёди азамт мондааст.

Улуғзода С.

Восеъ. Роман.

Точка³

70304 — 166
У 37 К(501)13 — 79 — 39 — 79

© Нашрифта «Ирфон», 1979

БОБИ АВВАЛ

Ду-се сол инчониб андешан рӯзу шаби Мирзоакрамбой ин буд, ки чи навъ карда мансаби аз даст рафтаашро ба худ бозгардонад. Бой дар деҳаи Бӯстон, тобеи тумани Ғиждувон, мезист. Уро Мирзои Қорӣ ҳам меғуфтанд, зеро дар ҷавонӣ камтар ба қоригӣ ҳам хонда буд.

Мардак дувоздах сол банавбат дар ҷандии тумани Бухоро амлоқдорӣ карда омад. Дафъан охир амлоқдори Ғиждувон буд. Чун аз мансаб фурумад, якбора худро монанди мусофире, ки дуздон маркабашро ба ғорат бурда дар биёбон пиёдааш гузошта бошанд, хис кард. У бо ҳамроҳин мансаб дусад ҳазор танган нақлашро ҳам аз даст дода, аз ин вачҳ аламаш боз ҳам дардинок ва ҷоқатфарсо гардида буд.

Воқеа чунин аст: аз ин се сол пеш тӯрачон — ҳокими Кармина Абдулахадхон ба мақсади муборакбодии императори нави рус Александри саванум азми сафари Русия карду бзрои баровардани хароҷоти ин сафар ба аҳолии каламрави худ бо номи «мирона» андози иловагӣ андохт. Амлоқдорони туманҳо мебоист ҳар кадоме дусад-сесад ҳазор танга ҷамъ карда ба ҳазинаи ҳоким месупурданд. Мӯхлати ҷамъоварии андоз хеле кӯтоҳ буд, баъзе амлоқдорон ба ин амр расидагӣ карданд ва баъзе натавонистанд. Амлоқдори Ғиждувон ҳам натавонист, бинобар ин ӯ қарор дод, ки «мирона»-ро аз пули шахсии худ ба ҳоким рабонаду баъд онро аз аҳолии ғундошта гирад. У ҳамин тавр ҳам кард.

Баъди ба сафар рафтани амирзода амлоқдор ба пулчинӣ иқдом намуда буд, ки ғиждувоиҳои гурру писси худро сар карданд, зеро аз он пештар андозҳои давлатиро баъзӣ адо карда, «дастмояҳои ба ғалтак баромада» монда буд. Ғиждувоиҳои, ки аслан бе ни ҳам мардумони саркашу индкор ба шумор ме-
рафтанд, аз дасти амлоқдори бемурувваташон ба амир шикоят карданд.

Амир Музаффархон дид, ки муроди тӯрачон ҳосил шуда, маблағи даркорӣ ба дасти ӯ даромадааст, бинобар ин агар вай, яъне амир арзи ғиждувоиҳои қонеъ ва як нафар амлоқдорро аз қор ронад, на фақат зарар намекашад, балки дар байни халқ шӯхрати «филкуши мушпарвар»-и худро зиёдатар мегардонад. Ӯ Мирзоакрамбойро аз чидани андози иловагӣ манъ ва аз мансаби амлоқдорӣ бекор кард. Нақл мекарданд, ки Музаффархон ба атрофиёни худ гуфтааст: «Агар пули амлоқдор ба тӯра рафта бошад, боқе нест, аздусар амлоқдор он пулро аз роҳи ғоратгариву порахӯрӣ пайдо кардааст».

Дар воқеъ амир мансабдорони мамлакаташро нағз мешинохт...

Мирзоакрамбой барои назари илтифоти Абдулаҳадхонро ба худ ҷалб карда дубора соҳиби мансаб шудан ба ҳар қор ӯ ки лозим бошад, тайёр буд.

Ӯ шавҳари се зани никоҳӣ буда, аз зани савнумаш як духтарӣ сездахсола дошт. Духтар номаш Зебӣ бошад ҳам, ҳудаш беэреб буд. Бой ду зани ҷавонтарашро ба ҳар баҳона дошта ме-
зад. Як баҳонаи ӯ ин буд, ки мегуфт: «Шумоҳо зан шуда ба ман ягон духтар ё писари баафту андом ҳам зинда надодед, ки имрӯз ба дардам хӯрад! Шумо қанҷиқхоро зада кушам ҳам боз ҳақкам меравад!» Аз шаттаю шаллоқ фақат зани қалонии бой Ибодатпошо озод буд, зеро ӯ бибиҳалифа — боҳату савод, зани солхӯрда, бонуи ҳонавода ва модари як писари ноқисул-
ақл ва ду духтари аз Зебӣ ҳам беиуртаре буд, писар оиладор ва ҳонааш ҷудо, духтарон ҳам шӯдор буданд. Ҳар гоҳ ки Зебӣ модари худро аз шаттаву шаллоқи падари бадҷаҳлаш ҳалос кардани мешуд, падараш: «Гум шав, башаран хунукат дар гӯр!» гуфта духтаракро дур меронд ё ки ўро ҳам мезд.

Маънии «ба дардам хӯрад» гуфтани бойро занҳо нағз медонистанд: агар ӯ писаре ё духтаре «баафту андом» медошт, он-
ҳоро мисли баъзе амалдорон ба ҳоким ё амир пешкаш карда соҳиби амалу мансабе мегардид...

Аммо агарчи Зебӣ беиур бошад ҳам, Мирзон қорӣ дар

фистри ба тӯраи валнаҳд пешкаш кардани ӯ афтод. Ки медонад, ба тӯра таровати духтарбачагонаву соддагии кӯдакони Зебӣ писанд омада монанд ҳам, аҷаб не. Бой ба зани калони худ маслиҳат андохт. Ӯро шӯиш хурмат менамуд ва маслиҳати рӯзгори худро ҳамеша бо ӯ мекард. Ибодатпошо, ки палонҷҳои худро, хусусан палонҷи хурдаш ва духтари ӯ Зебиро бад меидид, фикри шавҳарашро писандид. «Тӯраи валнаҳд ҳокими мо, соҳиби молу чони мо, ҳам соҳиби наngu номуси мо мебошад. — гуфт ӯ. — писару духтари худро ба гуломӣ ё канизакии тӯрем тортуқ кардан гуноҳ нест».

Матлабро ба Рисолат — модари Зебӣ фаҳмонданд. Фаҳмонданду ба бало монданд. Ин занакӣ ошпазу нонпаз, духтари як мисгари камбағал, чӯрини хонадон, мутеъ ва фармонбардор, чунон доду фиғон бардошт, чунон шӯру гавғое андохт, шавҳараш ва पोшохонашро нахустин бор бо як ҷасорати ғайриҷашмдошт чунон ҳам «аз лой гирифта ба лой зад», ки онҳо аз гуфтаашон пушаймон шуданд. Бой ӯро бо қамчини мезад, аз мӯиш гирифта кашола мекард, аммо Рисолати сарсахт дам наместуд, балки фарёд мекашид, ки «Куш маро! Ё зиндаву зор дар гӯрам тиккону баъд духтарамро бурда ба ҳокимат тортуқ кун! Шумо шармандаҳо, беномусҳо, мансаб гуфта бачаҳотонро мефурӯшед, ҳатто духтарони ноболиғатонро ба фоҳишагӣ меидхед!!»...

Бой ва Ибодатпошо диданд, ки Зебиро, то модараш зинда аст, қурбони мақсади разилони худ карда наметавонанд. Падари мансабҷӯӣ бо вучуди дилсахтӣ, золимӣ ва инодкории ҳуқонааш маҷбур шуд, ки аз фикри ба тӯра пешкаш кардани духтараш даргузарад.

Аммо вай аз таман ҷоҳу мансаб намегузашт. Меандешид, ки боз ба ҷи роҳе, воситае, тadbире дили ҳокимро ёбаду назари илтифоти ӯро ба худ ҷалб намояд.

Тӯраи валнаҳд ғайр аз кӯпкоритозӣ ва шикор, бедонабозиро ҳам дӯст медошт. Мирзоакрамбой инро медонист.

Вай Қали Ашӯр ном киморбозу бедонабози ғиждувоиро мешинохт. Боре шунид, ки яке аз бедонаҳои Ашӯр дар ҷанги бедонаҳо даҳ харифи худро гурезондааст. Ин хабар дар сари савдон Мирзон Қорӣ як фикри ғалатино таълид кард, ки яъне: агар ӯ ҳамон бедонаи тезҷанги ханҷариноро ба даст оварда ба тӯра пешкаш кунад, ҷӣ мешуда бошад? Шонд ки бад-и воситаи вай ба илтифоти ҳокимонан тӯра мушарраф гардад?

Бой ба Ғиждувои рафта Қали Ашӯро дар ҷойхонаи бозори калоба ёфт. Ашӯр як остини ҷакмани сурхаш нӯшида ва остини

дигараш нопӯшида, дар даруни остини пӯшидааш бедонаеро нигоҳ дошта дар кат нишаста буд ва аз дасти поякӣ чилим мекашид. Бой аспашро нигоҳ дошта ба ӯ салом дод. Ашӯр аз ҷо бархоста кафи дасташро чапанвор бар сари синааш ниҳода таорӯф кард:

— Канӣ, бойамак, марҳамат, як пиёла чой.

Бой фурумада, бар лаби кат нишаст, марди поякӣ даррав чилави аспӣ ӯро гирифта ба дарахт баст. Бой аввал чилимро кашаида фаввораи дуди онро аз даҳонаш бароварда кайфашро баҷо оварду баъд пиёлаи чои сабзро аз дасти Ашӯр гирифта ба гап даромад:

— Шунидам, Ашӯрбой, вартишат¹ вартишҳои Ғиждувонро гурезондааст, муборак бошад.

— Қуллук, бойамак.

— Вай ҳамин вартиш буд-мӣ ё дигараш?

— Худаки ҳамин, бойамак, — даст боло карда бедонаи даруни остинашро нишон дод Ашӯр.

— Канӣ ба ман деҳ, як бинам.

Мирзои Қорӣ бедонаро ба дасташ гирифта бо ангуштонаш почаҳо ва нӯли онро санҷид.

— Ҷонваре, паҳлавон будааст! Аммо барои чӣ интиҳин лоғар? — гуфта пурсид, зеро ӯ то алҳол бедонаҳоро фақат барои кабоб карда хӯрдан меҳарид ва гумон мекард, ки бедонаи ҷангӣ ҳам бояд фарбеҳ бошад.

— Ҳамтӯ, бойамак, — Қали Ашӯр лабханд карда ба дил гузаронд, ки: «Аблаҳ, худатро ба ман вартишшинос нишон медиҳию балоро намедонӣ!».

— Агар ман ба ҳамин вартишат харидор шавам, мефурӯшӣ? — якбора боз пурсид бой.

Бедонабоз ҳайрон шуд:

— Фурӯшам? Шумо вартишбоз набудед-ку, бойамак?

— Дар Қармина як ошно дорам, — бардурӯғ гуфт бой, — худаш аз калоншавандаҳо. Ҳоҳиш карда буд, ки «ба ман аз Ғиждувон як вартиши нағзро савғотӣ биёр».

— Хуб, ин тавр бошад, савдо кунед, бойамак. Ман ин вартиши ҷангараамро сад тилло диҳанд ҳам, намефурӯхтам-ку, лекин модом ки шумо даҳан андохтед, майлаш, садкаи саратон, мефурӯшам.

Савдо карданд, Ашӯр як-ду гузашт карду аз сесад танга

¹ Вортиш (к) — ба лаҳҷаи Бухоро бедона.

наст нафуромад. Мирзон Корӣ, ки ба ёфтани дили тӯра чазм карда буд, кӯр шуда сесал тангаро бароварда, шумурда дод.

Кали айёр ба ҳар эҳтимол, агарчи дар шаҳри дигар — дар Кармина ҳам бошад, пайдо шудани ракиbero ба дигар бедоназон ҷангии худ намехост, ба илова ӯ дар дили худ Мирзоакрамбойро аз вачҳи бедонаношиносинаш ва аммо худро бедонашинос ба қалам доданиш масҳара мекард, бинобар ин бо истеҳзон пинҳонӣ ба ӯ чунин маслиҳате дод:

Вартишро аввал ягон ҳафта наравариш кунед, ки фарбех шавад, бойзаман, баъд ба ошнои карминагнатон савғотӣ баред.

— Ҳо, албатта, ҳамин тавр мекунам, — қабул намул Мирзон Корӣ.

Дар ҳақиқат ӯ бедонаро дар қафас андохта ҳафт рӯз обидона дод ва рӯзи ҳаштум онро гирифта ба Кармина равон шуд.

Абдулаҳадхон-тӯра аз шароби ноб сархуш дар базмхонаи ӯрда бо ҳамроҳин дастан созидаву сарояндагон танбӯр навохта, дилхушӣ карда нишаста буд, маҳрам даромада ба арз расонд, ки Мирзоакрамбон бӯстонӣ ба хизмат омадааст ва меҳонад ба дидори мубораки тӯра мушарраф шавад. Тӯра фармуд, бойро ба базмхона дохил карданд. ӯ қафаси бедонаро ба замин гузошта дукад шуда таълим бачо оварду рафта дасти тӯраро гирифта чалап-чалап бӯсид.

— Тасаддуқ шавам, ин вартиш дар Ғиждувон ба даҳ ҳаҷинси ҷангарааш зафар ёфтааст, ғуломашон инро ба тӯраам муносиб дид, аз соҳибаш харида овардам, ки шояд андаке ҳам бошад, мӯчиби дилхушии тӯраам шавад.

Навқари дӯстдошта ва шарикӣ базмхон хосан ҳоким — Яхшибек-удайчӣ бедонаро аз қафас бароварда ба дасти тӯра дод. Тӯра мисли як бедонабози ботачриба тану тӯши онро дид, панҷаву пӯлашро санҷиду таъҷуб карда гуфт:

— Ибӣ, ин аз фарбегӣ чарбӯ бастааст-ку, чигӯ мечангад?

— Тасаддуқ шавам, — бо тавозӯъ ҷавоб дод Мирзоакрамбой, — пай чарбу не, ҳамааш рағу пай. Як ҷанг андохта бинанд, ҳаман вартишхон хосаро нагурезонад, ҳисоб не.

Аҳадхон ба Корӣ як нигоҳи сард афканд, ки аз таре дили Корӣ таҳ зад. ӯ ба ҷӣ вачҳ ин тавр нигоҳ кардани ҳокимро нафаҳмид, аммо вачҳ ин буд, ки «чарбӯ не, рағу пай» гуфтани ӯ ба нафси Аҳадхон расида буд: наҳод ки ӯ, тӯра, рағу пайро аз чарбӯ фарқ карда натавонад?

Тӯра ба хизматгори худ фармуд:

— Ҳочикул, аз вартншо якта зӯрашро биёр, як ҷанг андохта бинем кай.

Ҳочикул аз бедонаҳои хоса якеро овард. Надимони тӯра ва созандаву сарояндагон канора гирифта миёнаи хонаро ҳолӣ карданд; Яхшибек-удайчин босавлати ришқалон, ки дар синну сол ба тӯран бистухафтсола падар шуда метавонист, бедонаи хосаро гирифта дар пойгаҳ ва худн тӯра бо бедонаи «савротӣ» дар пешгаҳ нишаста ҷонваронро ба ҷанг сар доданд. Бедонаи хоса бол афшонда, гардани худро ёзонда, нӯлашро ба тарафи ҳариф найзавор рост карда ҳамла намуд, бедонаи таърифии Мирзоакрамбой гурехта гирд-гирди давра меҳромид ва панох меҷуст. Ҳама диданд, ки вай ҳеҷ майли ҷангидан надорад ва сулҳ мецоҳад. Аввал тӯра ва баъд ҳаман ҳозирон, гайр аз Мирзоакрамбой мулзамн ба тарсу харос афтада, коҳ-коҳ хандиданд. Каҳкаҳа гӯё сангбороне буд, ки ба сари Мирзоакрамбой бечора меборид. Аз шиддати ханда ҷашмони тӯра ашк бароварданд, ӯ ашкн ҷашмонашро пок карда Мирзоакрамбойро масҳаракунон меғуфт:

— Э намури ту, Корӣ! Э вартншат рағу паяш қатӣ аз сарат монад!...

Баъд ӯ барон дилхушӣ Қориро фармуд, ки бо Ҳочикул дуяшон бедонавор ҷанг кунанд. Ҳочикул, ки зоҳиран ба ин навъ шӯхҳои ҳокимн худ одат карда буд, фавран дастхоашро мисли ду пой пешн ҷорпоён ба замин ниҳода, ришн зардашро, ки ба ханҷари зангада монандӣ дошт, ба пеш снх карда сӯи Мирзоакрамбой гавак кашид. Ваҷоҳати ӯ ҳайбатнок буд, бой дар ҳавлу харос афтада ба тӯра тавбаву тазарруъ сар кард:

— Ҳокн поятон шавам, тӯраҷон, сағн даратон шавам, аз гуноҳам гузаред.

Тӯра дар ҳолати завқу ханда фармони худро такрор кард:

— Гапа дароз накун, бефаҳм, тезтар вартнш шуда ба ҷанг даро, набошад саратро меғирам!

Мирзоакрамини шӯрбаҳт хоҳу ноҳоҳ ҳам шуда ҳамҷунин ҳолати ҷорпо ба худ гирифтн ба ҷон бедонаи ҳонин худ ба ҷанг даромад. Ҳочикул ва ӯ ба якдигарашон нӯл мезаданд, калла-ҷанг мекарданд, якдигарро ба тағашон паҳш менамуданд. Ҳочикул мисли бедона бол меафшонд, питпилнк мекард ва гоҳо бедона буданашро фаромӯш карда, монанди ҳар ҷуфтак мезад. Ҳангомае, тамошое ба вуқӯ пайваст, ки тамошобинон аз ханда ба дараҷан рӯдакан шудан мерасиданд. Тӯра шикамашро дош-

та, сарашро ба лӯлаболништи бахмал ҳам мекарду аспвор шиха кашнда, шах шуда-шах шуда механдид.

Окибат Мирзоакрамбон фарбеҳу ғафс ба обу арақ гӯтида нафасиш танг шуда ғалтида монд. Пешхизматони ҳоким ӯро ба пойғаҳ кашнда ба сараш аз сатил оби хуноқ рехтанд. Бечора тамом аз ҳол рафта қариб буд, ки қолаб тикӣ кунад.

Аммо дар охир ин қулфату хорин Мирзон Қорӣ, ҳар чӣ ҳам бошад, беҳуда нарафт.

Рӯзе аз рӯзҳо Яхшибек-удайчӣ, ки дар вақтҳои амлоқдорин Мирзоакрамбон аз ӯ ба тариқи тӯхфаю бахшишҳо кам манфиат наёфта буд, аз рӯи қалришиносӣ бейро ба хонаи худ даъват карда гуфт:

— Ноумед шуда гаштай? Ноумед нашав, Ҳа. Ту ба тӯраам ягон тортуки арзанда кун, он тарафашро ман тӯғрӣ мекунам. Тӯра ба Масков рафта валнаҳд шуда омадан бо аз ҷаноби олай илтимосҳои тӯраро ба инобат мегирифтагӣ шуда монданд. Ҳа. Тортуқат ба тӯраам маъқул шуда монанд, ба қиблагӯшашон гуфта тӯро ба ягон амал таъин мекунонанд, албатта.

— Қошқӣ! — аз дили фиғораи индон пурҳасрате баровард Мирзоакрамбон. — Ҳоким поятон шавам, бек, ялохӣ ба саз дарсод. Шумо асил дӯсти ман, ғамхори ман ҳастед. Агар гуфтагитон шавад, ман шуморо хурсанд накарда наменонам, бек!

— Мешавад, Қорӣ. Ҳа. Ба шарте ки ту дар вақти тортуқ онарданат маро ҳам аз хотир набарорӣ.

— Э, агар аз хотир мебароварда бошам, хотирамро аз даруни синаам қанда мебартоям-а, таксир. Хотирам шумо барин дӯсти ғамхорамро нигоҳ надорад, ба ман интуҳин хотир асло дарқор нест.

Бой пай бурд, ки иншора, албатта, аз тарафи худ тӯра шулааст, вагарна удайчӣ қай аз неши худ ба бой ин гуна таклифро мекунад? Шодин ӯ туғъён зада синаашро қабонда баромаллӣ мешуд. Окибат офтоби толен ӯ ҳам тулӯъ кард!

Баъд аз ду рӯз панҷсад тилло нули нақд вориди хазинаи ҳоким гардид. Мирзоакрамбон барон ин пешкаш панҷ таноб боғи худро фурӯхт. Ӯ ҳасис бошад ҳам, дар ҷое ки бӯи манфиати нақд меомад, пулашро дарег намендонд. Яхшибек-удайчӣ ҳам, албатта, маҳрум намонд — ба ӯ панҷоҳ тилло расид.

Тағи ғап ин, ки он рӯзҳо амир ба хотири писари валнаҳаш Аҳадхон девонбегини ӯро беки Қабодиён таъин карда буд. Аҳад-

хон ба девонбегӣ фармуд, ки Мирзоакрамбойро хамроҳ гирифта ба Кабодиён барад ва дар он ҷо ба вай амали закотчигиро диҳад. Албатта, ба шарте ки бой бо шукронаи ин амал ба ҳокимхонаи Кармина ягон пешкаши арзандае оварад...

Ба ҳамин тариқ Мирзоакрамбой ба муреду мақсади даришааш расида, закотчигии вилояти Кабодиёнро ба даст даровард.

СОБИ ДУВВУМ

Дар кӯхистони Кӯлобу Балҷувон водихои хурд-хурди Хинғоб, Сурхоб, Шӯроб, Обимазор аҷаб ҷоҳон хушбоду ҳаво ва бештаринашон тағоб, яъне обшор ва сердолу дарахтанд. Бару домани кӯхҳои қабат ба қабат ва талу кӯталҳои ҷафс аз авезли баҳор то васати тирамоҳ сабзу хуррам, чашмасорони бешумор оби зулоли худро ба сойҳо, кишту боғу мевазорҳо ҷорӣ мекоранд. Мевахҳои ин сарзаминро намерӯед! Себ, анор, тут, олу, гелос, зардолу ва шафтолун сершарбату хушмазаи Булҷувон, Ховалинг, Сарихосорро кӣ намедонад!

Кӯхистон ҷафат аз замин камбағал аст. Китъаҳои калони заминии қорам ахён-ахён вомехӯранд. Пора-пора киштзорони сабзгун монанди дарбехҳои ҷоман камбағали кӯхистонӣ дар адирҳо пахну парешонанд. Гандум, ҷав, арзан, ҷувориҳо аксари деҳқонон дар тоқиҳо баркашида мекоранд. Ҷалонӣ имсол даҳ тоқӣ ғалла коштааст, бисмадонӣ понздаҳ тоқӣ...

Ҷо-ҷо обраҳае, селхонае, сое, ки кӯхистониён сангобан меоманд, дили кӯху талу кӯталҳоро ҷоқ карда ба водӣ раҳна мекушоянд. Ҳар кадоми ин раҳнаҳо даран танге мебошад.

Яке аз калонтарини ин дараҳои танг дар самти шарқии водии Обимазор даран Мухтор аст. Аз даҳани дара дар масофаи як километр ба дарунтари он деҳае ҳамноми дара афтадааст, ки дар қанори ҷаби сангоби хушк ҷой гирифта, қад-қадди он ёзида меравад. Вай ба намуд аз деҳаҳои дигари кӯхистон фарқе надорад — онро талу кӯталҳои ҷафс, яъне рости баланд аз се ҷониб фушурда дар миёна нигоҳ мекоранд. Ба миёнаҳои деҳа кӯшачиноре ҳамчун ду бурҷи дидбонӣ сояандоз мебошад.

Ин кӯшачинор аз ҳавлии беруни Восеъ қад қашидааст. Дарвозаи фарсудан роғ-роғи ҳавлӣ ба тангкӯчаи пушти масҷид боз мешавад.

Дар ҳавличаи дарун ба ду ҳоли пешайвону долондор оилаи

Восеъ анидагӣ мекунад. Дар ҳавлини беруи меҳмонхона, ҷувозхона, оғилу каллон ҷой гирифтаанд. Аз пушти ҳавлӣ кӯчаи калони деҳа мегузарад; дар он барӣ кӯча аз баландие, ки бар фарош як қисми хонаҳо ва боғчаҳои бошандагонӣ деҳа ҷой гирифтааст, чашман сардобе сар мезанад; оби чашма бо як новол бориқ ба ҳавлини беруи Восеъ меояд ва аз ҳавлӣ ба ҳаёт — рӯйдариҷае, ки мардуми маҳаллӣ онро ҳота мегӯянд, қорӣ мешавад. Ҳота, нобрат аз боғча ва андак заминни юнҷаву сабазвотқорӣ, дар мобайни ҳавлӣ ва санғоб воқеъ шудааст.

Баҳор, баҳори хурраму хандон, сабапӯш ва гулбасар дар айни ҷавлону худнамоя. Шӯълан офтоб намесӯзонад, намеғудонад, балки фақат ҳамчун меҳри падару модар ба фарзанди дилбанд гарм-гарм навозиш мекунад. Гунҷишкҳо, парастуҳо (фароштурукҳо) ҷаҳ-ҷаҳкунои дар осмони шаффофи лочувардӣ парайшон ва дар ташвишу тараддуи ошёнсоӣ...

Дар майдони лаби санғоб устон мӯсафед дар дами устохонаи пастаки худ ҷувозкунда метарошад. Як марди мёнсоли сабазиан ринсиёҳ ва бокитфу бозу ба ин сӯи сӯи ҷувозкунда гузашта онро бо чашми харидорӣ мебинад, даст-даст мекунад, месанҷад. Сартароши солхӯрда, деҳкони ҷавонеро рӯи санг шинонда мӯи сарашро метарошад. У дар сари муштарии бечорави ба чанди захми покун кунди худ пӯнба (пахта) ниҳодааст. Резаворфурӯши ҷобук шона, дук, сӯзан, сакинчу «даҳанифаранг» ва дигар молҳои майда-резашро дар замини бар рӯи шол паҳн карда мондаасту онҳоро ба марду занҳои гирдонада ҳай таъриф мекунад, ҳай таъриф мекунад. Дар як сӯ, зери садон сахми масҷид домуллои пири овозгирифта бар сари тӯдан шогирдони сарутандаридан инилуччаки хоқолудаи ҷӯби дарози худро, монанди ҷӯбои дар болон рама, бозӣ медорад. Шогирдон бо шӯру ғамго слабақ мехонанд, дуохоро ёд мекунанд.

Дар лаби дигари санғоб ҷавони навраи борику ҷулдурпӯши побарахнае, бо чашмони шӯхи пурҷило, аз болон тали Ҳазормана сарозер мешавад. Ин ҷавон Ризои сағир ва ба қавли кӯхистониён сархуй* ва адирӣ** аст, аз деҳи Сурсакова, — деҳе ки аз Даран Мухтор ним фарсанг болотар дар поини кӯхи ҳамноми худ воқеъ аст. Ризо деҳ ба деҳ сарсарӣ метарзад. Ҷӣ меҳӯрад, шаб дар кучо мехобад, маълум нест. У як навъ қиёфӣ зӣёроияи ғуламбарнаме дорад, ки одамон бо дидани ӯ беихтиёр ме-

* Сархуй — бесар, бепарастор.

** Адирӣ — беховуши, овартагӣ.

ханданд. Хандаашон ваҷҳи дигаре ҳам дорад — онҳо кирдор-ҳои ғалатии ўро ба хотир меоранд. Холо нигоҳ карда истед, ин бачаи шум боз, албатта, ягон шўҳӣ, ягон қилиқи наве бароварда мардумро меҳандонад. Воқеан ҳам Ризо баъди як дам, чўби дарозе ба даст, дар боми масҷид намудор гашт. Ба лаби бом хобида чўбашро ба поён ба тарафи домуллои пир, ки шогирдонашро ба сабақҳои андохта ҳудаш аз ҳастагӣ пинак рафта буд, дароз карда, бо нўги чўб оҳиста ришу бурути ўро кофт, биниашро хорид. Домулло атса зада чашмони хастан обравашро кушод. Бачагон Ризои шумро дар болои бом дида истода бошанд ҳам, дам намезаданд: тамошон ҳоли домуллояшон шавқангез ва хандаовар буд, — ў дар ҳолати пинак ба рўю манаҳи худ шаппотӣ зада пашшаи ҳаёлиро куштани мешуд. Фурсате баъд Ризои аз бом ғайбзада дар баландии сари чашма пайдо гардид. Занони ба об омада кўзаву кумғонхошонро як сў гузошта, мисли селани ким-чӣ гуна мурғони калони даштӣ гун ништа саргарми чакчаку ғайбат буданд, ногаҳон аз боло санги калоне бошиддат ба ҳавзи таги чашма ғалтида обро ба болон занон пош дод. «Села» бо қий-чув якбора пароканда гардиду занони таршуда Ризоро дар баландӣ дида забон ба дашному нафринаш кушоданд. Ризо даррав аз он ҷо ҳам ғайб зад...

Он марди ришсиёҳи бокитфу бозу, ки назди устохонаи дуредгарӣ истода ҷувозкундаи навро бодикқат аз назар мегузаронд, Восеъ буд. Ҷувозкундаи тайёро ў бо ёрии ду марди дигар фелонда-фелонда бурд.

— Оҳиста, оҳиста фелонед! Нозим, ту андак-андак бардошта бигелон, ки харош нахўрад, ё мабодо ба санг хўрда ягон ҷояш накафад! — ҳамроҳонашро огоҳ мекард Восеъ. Вале зоҳиран огоҳонидани ў суд намебахшид — ҳамроҳон ҷувозкундаи вазнинро муддаои табъи вай намефелонданд.

— Хайр, хуй кунед, — хоҳиш кард ў. — Як тараф истед!

Шарикон худро канора гирифтанд. Восеъ ҷувозкундаро бағал карду аққол бардошта ба болои харсанге гузошт ва баъд онро ба пушташ гирифта, ҳам шуда, калавида-калавида равон шуд.

— Намурӣ, Восеъ! Едат бахайр!.. Қанд бизан!.. — қонл шу-да таҳсин мекарданд шариконаш аз қафо.

Восеъ бори вазнини худро ба ҳавлиаш расонда, дар пеши дари ҷувозхона бозаҳтиёт ба замин гузошт. Занаш Аноргул дар

таги новадони чашма як тағора либоси шустаашро ба ӯб чай-
конда истода буд, бо дилсӯзӣ гуфт:

— Чаро худат бардошта овардӣ, отаи Ҳасан? Охир натарси-
дӣ, ки минат мешиканад? Як-ду касро ба ёрӣ гирифта, ниро
ғелонда меовардӣ, наменшуд?

— Ғелондем, нашуд,— нафасашро рост карда гуфт Восеъ ва
баъд ба чувозкунда даст зада, мамнунона илова намуд:— Соҳ!
Аз тӯти пир тарошондамаш. Дар ин, иншооллох, бист-сӣ соҳ чу-
воз мекашам, занак.

Ҳасан ва Давлат — писарони хурдсоли Восеъ, барон чидани
алафхон хӯрдани ба боғот рафта буданд. Ин алафҳо понздаҳ-
бист навъ буда, номхон зебон хушеҳанг доранд: чанбилак, шу-
мак, сӯзанак, лолакаҳанк... Ҳасан нав ақуи шашсола ва Давлат
чорсола шуда бошанд ҳам, алафхоро хуб мешиносанд. Хушкӣ
ва қакҳини ду сол пай дар пай ба кӯхистони Ҳисору Қӯлоб рӯй-
оварда ҳатто кӯдакони хурдсолро ҳам алафиннос кардааст. Он-
ҳо нағз медонанд, ки чанбилак, шумак ва лолакаҳани гулсӯрх-
дорро ба атола меандозанд ва сӯзанак, шулҳаву кокуро ҳам
хӯрдан мумкин аст.

Ҳамин писарбача ва духтарбачагони ба шири модар серив-
шуда, баъзе нав забон бароварда, гурусна, почаборик, бадан
пӯсту устухон, сарлучу пойлуч,— ҳамин писарбача ва духтар-
бачагони хурдсол буданд, ки дар қакҳӣ, ҳамчун табибони ҳози-
қи ғиёҳшиносӣ, ки барон даво ғиёҳони ба ҳудашон маълумро
мечинанд, дар кӯҳҳо ва адирҳо, қангалҳо ва боғҳо ғиёҳчинӣ
мекарданд, ё решаи ғиёҳхоро кофта мегирифтанд, то ки очаву
апахшон ё боз ҳудашон чуқрӣ, рои, ҳолмун, пӯстлохи дарахти
туғ ва боз чиндин растанҳои дигарро ҷӯшонда, хушконида, орд
карда атолае ё ноне пазанду гуруснагиро фиребанд. Оилаҳои
хушбаҳте ки қамтарак орди гандум ё ҷав дастрасашон мекар-
дид, он ордро ба орди ғиёҳи хушконидашони омехта ноне мепух-
танд, ки андак ҳам бошад бӯй ва мазан нони астиро меод, ва-
гарна нони ҳолиси ғиёҳи хошоқвор бемаза ва дилнокаш мебуд.

Восеъ дар адир ба як китъа заминӣ ки дошт, гандуми баҳорӣ
ро кошта буд. Ҳасан ва Давлат баъди чидани алафхон хӯроқӣ
ба адир баромада аз гандуми дунбулшудани ҳудашон якчанд ху-
ша сарак қанда бурдани шуданд. Апахшон Гулизор дар ҳаҷа
ин саракхоро ба додарақонаш дар ҳокистари гарм пухта меди-
хад. Гандуми дунбули дар ҳокистар пухта ҳеле бомаза меша-

вад, бачаҳо онро як каф-як каф хӯрда шаб барвакт хоб мера-
ванд, то ки ба воситаи хоби кашол ранчи гуруснагиро камтар
кашанд.

Онҳо сарак меканданд, беҳабар аз он ки Ҷобир доруға —
дидбонии киштҳои ғалла дар он ҷо ҳозир нозир аст. Вай бо ам-
ри сардораш ва хоҷааш — амлоқдори Ховалнинг кишти ғалла
деҳқонро дидбонӣ карда мегардад, то ки деҳқонон ҳосили ғал-
лашонро пеш аз додани хироҷ сарф карда намонанд ё пинҳон
накунанд. Доруға пайдо шуда, аввал якчанд дашноми ноғуфта-
нӣ ба номи очаву ҳамширани бачаҳо дод ва баъд омада аз гуш-
хошон гирифта, ҳар дуру аз гандумзор берун кашиду якчанд
торсакии дардноке ҳам ба рӯишон фурувард. Банди саракхоро
аз дасташон рабуда бар замин афканду бо қаҳр лагадкӯб
кард.

Бачаҳо тӯрбаи алафи худро пуштора карда гириёну нолон
ва фиси бинӣ резон ҷониби деҳа раҳсупор шуданд.

Чун дар хона ҳозир шуданд, модарашон Аноргул аввал гу-
мон кард, ки шояд онҳо дар кӯча бо бачагони дигар ҷанг карда
шатта хӯрда бошанд, аммо чун аз нақли бачаҳо воқифи ҳол
шуд, аз ҷувозхона шавҳарашро ҷег зад:

— Хой, отаи Ҳасан! Ин ҷо баро, шунав сағираҳоят ҷӣ мегу-
янд! Дод аз дасти мангит!

Ҷобир доруға агарчи ҳамдеҳаи Аноргул аст ва мангит нест,
аммо дар назари ин занакӣ кӯхистонӣ ҳар бедодгар ва ҳар
амалдори хурду калон мангит аст. Даҳ-понздаҳ сол инчониб,
аз бозе ки амири Бухоро — Музаффархони мангит бо зӯри
шамшер кӯхистонро фатҳ ва кӯхистониёни озодидӯстро асир гар-
донид, ин калма дар забони онҳо ҳамчун дашноми сахте ба қор
бурда мешуд.

Восеъ китфи фарох ва ҷуссан калонашро аз дари танги ҷу-
возхонаи нимторик як қадар бо душворӣ берун карда, бо остини
барзада ва дастҳои рағанолуди худ ҳозир гардид. У кӯдакони
ҳанӯз аз гирия наёсудан худро дида ва аз забони зани шӯрида-
ву бекарораш тафсили воқеаро шунида буд, ки чашмҳои калон-
калон сиёҳаш барқ заданд ва бар пешони кушоди сиёҳтобаш
ду чини ғафе дамид. Риши сиёҳи паҳну дарозашро қабза кар-
да истода аз Ҳасан пурсид:

— Саракхоро лагад кард? — Восеъро аз шатта хӯрдани ба-
чагонаш ҳам зиёдтар, дар ин замони қаҳтӣ саракҳон гандумро
хор ва убол кардани доруға оташина намуда буд.

Бача ҳиқ-ҳиқкунон:

— Лей-да... партофт. Ана ита-ита* дагат кад, — гӯён поча-
хон лойлолудаширо бар замин кӯфта чӣ гуна поймол карда шуда-
ни саракхоро нишон дод.

Гулизор бо алам доруғаро дуон бад мекард:

— Илоҳӣ хонаат бисӯзад! Асло рӯзи нек набинӣ! — баъд
духтар ба падараш рӯ овард: — Ота, — гуфт, — ту Чобирро бигиру
хуб бизан, ки аз кардааш пушаймон шавад!

Дар ҳамин вақт аз тарафи кӯча ғалогула ва тапар-тапари
суми асп баланд шуд. Гулизор давида баромада, дид, ки Чоби-
ри савор камчин дар даст як тӯда писарбача ва духтарбачаго-
ни аз алафчинӣ омаданстодаро сур мекунад. Баъзе бачагон ба
дастхошон хӯшахон саракӣ сабзи гандум доштанд. Ҳама гуре-
зон буданд, бо доруға аз асп фурумада, ду духтарчаи хурдсол-
ро дастгир карду алфози қабех дашномашон дода ба рӯйхошон
ду-се шаппотӣ зад, хӯшахоро аз дасташон гирифта, ба ҳок аф-
канда ва бо мӯзаи чармҳои худ поймол карда партофт.

Чобир боз аспашро савор шуда ба роҳ афтода буд, ки Гули-
зор тозон рафта, аз ҷилави аспи ӯ маҳкам гирифт.

— Ота! — ба тарафи ҳавлашон фарёд зад ӯ. — Биё, дору-
ғаро канидам.

Доруға аспашро камчин зада пеш рондаи мешуд, аммо Гул-
изор бо ду даст ба ҷилави он саҳт часпида буд ва сар наметод.

Ғалогуларо шунда ҳамсоҳро баромаданд. Восеъ ҳам баро-
мад. Ӯ ҷилави аспро аз дасти духтараш гирифт.

— Чӣ мекапӣ, хуй кун! Дур шав! — Ба сари Восеъ камчин
боло кард доруға.

— Сабр кун, ман ба ту гап дорам, — гуфт Восеъ. Чун овози
ӯ хашмиги да омехта бо катъияте буд, Чобир андак аз шасташ
фурумад. — Бачахоро боз задӣ?

— Задим! Агар боз сарак каним, боз мезанам! — дағдаға
кард доруға.

Ғазаби Восеъ ба таркидан наздик буд. Башаран сағона ва
ришу бурути тунуки чиркини сурхтоби доруға ҳозир ба Восеъ
беш аз пеш нафратангез намуданд. Ӯ ғазабашро баъзӣ фуру
бурда ба одамони тӯбшуда рӯй овард: — Шунидед? Ин сар аз
ғазандагӣ худ ҳеҷ тавба намекунад!

Одамон аз ин гапи Восеъ ҳатто ба тарсу харос афтодаанд:
охир, то алҳол ҳеҷ кас ҳал надонст, ки ба Чобир ягон «гап бе-
ҷо» ғинад. Ва алалҳусусе ӯро сар гӯяд! Ин шӯранушти мушғлан,

* Ин таар — ин таар.

косалеси амлокдор хар каси ба худаш беҳурматӣ кардаро лат мекард ва бо ин ҳам қонёе нашуда дар ҳаққи вай тӯхмате мебофту ба амлокдор хабар кашида хонаашро месӯзонд.

— Чӣ гуфӣ? Холо ту маро саг гуфӣ?!— таҳдидомез шӯрид доруға.

— Саги газанда гуфтам! Саги газандаро санг мезананд!— ҷавоб дод Восеъ.

Қобир ҷашмони тухмихарбузашаклаш аз хуни ғазаб сурхгашта, як камчини базарбае ба сари Восеъ фурувард, дар сари ӯ ғавран варам ҷаста баромад. Ҷувозкаш беҳудона ба савор дарафтод ва ӯро аз болои зин кашида ғалтонда ба тағаш зер карда задан гирифт. То одамон онҳоро аз ҳам ҷудо карданд, ки Қобир аз зарбаҳои мушти гарони Восеъ тамои шалпар шуда буд.

Рӯзи дигар ду навқари амлокдор бо ҷӯбдастҳои дарозашон омада Восеъро ба амлокдорхонаи Ховалинг ҳай карда бурданд.

Амлокдорхона — қалъачае, девораш аз гилу санг, ба баландии якуним қад одам, дар масофаи тақрибан ним фарсанг аз Дарай Мухтор ба қанори шаҳрчаи Ховалинг дар баландии соҳили ҷаби Оби-мазор воқеъ шудааст.

Восеъро вақте ба он ҷо дароварданд, ки амлокдор, марди тануманди қамриши парзадарӯ, аз мирзохона бо ҳамроҳии мирзони дарози қоқи худ баромада истода буд. Аз ким-қучо Қобири доруға ҳам ҳозир гардид. Ҷашми ростии ӯ варам карда, қабуд гашта буд. Амлокдор ниси даҳонашро ба замин тӯф карду ба Восеъ нигариста, бе қару итоб пурсид:

— Чӣ гап шуд, Восеъ доруғаро чаро задӣ? — ӯ худ як нафар бои ховалингӣ буда Восеи ҷувозкаш писари Шакар-баҳодуро мешинохт.

— Аз худаш пурсед,— ба тарафи Қобир ишора карда ҷавоб дод Восеъ.

Қобир дар ҳолати нимағъзими фармонбардорона:

— Тақсир, ман кишти ғаллаи...— гуфта даҳон қушода буд, ки амлокдор:— Хап!— гӯён ба сӯяш даст афшонда даҳони ӯро ба сӯи боз ба Восеъ рӯй овард:— Ман тӯро одами бамаъний, баоброӣ медонистам, наҳод ки ту бо ҳамин навқари беақл баробар шавӣ, даст ба гиребон шавӣ? Магар айб нест? Ҳовва, айб аст.

— Агар ин навқари шумо ақлдор мебуд, ман намезадамаш,
— гуфт Восеъ, — айб ба шумост, ки беақло навқар мегиред.

Амлоқдор аз ин гап на ин ки қаҳраш наёмад, балки аз рӯи
олати худ бо як кушодагуфтории фиребанда ҷавоб дод:

— Чунки одами оқил ба навқарини мо намеояд. Ховва! Ма-
салан, ту ба навқарӣ, доругагӣ розӣ мешудӣ магар? Не, ал-
батта.

Восеъ ба доруга нигоҳ кард, дид ки ӯ аз гани амлоқдор на
фақат мулзам ё озурда нашудааст, балки бо даҳони во табас-
сум мекунад. ӯ чашмаш ба чашми Восеъ ғалтида буд, ки боз
даррав киёфани озурдагии кинаомез ба худ гирифта шикоят
кард:

— Ҷ мара хорӣ қад, саг гуфт, таксир.

— Ғалат қардӣ, саги газанда гуфтам, — нафратомез ҷаноб
гардонд Восеъ.

— Ана, шунидед, таксир, ӯ худаш иқроф шуд, — ба амлоқ-
дор гуфт доруга.

— Ту ӯро таъриф қардӣ, — лабханд қарда Чобирро нишон
дода ба Восеъ гуфт амлоқдор. — Ховва, таъриф қардӣ. Доруга
бояд ки мисли саг газанда бошад, вагарна кадом амлоқдор ӯро
ба доругагӣ мегирад? Ман хайронам, Восеъ, ту ворӣ як одами
оқил аз доруга одамгарӣ талаб мекуӣ, охир доруга қораш пос-
бонии киштҳо ва дастгир қардан, задан — қўфтани ғалладуздон
бошад, чӣ меғӯӣ? Доругаҳо боинсоф, раҳмдил бошанд хирочу
зақоти султониро худо мезанад-ку. Ховва, худо мезанад. Ту Чо-
бирро бечо айбдор мекуӣ, ӯ саъю кўшиш дорад, хизматро ба
ҷон мекунад. Аммо ту ба доруга, ки аз хизматгориҳои ҷаноби
олӣ ҳисоб мешавад, дағдаға қардай, ба қораш лат додай — гу-
ноҳи қалон қардай. Ховва, гуноҳи қалон. Ман амлоқдор, муш-
рифи хирочи султонӣ, ки бошам, бояд туро аз барои ин гуноҳат
ҷазо диҳам. Агар ҷазо надихам, фуқаро далер мешавад, мин-
баъд аз додани хирочу зақот сар метобанд, ҳамин тавр не? Хо-
ва, ҳамин тавр аст. Бе ин ҳам-ку ман хирочро бо сад машақ-
қат ва ҳазор ҷанҷолу хархаша рӯёнда истодаам. Туро чӣ ҷазо
диҳам, сазои ту ҷист? Магар ин ки туро ба Балҷувон, ба ихтиёри
ҳоким фириustonам? Не, ин тавр намекунам. Ҷаноби ҳоким ту-
ро, албатта, ба зиндон меандозанд, аёлу кўдакони ту беяноҳ
мемонанд, хор мешаванд; боз хироч ҳам аз ту нарӯнда мемо-
над. Ховва, хирочу зақот месўзад. Ё фармонӣ, ки навқарон ӯ-
ро ҷил-панҷоҳ қамчин зананду сар диҳанд? Не, аз ин ҳам фои-
да нест. Ман падаратро мешинохтам, ӯ одами хуб буд, баҳодур

буд, ба хотири падарат ман ин корро намекунам. Як одами обрӯмандро беобрӯ кардан чӣ лозим? Ман ин хел одами ноинсоф ва кӯтоҳандеш нестам. Бехтар ки ман ба ту ҷарима андозам. Ховва, ҷарима. Ин ҳам таъзири ту мешаваду ҳам фоидаи ҳазинаи султонӣ. Сад тангаи подшоҳи ҷарима медихӣ, Восеъ, Сад танга. Баъд, ту аз кӯшпулӣ, танобпулӣ, осибпулӣ, ноҳаққона қарздорӣ, инхоро ҳам ба болон маблағи ҷарима зам карда медихӣ. Мӯхлаташ то рӯзи бозор. Ховва, то рӯзи бозор. Имрӯз панҷшанбе, то рӯзи сешанбе аз кучое ки хоҳӣ, ёфта оварда медихӣ. Агар дар вақташ оварда надиҳӣ, ман мувофиқи расму таомули мамлакат маблағи ҷаримаро зиёд мекунам. Дар ҳар панҷ рӯз ҷаримат ним баробар зиёд шудан мегирад. Ховва, ним баробар. Вассалом, гап тамом. Бирав, банди худо, аз қират намон.

Восеъ аз амлоқдорхона баромада ба долараш Қосим ва ҳамсояш Нозим бархӯрд, ки барон аз вай хабар гирифтаи омада буданд. Сеяшон бо ҳам ба роҳ афтоданд. Қосим наврӯзгор сари роҳ ба деҳан Ботча, ки дар ҳамсоягии Даран Мухтор воқеъ шуда аз аслан як ҷузъи он аст, тоб хӯрд, ӯ дар ҳамон деҳа зиндагӣ мекард. Восеъ ва Нозим дар ташти рӯз ба деҳан худ расиданд.

Восеъ хастахол менамуд, рингпариди буд. Аноргул ӯро дида бесаранҷом шуд, ба ҳавотир афтод. Пай бурд, ки хафагӣ ва ноговории калоне рӯй додааст.

— Чӣ гап шуд, амлоқдор чӣ кард, чӣ гуфт?

— Ҷарима кард.

— Ҷарима?— қариб бо хушхолӣ гуфт Аноргул, зеро агар шавҳараш бо андак ҷарима қалос шуда омада бошад, ҳеч гап не.— Чӣ қадар ҷарима?

— Сад танга,— «ба хотири надарам». Амлоқдор арвохи падари маро бисёр ҳурмат мекардааст,— табассуми дардинок кард Восеъ.— Аз барон ҳамин ӯ гуфт, ки «кӯшпулӣ, танобпулӣ, ноҳаққона, миронаро ҳам ба болон ҷарима зам карда, рӯзи бозор оварда медихӣ»... То рӯзи бозор ман камаш сесад танга бо-яд пайдо кунам. Вагарна қарзам дар ҳар панҷ рӯз ним баробар зиёд шудан мегирад. Сесад танга! Пули дувоздаҳ ман галла. Бо нархи пеш аз хушқоли пули биступанҷ ман гандум.

Аноргул хангаш канд. Қосим ошн ирмоя кӯноқин, ки барон Восеъ аз дег нашида оварда буд, қариб буд аз дасташ афтад.

Ба шавҳараш хеле дилаш сӯхт. Косаи ошро ба пешаш монда
ӯро тасалли дод:

— Хайр, ягон илоҷаш ёфт мешудагист, хафа нашав, худат-
ро назоҳон.

Гулизор дар пахлуи падараш зону зада ӯро хомӯшона оғӯш
кард. Давлат ва аз паси ӯ Ҳасан пайдо шуда омаданду ба зо-
нуи падарашон нишастанд. Хайрон буданд, ки падарашон монан-
ди ҳарвақта онҳоро намебӯсад, наменавозад.

У «дилаи намекашад» гуфта, ба ош даст нарасонд. Бачаҳоро
аз зонуяш фуруварда беҳолона хесту ба ҳавлини берун равон
шуд. Мехост соате танҳо бошад.

Ба мехмонхона даромада дарро пӯшиду худро шикамнокӣ
ба рӯи намад партофт.

Гулизор аз паси ӯ косаи оши кӯноқинро бо чурғот ва якто
нони аз орди пӯстлохи дарахти туг бо омехтаи андаке орди чав
пухташударо оварда, дастархон паҳн карда ба пешаш монду
боз охиста баромада рафт.

Чун Восеъ то дергоҳ аз мехмонхона набаромад, Аноргул
вақти шом дар аловгирак як пора лахчаи сурхро бо як қабза
ҳаси хушк дар даст гирифта ба наздаш омад. Дар кӯҳистон бо
нишастани офтоб якбора торикӣ мефарояд: мехмонхона чун
шаби тор торик буд, занак дар аловгирак ҳасро ба болон лахча
гузошта пуф карда даргиронду аз оташи он порои кунҷолаеро
барфурӯзонд. (Кунҷола бо каме рағғани зағир дар даруни са-
фолкосаи хурдтараки бесир андохта шуда ва дар тоқча истода
буд). Гӯгирд дар кӯҳистон чизи камъёб ва гаронбаҳое буд. Зан
дар рӯшноии шӯълаи чароғаки кунҷоласӯз дид, ки Восеъ рӯ ба
девор хобида, оши ярма хунук шуда ва нону чурғот ҳам дар
рӯи дастархон барҷо истодааст. Даст ба китфи вай расонда
пурсид:

— Отаи Ҳасан, хобӣ ё бедор?

Восеъ нимхобу нимбедор буд, хеста нишаст.

— Чаро хӯрокатро нахӯрдаӣ? Ё магар бетоб шудӣ? — Анор-
гул ба пешонии ӯ даст расонда ҳарораташро санҷид.

— Бетоб нестам, — гуфт Восеъ.

— Хӯрокат хунук шудааст, ман гарм карда биёрам, баъд хӯр.

— Аввал об биёр, ман ташнаам.

— Чӣ хӯрдӣ, ки ташна шудӣ?

— Қас ҳеч чиз нахӯрда бошад ҳам, ташна мешудааст. Об-
ро биёр.

Ба шавҳараш хеле дилаш сӯхт. Косаи ошро ба пешаш монда
ӯро тасалли дод:

— Хайр, ягон илоҷаш ёфт мешудагист, хафа нашав, худат-
ро накоҳон.

Гулизор дар пахлуи падараш зону зада ӯро хомӯшона оғӯш
кард. Давлат ва аз паси ӯ Ҳасан пайдо шуда омаданду ба зо-
нуи падарашон нишастанд. Хайрон буданд, ки падарашон монан-
ди ҳарвақта онҳоро намебӯсад, наменавозад.

ӯ «дилам намекашад» гуфта, ба ош даст нарасонд. Бачаҳоро
аз зонуяш фуруварда беҳолона хесту ба ҳавлии берун равон
шуд. Мехост соате танҳо бошад.

Ба мехмонхона даромада дарро пӯшиду худро шикамнокӣ
ба рӯи намад партофт.

Гулизор аз паси ӯ косаи оши қўвоқинро бо чурғот ва якто
нони аз орди пўстлохи дарахти туг бо омехтаи андаке орди ҷав
пухташударо оварда, дастархон паҳн карда ба пешаш монду
боз оҳиста баромада рафт.

Чун Восеъ то дергоҳ аз мехмонхона набаромад, Аноргул
вакти шом дар аловгирак як пора лахчаи сурхро бо як кабза
хаси хушк дар даст гирифта ба наздаш омад. Дар кӯхистон бо
нишастани офтоб якбора торикӣ мефарояд: мехмонхона чун
шаби тор торик буд, занак дар аловгирак хасро ба болои лахча
гузошта пуф карда даргиронду аз оташи он порои кунҷолаеро
барфурӯзонд. (Кунҷола бо каме рағғани зағир дар даруни са-
фолкосан хурдтараки бесир андохта шуда ва дар тоқча истода
буд). Гўгирд дар кӯхистон чизи камъёб ва гаронбаҳое буд. Зан
дар рӯшноии шўълаи ҷароғакӣ кунҷоласўз дид, ки Восеъ рӯ ба
девор хобида, оши ярма хунук шуда ва нону чурғот ҳам дар
рӯи дастархон барҷо истодааст. Даст ба китфи вай расонда
пурсид:

— Отаи Ҳасан, хобӣ ё бедор?

Восеъ нимхобу нимбедор буд, хеста нишаст.

— Ҷаро хўрокатро нахўрдаӣ? Ё мағар бетоб шудӣ? — Анор-
гул ба пешонии ӯ даст расонда ҳарораташро санҷид.

— Бетоб нестам, — гуфт Восеъ.

— Хўрокат хунук шудааст, ман гарм карда биёрам, баъд хўр.

— Аввал об биёр, ман ташнаам.

— Чӣ хўрдӣ, ки ташна шудӣ?

— Қас ҳеҷ чиз нахўрда бошад ҳам, ташна мешудааст. Об-
ро биёр.

Зан аз нова офтобон сафолиро ба оби сарди чашма пур карда овард. Восеъ аз даҳони офтоба кариб ҳамаи оби онро нӯшид.

Аноргул аз хавлини дарун духтарашро чеғ зада ошро ба ӯ дод, ки зуд гарм карда биёрад. Худаш ба паҳлуи Восеъ нишаст.

— Ғамро ба дилат нагир,— боз шавҳарашро ба тасалли додан даромад зани меҳрубон. Баъд «манғитҳо»-ро дуои бад кард: — Худо ба сарашон сиёҳӣ бирезад! Илоҳӣ орзухошон дар дилашон монаду дилашон дар тангӣ!

Сипас Аноргул чораи аз қарзу ҷарима соф шуданро, ки фикр карда омада буд, баён намуд: бигузор Восеъ рӯзи бозори Ховалинг чихози Гулизорро бараду фурӯшад, чихози духтар ду куртаворӣ чити гулдор, як ҷомаворӣ қаламӣ, ду рӯмоли фарангӣ, як ҷуфт кафши бухорӣ ва ду кӯрпаворӣ газвори сурх аст, ки дар сандуқ хобидааст. Боз ду шадда мӯҳра (марҷон) ҳам хаст — якаш аз он Гулизор, дигараш мӯҳраи арӯси худӣ Аноргул. Илова бар ин ӯ, Аноргул, аз баҳри кафшу маҳси шаҳрисабзӣ ҳам, ки перор сол Восеъ аз Хисор барон ӯ ҳарида оварда буд, меғузарад, маҳсӣ ханӯз нав аст. Аноргул онро факат ду бор: дар тӯи хатнаи писари Фотима хохари Восеъ ва дар тӯи арӯси Қосим пӯшидаасту халос. Майлаш, Восеъ онро ҳам фурӯшад.

Дар байни гапӣ Аноргул духтараш ошӣ ярмаро гарм карда овард ва рафт; Восеъ ба хӯрдан шурӯъ кард. Аноргул баъд аз шумурдани сарвати дар сандуқ пинҳон қардамондааш пурсид.

— Пули ҳамин чизҳо ба қарзат мерасидагист?

Восеъ бо ҳисси миннатдорӣ ва меҳрубонӣ дасташро ба китфи занаш ниҳода гуфт:

— Хоҳ расад, хоҳ нарасад, мо ба чихози духтарамон даст намерасонем, ҷони ширин. Чихозро ба умеди хушбахтии духтар гун мекунам, на ин ки барои фурӯхтан дар рӯзи саҳт. Кафшу маҳси нави ту ҳам аз онӣ худат.

Аноргул сарашро ба зони шавҳараш монда бо овози изтиробомез гуфт:

— Набошад ҷаримаат, қарзатро ба чӣ адо мекуний? Бидон ки ман ғиночинамонро фурӯхтан намеронам.

Восеъ ҷавоб надод, сукут кард. Дастӣ ӯ дар китфи Аноргул ва сари Аноргул дар зони ӯ, — дар ҳамин ҳолат дуяшон замонӣ ҷамӯш нишастанду баъд хеста ба хавлини дарун рафтанд. Восеъ

хис мекард, ки бори гарони ғамаш сабуктар гашт. Гапҳои содаи меҳрангези Аноргул, чақчаки ӯ барои Восеъ ҳамеша хуш асар доштанд, дилнавоз буданд...

БОБИ САВВУМ

Аноргул ва Гулизор бачахоро гирифта ба боғ рафтаанд, дар он ҷо онҳо гуночии ва бузи ӯча-бачаро меоянд, барои самбӯсапазӣ алаф мечинанд. Хавлӣ ором ва хилват. Восеъ ҷувоз мекашад. Дар чуқурии ҷувозхонаи нимториқ гови ҷашмбаста соатест, ки давр мезанад. Ғич-ғичи тирӯ кундан ҷувоз оромӣ ва сукутро аёнтар месозад.

Дили Восеъро фикру хаёлиҳои изтиробангез меҳарошанд. Пули ҷаримаи сабилмондари чӣ тавр, аз кучо бояд пайдо кард? Бақияи кӯшпулӣ, танобпулӣ, мирона, ноҳаққона ва ғайраро чӣ гуна бояд адо кард? Магар ин ки аспашро фурӯшад?.. Не, бе асп мондан хуб нест. Ё ҳамин гови ҷувозкашашро фурӯшад? Он гоҳ ҷувозхонаро — ин манбаи ризку рӯзии онлаш, қудаконашро бастан лозим меояд. Ё боғро? Ё балки боғ, ӯ хавлӣ, ё заминии худро ба гарав монда аз ягон бой, судхӯр, амалдор ба фонда пул қарз бигирад? Аммо ин нави қарз аз ҷаримаи амалдор сад бор бадтар аст, ки рафта-рафта қарздорро кафангадо мекунад... Лаънат, сад лаънат ба ин доруган шум! Оё зарур буд, ки ӯ, Восеъ, бо он нобакор дастбағиребон шавад? «Шояд ки зарур набуд, аммо, аз тарафи дигар, дастбағиребон нашудани ман мумкин ҳам набуд. Охир, он лаънатӣ ба ҷони ҳама расонд, ба ҳама, ба хурду калон сазғорӣ меҷакад, ҳамаро мегазад!»..

Хаёлотӣ Восеъро ғичирроси дарвоза ва баъд шарфани пой касе қат кард. Восеъ гумон кард, Аноргул бо бачаҳо аз боғ омадагист ё шояд Қосим, ки аспи бародарашро савор шуда, ба оспӣ рафта буд, баргашта бошад. Аммо аз дари кушодани ҷувозхона мардери дид, ки ҳаргиз дар гушани хаёлаш ҳам набуд. Марде қоматбаланди шофбурут. Дар миёнаш камчин. Оре, бешак ин Саидалин зувайрӣ аст.

Меҳмон рост омада ба ҷувозхона даромад.

— Гумон намекардӣ, ки ба пешат меоям? — баъд аз вохӯрдани думласта хандида, қатори зичи дандонҳои сафедашро намӯшиш дода гуфт Саидалин. — Роҳам аз ин дара ғалтид, гуфтам як акаи Восеъро дида равам. Хуб, сикат-саломат ҳастӣ?

Восеъ хост ўро бароварда ба суфан таги чинор нишонад, аммо меҳмон қабул накард:

— Ташвиш нақаш, ҳамин ҷо хилват аст, ҷои хуб. Ман камтар шишта қатини ту чак-чак мекунаму меравам. Аспамро дар пушти дарвоза баста даромадам.

«Чаро ба ӯ ҷои хилват лозим шудааст?» — ба дил гузаронд Восеъ ва ноилоҷ ўро дар пўстаки паҳлуи дар ҷой доду ҳудаш ҳам дар рӯбарӯяш нишаст.

Дуяшон ошно набошанд ҳам, шинос буданд. Восеъ ин кўпкоритоз — бузқашӣ номиро дар тўю маърақаҳо бисъёр медид, зеро ҳудаш ҳам дар бузқашӣҳо иштирок мекард ва ин бозиро дўст медошт.

Аммо Саидалӣ баъд аз он ки Давлат-каравулбегӣ бо ӯ чап шуда ҷорбоғи овозадорашро дар кўҳи Чаган хароб кард, якбора ғайб зада як-ду моҳ боз худро нишон намедод.

— Чаро наменамоӣ, Саидалӣ?

— Ман аз Зувайр ба Боғи Зогон кўчидам.

— Медонам.

— Зувайр ба ман ҳаром шуд.

— Ватани кас ба кас ҳеҷ вақт ҳаром намешавад.

— Биллоҳи азим, ҷое, ки қадами Давлат-каравулбегӣ расида бошад, ҳаром аст.

— Каравулбегӣ ба осмон сутун намешавад, як рӯз мемирад, деҳаи ту дар ҷояш истодан мегирад.

— Ганда зуд намемирад, аввал сарӣ чандин хубонро меҳӯрад.

— Дар Боғи Зогон ҷӣ кор мекуний?

— Дар тори кўҳ санг чидам, як-ду таноб замин кушодам; деҳқонӣ мекунам. Баъд... ба худам панҷ-шашта ҷўран соз ёфтам, қатини онҳо... гоҳу бегоҳ... дар кўҳу дараҳо мегардем...

Восеъ сарашро поин андохта сукут кард.

Дар он қарибӣҳо дар роҳи Ховалинг — Сарихосор — Тавилдара як-ду бор мусофирон ба дуздони номаълум дучор шуда пул ва қизҳошонро гиронда буданд. Як дафъа дуздон дар байни Ёхсу ва Сарихосор зақотчин бекро ҳам зада пули аз деҳқонон чидаи ўро бурда буданд. Баъзеҳо меғуфтанд, ки роҳзан Саидалӣ зувайрист. Восеъ, ки ўро марди баномус ва баорият медонист, ба ин гап бовар накарда буд, аммо ҳозир дар шубҳа афтод: нақод ин гап рост бошад? Рӯйроист пурсид:

— Дар Ёхсу зақотчиҳо ту задӣ?

— Напуре, Восеъ,— буруташиро молила аз икром шудан сар тофт Саидалӣ. Аммо ин гани ӯ барои Восеъ маънии «Чое, ки аён аст, хочат ба баён нест»-ро ифода мекард. Ӯ дигар пурсуков карда нишасташиро дозим надонист. Аммо дар баробари хамин якбора аз Саидалӣ ихлосаш ғашта, синас ба суханини ӯ хоҳам-нохоҳам ҷавоб меодагӣ шуд.

— Шундиам, амлоқдор туро хафа кардааст? Чанд пул ҷарима андохт?

— Сад танга.

— Медихӣ?

— Надода, чӣ илҷ?

— Чанҷол аз чӣ сар шуд?

— Шунда бошӣ, худат медонӣ.

— Доруғаро задӣ?

— ...

— Хуб кардай! Биллоҳи азим, мангитҳо ва касалесони онҳоро задан, куштан, кир кардан дозим. Сазон онҳо хамин!

— Ту ба ман ягон гап дорӣ?

— Хов, гап дорам... Ту биё, Восеъ, ба мо ҳамроҳ шав.

— Ба шумо ҳамроҳ шавам?— ҷашмонаширо калонтар кушода ба ӯ ингарист Восеъ.— Худи шумо кистед?

— Мо, ба қавли мангитҳо, ёнву тоғи ҳастем. Агар ту биёӣ, сардори мо мешавӣ, акаш Восеъ, Биё, ҳар чӣ бодо бод, аз дараҳо ҷавонион шердилро гуи мекунему сар ба кӯҳҳо мегирем. Ту сардори мо ки шудӣ, ҷавонион худашон омадан мегиранд, чунки номини ту ба баҳодурӣ баромадагӣ, факирон туро мешиносанд, ҳурмат мекунанд... Ҳар ҷо амалдорро дидем, мезанем. Амлоқдорро андозчин, амалдор, доруғаро мезанем. Биллоҳи азим, охир то кай мо ҷафо мекашем? То кай монанди ала ин гони ту ҷашмонамон бастагӣ, юги золимон ба гарданамон, хорию зорӣ кашанда, мутеу фармонбардор шуда мегардем? Мангити гург ҳаман моро ғусфаанд кард, биё, мо ҳам як бор гург шавем.— Саидалӣ аз гуфтан бозистода, таъсири суханаширо санҷиданӣ шуда ба Восеъ ҷашм дӯхт. Восеъ андешаманд худ ба худ ба аломати тасдиқ сар меҷунбонид.

— Биллоҳи азим, моро дар кӯҳҳо ҳеч кас қапида изметланад,— гуфт боз Саидалӣ.

— Дуздӣ, роҳзанӣ мекунем?

— Роҳзанӣ не, мангитзанӣ.

— Ҷаанд вақт мангитзанӣ мекуни? То кай?

— То вақте ки ҷон дорему зада метавонем.

- Баъд чӣ.
- Баъд ҳарчи бодо бод. Одамизод ба дунё як бор меомадаасту як бор мемурдааст.
- Холи фақирон чӣ мешавад?
- Фақирон? Фақиронро ба ин кор чӣ кор?
- Чӣ, магар ману ту ҳам аз фақирон нестем?
- Гапатро нафаҳмидам, чӣ гуфтаи мехохӣ?
- Ту ки манғита мезанӣ, мекушӣ, ӯ магар нигоҳ карда мистад. Ниқори туро аз фақирони бегуноҳ намегирад? Падарат, бародаронат, аёлу кӯдаконатро толону тороҷ намекунад? Зиндон намекунад? Намекушад? Кишлоқхоро ҷазирбод намекунад?.. Ё ту ҳаёл мекуӣ, манғит он қадар беақл аст, ки ба ин чизҳо ақлаш намерасад?

Саидалӣ дармондавор оҳе кашиду ба сукут рафт.

Восеъ аз ҷо бархоста гапро тамом кард:

- Бирав, Саидалӣ. Ту аз роҳат намону ман ҳам аз қорам намонам. Хамин гуфтаҳои маро фикр кун.
- Ба мо қатӣ намешавӣ? Не мегӯӣ?
- Бача нестам, Саидалӣ, ёғи-тоғибозӣ намекунам.
- Ман туро марди баҳодур, боҳамият гуфта будам.
- Оҳани тафсонро бо мушт кӯфтаи баҳодурии намешавад, ба ин кор ҷакуши оҳанин лозим.

Саидалӣ як даҳан «хайр» гуфту дигар дам назада бадар рафт.

Падари марҳуми Саидалӣ марди қордон ва ҳунарваре буд. Дуредгарӣ, мисгарӣ, иморатсозӣ, сангиосиётарошӣ ва боз ҷандин ҳунарҳои дигарро медонист. Чорбоғи дар ҷои беоб дар нишебии кӯҳи Чаган сабзондашуда низ аз ҳунарҳои ӯ буд.

Аз ин понздаҳ сол пеш, ки Саидалӣ ҷавони навҳате буд, падараш Ятим рӯзе аз рӯзҳои тирамоҳ ногаҳои қорӣ сар кард, ки ҳеҷ кас надонист он қор барои ҷист ва пирамард чӣ мақсаде дорад. Вай ба Чаган рафта дар нишебии он кӯҳ ҷоеро кофтаи гирифт. Писарашро ҳам ба ин қор андохт. Марди панҷохсолаи лоғарандом, тамоми баданаш аз рағу пай, зӯр қаланд мезад. Қуртани дуруштиаҳи қарбосии худро кашида партофта бо тани бараҳна қор мекард; на аз борон метарсид ва на аз шамолҳои сарди тирамоҳ парвоя дошт. Қаландаш ба сангҳои хӯрда шарораҳои сӯзон мепарронд. Ҳамкишлоқиҳои хайрон шуда аз ӯ «Э марди худо, чӣ мекобӣ?» гуфта пурсанд, Ятим: «Ҳазинаи

ниҳон мекобама» меуфту боз хоку шағалро гирифта хаво додан мегирифт. Баъд маълум шуд, ки вай хандак мекобад.

То барфи нахустин хандаке ба дарозин сад кадам ва чуқуриин ним қад одам пайдо гардид. Зувайрихо ханӯз ҳам сирри ин савдоро надоништа, ба оқибаташ нигарон буданд.

Тиранох гузашт, зимиетони хулуки сербарф даррасид. Сару бари кӯҳҳо, рӯи кинштзору боғхоро барфи рафсе пӯшонд. Он гоҳ Ятим, ба ҳайрати ҳамкишлоқиёни худ, дар як китфани каланд ва дар китфи дигараш бел, бо Садалай боз ба кӯҳ баромад. Падару писар барфро гундошта-гундошта ба даруни хандак кашидан гирифтанд. Садалай бо нишондоди падараш кор мекарду лекин ӯ ҳам мақсади пирамалро намедонист. Барфро ба хандак як навбат мепартофтанду баъд онро бо пой ва пушти каландашон зер карда шибба месохтанд. Сипас боз барф мекашиданд ва боз шибба мекарданд. Як-ду ҳафта ҳамин тарақор карданд. Хандак аз барф лаболаб пур шуда буд, ки рӯи онро бо як қабат гилу хок пӯшонданд ва он ғиду хокро ҳам боз бо пой ва пушти каландҳон зада-зада сахт карданд.

Дар аввали баҳор Ятим, занаш, бачаҳои хурду калонашро бо худ ба Чаган бурда, ҳамаро дар нишебии поёни хандак ба сангчинӣ андохт. Дар муллати се ҳафта бештар аз якунии таноҳ қой аз сангу сангрезза покиза карда шуд. Сангу сангрезза-хоро ба гирди замин кашиди тавора сохтанд. Баъд Ятим ва Садалай он заминро аз як сар побел карда баромаданд. Побел тамом шуда, ҳок рӯгардон ва нарма ғашта буд, ки аз Ховалинг ва аз боғҳои ҳамсояхи ниҳоли себ, шафтолу, зардолу, гелос оварда, онҳоро дар замин навободи худ ба чандин қатор шиндонданд.

Бештарини ниҳолҳо гирифтанд. Тамоми тобиетон ниҳолҳои гирифта даф асари наме, ки аз барфанбор мезиҳид, шодоб ва сарсабз буданд.

Ҳамкишлоқиёни бо донӣ ва тадбири Ятим тан дода мепурсиданд, ки ӯ ин тариқа боғсабзонӣ ва обёрӣи каснодидаро аз кӣ ёд гирифт?

«Аз барф, ҳок, сабзаву шукуфаҳо ёд гирифтам» — меуфту Ятим, ва нақл мекард, ки дар дехли Қалтачинор хонаи бародари ӯ бар лаби нишебӣ афтода, дар пушти хона баъди як бор барон андозан бому девор лой хобонидан чуқуриро пайдо шуда будааст, бародараш дар зимиетон барфи боми хонаашро бел карда ба он чуқурӣ мепартоид ва бо ин тариқ барфи дар он чуқурӣ гуншуда аз лағадқуби чорпоёни хонагӣ, ки дар пушти

бом баста мешуданд ё аз он ҷо гузашта ба чаро мерафтанд, шибба мегардад. Ў, Ятим, ҳар боре, ки ба дидани бародараш меравад, мебинад: якто-нимто гиёҳе, ки пештар дар нишебии поёни чуқурӣ мерӯид, одатан дар нимаи тобистон меҳушид, аммо акнун, баъд аз пайдо шудани чуқурӣ ва барфанбор, дар он нишебӣ алафу сабзаи анбӯҳе мерӯяд ва он алафу сабза тамоми тобистон на фақат хушк нашуда сарсабзу шукуфон меистад, балки авҷ карда то миёнаи одам мерасад. Ятим инро мушоҳида карда фаҳмид, ки ин сарсабзию шукуфонӣ аз нами барфанбори пушти бом аст. Инак, ў ба қиёси ҳамин чизи дидагаш дар ин ҷо боғу мевазор месабзонад.

Барф дар хандак ҳар сол анбор карда мешуд.

Дарахтони мевадори Ятим аз соли саввум сар карда бо навбат бор овардан гирифтанд. Дар пирахани хокистарранги Чаган дарбеҳи сабзгуне пайдо гардид, мардум онро «Боғи Ятим» ном ниҳоданд.

Ятим чор бор меваи боғашро хӯрду аз дунё гузашт. «Боғи Ятим» ба Саидалӣ мерос монд.

Хандакро ҳар сол таъмир карда аз барф пур намудан кори осоне набуд, бинобар ин Саидалӣ, барои он ки баъд аз сари падараш боғи ў хушк нагардад ва чазир нашавад, ба ҷустуҷӯи манбаи дигари об афтод.

Аз «Боғи Ятим» се ҷақрим дуртар дар ҳуди ҳамон кӯҳи Чаган дар ҷои баландӣ чашмае буд. Саидалӣ як сол зӯр зада аз он ҷо ба тарафи чорбоғаш ҷӯяке кашида оби чашмаро овард. Акнун тобистонҳо долу дарахт ва токзори ў муттасил аз оби ҷонбахш таъмин ва аз офати хушкӣ эмин гардида буд, то он ки дар як рӯзи наҳс қадами номубораки Давлат-каравулбегӣ ба он тарафҳо расида, чашми балоангезаш ба он чорбоғи дилкушои пурсамар ғалтиду офатеро дар болои он қоим гардонид.

Асли воқеа аз балвои Муллохол оғоз ёфт.

Аз ин панҷ сол пеш, вақте ки мири Балҷувон Исҳоқбек кӯшпулӣ, мирона ва закоти ҷаканаро якбора ду баробар зиёд кард, деҳқонони шӯридаи Қалтачинор бо сардории Муллохол ном бошандаи он деҳа барои арзу дод ба Балҷувон юруш карданд. Дар саросари роҳ ба онҳо аҳолии қишлоқҳои дигар ҳамроҳ шуданд. Ошӯб ба як ҷунбиши шӯришнамое мубаддал гардид. Мир ба муқобили ошӯбгарон Давлатро бо сад нафар сарбози савор равона кард. Давлат онҳоро дар дараи Раҷабфақир пешвоз гирифта, якбора ба болояшон тохта, теғу тозиёна кашида, чандеро кушта, даҳҳо нафарро захмдор карда, боқимондашон

ро пароканда намуд. Ошӯби деҳқонон пахш карда шуд. Давлат, ки он вақтҳо ясовулбошӣ буд, барои ин хизматаш бо далолати ҳоким аз тарафи амир бо мартабаи қаравулбегӣ сарафроз гардонида шуд. Ғайр аз ин, ҳоким бо фармони амир ба Давлат панҷ деҳаи вилояти Балҷувонро тапхӯх карда дод. Тапхӯххӯр ҳақ дошт, ки ба болои ин панҷ деҳа ғайр аз хирочҳои давлатӣ боз алоҳида аз ваҷҳи ғалла, чорпо, ему хошок, карбос, хезум ва ғайра ба ғайри худаш хироч андозад. Ин хирочро барои ӯ ё вакилони фиристодааш, ё ки амину арбобҳои деҳот ҳам карда меоданд ва деҳқонон инро бо маркаби (аспу улави) худашон ба ӯ мерасониданд.

Аз он панҷ деҳа яке Зувайр буд.

Давлат дар вақтҳои барои шикор ба кӯҳи Чаган баромаданиш дар Зувайр таваккуф менамуд. Сонитар ӯ дар «Боғи Ятим» таваккуф мекардагӣ шуд. Ин чорбоғи дилкушо дар нишебии баланди кӯхсор бо сояи ҳаловатбахши беду садаҳояш, меваҳои дилкашу оби хушгӯвораш ба қаравулбегӣ бисёр хуш омада буд. Ҳар гоҳ ки ӯ баъд аз кӯфти кӯхгардӣ ва шикор дар он ҷо бо одамони худ фурумада дам мегирифт, Саидалӣ ба ӯ хизмат мекард ва то аз дасташ омадан меҳмоннавозӣ менамуд.

Саркардаи шӯҷо дар вақти яке аз чунин дамгирӣҳояш пас аз сершудан аз кабоби гӯшти оху, ноҳост аз меҳмондори худ пурсид:

— Саидалӣ, ҳамин чорбоғатро ба ман намефурӯшӣ?

Саидалӣ ин гапӣ ӯро ҳазл гумон карда гуфт:

— Фуруҳтан чӣ хоҷат, охир бе ин ҳам дари боғи ман барои шумо кушодагӣ-ку, тақсир. Биллоҳи азим, мисли боғи худатон.

— Агар боғ аз онӣ ман мешуд, ман дар ин ҷо як иморати сох меандохтам, айвону шипангҳои нақшин меандохтам, чунон ҷое месохтам, ки аз «Боғи мир» ҳам бехтару зеботар бошад.

Тапхӯххӯри бойгашта акнун дар дову даҳанаи сарватмандӣ ва қаруфари мансабдорӣ бо худӣ мир мусобиқа кардан меҳост.

— Марҳамат,— гуфт Саидалӣ,— шумо ҳам дар ин ҷо ба вахлуи ман як боғ соzed, тақсир, оби чашма ба дуямон бемаълум мерасад. Ана баъд ба даруни боғатон кӯшқу айвонҳо андозед.

— Боғсозӣ вақти бисёр меҳонад. Се-чор сол лозим, ки боғ боғ шавад. Ба ман тайёраш бошад.

Саидалӣ ба ин сухани Давлат ҷавоб намода хандиду монд,

Давлат ҳам дигар дар ин хусус гап назад; гуфтуну бо ҳамин тамом шуд.

Дурусташ, Саидалӣ онро тамомшуда ҳисоб мекард.

Аммо ба зудӣ маълум шуд, ки ҳисобаш хато будааст.

Як рӯз арбоби деҳан Зувайр ўро дар кӯча боздошта гуфт:

— Саидалӣ, қаравулбегӣ ба боғи чаганин ту харидор шудааст.

— Ман фурӯшгор нашуда бошам, ў чӣ хел харидор мешавад?— гуфт Саидалӣ.

— Вай ба ман фармуд, ки «бо Саидалӣ гап зада ўро ба фурӯши чорбоғаш розӣ кун». Ту худат мизочи қаравулбегиро нағз медонӣ-ку, агар ў ба ягон қор қасд кунад, он қорро накарда намоионад. Бехтар ки ту розӣ шавӣ.

Саидалӣ тундмизоч ва баддаҳон қахраш омада як дашноми қабех ба номи зани Давлат дод.

Суҳанҷини аз ҷумлаи хушомадгӯёни қаравулбегӣ, ё шояд худӣ арбоб ба зудӣ дашноми ўро «нарезонда ва наҷаконда», балки бо иловаю изофаҳо пурратар карда ба Давлат расонданд.

Баъд аз се ё чор рӯз Саидалӣ дар чорбоғаш танҳо (онлан ў ҳоло аз Зувайр ба боғи нақӯчида буд) тоқҳои ангурро ҳомтоқ карда ғашта буд, ки баногоҳ Давлат бо як даста сарбозу навақорони худ ҳозир гардид.

Вачоҳати тираи ў нағбатхез ва балозангез буд.

— Банлед ўро!— фармуд ў ба сарбозон, Саидалиро нишон дода.

Мардакро зада-зада ба дарахт баста монданд.

— Буред! Шиканед!— ба боғи ишора намуда боз фармон дод саркардан бадхайбат.

Навақорони фармонбардор ва сарбозони шӯҷоъ остин барзада ба қор даромаданд. Навқарон бо табару тешаву арра, сарбозон бо теғу шамшер. Фурсати нӯшидани як чойнак чой ҳам нагузафта буд, ки лашқари себу тоқ, анор, нок, шафтолу, гелос торумор карда шуд.

Ба истиснои гелос, меваҳои дигар навақорони гӯра шуда, хӯшаҳои ангур ҳам ҳоло сабзу ҳом буданд. Шоху навақорони ғурбӯр ҳамчун шахидони майдони ҷанг ба ҳок сарнагун ғаштанд, танаҳои дарахтони каллақшуда ба мисоли падару модарони мусибатзадае, ки фарзандони дилбандашонро талаф дода бошанд, дастҳои худро боло намуда гӯё ба ғалаки қатрафтор лаънатҳо мефиристоданд.

Ин хама харобкорин чингизона дар пеши чашми Садални бахтбаргашта ба амал пайваст ва анчом ёфт. Фигон аз беҳи чигари ӯ бархост. Бечора ба Давлат зорӣ мекард, ки:

— Бикуш маро! Ба ҳаққи худо ва ҳурмати нону намаки дар ҳамин боғ хӯрдагиат, аввал маро бикуш ва баъд дарахтонамро бибур!

— Не, ман туро намекушам, аммо аз куштан бадтар мекунам! Ту ҳанӯз маро хуб нашинохта будай, акнун бишинос!— коҳ-коҳ хандида тамасхур мекард саркардаи сарбозони мир.

Пас аз иҷрои фармони саркарда, сарбозон ва навқарон ҳамчун лашкари мағаси ба иҷосати тар ҳамла оваранда ба дарахти буридаи гелос дарафтиданд. Онҳо дар талоши гелос шоҳу навдаҳои онро мешикастанд ва аз дасти якдигарашон мерабуданд.

Саркардаи шучоъ аз назоран боғи маҷрӯҳи миранда завқ мебурд, мисли ин ки пас аз ҷанги фотехонае дар қорзор лашкари ба хун огуштаи душманро дида истода бошад.

— Дод аз дасти зolim!— чун моргазида фаръёд мекашид Садалӣ.— Ман ба ҳоким арз мекунам!

— Арз кун,— хандида мегуфт Давлат.— Э аблаҳ, магар намедонӣ, ки ман ба ҷаноби ҳоким ҳам, ба ҷаноби оӣ ҳам эрка мебошам, ҳарчи хоҳам мекунам, онҳо ба ман ҳеҷ чиз намегӯянд. Ту ҳаёл мекуӣ, ки аз барои ту барин як пойлучи шубушин ё аз бонси даҳ-понздаҳ беҳ дарахти ту ҳоким, амир мованди ман як сипоҳии дӯстдошташон, хизматгори содиқашонро хафа мекунанд? Ҷазо медиҳанд? Аблаҳ ту! Аҳмак!

Фотехони ҳарбу зарби қорбоғ рафтанд, Садални фалакзда дар ҳолате, ки ба дарахти тут баста шуда буд, монд, то он ки даҳмардае ба фаръедаш расида ӯро аз банд раҳо кард.

Бақияи қарзи Восеъ аз қўшпулӣ, танобпулӣ, мирона, ноҳаққона ва ғайра садубист танга баромад.

Дар ду соли хушқиву қаҳтӣ ҳукумат баъзе андозхоро нисфӣ ва баъзеро сеяк гирифта буд. Боқимондаи андозҳо дар зимми деҳқонон қарз монда буд.

Чун аз рӯи муқаррароти ҳукумати амир дар баҳор, вақти майса, аз деҳқонон нисфи ушро мегирифтанд, амлоқдор ин хирочро ҳам ба болои «қарз»-и Восеъ зам кард. Ба ин тариқ ҷамъи қарзи вай аз андозҳо сесад танга шуд ва ба илован ҷамъи ҷарима ба қорсад танга расид.

Як чузъи муҳимми андозҳои ҳукумати роҳакҳои ташиқ мекард. Ин андози навро амир Музаффар аз ин ҳаҷдаҳ ё бист сол пеш дар вақти ҷанги Бухоро ва Русияи подшоҳӣ муқаррар карда буд, онро дар аввалҳо хирочи ҷанг ё хирочи ҷаҳод мегуфтанд, аммо халқ ба зудӣ номини онро роҳакҳои гузашт. Ҷанг дар ҳади ҳамоно соли 1868 тамом шуд, товоии гаронии ҷангро ҳам амираи мағлуб қайҳо аз фуқарон мамлакаташ батамом гузашта дода буд, аммо ситонидани андозини маъмур аз фуқаро ханӯз давом мекард.

Воқеан ҳам роҳакҳои, андозини роҳак!

Восеъ аспини сиёҳмушқини худро дӯст медашт, аз он ҳаргиз ҷудо шудан наметавост. Марди кӯхистонӣ бе асп чӣ мардест? У мисоли мурғи беболулар асту бае.

Аз нонлоҷӣ хоҳу роҳак Аноргулло ба фурушӣ гуногини розӣ кардан лозим омад. Восеъ дар аввали баҳор модаҳои киризондаширо фурухта ба пули он ҳамини гуногини сесоларо харидар буд. Ният доштанд, ки ин баҳор онро бори аввал бордор кунанд.

Аммо гуногини зиёд равад ба садупанҷох танга меравад, ба қарз намерасад. Чӣ бояд кард? Восеъ нонлоҷ барзагоии тоқашро ҳам ба бозор баровард. У онро одатан бо барзагоии Нозим ҷуфт мекарду ба ин тарик дунишон шарикони ҳамини меронданд. Дар вақтҳои фориғ аз ҷуфтроӣ ва ҷиғинакашӣ ҷоввар ҷувоз мекашанд. Акнун минбаъд Восеъ арзону қуноқини мардумро дар ҷувозхонаи худаш бо барзагоии худӣ онҳо кашиди мекашад.

Дар бозори Ховалинг гуногини садучил ва барзагоии дусадӯ сӣ танга савдо шуд. Аз сесадӯ ҳафтад тангави ба даст даромада сӣ танга закот ва бист танга аминона додан лозим омад. Панҷ танга ҳам ба даллоли ҷалқини бозор рафт.

Амин ва зақотини бозор Абдулқарим ном додари амлоқдор буд. Додарон бо ҳамроҳии Алайқабашон балҷувонӣ зақоти солони бозори Ховалингро аз ҳокимхона ба сад ҳазор танга хариди буданд. Тамомини зақоти аминонаи ҷамъшуда ба қисан ҳамин се нафар бой мебаромад.

Аз ҳар сари чорсон ба фуруш расида микдори зақоти ин вақтҳо «аз рӯи шарият» ва аз тарафи ҳукумати амир муқарраршуда, қайҳо фаромӯш гардида, зақот ва аминона — «ҳақ»-и аминини бозорро соҳибони бозор худсареҳа ҷи қадаре ки таъинанд, мерӯғиниданд.

Восеъ сесадӯ понздаҳ тангави дар дасташ боқимондари ба

андоз ва чаримааш дода, боз дар гарданааш ҳаштодунанҷ таंगा карз монд.

Ва ҳол он ки аз ин қарзи ӯ панҷоҳ таंगाи нақд (закот ва аминона) аллакай ба қисси амлоқдор Абдуқайюмбой ва бародараш Абдулқаримбой даромада буд.

Амлоқдор якбора ин қадар пули роҷеъулнақдро ба даст дароварда, магар дилаш нарма шуда буд, ки дар бобати бақияи қарзи Восеъ саҳтгирӣ накард:

— Хайр, ҳеҷ гап не, бақияашро то тирамоҳ диҳӣ мешавад, — «гузашт» қард ӯ. Абдуқайюмбой худро амлоқдори бовароват ҳисоб мекард...

БОБИ ЧОРУМ

Восеъ мебоист то як андоза хушҳол мебуд, зеро ки ақнуи агарчи ба саҳтӣ ва нугуворӣ ҳам бошад, то як муддағ — то андозчинии ояндаи амлоқдор гиребони худро аз ҷанги ӯ халос карда буд. Аммо Восеъ на фақат хушҳол набуд, балки як лоқайдӣ ва беҳавсалагӣ ба ӯ рӯй дод. Ӯ мисли каси роҳи дарозро тайкарда магар хеле монда шуда буд, ки ба шугли зарурии рӯзгориаш ҳам маҷол надошт. Намуди ҷувозхонаи аз қор монда ва ҷувозкундаи нави ҷанг паҳшкарда дилашро реш мекард. Ҳамқишлоқиён ҳобидани ҷувозхонаи ӯро доништа дигар ба вай пунбадона, кунҷид, загир ҳам намеоварданд, рағбанкашӣ намефармуданд. Рӯзи дароз ӯ гоҳ ба кӯча мебаромад, гоҳ боз ба хавлӣ баргашта, дар болои суфани таги ҷинор соатҳо зонавонашро оғӯш карда хомӯш менишаст. Ва гоҳе дар ҷувозхонаи соқиту оромии худ хилват ихтиёр мекард. Нигоҳубини асп, таррадуди обу ҳезуми хона ҳам ба ӯҳдан зану духтараш монда буд.

Як ҳафта ҳам ҳамин минвол гузашт. Дар сари ҳафтаи дувум Восеъ фикр қард, ки харчи ҳам бошад гове пайдо намуда ҷувозро гардондан лозим аст.

Дар деҳаи Камолӣ хоҳар ва язани ӯ зиндагӣ мекарданд. Язанааш Сангалӣ деҳқони ба ҳудааш тинҷ буд, ҷуфти гов дошт. Восеъ ба ӯ некиҳо карда, аз ҷумла онлаи ӯро дар ин ду соли қатъӣ аз рағбани ҷувоз таъмин намуда омада буд. Ҳозир ҷуфтро нию шудгори қазой нест, говони Сангалӣ бекоранд, ӯ бояд че нагӯяд.

Восеъ як пагоҳ ба Камолӣ равои шуд. Аспи ӯро ҳамсояаш

Нозим динна бегоҳй талабида ба коре ба Балчувон рафта буд. Восеъ ба хонаи хоҳараш ниёда рафт.

Дар болон дарае, ки Камолӣ дар он воқеъ шудааст, Восеъ ба Сангалӣ вохӯрд, ки хари ҳезум боркардашудаашро хай карда рафта истодааст. Дуяшон ҳамроҳ ба деҳа даромаданд.

Дар кӯчаи деҳа диданд, ки Фотима хоҳари Восеъ — зани Сангалӣ ошуфтаҳол бо панҷ-шаш нафар бача мочаро карда истодааст. Сабаби мочароро пурсиданд, маълум шуд, ки Фотима даҳ-дувоздаҳ дона курутро барои хушконидаи дар болон боми хонааш гузошта будааст, курутхоро дуздиданд. Фотима аз бачаҳо пурсуков карда дузд ро ёфтани мешуд. Яке аз бачаҳо дигареро дузд гирифт. Сангалӣ бо қаҳру ситез курутдузди гумонино, ки бачаи факири ғарибнамое буд, капида чанд шап-потии саҳт ба рӯяш зад ва боз аз гӯшаш кашиди кин кардани буд, ки ногаҳон аз ҳамгашти кӯча як ҷавони сарлучи бориқандоми хушсимое тоқнашро дар даст гирифта пайдо гардид ва ба Сангалӣ хитоб кард:

— Хой мардак! Сағираро назан, ӯ гуноҳ надорад. Курутатро ман гирифтаам. Ма, бигир! — иро гуфта ӯ тоқии худро ба мардак дароз кард.

Восеъ ҷавонро шинохт — вай Ризо буд, ҳамон суламан сархуй, ки гоҳ-гоҳ дар Даран Мухтор ҳам пайдо шуда қилиқхо мекард. Дар тоқии ӯ якчанд дона курут буд.

Ризо бо қиёфани гунаҳкорона ба замин нигоҳ карда боз гуфт:

— Дутаашро хӯрдам.

Сангалӣ курутхоро ба занаш доду ба Ризо дарафтид:

— Падарлаънати адирӣ, курутро чаро дуздидӣ?!

Агар Восеъ монет намешуд, мардак ӯро ҳам лат мекард.

— Бинист, Сангалӣ, — аз китфи язнааш кашид Восеъ. — Сағира бачамард будааст, ҳудаш иқрор шуда ба пешат омад. Маълум мешавад, ки аз дуздиаш тавба кардааст. Ту бояд аз гуноҳи ӯ гузарӣ.

Сангалӣ аз ҳозир будани занаш ва дигар духтарбачагон ҳам ибто накарда Ризоро ду-се даҳан дашноми ногуфтани дод ва як лағадӣ бадҷаҳлонзе ба тағи думи ҳар зада онро ба роҳ дароварду ҳудаш ҳам равон гардид.

Дар ҳавлӣ Восеъ мақсади омаданашро баён карда буд, ки Сангалӣ аввал говонашро ҳароб ва бо ҷувозкашӣ ношоям гуфт, баҳонаҷӯй кард, агарчи қабули хоҳиши Восеъ дар ҳар ҳол барояш фоида дошт — ӯро лоақал як-ду ҳафта аз нигоҳубини як

сар барзагови бекористода халос мекард. Аммо вай меҳост, ки гайр аз ин боз ба ивази кори говаш аз додарарӯси худ чизе рӯнада. Дар охир ӯ розӣ шуд говашро ба кор диҳад ва аз Восеъ ба ҳар як рӯзи киро чор пайса рағани ҷувоз талаб кард, ҳол он ки ба худӣ Восеъ аз як кунҷола ҷувози касон ду-се пайса раған мерасад, нарасад не.

Восеъ аз носипосӣ, нокасин язвиаш қаҳр карда, ҳатто бо хоҳараш ҳам, ки дар хавлии дарун буд, хайрбод накарда бадар рафт.

Ҷотима дар вақти гуфтугӯи шавҳару бародараш оҳиста ба кӯча баромада он сағираи беваҷҳ шаттахӯрдари ёфта ба хона сварда бо чормағзу бодом зиёфат кард, дилҷӯй намуд. Ӯ зани раҳмдил ва меҳрубоне буд. Бачаро боз номаълумак (аз шавҳараш ғаниҳӣ, зеро Сангалӣ зикна агар ғаниҳӣ, ки занаш ба бачаи бегона чизе додааст, ӯро ғаниҳӣ мекард) аз дари дигар бароварда узот кард. Ба хавлии берун нигоҳ карда дид, ки шӯиш танҳо нишастааст, пурсид:

— Акаам кучо шуд?

— Рафт,— гуфт шӯиш.

— Рафт? Барон чӣ?— безобита шуд занак.— Ту ягон чиз гуфта ӯро хафа кардагистӣ?

— Ӯ меҳост барзагови моро муфт гирифта ба ҷувозаш бандад. Ман ки не гуфтам, хафа шуда баромада рафт.

Ҷотима бесаранҷом гапӣ, асабонӣ шуд.

— Чаро ту ӯро нигоҳ надонӣ, мардаки дилозор? Охир, дастархонам тайёр шуда буд! Илоҳӣ гават аз сарат монанд, меодӣ чӣ мешуд?! Ду соли расо рағани акаамро хӯрда меон, ахири ки ӯ аз даст амлоқдори эҳлим бе гов монд, як бор барои ҷувозаш гови тӯро талабад, намедихӣ? Ба неки бадӣ мекуӣ, шарм намедорӣ? Вой бар ман, акаам аз ҳамин қадар роҳ ниёда омад, мани снэхпеча як ниёла ҷон алафнамаш ҳам надонам!..

Занак ба дари берун давид, меҳост аз қифон Восеъ расида ӯро гардонад, лекин аз афти кор дар дилаш шубҳае пайдо шуд, ки оё ӯро нас гардонада метавониста бошад ё не, зеро одами базардану инодкор будани бародарашро медонист, аз дами дар баргашт, саросема ду чапотии калонро чоркат карда ба даруни остини дарозу фароҳаш гирифтӯ боз давид. Дар тағи кир ба Восеъ расид.

— Ака, бинист оҳӣ! Чӣ шуд, ки даррав қаҳр кардӣ, хайр нагуфта ғарфӣ? Хок бикашад ин домоди дилозори тӯро! Биде ба-

равем ба хона, ман барои ту курутов пухта истода будам, курутовамро хӯрда Ӣка дам мегирию меравӣ.

— Ман дигар ба остонаи ту пой наместонам!— гуфт Восеъ.

— Чаро ин тавр мегӯӣ, ака, охир домодат ҳамин хел нокас бошад, гуноҳи ман чист?

— Гуноҳи ту нест, Фотима, аммо аз шӯят дилам монд, тоқати дидори он лаинро надорам. Ту ҳар вақт, ки маро дидан хостӣ, худат ба хона биё.— Восеъ боз ба роҳ даромад.

— Бинист охӣ, ака, ман чапотӣ овардам, бихур, гушна будагистӣ охӣ!

Восеъ на он қадар аз асари гуруснагӣ, балки бештар барои хоҳарашро наранҷондан чапотихоро аз ӯ гирифт.

— Хайр, ту хафа настав, ака. Ба янғаам, ба Гулизор салом бигӯ, Хасанҷону Давлатҷонро аз барои ман мучӣ кун. Ман мееравам, дар хона ба он дилдор, ба кӯдакон хӯрок доданам лозим. Хайр, ака.

Фотима ба роҳи омадааш баргашт. Восеъ ҳам равон шуда дар сари аввалин чашмае, ки аз пешаш баромад, як чапотиро дар об тар карда хӯрду дигарашро қат карда ба миёнаш баста гирифт.

У ду даст ба пушт карда охиста-охиста қадам партофта мерафт. Баъди як дам ба адир — ҷои галлакорони камалиён расид, он ҷо дар болои адир як беҳ садаи калон ва дар тағи сада нимвайрона ва барфу бороншуста, ба замин ҷӯкида хоначае буд, ки ҷуфтгарон, даравгарон ё ҷӯпонҳо аз борону жола ба вай паноҳ мебурданд. Аз сӯрохҳои бому девори хонача дуди нафисе мебаромад. Ин ҷӣ дудест, магар ҷӯпонҳо дар ин вайрона алов карда кӯмоч ё дунбулбирён пухта истода бошанд?— фикр кард Восеъ ва аз дари фарсудан роғ-роғи хонача ба дарун назар андохт. Дид, ки воқеан ҳам дар он ҷо марди нимбарахнае почакӣ* сохта алов карда чизеро дар аланга тоб дода нишастааст. Восеъ дурусттар нигоҳ карда Ризоро шинохт.

— Ризо, ин туй?— ӯ дарро боз карда даромад.

Чавон як қабза сараки гандуми сабزو дунбулбирён мекард. Сару тани ҷиғда-ҷиғдааш, поҳояш олудан хоку хокистар, дастҳояш сиёҳ буданд.

* Оташдони муваққатӣ аз санг.

— Биё, акаи Восеъ, дунбулбирьён бихур,—таориф кард Ризо, мисли ин ки аз пайдоиши «меҳмони» ногаҳонӣ хурсанд шуда бошад.

— Боз гандуми киро дуздидӣ?— хандида гуфт «меҳмон».— Сохибаш доништа монад, туро мекушад. Охир, ин кишти «Сангалӣ»-ку. Ин дафъа туро аз шаттаю шаллоқи ӯ кӣ халос мекунад?

— Ман аз шаттаву шаллоқ наметарсам,— гуфт Ризо.

— Охир, гандуми дунбули мардумро кандан, дуздидан хуб нест.

— Дуздӣ нест, акаи Восеъ, баҳор ман худам чуфти Сангалиро ронда ҳамин заминашро шудгор карда дода будам. Дар ин гандум ҳаққи ман ҳам ҳаст. Бишин, акаи Восеъ.

— Саракхоро таҳловӣ* кунӣ, бомазатар мешуд,— рӯи паҳол нишаста гуфт Восеъ.

— Ба ман рӯйловинаш** мефорад.

— Гушнай?

— Аз ду бучан*** курут одам магар сер мешавад? —

— Ин тавр ки бошад, ту аз ин як қабза дунбулбирьёнат ҳам сер намешавӣ, аммо агар оиро бо нимта чапотӣ бихӯрӣ, сер мешавӣ,— Восеъ миёнбандашро дар паҳол паҳи карду якто чапотини нахӯрдаашро пора намуда ба рӯи он гузошт.— Бигир, бихӯр.

Дуяшон зваал чапотӣ ва баъд дунбулбирьёнро тановул карданд.

Восеъ шунида буд, ки Ризо аз деҳан Кулбағиён буда, дар хурдсолӣ аз падару модараш ятим монда, баъд аз он аз даргоҳи амаки бадҷаҳли муштзанаи ронда шуда, ду-се сол иҷтимоӣ «адирӣ» мебошад, сарсарӣ мегардад. Восеъ ба андоми барно, тарҳи рӯи зебо ва чашму абрӯи сиёҳи ҷавон нигоҳ мекарду ба дилаш мегуфт ки: ҳар падару модар ҳам бо ин гуна фарзанд фахр карда метавонистанд. Боз ба болон ин вай далер, нотаре, чобук, оббоз ҳам ҳаст. Имрӯз дар Камолӣ барон аз шаллоқи Сангалӣ халос кардани он сағираи бегуноҳ курутхон дуздидаро оварда доданаи шохиди он аст, ки ӯ аз номус ва мардонагӣ инз бегона намебошад. Ҳамин хел ҷавон бекасуқӯӣ монда, аз

* Яъне тағналовӣ, дар ҳокимистарӣ гарм пухтан.

** Яъне рӯналовӣ.

*** Қўўла.

хорию зорӣ, гуруснагию ташнагӣ нимъёбой шуда гардад? Э дунё!..

— Ризо! То кай ту сархуй мегардӣ?

— Чӣ кор кунам?

— Ман мегӯям, ба даргоҳи ягон каси боинсоф гардӣ, хизматгорӣ ё дахмардагӣ кунӣ, намешавад?

— Безорам.

— Аз чӣ?

— Аз одамҳо, аз хӯҷаниҳо.

— Чаро?

— Миннаташонро намебардорам.

— Охир хизмат мекуӣ-ку, чӣ миннат дорад?

— Ман медонам, ту намедонӣ, акан Восеъ.

Ногаҳон Ризо як каф хокистарро гирифта ба сари мӯйрасидааш пошид, ба дасту рӯяш молиду монанди гӯлахиёи шуда боз гуфт:

— Ман ана ҳамин хел шуда гаштан мегирам.

— Чӣ девонагӣ мекуӣ, Ризо!— Восеъ ҳам хайрон шуд ва ҳам қахраш омад.— Ин чӣ килик?

— Меҳоҳам, ки мардум маро чалфас* гӯянд, шайтон гӯянд, гӯл гӯянду аз ман ҳазар кунанд!

— Чӣ магар ту одами ёбой ҳастӣ, ки аз мардум мегурезӣ?

— Ёбой ман не, дигарон.

— Кӣҳо?

— Хама.

— Сабаб?

— Сангалиро дидӣ, бо он сагира чӣ кард, бо ман чӣ кард? Ёбой ўст ё ман?

— Вай ҳақиқатан нокас аст, аммо ту ҳамаро бад мекуӣ.

— Ҳамаро не. Туро бад намегӯям.

Онҳо боз фурсате ҳамин навъ гуфтугузор карданд, баъд Восеъ гуфт:

— Ризо! Агар ту чиннигиат, киликҳои бемазаатро партоӣ, ман туро писархонди худ мекунам. Ту ба ин чӣ мегӯӣ?

Ризо як навъ шубҳаомез ба чашми Восеъ нигоҳ карда истоду пурсид:

— Писархонд карда чӣ кор мекуӣ?

— Одам бо писари худааш чӣ коре ки кунад, ҳамонро мекунам.

* Чалфас — чиркин (дар шеван кӯхистон).

- Мезанӣ?
- Агар гандагӣ кунӣ, гапиро нагирӣ, албатта мезанам.
- Ман чӣ кор мекунам?
- Хар коре, ки ман фармоям.

Ризо пахлуи барахнаи чиркинашро хорида сукут кард, ба ҳаёле рафт.

Восеъ рӯмоли холншудаашро ғундошт ва рафтагӣ шула бархосту гуфт:

— Агар ту розӣ боӣӣ, ки писархонди ман шавӣ, пагоҳ дар ҳамин вақт ба Даран Мухтор биёву маро бубин. Розӣ набоӣӣ — набӣё, Хуб?

Ризо ба замин нигоҳ карда, ба аломати қабул сар ҷунбонд...

Рӯзи дигар баъд аз пешини Ризо дар хонаи Восеъ хозир гардид.

— Омадӣ? Боракалло! — кушнуд шуд Восеъ. Наван оби ҷашмро нишон дода фармуд: — Дар ин ҷо дасту рӯи, поитро бишӯй.

Ризо пояш, дасту рӯяшро шуст.

— Ин ҷо биё, бишин, — Восеъ ўро дар намади рӯи суфа нишонда, аз ҳавлини дарун занашро ҷеғ зад. Аноргул омад, аз паяш Гулшор ҳам пайдо гардид. — Ин сагираро мешиносӣ? — пурсид ў аз занаш.

Аноргул Ризои дар суфа ба пахлуи шавҳараш боадабона нишастаро дида ҳайрон шуд, зеро Восеъ мулоқоти дирузан худро бо Ризо, дар адри наздики Камолӣ, ба аҳли хонаводааш нагуфта буд.

— Ўро кӣ намешиносад? — гуфт Аноргул.

— Аз ҳамин рӯз Ризо писархонди мо мешавад, — эълон кард Восеъ. — Ин ба ман қавл дод, ки аз гапам намебарояд, хар хел ҷиннигӣ, қилиқхон нозебашро мепартояд. Ҳамин таир не, Ризо?

Ҷавон изи қишидагӣ барин лабашро инчӣ намуда ба замин нигоҳ кард.

Назари ба Восеъ дӯхтан Аноргул ва духтараш ифодан сарфаҳминаравӣ ва савол буд: аён буд, ки онҳо аз ин кор дар таъҷубанд ва онро наменвисандиданд.

Гулшор ҳатто ба аломати норозигӣ рӯяшро турш карда ақбашу дар паси дари ҳавлини дарун ғонб гардид.

Восеъ ба ин кайфияти зану духтараш аҳамият надода Аноргулро фармуд:

— Ягон хӯрок биёр, ки аввал шиками писархондамонро серкунем,— ӯ хушҳол менамуд, зарбулмасали машхурро ба таври худ тағйир дода боз гуфт: — Мусулмонӣ ба шикамсерист, аммо, ман мегӯям, писархондӣ ҳам ба шикамсерист. Ҳамин тавр не, Ризо?

Аноргул дам назада рафт. Баъди як дам Гулизор ду нони ҷавин ва як коса ҷургот баровард.

— Бихӯр, Ризо, баъд гап мезанем,— иро гуфта Восеъ хесту ба ҳавлии дарун даромад. Занаш ӯро бо саволи:

— Ин чӣ корест, ки ту мекуӣ, отан Ҳасан?— истиқбол намуд.

Восеъ ба лаби айвон нишаста, воқеан курут ва баъд вохӯриҳои дирӯзаи ҳудашро бо Ризо накл карду гуфт:

— Аммо, ман мегӯям, ӯ бачаи хуб аст. Писархондаш кунем савоб мешавад. Фондааш ба ӯ, савобаш ба мо. Ту ба шуми ӯ, ба қилиқхон бемазааш нигоҳ наку, ҷони ширин, инҳо ҳама аз бесарусомонӣ аст. Ман донишам, ҷавҳари бача пок аст, тарбияташ кунем — одам мешавад, ба ман дастӣро хуб мешавад.

— Охир, замон замони қаҳтӣ бошад, мо бачаҳои худамонро базӯр понда истода бошему боз ту ба сари мо як нонхӯри ҷомадаронро биёри, магар хуб мешавад?

— Ризо ба мо фондааш мерасад, ки зарараш намерасад: понашро ҳудаш ёфта меҳӯрад.

Аноргул дигар чӣ эътироз ҳам мекард! Ӯ фақат шакку шубҳаи худро изҳор карда метавонист, аммо қарордоли шавҳарашро бекор кардан аз дасташ намеомад ва ӯ худро ба ин ҳақдор ҳам намешумурд.

Модару духтар бо амри Восеъ дар ду рӯз барои Ризо як куртаю лозимии қарбоси дӯхтаи. Ғайр аз ин боз сарулибоси чиркину пора-пораи ӯро шуста, дӯхта, дарбеҳи бисёре андохта, то як андоза пӯшиданбоб карда доданд.

Ризо дар ҳавлии берун мезист, ҷои хобаш меҳмонхона буд.

Аноргул ба писархондӣ ӯ бо душворӣ одат мекард, ӯро қатти аҳли хонаводааш ба сари дастархон наменишонд, балки хӯроки ӯро Ҳасан бароварда меод, зеро Аноргул аз Гулизор андеша мекард ва мегуфт: ба хонае, ки духтари қадрас ҳаст, даро-баро қардани як ҷавони бегона (Ризо ба гуфти ҳудаш ҳаҷдаҳсола буд) муносиб нест. Восеъ бошад мегуфт: Ризо писархондӣ мост, пас ӯ ва Гулизор мисли бародару хоҳаранд, бо-

яд ки дунишон ҳам ба ни одат кунанд,— ӯ ни фикри худро ба ҷавон ва духтараш ҳам талқин менамуд, аммо бо вучуди ӯ на илм доим надонист дар бобати ҷои хуфтухоб ва ҷудогона хӯрок хӯрдани Ризо ба раъйи занаш муқобил барояд. Аммо ӯ аксар вақт таомро дар ҳавлии беруи бо ҳамроҳии Ризо мехӯрд.

Ризон ҷаққону ҷобук дастфиро аз хости соҳибхонаҳо ҳам зиёдтар бачо меовард; ба асп бо майли тамои ингоҳунии мекард, аз обу хезуми хона бо сазо кӯшиш хабардории менамуд ва ничунии дар боғ ҳам кор мекард.

Ҳамсояҳо Восеъро аз вачхи Ризо мазаммат мекарданд: ту одаман боандеша будӣ-ку, чаро он адирни шум ва дуздиро ба хонаат гирифтӣ? Баъзеҳо ҳикмати машхури шарқиро оварда мегуфтанд: магар нашиндаи ки «окибат гургзода гурге шавад, гарчи бо одаман бузург шавад?». Холо ингоҳ карда ист, гули адирӣ туро боб мекунад: аспат ё чизе дигаратро дуздада ғонб мешавад; ту аз кардаат пушаймон мешавӣ, аммо дар он вақт пушаймонӣ суд надорад. Вақте Восеъ ба онҳо мегуфт, ки Ризо бачан қобил, ғалдаро, қорбудақун аст, ҳандида ҷавоб меоданд, ки инҳо ҳама ҳилаю найранг аст, ӯ меҳодад ҳудаширо ба ту хуш карда дар ғаллат мононад. Ҳамин гуна ғалҳоро Аноргул ҳам аз ҳамсоянҳо мешунид. Мешуниду омада ба Восеъ мегуфт.

Восеъ аз ин ғалҳо дилғир шуд, ба тағт омад. Ӯ ба худ қарор дод, ки Ризоро озмояд. Як бегоҳ ӯ фармуд, Ризо ба дехи Боғча рафта, аз Косим — додари Восеъ хари ӯро гирифта овард. (Ин хар ва асп дар байни бародарон шарикӣ буд).

Саҳари барвақт Восеъ аз дигарон пинҳонӣ ду ноки ҷав аз як микдор талқонро ба миёни Ризо бандонда, ба хар савораш намуда, ба Норинҷи дур равона кард:

— Аз бодлон Сурсакова, Зувайр, Боғи Зогон мегузарӣ, ба Шаҳидон меравӣ; дар рӯ ба рӯи Шаҳидон ба лаби оби Булутри дехан Афардӣ хаст, ба Афардӣ мегузарӣ, хонан Давлат Назирро меурсӣ, ӯро ёфта меғӯӣ «Ба Норинҷ равонаам, маро амаки Восеъ фиристод». Шаб дар хонан ӯ меҳоби, нагоҳи дигар боз раҳақӣ мешавӣ. Ба Тавилдара мерасӣ, шаб меҳобӣ, рӯзи дигар аз Хангон мегузарӣ, ба дехан Норинҷ меравӣ. Норинҷ дар мулки Каротегин аст; дар он деха хонан Бобошарифро меурсӣ. Бобошариф тағои ман мешавад. Ба ӯ меғӯӣ «Маро амаки Восеъ аз барон гандум ё ҷав фиристод». Ӯ чоряқ ман гандум ё ҷав медиҳад, ту онро ба харат бор карда боз бо ҳамон роҳ гирифта меурсӣ.

Ризо номи манзилхо ва одамхоро гаштаю баргашта такрор намуда аз ёд кард.

Бобошариф дар аввали бахор, вакте ки ба зиёрати мазори Хоҷа-Балҷувон омада буд, ба хоҳарзодааш гуфта буд, ки «Агар мӯхточ шавӣ, биё, ман ба ту чорьяк ман гандум ё чан қарз медиҳам».

Ризо равон шуд.

Вақти ношито Аноргул пурсид: «Ризо кучо шуд?», Восеъ гуфт: «Ман ўро бо як кор ба Тавилдара фиристодам».

Рӯзона Қосим барон ҳар омада буд, ки бародараш воқеаро ба ў баён карда хоҳиш намуд:

— Ту медонию ман. Ҳоли ҳозир ин гапро ба ҳеч кас нагӯй.

Қосим рӯй турш кард, чин бар чабин кашид:

— Қори бемаслиҳат кардай, ака. Ана мебинӣ, Ризои ту гашта намеояд. Ту ҳарро ҳам, ҷавро ҳам аз даст додӣ.

— Таваккал,— гуфт Восеъ.— Мард гоҳо бояд таваккал кунад. Ё бурдам, ё бохтам. Агар бурдам, якбора аз Ризо хотирчамъ мешавам, дар ҳаққи ў даҳони мардумро ҳам мебандам: агар бохтам — албатта зарар мекашам, аммо ин зарар аз фоида ҳам ҳолӣ нест: фондааш ин ки якбора аз дузд халос мешавам ва балки пеши дуздин ояндаро мегирам, ки мумкин он дуздӣ аз ин дуздӣ калонтар шавад.

Восеъ ин гапхоро мегуфту лекин ба дилаш боварӣ дошт, ки Ризо ҳамин гуфтан ўро иҷро карда бармегардад.

Аммо «далелҳои» Восеъ додарашро қонеъ накарданд, балки ба ў бемаъний ва сафсата барин намуданд. Ў ба дилаш гузаронд, ки «ақлаам ақлашро хӯрдааст».

Восеъ боз ба Қосим гуфт:

— Агар ба ту маркаб даркор бошад, аспро бубару кор фармой.

БОБИ ПАНҶУМ

Ба назди Восеъ бошандан дехан Бачкақон Юсуф омад. Ў порина дар аввали зимистон бо ҳамроҳин додархондан Восеъ Назир-пахлавони сарихосорӣ барон мардикорӣ ба тарафҳои Самарқанд рафта буд.

Юсуф хабар овард, ки Назир дар Шахрисабз ба зиндон ғалтид: бои шахрисабзиро, ки Назир ба даргоҳи ў қарорӣ будааст, шабона котилои номаълум кушта рафтаанд, миришаи шаҳр аз Назир гумонбар шуда, ўро ба ҳаёс гирифтааст.

Ин хабар Восеъро мушаввашхотир карда монд. Дар деҳли Афардин амлокдорин Сарихосор писари Назир — Давлат зиндагӣ мекард. Восеъ аз як нафар афардинги ба бозори Ховалинг омада таъин карда фиристод, ки Давлат зуд ба назди ӯ биёяд.

Давлат баъди ду рӯз омад. Ӯ як чавони бистучорсолаи эифмизоче буд, бо шундани хабари ҳабси падараш хунгос зада гирифт. Ба пой Восеъ ғалтида зорӣ мекард ки:

— Амакҷон, умеди ман фақат аз шумост, гӯед чӣ кор кунам? Отаамро ба тӯхмат мекушанд!..

Вай шаб дар меҳмонхонаи Восеъ хобида, то сахар нолиш карда баромад. Восеъро ҳам хоб набурд, хавосаш парешон буд. Фикр мекард, ки чӣ бояд кард, ба Назир бахтбаргашта чӣ гуна бояд мадад расонд? Магар Давлатро ба Шахрисабз фиристонад? Аммо аз ин чӣ фоида, аз дасти ӯ чӣ ҳам меомад? Ин чавони соддадил, ки дар умраш аз Балҷувон онсӯтар нарафтааст, бедарак сарсон мешавад. Ӯ кучову ба он шаҳри дур рафта роғу раҳиан халоси падарашро ёфтани кучо! Илоҷ нест, бояд ки худи Восеъ равад, аз аҳволи Назир хабар бигирад. Магар ӯ бо Назир аҳду паймон накарда буданд, ки агар ба сари ҷеашон мушкиле афтад, дигарашон ба мадади ӯ мерасад?

Пагоҳӣ Восеъ ба онлаш қарори худро эълон кард. Давлат ҳам дар сари дастархон ҳозир буд, ӯ дар ғойти миннатдорӣ Восеъро оғӯш карда кӯдаквор гирифт. Анорғул ва Гулизорро ғами фироқи дар пеш истодан шавҳару падар гирифт, дуяшон оби дида карданд. Ҳасан ва Давлати хурдсол ҳам агарчи ба маъини ғап он қадар сарфаҳм намерафтанд, аз гиристанӣ очаву апашон ба қадом як қорӣ хатарнок иқдом намудани падарашро ҳис карда, ҳамчунин гирия бардоштанд.

Аммо заи ва духтари Восеъ ба қарору азми Восеъ эътироз накарданд: модом ки ӯ Шахрисабзавиро ихтиёр карда бошад, маълум мешавад, ки рафтаниаш лозим будааст, ӯ худ беҳтар медонад...

Оила ва меҳмон ҳоло аз сари дастархон наҳеста буданд, ки аз хавлини берун овози их-их шунида шуд. Ҳасан баромада дид, ки Ризо омадааст.

Сағира хиёнат накард, дар ҳаққи худаш бадғумониҳои мардумро якбора ботил карда баргашт. Ӯ ҳатто чорьяк ман чавро дар қадом як оснён сари роҳ орд карда оварда буд.

Дар ҳамин сахарӣ ба болон маслиҳати Шахрисабзавӣ баргаштани ӯро Восеъ ба фоли нек гирифт. «Андак мушкиле, ки

бо ин сағира доштам, ба хубӣ раво шуд, иншооллох мушкили дигарам ҳам осон, сафарам бахайр мешавад» — ба дил гузаронд ӯ.

Ду рӯзи баъд ба тараддуди сафар гузашт. Аноргул ва Гулизор тӯшани роҳ тайёр карданд — кулчаҳои чавин бастанд, талқон кӯфтанд.

То пухтани гандуми баҳорӣ камубеш ду-се ҳафта монда буд, Восеъ гуфт, ки ҳаракат мекунад ба вақти дарав расида биёяд, аммо агар бо ягон сабаб расида натавонад, бигузор Қосим бо ёрии Ризо дарави гандуми баҳории дар адир шарикона кошташонро сар кардан гирад.

Аҳли хонавода, хешон ва ёру дӯстони Восеъ ӯро бо як ҳисси ғамолуди чудой ва «саломат бираву саломат биё»-ҳои бисёре ба роҳи дур гусел карданд. Ӯ лингани кӯҳнаеро, ки ба даруни он ғайр аз зоди сафараш мӯкии худро ҳам андохта буд, ба китфаш партофта побараҳнаву пиёда равон гардид.

Одати халқии «додари қиёматӣ» шудани ду марди ба ҳам бегона хусусан дар байни кӯҳистониён хеле маълум аст.

Восеъ ва Назир ҳам «додарони қиёматӣ» буданд.

Ин воқеа биступанҷ сол пеш рӯй дод.

Он вақт амирони манғития ҳанӯз «Бухорони Шарқӣ»-ро ба худ тобеъ накарда буданд, миру шоҳони кӯҳистон ба худ истиқлоле доштанд.

Бошандагони деҳаи Норинҷ як пагоҳ аз хоб бедор шуда хабар меёбанд, ки тобеи Қаротегин шуда мондаанд. Дирӯз онҳо фуқарои мири Балҷувон буданд, имрӯз фуқарои мири Қаротегин. Деҳа дар сарҳадди ин ду вилоят ба канори Хингоб воқеъ буд. Мири Балҷувон хоҳари мири Қаротегинро ба занӣ гирифта, ба маҳри духтар Норинҷро ба язнаи худ додааст. Ин хабарро ба норинҷиён амалдори қаротегинӣ, ки барои чидани хирочомада буд, расонд.

Ӯ бо дах нафар навкару мулозимони худ дар меҳмонхонаи арбоби деҳа ҷой гирифта, халқро ба ҳузураш талабид. Як сӣ нафар деҳқону ҷӯпон дар хавлии беруни арбоб ҳозир гардиданд. Мирзони қаротегинӣ онҳоро рӯихат кард, амалдор микдори хирочи ҳар кадомашонро эълон намуд. Норинҷиён шӯру ғавғо бардоштанд, зеро хирочи солро кайҳо ба мири пештараи худ дода адо карда буданд. Вале андозчиёни қаротегинӣ доди

онҳоро намешунид. Ё барои сиёсату ибрат ба навкарони мусаллаҳи худ фармуд, ду нафар побараҳнаи фаръедкашу ошӯбгарро гирифта хуб заданд. Амалдори калтаи шикамкалон ду пой худро ба лаби суфа маҳкам зер карда истода мегуфт: «Донед, ки ман аз ин ҷо бе бист ман ғалла, сӣ сар гӯсфанду буз ва панҷоҳ газ карбос намеравам!». Аммо норинҷиён тан намедоданд, моҷаро мекарданд.

Баногоҳ дар кӯча тӯпаланге бархост. Ҳама гӯшбақимор шуданд. Аз болои девор сари ҷавони сабзинаи навхате, ки савори асп буд, намоён гашт. Норинҷиён Восеъ писари Шакарро шинохтанд. Ҷавон саросемаву ошуфтаҳол фаръед зад:

— Раҷаб-мерган меояд!!

Бо шунидани ин ном ҷамоат якбора безобита гардид. Гӯё ҳавлии арбоб хонаи мӯрчагон буду Восеъ обе ба он рехт. Нишастагон хестанд ва хестагон худро ба дарвоза заданд. Ранги амалдори қаротегинӣ канда ҷашмони тангаш васеъ шуданд. Мирзoi қокро ларза гирифта риши бузонааш ба ҷунбиш омад. Навкарон ба тарафи саботи дарозе, ки дар ин тарафи ҳавлӣ буду дар он ҷо аспони онҳо истода буданд, саросема давиданд. Агар Восеъ хабар меод, ки деҳаро сели азиме пахш кард ё оташе дар он афтод, ошӯбу ҳаяҷони мардум аз ин зиёдтар намешуд. Аз ҷониби сангоби хушк тапар-тапари асптозӣ ба гӯш мерасид. Барои аспҳоро зин кардан фурсат набуд, амалдор ва одамони ӯ аспҳои безину абзолро савор шуда рӯ ба гурез ниҳоданд. Вақти гурезогурез саллаи амалдор ба токи дарвоза дармонда аз сараш парид, вай сарбараҳна фирор кард. Зину абзолҳо дар буни девор, тӯрбаҳо пахну парешон дар замини соботу сари охурҳо монданд, ҷавҳо рехта ба саргину пору омехтанд.

Ягона касе, ки дар даҳани кӯча бепарво истода он ҳама тақопӯ ва гурез-гурезро тамошо мекарду завққунон меҳандид, Восеъ буд.

Андозчинҳо аз деҳа бадар рафта буданд, ки аз ҷониби дигар чор савор,— ҳамон савороне, ки садои суми аспҳошон мардумро ба изтироб ва қаротегинихоро ба тарсу ҳарос андохта буд, ба деҳа дохил шуданд. Инҳо ҷӯраҳои Восеъ — подабону ҷӯпонҳои деҳа буданд. Дар вақти кашмакаши амалдор бо аҳоли дар сахни ҳавлии арбоб ин ҷавонон дар дара подаву рамаи худро мечарониданд; Восеъ дар он дам номаълумакак баромада ба пеши онҳо рафта буд ва бо таълими ӯ ҷӯраҳояш боварӣ намуда ба болои деҳа тохта буданд.

Восеъ аз чӯрахояш пештар ба деҳа омада, онҳоро саворони Раҷаб-мерган гуфта андозчинҳоро тарсонида буд.

Раҷаб-мерган он вақтҳо дар кӯхистони Кӯлобу Дарвозу Каротегин даҳшати боёну амалдорон гардида буд. Ӯ аслан як нафар шикорчин камбағале буда, боре дар вақти андозчинии мири Балчувон дар деҳан ҳудаш — як андозчини бемурувватро кушта, гуреза шуда сар ба кӯху дарахон ниҳон гирифта буд. Дар он ҷоҳо ӯ монанди ҳудаш гурезаву ёғихоро гирд оварда дастае сохта, дуздӣ ва роҳзаниро пешан худ карда буд.

Норинчиён дар аввали кор ҳилаи Восеъ ва рафикони ӯро писандиданд, қоил шуданд, завқ карданд, аммо баъд ба хавотир афтоданд: амалдори каротегинӣ ба гурехтан-ку гурехт, аммо роҳи бозгашти ӯ баста нест. Ӯ боз меояд. Биёяду аз фиреб огоҳ шавад, албатта, балое ба сари норинчиён наёварда намемонад.

Хешони Восеъ албатта, аз ҳама зиёдтар хавотир мекашитанд. Хол он ки ба тобеяти мири Каротегин гузаштани Норинч бе он ҳам хешони Восеъро хеле нотинҷ карда монда буд.

Ва ин вачҳ дошт.

Вачҳ ин ки: мирони Кӯлобу Балчувон, Хисор, Масҷох, Каротегин, шохони Дарвозу Бадахшон байни ҳудашон донм ба ҷангу ҷидол буданд. Гоҳ мире бо мире танҳо мечангид ва гоҳе ду-се мир як шуда ба болои мирону шохони дигар метохтанд. Мақсади асосии ин ҷангҳо ғорат буд: ғорати мол, ҷорпо, ғалла. Баъзан ҳам дар талоши ҷарогоҳе ё деҳае. Аҳёнани аз бонси зане ҳам мечангиданд. Ба масал, мири Кӯлоб духтари сохибҷамолро ба занӣ гирифтааст, мири Хисор дар ҳоли мастӣ лоф мезанад, ки он духтарро бо зӯрӣ ба ҳарами худ хоҳад овард. Вассалом, бахонаи ҷанг муҳайёст. Ҷафои ин ҷангу ҷидолҳоро фуқарон бечора мекашид.

Аз гариши фалак деҳкони хокпоши норинҷӣ Шакар — падари Восеъ ҳам боре шарикӣ кашмакаши мирон шуда монд. Дар як ҷанг сарбозони каротегинӣ на танҳо кишти ғаллаи ӯро поймол карданд, балки асп ва ҷуфти говашро ҳам ба яғмо бурданд. Шакар бо дасти аламу ҳасрат ба сар задаи каноат накарда, бори дигар вақте ки мири Кӯлоб бо мири Каротегин зълони ҷанг кард, таёк дар даст рафта ба сафи сарбозони кӯлобӣ дохил шуд. Харчанд ки аз ҷанг муроде ҳосил нагардид, зеро каротегиниҳо дар сари вақт аз хатар огоҳӣ ёфта ба пешвози душман баромада буданд ва аз ин рӯ мири Кӯлоб пас аз задухӯрди яқсоата дар агбаи Лулхарвӣ тамбаи дари Кароте-

гиро шах дида, аз табутоби чагҷӯй фуromaду ақиб гашт, аммо Шакар тавонист дар он задухӯрд ду нафар қаротегиниро бо таёқ зада аз аспхшон фуру ғалтонад. Як нафари онҳо аз зарби таёқ мурд. Баъд маълум шуд, ки ӯ додарзодани мири Қаротегини будааст...

Пас аз ин воқеа Шакар дар байни мардум ном баровард, ӯро ҳама Шакар-баходур мегуфтагӣ шуданд.

Мана ақнуи номади қор Шакарро табаан мири Қаротегини қарда монд. Мир кӣ будани кушандан бародарзодаашро донад ҳам, аҷаб нест; агар надонад, хушомадгӯнаш, албатта, ба ӯ «медононанд». Ба болон ин ақнуи писараш ҳам бо шӯҳни беақлонаш андозчинони қаротегиниро ба худ душман қард. Шакар қаро хавотир нақашад?

Ҳар як одами беозортарин ҳам душмане ва бадхоҳе дорад. Хавотиркашани Шакар беасос набуд: яке аз бадхоҳони ӯ воқеан ҳам ба қаротегиниҳо хабар кашид, ки кушандан хеш мири ҳамин Шакар аст ва андозчинони мирро ҳам бо ҳила гурезондагӣ писари ӯ — Восеъ мебошад.

Шакар аз рӯи эҳтиёт писарашро ба мулки Балҷувон — ба тарафи Сарихосор гурезонд.

Восеъ қавон дар рӯзҳои гурезагӣ худ дар кӯҳ бо Назир-мерган ном шикорчӣ шинос шуд. Ду-се рӯз дуяшон ҳамроҳ дар кӯҳҳо бо қамони пилтагӣ шикор қарда гаштанд, аммо шикорашон барор нагирифт. Рӯзи охирин Восеъ иттифоқо бо қамони Назир як нахчирро тир зада сабук захмдор қард, нахчир лағгон-лағгон рӯ ба гурез ниҳод, Восеъ ҳарчанд мерган манъаш қунад ҳам, қабул нақарда аз пан нахчир мачрӯҳ афтод ва онро аз нисфи рӯз то бегоҳӣ таъкиб намуда, охир дар як қамар кӯҳ зер қарда гирифт. Ин қавони боғайрати қавибозу ба Назир хуш омад, ӯ шикорашон худро ба хонааш бурда зиёфат қард.

Восеъ аввал сирри худро ба Назир нақушод, андеша қард, зеро мири Қаротегини эълон намуда буд, ки ҳар қас агар Восеъ Шакарзодаро дастгир қунад, аз мири ду гӯсфанди бўрдоққӣ мукофот хоҳад гирифт. Аммо дар охир он ҳама одамгарӣ ва ғарбнавозии Назирро дида дар дилаш нисбат ба вай эҳтимоде пайдо шуд ва сирри худро ба ӯ ошқор қард. Назир дониш, ки қавон беғуноҳ аст ва он шӯҳни худро дар ҳаққи андозчинони мири аз рӯи мачбурият қардааст, ба ҳоли ӯ таассуф қарду гуфт: «Ғам нахӯр, додар, хонаи ман хонаи худат, қӣ қадар ки ҳоҳӣ истодан гир». Восеъ дар хонаи Назир ду ҳафта ниҳон шуда

анидагй кард. Сохиби хона ба вай на фақат паноҳ, балки пону ош ҳам дод. Зани Назир либоси ўро шуст. Дуйшон боз ду бор ба шикор баромаданд. Мержан ба ҳамкишлоқини худ мегуфт, ки Восеъ хеши ўст ва ба меҳмонӣ омадааст.

Як рӯз Назир дар маркази амлоқдорин Сарихосор — деҳан Шахидон ба деҳқонони норинҷии ба бозор омада вохурд ва аз онҳо фаҳмид, ки падари Восеъ бо онлаш аз деҳан худ ба Ховалинг кўчидааст. Одамони мири Каротегин дар талаби хунбаҳон бародарзодан мир ва аз вачхи Восеъ гуреза Шакарро бисёр ба танг овардаанд ва ў ғайр аз тарки диёри худ чорас наёфтааст.

Мержан ин хабарро ба меҳмони гурезан худ расонида буд, ки меҳмон барои некин мизбонаш изҳори миннатдорӣ намуда, бо ў хайрбод карду фавран ба роҳ баромад. Меҳост ба ҷустуҷўи падару модар, додар ва хохари сарсон саргардонаш равад. Дар даҳани дара, ки Назир то он ҷо гуселаш кард, Восеъ хайрбоди бағалкаш намуда гуфт: «Ман туро додари қисмати гирифтам, Назир. Минбаъд ту дар кучое ки бошӣ, ба сарат ҳар мушкиле ки афтад, ба ман хабар дех, ман ба наздат ҳозир мешавам ва барои мушкили туро осон кардан ҷонамро ҳам дарег намедорам...».

Аммо пеш аз он ки Восеъ мушкилро аз мушкилоти додархондааш осон созад, рўзгор бори дигар ўро инъизманди ёрин Назир гардонид. Хонадагон шарҳи ин воқеаро дар боби зерин хоҳанд ёфт.

БОБИ ШАШУМ

Восеъ падару модари кулфатзадаи худро суроғ карда дар деҳан Даран Мухтори амлоқдорин Ховалинг ёфт.

Бошандагони Даран Мухтор ба ғарибони хонабардўш раҳматон омада ба Шакар маслиҳат доданд, ки бо аёлу фарҳангони хурдсолар (Фотима ва Косим дар он вақт хурдсол буданд) сарсон шуда нагардаду дар ҳамин деҳа манзил бигирад. Шакар қабул кард. Дар кинори деҳа ў як ҳавлии харобан партоверо обод намуда ба анидагй шурўъ кард. Вай марди панҷохсолаи боқуваат ва коркуне буд. Сари баҳор бо ҳамроҳии писаронаш дар нишебии кўҳ қитъан заминро аз сангу сангрезан покӣза карда, ба қарз тухмӣ гирифта-гандуми баҳорӣ кошт. Зани ў дар хонаҳои мардум дўг мекашид, пахта мешашид, ҷома-

шӯй мекард. Сонитар Шакар писари калониаш Восеъро ба галабонии Хўчамурод-мирохури кангуртӣ дод. Восеъ дар дашту адирҳои Кангурт, Балчувон ва Қизилмазор як сол галаи аспони мирохурро поид.

Тобистони соли 1865 падару писар ба даравгарии галаи Мўъминҷонбон балчувонӣ киро шуданд. Баъд аз тамои шудани дарав бой Восеъро барои хирманкӯбӣ нигоҳ дошт.

Чавон таронаи хирманкӯбон «Майда»-ро бо овози баланд суруда, дар соҳили Сурхоби шӯхи пурғавго галагов меронд. Вақти баъд аз пешин: офтоби тафсоии асад ба паси кӯҳ сарозер меравад,— шӯълаи вай сардтар шуда, насими фарахбахши бегоҳрузӣ ҳам андак-андак ба вазидан оғоз кардааст. Говон хастаҳолона қадам мебардоранд. «Майда»-хонии галабон ва зарби говрони ӯ ҳам акнун ба ҷонварон он қадар таъсир намекунад.

Бачагони хўшачин бандҷаҳон хўшаашонро бардошта ба кишлокҳои худ равон шуданд. Дар гандумпая ба наздики хирман танҳо ҳамон духтараки нозукаки зукка ҳанӯз хўша мечинад. Ӯ вақте ки ҳам мешавад, кокулҳои сиёҳаш ба рӯяш ғелида, гӯё ки он рӯи зеборо аз ҷаҳми номаҳрамон пинҳон медорад.

Чанд рӯзи охир, ҳар гоҳ ки духтараки бо куртаи ҷити сурхи гулдораи дар гандумпая пайдо мегардад, чавон даступо гум мекунад, дилаш ба тапидаи медарояд.

Восеъ ин дафъа қарору оромро аз даст дода, говронашро партофту ба наздики духтар рафт, хушҳолонаву шӯҳона салом дод.

Духтар нигоҳе карду дар ҷавоби саломӣ ӯ:

— Аз қорат намон, бача,— гуфт ва хўша ҷидан гирифт.
— Ту духтари кӣ мешӣ?— боз бо овози ҳарчи нармаи пурсид Восеъ.

— Духтари отаву очаам.

— Номат ҷист?

— Ба номам ҷӣ қор дорӣ?

— Хўша мечинӣ?

Духтар ба ин пурсиш ҷавоб наод. «Аҷаб саволи аҳмақонае додам» — мулзам шуда ба дил гузаронд Восеъ. Аммо аз баски ӯ ба ҳар навъе ки бошад духтаракро ба гап дароварҷани буд, боз пурсид:

— Гап задан намеҳоҳӣ?

— Бирав бо говонат гап бизан.

Духтараки сипоҳ бо ин ҷавоби тунди худ касди аввалини ҷавонро пуч карда бошад ҳам, дилашро сард карда натавониет. Фақат ин ки духтар ба тараддуи рафтан афтоду ринштан гуфтугузори душмон чору почор бурида шуд.

Одатан духтар дастаҳои хӯшан чидашро дар наздикии хирман ба зерн сада мегузошт ва ҷоштгоҳ онҳоро бо навадан тут ё бед баста, ба сараш гирифта сӯи деҳа равои мегардид.

Дар он деҳа падар ва модарандари ӯ дар хонаи як нафар ошноношон истиқомат мекарданд. Онҳо дарвозӣ буданд, падараш аз Дарвоз ба Балҷувон барои даравгарӣ омада, занаш ва духтарашро ҳам бо худ оварда буд.

Восеъ худн ҳамон бегоҳ, чун аз хирманкӯбӣ фориг гашт, ҳамчунин ба хӯшачинӣ даромад. То гуруби офтоб шаш даста хӯша чида дар таги коҳ пинҳон карда монд.

Рӯзи дигар духтарак боз омада хӯша чидан гирифт. Се даста хӯшан чидашро оварда ба зерн сада гузошт ва боз аз пан чидани саракҳои нав рафт.

Восеъ як дастан калони хӯшан худро номаълумак бурда ба болон дастаҳои духтар гузошт. Духтар омада дид, ки се дастан ӯ чорто шудааст, ҳайрон шуд, бо нимтабассуми нуктафаҳмона ба сӯи ҷавон нигоҳе кард, ҷавон худро ба ӯ қодонӣ зад.

Бори дигар омад, дид ки хӯшаҳояш боз дастан нав «зондааст».

Ин дафъа ба тарафи Восеъ бо табассуми кушод нигаристу гуфт:

— Ту ҳилагар будай!

— Ба худо ки ман хабар надорам,— Восеъ мугамбирона рӯи худро чаппа кард.

— Хӯшаатро намегирам,— духтарак бо як нозу истиғнон дилфиребона дастан иловакардан ҷавонро ба як тараф гирифта монд.

Ҷавон аз табассуми ӯ далер шуда, хӯшадастҳои беқимондан худро аз таги коҳ гирифта ба назди духтар рафт.

— Бигир, ана ин боз чор даста.

— Намигирам, бирав.

— Бигир, садқаат шавам, духтари ноошину. Охир, дуямон ҳам мусофирем, бачаи мусофирро як бор хурсанд кардӣ чӣ шуд?

Духтари ноошно дам назад, ба замин нигоҳ карда истодан гирифт.

— Номат чист?

— Аноргул,— охиста гуфт духтар.

— Дар номат садқа. Биё биншин, камтар дам бигир. Талкон дорам, зиёфат мекунам.

Аноргул нӯги остинашро ба манаҳаш гузошта сукут кард ва ин сукут, албатта, аломати ризо буд.

Дуяшон дар сояи таги ғарами гандум нишастанд. Духтар камонабрӯ буд, чехраи ӯ ба ранги нони гандуми баҳорини нава-как аз танӯр канда сафедтоби гулгун ва аз арақ тар, шарму ҳаёи диловези духтарона ба он чехраи софи дилкаш сояандоз, чашмони шахлояш ангиштвор сиёҳу дурахшандаву пурнур буданд. Читкуртаи сурхи кӯхнаи гулдораи бо ҳаму катҳои худ андоми латифу мутаносиб ва миёни борики ӯро аён месохт. Китфи курта андак чокаш кандагӣ буд, аз он ҷо як пора бадани сафеди симини ӯ чилва мекард, ки аз дидани он тоқати Восеъ тоқ мегардид. Хатто поҳои ғуборништаи духтар ҳам, дар даруни кафши кӯхнаи даридаву ямоқин ба назари Восеъ ниҳоят зебо ва латиф менамуданд. Чавон ноаён-ноаён меларзиду бурида-бурида нафас мегирифт ва аз сарӯ рӯяш арақ мешорид, мисли ин ки дар дами оташ нишаста бошад. Бо ин ҳама дилаш аз шодиву сурур ва ҳисси хушбахтӣ саршор буд. Ӯ миёнбанди карбосинашро ба болон дарзи гандум паҳн карда, ба рӯи он аз лингаи чиптагии худ талкони тут ва якто нони қоқ бароварда монд: нонро пора кард.

— Бигир, шарм нақун, насибаат будааст.

Таоруфи чавон он қадар соддаву самимона буд, ки духтарак ба зудӣ шармаш рафъ шуда ба хӯрдани зиёфати ғарибонаи ӯ шурӯъ кард.

— Ман ховалингӣ ҳастам, аз Дараи Мухторам, номам Восеъ,— чавон лозим донист худро шиносонад ва пурсид:— Ту духтари кӣ мешӣ?

— Духтари Наимшоҳ.

— Шоҳдухтар будай,— шӯҳӣ кард Восеъ.

Вақте ки Аноргул донист Восеъ писари Шакари даравгар будааст, ба шӯҳии ӯ ҷавоб гардонда гуфт:

— Шакарписар будай.

Бо ҳамин як даҳан ҳазлу зарофати содда ҳисси бегонагӣ дар байни Восеъ ва Аноргул камтар шуда, дуяшон ба якдигар қаробате пайдо карданд.

Баъди ин шиносой онҳо ҳар рӯз бо ҳам вомехӯрданд, ҷаҳ-
ҷаҳ мекарданд.

— Восеъ, ки чои хобаш дар хирман буд, шабҳо думбуран худ-
ро навохта таронаҳои ошӣки мехонд. Аноргул ба ӯ мегуфт, ки
бо падар ва модарандараш дар бом мехобад ва шабҳо таронаи
Восеъро мешунавад.

Як бегоҳии дер ӯ пинҳонӣ ба назди Восеъ омад. Дар рӯмо-
лча якто нон ва каме талкон печонда оварда буд.

— Ту он рӯз маро зиёфат кардӣ, биё акиун зиёфати маро
бихӯр,— бо хандан чуи хониши кабк қаҳқаҳадори худ таорӯф
кард духтар.

Дуяшон дар болон кӯрпан ғафси коҳ ба паҳлӯи ҳам нишас-
таид. Гунбази осмон аз ситораҳо ҷароғон ва хуруши мастанан
Сурхоб танинандоз буд, шаббадан роҳатафзо ҳавои шабро аз
бӯи хуши дарзу коҳ ва боз ҳар гуна гиёҳҳои кӯҳиву даштӣ му-
аттар карда буд. Аз ҷониби кӯтал таронаи ҷӯионе ва ё кадом
хоркаши дар роҳ дермондае ба гӯш мерасид. Восеъ ва Аноргул
он шаб лаззати ҷонбахши аввалин бӯсаҳои ошӣку маъшукро
чашиданд.

Хирманкӯбӣ ба охир расид. Восеъ бояд ба деҳан худ бар-
мегашт. Соати ҷудой аз Аноргул наздик буд. Ҷавон аз пакли
духтар медонист, ки ба ӯ дар ватанаш аз чандин ҷой хостгори
барномадаанд ва, албатта, падару модарандараш дар ин қари-
бӣ ўро ба ягонгон он хостгори, оёе ки бадаълаттар бошад
қалини зиёд диҳад, ба занӣ медиҳанд. Аммо Аноргул ғайр аз
Восеъ дигар касеро намехоҳад. Чӣ бояд кард? Восеъ гуфт, ки
ӯ падари худро ба хостгори мефиристад. Аммо агар фаразан
падари модарандари Аноргул хостгори ўро қабул накунад,
он гоҳ ӯ ягон тadbiri дигаре хоҳад кард.

Вай музди хирманкӯбии худ — як ман гандумро ба аспаш
бор карда вақти бомдод ба роҳ афтод. Аноргул мувофиқи ваъ-
да ба сари роҳаш барои мада ўро дар ҳамгашти санғоб пешвоз
гирифт. Восеъ маҳбубан худро дар қанор гирифта аз руҳсори
ва ҷашмони тараш бӯсиду гуфт:

— Ман туро меёбам, маро фаромӯш наку.

ӯ ба хонашон — ба Даран Мухтор равон шуд.

Рӯзи дигар Нанмишох ҳам музди даравтарӣ ва ғаллан хӯша-
ҳои духтараш ва занаш ҷидагиро ба ҳар бор карда, ҳамроҳи
онон роҳи Дарвозро пеш гирифт.

Восеъ дар хона ба падару модараш қиссан ишқи духтари

дарвозиро нақл кард ва исрор намуд, ки Шакар ҳар чи зудтар ба Дарвоз барои хостгории Аноргул равона шавад.

— Ӯ ҳамин хел духтари зика* аст, ки ту ошики беқарораш шудӣ? — кунҷковӣ кард Шакар.

— Ту ӯро мешиносӣ, ота, падараш Наимшоҳ қатии мо гандум дарав мекард. Аноргул хӯша мечид,— хотиррасон кард Восеъ.

Шакар ҳарчанд фикр мекард, он духтарро ба хотир оварда наметавонист, зеро духтаракони хӯшачин бисёр буданд. Восеъ ҳайрон мешуд, ки падараш дар байни он хӯшачиндухтарон ба он тоқадухтари зебо ва дурри якто диққат накардааст ва ӯро ба ёд надорад.

— Ӯ дар чашми ту тоқа аст, бачам, аммо ба чашми ман ҳамашон ин хел менамуданд,— хандида гуфт Шакар.

Пирамард дар андеша монд. Аз чӣ сабаб бошад, ки ӯ дарвозихоро нағз намедид ва хешии онҳоро намехост. Ҳар ҷо дарвозиро бинад, тутпусхӯр гуфта масҳарааш мекард, агарчи тутпус — киёми тут ва як навъ ҳалвои тар буда, хӯрданаш айбе надошт. Дар ҷавоби ин, дарвозихо ӯро, чунонки лақаби ҳазлomezи кӯлобию балчувониҳо буд, гавсавор гуфта ҳаҷв мекарданд.

Бо вучуди ин ӯ ба хотири писараш хостгорию ба гардан гирифт. Рӯзи якшанбе — бозори Ховалинг вай аз он ҷо баъзе савғотиҳо харида, ҳаракӣ ба роҳи дури Дарвоз равона гардид.

Вақти ғуруби офтоб ба Лангар расида дари Наимшоҳро кӯфт, Аноргул баромад. Шакар фаҳмид, ки ҷаро писараш ошики беқарори ин духтар шудааст: ӯ пайкари рехтаи латифе, ҷамоли оламорое ва сиёҳчашмони пурҷилои фаттонеро дар пеши назар дид.

Аноргул падари Восеъро, ки тобистон вақти дарав дида будаш, шинохт.

— Марҳамат, дароед, бобо.

— Бобот садқа, номи ту Аноргул аст?

Духтар ба чӣ кор омадани ӯро пай бурда худ ба худ сурх шуд, рӯяшро бо нӯги рӯмолаш нима пинҳон кард. Ӯ пирамардро бо ҳараш ба ҳавлии берунашон дароварда ҳарро дар меҳбаст ва падарашро садо кард.

Наимшоҳ баромада, Шакар-баҳодури ховалингии шиносро хуш пазироӣ карда, ба меҳмонхонааш дароварда шинонд.

Зани ӯ дар ҳавлии дарун аз Аноргул пурсид.

* Зика — зебо, нозанин.

— Кӣ омад?

— Хостгор,— истехзоомез ҷавоб дод Аноргул, зеро вай аз вачҳи ин ки он рӯз модарандараш барои сар шустани духтарак ҷурғот надода буд, аз ӯ каҳрӣ буд.

— Дурӯғ нагӯй,— нобоварӣ изҳор кард зан.

Аноргул як дам бо ҳавоси парешон истоду баъд ба модарандараш рӯй оварда гуфт:

— Ман ба ясаулбошии ту намерасам. Ин меҳмони омадагӣ падари ҳамаи бачаи ховалингӣ аст, ба хостгорӣ омадааст. Бирав, ба отаам гӯй, розӣ шавад.

— Рӯт снӯх, духтари бешарм!

Занак Аноргулро ба занин як нафар хеши ҳудаш, ки дар хизмати хоҳи Дарвоз буд, ба болои зани ӯ додани шуда, шавҳарашро ҳам ба ин «қори хайр» қариб розӣ карда буд.

— Ман ғайр аз ҳамаи бачаи ховалингӣ дигар касро намеҳодам,— бо қатъияте, ки занакро дар хайрат андохт, гуфт Аноргул.

— Дилакат ба ҳамаи гавсавор рафт? — таъна зад модарандар.— Қучон он гадобача ба ту маъқул шуд, беҳаё? Вай ба ноҳуниҳои ясаулбошӣ ҳам намеарзад!

Дар ин вақт дар меҳмонхона Шакар ба Наимшоҳ мегуфт:

— Ба умед аз роҳи дур омадам, ноумедам накум.

— Савдон хом,— мегуфт Наимшоҳ.— Намешавад. Мардум маро айб мекунад, ки Наимшоҳ ба духтараш дар мулки Дарвоз шӯ наёфта, ӯро ба як балҷувонии гавсавор дода фиристод.

Наимшоҳ ба ясаулбошӣ ваъдагӣ будани Аноргулро нагуфт, пинҳон кард: ӯ шарм мекард ба ӯ гӯяд, ки духтарашро ба қаси зандор доданист.

Восеъро гавсавор номидани Наимшоҳ, агарчи ин як ҳазли оддӣ шуда монда буд ва кӯлобӣ ё балҷувониҳо аз он намеранҷиданд, ба Шакар, ки пирамарди иззатманде буд, нафорид ва қаҳри ӯро овард, аммо ӯ худдорӣ намуд: охир, қоре ки ӯ аз пайи он ба ин ҷо омадааст, вазнинӣ ва тамкиниро талаб мекунад. Шакар умедвор буд, ки Наимшоҳ охиру охири хостгори ӯро қабул хоҳад кард. Пирамард дарвозихоро масҳара кардани ҳудахро фаромӯш карда гуфт:

— Якдигарро масҳара кардан қори беақлон аст, Наимшоҳ. Шукр ҳамаи мо, хоҳ балҷувонӣ бошем ва хоҳ дарвозӣ, аз як қавму як дин ҳастем. Ҷаро мардум айб мекардаанд, магар духтари тӯро кофир мегирад?

Ба болои ҳамаи гап зани Наимшоҳ пону ҷой дар даст даро-

мада омад. Ү аз пушти дар сухани охирини меҳмонро шунида буд, дастархонро паҳи карда истода ба шавҳараш гуфт:

— Отаи Ҳабиб, оё ту ба меҳмон гуфтай, ки духтари мо ба каси дигар фотиҳа шудагӣ аст, ё нагуфтай?

Наимшоҳ безобита шуд, ба занаш дуздида як ингоҳи ало карду:

— Ия холо таъин нест,— гуфт ва рӯи хиҷолатомезашро ба Шакар гардонда илова намуд: — Ҳамин тавр, бо як ҷо гапзанин шуда буд... Лекин холо фотиҳа нашудааст...

— Ҷаро росташро намегӯӣ? — занак кайсарӣ намуда шавҳари мулзамашро мулзамтар кард. — Кайҳо фотиҳа шудагӣ-ку...

— Ту бирав, занак! — қаҳр кард Наимшоҳ. — Ба гапӣ мардҳо катӣ нашав!

— Қори шудагиро гуфтам, охир, боборо беҳуда умедвор кардан ҷӣ лозим? — занак замбӯрвор гурунғос зада аз дар берун шуд. Шакар, албатта, ба гапӣ занак бовар накард: Восеъ ба ӯ гуфта буд, ки холо Аноргул ба ҳешӣ модарандараш расман фотиҳа нашудааст.

Наимшоҳ баъди рафтани занаш аз ҷиёлаи дар дасташ була ҷойро баланд-баланд хӯрт мекашиду бо ҳамин гӯё хомӯшии гарони ба миён омадаро рафӣ кардагӣ мешуд.

Ба Шакар гуфт:

— Ту ҳафа нашав, бародар: ман яктаву ягона духтар дорам, намехоҳам, ки ба ҷои дур ғалтад. Одами дастанҳо ҳастам, ягон сатираро меёбаму хонадомод мекунам, ҳарчи дар коруборам ёрӣ мемихад.

Шакар дигар гап навад, якбора омини карда ҳесту бо ранҷи хотир гуфт: —

— Саломат бош. Хонадомод кун. Писари ман зан меёбад, ба тухми зан қаҳт назадааст. Як дари баста, сад дари кушода.

Шаб ӯ дар хучран оснббони шинос хоб карда, сахар ба роҳ афтод.

Вақте ки ӯ ба Даран Мухтор расида гуфтугӯӣ бо Наимшоҳ ба миён омадаро дар хонаводааш накл кард ва барои Восеъро тасалли додан ба ӯ ҳам масали «як дари баста ва сад дари кушода»-ро тақрор намуд. Восеъ бесаброна аз ҷои нишастааш ҷаҳида ҳесту гуфт:

— Дар сад дари кушодан шумо зан садта, аммо дар дигар ман якта! Дигараш ба ман даркор нест!

Аз мобайн як ҳафта ҳам нагузашта буд, ки Восеъ аспсавор дар Лангар ҳозир гардид.

Пагоҳирӯзӣ буд, ӯ аз пеши дари Наимшоҳ гузаштаравон як байти таронаеро, ки шабҳои тобистон дар хирман барои Аноргул мехонд, тараннум кард:

...Чонона, дар ин диёр ҳастӣ ё не?
Бар қавли худат қарор ҳастӣ ё не?

Ин овоз Аноргулро, агар мурда бошад, аз гӯр меҳезонд. Ӯ бо дили тапону рухсоран алвон дар дами дари ҳавлӣ пайдо гардид.

— Аноргул, ассалому алейкум. Рӯз торик ки шуд, ба сангоб, ба тағи тути калон биё,— Восеъ инро оҳиста гуфту равон шуд.

Ӯ ба пеши осиебони ошно рафт. Аспашро аз зину абзол ҳолӣ кард, об дод, тӯрбаи ҷавро ба фуки он овехт, дар ҷӯй дасту рӯи худро шуста аз ғубори роҳ покиза шуд. Осиебон кӯмоч пухта будааст, ҳамроҳи ӯ кӯмочи гарм ва ҷои алафинро хӯрд ва баъд аз он ки офтоб дар пушти кӯҳи Қаротегин фуру нишаст, хеста ба сангоб шитофт. Дар он ҷо рӯи санге нишаста интизорӣ кашид. Фурсате баъд аз баланд шудани овози муаззин, ки азони хуфтанро гуфта буд, Аноргул омад. Дар дасти ӯ кӯзае буд.

— Омад-омадата садқа. Ба худо, ки туро бисёр пазмон шудам, Аноргул. Биё ҷои панахтар биравем,— Восеъ аз дасти духтар гирифта, бо ӯ ба пушти харсанги калон гузашт, ҷомаи алочаи абраастарашро кашида дар тағи харсанг паҳн карду Аноргулро ба рӯи он шинонд.

— Ту маро интизор будӣ ё не, ҷони ширин? — аз паҳлуи духтар ҷой гирифта пурсид Восеъ.

— Ростагро гӯям, он қадар интизор набудам. Падарат, ки ноумед рафт, ҳаёл кардам ту ҳам аз ман умедатро кандӣ, дигар намеой.

Дар лабу чашмони Аноргул ҳамон табассуми малеҳи дилаф-рӯз, ки ба Восеъ асари сеҳру ҷодугар дошт, бозӣ мекард, ки инро ҷавон дар нимторикӣ аз дидан бештар эҳсос намуд. Духтар шод ва масрур буд, дар айни ҳол овозаш андак шитобу саросемагиро маълум мекард. «Умед аз ту кандан даст аз ҷон шустан аст, ба зиндагӣ видоъ гуфтан аст» — ба дилаш гузаронд Восеъ.

— Шояд ки худӣ ту умедатро канда бошӣ? — гуфт ӯ.

— Охир, ман як очиза бошам... ихтиёрам ба дастам набошад,— саросемагии Аноргул афзун гашт, ӯ ба по хеста, кӯза-

ашро ба даст гирифт. — Агар гап дорӣ, бигӯ, Восеъ, ман дер мондам, меравам. Отаам ба намози хуфтан баромада буд, ки ман ба ин тараф омадам, ба очаам гуфтам «ба чашма меравам, об меорам».

— Хайр як дам биншин, охир, садқаат шавам, ду даҳан гап бизанем.

Духтарак нанишаст, он гоҳ Восеъ ҳам бархоста бо чиддият гуфт:

— Аноргул, ман пагоҳ пеш аз бомдод ба роҳ мебароям, дар даҳани дара ба ту нигарон мешавам. Ту биё, ҳамроҳ меравем.

— Ҳамроҳ? Ба кучо? — хайрон шуд Аноргул.

— Ба Ховалинг. Ба хонаи мо.

— Мегурезем?

— Ту натарс, ба деҳани мо расида никоҳ ки кардем, гап тамом мешавад, ҳеҷ кас ҳеҷ чиз гуфта наметавонад.

— Ҳу-у, ту бало будай, Восеъ! — Аноргул шитобкорона ба роҳ афтод, Восеъ аз қафои ӯ равон шуд: — Ин тавр... намешавад. Отаам аз паямон меафтад, дастгирамон мекунад.

— Намекунад, ман як роҳи дигарро медонам, бо ҳамон роҳ меравем.

— Ростӣ ки... намедонам... Метарсам... Хайр, то пагоҳ ягон гап мешудагист. — Аноргул қадамашро тезонд.

— Ман нигарон мешавам, Аноргул! — аз қафои ӯ гуфт Восеъ. — Агар ту бо ман ҳазлу мазох накарда бошӣ, ҷазмӣ бошӣ, меоя!

Ӯ ба осие баргашт.

Осиебони солхӯрда, аслаш норинҷӣ, ошнои дерина ва кадрдони Шакар, бегоҳӣ хӯрчини Восеъро ба хонааш бурда дар ӯн ду-серӯза тӯшани роҳ — чапотӣ, гӯшти яхнӣ, пистаю чормағз андохта овард.

Восеъ наздики сахар хеста дар торикӣ аспашро зин карду савор шуда ба роҳ баромад.

Роҳ дар ҳамгашти дара ба ду чудо шуда, яке ба тарафи ҷануби ғарбӣ — сӯи Ховалинг, дигар кад-кади Хингоб ба тарафи ғарб — сӯи Тавилдара мерафт. Восеъ дар ҳамин ҷо пиёда шуда мунтазири Аноргул истод.

Хеле истод, аз деҳа азони бомдодии муаззин шунида шуд, ба болон кӯҳи Дарвоз сапеда дамида, чашми рӯз во шудан гирифт; пардаи нимторикӣ аз болон деҳа бардошта шуд, аммо дар пайраҳа касе пайдо нагардид.

Восеъ пиндошт, ки Аноргул ба омадан ҷуръат накард ва на-

меояд. Озурдахотир ва маъюс савор шуд, аммо чилави аспро ба ҳеч тарафе накашид, асп худаш ба роҳи қадӣ даръё гашт, савор ба вай монёъ нашуд — акнун ў бе Аноргул ба қадом тарафе ки равад, барояш фарке надошт.

Охирин бор ба акибаш нигоҳ карду ба шодии бепоёни худ дар сари пайраҳа занеро дид, ки шитобон ба сӯяш қадам партофта меояд. Восеъ гӯё акнун дасташ ба мадор омаду чилави аспро ба канори роҳ тофта таваккуф кард.

Аноргул дар дасташ як бўғчан майда расида омад.

— Боракалло, Аноргул! — нидо кард Восеъ. — Ман медонистам, ки ту духтари шердил ҳастӣ!

Ў бўғчан духтарро, ки зохиран сарулибосаш буд, гирифта ба хӯрчин андохт, чомаашро қашида таҳ карда ба пушти асп партофт ва духтаракро ба он шинонду худаш ҳам савор шуда аспро ба роҳ ронд.

Аспи чирани шаб аз ҷав сершуда бардамона қадам мепартофт. Восеъ ва Аноргул масофан беш аз дуним фарсангро тай карда, қариби пешин ба Тавилдара расиданд ва ба он деҳа надаромада, дар лаби Хингоб соате дам гирифта наҳории гаштирӯзӣ хӯрданд ва аспро низ дам дода ҷаронданду баъд ба тарафи ғарбӣ равон шуда, бегоҳрӯзӣ ба деҳаи Қароқӯтан расида, шаб дар хонаи ҷӯпоне хоб карданд. Вақти бомдод аз он ҷо баромада ба тарафи ҷануб саворӣ намуда, гашти рӯз дар дашти Ангора ба деҳае фуромаданд.

Роҳи пурпечутоб ва пурфарозу нишеб ҳам асп ва ҳам саворони моро хеле монда карда буд. Хусусан Аноргул, ки ҳама шаб бо хотири мушавваш дар хонаи ҷӯпони ношиноси қароқӯтанӣ бедорхобӣ қашида буд, худро кӯфтаву шалпар хис мекард. Онҳо қарор доданд боқимондаи рӯз ва шабро дар ҳамин деҳа гузаронида дам гиранд. Дар сояи тути пир аспро қантар карда, ба дамгирӣ нишастанд.

Пиразане бузи сафедеро оварда дар лаби ҷӯй ба алаф баст. Аноргул ба наздаш рафта гуфтугӯ кард ва пас омада ба Восеъ хабар дод, ки оча розист онҳоро дар кулбаи худ манзил диҳад.

Дуяшон аспро етак карда аз пан пиразан равон шуданду ба хавличаи танги нимвайронае, воқеъ дар буни як тали баланд, дохил гардиданд. Аз бақияи ҷапоти ва гӯшти яхӣ хиссаеро бо кампир ва писараку духтараки хурдсоли ў ба ҳам диданд. Чун шаб даромад, Восеъ дар саҳни хавлӣ ба болон пӯстак, Аноргул бошад дар хонача паҳлун бачагони кампир хоб карданд.

Кампир на факат серманах, балки кунҷков ҳам будааст: як-заил чоғ мезаду аз Аноргул кӣ будани ӯ ва Восеъро мепурсид. Овози онҳоро Восеъ дар беруи баръало шунида меҳобид. Аноргул ба ҳамхобааш гуфт, ки ӯ «зани ҳамин ҷавон мешавад». Восеъ аз ин гап маҳбубааш дилаш таҳ зада рафт.

«Дуягон танҳо дар кӯҳу даштҳо мегардел, наметарсед?» — пурсид пиразан аз Аноргул.

— «Аз чӣ метарсем?».

«Охир, ту ҳамин қадар духтари зика ҳастӣ, бачам, мабодо ки ҷашми ғон амалдор ё сипоҳӣ ба ту афтад. Охир онҳо одамони беномусанд, духтарони зикаро базӯрӣ мебаранд».

Восеъ ба худ ларзида аз дилаш гузаронд ки: «Рост мегӯяд, эҳтиёт шудан лозим. Ба Аноргул мегӯям, аз мардони ношинос рӯишро пинҳон кунад».

Аноргул мисли ин ки ин садон дили ошикашро шунида бошад, баъди андак ҳомӯшӣ ба як тарзи содаву дилрабо ба пиразан гуфт: «Ман ба сарам ҷома дорам, ба бегона рӯишро нишон намедихам».

Восеъ ҷомаашро ба сараш кашида, занҷ карда хуб хандид.

Сипас пиразан хик-хик гирифта нақл кард, ки чи тавр баъд аз вафоти шаҳрараш, ки кӯҳнадӯзе буд, духтари ӯ Назира боре дар адир алафҳои хӯроқӣ мечид, ногаҳон саркардан мири Хисор бо сарбозонаш пайдо шуда ӯро мебиннаду дуздида бурда ба мири худ пешкаш мекунад. Он сол мири Хисор бо мирони Кӯлобу Балҷувон ҷангида, сарбозони ӯ то ба Ховалингу Сарихосор расида будаанд. Модари шӯрбаҳт пиёда ба Хисор меравад ва дараки духтарашро меёбад, аммо духтарро ба ӯ нишон намедиханд ва ясавулонии мир занакӣ побараҳнан ҷӯлидамӯро девона пиндошта, зада-зада аз дарвозаи калъа меронанд. Аз он вақт ҷаҳор сол гузашт, Назира ба чӣ ҳол аст, анида аст ё мурда, модари зораш намедонад. Занак касе ва мададгоре ҳам надорад, ки ба суроғи Назира рафта хабарӣ ӯро биёрад.

Восеъ дилаш ба пиразан сӯхт ва айни ҳол фикр кард, ки ба ҳар эҳтимол аз ин ҷо барнақтар ҳаракат кардан лозим аст.

Шаби дигар онҳо дар дехан Афардӣ ба хонаи Назир-мерган меҳмон шуданд.

Мерган аз додархондан худ даҳ-дувоздах сол қалонтар ва оиладор буд, ӯ Восеъро шоду хуррам назирой кард. Вақте ки Аноргулро зани Назир ба хавлани дарун бурд, Назир дар меҳмонхонааш Восеъро муборакбод кард, ки зан гирифтааст ва гиламанд шуд, ки ҷаро ӯ додархондашро ба тӯй хабар накард.

Восеъ маҷбур шуд ба ӯ ҳамаи воқеаро баён кунад.

Назир ба ҷои таъриф кардани далерӣ ва мардонагии дӯшташ якбора ба хавотир афтоду хотири Восеъро ҳам мушавваш кард.

— Падари духтар, албатта, аз дунболи ту афтодааст,— тахмин кард Назир, — эҳтимол, ӯ бо роҳи Ёхсу баромада кайҳо ба Дарои Мухтор расида бошад. Шуморо дар он ҷо наёфта, ба козӣ ё миршаби Ховалинг арз карда бошад ҳам, аҷаб не. Агар арз карда бошад, козию миршаб даррав ба кофтукови ту одам мебароранд.

— Пас чӣ кор кардан лозим? — бесаришта шуд Восеъ.

— Ту ва духтар бояд, ки ҳар навъ карда барвақттар худатонро ба Дарои Мухтор расонеду даррав никоҳ кунед.

Ҷошнии субҳ гурезаҳоро дар роҳи Ховалинг ёфт.

Ҷоштгоҳ дуяшон дар сари як чашмасори кӯҳӣ фурумада ношта карда, нони аз хонаи Назир гирифташонро дар оби чашма тар карда хӯрданд.

Ногаҳон аз ҷониби Ховалинг ду савор намоён шуд. Восеъ дилаш хавф бурда, ба по хесту ба ояндагон чашм дӯхт. Хавф бурдани Восеъ аз Аноргул пинҳон намонд, ӯ ҳам бесаришта шуда аз ҷо хест ва нигоҳ кард:

— Инҳо кӣ бошанд?

— Роҳгузарон будагианд,— гуфт Восеъ.

Саворон дар адир аз назар ғойб гардида ва боз ба болои қир намудор шуда буданд, ки чашмони тезбини духтари дарвозӣ аз масофаи қариб як чакрим аз ояндагон якеро шинохта дар изтироб афтод:

— Отаам!

Восеъ аввал бовар накард, аммо дурусттар нигоҳ карда, ӯ ҳам Наимшоҳро шинохт.

Наимшоҳ савори аспӣ кашка дар роҳи борики байни кӯтал ва санғоб пеш-пеш меомад ва шарикаш аз қафои ӯ.

Саворон ҳам инҳоро диданд. Наимшоҳ ба ҳамроҳаш рӯ гардонда чизе гуфт, баъд дуяшон аспҳошонро қамчин зада лӯкка давонданд.

Восеъ ҳар балое, ки ба сари худаш ояд, тайёр буд тан диҳад, вале ӯ аз барои Аноргул тарсид: Наимшоҳ мумкин аст духтарашро кин кунад. Дар ҳамин дам Аноргул чизе гуфт, ки ҷавон ба ӯ қоиш шуд ва дилаш қувват гирифт:

— Натарс, Восеъ,— гуфт духтар,— дам истодан гир, ҳар чӣ ки тақдирамон бошад, мебинем.

Духтар ҳозир буд бадтарин пешомади худро ҳам бетарсу харос истиқбол намояд.

Наимшоҳ тунду тез омаду аз асп пиёда шуда лачоми оиро ба дасти шарикаш дода, камчин дар даст, ошуфтаву ғазабнок ва даҳон пур аз дашномҳои кабеҳ, ба болон ҷавону духтар тохт.

— Охир ба дастам афтодӣ, харомин дузд! — ӯ бо зарбу шаст ба сари Восеъ камчин зад. Восеъ дасташро боло карда буд, ки зарби камчин ба оринчи вай омад. Ду-се камчини дигар ба пушти Аноргул фуруварда шуд. Восеъ ба занандаи пуркину ғазаб дарафтида, дасти камчиндори ӯро маҳкам гирифт:

— Ба ӯ даст нақобед, ӯ бегуноҳ аст! Заданӣ бошед, маро занед!

— Туро наmezанам, балки мекушам! Хуни ту ба ман ҳалол шуд! — фаръёд кашид Наймшоҳ ва дасташро аз ҷанги Восеъ ҳалос карда, ӯро камчин задан гирифт. Пешонӣ ва оринчи Восеъ хуншор гашт.

Дар ин миён шарикӣ Наймшоҳ, мардаки салладори кулӯтариш, ҳамчунин пиёда шуда, аспҳоро дар беҳи буттае баста назди Наймшоҳ омаду ӯро аз Восеъ чудо кард.

— Бигузур ӯро, Наймшоҳ, ҷазояшро ҳоким медиҳад.

Восеъро даст ба пушт баста, дар аспи худаш савор карданд, поҳояшро ҳам ба рикоби асп бастанд, ӯ муқобилат накард. Наймшоҳ ҳам савор шуда Аноргулро дар қафои худ нишонд ва шарикӣ ӯ аспи Восеъро етал карду ҳар ҷорашон роҳи Сарихосорро пеш гирифтанд.

Тахмини Назир зирак дуруст буд: Наймшоҳ баъди гурехтани Аноргул ва Восеъ фавран онҳоро таъқиб намуда ба Даран Мухтор рафта буд. Чун онҳоро дар хонаи Шакар наёфт, ба Ховалинг рафта аз тарафи Восеъ писари Шакар дуздаи шудани духтарашро ба миршаб арз кард. Миршаб тахмин кард, ки гурезаҳо, агар ба вилояти дигар паноҳ набаранд, шояд бо роҳи Тавилдараву Сарихосор омада истода бошанд, пас ба Наймшоҳ як нафар одами худро ҳамроҳ карда ҳар ду ро ба ҷониби Сарихосор равона кард ва фармуд, ки гурезаҳоро агар дар қаламрави Ховалинг дастгир кунанд, ба назди ӯ биёранд ва агар дар қаламрави амлоқдорин Сарихосор ё Тавилдара дастгир кунанд — ба амлоқдорхона ё миршабхонаи ҳамон ҷо баранд.

Восеъро гашта ба Шахидон — маркази амлоқдорин Сарихосор оварда ба миршаб сунурданд. «Миршабхона» ҳавли беруни худӣ миршаб буд, ӯ дар он ҷо «духтардузд»-ро ба сӯтун баст. Дар саҳни ҳавлӣ боз ду каси дигарро ҳам ба сӯтун баста

монда буданд. Аспи Восеъро миршаб нигоҳ дошт: медонист, ки хешовандони Восеъ ба суроғи асп меоянд ва он гоҳ ӯ аз онҳо хароҷоти ҷаву бедан аспро дахчанд карда рӯнда мегирад.

Дар Шаҳидон ба Нанмшоҳ ҳодисае рӯй дод, ки ӯро камтар аз фирори духтараш ба танг наёвард: одами миршаби Ховалинг, ки ҳамроҳи Нанмшоҳ ба кофтукови гурезаҳо баромада буд, аз ӯ дах танга хизматона талаб кард:

— Ду рӯз боз бо ту саргардонам, духтардуздатро ҳам ёфта додам, ҳаққи хизматамро бидех!

Аммо камбағали дарвозӣ пулро аз қучо ёбад? Кисан ӯ моҳу сол ни қадар пулро наметод. Одами миршаб дар қорвоңсарой аспи Нанмшоҳро ба гарав нигоҳ дошта гуфт, ки ӯ дах тангари оварда медиҳаду баъд аспашро мебарад. Дунё ба чашми Нанмшоҳ торик гашт. Ӯ чорае наёфт ба қуч ни ки бӯғчан духтарашро қушода ба қуртан дока, рӯмол ва кафши нимдошти ӯ харидор қўяд. Харидор аз байни сокинони ҳуди қорвоңсарой пайдо гардид. Сарулибоси Аноргул баъд аз кашоқани дуру дарози фӯрӯшгор ва харидор ба ҳашт танга савдо шуд. Чанде аз сокинони қорвоңсарой ба миёна даромада, аз вазҳи подорӣ ва бечорагии Нанмшоҳ талабгори хизматонаро ба ҳашт танга рӯзӣ ва қонё гардониданд.

Нанмшоҳ барои шабҳои дар қорвоңсарой монд. Аноргулро саройбон ба дарун — ба пешни аёли худ фирисгоҳ. Духтараки сиёҳбаҳт ба он ҷо даромадан замон ҳудро ба қунҷаки хона кашанда гиристан оғоз кард. На ба пурсишҳои зани саройбон ҷавобе медод ва на хӯроке мехӯрд; рӯ ба девор карда зор-зор мегиристу халос.

Баъд ӯ якбора аз гирия бозистода ба по хесту баромада ба тарафи дари берун равон шуд.

— Қучо меравӣ? — бесаранҷом шуда аз қафои ӯ баромад зани саройбон.

— Лаби об меравам, дасту рӯй мешӯям, — ба пасаш нигоҳ накарда ҷавоб дод Аноргул.

Ӯ ба лаби оби Булугғӣ, ки дар поёни деҳа ҷорист, рафт. Дар соҳили дигари Булугғӣ деҳа Афардӣ воқеъ аст. Об он қадар чуқур нест. Аноргул аз санг ба санг ҷаҳида аз об ба осонӣ гузашт. Ба шитобу ҷаҳал ба хонаи Назир, ки дар боло ба лаби ҷарӣ намудор буд, равон шуд.

— Аноргул?.. Чӣ гашт? — аз қамолӣ таъҷҷуби хавотиромез салом-алайкро ҳам фаромӯш карда пурсид Назир, вақте ки духтар баноғоҳ аз дари ӯ намоён гашт.

— Акаи Назир, дар поятон бимирам,— гӯён Аноргул гириста ба гап даромада, фоҷиан онрӯзаи худааш ва Восеъро баён кард.

— Э дарег, э дарег! — аз таҳи дил ғамгини шуда надомат кард Назир.

— Садкаи номатон шавам, акаи Назир, ба доди мо бирасед, ягон илоҷ ёбеду Восеъро халос кунед! — зорӣ мекард Аноргул. — Агар ӯ ба зиндон ғалтад, дигар аз он ҷо халос шуда баромада наметавонад, нобуд мешавад!

Соҳибхонаҳо — зану шӯй ҳар қадар ки тавонистанд, духтарро тасалли дода каме ором карданд. Занак ба пеши ӯ нон ва чурғот гузошт, аммо ӯ ба нон даст ҳам нарасонд, ҳозир аз гулӯяш об ҳам намегузашт.

Назир фикр карда истода пурсид:

— Падарат дар қорвонсарой аст?

— Ҳов, дар қорвонсарой.

— Ту ҳозир ба хонаи саройбон баргард,— гуфт ӯ ба Аноргул. — Ман ҳам аз паси ту меравам, падаратро ёфта гап мезанам.

Назир вақти гандумдарав боре ба Балҷувон рафта додархондашро суроғ карда, ўро ҳамроҳи падараш дар сари дарави ғаллаи Мўминҷонбой ёфта буд; чун Наимшоҳ низ ҳамроҳи онон даравгарӣ мекард, мерган дар он ҷо бо вай ҳам шиносои шуда буд. Бинобар ин вай он беғоҳ Наимшоҳро дар қорвонсарои Шаҳидон дида, бо ӯ ҳамчун шинос вохӯрдӣ кард. Наимшоҳ саҳт ғамгин ва парешонҳол дар кунҷе нишаста буд. Мерган ҷой фармуд, хизматгори саройбон як ҷойнак ҷой ва нон овард. Назир худро ба нодонӣ зада аз дарвозии мусофир ҳолу аҳвол пурсид. Наимшоҳ мусибати ба сараш омадаро бо як дарду алам ҳикоя кард, ба Восеъ лаънатҳо хонд ва изҳори таъҷуб намуд, ки мерган бо хамин хел як «гарданшикастаи муттаҳам», «сўламан валади зино» аҳду паймони бародарӣ бастааст.

Назир кӯшиш кард ба ӯ фаҳмонад, ки аслан ҳеҷ қиссае нест, дар олами ишқу муҳаббати ҷавонӣ ин гуна воқеаҳо рӯй медиҳанд. Ӯ, яъне Назир медонад — Восеъ ба духтар ошиқи ҷазмӣ мебошад. Наимшоҳ хостгори Шакарро бечора рад кардааст. Акнун ғайр аз розигӣ додани ӯ ба домодин Восеъ чорае нест. Бигузор Наимшоҳ духтарашро ба Восеъ никоҳ карда диҳад: охир, духтар ду-се рӯзи охир бо Восеъ буд, акнун агар падари духтар дар сари қаҳру ғазаб ва орияту номуси бечора он-

ро аз ҳам чудо кунад.—холо ба зиндон галтидани ҷавони бе-
гуноҳ як сӯ истад, духтар бадном мешавад. Баъд ин ҳел дух-
тарро шояд ҳеч кас ба зинн ҳам нагирад.

Аммо дарвозии гарданшаҳ ҷаҳли фитнаангезро бо панди
маслиҳатомези дӯст ҷанг андохта, суханони ӯро шунидан ҳам
намеҳост; ӯ «пӯстиро ҷаппа пӯшида» буд ва мегуфт, ки бигу-
зор духтараш ҳатто бадном шавад ва аз дунё бешавҳар гуза-
рад,— ӯ ба ҳеч вазҳ «он харомии дузд»-ро ба домодӣ қабул на-
хоҳад кард.

Назир маънос шуд. Вакте ки ӯ ба Афардӣ баргашт, рӯз то-
рик шуда буд. Дар хона занаш аз натиҷаи кор пурсон шуд, ӯ
гуфт, ки Наимшоҳи якрав ҳеч ба гап гӯш намекунад.

— Пас чӣ кор мекуӣ, хан мешинӣ? — бесаришта шуд Зар-
рағул (номи зани Назир Заррағул буд), ки ба ҷавони снѣхбаҳт,
хусусан ба Анорғул дилаш бисѣр месӯхт.—Охир, пагоҳ до-
дархондатро ба Балҷувон мебаранд, зиндон мекунанд!

— Хайронам, занак, чӣ кор кунам?

— Бирав охир, калонхоро бубин, гап бизан. Духтар кадрас
бошад, ҷавон гирими* ӯ бошад, боз чӣ? Падираш ӯро асло шӯ
додани нест чӣ? Ё бадномии духтарашро меҳаҳад?

— Дар ин бевактии шаб ман пешаи кадом калоншаванда
меравам? — маъносона гуфт Назир.—То ман боз ба Шахи-
дон меравам, ки ҳамаашон хоб мекунанд.

Заррағул гуфт:

— Набошад, сахар бирав, намози бомлодро дар Шахидон
бихон. Калонҳо ба намоз ки омаданд, мебининшон.

Ин маслиҳат ба Назир маъқул афтод. 8 сахари барвақт ба
Шахидон рафта намози бомлодро дар масҷиди калони воқеъ
дар рӯ ба рӯи амлокдорхона хонд. Дар масҷид амлокдор, қо-
лӣ ва миршаб низ ҳозир буланд. Наимшоҳ ҳам буд. Баъди на-
моз Назир ҳамроҳи ҷамоат баромада дар сахни масҷид ба
калонҳо салом дода гап залани буд, ки баногоҳ аз як хонан
настаки назди амлокдорхона ду навқари ҷӯбдор (ба дасти ҳар
кадомашон ҷӯби дароз), се марди ҳоқолуди даст бар пушт
баста, ҷашму рӯишон ғарамкарда ва сарулибосашон даридаро
бароварданд. Яке аз онҳо Восеъ буд.

Бандихоро Балҷувон мебурданд. Навқарон онҳоро пешан-
доз карда аз байни мардуми тамошобини ва ҷамоати аз намоз
баромада мегузaronиданд, ки ногоҳон як занакӣ ҷомабасар аз

* Дар шеваи кӯҳистон — ҳастгорӣ гирифта ба зинн.

кадом чое пайдо шуда гириёну волон худро ба Восеъ зад ва бо ду даст домани ёро маҳкам гирифта фаръёд кашид, ки:

— Илоҳи хонаи золим сўзад! Мо бо ин чавон гиризем, ман худам ёро хостам! У гуноҳ надорад, озодаш кунед!

Мардум дар ҳайрат монданд: онҳо чунин воқеаро ҳеҷ надида буданд. Навқарон ҳам дастуро гум карда ҷӣ кор карданашонро намедонистанд.

Наимшоҳ духтари худро шинохта саросема ба назди вай омаду аз дасташ гирифт:

— Хой, ба ту ҷӣ шуд, Аноргул? Девона шудӣ ҷӣ?! Бихез, ин бача банди зиндонӣ аст!

— Бандӣ нест! Хой мусулмонон, падарам ин чавонро аз бонси ман гунаҳгор кард, ӯ ҳеҷ айб надорад, ман худам ёро хостам, гиримаш шудам! — ҷашми Аноргул ба амлоқдор ва қозӣ ғалтид: — Тақсирон! — гуфт, — агар Восеъ гунаҳгор бошад, ман ҳам гунаҳгорам, ҳамроҳи ӯ маро ҳам зиндон кунед!..

Ҷома аз сари Аноргул ба замин ва рӯймолаш ба гарданаш ғалтида, сару рӯяш бараҳна гардид. Ҷашмҳо ҳама бо ҳайрат ба рӯи зебо дӯхта шуданд. Ин қадар нотарсӣ ва ҷасорате, ки аз ин духтараки барнову зебо ба зухур омад, дар базари мардум воқеан ҳайратангез буд.

Назир пеш баромада ба амлоқдору қозӣ гуфт:

— Тақсирон, ман ин духтарро хуб мешиносам, падарашро ҳам мешиносам. Духтар меҳмони аёли ман шуда буд. Ман гувоҳӣ медиҳам, қасам мекунам, ки духтар ҳалол ва пок аст, ӯ ва ин чавон якдигарро сидқиву ҷазмӣ нағз дидаанд.

Ин гапӣ Назир-мерған, ки ҳама ёро ҳурмат мекарданд, ҳусни таваҷҷӯҳи ҷамоати дудила шуда истодаро якбора ба тарафи Аноргул ва Восеъ гардонд.

Аз ҷамоат боз садоҳо баланд шуданд:

— Едаш бахайр, духтарак ҳам зебо будаасту ҳам шердил!

— Чавонро озод кунед, тақсир! — ин муроҷиат ба амлоқдор буд.

— Ҷаноби қозӣ духтарро ба ӯ никоҳ кунанд!

Амлоқдор, марди ғафси серриши чорпахлу, ба қозини қадпае-таки ғўл рӯй оварда пурсид.

— Шумо ҷӣ меғўед, шариятпаҷноҳ?

Ин қозӣ, ба ном Абдурасул, ба порахӯрӣ, фосикӣ ва қаллобӣ ном бароварда буд. Агар ба ихтиёри ҳудаш мемонданд, ӯ албатта аз ин мочаро маъфияте ҳосил намуда, баъд қорро ба ғондаи тарафе, ки зиёдтар ришва диҳад, ҳал мекард. Аммо ҳо-

зир вазъият номусонд буд — халк хама, назари таваччуъ ба тарафи чавону духтар ва чзшми додхоъ ба чавобони амлокдору коъи дӯхта буданд. Абдурасул якин кард, ки агар ҳозир дар ҳуди ҳамон ҷо корро ба фоидаи Восеъ ва Аноргул якрӯя накунад, ин мардум метавонанд ба ягон муллои дигар акди нигоҳи онҳоро бандонанд ва он гоҳ ӯ нафратзада ва ангуштиномон мардум шуда мемонад. Қозӣ ҳамин мулоҳизаро ба дил гузаронида гуфт:

— Дар воқеъ, духтар бо чавон ризояти ҳудаш катӣ, бо мақсади зану шӯи шаръӣ шудан гурехтаанд... Никоҳашон ба шарият ҳалол...

— Ҳалол!.. Ҳалол!.. Никоҳ қунед, тақсир!.. Хамаамон гувоҳ мешавем!.. — ин овозҳои пурғалоғула сухани қозиро буриданд.

Бо амри амлокдор навқарон дастӣ Восеъро қушоданд. Назир зуд алоҷан абраастарашро аз танаш кашид ба китфи ӯ партофт.

Қозӣ аз Наимшоҳ пурсид:

— Ба издивоҷи духтарат бо ин чавон розӣ ҳастӣ?

Наимшоҳ ки бо рӯи хира, дармондаву хомӯш истода буд, ба замин нигоҳ кард. Аз афти қор, ӯ дар муқобили ин ҳама тарафдорӣ ва ҳусни таваччуъи мардум нисбат ба Восеъ ва Аноргул ёрон сухан гуфтани эътироз қардан надошт.

— Розӣ шав!.. Розӣ шав!.. — хитоб қарданд мардум ба ӯ:

— Хуб, сукут аломати ризост, — ҳулоса баровард қозӣ ва фармуд: — Як коса об биёред.

Шаҳсе аз хонае косаи сафолро об пур қарда овард. Қозӣ рӯи санге нишасту косаи обро пешнӣ худ гузошта Восеъ ва Аноргулро ба наздики худ талабиду ба хондани хутбаи никоҳ сар кард...

Мардум гирди арӯсу домодро гирифта «Муборак бошад! Муборак бошад!» гӯён изҳори хушнудӣ менамуданд.

Занон пешонӣ, даст ва домани Аноргулро бўсида, ба қушонии бахти ӯ шодӣ мекарданд ва баъзе аз шодӣ мегиристанд...

БОБИ ҲАШТУМ

Одамони мусофирафтида ва ҷаҳоншинохта, онҳое ки дар пан мардикорӣ ба шаҳру вилоятҳои дурдаст мерафтанду роҳҳои Фарғона, Бухорову Самарқандро на як бору ду бор чен қарда баромада буданд, ба Восеъ якка ба сафар баромаданро

маслихат наредоданд. Зеро ки рохҳо бехатар нестанд, кас мумкин аст ба дудзону рохзанон ё гургу палангон дучор ояд ё ки дар рох касал шуда монад. Дар ин ҳол ӯ агар ҳамсафарон набошад бошад, чонаш дар тахлука мемонад. Восеъ бояд ҳамроҳи қорвоне ё мусофирони дигаре ин роҳи дурро пеш гирад.

Аммо Восеъ худбавару тезкор ба пайдо шудани ҳамсафарон нитизор нашуда танҳо ба роҳ баромад.

У кӯху дараву дашт мепаймуд. Гоҳо якто-нимто саворони раҳақӣ вохӯрда ҳамроҳаш ду-се манзил мерафтанд. У бо поҳон бақуввати кӯҳгардаш баробари аспҳо қадам мепартофт.

Дар ду рӯз Балҷувон, Қангурт, Норақ дар қафо монданд. Восеъ аз Пули Сангин гузашта буд, ки ҳавои ин тарафҳо, яъне қанори ростӣ Вахш, назар ба ҳавои вилояти кӯҳии ӯ гармтар намуд. Ҳар қадар, ки ба тарафи водии Ҳисор пеш мерафт, нисбатан гармтар будани боду ҳаворо ҳис мекард. Холо тобистон надаромада бошад ҳам, рӯзона сангу хок метафсид, қангу ғубори рохҳо торафт меафзуд, нафасгирӣ вазнинтар мегардид. Зуд-зуд дар лаби қӯйҳо ва сояи якто-нимто садаву чинорҳои қадим роҳ нишаста дам гирифтанд лозим меомад.

Рӯзи саввум наздики пешини ӯ ба Янгибозор расид. Деҳани қалони амлокдорнишини ифлос, қамдолу дарахт ва гарм, аммо лаби оби сарду софи Қофарниҳон, ки аз паҳлуи ғарбии деҳа ҷорист, — сабзазор, салқин, хушхаво буд. Ин ҷо Восеъ дар сояи бед ба дамгирӣ нишаста дар оби зулоли наҳр дасту рӯй ва пой шуст ва аз лингааш нон бароварда дар об тар карда хӯрд.

Он ҷо як ҷавони ҷӯпоннамо бар рӯи харсанге нишаста буду худ ба худ таронаеро замзама мекард. Дар наздиқаш даҳ-ду-воздаҳ сар асп ишқел ба пой мечарид. Мусофири мо ба ҳамдамеву ҳамсӯхбате пазмон, ки шуда буд, ҷавони ношиносро ба нону талқон Муроот кард, ҷавон ба зиёфати ӯ майл нанамуд, вале монғаш нашуд, ки Восеъ бо ӯ ҳамгашт шавад.

— Дарвозӣ мешӣ, бача? — пурсид ӯ, зеро аз лаҳҷаи таронахонии ҷавон дарвозӣ буданиаш маълум мегардид.

— Ёфтӣ, — ҷавоб дод ҷавон.

— Аспони қиро мепой?

— Аспони хушамро не, албатта.

— Аз он хӯҷаниро?

— Неёфтӣ, ошно.

— Чаро?

— Аспҳо аз он мехмони хӯҷанинум-ай.

— Мехмони хӯҷанинат одами бадавлат будааст. У кист?

— Мехмона пурсей, ошно, ай Кабодиёнай, бои калонай, аспхош таллоний, Бухоро равонай,— баногоҳ ҷавоби қоғиндор дода Восеъро ба завқ овард ҷавон.

Аз пурсу посухи баъдина маълум гардида, ки ин ҷавон саиси амини бозори Янгибозор ва мехмони хўҷаниши як нафар амалдори кабодиёний буда, ин амалдор аспхояширо ба Бухоро мебурдааст. Бой дар Кабодиён ҷўпонеро ба галабонии аспхо дар роҳи сафари Бухоро киро карда бошад ҳам, ҷўпон шабона дар Лақайбегӣ як аспи нағзи хўҷаниро дуздида ба тарафи номаълуме гурехта пиҷон шудааст. Ақнуи соҳиби аспхо мехоҳад дар ин ҷо ба воситаи ошнояш — амини Янгибозор ба худ ягон галабонии дигари дилпуршаванда пайдо кунад.

— Маро ба галабонӣ намегирифта бошад? — пурсид Восеъ.
— Ман ҳам ба тарафи Бухоро равонам.

— Ман чӣ донам,— гуфт савси амин,— агар хоҳӣ, бирав ба пешин хўҷани ман; бойро бубин, гап бизан.

Восеъ фикр кард, ки воқеан ҳам агар бои кабодиёний ўро дар ин роҳи сафар ба галабонӣ қабул мекард, бад наmeshуд — ҳарчи роххарчинӣ ў мебаромад.

Саис ба ў хонаи хўҷаниширо таъин кард. Восеъ ёфта рафт.

Амин, пирамарди қокинаи касалнамо, бо мехмони гафси пуртану тўши паҳнрӯи шохкосачашии худ дар айвони мехмонхона ҷой нўшида нишаста буданд. Ҷавони логари рангзарде, ки аз афташ ба қарибӣ аз вараҷа сикат ёфта буд, дар пойгаҳи нишаста ҷой мекашид.

Мехмони аминро Восеъ наmeshинохт, аммо хонанда ўро аз боби аввали китоб мешиносад, ў ҳамон Мирзон Қорӣ ё худ Мирзоакрамбон гиждувонӣ буд.

Ў дар Кабодиён як сол зиёдтар зақотчигӣ кард. Дар ин муддат нони қозӣ (нони қозикалони Бухоро дар Кабодиён), ки қосуси маҳфин амир ҳам буд, ду бор ба амир навишт, ки Мирзоакрамбон зақотчӣ аз мардум ришван бисёр мегирад. Амир тафтиши қори зақотчини ришватхорро ба девонбегии худ хавола кард. Девонбегӣ бо ҳокими Кабодиён маслиҳат карда, дуяшон Мирзоакрамбойро ба тафтишу мочаро, «ба нағзӣ» аз мансабаш гирифта ба Бухоро равона карданиро муносиб диданд, зеро Мирзоакрамбой он қадарҳо гулу подон набуд, ки ришваро худаи танҳо хўрад: ў ришвахон мегирифтагнаширо доимо бо ҳоким ва бо девонбегии амир, ба тариқи ҳадъяву пешкашҳои мунтазам, бо ҳам меид.

Мирзон Қорӣ баъди аз мансаб маъзул шуданаш ба як қис-

ми пули аз хизмати закотчиғ пасандозкардааш дар Евопу Кўк-тош аз аспдорони мўхтоҷи пул понздаҳ сар аспи лақиро ба нархи арзон харида буд, то ки онҳоро Бухоро бурда қиматтар фурӯшад, зеро дар он тарафҳо аспи лақай ба хубӣ машҳур ва баҳоят баланд буд.

Восеъ салом дода, кӣ будянашро гуфт ва арзи муддао кард. Мирзон Қорӣ ба сар то пон ӯ чаҳми харидорӣ давоида пурсид:

— Ба Шахрисабз барон чӣ меравӣ?

— Шундаман ки,— гуфт Восеъ,— дар он ҷо бародари маро бо тўхмат зиндон кардаанд, мехоҳам биравам аз аҳволаш хабар бигирам.

Мехмон ва мизбон ба якдигар нигоҳ кардаанд, ки баъд Восеъ маънои ин нигоҳро аз суҳбатчи зиндони Мирзоакрамбой фаҳмид:

— Хар як дузд ё қотили зиндонӣ, албатта, ҳудашро ба тўхмат мондагӣ, бегуноҳ ҳисоб мекунад!— ришханд карда ба амин рӯй оварда гуфт закотчини собиқ. Ӯ худ дар пақтҳои амлоқдорӣ ва закотчиғиаш одамонро кам қайду банд накарда буд ва хуб медонист зиндониро дар бораи ҳудашон ва зиндонбонҳошон чӣ фикре мекунад. Бой боз ба Восеъ нигоҳ карда пурсид:

— Бародаратро ба чӣ гуноҳ зиндон кардаанд?

— Бе ҳеҷ гуноҳ,— кўтоҳакак ҷавоб дод Восеъ. Ӯ намехост ба ин одамон, ки ба ҳудаш бо назари тамасхур нигоҳ мекунад, воқияи Назирро баён кунад.

Лекин, аз афти қор, ин масъала барон Мирзон Қорӣ аҳамияте дошт, ки ӯ боз гуфт:

— Ту аз Шахрисабз ҳафтад фарсах дур, дар Ховалинги гумном истода аз кучо медонӣ, ки бародарат бегуноҳ аст?

Восеъ ҷашм ба ҷашми бой дўхта як лаҳза фикр карда истоду ҷавоб дод:

— Пас оё шумо, таксир, ўро гунаҳгор ҳисоб мекумед?

— Набошад чӣ! Бегуноҳ бошад, аз барон чӣ ўро кама кунанд?

— Ана ҳабини саволро ман ҳам мехоҳам, ки рафта ба ҳокимони Шахрисабз диҳам. Аммо, таксир, ман бародари ҳудамро шинохта, бо чӣ тўхмат ба зиндон ғалтиданашро доғиста меғўям, ки ӯ бегуноҳ аст. Шумо бошед ўро нашинохта, аз ҷи ба зиндон ғалтиданашро надониста, ӯ гунаҳгор аст меғўед. Ҳақиқат кучост, таксир?

Закотчини собиқ дармонда гуфт:

— Ӯ-ӯ, ту бало будай, гапон будай!

Амини дамнишаста, ки чунибишхон бесаброна мекард, зеро ин навъ гуфтугузори меҳмонашро бо Восеъ бедахл ва бемаврид медонист, ба гап ҳамроҳ шуд:

— Хайр ин гапхоро монему ба сари мақсад биёем. Мардакро ба галабонӣ мегиред ё намегиред? — мурочнат кард ӯ ба Мирзои Қорӣ.

— Аз гирифтани пештар вайро санҷида диданам лозим, охир. Бародараш дар зиндон будааст, ман надонам ин ҳудаш чихела одам. Яктаро насанҷида, тезбӯл карда гирифта будам, дузд баромад. Дигар ин ки ин одам ба Шаҳрисабз мерафтааст, аммо ба ман галабони то Бухоро мерафтагӣ даркор.

— Ба Бухоро аз болои Шаҳрисабз гузашта мераванд ё бо роҳи дигар? — пурсид Восеъ.

— Шаҳрисабз дар як тараф мемонад, — ҷавоб дод амин ва ба меҳмонаш ишора карда илова намуд: — Ин кас аз Ғузор он тараф ба дасти чап — ба роҳи Қаршӣ мераванд, роҳи Шаҳрисабз, ба дасти рост меравад. Агар ту галабониро ба гардан мегрифта бошӣ, бояд, ки аспҳои ин касро то Бухоро расонда диҳӣ. Не агар ту Бухоро намеравам, аз нисфи роҳ ба тарафи Шаҳрисабз мегардам гӯӣ, галабонии ту ба ин кас даркор нест.

— Хуб, агар хӯчаии маро галабон бигиранд, майлаш ман то Бухоро меравам, — гуфт Восеъ. — Аспхошонро ба Бухоро расонда медиҳаму худам ба Шаҳрисабз бармегардам.

— Ин тавр ки бошад, — ба Мирзоакрамбой нигоҳ карда гуфт амин, — айни муддаост.

Бой сукут кард: зоҳиран, ӯ ханӯз ҳам аз Восеъ дилаш пур набуд. Баъди сукут ӯ, аз афти қор, дину диёнати Восеъро санҷиданӣ шуда, баногоҳ аз ӯ пурсид: — Фарзи айро медонӣ?

Восеъ ин чизро пештар шунида бошад ҳам, ҳозир чӣ будани онро ба ёд надошт, хайрон монд.

— Дидед, — гуфт Мирзои Қорӣ ба амин, — ин мардум ҳудашонро мусулмон мегӯянд, лекин аз фароиз ҳеҷ балоро намедонанд. — Ӯ боз ба Восеъ рӯй оварда болои ҳам ҷаид саволи дигар дод: — Намоз меҳонӣ? Рӯза медорӣ? Мусулмонӣ бар ҷаид навъ аст, медонӣ? Калимаи шаҳодатро хон канӣ, бинам, медонӣ ё не.

— Таксир, — андеша карда гуфт Восеъ, — ман намоз ҳам меҳонам, рӯза ҳам медорам; ҷояш биёяд калимаи шаҳодатамро ҳам меҳонам, аммо ҳозир ман ба пеши шумо барои калимаи хондану мусулмонии худамро исбот кардан не, балки барои ба галабонии аспҳои шумо киро шудан омадам, таксир. Мо халқи

авом, ки ҳастем, агар якта-пимта фарзу суннатҳо, дуохоро на-
лонем ҳам, лекин имон дорем, номус дорем. Дуздӣ намекунем,
дилзорӣ намекунем, дурӯғ намегӯем, зино намекунем, ҳаққи
мардум намехӯрем. Ҳалол кор мекунем, ҳалол меҳӯрем. Агар
шумо одамро нашинохта-надониста аз ӯ бадгумон мешуда бо-
шед, ин ҳам кори мусулмонӣ не, — ибро гуфта Восеъ лингаи ба
лаби айвон гузоштаашро бардошт ва бадар рафт.

— Шумо ўро беваҷх ранҷондед, таксир, — таънаомез гуфт
амин ба Мирзои Қорӣ баъди рафтани Восеъ. — Мардак рост-
кавл, бодӣёнат менамояд, боз ба шумо ҳамсафар ҳам будааст.
Аз ин бехтар галабонро шумо аз кучо меёбед? Э, монед-е! Хез,
баро аз қафояш, чег зан! — фармуд амин ба ҷавони ҷойкаш, ки
хизматгори бой буд.

Ҷавон Восеъро аз кӯча гардонда овард.

— Хайр, майлаш, — ин дафъа нармагар шуда гуфт Мирзои
Қорӣ, — ман туро ба галабонӣ мегирам. Аммо як-ду нафар
одам даркор, ки туро шиносанду қафил шаванд, — боз шарт
монд бой.

Амин дар ғояти норизоият ба меҳмони бадгумонаш назари
сарзанишкорона афканд. Восеъ бошад ришҳанде карду гуфт:

— Қафил надорам, таксир.

— Оё дар ин ҷоҳо ягон шинос-пинос ҳам надорӣ?

— Не, надорам.

— Хайр дар Янгибозор надошта бошӣ, дар Душанбе ё Хи-
сор ҳам надорӣ?

— Дар Душанбе дорам.

— Қӣ вай, шиносат?

— Як машкобии ховалингӣ.

Бой истеҳзон Восеъро нафаҳмида гуфт:

— Як машкобии бесарусомон чӣ касест, ки ба каси дигар
қафил шуда тавонад? Боз ба худи вай қафил ёфтан лозим!

— Таксир, модом ки шумо ба ман бовар накунед, машкоби-
ро одам ҳисоб накунед... дигар чӣ ҷои гап!

Ибро гуфта Восеъ боз ба тараддуди рафтаи афтода буд, ки
амин ўро боздошта, ба меҳмонаш «қафил ман худам» гӯён ин
дафъа худаш аз ҷониби бой бо Восеъ ба гуфтугӯ даромад. Ӯ ҳис
кард, ки Восеъ шахси мардона ва росткавлест. Ба илова ӯ ме-
хост меҳмони серхарашаашро зудтар ба роҳ гусел карда худ-
ро аз вай ва аспҳои вай осуда намояд. Бой галабонии Восеъро
қабул намуд, аммо дар сари музди хизмати ӯ боз кашокаш сар
кард: Музди галабонро ӯ ҳар рӯзе беш аз чор танга қабул на-

дошт. Аммо чор таंगा барон нигохубинии понздаҳ сар асп во-
кеан ҳам ноинсофӣ буд. Восеъ розӣ нашуд: ӯ гарчанде мӯхтоҷ
бошад ҳам, худро ба ин бои хасис арзон фурӯхтан намехост.
Баъди кашокаши бисёр амин базӯр бойро ҳар рӯзе ҳар сари
всп нимтаиғай ба ҳафтуиним таंगा розӣ кард. Инчунин бо та-
лаби Восеъ хӯчани ба ӯ дар Душанбе музди икҷӯзаашро дода-
нӣ шуд. Бақияи муздро галабон дар Бухоро хоҳад гирифт.

Саҳари дигар ба роҳ баромаданд. Хӯчани савори асп «гу-
либодом» ва пешхизматаш—хоҳарзодааш, Ниёз савори аспи сиёҳ
пеш-пеш мерафтанд. Восеъ бошад як аспи саманди бақуввати
давандро худаш савор шуда ва аспони дигарро ҳай карда аз
ақби онҳо ҳаракат менамуд. Галабонӣ барояш чандон душвор
набуд, зеро ӯ дар ҷавонӣ сола ба дари Хӯчамурод-мирохури
кангуртӣ ин хизматро карда таҷриба ҳосил намуда буд. Амлок-
дори Душанбе аз ошноҳои кадрони Мирзоакрамбой буд, бой
дар амлокдорхона — калъачае воқеъ дар баландии соҳили ҷа-
ни дарёе манзил кард.

Восеъ шаб бо ҳамроҳии санси амлокдор дар санехона, наз-
дики аспҳо, лингаашро болишт ва чомаашро болоиӯш карда ба
рӯи бедаи хушк хоб рафт. Бомдод ӯ аспҳоро ба лаби дарӣ овар-
дарда об дод. Машкобиҳо аз дарёе ба машқошон об ме-
таанд. Восеъ дар байни онҳо Қаримча ном шиносо хӯро
монд (ӯ порсол дар вақти ба Душанбе омаданааш Қаримча
ҳамроҳи Ашӯри ховалингӣ дида бо ӯ шиносо шуда буд). Аз қабл
Ашӯрро пурсид. Қаримча гуфт, ки Ашӯр се-чор рӯз боз ба дарёе
намеояд: ӯ шабҳо ба қишлоқи Сарносиё рафта дар каҳдони як
нафар деҳқони сарносиёӣ хуфтухоб карда мегашт, дини бегоҳӣ
Қаримча аз як бошандан Сарносиё шунидааст, ки Ашӯр бетоб
аст, имрӯз баъди пешин ӯ ба дидани рафиқи бемораш хоҳад
рафт. Восеъ низ аз ҳамқишлоқии бемораш хабар гирифтавро
лозим доништа аз Қаримча хоҳиш кард, ки вақти ба Сарносиё
рафтаниаш ба амлокдорхона омада ӯро ҳамроҳи худ гирифта ба-
рад.

Ӯ аспҳоро ҳай карда оварда дар соботҳои амлокдорхона
баст, ба охурқошон беда андохт. Аз дари хавлии амлокдор Мир-
зоакрамбой пайдо шуда омада аспҳоро аз назар гузаронд, дид
ки аспҳо ҳама шустагӣ, шаб аз ҷав сер шудагӣ ва бардам, тағи
пойқошон рӯфта тоза кардагӣ, ба ҳаман охурҳо беда андохта-
гӣ аст, хурсанд шуд:

* Аспи кабуд ё докистарранге, ки дохлони сафед дорад.

— Боракалло! Аспхоро ана ҳамин хел парво карда то Бухоро расонда диҳӣ, иншооллох, ман туро аз хизмати кардагиат розӣ мекунам.

Хӯчаин ниро гуфта ба бағалаш даст халонид ва боз тааммул карда ин сӯ-он сӯ нигарист. Аз дарвоза як марди салладори муллонамо — мирзон амлоқдор намудор гардид, бой ӯро садо кард:

— Мирзо, биёед, шумо гувоҳ шавед, ки ман ҳаққи галабонро додам, — пас ӯ аз бағалаш ҳамбӯни сурхи кӯхнаи худро баровард: — Мана, Восеъ, ҳаққи якрӯзаатро гир. — Ӯ тангаҳоро шумурда ба Восеъ дароз карду боз ба муллои наздикомада гуфт: — Дидед, мирзо, ана ин ҳафтуним тангаи нақдро ман ба дасти саис додам, шумо гувоҳ шавед.

Мулло истехзоомез хандида гуфт:

— Гувоҳии ман ба шумо чӣ лозим?

— Охир, гуфта намешавад-дия, мабодо... Раваду дар Бухоро Восеъ дар вақти ҳаққи хизматашро баробар карданам аз ман пул гирифтагешро фаромӯш кунад? Албатта вай дар воқеъ, одами бодибӯнат аст, мункир намешаваду аммо...

— Хайр фаразан мункир ҳам шавад, дар Бухоро ман нестам, чӣ магар шӯёо маро аз Душанбе ба гувоҳӣ чег мезанед?

— Чег намезанаму аммо, дар воқеъ корро аз сар пухта карда монем, нағз-дия, мирзо.

Баъди пешин Қаримча омад. Восеъ ҳамроҳи ӯ ба Сарносиё, ки масофаи роҳаш камобеш ду чакрим буда ба он деҳа бо кӯчабоғҳо рафта мешуд, равон гардид.

Девори қаҳдон аз тарафи кӯча сӯроҳи кохрезие дошт, Восеъ аз он сӯроҳ ба дарун нигоҳ карда дар нимториқии қаҳдон як чизи лӯндаеро дид, ки дар як чизи пора-пора печонида ба як гӯша партофта монда буданд. Он ҷо як машки об ҳам хобида буд. Чизи лӯнда саҳл-саҳл чунбида овози нолишмонанде мебаровард. Ӯ ва Қаримча аз дари хавлӣ даромада ба қаҳдонии пастаки лонн дохил шуданд.

Ашӯри нимбедор ё нимбеҳуш нолиш мекард. Восеъ дар назди ӯ сари ду по нишаста ба пешонинаш даст ниҳода дид, ки табаш баланд аст. Дар пеши ӯ як косаи сафолӣ бо ордоби хушкшуда истода буд.

— Ашӯр, ба ту чӣ шуд? Касал шудӣ? — ҳам шуда ҳолпурсӣ кард Восеъ. Чашмаш ба нимториқии қаҳдон одат карда буд, ки дид бемор худро хеле гиронда, ранги рӯяш захир гашта, рӯи сиёҳи хоҳолудаш ҳам як навъ ранги хокистарӣ ба худ гирифта-

аст. Бемор чашмони ҷӯкидаашро нимроғ кушода бо сӯзи дара-
мандона ҷизе гур-гур кард. Восеъ нафахмид ӯ ҷӣ гуфт.

— Ашӯр, ин ман, Восеъ хлестам, маро шинохтӣ?

Бемор чашмонашро калонтар кушода бо садон ниншукани
гуфт:

— Шиноятам... акии Восеъ... — ӯ тез-тез ба бо душворӣ на-
фас мегурифт.

— Ҷӣ шуд ба ту, долар? Кай бои хобидай?

— Ҷум*... Як ҳафта шуда бошад...

— Ягон кас аз ту хабардорӣ мекунад ё не?

— Бачаҳои соҳибӣ халай... гоҳ-гоҳ...

Восеъ аз ҳолӣ зори он ғариб хлеш ҷӯкида, ба чашмонаш
об омад.

Ҳамин вақт дар қаҳдон як деҳқонӣ доғори бузурин, досу ар-
ғамчин дар китф, пайдо гардид. Ин мард соҳибӣ ҳамин қаҳдон
ва номаш Гадо буд. Аз Восеъ нуронд:

— Ту кистӣ?

— Ман хлмқинилоқини Ашӯр мешавам.

— Ҳамита?*. Аз хлмқинилоқинат хабар гирифтани раҳмат?

— Хо, ҳайрият ин хабар гирифтӣ, ватерона ин хабар аз Ра-
рақати «ингоҳубин»-и ту мурда монад ҳам, аҷаб... ӯ ба ӯ хлмқини-
илоқини гадои ӯ гуфт Восеъ.

Гадо ғамганинамо ба ӯстонаи қаҳдон ниниасту гуфт:

— Ту ҳар кесе ки бошӣ, маро таъна нахон, долар. Ман ки
бестаран аёлмандам, даст ба ҳақонем. Росташро гӯям, ба ин ки-
сал парво кардан ҳам аз дастам намеояд. Дар ҳона агар итди
аҳола ё ғармаке пазанд, бачаҳо ба ин ғариб як кӯса-ним кӯса
баронирда меахланд. Ин ғариб, агар насибаш бошад, сикат
шуда меравад, не агар насибаш набошад... бот ин ҳам аз таъ-
дири худаш.

Каримча гуфт:

— Дар қинилоқинат магар ягон табиб ҳам набуд, ки ҷеғ ха-
нӣ?

— Якто табиб ҳаст, акимо агар ӯро ҷеғ занем, хлқнашро до-
дан лонем мешавад. Ман ба долани хлқни табиб китир набо-
шам, ҷӣ кор кунам?

— Номусулмон будай ту, мардам! — бо забони тунд гуфт

* Ҷӣ долар.

* Ҳамин тавр?

боз Каримча. — Аз ҳамсояхот карз-парз карда нимча гӯшт ме-
харидӣ, ягон шӯрбон тунд пухта ба ин бечора меҳӯрондӣ, ме-
мурдӣ? Сихат шавад, боз савобаш ба ту мерасид.

— Э, додар, — оҳ кашид Гадо, — карз ба гуфтан осон. Ҳам-
сояхо ҳам монанди худам бечораву бенавоиянд.

Восеъ бо Гадо аз ин зиёд гуфтугӯро бефонида доништа сухан-
ро кӯтоҳ кард:

— Хуб, бирав, мардак, аз пай корат бишав.

— Охир, шумоҳо меҳмон хастед, як чойнак чой фармоям...

— Лозим нест.

— Ҳамин қадар меҳмоннавоз будай, меҳмоннавозинатро дар
ҳаққи Ашӯр мекардӣ, мемурадӣ? — боз тундӣ кард Каримча.

Гадо бо сари ҳам ва киёфани мулзам баромада рафт. Бемор
об пурсид, Каримча аз ҳавлии Гадо як коса об оварда, сари
Ашӯрро бардошта ба даҳони ӯ дошт, ӯ ду-се култ нӯшид. Баъд
машкоб ба Восеъ, ки пушт ба девор дода парешонхол нишаста
буд, — аз афти қор меандешид, ки бо ҳамватани бемораш чӣ
бояд кард, — рӯй оварда якбора чунин таклифе кард:

— Акаи Восеъ медонӣ чӣ, биё ҳозир инро ба ҷӯи Ҳазора ме-
барему як бор ба оби хунук меғӯтонемаш. Баъд дар ҷомааш
гарм печонда оварда меҳобонемаш. Ба худо ки даррав табаш
мефурояд, пагоҳ мебинӣ ки сихат шудааст. Ман ҳар вақт ки
табам гирифт, ҳамин тавр мекунам. Соле як бор-ду бор маро
ҳам таб мегирад, ё ки баданам аз машки тар нам кашида ка-
сал мешавад; ман хоҳ тобистон бошад ва хоҳ зимистон, ба
дарёё меравам ва як бор дар оби хунук гӯта мезанаму меҳезам.
Агар об ҷа карда бошад, яхро шикаста ба об медароям. Баъд
мебарояму ҷомаамро ба танам печонда, ягон ҷои гармтарин ша-
молнорасро ғӯфта меҳобам. Пеш аз хобидан, агар ёбам, як коса
шӯрбон гарму тунд ё ки ордобӣ гарм меҳӯрам, агар наёбам, як
чойнак ҷои гарм менӯшам.

Ин «усули табобат» ба Восеъ маълум буд — дар кӯхистон
ҳам баъзе беморон ҳамин тавр мекарданд, баъд мемураданд ва
ё сихат меёфтанд. Аммо ӯ ҳозир аҳволи Ашӯрро вазинтар аз
он ёфт, ки ба гӯтондани дар оби хунук тоб оварда тавонад.
Ғайр аз ин ӯ дар шубҳа монда буд, ки бемории Ашӯр табларза-
аст ё вараҷан мукаррарист ё ки ягон касалии дигар. Аз нафас-
кашини вазини ва тез-тези Ашӯр бемории ӯро шамолхӯрии саҳт
ва вараҷи шуш гумон кардан мумкин буд.

— Намешавад, — гуфт ӯ ба Каримча, — қувваташ нест, ҷа-
мебардорад.

Аммо шӯрбон гарму тунд, ки Каримча аз он ёдвар шуд, ба фикри Восеъ ҳам омада буд. Ҷ аз ҷо бархоста ба ҳамроҳаш:

— Ту дар амин ҷо бонӣ, ман зӯт меоям,— гуфту шитобон баромада рафт.

Дар кӯча вай аз як бача ҷои кассобиро пурсид, бача ӯро ба оқибҳо, ки дар мӯёҷон деҳа восеъ шуда (ва деҳа ба ном он) буд, бурд. Дар он ҷо кассобе гӯшти гӯсфанди инкуштаро, ки тӯшиш ба дарахт овозон буд, мефурӯхт. Восеъ аз ӯ ба як мари нимча гӯшт харида дар рӯмолаш печола ба халқони Гадо баргашт.

— Иро бигиру ба дарун даро,— фармуд ӯ ба Каримча.— Ба занҳо бигӯ, дарран як коса шӯрбон тунди серпӣ ба назанд. Агар дошта бошанд, шалтаму сабзӣ ҳам андозанд.

Соате баъд шӯрбо тайёр шуда омад. Восеъ беморро хонада ба дөвөр таъла дода шӯрборо ба ашунҷи ҷубин гарм-гарм ба ӯ хӯронд. Порас гӯшт ва шалтаму сабзиро ҳам хӯронд. Синак ӯро бар рӯи пустах хобонда, аз халқии Гадо кӯрнии тафтеро пурсида гирифта ба болонҷи нӯшид.

Рӯз рафта ба интизоли офтоб инди монда буд, Восеъ набост ба халқи аспона худ баргашта онҳоро обу ҳам мекард. Ҷ аз Каримча холҷи кард, ки бо соате дар он ҷо монда бошад, ӯро ба кӯча, аммо машабабӣ ӯро гуфт: ӯ мувофиқи вазъият, гоҳ дар Душанбе ба ду-се халқи обӣ дарё бурданро ба ӯ баъд будааст. Он гоҳ Восеъ зани Гадоро ҷет заду аз пушти даро, ки он дарун истода аз ӯ илтимос кард:

— Хоҳар, шӯрбон гоҳ пухтай, раҳмат. Аинун ту ба ми бачаи гариб боз як бор мидарӣ кун, аз вай хабардор бонӣ, ки пеш аз вақт нисзад ё болонҷи кӯшода нашинад. Бимон як арақи хӯб кунед, иншоолла сабук шуда мемонад.

Заник қабул кард.

Шаб хизматтери амлоқдор аз халқии ӯ дар ду коса ошн утрон беҳурет аз дуто нин овард. Восеъ ва Остона (ном он саҳи амлоқдор Остона буд) баъд аз сарфи ин таом дунҷон дар сарои амлоқдорона ба кӯчи собот хонида, бар рӯи хасту кишакӣ камалонҷи хоб карданд. Оремини шаби торикро тайр аз ин-шар-кишори бедаҳой ва гудо гул-гули шайхонӣ аспон ҷет халқдор намокард, бун сарғини аспон ба даҳил мекард. Остона ба зудӣ хобаш бурда хурроқ хашнада оғоз кард. Восеъ бешад хобаш намебурд, фикру хайли парешонӣ ӯ гоҳ ба Даран Мух-

тор, ба сӯи зану фарзандонаш, гоҳ ба Шахрисабзи дури нодида ва Назири зиндонӣ парвоз мекард ва гоҳе ба қаҳдони Ашӯри бемор. Дилаш аз чигуагии аҳволи Назир бисёр хавотир мекашид, зеро ӯ дахшатнокии зиндонҳои ҳокимон ва амиро борҳо шунида буд. Оё он бетораро дидан ва гап задан мӯяссар мешуда бошад? Ҳалос қарданаши мумкин бошад ё не? Ба Шахрисабз ҳарчи зудтар расидан лозим, аммо ҳӯҷани назар ба гуфти худаш дар ҳар манзил як рӯз-ду рӯз истода, бе шитобу чадал ҳаракат қарданист. Балки ба ғалабонӣ киро шудани ӯ лозим набуд, ҳато буд? Аммо, аз тарафи дигар, панҷоҳ-шаст танга музди ғалабонӣ дар он диёри ғарибӣ ба ӯ кор меояд ва зарур аст...

Саҳар пеш аз бомдод Восеъ хеста боз бо аспони худ машғул шуд. То аз хоб бедор шудани Остона аспонҳои худаш ва се аспии амлоқдорро ба саҳни сарой бароварда дар якҷамеъа баста, худ дар собот ба тоза қардани тағи аспҳо шурӯъ намуд. Баъд дуяшон аспҳоро барои об додан ва шустан ба дарёе ҳай қарданд.

Аз масҷидҳо овози муаззинҳо баланд гардид. Восеъ обдихи аспҳоро ба Остона воғузур қарда, худ ба ҳайрати ӯ дар оби дарёе таҳорат бачо овард ва миёнабандашро бар рӯи рег паҳн намуда, ба намозҳои сар қард. Вай аслан одами диндор бошад ҳам, ба намозҳои панҷвақта бепарво буд ва аксар вақт онҳоро қазо мекард, аммо ин пагоҳ аз таъсири ғамангези бемории Ашӯри ғариб ба дили ӯ як нармаи ва ҳалимии ҳудоҷӯена ворид шуда, ӯро ба намозҳои моил гардонид ба буд. Сар ба зер афканда бо як қиёфани малеҳи таслимқорона пичир-пичиркунон дуоҳои намозро меҳонд. Остона, марди як чашмаш олус, тамоми рӯяшро то тағи чашмонаш риш зер қардагӣ, бо чашми ягонаи худ хайроҳ-хайрон ба ӯ менигарист. Ба назараш намози Восеъ ҳеле қашол ёфта буд, ки тоқат накарда ба тарафи ӯ тамасхуромез фаръёд зад:

— Ҳй, ҳазрати халифа, то ту намоз меҳонӣ, ки аспҳоят меғурезанд! Хез, онҳоро гардон! Ба саису ғалабон намозхониро кӣ мондааст?!

Восеъ аз ҳалал расонидани Остона қаҳраш омада бошад ҳам, ба «ҳазрати халифа» гуфтаи ӯ хандид. «Чойнамоз»-и худро ғундошта ба миёнаш баста назди аспҳо омада буд, ки Остона боз бо ҳамон оҳанги истехзову тамасхур гуфт:

— Ҳар вақте ки намоз хондӣ, ба ҳаққи ман ҳам як дуо қарда мон, ошно. Ба худат аз худо чӣ ки хоҳӣ, ихтиёрат, аммо ба-

рон ман якта зани фарбеҳаки... калон хоҳ. Бева бошад ҳам майлаш.

— Чӣ магар ту зан надорӣ?

— Ба ман барниҳо зан кучо! Чилупанҷ сол умр дидам, рӯи заиро надидам. Хато кардам, рӯиширо дидаму лекин...— Остона дар ин ҷо лафзи қазеҳро ба забон ронд.— Зангирӣ пул меҳаҳад, ошно, чиз меҳаҳад, ба ман пул кучо, чиз кучо! Дувоздаҳ сол боз аспҳои амлокдорро мепоям, амлокдор се бор нав шуд, аммо ҷоман ман як бор ҳам нав нашуд. Ҳамон Остонаи порсолаю санси перорсола. Хонаи ин ҳўҷаниҳои ҳасис сўзад, ҷои ҳаммашон дўзах аст.

Остона ҳамин тавр то дами дарвозани амлокдорхона аз қисмати худ шикоят карда рафт. Дар он ҷо Восеъ аз ӯ хоҳиш кард, дар катори аспонаш ба аспони наӣ ҳам ҷаву беда андозад, ва худаш шитобон ба Сарносиё равон шуд: меҳост то аз сари нош-то бархостани ҳўҷанинаш аз Ашўр хабар гирифта биёяд.— хеле майл дошт, ки бидонад шўрбо ба бемор нафъ карда бошад ё не.

Ба дари ҳазли Гадо расида аз сўроҳи қаҳдони ҷун лаҳад торик охишта садо кард:

— Ашўр! Ҳастӣ ё не?

Аз даруни қаҳдон ҷун аз торикни лаҳад овози пасте баромад.

— Ҳо, ҳастам, акаи Восеъ, биё.

Овози Ашўр як дараҷа тозаву бардамона буд, олами табутобдор ин тавр овоз намебарорад,— маълум мешавад, ки холи Ашўр беҳ шудааст. Восеъ ҷун қаси бори гарон аз дўш фуруафканда як нафаси чуқур кашид ва дар худ хушҳолӣ ҳис карда зуд бадар ва аз он ҷо ба қаҳдон даромад.

— Биё, биё, акаи Восеъ! — дарзони овози машқобӣ аз шодӣ ва ҳаяҷони дили ӯ хабар меод.

Восеъ дастӣ сарду каммадори ӯро гирифта охишта фушурд ва дар наздаш нишаста қафи дасташро ба пешони ӯ гузошт. Пешони бемор сард буд.

— Табат фурумадааст-ку, Ашўр!

— Фурумад, акаи Восеъ, сабук шудам. Хобам бурдааст, чи қадар хоб кардам намедонам, як вақт бедор шудам, ки куртаю эзорам тар, ба бадонам ҳаспидагӣ; маълум шуд, — хуб арақ кардам.

— Эзорат аз арақ тар шуда буд ё аз чизе чигар? — Восеъ хушҳолӣ худро бо ҳамин ҳазли рафиқона изҳор кард. Дуя-

шон хандиданд. — Хайрият, хайрият! — мегуфт Восеъ, мисли ни ки балоеву офате аз сари худаш дафъ шуда бошад.

У бо ҳамкишилокиаш хайрухуш ва зудтар сикат ёфта хестаниро дархоот намуда ба амлокдорхона баргашт.

Пагоҳии дигар қорон ба роҳ баромадани буд. Восеъ баъди ношито омодаи сафар шуда, саллаширо ба сараш печонда истода буд, ки дар даҳани дарвозаи сарой Каримча пайдо шуда Восеъро чег зад:

— Акн Восеъ, ман аз Сарносиё омадам. Ашӯр мурдааст. Саллаи нима ба сар печондаи Восеъ кушода шуда рафт; у салларо аз нав печондаи шуд, он боз ба дурусти напечид...

Мирзоакрамбой ба рафтани Восеъ ба ҷанозаи Ашӯр иҷозат наод.

— Мо дар сафарем, — гуфт у. — Якта гадо, ғариби бекасукӯй мурда бошад, мурдааст-дия, ба ту чӣ? Уро бе ту ҳам мегуронанд.

Ғани хӯчани ба Восеъ саҳт расид. «Ни калонхо ғариби бекасукӯйро одам ҳисоб намекунанд, — ба дил гузарона у, — моён ҳама дар назари инҳо гадоём!.. Ба инҳо мурдаи Ашӯр чӣ мурдаи саг чӣ!».

— Андеша карда ғани занед, хӯчани, — гуфт Восеъ. — Ашӯр одам аст, саг нест. Вай ҳамкишилокӣ ва ошнои ман буд, ба ҷанозааш рафтаам шарт аст.

— Ба рафтани руҳат нест, мо аз роҳ мемонем.

— Руҳат надихед, ихтиёратон, хӯчани. Ба ҷои ман ғалабони дигар меёбед, — Восеъ агар ба қоре азм кунад, уро ҳеч кас ва ҳеч чиз аз азмаш ғардонда наметавонист.

Аммо Мирзоакрамбой даррав ғалабони дигарро аз кучо меёбад? Магар ни ки дар ҷустуҷӯи ғалабон боз як-ду рӯзи дигар дар ни ҷо нестад.

Бой ноилоҷ сафарро як-ду соат ақиб партофта, ба рафтани Восеъ розӣ шуд. Восеъ дар ин мӯҳарри аъвалии толиб баромад.

У бо Каримча дар Сарносиё рафта, ҳамроҳи понздаҳ-бист нафар аҳли деҳа ва машқобихон Душанбе ҷанозаи Ашӯрро ҳонда уро ба хок сунурданд.

Аз даруни ҷомакӯҳи Ашӯр ҳафтодто танган бухорой баромад. Бечора як сол боз нахӯрда ва напӯшида музди ночизи машқобии худро тин-тин ҷамъ ва ба тангаҳои бухорой иваз мекардааст дар мағзи ҷағбути ҷомааш андохта медӯхтааст. Ба

Гадо меғуфтааст, ки «Як-дусад танга пасандоз кунам, ба деҳан худам бармегардам ва зан мегирам».

Аз ин пасандози марҳум пинддаҳ танга ба ғӯру кафани ӯ сарф шуд, монд панҷоҳу панҷ танга. Чун меросхӯре ҳозир набуд, масъалае пеш омад, ки ин пулро ба модари Ашӯр, ки дар деҳан Даран Мухтори вилояти Балҷувон зиндагӣ мекунад, чи гуна ва ба воситаи кадом каси бозғитимод мерасонанд. Бо далолати Каримча ва машкобиҳои дигар чуни каси бозғитимод Восеъ шинохта шуд. Бигузор ӯ дар Душанбе ё агар дар ин ҷо нашоавад, дар Ҳисор, ки роҳи сафараш аз он ҷо мегузарад, ягон ҳамватани дилпуршиавандаи худро ёфта бо ӯ пулро ба модари Ашӯр дода фиристонанд...

Корвои Мирзоакрамбой бо «айб»-и Восеъ монда дар соатҳои ёздаҳи рӯз ба роҳ баромад.

Офтоби оташтоб ҷанги роҳро торафт меғудохт. Аз зери суми аспон ҷанги гармӣ ғализе фаввора зада мебаромад. Мирзоакрамбой, Восеъ, Ниёз ва аспони онҳо дар ду манзил истода дам гирифта бошанд ҳам, боз хеле монда шуда, баъзе қуруби офтоб ба Ҳисор расида дар қорвоисарой ҷо гирифтаанд.

Пагоҳи он рӯз чоршанбе — рӯзи бозори Ҳисор буд. Восеъ баромада балҷувониҳои ба бозор омадаро суроғ кард. Балҷове гуфт, ки Саидасрор — шайх ва мутаваалли мазори Хӯча Балҷувон дини омада буд ва дар мадраса хучранишин аст. Барои пулфиристони ба модари Ашӯр аз мутавааллӣ мӯътабартар боз кӣ ҳаст?

Қӯшмадрасаи шаҳр дар Регистон ба пахлуи бозоргоҳ, рӯ ба рӯи қалъаи ҳокимнишин воқеъ шудааст. Восеъ ба мадраса даромада манзилгоҳи Саидасрорро пурсида ёфт. Мутавааллӣ, марди миёнсоли фарбеҳи қорубриши лабгафсе, дар хучран нимторик ба мурукиба нишаста буду тасбеҳ мегардонд.

— Аз Даран Мухтор ҳастӣ? Медонам, деҳан хуб, бадавлат, мардумонаш ҳама диндори поканд, ба зиёрати мазори ҳазрати Хӯча Балҷувон бисёр меоянд.

Мусофири мо ба ин гап шайх таъҷҷуб кард, зеро ӯ дар деҳан худ танҳо ду мӯйсафедро медонист, ки сола як бор ба зиёрати мазори Хӯча Балҷувон мерафтанд ва навро инъе мебарданд.

Саидасрор воқеан Ашӯри машкоб ва пули ӯро шунида рафтори Восеъро тақдир ва таъриф кард:

— Боракаллох, бисёёр кори савоб кардаӣ. Хуб, пулро ба тоҷа гузор, ман ба он даст намерасонам — молу чиз дунё ба ман харом аст. Ягон одани таъинро мефармоем, пулро ба волидани марҳум бурда медиҳад... Ту Шахрисабз мераӣ? Ба чӣ кор?

Восеъ ба чӣ кор рафтаиширо гуфта буд, ки мутавааллай ба холи «банди худо» Назир длаш сӯхт:

— Хай, бечора! Бай, бай, афсӯс, афсӯс. Исто ки ту азми ин сафари дурро карда, аз ягон бузургвор дуо гирифтӣ? Мазори ҳазрати Хуча Балҷувонни валиро эҷират кардӣ? Ёнро инёз бурдӣ?

— Не-ку, таксир,— росташро гуфту монд Восеъ,— дар байни таъинишро тараддуи сафар фурсат наёфтам.

Шайх бепирвони ӯро дар ҳақиқи ағлабҳои зидаву мурда кеме мазмунат карду гуфт, ки ҳоло ҳам дер нашудааст — бигуззор ӯ ба ҷияти сафар дуо тирад ва назр кунад, то ки сафараш беҳатар ва хайриятасар гардад. Мунтазир буд ки албатта Восеъ дуоро ҳозир аз худ ӯ мегирад ва назро ҳам ба ӯ медиҳад, аммо Восеъ бо вачхе, ки хонанда ба он дар бобҳои дигари китоб воқиф хоҳад шуд, мутавааллиро бад медид, бинобар ин худро ба мутағбирӣ зада ҷуни ҷавоб дод:

— Хуб, таксир, дар роҳи сафарам, дар Бухорову Шахрисабз ҳам мазорҳо будагистанд. Аз ҳамон мазорҳо икоро эҷират мекунам. Хайр,— ӯ бархоста аз хучра берун шуд.

Дар берун, дар сахли мадраса се-чор нафар туғайлиёни дарвешнамон шайх — ҷалпақхӯронни сари мазори Хуча Балҷувон, ки ба хучра даробаро мекарданду мусоҳибан Восеъро бо шайх шунида буданд, ӯро миёнгир карда ҳамнашон якбора забон ба таънаи сарзаниши ӯ кушоданд: ту, бемон, чаро дуон шайхро нагирифтӣ? Чаро назр накардӣ? Бидон ки агар ҳозир назре ба мо падхӣ ва дуо нагирӣ, сафарат сафари хайриятасар нахоҳад буд ва ту ба хатареву балое гирифтӣ хохӣ шуд ё ҳеч набонад кокому номурод хохӣ баргашт. Зудтар назратро барор!.. Бечора мусофири мо бо мақсади ду-се тангари «сдакка сар» карда аз дастӣ онҳо халос шудан нӯги миёнбандашро, ки дар он ҳафт танга бокимондан музди талабонашро баста монда буд, кушод. Кушодани нӯги миёнбанд ҳамон будо бо ҳафт даст ҷанг адохтани дарвешон ва даррабудани тангаҳо ҳамон. То Восеъ аз саргарангии ин ғорати рӯзи равшан ба худ омад, ки ғоратгарони хиркалӯш морвор ҳар каломе ба кунёе ҳазида аз назар ғоиб гардидад. Дуон хайр ҳам насъа шуд. Му-

софири мо хам хайрон ва хам оташин шуда, паси сар хорида аз мадраса бадар рафт.

Дар Хисор ду рӯз таваккуф карданд, зеро Мирзоакрамбой зиёрати ҳокими вилоят ва сари бекҳои кӯҳистон — амирзода Мӯъминтӯраро лозим донист. Ҳар амалдор, савдогар ё сайёҳе, ки гузораи ба Хисор меафтод, аз зиёрати тӯра ва бурдани пешкашҳои гаронбаҳо ба ӯ гурез надошт. Ҳоким дар Қаротог будааст, — вай дар он деҳи калони хушобу хушхаво ва салқин, воқеъ дар якунимфарсангин тарафи шимоли ғарбии Хисор, чорбоғи дилкушо дошт, ки дар баҳору тобистон аз Хисори гарми бадхавон серхомӯшаки вараҷамакон гурехта ба он ҷо панох мебурд, — бой ноилоч як аспи нағзи худро ба ёлу думаш шона зада ва бо зину абзори нуқракӯб зеб дода ба Қаротог бурда, ба тӯра пешкаш карда омад. Баъзе савдогарон, аспу гӯсфандчаллобони роҳгузари ба тӯра пешкаш нобурда ё кам пешкаш бурдари албатта дар роҳ дуздон мезаданд. Мирзоакрамбой инро медонист...

Дар Хисор Акрамқорӣ ба Восеъ якто таппонча дод, то мабодо агар дуздон, роҳзанон касди бурдани аспҳоро кунанд, ӯ бо ин таппонча аспҳоро ва худро муҳофизат намояд.

Ниҳоят қорвони бой ба роҳи Дехнав ҳаракат кард. Охи як манзил-ду манзил роҳ мепаймуданду дар ягон деҳа ба даби ҷӯе фурумада дам мегирифтанд. Восеъ аспҳоро ишқон зада, соате ба ҷаро сар меод.

Ба Восеъ меҳнати серташвиши галабонӣ ва машаққати роҳи сафарро Ниёзи аҳл ва хушчакчак андак сабуктар мекард. Ин сағираи карминагин дар хурдсолӣ аз падару модар ҷудогашта ба мусофири мо унс гирифт. Нақлҳои Восеъ дар бораи кӯҳистон, хирсу палангони он, ҷангу ҷидолҳои мирони собиқи Балҷувону Кӯлоб, Дарвоз ва Қаротегин Ниёзро ба шавқ меоварданд. Дар манзилҳои шабҳои хамин ки тағояш ва хӯҷаниаш ба хоб ё ба меҳмони ягон арбобу амалдори деҳаҳои сари роҳ мерафт, сағира аз нону мавизу гӯштҳои яхнии дастархони бой ҷизе ба Восеъ оварда бо ӯ менишаст; хезум ҷида оварда алов даргиронда барои ӯ дар ҷойҷӯшчан ҷӯяӣ ҷой меҷӯшонид; ба нигоҳубини аспҳи ёрӣ меод. Бой дар хонааш ўро аз бомдод то хуфтан қор фармуда соате ором намегузошт. Ниёз, об биёр! Ниёз, хезум шикан! Саллаамро гир! Чомаамро биёр! Чилим дех! Бозор рав! Фалониро ҷег зан!.. Дам ба дам сағираро ҷавонмарг, ҳаромӣ, падарлаънат гуфта дашном меод, ҳатто мезад. Восеъ бошад ўро «Ниёзҷон» ё «писари хуб» гуфта ном ме-

гирифт. Эҳтимол, ӯ гапи нағзро аввалин бор аз Восеъ мешуниду меҳрубонии падаронаро ҳам аз ӯ медид.

Дар роҳи сафар Ниёз ичунин аспи тағояш ва аспи худашро нигоҳубин мекард, зеро Восеъ ба ғалаи худ банд буд. Дар байни Дехнав ва Бойсун корвониёни мо ба як деҳи сердолу дарахт фуromaда дам гирифтанд. Ниёз аспи бой ва аспи худашро аз зин холи карда, аз деҳа ду банд беда ёфта оварда ба онҳо партофта, худ аз мондагӣ дар лаби ҳавз ҳобаш бурда будааст, аспон дар талоши беда бо ҳам ҷангида шиха кашанд ҳам, бедор намешавад.

Бой ҳозир шуда Ниёзи хобрафтаро бо қаҳр як лагад мезанад, ӯ хоболудона якбора аз ҷояш ҷаҳида хеста ба ҳавз меғалтад. Ҳавз чуқур будааст ва Ниёз, ки шино карданро намедонист, аз тарс фаръёдкашон ва дасту ҷозанон қариб ба ғарқ шудан расида буд, ки аз як сӯ Восеъ пайдо шуда ғавран худро ба ҳавз партофт ва бо як машаққат (зеро худаш ҳам шиновар набуд) сағираро аз об берун кашид. Ниёз аз лагади хӯҷани миёнаш лат хӯрда будааст, миёнашро гирифта гириёну нолон ба буни девор хазид. Бой дар хонаи як нафар бошанди деҳа шӯрбо фармуда буд, шӯрборо оварданд, аммо Ниёз ҳар қадар тағояш ўро ҷеғ занад ҳам, наёмада ароз карда нишаст. Он гоҳ Восеъ дам назада аз дастархони бой косаи шӯрбо ва ҷонеро гирифта, ба назди ӯ бурда монд:

— Бихӯр, Ниёзҷон. Гирьяро бас кун.

Ниёз ба хӯрдани шӯрбо шурӯъ карда буд, қи Восеъ «куртаатро каш!», гуфта куртан тари обшори ўро аз танаш кашонда, ҷағида дар офтоб ба шохӣ дарахт овехт, ки хушк шавад.

Баъди ин воқеа сағира Восеъро боз бештар дӯст дошт. Чун бой дар Бойсун ва Шеробод дурӯзӣ таваққуф кард, Восеъ зик шуда аз ғалабонии худ изҳори пушаймонӣ менамуд, Ниёз ўро тасалли дода мегуфт, ки «Ғам нахӯред, ака Восеъ, секин-секин шаҳрҳо, қалъаҳоро тамошо карда меравем. Ба Шаҳрисабз сеҷор рӯз дертар расед ҳам, ҳеҷ гап не, худо хоҳад, ба ҳоким арз карда бародаратонро сикат-саломат аз зиндон халос карда ба ватанатон бармегардед».

Ниҳоят кӯху даштҳо ва боғистонҳои Ҳисор, Дехнав, Бойсун ва Шеробод ҳам дар қафо монданду мусофирони мо баъди нӯх рӯзи аз Душанбе баромаданашон ба Ғузор расиданд. Восеъ дар умраш аз Ҳисор он тарафтар нарафта буд. Ғузор баъд аз Балҷувон, Кӯлоб, Ҳисор, Бойсун ва Шеробод шашумин шаҳри қалъадори ҳокимнишине буд, ки ӯ медид. Аммо агар аз вай

мепурсиданд, ки шаҳрҳо аз якдигар ҷӣ фарқе доранд, эҳтимол
ӯ дар ҷавобаш дармемонд. Ба назари ӯ шаҳрҳо ҳама ба якди-
гар монанд буданд, ҷуз ин ки яке калонтар асту дигаре хурд-
тар ва Балҷувон дар байни кӯҳҳо воқеъ шудаасту дигарҳо дар
ҷои қушодтар. Ҳамон қалъаи баланд ё на он қадар баланди
ғилии ва сангиши ҳоким, ҳамон гузару маҳаллаҳои зич-зич ва
қачукилеб дар гирди қалъа. Ҳамон бозоргоҳ, қатори дӯконҳо ва
растваҳои тимдор ё бетим дар майдони пеши қалъаҳо...

Бой Восеъро бо аспҳо дар қорвоисарой ҷойгир карда, худ бо
Низ ба ҳавлини кадом як ошнояш рафт.

Қорвоисарой дар ду тарафаш ду соботи дарозе бо охурҳои
қатор барои бастанӣ аспу харҳо, дар тарафи дигараш қатори
хучраҳои якдара барои мусофирон ва дар тарафи ҷорумаш ай-
вони дарозе барои ғалабону уштурбонҳо дошт. Азбаски ин ай-
вон аз одам пур буд, Восеъ «рахти хоб»-и худро бар болои наз-
ди айвон партофт. Шаб дар ҷану ростӣ ӯ боз як даҳ нафар хиз-
матгору ҷўпону ғалабонҳои аракин ва ҳоқолуд хоб карданд. Са-
ройбон барои дафъи ўрдуи бешумори ҳомӯшаҳо, ки агар мо-
нед дар як нафас бо нешҳои захиракашон одамиро саропо вара-
мекунонданд, дар миёни сарояш як тўда коҳу саргинро дуд
кунонда монда буд. Ўрдуи ҳомӯшак дар ҳаво беором мусикии
борику нозуки худро менавохт ва савти ин мусикӣ ба савти да-
вомдоре, ки агар ба лаълини биринҷӣ ё қалъагӣ ангиштаке за-
нед, аз он мебарояд, монанд буд. Шаббодан губоролуд дуди
ғализи машомеъро бо бӯи саргини кумалокҳо омехта, гоҳ ин
сӯ ва гоҳ он сӯ парешон мекард. Дар сурате, ки дигар ҳаммаи-
зилҳои Восеъ бепарво хурроқ кашиди хобро мезаданд, ӯ якзаёл
ҷашму бинии дудхўрдаашро мемонд, сулфа мекард ва паҳлу
мезаду бо як ҳасрати қалбӣ кўхистони хушҳавон беҳомӯшаки
худро ба ёд меовард: ӯ ба ин гуна шабҳои дам ва ҳавои балбўй
одат накарда буд. Бо ин ҳама, кўфтагии роҳи дур ғалаба ме-
карду гоҳ-гоҳ ӯ ба хоб марафт, аммо боз зуд бедор мешуд. Ҳа-
мин тавр вай шабро нимҳоби нимбедор сахар кард.

Пагоҳӣ ӯ хўрчинашро ба меҳи сутунчан айвон омехта, аз се
нафар марди раҳакии дар айвон ношито карда нишаста илти-
мос кард, ки аз хўрчини ӯ бохабар бошанд ва худ ба тарафи
собот—назди аспонаш рафт. Аспҳоро барои дар ҷўй об додан аз
сарой бароварду фурсати як ҷойник ҷой нўшидан ҳам нагузаш-
та буд, ки онҳоро гардонда оварда боз дар охурҳо баст. Ба ай-

вон баргашта дид, ки хӯрчин дар ҷои овехтааш нест. Он се мусофире, ки аз қиёфаҳои ба лақайҳо ё қунгуротҳо монанд буданд, ханӯз нишаста буданду ҷой менӯшиданд. Восеъ аз онҳо хӯрчинро пурсид, онҳо:

— Навакак буд-ку, кучо шуда бошад? — гуфта изҳори таъҷуб намуданд.

Дили Восеъ ба тақолӯ афтод. Бо ҳамроҳии хӯрчин мӯкӣ, яктаҳу эзор, нону талкони хуш ва инчунин таппончаи хӯчини гум шуда буд.

— Хӯрчинро ёфта дихед! — таҳдидомез гуфт ӯ ба мусофирони лақайнамо. — Ман онро дар ин ҷо овехта ба шумо таъин карда будам, гайр аз шумо ҳеҷ кас надида буд.

— Хӯрчинатро мо намедонем, — гуфт яке. — Рост, дар ин ҷо овехтагӣ буд, аммо кӣ гирифт, мо надидем.

Мусофирон бархоста лингаҳои онро ба қитқошон гирифта раҳақӣ шуданд.

Восеъ саҳт ошӯфтаҳол гашт. Гоҳ ба ин ва гоҳ ба он аҳли сарой бо назари шубҳа менигарист, намедонист чӣ кор кунад ва аз кӣ гумонбар шавад. Аз даст рафтани хӯрчин, мӯкӣ, яктаҳу эзори худ барои як нафар мусофири кӯхистонӣ талафоти қалон бошад ҳам, барои вай ҳозир ин қизҳои хуш ва аҳамият надоштанд, вай аз ваҷҳи таппончаи хӯчини дар ҳавотир афтода буд. Хӯчини, албатта, товоии таппончаашро талаб хоҳад кард.

Дар вақти гуфтугузори Восеъ бо мусофирони лақайнамо як марди сиёҳгунаи афғонмонанд барои саройбон дар ду ҳар ду ҷувол ангишт оварда, дар сарой мерехт, вай гуфтугузори онҳоро шунида буд, вақти рафтани ба Восеъ имо кард, ки «аз пасам биё», Восеъ хайрон шуда аз дунболи ӯ ба кӯча баромад. Дар кӯча ангишткаш ӯро онсӯтар бурда пурсид:

— Дар хӯрчинат чӣ буд?

— Ту ба ин чӣ кор дорӣ?

— Гӯй, баъд ман ба ту як роҳ нишон медиҳам: эҳтимол хӯрчинатро ёбӣ.

— Сарулибосам буд дар хӯрчин; боз як чизи хӯчини ҳам буд.

— Чӣ буд? Чизи меарзидагӣ буд-мӣ?

— Чизи қимматбаҳо, ноёб.

— Ин тавр бошад, хӯчинатро гӯй, ба миршаби шаҳр арз кунад, «қизамро ёфта медиҳӣ» гуфта шах карда истад. Агар вай ба ҷора додан ҳасиса накунад, миршаб чизи гумшудаатонро ёфта медиҳад.

— Ёфта медиҳад? Миршаб?

— Ха,— гуфт ангишткаш ва овозашро пасттар карда илова намуд: — Дузд то гулӯи миршабро рӯған карда наистад, дуздӣ карда наметавонад. Дуяшон шарик. Дузд ҳам аз беруи не, аз худи ҳамин корвонсарой, ман медонам. Ин ҷо дуздӣ яқум бор шуда истодагеш не. Лекин ту ни гапро аз даҳонат набарор! Ту як бечоран ғариб менамой, ман ниро ба ту дилам сӯхта гуфта истодаам,— ангишткаш ба роҳаш рафтани шуда хез зада ба хар савор шуду боз истода гуфт: — Қаси молу чиз дуздондагӣ агар баобру бошаду ба миршаб арз карда, «дуздро доред, чизамро ёфта диҳед» гуфта сахт истад, миршаб чизашро ёфта дода аз вай пора мегирад. Аммо агар одами ландахур бошаду аз пан моли дуздондагӣ наафтад, он моли дуздиро саройбон катин миршаб обулой мекунад.

Аз гапи ӯ дар дили Восеъ равзанаи умед кушода шуда бошад ҳам, аламаш паст нашуда буд. Ӯ ба корвонсарой баргашта ба саройбони ғӯл ва дастбӯри ландахурнамон ӯ як-як теғ кашада нигоҳ кард. Баъд аз суҳанони ангишткаш дилаш гувоҳӣ медод, ки дузд яке аз инҳост ё ки ҳар ду.

Нигоҳи шубҳаомез ва ғазаболудӣ ӯи ғалабони паҳлавонро ба саройбонро андак бесаришта карда монд ва ба назар аништи ранги рӯи ӯ ҳам канд. Восеъ аз паси ӯ ба хучрааш даромада маҳкам аз гиребонаш гирифт:

— Дузд! Хӯрчин кучост? Хӯрчинро ёфта дех!

Саройбон аз вачоҳати ӯ тарсид. Зӯр мезад, ки гиребонашро халос кунад, аммо наметавонист.

— Сар дех, хӯрчинатро ман дидагем не, ман дузд нестам. Сар дех!

Восеъ ӯро раҳо карда баромаду парешонҳол дилаш пур аз кину алам, бар лаби суфа нишаст.

Вақте ки Мирзоакрамбой ҳамроҳи Ниёз ба корвонсарой омаданд, ӯ бойро аз воқеа огоҳ ва гапи ангишткашро нақл кард. Бой аввал саросемавор ба сӯи аспонаш шитофта онҳоро шумурд, дид, ки аспҳо саршуморашон кам нашуда ҳама барҷо истодаанд, хотирчамъ шуда баргашта дарҳол забон ба таъну қоҳиши Восеъ боз кард. Ӯ аз овехта мондани Восеъ хӯрчини худро дар корвонсарой ғайр қушод ва аз воғузор қарданиш посбонии оиро ба одамони бегонаи ношинос дар ҳайрат монд.

— Э, аҷаб! Ман намедонистам, ки ту ҳамин хел ғӯли сода, ҳамин хел фандхӯр будай,— дар воқеъ бой аз кучо медонист, ки Восеъ дар кӯхистон, дар байни одамони соддан дид-

софе калон шудаст, ки дуздӣ, қаллобӣ, муттаҳамиро намелонанд ва ба якдигарашон бовар мекунанд.— Салдағиат ба худат-ку,— боз гуфт хўҷани,— лекин ба ман зиёни калон расонадӣ: таппонча ба ман панҷсад танга фурумада буд.

Бо шунидани ин гап Ниёз:

— Ий, ана! — гуфта бо ду даст гиребонашро гирифт, зеро ӯ дар Кабодиён таппончаро аз як ошно ва меҳмони русия ба қадъа гирифтани бойро бо чашми худ дида буд.— Тағо, охир таппонча... — гуфта хизматгор боз суҳане ба миён овардани буд, ки хўҷаниаш «Дам шав!» гуфта даҳони ӯро баст.

— Доништа мон, ки агар таппонча ёфт нашавад, товонашро медиҳӣ! — огоҳонида монд бой Восеъро.

Амалдори собиқ бе «маслиҳат»-и ангишткаш ҳам воқеан дуздиро ба рансу миршаб ва ҳатто ба ҳокими Ғузор арз карда, барои ёбонда гирифтани чизи гумшудааш ҳаракат менамуд. Бой ба миршаб фаҳмонд, ки то моли дуздобурдааш ёфт нашавад, ӯ аз Ғузор нахоҳад рафт, ва агар миршаб дар кофтукови дузд ва таппонча мусоҳилакорӣ кунад, ӯ ба ҳоким ва ҳатто ба ҳуди амир арз хоҳад кард...

Шабонгоҳ миршаб бойро ба наздаш талабида таппончаро ба ӯ дароз кард:

— Иро одамони ман дар деҳи Оқтерак аз хонаи кунгирот ёфта оварданд, ҳуди кунгироти дузд гурехта будааст, ба даст наафтид. Аммо хўрчин ёфт нашуд. Ақуун, шумо, қаноби бой, ба навқарон камтар хизматона доданатон лоғим мешавад. Онҳо се нафаранд.

Мирзон Қорӣ суҳанони ангишткашро, ки Восеъ ба ӯ нақл карда буд, ба ёд овард ва, албатта, ба гапи миршаб дар бораи деҳаи Оқтераку кунгироти дузд бовар накард...

— Чӣ қадар диҳам? — пурсид ӯ.

— Химмататон медонад,— тамаъқорона лабханд кард миршаб.

Бой ҳамёнашро бароварда поиздаҳ танга ба ҳуди миршаб ва панҷ тангагӣ поиздаҳ танга ба се навқари ӯ доданӣ шуда буд, ки миршаб нагирифта:

— Ин пулатонро ба каландарҳо садақа кунед, шуморо дуо мекунанд; мо ҳамту ҳолисона хизмат кардем,— гуфта Мирзон Қорино шарм доронданӣ шуд. Қорӣ кўр шуда «хизматонаи» миршабро панҷ танга ва «ҳаққи» навқаронашро дутангагӣ шаш танга зиёд кард.

Дар бозгашти ба хонаи ошнони Мирзон Корӣ ба корвонсарой даромад:

— Таппонча ёфт шуд,— хабар дод ӯ на хурсанду на хафа ба Восеъ ва Ниёз. Ва чи гуна ёфт шудани онро, тавро ки аз миришаб шунида буд, нақл кард.— Ва миришаби чашмигушна ва одамони вай, дар воқеъ, шаст танга хизматона додан лозим шуд,— бо таассуф илова намуд ӯ ва ҳол он ки фақат чилуик танга дода буд. Ба Восеъ гуфт: — Хайф ки одамони миришаб хӯрчин ва дигар чизҳои тӯро пайдо карда натавонистанд. Хайр садақан сарат, хафа наشاء. Дар Қаршӣ ман ба ту ҳаққи ғалабоннастро медиҳам, ҳақ ба худат сарулибоси нав меҳарӣ.

— Ҳаққамро дар ҳамин ҷо бидиҳед, хӯҷани,— таъин хираи хиратар шуда гуфт Восеъ,— ман харидро дар ҳамин ҷо мекунам. Ин яктаҳу лозимин маро диҳед, чиркин шуда, даридааст, шустан, дӯхтан лозим, аммо ман пӯшоки дигар надорам, ки бипӯшам. Муқий рафт, поям ҳам луч монд. Ягон чорук-порук хариданам лозим.

Хӯҷани баъди андак сукут кардан:

— Хайр, пагоҳ ягон кор мекунем,— гуфт. Боз дамо сукут карда илова намуд: — Пагоҳ баъди вошито ба роҳ мебароям. Дигар ин ки ман дар ин ҷо фаҳмидам, ҷаноби олай ҳошираи Қаршӣ буданд, ба рикобашон ҷанд ҳазор лашкар, ҷанди ғалабалдорӣ амалдору сипоҳӣ. Сипоҳиён, дар воқеъ, толиби аспҳои нағз меша бошанд, агар кулай омада монанд, ман аспҳоро ба онҳо мефурӯшам. Дар он вақт то Бухоро рафтани ту ҳам лозим намешавад.

Бой Ниёро ҳамроҳ гирифта ба хонаи ошнони рафт.

Пагоҳӣ Ниёз ба Восеъ як даст яктаҳу лозимин аз ҷомашӯй баромада ва як ҷуфт чорукӣ нимдоштеро оварда гуфт, ки хӯҷани дода фиристол.

— Хӯҷани инҳоро аз кучо ёфт? — пурсид Восеъ.

— Аз ошноношон пурсида гирифтанд,— ҷавоб дод Ниёз.— Ошноношон аз бойҳои Гузор аст, ҷанди хизматгору санс дорад. Ин пӯшоку чорукро вай аз як хизматгори гирифта дод.

— Ба пул?

— Чия! — хандид Ниёз.— Шон бо ғалабонашон пӯшок харида меодаанд-мӣ?! Як пула сарфи бечо карда монанд, ҷонашон мебарояд. Ҳамту пурсида гирифтанд. Аммо ба ман таъин карданд, ки «ту рафта ба Восеъ ин яктаҳу азор, чорукро хӯҷани ба пул хариданд гӯй».

Ба болон гуфтутӯи ниҳо хӯҷани савора омада монд. Восеъ

хам ба сафар тайёр шуда истода буд, ба зудӣ қорвони онҳо қорвонсаройро тарк карда таноби роҳро ба сӯи Қаршӣ кашид.

Мирзоакрамбой дар Қаршӣ ба ҳавлии ҳеши дури ғусфанд-чаллобаш фурумад.

Ғусфандчаллоб ҳамроҳи ду писари «бӯзбала» ва домоди ҷавони мичморукаш аспҳои бойро хуб зеҳи монда аз назар гузаронд ва дандонҳои онро диду шаб дар меҳмонхонаи худ, дар сари дастархони ҳотамона аз соҳиби онҳо пурсид:

— Мирзо, аспҳо ба шумо чанд пул ғалтиданд?

Мирзои Қорӣ гумон кард, ки ҳешаш бе ҳеҷ ғараз, ҳабини таъри барои доништан пурсида истодааст, бинобар ин росташро гуфту монд:

— Понздаҳ сар асп андарьяк ба бист ҳазор танга фурумад.

— Як аспатон ба тӯран Хисор рафт?

— Рафт,— сари ҳасрат ҷунбонид бой.

— Дар роҳ ба ҷаву бедан аспҳо чӣ қадар харҷ шуд?

Бой аз ин кунҷковии ғусфандчаллоб, ки гирой ё ба лафзи қаршигиро олғурини ӯ ба ҳама маълум буд, ҳавфе бурда пурсид:

— Чӣ буд?

— Ҳамту, пурсидам-дия,— ҳандид мизбон.

— Агар ҳаққи ғалабонро ҳам ҳисоб кунем, ягон ҳазор танга шудагист,— ғӯе ки ба таҳмин гуфт Мирзои Қорӣ, аммо ба ҳар эҳтимол дурӯғ гуфт, зеро ҳароҷаташ нисфи ин маблағ беш набуд ва ӯ ин ҳароҷотро тин ба тин ҳисоб карда монда буд.

Ба ин тариқ, маълумоти дарқорӣ ҳосил шуда буд, ки ғусфандчаллоб лӯлаболиштро ба болон суринҳои ғафси худ кашида ва бозувонашро ба он такъя дода, ҷуссаи фарбеҳи пургӯштар ҷарбуяшро пештар бароварда муддаои нисбонии худро ошкор кард:

— Хуб, Мирзо, ба хизмататон арз кунам, дар ин ҷо як маслиҳат баромад,— ӯ ба писаронаш ва домодаш, ки дар сари дастархон ҳозир буданд, як назар андохт.— Шумо одами амалдор шуда омадагӣ, омил савдо-сотук нестед. Аспҳоро ба фуруш мерасонам гуфта ба саратон як олам ташвишу хархашаро харида мегиред. Хӯ-ӯ-ш, ба хизмататон арз кунам, шумо ба аспхотон, ғӯем, андарьяк бистуду ҳазор танга сарф кардаед. Ман сӣ ҳазор тангаш нақд ба шумо диҳам, шумо аспҳоро ба ман гузаронед. Ман онҳоро ба талабгори харидоронаш мефурушам. Хӯ-ӯ-ш, ман ҳам аспҳои шуморо, албатта, фоида мекунам гуф-

та меҳрам, ин пушида нест. Эҳтимол, дусад-сесад фонда кунам, лекин шумо якбора аз ҳазор пула ташвиши аспфурӯши халос шуда хотирчамъ рафтаи мегиред. Ба ҳамин маслиҳат чи гуфтед?

Мирзон Корӣ аз ногаҳон пайдо шуда мондани ин харидори серпул ва имкони халосии матлуб аз рондани аспҳо ба Бухоро-ву фуруши воқеан ҳам серташвиши онҳо хурсанд гардида ба дар баробари ҳамин аз ростгӯии аввалан худ дар вачҳи баҳон аспҳо пушаймон шуда ба дилаш надомат мекард ки: «Хай дарег! Киматтар гӯям, меурдам-мӣ?

— Маслиҳататон бад не, маъкул-ку, аммо...— гуфта ба суҳан даромад бой ва ин «аммо» сари савдон пуркашокашро бошкард. Оқибат ба болон сиюпанҷ ҳазор танга қарор гирифтанд. Ба шодин Мирзоакрамбой, пули аспи ба тӯран Хисор пешкашшуда низ якуним баробар шуда ба даст ӯ даромад.

Пагоҳӣ ӯ Восеъро ба назди худ талабид.

Вакте ки Восеъ ба меҳмонхона дохил шуд, дар он ҷо Мирзоакрамбой ва соҳиби хона ба кадом як нақли ғалабии муллобачан миҷморук — домоди соҳиби хона коҳ-коҳ хандида, дар болон кӯрпачаҳои ғафс ба лӯлаболнишҳо тақия карда мекӯшиданд. Дар он ҷо хушнудӣ ва димоғҷоқӣ ҳукмфармо буд. Муллобача ҷой мекашид. Нияз дастархонро меғундошт.

— Шин, Восеъ, — илтифот кард хӯчани ба ғалабон худ. Восеъ дар пойгаҳ нишаст. — Ақилу дар воқеъ ман ҳам, ту ҳам аз аспҳо халос шудем. Ту ҳаққи ҳалолатро аз ман гиру пан қори худ шав. — Бой аз тағи кӯрпачан атлас коғазпораеро бароварду ба он нигоҳ карда суҳанаширо давом дод: — Ман ҳаққи тӯро ҳисоб кардам, дигар хароҷоти шудагиро ҳам ҳисоб карда баромадам...

Аз рӯи ҳисоби ӯ, музди ғалабон дар ду ҳафта бо чордах сар асп, ҳар сари асп нимтангагӣ, чамъ навадӯҳашт танга мешавад. Аммо Восеъ таппончаро дуздонд, баъди ёфт шудани таппонча бой ба миршаб ва одамони ӯ шаст танга хизматона дод. Соғияи дар Ғузур ӯ аз ошноӣш барон Восеъ ба понздаҳ танга иктаху лозимӣ ва чорук харид. Бой Восеъро бо резигии худаш ба ғалабонӣ киро кард, бояд ки ҳисоби дуишон пок бошаду ҳам соҳиби ғала ва ҳам ғалабон қоре кунанд, ки ҳаққи якешон ба дигарашон наравад, нагарна он ҳақ ҳалолу пок наместавад. Аз ҳамин вачҳ, мувофиқи расму таомули мамлакат, бой зини бо гуноҳи ғалабон ба худаш расидаро бояд, ки аз музди қори ғалабон барорад...

Хўҷани ба хамин мазмун варескӣ карда мукаддимаи дарозе намуд. Баъд аз баровардани маблағи «зиён» ба дастӣ Восеъ фақат бистусе танга мерасид. Мирзон Қорӣ аз ҳамённаш як каф тангаро бароварда ба шумурдан сар карду ногаҳон масъалан аризаи Восеъ ба хотираш расид (ӯ пештар дар роҳ ба Восеъ ваъда дода буд, ки дар бобати бародараш Назир ба ном ҳокими Шайхрисабз Остонакул-девоибегӣ ариза нависонда медиҳад).

— Аризаи тӯро ани ин кас навишта медиҳанд,— гуфта Мирзон Қорӣ домоди ғусфандчаллобро нишон дод ва илова кард: — Остонакул— бий-додхоҳ ҳозир дар хамин ҷо будаанд, ба ҳузури ҷаноби оӣ омада будаанд; ту, дар воқеъ, аризаатро ба ҳоким дар хамин ҷо суғорӣ ҳам мешавад. Аммо ҳаққи қалами ин хел ариза аз даҳ танга кам намешавад. Аҳмадҷон бошад аз ту зиёда намегирад, панҷ танга дикӣ кифоя. Ҳамту-мӣ, Аҳмадҷон! — ғўянда табассум карда ба муллобачан миңморук рӯй овард.

— Хайр, майлаш,— илтифоткорона розӣ шуд Аҳмадҷон.

— Мана, гир,— Мирзоакрамбой тангаҳоро ба Восеъ дароз кард, Восеъ даст наёзонда нигоҳи нафратборе ба ҷашин бод дӯхт.

— Гир! — тақрор кард бой.

— Сабр кунед, хўҷани, ба шумо гап дорам,— Восеъ боз ҳам пулро нагирифт.

— Боз чӣ гап?

— Оё таппончаи шуморо ман доништа дуздондам? Хўрчини худам, пӯшокамро ҳам доништа дуздондам?

— Ин чӣ дағдаға! — бой ҷаҳлаш хест.

Ғусфандчаллоб ба гап ҳамроҳ шуд:

— Ҳоло ҳам ту шуқр кун, ки таппонча ёфт шудааст, вагарна таъонаширо як умр дода адо карда наметавонистӣ.

— Таппончаро шумо ба чанд харида будед? — ба гапи мизбон аҳамият надода, боз ба ҷой муроҷиат кард Восеъ.

— Ту ба ин чӣ кор дорӣ? Маро истинтоқ мекуни чӣ?

— Истинтоқаш чист, ман намедонам. Шумо тасбеҳ мегардонед, хўҷани, панҷ вақт намозатон тарк не, аммо аз худо на-тарсида ба ҳаққи ман ҷабр карда истодаед. Аз хамин сабаб ман ҳақ дорам бо шумо саволу ҷавоб кунам. Бигӯед, оё шумо таппончаро харида будед? — Восеъ киро бо кирри ҷашмиш ба Ниёз, ки дар пешни тоқча худро ба коре андармон карда ба гуфтугӯи онҳо ғўш андохта истода буд, назаре афканд, ғўёки ўро ба гувоҳӣ даъват мекард.

Дар ни ҷо Ниёз, Ниёзи хомӯш, фармонбардори доим ҳақоратшунан ва шаттаҳӯр ногаҳон часорате дар худ пайдо карда, боӣро дар ҳабрат монанда чунин гуфт:

— Таппончаро аз ошнои урӯсатон силав* гирифта будед-ку, тағо.

Бой якбора ғазабаш таркида ба дастъери худ фаръед зад:

— Ту ҳам забон баровардӣ?! Гум шав, падарлаънат!

Ниёз ҳаросон аз меҳмонхона бадар рафт.

Лекин ғазаби Мирзоакрамбой Восеъро натарсонд:

— Якто дурӯғи шумо маълум шуд, хўҷани! — оромона, аммо бо тамасхури нихонӣ қайд кард ӯ ва риштан ғапашро нақанда давом намуд: — Акиун боз бигӯед, ки шумо чорук, яктаҳу лозимии ба ман додагнатонро ҳам ба пул ҳарида будед? Магар аз ошнои гузориатон ба муфт пурсида нагирифта будед? — Дар ни ҷо ба хотири Восеъ расид, ки ӯ бо ин ғапи худ Ниёзро дар назди хўҷаниаш «хабаркан» карда нишон дода боз зиёдтар ба бало мемононад, бинобар ин ба тариқи «дурӯғи маслиҳатомез» илова кард: — Ман медонам, вёشوку чорук ба шумо аз ошнои гузориатон муфт расид, ибро ба ман хизматгори ҳамон ошноитон гуфт. Ана ин боз як дурӯғи баъист, хўҷани. Дуздни қорвоисаройро гӯед, аз он дуздӣ шумо ба ман зарар кашидам. Ман хизматгори шумо шуда дар қорвоисарой ҳоб кардаму хўҷаниамро дузд бурд: ман мегӯям, ҳақиқатини ин ки тоғони дуздиро шумо ба ман диҳед, на ин ки ман ба шумо диҳам...

Восеъ сари ду зону нишаста дастҳон қалон-қалони ҷувозкашонашро ба зонувонаш пахш карда саҳт-саҳт ғап мезад.

Ҷ аламзада буд, ин фиребгарӣ, ноодамӣ, бедолгарии Мирзоакрамбой дили ӯро маҷрӯҳ карда буд.

Амалдори собиқ, ки аз зердастони худ, ҳатто аз деҳқонон ва қосибони бо ягон ари ба наздаш меомалагӣ доим тавозӯъ, забунӣ, илтиҷокорӣ меид ва ба ин одат карда буд, аз далерӣ ва бебокии ин марди кўхистонӣ дар ҳабрат монд. Восеъ на ин ки мисли як хизматгори мутеъ ва ниёзманд, балки ҳамчун муддани часуре ғап мезад.

Аз тарафи ин ғазабони чорукшӯш бо чунин густоҳӣ ғош карда шудани дурӯғгӯӣ, рибзории Мирзоакрамбой ӯро дар пешӣ гўсфандҷаллоб ва домолу писарони вай, гарчанде онҳо ҳешони худаш бошанд ҳам, мулзам карда монд. Ӯ чорас илёт

* Силав — халла, инъом.

чуз ин ки бо итобу тахдид рӯи шармсорни худро пӯшондани ва
дами Восеъро паст кардани шавад:

— Аз ҳаддат нагузар, ки пушаймон мешавӣ, масҷой! Худи
ту кистӣ, ки ба ман ин хел дағдаға мекуӣ, маро дурӯғгӯӣ ме-
номӣ?! Доинста мон ки ман ту барин шӯрануштхоро, дар воқеъ,
бисёӣ аз ғалбӣ гузарондаам! Ман, агар хоҳам, аз барои ин
гапхоят, аз барои ман барин як одами баобрӯ ва хизматгори
ҷаноби олиро беҳурмат карданат тӯро на ин ки аз музди корат
маҳрум мекунам, балки ба раиси шаҳр гуфта тӯро зиндон ку-
нондан ҳам аз дастам меояд. Ҳаққи тӯро ҳеҷ кас нахӯрдааст,
ман, дар воқеъ, аз рӯи расму таомули мамлакат рафтор карда
истодаам. Беҳтар он ки ту ба нағзӣ ин бисту се танга ҳаққи ху-
датро гиру дафъ шав аз ин ҷо!

Гӯсфандҷаллоб барои зудтар аз ин мочарои дилгириона ҳа-
лос шудан онро ба мусолиха тамом кардани шуда ба бой гуфт:

— Хайр, ғалабон беадабӣ карда бошад ҳам, шумо гузашт
кунед, мирзо. Биёед ба болон муздаш боз даҳ танга ҳамроҳ
кунед, садқан саратон. Ба як мусофири ғариб хайр кардагӣ ба-
рин гап. Агар шумо не гӯед, ман аз ҷониби худам медиҳам,—
ӯ ҳамёни Мирзоакрамбойро аз дасташ рабуда боз даҳ танга
бароварда, тангаҳоро қариб бо зӯрӣ ба қафи Восеъ ниҳод.

Восеъ аз ҷояш хест.

— Ман ғало нестам, ба ман хайру садақа даркор нест. Би-
гир, хӯҷани! — ниро гуфта ӯ тангаҳоро ба пеши бой партофт. —
Ман ҳаққи хизматамро ба ту бахшидам, ту сер шав, хӯҷани!..

ӯ баромада рафт.

БОБИ ҲАФТУМ

Алам, қахру ситези ӯ нисбат ба Мирзоакрамбон худобеха-
бар холо фурсаташ намедод, ки фикре ба ҳолу кори худ кунад.
Ду дасти ҳолӣ бар пушт карда дар тангкӯчаҳои маҳаллоти шаҳ-
ри бегона бешитоб қадам мезаду воқеаҳои мусофирати духаф-
тагини худро ба ёд меовард. Машқабии ба дами марг ҳобида дар
қаҳдон ва ҷанозан ғарибонаи ӯ... Муридони ҷашмгурӯсна ва
яғмоғари Саидасрор... Саройбони дузд ва шарикӣ ниҳонии
ӯ — миршаби хилағар... Ин хӯҷанини хушмуомилан ғамхорнамо,
ки дар оқибат, пас аз он ки «хараши аз лой» гузашт, дар ҳаққи
ӯ ҷуним ноодамӣ ва лангӣ кард... «Э дунё!..» — ба ҳасрат ме-
гуфт Восеъ дар дили худ.

Факат вақте ки дар бораи Нидз фикр менамояд, яндак рӯи-
ноне ба дилаш метафит. Сагира ба вай унс гирифта, вай ҳам са-
гираро дӯст дошт. Ба хотири ӯ Нидз дурӯғи бешарминии хӯҷаи-
нашро ғош кард, аз вай натарсид. Восеъ ба ҷудо шуданиаш аз
Нидзи меҳрубон, росткӯш аз кушодагии афсӯс мекӯрд.

Дар сари бозоргоҳ дид, ки якҷаид сарбонии (уштурбонии)
хонқузи хоҳиран аз дашту саҳро омада борхашонро ғуравар-
даанду ба лаби ҷӯй нишаста бошито мекунанд, нони ҷағотӣ аз
талқон меҳӯранд. Ин манзара фикри Восеъро ба ҳолу аҳволи
худаш овард: вай кучо мекӯнада? Минбаъд чӣ кор мекунад? Та-
ни танҳо, бе пуд, бе малон, бекасу кӯй дар ин шаҳри мусофирӣ
хилаш чӣ мешавад? Мақсали мусофираташ-ку Назир аст, ба
он соғабхати ноком чӣ гуна бонд расид? Шаҳрисабз кучост ва
хониме он, ки меғӯянд ҳоло дар ин шаҳр небошад, қадом аст?
Аризаро ба кӣ бонд нависонд ва чӣ тавр ба хоним расона?

«Хайр, ягон илочиш ёфт мешудаст. Худам бошам марди
тавсикхатам, бақувватим, наҳод ки дар ин шаҳри қалон ба худ
корезу музде пайдо карда натавонам?» — Боз фикр мекӯра По-
сеъ. Зотан вай олами аз худ дилшӯр ва худбоноро ёфт, дар ҳаҷ
ҳалат аланед ва маънос намешӯд.

Ӯ ба найдоии пешии қалъаи хоним баромад. Ба ӯ сар ба-
ландии қанори дарёӣ ҷой гирифта, асрорағез ва асроране ниша-
муд. Дар майдон, ки бозоргоҳ низ он ҷо буд, дар баён марду-
ми бозорӣ сарбонии ва синоҳиён бисёр воҷеҳуранд. Растау
бозорхон дигар низ дар ғирду пеш ва дуру наздики қалъа воҷеъ
шуда буданд. Мусофирӣ моро тамошон он растау бозорхон сар-
молу серодам ба худ иштиғул дошт. Дар ду бари кӯча зич-зич ду-
кони дуканчиҳои нур аз меван хушкӯ тар, себзаҷот, мӯҳи бари-
ён, қаллақанду наботу хаҷм. Инан, боз паҳлӯи дигари бозор.
Қанору лингхон гандум, ҷаъ, биринҷ, ҷуморӣ, кунҷид, пушта-
пушта кунҷола! Ин кунҷолаҳо диққати ҷувоқизи моро маъсу-
сан, ҷалб карданд. Боз бозори нон. Дар дахҳо сабад қабат-
қабат нону қулҷахон сурӯх сафедаи иштиҳованга. Растаи бизо-
даӣ. Тӯп-тӯп ҷитҳои ранторанги мунҷаҷаш бо гулҳои қалон-қалон
ё майда-майда, шикӯх атлас, баҳмал, адрасу бекасаб, динд,
румол ва сарпечҳои зебову хушранги эҷида. Ӯ кош ӯ пуле ме-
дошту аз ин рӯмоҳи харида ба Аноргул ва Гулзор савғоти
мекӯрд! Дар бозори қаланд ӯ ба асбобҳои зиррату босдорӣ —
ба он ҳамма қаланду белу доғҳои оқлину фўлизи, корду таба-
ру тешаҳои соҳ ба ҷашми ҳамак менигирост. Қатори дегҳои қал-
лақодӣ. Бӯи хуш қаллаву ҳасибӣ пухта ба димоғ мезанад. «Са-

бил монад, бади аз бой бисту се тангаро гирифта нам дозим буд? Аз қахру ситезан ман фақат бои лани фонда карду худам зиён кашидам!». Гӯштхӯре аз кат бархост ва ҳамон дам панҷинаш нафар гуруснагонии нимбарахна пайдо шуда ба коси ӯ нарафтаданд: дар коса каме шӯрбо ва ду-се пора устухонии нимхонда боқӣ монда буд. Дар байни ралогӯзани бозор нолиши гилоёии марду зан шунида мешуд: «Хайр кунед!... Илоҳӣ кам наонавед!..».

Дар сари кӯчаи нурчангу хок даҳ-дувоздаҳ нафар занони пиру ҷавон қатор нишаста косахон чӯбини сафолниро дар пешанишон гузошта аз роҳгузарон хайру садама металабид. Рӯи занҳо кушода, сари биязе бариҳна, биязе дар бағалу пахлун худ кӯдакони хурдсоли урёнии хоқолудро гирифта нишастаанд. Ду-се нафар зани ҷавон сар ба зер афканда ё рӯйхошонро бо нӯги рӯмоҳон ҷиркинӣ худ нима пӯшониданд аз овози биланд намебареранд. Ниҳо кӣ бошанд ва ҷаро ба гадоӣ маҷбур шудаанд? Восеъ шунида буд, ки биязе ҷавонзанони беваю бекас монанди гадоён ба сари кӯча баромала менишинанд, то шояд марде пайдо шавад, ки онҳоро ба занӣ гирад. Воқеан ҳам, инак, марде чакмани сурх ба тап аз афташ даялатманди аз сахро омада,— назди яке аз он занҳои ҷавони кӯдакдор диккак нишаста ӯро ба тап гирифт. Ба нуренишон ӯ занак шармгинона ба пахлу нигариста ҷавоб медиҳад. Пиразани муштинпарӣ дар пахлуиш нишаста ба ӯ мегӯяд: «Шарм надор, духтарам, тап зан, шояд ки худо туро насоби ҳамин бойбача карда бошад».

— Қанӣ рӯятро дурусттар кушо, бинам,— гуфт чакмани-сурхпӯш худаш остини занро аз рӯиш дур кард.— Дастхоятро нишон деҳ. Аз дастат чӣ кор меояд?

— Ҳам кор аз дасташ меояд,— ба ҷои ҷавонзан модараш ҷавоб дод,— хотирчамъ бошад, бойбача. Шукр, духтарам биной, чаккон, ақлу хушаш баҷо. Як нӯи одамшаванда дошт, бечора умраш кӯтоҳ будааст, ба наздикӣ қазо кард...

— Пашм ресида метавонӣ? Қолин бофта метавонӣ? — Боз донистанӣ шуд чакмани-сурхпӯш.

— Накардааст-ку, лекин як бор бинам, даррав ёд гирифта, карда рафтаи мегирад, бойбача, хотирчамъ бошад; шукр духтарам хушёр, зирак...

— Хуб, ман туро гирифтам,— қарори худро эълон кард мард.— Хез, ҳозир бо ман меравай.

— Даррав гирифта меравед-мӣ, бойбача? Аввал ба хона биям, бо як коса об иро ниҳоҳ кунеду баям...

— Никоҳ сонӣ мешавад. Дар авул никоҳ мекунам. Хез, вақт рафт, ман тезтар ба роҳ баромаданам лозим,— мард занакро аз дасташ гирифта кашид.— Бачаатро ба модарат деҳ.

— Ман ҳам бо духтарам рафтанам лозим, бойбача,— нолиш кард кампирӣ коки рӯиш ба ранги чарми кӯҳна.— Охир, мани муштипар бе Гулсум чӣ кор мекунам, кучо меравам?

— Кучое ки равӣ ихтиёрат, оча,— ҷавоб дод занталаб.— Ман туро нагирифтам, духтаратро гирифтам. Бо набераат дар хонаи худат шиштан мегирӣ. Ман ҳар вақт ба бозор биёям, аз ту хабар мегирам, орд-поя оварда медиҳам.

Ҷавонзани шахлӯчаши зор-зор гирифт, бачаашро ба синааш паҳш карда бӯсида сару рӯю гардани вайро ба оби дидааш тар карду баъд бачаро ба бағали кампир партофта, худ ноилоҷ аз қафои чакманисурхпӯш равон гардид.

Дар рӯзи равшан дар пеши ҷашми Восеъ коре шуд, ки зоҳиран дар ин ҷоҳо кори оддӣ ба шумор мерафт ва ҳар рӯзу ҳар соат воқеъ мегардид, аммо барои ӯи бошад, ки дили сангхон шаҳр об намешуд, қалъаи ҳоким ба дарёё фурӯ намеғалтид ва ин масҷиду мадрасаҳои бохашамат ҳам барҷо истодан мегиританд... Фақат дар ҷашмони Восеъ ашк ҳалқа зад.

Аз шонздаҳ масҷиди шаҳр пан ҳамдигар овози муаззинҳо баланд гардида мусулмононро ба намози пешин даъват кард. Баъд дӯконҳо, растаҳо, ҷойхонаву ошхонаҳо камодаму камтаралдуд шуда монданд.

Восеъ гуруснагӣ ҳис кард. Дар кисааш як пул набошт. Афсӯс хӯрд, ки ҷаро ба тамошон шаҳр андармон шуда ба худ коре музиде наҷуст. Мумкин буд ҳаммоли кунад ё бо ошпазу ҷойхонадорон обу хезуме кашонда як танга-ним танга пайдо намояд. Ӯ ба ҷустуҷӯи ҳамин гуна қору хизмати тасодуфие афтод. Аммо қор ёфтаи осон набуд: бозорҳо аз монанди ӯ — ҷӯян-дағони хизмате ва мӯхточони лаби ноне пур буданд.

Ӯ дар айни дармондагӣ ва тангини ҳамаи ногаҳои номи худро шунид — қасе ӯро аз қафо ҷеғ мезад:

— Ака Восеъ! Хой, ака Восеъ!

Вай нигоҳ карда Ниёзро дид, ки ба сӯяш меояд. Хурсанд шуд.

— Ин туй, Ниёзҷон?

— Ман туро нагоҳ боз мекобам.

Дуяшон онсӯтар рафта дар сари ҳавзе нишастанд.

— Ҷаро монда рафти, ака Восеъ? Аз тағам пулатро ҳам нагирифти?

— Тағоят маро хафа кард, бекадр кард. Ман меғӯям, ҳар кас хафа кунад, душмани ман аст, ман худамро ба душманам мӯҳтоҷ намекунам.

— Охир, ту дар ин шаҳр мусофирӣ, бекаси, бе пул чӣ кор мекуӣ?

— Танам сикат бошад, ризкамро меёбам, Ниёзҷон.

— Мардикорӣ мекуӣ?

— Не, савдогарӣ мекунам, — хандид Восеъ. Баъд пурсид: — Хӯш, ту маро аз барон чӣ кофӣ?

— Туро дяданам омад. Ту хайру маъзурро ҳам насъа карда рафӣ, ана баъд... ман медонистам, ки ту пул надорӣ, ҷо надорӣ, Ака Восеъ, ман як даҳ тангари руст карда монда будам, — Ниёз аз ниған элораи тангаҳоро баровард. — Инро гирифта мон, то мардикорӣ карда пул-мул ёфтаи, ба ту даркор мешавад.

Восеъ миннатдоронаву дӯстдорона ба ҷашми ҷавон нигарист:

— Ту ниро аз кучо ёфӣ?

— Худам пештар ҷор танга доштам, баъд тағоям дар иди рамазон иди дода буданд, ана баъд боз дар Ғузур халво-палво харида хӯр гуфта се танга доданд.

— Мон, ба худат даркор мешавад, Ниёзҷон.

— Холи ҳозир ба ман даркор не, гирифта мон, ака Восеъ, ҳар вақте ки пул ёфӣ, медиҳӣ.

— Ман кай пул меёбаму боз кай бо ту номехӯрам?

— Иншооллоҳ боз бо ҳам номехӯрем. Кӯҳ ба кӯҳ намерасад, одам ба одам мерасад, гуфтаанд, — Ниёз тангаҳоро ба ҷафи Восеъ андохт.

Восеъ пурсид:

— Хӯҷани дар бораи ман чӣ меғӯяд?

— Хӯҷани-мӣ? Ман шунидам, ба почом мегуфтанд, ки «Восеъ пулашро нагирифт — ихтиёраш. Гушна монад, сарсон шавад, ана баъд пушаймон мешавад». Почом мегуфтанд, ки «Ин Восеъ камбағал бошад ҳам, назарбаланд будааст, базарда будааст. Ба гуфти худатон, вай дар роҳи сафаратон ба шумо нағз хизмат кардааст, аз барон ҳамин як бист танга-сӣ танга зиёдтар диҳед ҳам ҳаққатон намерафт. Ҷордаҳ сар аспро нигоҳубин карда аз Хисор то Қаршӣ оварда расондан кори осон не!». Тағоям боз мегуфтанд, ки «Охир, Восеъ маро беҳурмат кунад, ба рӯи тозад, ман боз ба вай нағзӣ кунам-мӣ?».

— Хӯҷани туро барои чӣ сирри таппончаро фош кардӣ гуфта чанг накард?

— Як таппонча ҳам не; «дар Фузор аз Мухаммадалибой иктаҳу эзор, чорук пурсида гирифтаниро ҳам ба Восеъ ту гуфтагӣ» гуфта ду торсаки ба рӯям фуруварданд, боз: «Ини ҷо хониан бегона аст, ба Вухоро расем, баъд ман адаби ту ҳаромзодаро медиҳам» гуфта тарсонда ҳам монданд.

— Холо ту аз боиси ман шатта хӯрдӣ, Ниёзҷон?

— Ҳеҷ гап не, ака Восеъ. Аз боиси ту не. Худам забонам хорид, дурӯғ гуфтани хӯҷаниро шунавида тоқат карда натавонистам.

— Ту бачани нотаре будай, Ниёзҷон, ҳақгӯ будай. Боракалло! Тарафи маро гирифта ба дилам қувват додӣ. Ини некии туро ман асло аз ёд намебарорам.

Ниёз гуфт, ки ӯ бо тағояш пагоҳ ба Бухоро равон мешаванд. Дӯстон хайрухуш карданд.

Восеъ аз нонвой якто нон, аз каллапаз як пора гӯшт харида дар самоворхона бо як чойнак чой тановул карду баъд боз ба ҷустуҷӯи кореву хизмате гардиши худро дар кӯчаву бозорҳо давом дод. Аммо коръёбӣ осон набуд. Ҳаммоле ба ӯ маслиҳат дод ба пушти мадрасан Биқай равад, ки дар он ҷо бозори мардикор ҳаст ва ӯ шояд дар он бозор ба худ корфармое пайдо кунад. Дар «бозори мардикор» понздаҳ-бист нафар мардонни ҷулхундипӯш дар сояи садаи пир хастахолона бо каланду досу ерғамчинҳои худ нишаста буданд. Восеъ ҳам дар як канои нишаст. Баъди ягон ду соат як марди шикамқалони серриш омада хостори як нафар мардикор шуд. Хамаи корҷӯён якбора ҳеста он мардро миёнагир карда «Ана ман! Ман! Маро гиред!» гӯён ба таваллову зорӣ даромаданд. Мардикоргир ба сар то пои ҳар кадоми онон бо чашми харидорӣ зехи монда якто бақувват-тарашонро интиҳоб карду гирифта бурд.

Боз соате гузашт, рӯз ба бегоҳӣ наздик шуд, дигар мардикоргире пайдо нагардид. Корҷӯён якто-якто монда рафтанд...

Шаб Восеъ дар масҷиди яке аз маҳаллаҳо хоб рафт.

Пагоҳии дигар ӯ ба як самоворхона об кашонда ва дар як ошхона хезум кафонда дода ду танга кор кард. Ӯ аз самоворчи пурсид, ки аҳли хочат эгар ба калонҳо аризае доданӣ шаванд, аризахоширо дар кучо ва ҷи гуна менависонанд. Самоворчи ӯро ба Чорсу равона кард, ки дар он ҷо як муллои пир хатҳои мардумро навишта меодааст.

Восеъ ба Чорсӯ рафта муллоро ёфт: вай як пиракии бисъёр лоғар ва рухсорахоиш чӯкидае буд, ки дар чашмаш айнаки ресмонбанд дошт, дар таги токи Чорсӯ ба курсичае нишаста, найкаламашро ба давати дар замин истода халонда-халонда бар рӯи коғазӣ бар зонуш ниҳода меронд. Як мард ва як зани фаранчидор омада мактуби аз ким-кучо ба худашон расидаро хонда, ним танга музди хатхони ӯро дода рафтанд. Чун пирамард аз хатнависӣ фориг гашт, Восеъ аз вай аризае ба номи ҳокими Шахрисабз навишта доданро илтимос ва мазмуни аризаро баён кард:

— Бинавис, ки Назир валади Хушмуҳаммад як бечораи кӯхистонӣ, ҳудаш одами пок, худотарс аст, одамкуш нест. Аз бечорагӣ ба Шахрисабз омада буд барои мардикорӣ. Ба гардани ӯ тӯхмати одамкуширо зада ноҳақ дар зиндонаш андохтаанд. Илтимос ин ки чаноби ҳоким адолат кунанд, Назирӣ бегуноҳро озод кунанд...

Мулло аризаро навишта дода аз Восеъ ду танга «ҳаққи қалам» — онрӯза бозьёфти бечорагӣ ӯро гирифт. Восеъ аз ӯ пурсид: Остонакули ҳоким, ки ҳозир дар ҳамин шаҳр будааст, дар кучо меишад ва аризаро ба ӯ чӣ тавр бояд расонд? Пирамард ҷавоб дод: Кӯши Остонакул дар кадом як боғи беруни шаҳр, дар наздикии чорбоғи ҳокими Қаршӣ аст, аризаро ба ӯрда бурда ба дасти аризаҷӣ додан лозим аст, вай баъзе рӯзҳо дар пеши дарвозаи ӯрда аризаҳои аҳли ҳоҷатро қабул мекунад. Баъди ягон ҳафта аз ҳоким ҷавоби аризаҳо мебарояд...

Восеъ ҳамон дам ба тарафи ӯрда (қалъа) шитофт. Дарвозабонҳои ӯрда ба вай гуфтанд, ки аризаҷӣ имрӯз кайҳо аризаҳои мардумро ғундошта бурд...

Рӯзи дигар пагоҳӣ Восеъ боз дар он ҷо ҳозир шуд.

Дар регистон — майдони пеши ӯрда мардуми бисъёре чамъ шуда буданд. Сипохиёни шоҳию адрасу зарбофтпӯш сартарадуд; даста-даста сарбозони милтиқдор бо либосҳои низомӣ саф кашида меистоданд. Маълум шуд, ки онҳо мунтазири амир будаанд — амир ба чӣ муносибате аз чорбоғи беруни шаҳр, ки ӯ дар он ҷо меистод, ба ӯрда меомадааст.

Як маҳал дар кӯчаи калон як гурӯҳ саворони босавлату салобат, дар танашон чомаҳои рангоранги гаронбаҳо ва дар миёнҳои шофу шамшер, ки ба камарбандҳои куббадори зарнигору ғуҷрақуб ҳамоил буд, пайдо гардиданд. Ду нафари бинҳо

(Восеъ аз гап-гапи мардум доист, ки ни ду нафар удайчиҳо буданд) пешопеш, саворони дигар асп ронда суҳанҳои ба мусофири мо нофармо: «Хазрати амирини эсанликларига худо таъфиқу адолат берсун!»-ро мад канинда гуфта бо овози баланд чор меандоختанд. Сархон сафеди салладори халқ бо садоҳои «Омин! Омин!» ҳам мегардиданд. Аз паси удайчиҳо марди саворе, ки аз гапи мардум номи вай шиганул будааст, дар танаш чоман адраси рах-рахн дар офтоб дурахшанда, пешопешн як самори дигари лоғари гарданборики ҳоболуднамо, ба рости чан тилим карда «Алайкумассалом! Алайкумассалом!» гуфта меомад. Аз байни мардум пичир-кучури «амир! амир!» шунида шуд. Восеъ доист, ки амираи Бухоро Музаффархон ҳамин мардаки лоғари ҳоболуднамо будааст. Амир пири фарғут барини менамуд, рухсорааш ҷӯкида, худаш камриш, ранги рӯиш заҳир буда, дар сараи салтан сафеди ҷавоҳиринишон ва дар танаш чоман шохин сиёҳтобе, ба намуд нисбат ба чонахон хушранги ҷилзори дарбориёнаш оидитар, дар миёнаш шамшер дошт ва дар аспн сиёҳтӯруке савор буд. Ҷашмонаш монанди олами масту хумор нимбуш буданд.

Восеъ дар канои роҳ истода «намонаш»-ро аз наздик тамошо мекард. У амирро дар ҳаёлаш марди ниҳоят босалобати паҳлавонпайкари рустамсаворе тасаввур мекард, аммо ни амир — «подшоҳи Бухоро» муллои нимҷоне беш набуд. Дардида аст, ҷи бало? Мусофири мо аз амир «иллосаш ғашт». Наход ки «Амир Саид Музаффархони Баҳодур», он ки Шахрисабзу Китобу Афросиёбро фатҳ кард, мирони Хисору Кӯлобу Балҷувону Каротегин, шихони Дарвозу Шугновро бо зарби шамшер ба худ тобеш ва ғилонталошонро тасхир карда, дар Хисор бо як имон бурутаи чорсад банди аз куштан бозмондари дар байни номони дигару номози шом ба ҷаллоди худ фармуда кушонд, — наход ҳамон амираи қохри нурдаҳшати хуириз ҳамин пирамарди мичморуқ бошад?... Боз ни ҷи гап аст, ки салони халқро ба ҷои у шиганул алек мегирад, ҷи магар амир ҳамин қадар фарғут шудааст, ки маҷоли «алайкумассалом» гуфтан ҳам надорад? Барон ба саломҳо алек гирифтани алоҳида як амалдор нигоҳ мекорад!..

Дар байни саркардаҳои калон, доимӣ ва бийнӣ, ки ҳама савора бо як ҳашамату дабдаба аз қабил амир меомаданду мардум дар қадони онҳоро «ани фалонӣ! ани бисмадонӣ!» гуфта ном мегуфтаанд, мусофири мо ҳокими Шахрисабз Остона-қулдевоибегӣ-бий-доллоаро шинохт. Бий-доллоҳ синну солаи

ба назар дар байни панҷоҳу шаст, дар қиёфа ба як тарзи таъҷубовар ба амир Музаффар монанд, аммо нисбат ба вай хеле бардаму бақувват, марди коматбаланди камриши гандумгуне буд. Дар дасташ тасбех гардонда, бо сари хам меомад, зоҳиран одами тақводор ва ҳалиму хоксор барин менамуд. Сарулибосаш хам монанди дигарон он қадар бокарруфар набуд. Дар дили Восеъ умеди пайдо шуд, ки ин хел ҳоким бояд одами адолатпеша ва раҳмдиле бошад.

Амир ва ҳамрикобонаш дар байни наъран карнайҳо, бакбаки нақорахову дӯм-дӯми духул ба ўрда даромада рафта буданд, ки мардумони тамошобин низ кам-кам пароканда гардиданд. Имрӯз, албатта, умеди супурдани ариза набуд, бинобар ин Восеъ хам монда рафт. Ариза ду рӯз боз дар қабати салтанатӣ ў «хоб рафта» буд.

Ниҳоят рӯзи саввум супурдани ариза ба дасти аризачии ҳоким муяссар гардид. Аризачӣ, ки марди шўтқарӣ ва суҳанбозе будааст, ба Восеъ: «Қанӣ хизматонаро барор, дохунда, ҳа! Қори подшоҳӣ ҳазл не. Арзи бепул нест мақбул. Иншооллоҳ ҳоҷатат раво, дардат даво, уқдан дилат во мешавад!» гуфта, бо як шилқинии гадоёна аз вай панҷ танга рӯёнда гирифта бошад хам, Восеъ хафа нашуд — ў хурсанд буд, ки оқибат арзудоди ў хамин рӯз ба ҳоким мерасад.

Он рӯз дар бозори мардикор хам баногоҳ қори Восеъ барор гирифт ва «ҳоҷаташ раво» гардид: як марди рӯйпахни бинипаҷақ омада, ўро бо як нафар мардикори дигар ба деворзанӣ киро кард. Он мард дар беруни шаҳр як таноб заминро ба гирдаш девор кашида боғ кардани будааст.

Деворзанӣ камобеш ду ҳафта тўл кашид. Аз ҳафтаи дуввум сар карда Восеъ ба суроғи аризачии ҳоким ҳар рӯз ба тағи дарвозан ўрда мерафт, аммо ўро фақат як бор дида тавонисту халос. Аризачӣ гуфт, ки Восеъ набояд бетоқатӣ кунад, зеро «қори подшоҳӣ тезбўл* қатӣ намешавад».

Боре мусофири мо аз бомдод то гашти рӯз лойҳобонӣ ва деворзанӣ карда монда шуда, бегоҳирӯзӣ бо шарикаш дар самоворхонаи сари кўча чой нўшида нишаста буд, ки баногоҳ худӣ Остонакули ҳоким бо як тўда мулозимонаш савора аз он ҷо гузашт. Восеъ дар дилаш «ўро ба ман худо расонд» гуфту пиёлаи чояшро монда аз ҷо бархост.

* *Тезбўл* — «зуд бош» (ўзб.)

Дар сурате ки дигар чойишхо ва ахли кӯчаву бозор хама ба по хеста даст ба пеш гирифта ба муқтадиртарин мансабдори аморат таъзим мекарданду аз тарси навкархо ва исавулохон ярокдору ҷӯбдори ӯ касе маҷоли як калам пеш рафтаи надошт, Восеъ рост рафта сари роҳи ҳокимро гирифт. Навкарони бий-додхоҳ ғавран ба ӯ дарафтиданд, ӯ таслим нашуда бо тамоми қувваташ муқобилат намуда, наъра кашид, ки «Ба ман зулм карданд! Ман ба ҳоким арз дорам!» Ҳоким саре ҷунбонида ба навкарон нишора кард, ки яъне бигузored арзашро гӯяд. Охир, ҳар як ҳоким кӯшиш мекунад, ки худро дар ҷашми халқ ҳалим, одил, фуқаропарвар нишон диҳад. Остонакул низ ҳамин тавр.

— Арзатро гӯй, — вазнинона бо овози паст гуфт ӯ ба Восеъ.

— Ман аз Балҷувонам, таксир, як деҳқони хокпош, ҷувоқаш ҳастам, — рост ба ҷашми бий-додхоҳ нигоҳ карда тез-тез ва бурро-бурро гап зада рафт Восеъ. — Бародари ман Назир барон мардикорӣ ба Шахрисабз омада буд, дар он ҷо ӯро бо тухмати одамкушӣ ба зиндон андохтаанд. Ман дар Қаршӣ будани шуморо дониста ба ҳамин ҷо омадам, ариза навистондам, аризаамро ба дастӣ аризаҷӣ додам, ду ҳафта зиёд шуд, ҷавоби ариза набаромад. Бародарам марди покдигар, худотарс аст, ӯро ба зиндон нест. Адолат кунед, таксир...

Остонакул ба тарафи ӯ сар ҷунбонид, ки яъне фаҳмиди ки дигар ҳоҷати гап нест. Баъд бо ҳамон овози паст гуфт:

— Аризаатро дидам. Ба болояш навишта ба дорулҳукуман Шахрисабз фиристодам. Қозӣ, рансу миришаб боз тафтиш карда мебинанд. Агар бародарат бегуноҳ бошад, ӯро озод меку-
нанд.

Аз байни мардум як шахси салладори муллонамо ба Восеъ имою нишорат карда даст ба сина мегузошт ва хаму рост ме-
шуд. Восеъ фаҳмид, ки он шахс ба ӯ «таъзим кун» мегӯяд. Воқеан мусофири кӯхистонии ба таъзиму тавозӯи одатнакарда бо як даст миёнбандашро гирифта рост истода буд. Ӯ зуд ба як тарзи ноухаббароёна коматашро ҳам карда, ду даст бар рӯи шикам ниҳода ба тарафи ҳоким «кулакул, кулаулук» гуфт.

Бий-додхоҳ аспашро ҳаракат дод, ки яъне арзурсей тамом аст, аммо Восеъ боз савол дод:

— Таксир, ман бародарамро дидан меҷоҳам, агар Шахрисабз равам, ӯро ба ман нишон медеда бошанд?

Ҳоким ба аломати тасдиқ сар ҷунбонида ҷавоби муҷмале дод:

— Агар бародарат бегуноҳ бошаду халос шуда барояд, ўро мебинӣ, албатта.

Остонакул ва навкару ясавулонаш равон шуданд.

Мардум зуд Восеъро миёнагир карда забон ба тахсину офарини ӯ кушоданд. Ў дар назари онҳо кори қахрамононае карда буд, ки «худи бий-доххоҳ»-ро нотарсона дар миёни кўча боздошта бо вай саволу ҷавоб кард.

— Боракаллоҳ!.. Елат бахайр, дохунда!.. Одами гурдадор будай!..

Кори баъдина тез рафт. Восеъ аз корфармон худ панҷоҳ тағта музди деворзанро гирифта пиёда ба Шахрисабз равон гардид.

Ба шаҳр вай бегоҳрӯзӣ дохил шуд.

Бо кўчан калон рафта, аз паҳлун гўристонӣ баланд, аз пешин якҷанд масҷиду мадраса гузашта, вақти говғум ба токи Чорсў расид. Дар ин ҷо вай азони хуфтавро шунид, баъди як дам аз наздик овози нақора баромад. Баъзе шаҳриёни дар Чорсў буда шитобон ба тарафи овози нақора равон шуданд. Як тўда бачагон ҳам ҳамон сў давиданд.

Мусофирин мо инз бо хисси кунҷковӣ пан онҳоро гирифта равон шуда, ба майдонӣ регистон баромад. Дар майдон як гулхани калон даргирифта менестод, се-чор нафар мард ба оташин гулхан, ҳасу хошок мепартофтанд. Дар болон боми кўрбошихона, ки иборат аз бинои пастаки дарозе буд, ду марди сурхҷомаву сурхсалла духул мезаданд. Восеъ доист, ки ҳозир миришаб омада кўрбошиҳо — посбонони шабонаи шаҳро таъин мекунад: ӯ ин маросими таъини кўрбошиҳои шабро дар Хисор, Ғузур ва Қарши дида буд. «Миришаб ки омад, ман ҳозир дар худи ҳамин ҷо аз ӯ Назирро мепурсам» — ба дилан қазм кард Восеъ.

Аз ҳар ҷониб одамони шалворпӯши пиёдаву савора, дар дастӣ ҳар кадомашон шашпар, табарзини, шоф ва бештар кўрбош — найзан дароз, омада дар сари гулхан ҷамъ шудан гирифтанд. Инҳо шабгардон — одамони миришаб буданд. Бомҳои хонаҳои атрофи регистон дар як дам аз занҳои фаранҷилушу чодирпӯш ва писарбачаву духтарбачагон пур шуданд: онҳо маросими табдилу таъини кўрбошиҳоро тамошо мекарданд. Ба пешин дўконҳо, самоворхонаҳо, ки бар болон дархондон шамъ ва фанарҳо фўрўзон буданд, инз соҳибони онҳо барон тамошо баромаданд. Бачагонӣ бо шўру ғавғо ба наздики гулхан Ҷмадаро

кӯрбошихо аз он ҷо пеш мекарданд. Алангаи гулхан торафт баландтар мешуд.

Инак, раис ва миршаб ҳам, ба танашон ҷомаҳои адраси ба-
нур ва дар сарҳои салла, савора ҳамроҳи навкарони худ хо-
зир гардиданд. Кӯрбошихо дарҳол даста-даста шуда дар се та-
рафи гулхан ба ҳар ҷо-ҳар ҷо саф кашиданд. Аз ҳар даста як
нафари нақорачӣ пеш баромад. Нақорачиҳо як понздаҳ нафар
буданд. Духӯлҳои боми кӯрбошиҳона ҳомӯш гардида ба ҷои
онҳо ни нақорачиён ба нақоразанӣ сар карданд...

Дар ин дергоҳи майдони шаҳр бо гунбазу пештоқҳои баланд
масҷиду мадрасаҳои, бо қатори бомҳои пур аз зану бача-
гон, бо нақорачиёни дар сари гулхан даврагирфта ва ниҳоят
бо марши низомии дастаҳои шабгардон,— ин ҳама манзара, ки
ба он аз забонаҳои дарози оташи гулхан рӯшноии заррин ме-
тофт, воқеан тамошое дошт. Мусофирин мо аз асари ин тамо-
шо кӯфтагии роҳи дур ва гуруснагии шикамро ҳам фаромӯш
карда, шарикӣ шавқу хушҳолӣи шаҳриён гардид.

Дар ин кайфият ба ӯ сари роҳи раис ва миршаби аз майдон
бозгаштнамударо гирифта ба онҳо мурочиат кардан ҳам он
қадар душвор набуд, ҳусусан аз он сабаб ки ҳамин гуна рафтор
дар Қаршӣ бо Остонакули ҳоким ба муваффақият анҷомида
буд.

— Таксирон! — бо овози баланд ба онҳо мурочиат кард Во-
сё дар ҳамгашти кӯча. — Як даҳан гап дорам, шунавед! — ва
барои он ки таксирон аз шунидани гапи ӯ сар тофта натаво-
нанд, Восё боз қасдан илова кард: — Ман дар Қаршӣ ҳокимро
дидам, аз ҳоким ба Шумо гап дорам.

Баъди чунин арз, албатта, саворон ҷилави аспҳошонро каши-
да ба сар то пои ин марди густох, ки аз афту андомаш ва лаҳча-
аш, бешубҳа, кӯхистонӣ буд, зеҳн монданд.

— Чӣ гап? — абрувони худро чин кард раис.

— Ман аз Қаршӣ омадам,— гуфт Восё,— дар он ҷо ҳоким-
ро дидам,— тақрор кард Восё,— арз кардам, ҳоким маро ба
пешӣ шумо роҳӣ кард. Бародари ман Назири балҷувониро шумо
гунаҳгор кардаед, ба тӯҳмат бовар карда, дарзиндонаш андох-
таед. Ҳоким маро гуфт: «Бирав, Шахрисабз, дар он ҷо ба ту ба-
роҳларатро нишон медиҳанд, бубин».

— Ту додари Назир ҳастӣ? — миршаби ришқалон аспашро
як қадам ба тарафи Восё пеш ронда пурсид, мисли ин ки аз
дидаи додари маҳбус шод шуда бошад.

— Ҳо, таксир, додариш мешавам.

Миршаб нохост:

— Ана худаки ту ба ман даркор будӣ! — гуфт ва ба навкаронаш амр кард: — Гиред ўро!

Ду навкарӣ чўбдор фавран пиёда шуда ба Восеъ дарафтиданд. Восеъ саросемаи дар хайрат монда: «Ин чӣ ган? Ба чӣ гуноҳ мегиред маро?» гуфта мукобилат нишон дода буд, ки навкар бо чўбдасти сурхаш якто ба китфи ў фаровард. Восеъ аз дард як тоб хўрд. Боз як навкарӣ савор пиёда шуд, онҳо секаса Восеъро дошта дастҳояшро ба вушташ бастанд.

— Ба зиндон баред! — фармуд миршаб. Гўед, ба пояш кунда андозанд! То бародари котилашро ёфта надихад, халос намешавад...

Бандиро зада-зада пешандоз карда бурданд. Ба вай фурсати ягон чиз гуфтану пурсидан ҳам надоданд. Аз гапи охирини миршаб ў хамин қадар фаҳмид, ки Назир дар ин ҷо ба қайду банд набудааст. Балки гурехта бошад?..

БОБИ НУҲУМ

Сабабгори ин ҳама сарсонӣ ва саргардонии Восеъ — деҳқон ва шикорчини овозадор Назир Хушмуҳаммадзода пеш аз ин воқеаҳо дар деҳаи худааш Афардӣ осуда ва хушу хуррам мезист. Рўзҳои сиёҳ ба сари ў баъд аз вафоти занаш омаданд.

У Марзия ном беваеро ба занӣ гирифт. Марзия холабачаи амлокдори Сарихосор буд. Занаки чилупанҷсола бадрўй ва мўйш сафед бошад ҳам, мерган ба гирифтани ў розӣ шуд, зеро меҳост бо ин восита ҳеши амлокдор шавад. Охир, ҳешии амлокдорро, ки сарриштаи тақдири деҳқонон ба дастӣ ўст, кӣ намеҳада?

Аммо Марзия на танҳо бадрўй, балки хеле баддаҳон ва бадкирдор ҳам баромад. Дар воқеъ хусни ў ба хулқаш муносиб буд.

Аввалин занак ҳар чӣ шавҳараш бо меҳнату машаққат пайдо мекард, ҳоҳ аз хўрокию пўшокӣ бошад ва ҳоҳ аз асбобу анҷоми рўзгор нисфи онро пинҳонӣ ба хонаҳои духтарони шўдораш мекашонд. Аз хонаи Назир хайру баракат бөлупар бароварда pariда рафтаи гирифт. Дар ду сол хонаи ў кулбаи дарвеш ва худаи жандапўш гардид. Писару келинаш, ки бо ў дар як ҳавлӣ мезистанд, аз неши забони Марзияи заисурати морсират дилу ҷигарашон хунишон гардида ба худ ҷон гурез наме-

ёфтанд. Ёру ошно ва ягона духтари шавҳардори Назир тоқати дидани рӯи турши занакро надоштанд, бинобар ин кам-кам аз даргоҳи ӯ кадамашонро канданд.

Мерган аз ғаму ғусса шикори рӯбоҳу харгӯшу гургу охуро ҳам партофт. Туфанги шохдор, дом ва қапқонҳояш занг заданд. Худи балои осмонӣ ва офати заминӣ ба сурати Марзия даромада дар хонаи Назир бахтбаргашта маскан гирифта буд. Назир гургон ва палангони даррандаро сайд мекард, аммо акнун худаш сайди доми ин зан шуда буд. Хешии амлокдор на танҳо мушкилкушони ӯ нагардид, балки даҳчанд ба мушкилоташ афзуд. Бечора аз андешаи душманиву ғазаби амлокдор зани лаҷомгусехтаашро саҳтгирӣ кардан ҳам наметавонист.

Писари ҷавони ӯ Давлат ва келини барнояш Гулчехра духтарчае доштанд, Азиза ном,— духтарчаи дусолаи басе ширину дилкаш, ки бобояш аз ҷон дӯсттараш медошт. Худ думбра навохта набераашро ба ракс медаровард, дар кӯчаҳо ба китфаш бардошта мегашт; ҳар гоҳ агар ба бозори Шаҳидон, Ховалинг ё Балҷувон равад, ба Азизаҷон, албатта шириниҳо харида меовард; барояш аз чӯб зочаҳо, хайкали хирсу гургу оху метарошид. Дар он ҳамхонагии талху ногувор бо зани бадфеълу бадкирдор, Азиза ягона тасаллои дили ғамзадаи Назир буд. Чаҳахи ширини духтарча рӯхи ӯро менавохт.

Аммо Марзия аз меҳрубонии бобо нисбат ба набераи дилбандаш ва аз «киликҳои кӯдакона»-и ӯ ғашаш меомад. Аз ин вачҳ Назир аз занаш пайваста коҳишу таънаҳои заҳрбор мешунид.

Рӯзе аз рӯзҳо, вақте ки Назир дар осие ва Давлат дар саҳро буданду Гулчехра ҳам бо коре ба ҳавлии ҳамсоя баромада буд, Азиза ногаҳон аз ҷарӣ ғалтида ҳалок шуд.

Марзия ҷасади ба хун огуштаи духтарчаро аз тағи ҷар бардошта бароварда бо як беҳудӣ ва бетоқатии хайратангез доду фиғон андохт. Ҳамсояҳо омаданд, Назир ва Давлат ҳам баргаштанд.

Хона мотамсаро гардид. Гулчехра рӯканону мӯканон сарашро ба деворҳо мезад. Давлат ранги рӯяш мурдавор канда ҳамчун сурати девор шах шуда монда буд ва милт-милт мижа мезадӯ халос. Назир пояш суст шуда ба замин нишаста монд. Ӯ хис кард, ки дар дилу ҷигараш торе канда шуд ва дигар ҳеҷ пайванд намеёбад.

Дар байни ҳамсоязанони ҷамъомада фақат Нодира — дуго-

нан чоноҷони Гулчехра набуд, аммо он рӯз касе ба ин аҳамият надод...

Азизаро ба хок супурданд. Баъди ду рӯз Нодира омаду Гулчехраи мусибатзадаро оғӯш карда гиристан гирифт. Муддате гирист ва баъд рафтани шуда аз хона баромад, лекин боз даромад, боз гирист; дар байни гирья мегуфт: «Дугоначон, дилакам мекафад, лекин забонам баста...». Зоҳиран ӯ розе дар дил дошт, аммо аз чӣ сабаб бошад, ки ба гуфтаи чуръат намекард. Гулчехра гумони бад бурд ва исрор кард, ки ӯ гӯяд. Билохир Нодира рози худро, ки бе исрори дугонааш ба дилаш ғунҷонда наметавонист, ошкор кард:

— Азиза худаш нағалтида буд, дугона, ӯро... ӯро тела доданд... ба чарӣ партофтанд. Ман дар боми хонаамон будам, бо чашми худам дидам...

Модари шӯрбаҳт аз ин гап ларза дар андомаш афтода қариб ба дилкаф шудан расид. Ӯ пурсуков кард, аммо Нодира номи бачакушро ба забон наёварда: «Худат медонӣ, аммо зинҳор, дугонаҷон, номи маро нагир, ки балое ба сарам наёваранд» гуфту рафт. Дар дили Гулчехра дигар шубҳае намонд, кушандаи бачааш маълум буд. Ӯ бо доду ғиғои беҳудона худро ба хонаи падаршӯяш зад ва ба Марзия дарафтида ба сару рӯи ӯ ҷанг андохт, мӯҳон сафедашро канд:

— Бачаамро ту куштӣ! Бачаамро ёфта дех!

Марзия дар ваҳшат афтод, нигор кард.

Гулчехра сирро ба шавҳар ва падаршӯяш, бе он ки аз кӣ шуниданаширо гӯяд, маълум намуда буд, ки Назир хуш аз сараш pariда аввалин бор ба сари занаш даст боло кард. Ӯ дар дами дар Марзияро зада ғалтонда ба гулӯяш корд монд:

— Манчалакӣ, бачаро ту куштӣ? Иқрор шав, набошад ҳозир саратро мегирам!

Занак нафарсид, гардан нафаровард.

— Бигир сарамро! Ман бачакуш нестам, ба ман тӯҳмат мекунам, тӯҳмат!

— Қасам бихӯр!

— Ба мазори Ҳазрати Султон қасам, бачаро ман накуштаам.

Назир занакро раҳо кард. Аммо ӯ медонист, ки ба Марзия барин «зани дӯзахӣ» қасам хӯрдан ҳеҷ ғайе нест. Гумони ӯ барҳам нахӯрд, аммо далелу исботе ҳам надошт, — охир, Гулчехра номи шохиди ҷиноятро нагуфта буд, вай намехост, ки дугонааш ба бало монад: Марзия метавонад ба воситаи «акаи амлоқдораш» фӯзи Нодираро сиёҳ ва рӯзгорашро табоҳ гардонад.

Бегоҳии ҳамаи рӯз Назир занро талоқ кард. Дигар ӯ аз амлокдор ҳам наметарсид. Корд ба устухон ки расид, на фақат амлокдорро, балки худоро ҳам фаромӯш мекуни...

Марзия ба Шаҳидон, ба хонаи амлокдор шитофта назди ӯ Назирро то метавонист сиеҳ кард ва муттаҳам сохт. Гӯе Назир фалон адад пусти рубоҳро фурӯхта пули калоне даромад карда, ин даромадашро аз зақотӣ пинҳон дошта ва аминона ҳам надодааст. Гӯе Назир доим дар ҳаққи амлокдор бадгӯй мекардааст, бо фалонӣ ва фалониҳо, ки рақибон ва душманони амлокдор мебошанд, улфатӣ менамудааст.

Гӯе Назир ва писараш пеш аз он ки амлокдор хирмани онҳоро мӯҳр занад, шабона аз хирман нисфи ғаллазишро қашонда пинҳон кардаанд. Ва ғайра ва ҳоказо.

Зан домодҳояшро бо худ ба Афардӣ оварда лоқупари хонаи Назирро бардоронда бурд. Мержан ба ин ҳам тоқат овард, зеро ҳеҷ гуна баҳое, ки вай ба он баҳо ҳалоси худро аз дастӣ ин занӣ шаллоқӣ харида метавонист, ба назараш гарон наменамуд.

Аммо вақте ки амлокдори ақил аз фақат бегонашуда, балки бадхоҳ ва ғазабнок гашта ба Назирӣ бенаво хироҷе андохт, ки агар ӯ ҳаман буду нобудашро фурӯхта ва ба илова ҳудашро ба гарав мемонд ҳам, он хироҷро адо карда наметавонист,— вақте ки амлокдор ин хироҷи гаронро андохт, ғиғон аз чигар ва дуд аз димоғи Назир баромад.

Агар ӯ ба зудӣ лоақал нисфи ин андозро намедод, бимӣ он буд, ки заминӣ боғ, хонаву ҷояшро мӯсодира қунанд ва баъд ҳудашро ҳам ба зиндон андозанд. Бинобар ин ӯ хоҳу ноҳоҳ боғаш, хару говаш ва инчунин туфангашро фурӯхта базӯр нисфи андозро пардохт.

Аз он пас ӯ каландарнамо, сархаму ҳомӯш, гоҳо худ бо худ гап мезадагӣ шуда монд. Восеъ ба додархондаш маслиҳат дод, ки чанд гоҳе ҷилон ватан карда ба мардикорӣ биравад. Шояд, ки мардак дар мӯсофират, дур аз амлокдору зақотӣ ва ҷини абрӯи онҳо, андак ба худ ояд ва панҷу шаш пасандоз ҳам карда тавонад...

Назир ба тарафҳои Самарқанду Бухоро равона шуда, дар Шаҳрисабз қарор гирифт. Дар он ҷо Иноятullo ном шахсе ӯро ба хизматгории даргоҳи худ қабул кард...

Иноятullo-бойбача марди ҷилсолан қадпасти сергӯшту устухоне буда, чашмҳои калон-калонӣ баромадагӣ ва риши майдаи тунуки зардҷатоб дошт; ноҳон кӯтоҳаш монанди пои аспасаворони зотӣ қачи қамонак буданд. Ҳавлини бошукӯҳи давлат-

мандонаи ӯ дар пушти ӯрда воқеъ шуда, аз сахни он харобан азими Оксарои темурӣ намуда меистод.

Бойбача дар Яккабор ва Тошқӯрғон обу замин дошт, дар ҳамаи заминҳои чорьяккору панҷяккорои қорандагӣ мекарданд. Дар бозоргоҳи шаҳр самоворхона, нонвойхона ва ошхонааш буданд. Ба қосибу савдогару деҳқонони қарзхоҳ пул қарз меод. Пулҳои қарздодаш ба вай се дар сад то чор дар сад фонда меоварданд, аммо агар ӯро судхӯр гӯянд, қаҳраш меомад ва гӯяндаро душмани худ медонист.

Вай одами тундхӯ ва сахтгап буд, бо занону духтарон ва канизаконаш тунду дурушт муомила мекард. Зани калонии ӯ Хурматой, модари ду духтари ба балоғат нарасида, занакӣ ба умр ҷавон — сиёпанҷсола, аммо ба киёфа панҷоҳсола намое, сӯфигиро ба гардан гирифта, аз шавҳараш шавҳарӣ талаб намекард ва ҳатто розӣ шуда буд, ки бойбача ба болои ӯ зани дуввум бигирад. Гуфтан мумкин, ба шӯяш духтари зебои як нафар баззозӣ марҳум — Лутфияи аз шавҳари якумаш ҷудошударо ӯ гирифта дод.

Лутфияи соҳибҷамол ва таниоз ба Иноятулло-бойбача хаждаҳсола расид. Аз ӯ ду фарзанд шуд, аммо ҳар ду фарзандаш ҳам наистода вафот карданд. Дар давоми панҷ соли занаш ӯ Лутфия аз муҳаббати шавҳар муддаои табъаш баҳравар буд, аммо баъдҳо дили бойбача торафт ба ӯ сард шуда, меҳрубонӣ ва навозишҳои муҳаббатомезаш ба як тарзи хавфангез коштаи гирифт.

Сабабгори ин ҳол Хайрӣ буд.

Хайрин یتим бо модари муштипараши канизакони даргоҳи Иноятулло-бойбача буданд. Вақте ки духтарак нахустин бор дар ҳавлии бойбача пайдо шуд, нав ёздаҳро нур қарда буд, сиёҳаки лоғарандом, мӯяш ва сарулибосаш доим чиркин, дастҳои дароз-дароз, ҳулоса духтарчае ба дидан нозеб ва ҳатто дилнокаше буд. Аммо бо мурури моҳу сол ӯ дигаргун шудан гирифт. Дар поиздахсолагӣ ҷунон шуд, ки кас ба дидан сернамегардид. Модараш ба сари вай фаранҷӣ пӯшонд ва бо ин ҳам қонеъ нашуда ба гарданааш аз ҷашми бад тӯмор овехт. Рӯяш ба ранги нони ширмол, ҷашмонаш сиёҳи ҷозибадор, баёзи гарданааш сафеду латиф ҳамчун гардани қоз, қоматаш росту расо мутаносиб, — ҳулоса ӯ духтаре шуд, ки дар ҳаққи ҷунии духтарон мегӯянд «ба хироҷи як мамлакат меарзад».

Бо ин ҳама Хайрӣ ба канизакони худ давом намуда, ҳар рӯз бо модараш ба ҳавлии Иноятулло-бойбача меомад, ба рӯбучини

ва пухтупази хона ёрӣ меодод ва дар байни ин корҳо, агар ғур-
сате ёбад, бо духтарони бойбача бозӣ мекард, ба Рафҳату На-
зокатча лӯхтакҳо дӯхта меодод. Ва албатта аз хӯҷани ҳаё дошт,
агарчи рӯяшро аз вай он қадар пинҳон ҳам намекард, зеро аз
хурдсолӣ ба диданаш одат карда буд.

Хӯҷани ба ӯ дуздида менигарист, оҳ мекашид. Нигоҳҳои дуз-
донаву ҳарисонаи ӯ аз занон пинҳон наменонд, онҳо ва хусусан
Ризқиҳола — модари Хайрӣ дар ҳавотир афтода буданд.

Ризқиҳола бо духтари нозанинаш дар ҳамон гузар ба кулбаи
фақиронаи худ зиндагӣ мекарданд.

Як бегоҳ Иноятullo-бойбача якҷанд даст либосвории атласу
кимҳоб, рӯмолҳои гаронбаҳо ва кафшу маҳсии «амирқон»-ро
дар рӯмоли шохӣ печонда, «пӯшт» нагуфта ба ҳавличан тағии
онҳо даромада омад. Хайрӣ, ки аз сатил ба рӯи ҳавличаашон об
зада истода буд, сатилро партофта, саросема ба хона гурехт.

— Чӣ мегӯрезӣ, Хайриҷон. Баро, ман ба ту савғотӣ овардам,
— овози хӯҷани ниҳоят лутфомез ва меҳрангез буд.

Ба ҷои Хайрӣ аз хона модараш баромад.

— Вой ман мурам, амакаш худашон омадаанд-а! Офтоб аз
кучо баромад? Кай, гардам, ба ин тараф гузаранд,— Ризқи-
ҳола аз духтараш ҳам зиёдтар саросема шуда, зуд кӯрпачан чир-
кинашро афшонда дуқабат карда ба рӯи намади кӯҳнаи суфа
андоخت. Ӯ дар умри пинҷоҳсолаи худ ҳеҷ ба хотир надошт, ки
боре дар кулбааш чуни меҳмони калон ва иззатмандро қабул
карда бошад.

Хӯҷани нишаста, ба кампир бӯғчан овардаашро дароз кард:

— Ма, ба ту ва духтарат савғотӣ.

— Савғотӣ? Аз кӣ, амакаш? Аз кучо?

— Аз ман.

Сукуте ба миён омад. Ризқиҳола нӯги остинашро газид, бо
ҷашмони кампури ҳаросонаш гоҳ ба бӯғча ва гоҳ ба бойбача
нигоҳ мекард.

— Ба Хайрӣ сарулибоси арӯсӣ дӯзон,— бо садои нарма, ва-
ле ҷидди раднопазир гуфт меҳмон. Як лаҳза хомӯш монда,
илова кард: — Духтари қадрасро то кай дар пешат нигоҳ ме-
дорӣ? Нағз не... Худат медонӣ, аз Лутфия фарзанд наистод...
Зоро ки аз Хайрӣ писар ёбам... Хонаашро ҷудо мекунам, туро
ҳам кӯчонда мебарам... Ха, ҷаро шах шуда мондӣ, кампир?

— Охир, гардам аз шумо, амакаш, наҳод ки даррав... ҳа-
мин ҳел...

— Гап тамом. Тараддудатро қардан гир. Ман рафтам,—

хӯчанн ба дари кушодаи хонача, ки монанди даҳони гори торик-ке буд, назар андохта як дам истод, зоҳиран меҳост, ки Хайри намудор шаваду ӯ боз як бор бинидаш, аммо хонача монанди гори сокиту ором буд. Бойбача ақиб гашта, бо поҳи қачи қамонакаш қалавида-қалавида равон шуд.

Ба ҳамин тариқ, Иноятullo-бойбача, шояд бо мақсади зудтар анҷом додани ин «кори хайр» бошад, ҳолаҳои хизматгузори шаҳро, ки ризқашон аз қафои арӯсӣ ва домодҳо ва домодҳои ба арӯсҳо буд, хеле ҳафа карда, ба Хайри хостгор нафистоду ҳудаи ӯро бевосита барои ҳудаи хостгори кард.

Вақте ки Ризқиқола бо духтараш дар бораи ин хостгори ногачии сухан ба миён овард, шайтонча ба ҳилофи чашмдошти модараш нею нестон ҳам накард, лоақал ба хоҷири кампир ва расму таомул як-ду қатра сиришки норизои ҳам парехт, балки атласу қимҳоб ва қашу маҳсин «амирқон»-ро дида ба завқ омад. Аз афти қор, вай ҳанӯз маънои арӯсӣ ва занашӯиро нафаҳмида, онро як маъракаи дилхушӣ ва рақсу бозӣ мепиндошт.

Чун қабат-қабат сарулибоси арӯсӣ духта шуд, вай он куртаю камзулҳои зебои дар умраш напӯшидаро як-як пӯшида, дастпонаву ангуштарину марҷонҳои гаронбаҳоро овехта худро дар онна тамошо мекарду мерақсид, тарона меҳонд ва ба дилаш мегуфт, ки: «Арӯс шудан чӣ кори хубе будааст!». Хусусан ин ки медонист ҳатто бойдухтарҳо — Рафохату Назокат ҳам ин хел либосҳои бозеби рангбарангро надоранд, дилаш аз гурур ва ифтихор меболид.

Домод барои арӯс ва модарарӯсаш дар гузари дигар ҳавли ҳарида, тӯяшро ҳам дар ҳамон ҷо кард.

Қаниздухтари дируза якбора бону гардид. Соҳибан ин ҳавли қорикалон, ин хонаи пурзебу зинат ӯст! Иноятullo-бойбача барин одаму қалон, ки дирузақак Хайри дараширо меарӯшту ҳади сар боло карда ба рӯиш нигаристан надошт, имрӯз дар пешни Хайри ҷӯлида дасту пояшро мебӯсад, ҳатто маҳсини ӯро аз по-иш кашада мемонад.

Бойбача рӯз ба рӯз оташи ишқу муҳаббаташ алаҳа гирифта, тамои волаву шайдои зани барои худ мекардид. Ӯ хонаи пештараширо, Лутфияро, Хурматоиро, духтаронашро қариб фаромӯш карда буд. Ба ҳавли пушти ӯрда агар ҳафтае як бор равад, меарӯшту наравад, не. Барои рӯзгори оилаи пештараи ҳатто пули қазои ҳам намедод.

Хурматои ва духтарони ӯ, агарчи гоҳо гур-гур кунанд ҳам, ба ин аҳвол тоқат мекарданд, зеро бемехрин бавҳару падара-

шон барои онҳо чизи нава набуд. Аммо Лутфия тоқат намекард. Ӯ мисли мурғи посӯхта беқарор буд. Шабҳои торро ҳамчун моргазида печутоб хӯрда сахар мекард. Бистари хоб барояш хористон ва болишташ сандон гардида буд. Хар пагоҳ бо тарсу харос ба онна нигоҳ карда медид, ки гули рӯяш торафт пажмурда, дар пешонӣ ва гирди чашмонаш очингҳо пайдо шуда истодаанд. Дарду аламаш тоқатфарсо буд, ӯ мушташро газида бесадо мегирист. Агар Хайрӣ ба дасташ меафтид, чашмони ӯро канда гирад ҳам, аҷаб набуд, аммо Хайрӣ дастнорас буд: бойбача рафтуомади занҳои калонаш, духтаронаш, дигар хешу таборашро ба хонаи Хайрӣ катъиян манъ карда буд ва Хайриро ҳам иҷозат намедод кадамашро аз дарвоза берун гузорад.

Ба ҳамин минвол як-ду моҳ гузашт.

Рӯзе Лутфия барои кафшхарӣ ба бозор рафт. Кафшу махсифурӯши хушбурӯт ва олуфта Иномчон ӯро бо тавозӯи ва тақаллуфи хося истикбол кард, зеро барои даръёфтани он ки занак барно ва бадавлат аст, фаросоти зиёд лозим ҳам набуд — фаранҷии бахмали олиҷаноб, дастҳои сафеди ҳинмолида ва ангуштарину дастпонаҳои гаронбаҳо худ ба ин гувоҳӣ медоданд.

Фурӯшгор дар аснои савдо бо қирраи чашм аз як канори чашмбанд нигоҳ карда дид, ки занак соҳибчамол ҳам хаст. Тақаллуфи хушомадомез дучанд гашт. Кафшҳои бисъёре бо камолӣ одобу назокат ба пеши зан кашида шуданд:

— Қадамаш ки маъқул шавад, гирифта рафтан гиред, апаҷон. Пул надихед ҳам майлаш. Шумо барин аёл омада аз камина кафш хариданатон худаш барои камина сад тилло, апаҷон. Ба фикрам, ана ҳаминаш ба шумо чудо соз, чудо мезебад, — Иномчон хар дам дасти тамаллуқ ба сина гузошта чунон ширин гап мезад, ки ба Лутфия форида; инчунин чехраи хуш ва бурӯти сиёҳи тӯтивори кафшфурӯш ҳам шахватангез буданд. Лутфия кафшро дар рӯмол печонда ба даруни фаранҷиаш гирифт ва гӯе ки беихтиёр як лаби чашмбандашро сахл кашида, як чашми худро ба мардак нишон дода нимтабассуме кард. Фаранҷӣ, албатта, чизи хуб ва шарият ҳам бечӯ нею лекин кадом зани зебо, агарчи андак ҳам бошад, як лаҳза ҳам бошад, хусну чамолӣ худро бо мардҳои ҷавон нишон додан намехоҳад?

Иномчон аз он ҷавонмардоне набуд, ки рамузу ишораро нафаҳмад ва ё инро беаҳамият гузорад. Ӯ дӯкони ӯро ба ҷияни худ, ки дӯконишонаш буд, хавола карда, худаш фавран аз дунболи занак афтод. Фаранҷиро мадди назар карда, дар байни худаш ва зан фосилаеро нигоҳ дошта рафтан гирифт. Лутфия дар

чоҳон камодам ва дар кӯчабоғи худашон ду бор ба ақибаш нигоҳ карда монд.— ӯ бо ин гӯё ба Иномҷон гуфтани мешуд, ки омадан гир. Дар дарунтари кӯчабоғи хилват Лутфия кадамашро сусттар кард. Иномҷон ба ӯ расида гирифт.

— Апаҷон, мебахшед, ман аввал надоништа мондам, шумо ба камини хеш барин менамояд,— охиста гуфт ӯ.

— Ий, ана-ю, ин мардаки беҳаёро бинанд! Ман шумо барин хеш-пеш надорам! — қаҳ кард Лутфия, аммо дар овози ӯ тундӣ ё раддия набуд. Иномҷон иро ҳис кард.

— Не, апаҷон, акнун ба ёдам омад, дуямон хеш хастем. Ғуломатон катӣ шиносо шавед, баъд медонед, ки хеш будаем. Дарду балотона гирам, апаҷон, на ин ки ғуломатон дурӯғ гӯяд!

Иро гуфта Иномҷон пай бурд, ки занак дар тағи чашмбандаш табассум мекунад. Баъд вай овози Лутфияро шунид:

— Хайр боз ин сафар ба кафшхари равам, хеш будан ё набуданамро доништа мегирам,— занак шиппас зада равон шуд ва ба тангкучан Иноятулло-бойбача хамида аз назар ғонб гардид.

«Э, ин зан зани Иноятулло-бойбача — Лутфияхон будааст-ку!» — ба фаросат дарёфт кафшфурӯш. — Шӯяш, албатта, ҳозир вай қатӣ соз не, чунки ба қарибӣ зани нав гирифт. Тасадлукаш шавам, ҳолӣ вай чӣ гуфт, боз ба кафшхари меравам гуфт-а! О, ин ваъда не-мӣ? Ваъда! Вай боз ба дӯконам меояд! Дар ҷонам занад, кошки тезтар меомад!».

Занак Иномҷонро ба худаш дер интизор накарда, баъди ду рӯз боз дар пеши дӯкони ӯ пайдо гардид. Ин дафъа «барон Рафохатҷон» маҳсӣ харидан лозим шудааст... Аз Лутфия бӯи атр меомад. Иномҷон маҳсиро ба ӯ нишон дода истода охиста пурсид: «Хеш-мӣ дуямо, ё не?». Лутфия на тасдиқ кард ва на инкор. «Равам-мӣ, апаҷон?» — боз пичиррос зад маҳсифурӯш, Лутфия боз ҳам ҷавоб надод. Иномҷон сукути ӯро аломати ризо доништа ин бор ҳам аз дунболаш афтод. Дар кӯчабоғи хилват занак боз ҷун дафъан гузашта кадамашро суст карду таъкибкунандан худро аз паҳлуаш гузаронда истода охистекак гуфт: «Фардо баъд аз хуфтан, дар хамин чо...».

Дар бозгашт Иномҷон аз шодӣ то дами кӯчан калон дӯппиашро дар дасташ гирифта рафт. Вай худро хушбахттарини ҷавонони шаҳр медонист. «...Ки сабр дар дили ошиқ ҷу об дәр ғирбол». Ба назараш соатҳо шабонарӯз шуда буданду шабонарӯзҳо ҳафта. Ҷархи вақти сабилмонда хамин қадар сустгард буд... *

Фардон он рӯз Иномчон ҳаммом рафт, мӯи сару ришашро ба сартарош покиза тарошонд, буруташро устураву кайчӣ занонда соҳ карду вақти говғум дар ҷон ваъдагӣ ҳозир гардид.

Аз тангкӯча Лутфия фаранҷипеч баромаду ба тарафи боло нигоҳ карда рафтаи гирифт. Иномчон низ ҷун соя аз қафояш афтод.

Лутфия дар тангкӯчаи дигар, ки аслан обраҳае буд, ба як дари фарсуда даромад. Ин дар дари кулбаи бесоҳибмондан Ризқиҳола буд. Дар он замон дари хонаҳои камбағалон куфл карда намешуд. Соҳибони хонаҳо агар ба ҷое раванд, қафши ҷӯбин барин як лӯкидоиро ба сӯрохи калони паҳлуи дар меҳалониданду дасти кӯдак барин калиди ҷӯбини оиро ба нифташон андохта ё дар хиштаки эзорашон баста рафтаи мегирифтанд. Барон бе калид кушодани дар андаке хоҳишу камтарак хавса-ла басанда буд. Иро Лутфия ҳам медонист...

Дар шифти хоначаи торик калпесаҳо ва дар тоқчаҳои муш-ҳо ба даводаи буданд, аммо ошику маъшуқа кай аз ин ҷизҳо парвоя доштанд. Аммо хонача на фақат рӯфта тоза кардагӣ, балки палоси кӯрпаҳо ҳам андохтагӣ буд. Маълум мешуд, ки Лутфия ба ин мулоқот тайёри дида будааст. Иномчон бо нахустин ҳамла занакро ба рӯи кӯрпа ғалтонда ба худ таслим кард.

У Лутфияро беихтиёр бо зани худ муқонса менамуд, аммо ин ду зан ҳеҷ ба муқонса намеомаданд: Лутфияи ҷавон ба вай ниҳоят латиф, нозанин ва дилрабо намуд ва ба болон ин бисёр гарму хариш ҳам буд. Мардак ошик буду ошиктар шуд.

Занак баъд аз таслим шудан дар бағали ӯ ба гиристан даромад. Вай аз бахти сиёҳ ва шавҳари ҷафокори худ шикоят мекард. Иномчон ҳар қадар ки тавонист, ӯро тасалли дод, ашқи ҷашмонашро бо бӯсаҳои гарми худ хушконид. Баъд маслиҳат дод ва ҳатто қариб зорӣ кард, ки Лутфия аз шӯяш барояд. Агар барояд, Иномчон ӯро дарраи ба занӣ мегирад. Лутфия аз палончи ояндааш натарсад ҳам мешавад — Иномчон зани ҳозирашро талоқ хоҳад кард.

Баъди ду рӯз, вақте ки Иноятullo-бойбача лутфани ба пеши занони аввалан худ омада аз онҳо ҳолпурсӣ кард, Лутфия дар хонаи худаш зор-зор гирифта забон ба ҳасрату шикоят боз намуд. У ҷӣ гуноҳ кард ё «аз он гадобача, аз он каниздухтар» ҷӣ камӣ дорад, ки бойбача ӯро ин қадар хор мекунад? Модари Хайрӣ — «он Ризқии албасти, он кампири ҷодугар» бойбачаро сеҳру ҷоду карда ба домани «духтари ҷавонмарғаш» баста мондааст, Лутфия ба ин ҳеҷ шакку шубҳае надорад. Ё ки бойбача

оё аз Лутфия дилаш монд, ба ӯ хунук шуд? Агар ин тавр бошад, Лутфия ҳам аз бойбача дилхунук шудааст, пас бигуздор ӯ Лутфияро талоқ диҳад, Лутфия дигар ба ин зиллати хорӣ, ба ин шӯдор-бевағӣ тоқат карда наметавонад.

Бойбачаи тундхӯ Лутфияро на ин ки тасаллӣ дод, балки ҳақорат кард, гапҳои талху тунд гуфт ва ҳатто ки қариб заҳарӣ ҳам шуд. Зани маҳбубааш Хайриро паст зада дуои бад ва таҳқир кардани Лутфия ба ӯ саҳт расида қаҳрашро оварда буд. Шавҳари баддаҳон: «Ту манчалақӣ ба ноҳуни пой Хайрӣ ҳам намеарзӣ!» гуфта зани як вақтҳо муҳиббаашро таҳқир кард, ки ин ба Лутфия аз сад шаттаю шаллоқ батар ва дардиноктар буд. Дили ӯ реш-реш гардид.

Марди ҷафокор дар охир:

— Чӣ ин қадар дод меғӯй? Хӯрдагнат дар пешат, нахӯрдагнат дар пасат бошад, аз пушок, ҷиҳози хона камӣ надошта бошӣ, боз чӣ? Ношукрӣ нақун, ки кӯр мешааӣ. Ана ҳамин хел шиштан меғирӣ? Ман хоҳам ба пешат меоям, нахоҳам не. Зани талоқ меодагӣ ҳам надорам! — гуфта, ба дилу ҷигари Лутфия наштаҳон заҳронок зада бадар рафт.

Мардаки бедард, нодон! Вай гумон мекунад, ки зан хонаву ҷояш, хӯроку пӯшокаш муҳайё бошад, хушбахт аст. Намедонад, ки бе навозиши шавҳари дӯстдорандаву меҳрубон хӯроки зан заҳри зақум, пӯшокаш хори мағелон, хонааш зиндон аст.

Аз ҳамин рӯз сар карда Лутфия ҳақиқатан ҳам ба шавҳараш дилсард шуд, ӯро бад дид.

Аммо занак ба хорӣ ва забунини худ таи додан намехост. Вай ба фикру андеша рафт, тадбир ҷуст.

Алҳазар аз нитикомии зан, зани мағрури хоргашта ва аламзада! Алҳазар аз рашки ӯ! Хар касе ки дар ин боб бепарвой мекунад, ба сари ҳудаи ҷӣ болоҳое ки намеоварад...

Дар ин ҷо шахси дигари ҳикояти мо ба майдон мебарояд. Ин шахс қарорин Ибоятулло-бойбача, қоргари ӯ Амирқул аст.

У худ аз кадом як деҳаи наздики Тирмиз буда, ҳафт сол боз хизмати даргоҳи бойбачаро мекард. Марди ғули хузарбе буд, ки зарбулмасали: «Каландаш сад ман хок мебардорад»-ро дар ҳаққи ҷунин қасон гуфтаанд. Вазнин, камгап ландахуриҷамо буд. Умраш ба сиюпанҷ рафта бошад ҳам, муҷаррад буд. Модари муштипараиш ӯро ҳафт сол аз ин муқаддам ба мардикорини шаҳрҳои қалон фиристода буд, ки бо қуввати бозуяш пул ёбаду

ба ватанаш баргашта дар зиндагии кампир зан гирад. «Ман то баргаштани ту аз нуги сӯзану дуг рӯзамро гузаронда менстам» гуфта буд кампир, аммо то баргашти писараш сабр накарда аз дунёе чашм пӯшиду орзун келин ва набегахоро ба хок бурд.

Карорин ҳафтсола ба даргоҳи Иноятулло-бойбача якто чомаи Амиркуло дуто накард, аммо бо ин ҳама ӯ ханӯз аз дунёе ва ба қавли ҳудаш аз худо умед дошт. Дар маҳалла монанди ҳудаш карориён ё камбағалони дигар кам набуданд, аммо Амиркул бо онҳо улфатӣ намекард, аз онҳо ягонто ёру ҷӯран наздик ҳам надошт.

Фақат бо Назир, ки ӯро Иноятулло-бойбача дар ҳавли наваҳариди худ ба дарбонӣ ва хизматгорӣ гирифта буд, дӯст шуд. Назир бо фармонши хӯҷани гоҳ-гоҳ ба боғи назди ҳавли пушти ӯрда омада ҳамроҳи Амиркул кор мекард. Мусофири кӯҳистонӣ одами кордон ва ба боғдорӣ моҳир ки буд, Амиркул аз вай хеле ҷузъӣ ёд гирифт. Дуяшон, дар вақти кор ҳам, дар соатҳои дамгирӣ ва таомхӯрӣ ҳам ҷақҷақ мекарданд. Албатта, гапҳо бисёртар Назир мезад, лекин Амиркул ҳам дар сӯҳбати ӯ як қадар забонаш кушода шуда, ҳатто баъзан бо душворӣ бошад ҳам, якто-нимто ҳикояту латифаҳо мегуфт. Саргузашти алампони дӯсташ ӯро хеле мутаассир карда, дар баробари ҳамин қадру манзалат ва одамони Назирро дар чашми ӯ баланд ғардонид ба буд.

Лутфия ҳамин Амиркуло силоҳи интиқомӣ худ қарор дод. Пештар занак аз вай мегурехт (рӯяшро пинҳон мекард), акуну фақат нима мегурехтагӣ шуд. Гоҳу бегоҳ бо баҳонае ба ҷои қорӣ ӯ ба боғ мерафт, ба ӯ ҳудаш нону ош мебард, аз ину он ғайзанон ҳам мекард. «Шӯяш партофта рафтагӣ; аз афти қор занак энк мешавад», ба дил мегузаронд хизматгор.

Ҳамин тавр Лутфия ӯро ба худ як дараҷа «ошинову намакхора» карда гирифт. Сонитар баъзан аз таги рӯмол чашмони сиёҳи пурҷиловшро хумор карда ба мардак менигарист ва ҳатто табассумҳои асроромез менамуд. Инҳо ҳама бозҳои мори хушранге буданд, ки ҳатто Амиркули ландахур ва худотарсро ҳам ба худ ҷалб накарда намонданд. Табиӣ, оташи хирсу шахвати ӯ ба забона задан сар кард.

Як рӯзи тобистон Амиркул дар боғ алаф медаравид, ки Лутфия пайдо гардид. Вай ба танаш куртан докан нафисе пӯшида, аз барон ҷӣ бошад, ки пойлӯҷ омада буд. Дар наздикии ҳезумхонда қувчи боғ занак багоҳ «вой!» гуфта ба рӯи сабза ғал-

ид. Амиркул ба дилаш: «Чӣ шуда бошад, мор-пор газид ма-
тар?» гуфта, досро партофта ба сӯи ӯ шитофт.

— Ба поям як хори калон халид ки! Дард карда истодааст,
— нолид Лутфия. — Нигоҳ кун, Амиркул, кашида партой чӣ! —
«аккора нимхез шуда бе ибто доманаширо сахл боло кашида
санди пои сафеди дар эзорпонаи гулобиранг печидаширо ни-
шон дод.

Хуни гарми Амиркул ба сараш зад. Вай беҳудона ва ларз-
арзон занакро аққол бардошта ба хезумхона дароварда ба
олон хошок пахш кард.

Лутфия ҳеҷ таслим намешуд.

— Исто, Амиркул, ҳозир не, баъд! — мегуфт занак. Ӯ аз ба-
али Амиркул часта дуртар нишаст ва ба гиристан сар кард.
«ирьяаш рост буд ё дурӯғ, вале мувофиқи зарбулмасали
Гирьяи зан дар остинаш» дар воқеъ чашмони ӯ тар шуданд.
— Ман туро нағз дидам, Амиркул, — суханаширо давом дод Лут-
фия. — Аз шӯям дилам мондагӣ. Аммо ман ӯйноши* ту шудан
намеҳохам... Меҳохам, ки зани никоҳӣ.. зани ҳалоли ту бошам...

Амиркул чашмони мешиин худро калон кушода тез-тез мижа
езад, ки ин аломати ҳайрон монданааш буд. Баъд ӯ нахустин
ор ва он ҳам ба душворӣ лаб ба сухан боз кард:

— Хӯҷани чӣ?

Лутфия ба чунин пурсиши ӯ мунтазир буд. Акиун занак
иста-охиста парда аз рӯи роз бардорад ҳам, мешавад.

— Ана ҳама гап ба болои ҳамин. Агар хӯҷани маро талок
дод, кор осон буд, аммо вай гӯрсӯхта талок додан намеҳод-
д, — гуфт ӯ ва сукут кард.

— Нахоҳад, чаро омадед?.. Худатон омадед... боз не мегӯед,
ҳамин чанд калима мебоист ҳайронӣ, норизой, гумону шубҳа
пурсукови Амиркулро ифода мекард, зеро як чумлаи дароз
фтан ба вай аз даравидани алафи як боғи калон душвортар
д.

— Кошкӣ вай мемурд, нест мешуд! — ногаҳон мушташиро ба
уяш пахш карда гуфт Лутфия.

Амиркул чунбише карду чашмонаширо калонтар кушода боз
жа зада рафт. Боз сукуте ба миён омад.

— Чӣ дам менестӣ, ягон чиз гӯӣ ё пурс, охир! — тоқат на-
да гуфт Лутфия.

Локии анбӯри махсусе лозим буд, ки аз Амиркул сухан ка-

* Маъшуқа (ӯзб.).

шад. Лутфия дигар ёрон давом додани он сӯхбати мушкилро надошт. Карор дод, ки муддаои худро рӯи роҳ гуяду монад. Харчи бодо бод.

— Ман рози диламро ба ту гуфтам, — Лутфия ба ӯ хест. — Он тарафаш ба ихтиёри ту. Агар мард бошию маро хоҳӣ, илочашро худат меёбӣ. Шӯямро... яктарафа кун, ана баъд маро гир. Дуямон ба ягон ҷои дур кӯчида меравем. Ман пул дорам ҷиз дорам: хоҳӣ ягонта дӯкон мекушӣ, ё замин-памин харида деҳкони мекуӣ.

Лутфия баромада рафт.

Амиркул дар ҷои нишастааш — дар кунҷаки хезумхона кунда барин шах шуду монд. Гӯё санге ба сараш заданду рафтанд. Бечора «аз бозе ки рӯбоҳ шуда буд, ба ин хел сӯроҳ дарнамонда буд».

Наход ки Лутфияхон барин зани шахрӣ, ҷавон, хушрӯй ӯро нағз дида бошад? Наход мумкин бошад, ки вай зани Амиркул шавад? Э қош, боре бахти солҳо хуфтаи Амиркул бедор мегардиду ин кори ношудани шуда мемонд, дар он вақт ба ӯ дигар дар дунё ҳеҷ чизе даркор набуд.

Аммо Лутфияхон чӣҳо гуфт? «Шӯям маро талоқ намедихад... Шӯямро яктарафа кун?...». Чӣ тавр «яктарафа»? Ин чӣ маънӣ дорад? Охир, ӯро фақат аҷал «яктарафа» карда метавонад!..

«Мард бошӣ, илочашро меёбӣ». Лутфия бо ин гапаш чӣ гуфтаӣ мешуд? Чиро дар назар дошт?... Худоё тавба!..

Амиркул чанд рӯзе бо ҳамин гуна фикру хаёҳои ҳам ширину ҳам мудхиш савдой шуда гашт. Лутфия дигар худро нишон намедод. Фақат рӯзи панҷум ё шашум ӯ боз бо ӯ коре дар боғ намудор гашт. Ба чӣ муносибате бошад, ки куртаи шохии сабз пӯшида, ба ҷашму збрувонаш сурмаю ўсма кашида ба гарданаи марҷонҳо овехта буд. Амиркул бандҳои алафи хушкидаро ба кунҷи боғ кашонда истода буд, саросема шуд, даступо гум кард. Лутфия аз наздиктараш гузашта истода ногаҳон ба вай гап партофт:

— Ха, йигит?... Ман турсо мард гуфта будам, хато кардам. Ту ба сарат ба ҷои салла рӯмол бандӣ ҳам мешудааст. Боз ба мислат корд ҳам овехтай!..

Даступои Амиркул суст шуд, ҷашмонашро сиёҳӣ пахш кард. Банди алаф аз бағалаш ғалтид. Ба худ омада нигоҳ кард, ки Лутфия нест — монда рафтааст.

Ба фаҳми як марди соддаи сахрой бадтар аз ин нангу ному-
се набуд, ки ўро номард гўянд. Аммо... Лутфия ба ҳамин тавр
гуфтаи ҳақ ҳам дорад,— фикр мекард Амиркул. Охир, ин бойза-
и чавони хурлико ба вай ошиқ шуда: «Ман аз он ту, маро гир!»
— гўяду вай аз лавандӣ, беҳамияти ё балки дар ҳақиқат аз но-
мардин худ ҳеҷ коре карда натавонад?.. Ин чӣ бадномист!

«Мекушам! Шўяшро мекушам! Ё худамро мекушам!» — ба
дилаш қазм кард Амиркул.

Шабона ў чи тавр ба гузари Ғозиён рафтагешро ҳудаш ҳам
надоништа монд. Хонаи Иноятулло-бойбача ба таиғкўча пушт
гардонда меистод, тарафи дигари таиғкўча боғистон ва юнуч-
казор буд. Амиркул аз девори боғе қаҳида ба юнучказор фуру-
мад ва дар он ҷо соате пинхон шуда хоб кард. Чун посе аз шаб
гузашт, кўю кўча тамоман сокиту ором гашт, ў барҳоста
боз ба таиғкўча дохил шуд ва ба қайрағоч часпида баромада
худро ба боми хонаи бойбача гирифт. Моҳ ханўз набаромада
буд, ба пардаи сиёҳи шаб фақат рўшноии ситораҳо андак са-
педае мемолид. Амиркул гўш андохт, нигоҳ кард — рўи хавлӣ
сокиту ором буд, дар айвон ба болои кат соҳибони хона хоб
рафта буданд. Ў бом ба бом (хонахон ҳамсояҳо ба ҳам чафе
буданд) ҳазиди худро ба бомчаи ҳезумхонаи воқеъ дар канори
дигари хавлӣ расонд. Дар байни ҳезумхона ва ҳочатхона ба
кадри гунҷонши тани одам фосилае мавҷуд ва дар он фосила
кундае хобида буд, Амиркул охиста аз бомча ба болои кунда
пой монда поин фурумад ва дар пушти кунда камин гирифта ни-
шаст. Мунтазир буд, ки шояд бойбача барои қазон ҳочат баро-
яд. Ў надонист чӣ қадар вақт гузашт, аммо ногаҳон садон сулфа
ва баъд шарфани пой шунида шуд. Марде чома ба китф ва пои
бақафш омада ба ҳочатхона даромад. Вай бешубҳа, Иноятулло-
бойбача буд. То омада расидани ў Амиркул худро ба паси ҳочат-
хона гирифта дам ба дарун кашида истод. Аз ҳочатхона ба
берун пой ниҳодани бойбача ҳамон буди ба паҳлуяш корд
хурда ғалтиданаш ҳамон...

Амиркул боз худро аз болои кунда ба бомчаи ҳезумхона
гирифту аз он ҷо бом ба бом ҳазиди рафта ба таиғкўчаи пушт-
и хавлӣ фурумад.

Дар субҳидам доду фаръёди Хайрӣ ва модари ўро шунида
ҳамсояҳо чамъ шуданд. Баъд хешу табори мақтул омаданд.
Дар болои мурдаи Иноятулло-бойбача он ки аз ҳама баланд-
тар доду, ғиғон мекард, Лутфия буд.

Воқеаро ба раис ва миршаб хабар доданд, онҳо ҳозир шуда

шуд. Хавлини гузари Ғозиён ба фурӯш рафт. Ба Хайрӣ ва Лутфия як қисми асбобу анҷоми рӯзгорашон вараса шуд, онҳоро аз хавлиҳо кӯчонданд. Хайрӣ бо модараш ба кулбаи пештаравашон баргаштанд; Лутфия ба хонаи модараш кӯчид.

Дар рӯзхон обу ошн мурда ва тақсими мероси ӯ Лутфия, алаббатта, бо Амиркул вохӯрда натавонист. Баъди аз хавлии пушти ўрда кӯчиданаш ҳам ду рӯз гузашт, ӯ ба Амиркул аз худ дарак надод.

Аммо Амиркул ҳам барои ӯ вохӯрдан ҳаракате намекард, чунки ўро ҳабси Назир ғамгин ва парешонхотир карда монда буд. Ў бо Назир мисли додари бародар шуда монда буданд, Амиркул ўро дӯсти ягонаи худ медонист, бинобар ин гирифтори Назири бегуноҳ ўро саҳт дар азоби рӯҳӣ андохт. Рӯз ба нишастаи ҷой намеёфт, шаб хобҳои парешону воҳиманок медид. Дар дилаш якзайл ба худ, ба ишқи худ, ба Лутфия лаънатҳо хонда мегуфт: «Аз бонси як зан одамкуш шудам, ба хуни дӯсти ғарибу мусофирам зомини ҳам шудам. Аз ин рӯ мурданам авлотар набуд-мӣ?». Ў ташнаи дӯсте буд, ки ба вай рози дилашро гуфта тавонад, дарду ҳасрат кунад, маслиҳат пурсад, аммо чунин дӯсте надошт. Дӯсташ Назир ба касофати ӯ ва ба ҷои ӯ зиндон шуд, акнун теги ҷаллод дар гулӯи он бегуноҳ аст.

Ягона касе ки Амиркул бо вай дар ин бора гап зада метавонист, Лутфия буд, аммо Лутфия ҳам аз худ ҳеҷ дараке намедихад. Чаро дарак намедихад? Чаро ба назди Амиркул намеояд ё ўро ба наздаш ҷеғ намезанад? Охир, Амиркул барои ӯ ҷоншро ба каф гирифта шавҳари номаҳбубашро «яктарафа» кард! Магар Лутфия ваъдаашро фаромӯш кард?.. Ё балки аз ваъдааш пушаймон шуд?..

Ё ки ваъдааш аслан дурӯғ буд? Макру фиреб буд?

Амиркул аз ин гумони худ ба дахшат омад. Ба ин гуна фиреб ғалтидан, бозичаи дасти он маккора шудан ба вай аз аҷали муаллақ мудҳиштар буд. Ў ин гумонро аз дилаш дур кард.

Лутфияро ҳар навъ карда зудтар дидан лозим, гап задан лозим, вагарна, ӯ, яъне Амиркул, девона мешавад ё дилкаф шуда мемирад.

Аммо ўро ҷӣ тавр дидан мумкин? Агар Амиркул ҳудаш ба пеши Лутфия равад, аввалан дар он ҷо модари вай ҳаст, уқоҳояш ҳастанд, Лутфия аз онҳо ибo карда бо марди номаҳрам танҳо ба танҳо гуфтугӯ нахоҳад кард. Ҷӣ бояд кард? Амиркул фикр карда чунин тадбире ёфт: ӯ рафта Лутфияро гӯе аз ҷониби духтарони «Иноятудло-бойбача ба хавлии онҳо даъват мекунад.

Дар ин ҳол агар ба Лутфия: «Фалонӣ омада туро чег зада рафт» гуянд, занак худаш мефаҳмад.

Амиркул ҳамин таар ҳам кард. Ва баъд шабона дариҷан боғро кушода монда мунтазир шуд. Дариҷаро барои гоҳу бегоҳ баромада аз ҷӯи калон ба боғ об кушодан дар як кунҷи дурӣ боғ сохта буданд. Лутфия агар ояд, албатта, ба ҳамон тараф меояд.

Лутфия, ки «хараш аз лой гузашта буд», агар имконияти минбаъд бо Амиркул дучор нашудан медошт, ҷон-ҷон мегуфт. Занак ба назди Амиркул омадан наметавонист, аммо наёмада наметавонист: охир, мардак сирри даҳшатангези ӯро медонад ва ягона шарикӣ ҷинойташ ҳам ӯст.

Тахминӣ Амиркул дуруст баромад: Лутфия дар торикии шаб ба пушти боғ омад. Аввал аз болои девор ба боғ кулӯҳе хаво дод ва худро ба пушти бед гирифта мунтазир истод. Ӯ худро вақте ошкор кард, ки дид марди аз дариҷан боғ намоёншуда Амиркул аст.

Дуяшон бо нӯги пой қадам монда омада ба хезумхонаи торики даромаданд. Лутфия гумон карда буд, ки мардак аввал ба вай дармеафтаду коми дил ҳосил мекунад, аммо ба тааҷҷуби вай Амиркул тамоман беҳавсала буд, гӯё ки бо ӯ дар ин хезумхонаи торику хилват на ин ки зани ҷавон ва нозанин, балки мард пинҳон шуда бошад. Агар ӯ тақозо мекард, Лутфия ба таслим шудан тайёр буд, зеро меҳост бо ин восита якбора «музди хизмат»-и Амиркулро адо ва гарданаширо нарма карда, ӯро минбаъд ба таъқиб накардани худаш розӣ намояд. Зеро ки Иномҷони маҳсифурӯш сидкию ҷазмӣ ӯро ба занӣ гирифтани буд.

— Худам ҳам туро диданӣ будам, аммо наметавонистам дар кучо туро танҳо ёфта наметавонам,— пичиррос зада гап сар кард Лутфия. Ӯ ки боре пояш дар гили дурӯғгӯй дармонда буд, дигар гапӣ рост зада наметавонист.— Едат бахайр, Амиркул, ту ҳақиқатан мард будай!

— Назир... бегуноҳ...— овоз баровард Амиркули сиёҳбаҳт ва кӯдаквор гирия карда фиристод.

Аз гирияи ин марди кавин шерафкан ҳатто дили санги Лутфия ҳам об шуд.

— Хайр, гусса нахӯр, Амиркул... Чи илоҷ, кори дунёе ҳамин хел будааст...— маккора ба Амиркул наздик нишаста, дасташро ба китфи ӯ партофт. Ростӣ гап, ӯ меҳост хирси мардакро бедор кунаду ба ӯ таслим шавад. Ин ба ҳар ҳол дуяшонро як дам аз

фикру хаёли вазнин дар бораи чинояти хунинашон фориғ мекард.

Баъди андак фурсат занак ба ин мақсади худ ноил ҳам шуд: ба Лутфия бариин макқораи таниноз ин кор душвор набуд. Мардаки заинодидаву якбора позанинро дар бағал кашида он калдар тапид, он қадар саросемаву саргум гашт, ки Лутфияро бе-ихтиёр ханда гирифт.

Пас аз он ки Амиркули комрон ва мамнун фурсате ғаму андӯхашро фаромӯш карда осудахогир шуд, занак гуфт:

— Акнун бовар кардӣ, ки ман туро нағз дида будаам?.. Бовар кардӣ?

Амиркул ба аломати тасдиқ овозе баровард. Лутфия даме сукут карду баъд якбора фих-фих гирифт. Амиркул кай мелонист, ки ин гирия ҳам аз макрҳои занак аст.

— Гирия?.. Чӣ гап? — безобита шуд мардак.

— Мани шӯрбахт! Мани сарсахт! Модаракам маро барои ғаму кулфат сонда будааст, Амиркулҷон, — зор-зор ашк мерехт занак. — Як кафшу масхифурӯш... хулаш ба мо хеш... «Ба ман расӣ ҳам мерасӣ, нарасӣ ҳам мерасӣ!» — гуфта, ду пояшро ба як мӯза қава карда истодааст. Бибем, дигар хешу табор ҳам ба ман часпидаанд, ки: хошо-калло хуб гӯӣ! Ба Иномҷон рас!.. Он мардак, илоҳӣ афташ дар гӯр пӯсад, «агар ба ман нарасӣ, туро мекушам!» меғӯяд.

Лутфия як нафас сукут кард, то ки фахмад ғалаш ба Амиркул чи таъсире кард. Дар торикӣ рӯи Амиркулро дидан мумкин набуд, ӯ хомӯш буд, фақат фиш-фишқунон нафасҳои бурида-бурида мекашиду халос. Аз афти кор ӯ дар хавотиру изтироб афтода, дар ин ҳолат аз худ сухане беруи кашиданааш боз ҳам душвортар гардида буд. «Майлаш, дам истад боз беҳтар, — ба дул гузаронд Лутфия. — Агар норозӣ шуда чунон чаро сар кунад, ман боз ба ахvoli ногувор мемонам. Вай, албатта, дар бобати хостгории Иномҷон фикру раъии худн маро допистан мекоҳад. Ман ҳозир ҳаминро меғӯяму меравам».

— Ту ба ман раҳм кун, Амиркулҷон, охир чӣ кор кунам? «Илоҷам нест, акнун ман маҷбур, ки ба ҳамон гӯрсӯхта расам... Хайр, бевакт шуд, ман меравам, — занак ба ӯ хест.

— Не, истед, — аз домани ӯ кашид Амиркул. — Ба вай одам не гӯед. Вай не, ман худам. Ваъда додед-ку! Ман г...-хӯр шавам-мӣ? Не! Аз чонам гузаштам, охир!

— Ман, албатта, ҳаракат карда мебинам, — гуфт Лутфия. — Қорам мушкил, Амиркулҷон. Ту хафа нашав, — баъд занак чу-

нин ваъдае дод: — Агар хамин кор шуда монад ҳам, туро аз ёдам намебарорам, гоҳ-гоҳ ба пешат омада меистам.

— Не! Ман... — аз афти кор Амиркул эътирози сахте карданӣ буд, аммо Лутфия сухани вайро шунидан нахоста:

— Хайр, ман рафтам, чудо дер монам, дар хона безобита мешаванд, — гуфта равон шуд.

Аз мобайн як моҳ гузашт. Амиркул ду-се бор ҳаракат кард, ки Лутфияро бинад, вале муваффақ нашуд. Занак зим-зиё ғонб шуда рафт.

Хешони Иноятулло-бойбача чиллаи ёро гузарониданд. Баъди ду рӯз дар вақти ба пиёзу сабзӣ об монда гаштани Амиркул Рафоҳат дар боғ пайдо шуда ба ӯ чунин хабаре расонд:

— Амак, шунавидед-мӣ, Лутфия-апем шӯ карден, ба Иномчони маҳсиғуруш расиден. Ба тӯяшон моро хабар ҳам накардан-а, ё тавба!

Бо шунидани хамин гап Амиркул як нафас дар даруни оби ҷӯяк карахт шуда истоду баъд каландашро монда, калавида-калавида ба тарафи даруни боғ равон шуд. Поҳон калон-калони бараҳнааш пиёзи сабзро паҳш мекарданд, баъд сабзиро ҳам паҳш карданд. Рафоҳат хайрон шуд:

— Амак, пиёзро зер кардед-ку!

Амиркул рафтан гирифт, гӯё ки овози духтаракро намешунид. «Чӣ шуд ба вай? Маст-мӣ ё кӯкиор хӯрдагӣ-мӣ, ё тавба!» — ба дилаш мегуфт Рафоҳат.

Амиркул ба ҳезумхона даромада худро рӯйнокӣ ба болои хошок партофт. Чашмонаш кушод буданд, аммо ӯ ҳеҷ чизро намедид.

Ӯ вақтро ҳам ҳис намекард. Даромадани шабро ба ӯ сағхо ва курбоқҳо хабар доданд.

Сагон бо ак-аки худ аз дуру наздик ба ӯ гӯё: «Аҳмак ту, аҳмак! Фанд хӯрдӣ! Мур ту, одамкуш!» мегуфтанд. Курбоқҳои хавз кур-кур мекарданд, гӯё ки ба вай қоҳ-қоҳ меҳандиданд. Оби ҷӯй шилдир-шилдир мекард, гӯё ки ба ҳоли Амиркул мегирист.

Пагоҳӣ вай хеста рост ба ҳавлии миршаб рафт.

Миршаб дар ҳавлии беруни худ бар рӯи суфа нишаста, ба се-чор нафар одамонаш ким-чӣ фармонҳо меод. Амиркул ба наздики суфа омада истод.

— Кистӣ ту? Чӣ кор дорӣ? — пурсид миршаб.

— Одам куштам, — гуфт Амиркул. — Хӯҷаниро куштам.

Куштагӣ Назир не, ман. Ба дилам нағунҷид, омадам... Чӣ коре ки кунед...

Миршаб ва одамонаш дар тааҷҷуб монда ба якдигарашон нигоҳ карданд, баъд боз ба қотили бо пои худ омада назар дӯхтанд. Чашмони ӯ сурхи варамакардан кундигоҳ, рӯяш ба ранги хок, поҳои барахнааш лойолуд, як эзорпонааш аз зону боло барзадагӣ ва дигараш овезон, яктаҳи карбосаш чиркин ва олуидаи ҳасу хошнок буд.

— Пештар биё!

Амиркул се кадам пештар омад. Миршаб номаш, кучой ва чикора буданаширо пурсид, Амиркул ҷавоб дод. Баъд миршаб гуфт:

— Ту девонай магар? Ё хоб дидӣ? Васвосӣ шудӣ?

— Ман хушёр. Куштам.

— Аз барои чӣ куштӣ?

— Ҳамту... куштам,— Амиркул Лутфияро номбар кардан намехост, лекин ба куштаниш ҳуҷанин худро вачхи дигаре ҳам фикр накарда буд.

— Чӣ тавр куштӣ?

Кушанда бо як азоб воқеаро чи тавре ки буд, нақл кард.

Миршаб:

— Бирав, азна дар он ҷо шин,— гуфта ӯро ба тарафи собот (бостурма) фиристоду ҳудаш дар андеша монд. Ӯ гарҷанде ба ростии сухани Амиркул шак надошта бошад ҳам, намехост, ки қотил аз ғайри Назир каси дигаре бошад, зеро дар ин сурат раис, албатта, аз ин хатон миршаб истифода бурда моддан нава ба айбноман ӯ хоҳад навишт. Моддан бисёр ҷиддӣ. Марди оқил набояд ба дасти рақиб баҳонае барои айбдор кардани худаш диҳад. Миршаб фикр карда қарор дод, ки аҳли хонаводаи собиқи Иноятулло-бойбачаро даъват карда, аз онҳо феълӣ атворӣ Амиркулро пурсад ва пас ба ягон нукта, ба ягон ҷои шаҳодати онҳо ҷаққида Амиркулро ба ҷиннигӣ ва сафсатагӯӣ барорад. Аз аҳли хонаводаи собиқи бойбача, агар зани калонии ӯро, ки бемор буд, ба назар нагирем, дигар калонсол ва болиға танҳо Лутфия буд, миршаб ба вай одам фиристод.

Ҷаноби раиси шаҳр аз иқдор шудани хизматгори бойбачаи мақул ба қатли ҳуҷанинаш зуд ба воситаи касе огоҳӣ ёфта хурсанд шуд, ки боз як савҳи миршаб ошкор гардид. Дар номан аъмоли рақиб боз як сатри нав — айби нав сабт шуд. Дили раис хор-хор мекард, ки зудтар миршабро дида ба рӯяш ринҷанде замад, бинобар ин худаш хеста ба ҳавли миршаб омад.

— Ман нагуфтам-мӣ? — захрханда кард ӯ.— Хом шумо, хочӣ! (номи миршаб Хочӣ Раҳматулло буд). Қоратон ҳамеш хом, ҳамеш чоқамбарака! Қотил ин чо гаштасту шумо як мусулмони бегунохро ба куштан фиристодед; вай гурехта буд, ки як бегунохи дигарро, бародари мусофири вайро дастгир карда ба зиндон андохтед.

— Банда қонзулхатост, — ҳичолатомез ҷавоб дод миршаб.— Лекин мулоҳиза кунед, таксир, ман бандан азизи худо будаам: худо ҳатоямро ислоҳ карда бегунохро гурезонду гунаҳгорро ба наздам ҳозир кард.

— Бедарак ба худо тӯхмат назанед, хочӣ, он бегунохро худо гурезондагеш не, навкарони даҳаньялаи шумо гурезонданд! Хайрият, ки навкарҳоятон даҳоньяда баромаданд, набошад вай бечора аз бетадбирии шумо аллакай сараш аз тан ҷудо шуда буд.

Лутфия дар фаранҷӣ печида бо ҳамроҳии шавҳараш омад. Зан дарвоза даромадан замон чашмаш ба Амиркул ғалтида, якбора беқарор шуд, ба тарсу харос афтод ва фаръёд зад ки:

— Вай ҳудаш кушт, ҳудаш! Ман хабар надорам. Раҳм кунетон, таксирхо, ман бегуноҳам! Тӯхмат, тӯхмат!..

Ин навъ инкор худ бехтарин иқрои ӯ бошад ҳам, қорро боз ҷигилтар карда партофт.

Дар ин маърака шахсе ки беш аз ҳама моту мабхут монд, Иномҷон буд. Чун миршаб хоҳу ноҳох, раис бошад бо қамоли майл ба кушодани ҷигил шурӯъ карданд, Иномҷон саропо гӯш гардид. Лутфия сари ду по нишаста ба пурсишҳо ҷавоб меод. Сарриштаи сухан акнун ба дасти раис буд.

— Оё шавҳари собики шумо Иноятуллобойро Амиркул хулаш кушт?

— Ҳа, таксир, ҳудаш.

— Шумо хабар надоред?

— Не, таксир, аз мурданаи хабар дораму аз ин қор хабар надорам. Охир, ман як заифаи муштипар...

— Хабар надошта бошед, куштани ӯро аз кучо медонед? — раис ба тарафи Амиркул, ки сар ба зер афканда дар як тараф нишаста буд, ишора карда пурсид.

Ниҳоят ана дар ҳамаи ҷо ақлу ҳуши паридани Лутфия ба лонан худ баргашту вай ба дом ғалтиданаширо фаҳмид. Ларзид, дармонд, сукут кард.

— Ҷавоб дех,— ин дафъа занаки қиноятқорро «ту» гуфта

амр кард раис.— Ту аз кучо медонӣ, ки бойбачаро Амиркул кушт?

Аз зери фаранҷӣ овози ғурмае баромад, ки маънояшро фаҳмидан душвор буд. Он гоҳ миршаб аз Амиркул пурсид:

— Иноятуллобойро куштани туро ин аёл аз кучо медонад?

— Намедонам,— сар боло накарда ҷавоб дод Амиркул.

— Ту одам куштанатро ба ягон кас гуфта будӣ ё не?

— Не... гуфтагем не.

— Ба ин аёл ҳам нагуфтӣ?

— Не,— Амиркул сарашро боз поинтар фурувард.

Раис боз аз Лутфия пурсид:

— Ту ба куштани шӯи собикат касд кардани Амиркулро пештар медонистӣ ё не?

— Ман намедонам, тақсир; аз ҷони ҷавонам чудо шавам, ки ман хабар надорам,— Лутфия дигар ба маънои пурсишҳо ҳам дуруст сарфаҳм намерафт.

— Оё баъд аз куштани хабардор шудӣ? — савол дод миршаб.

— Охир, ман ҷӣ донам, тақсир, баъд аз кӯштани будагистия.

— Ҷӣ тавр донистӣ, ки кушанда Амиркул аст?

Занак ба ин савол ҷавоб надод; хунгос зада мегирист.

— Амиркул худаш ба ту гуфт-мӣ? — пурсид раис.

Аъзон бадани Лутфия як хунакӣ ва ларзиш ғаро гирифт, нафасаш танг шуд. Забони ӯ дигар аз гуфтор монда буд. Хис мекард, ки ба ин азобу шиканча дер тоб оварда наметавонад ва аз хуш меравад.

Раис ва миршаб ҳам, дигар ҳозирон ҳам акнун шубҳа надоштанд, ки куштор бо иштироки Лутфия ё худ бо фармони ӯ ба амал омадааст. Аммо дар ин ҷо боз як масъалаи нав — масъалаи ҷиғуагии муносибати Лутфия ва Амиркул ба миён меомад. Наход ки занак бо ин хизматгори собики худ алоқаи пораво пинҳонӣ дошта бошад? Агар ин исбот шавад, як худи ҳамин барои сангсор кардани Лутфия басандааст.

Раис қарор дод, ки гапро «пӯст канда» гӯяду монад:

— Акнун сукут ва инкор суд надорад. Гуноҳи дуятон ҳам собит шуд. Ту,— раис ба тарафи Лутфия ангушти ишораташро рост кард,— ту бешакку шубҳа шарикӣ қотил хастӣ, занак. Шавҳари собикатро фармуда кушондай.

Раис ва миршаб, ба тавре ки фақат дуяшон мешуниданд, дар ҷиборое ба гуфтугӯ даромаданд. Дар ин асно Иномҷон,

ки ҳамчуни ба қинояткор будани занаш яқин карда, дар изтироб афтада буд, фикр мекард, ки: «Лутфия бо ин қотил алоқа доштааст, ҳатто бо вай зино карда бошад ҳам, аҷаб не. У маро ҳам фиреб дод. Уро, албатта, ба дор мекашанд ё сангсор мекунад. Дар ин сурат ман ангиштиамои мардум нашуда наменонам».

Мардак ногаҳон аз ҷояш ҷаҳида хеста, кордзиро аз ғилоф кашида, ба назди Лутфия омад ва бо шасту садама кордро ба шиками ӯ зад. Лутфия овозе набароварда ба як паҳлу ғалтид.

...Амиркуло банд карда ба Бухоро бурданд. У дар регистон ба қата расонида шуд...

Иномҷон бошад на фақат ҷазо надид, балки барои он тавр куштани «зани ғочира»-аш аз ҳоким таҳсину офарин ёфт: «хуб кардааст, марди базарда ва банамус» будааст!», мегуфт дар ҳақи ӯ ҳоким Остонақул-девоибегӣ.

БОБИ ДАҲУМ.

Рӯзе аз рӯзҳои гарми тобистон дар Шаҳрисабз ҷамоати яке аз масҷидҳои қанорини шаҳр намози пешинро хонда баромада дар бунӣ девори масҷид марди дарвешнамоеро диданд, ки сар ба зону ҳам карда дар ҳолати мувоқиқа нишаста буд. У бисёр лоғар, мӯй ва риши расидааш ҷӯлида, сару танаш ниҳоят ҷиркин ва пора-пора буданд. Мардум аввал гумон карданд, ки гадое бошад, аммо гадоён одатан бо тӯрбаю асо мегарданд, ин мард бошад на тӯрба дорад ва на асо. Дар баҳри фикру ҳаёле ё шояд дар гирдобӣ ғаму андӯхе ғарқ шудаасту ба касе ҳам нигоҳ намекунад.

Аз ҷамоат яке ба сари ӯ рафта савол кард:

— Банди ҳудо, ту кистӣ? Чикорай?

Дарвеш ҳастаҳолана сар боло карду гуфт:

— Ба ман кордор набошед. Ман як мусофирам. Қамтар дам мегираму меравам.

— Охир бигӯ, аз кучо меӣ ва кучо меравӣ?

Мусофир як дам сукут карду гуфт:

— Имрӯз аз зиндон баромадам.

Ба сари ӯ саволҳо боридаанд:

— Аз зиндон?.. Ба чӣ гуноҳ зиндон шуда будӣ?.. Магар бе-гуноҳ баромадӣ, ки озодат кардаанд?..

Хонандагон, албатта, пай бурдаанд, ки ин марди дарвешна-

мо Восеъ буд. Ӯ хоҳу ноҳоҳ саргузашташро ба пурсандагон накл кард. Миришаб уро ин пагоҳ аз зиндон бароварда гуфтааст: «Ба толеи ту кушандаи Иноятulloбой ёфт шуд, бародари гурезан ту ҳам бегуноҳ баромад; акнун ту озодӣ. Ба кучоҳ, ки хоҳӣ, рафтаи гир, чор тарафат қибла!». Вақти ҳабсаш панҷшаш танга пуле ки дошт, ҳамаро зиндонбонҳо аз ӯ кашида гирифта буданд, гардонда надоданд. Назири фирорӣ дар кучо бошад, ӯ намедонад. Эҳтимол сар ба кӯҳу биёбон гирифта, пинҳон шуда гаштагист.

Ин ҷамоати иборат аз косибу хунарманд, деҳқон, дӯкандор аз воқеаи овозагаштан Лутфия ва Амиркул хабардор, ки буданд, накли Восеъро бо шавку марок шунида, ба холи ғарибони тӯхматзада афсус хӯрданд ва аз халосии онҳо изҳори хушнудӣ намуданд:

— Бай-бай! Хайрият, ки ҳақиқат ошкор шуд!

— Ҳамиро гӯед-а! Набошад ин бечораи бегуноҳ дар зиндон мепӯсид.

— Бародараш ҳам як умр гуреа шуда мегашт.

— Охиру охири боз ба даст меѓалтид-дия! Ин бечора дар зиндон мепӯсиду бародараш ба даст афтад, вай ҳам бегуноҳ кушта мешуд.

— Аз касофати як зани ганда чони ҳамин қадар одам дар азоб монд!

— Дар азоб гуфтеду мондед? Як зани ганда як шаҳра вайрон мекунад-а!

— Иномчони махсифурӯша намегӯед!..

— Ҳа-я, бечора аз бонси он манчалакӣ аввал занталоқ шуду баъд...

— Баъд бо манчалакӣ ду рӯз-мӣ — се рӯз зиндагӣ карду вайро кушт.

— Астаѓифуллоҳ!..

— Тавба, тавба!..

Баъди ин музокираву муҳокима ҷамоат боз ба Восеъ рӯй овард.

— Акнун ту чӣ кор кардаи хастӣ, банди худо?

— Ба ватанам меравам.

— Ту бисёр абгор шудай-ку... Бо ин аҳвол чӣ тавр меравӣ?

— Аз зиндон зинда баромадам, акнун ин тарафаш осон, — гуфт Восеъ. Пурдилӣ ва худбоварии ӯро зиндон ҳам кам карда натавонида буд.

Доғуллонмом ба ҷамоати худ гуфт:

— Гариб будааст, риёзат кашидааст, оё дар байни шумоҳо ягон савобчӯ нест, ки ниро ба хонааш бурда ду-се рӯз парво кунад, то ин ки бечора андак ба худ ояд?

Чаноби домулло аз ҷӣ сабаб бошад, ки худашон аз бахри савоб гузашта, савобчӯиро ба дигарон хавола карданд...

— Ташвиш накашед, тақсир,— локайдона гуфт Восеъ.— Ман андак дамавро гирам, баъд худам роҳамро ёфта меравам.

— Гадоӣ мекунӣ магар? Хайр гадоӣ кун, ин дар гарибӣ айб нест.— «фатво» дод имом.

Восеъ ӯро ин ҳама абгорӣ ва табоҳии аҳволаш гадоиро фикр намекард; маҳбусии понздаҳрӯза дар зиндон гурури зотии ӯро шикаста натавонида буд. Ӯ аз «маслиҳати» домуллоном раҷид. Меҳост ба вай гапӣ сахт занад, аммо худдорӣ карда ҷавоб дод:

— Тақсир, ман гариб бошам, азобу кулфат кашида бошам ҳам, он қадарҳо натавон нестам, ки гадоӣ кунам. Шукр аз дастам кор меояд, як бурда нони ҳалолавро ёфта хӯрда метавонам. Агар аз ин бародарон касе маро бурда кор фармояду ҳақ диҳад, майлаш меравам. Роҳхарҷини ман барояд бае аст.

Вай аз чехраҳои одамон медид, ки ҷзаобаш ба онҳо писанд омад.

Як марди деҳқоннамо пурсид:

— Ту ҷӣ хунари дорӣ?

— Ман як деҳқони хокпошам, додар. Ҷуфтроӣ, даравгарӣ, хирманкӯбӣ кори ман аст. Ҷувоз ҳам мекашам. Боркашӣ, гил-корӣ, ҷўпонӣ ҳам аз дастам меояд.

— Борақаллох,— таҳсин кард як мўйсафед,— одами баори-ят будай. Ҳамин ҳел дилатро бақувват дорӣ, нишооллох хор намешавӣ.

Марди солхӯрдае, ки аз чехраи гӯё дар оташ тобхӯрда ва винуштини сиёҳаш ӯро оҳангар гумон кардан мумкин буд, гуфт:

— Биё бо ман. Ман ба дарвозахонзам як хучра дорам, ту аввал дар ҳамон ҷо ду-се рӯз хоб карда даматро гиру ба худат биё, сонӣ як гап мешавад.

Восеъ дар хучраи он мард, ки оҳангар набуда, балки хумдончӣ — хиштпаз будааст, ҷойгир шуд. Аз аҳли гузар яке ба ӯ ҷоман алоҷан нимдошт, яке яктах, дигаре лозимии карбосии, ҷаҳорумӣ якто тоқӣ, панҷумӣ рӯмоли миёнбанд оварда доданд. Сартароши гузар мўи ӯро тарошид. Ҳамсояҳои дуру наздик ба вай ҳар рӯз нону ҷой ё чурғот, як коса-нимкоса ош меоварданд.

Аз рӯзи дуввум сар карда Восеъ дар хучрача бекор ништа натавонист, баромада дар хумдон, ки дар берунтари шаҳр буд, ба кори хиштпазу хиштрёзо ёри дода гашт. Хиштҳо барои як нафар бое, ки дар байни Шаҳрисабзу Қитоб заминҳои ғаллакорӣ дошт, аз барои кадом як иморати ӯ рехта мешуданд.

Баъди як ҳафта ӯ як дарача ба худ омада, ба ғалладаравӣ киरो шуда, дар заминҳои ҳамон бой даравгарӣ кард. Бо ҳамроҳии се нафар мардикори дигар дарави як қитъаи калони ғалларо баҳо карда гирифта ба қор шурӯъ намуданд.

Даравгарон дар сари замин каптае сохта, дар ҳамон ҷо истиқомат мекарданд; бой барои онҳо ҳар пагоҳӣ нону чурғот, нисфирӯзӣ яккосагӣ хӯроки гарм мефиристод, бегоҳӣ бошад ҳуди даравгарон барои худашон ошӣ ярма ё кӯмоч мепахтанд.

Қор дар ҳавон кушод, оби софи чашма, ки даравгарон аз он менӯшиданд, таъсири неки ҳудро расониданд. Саломатии Восеъ рӯ ба беҳбудӣ оварда, қувваташ бо тезӣ барқарор шудан гирифт. Дарав дар даҳ рӯз тамои шуд. Вақте ки ӯ ба музди қораш ба ҷои ғалла аз бой бист танга гирифта ба шаҳр баргашт, ҳудро тамои тандуруст ҳис мекард.

Ақнуи ба кӯҳистон баргаштан ҳам мумкин. Назири гуреза агар дастгир шудани қотили ҳақиқиро шунавад, албатта, ҳудаш ба Балҷувон бармегардад.

Восеъ ватанаш ва оилаашро бисёр пазмон шуда буд. Диёри падарини ӯ, кӯҳҳо, дараҳои обшор ва ҳавои бегубори Балҷувон барояш ҳеҷ гоҳ чунин азизу дилрабо набуданд. Дар шаҳр ӯ ба мардикорони ҳисорӣ, кӯлобӣ, балҷувонӣ вохӯрда, онҳоро як-як оғӯш кард, гӯё ки бародарони ҳамтани ҳудро дида буд; беихтиёр ба чашмонаш об меомад. Аммо ин мардикорон ҳабарӣ нохуше оварда буданд; дар кӯҳистон гандуми баҳориро малях хӯрдааст, гандуми тирамоҳӣ бошад дар бисёр ҷоҳо аз хушкӣ сӯхта рафтааст, зеро имсол ҳам баҳору тобистон хушк омада, борон неҳоят кам боридааст. Аз ин мебарояд, ки боз қаҳтӣ мешавад. Восеъ дар ҳавотир афтод — агар кишти ғаллаи ӯ нобуд шуда бошад, аҳволи оилааш чӣ мешавад? Наход ки боз гуруснагӣ ё нимгуруснагӣ, боз алафу кунҷолахӯрӣ мешуда бошад?

Ҳамватанон маслиҳат доданд, ки Восеъ ҳозир барои баргаштан ба кӯҳистон шитоб накунад. Боз муддате дар ин диёр мардикорӣ карда, панҷу шаш музде ёфта баргаштан беҳтар аст.

Ин маслиҳат ба Восеъ маъқул афтод. Ӯ ба воситани шиносон ва дӯстон дар хиштрёзӣ ва даравгарӣ пайдокардаш барои

зудтар кор ёфтани ҳамватанонаш ёрӣ дод. Аз онҳо дастае ба даравгарӣ, дигарҳо ба хирманкӯбӣ, ҳаммолӣ, ҳезумкашӣ ва корҳои дигар банд шуданд.

Худи Восеъ ҳам боз ба даравгарӣ киро шуданӣ буд, вимо дар ин миёна ба ӯ як кори нави ғайриоддӣ баромада монд. Чанде пеш аз Тошканду Самарқанд ба вилоти Шахрисабз барои мубориза бо малаҳ як гурӯҳ русҳо омада буданд, ки ба роҳи ӯрдуи малаҳ ё бевосита ба болон худӣ малаҳҳо ким-чӣ гуна захири сабзранг, ҳокан маргимуш ва дигар чизҳоро пошнда онҳоро мекуштанд. Дастан малаҳкуш дар бозгашт барои марқабо ва борҳояшонро то Самарқанд расонда додан ду-се нафар одам киро карданӣ шудаанд. Ошпони хумдончин Восеъ аз ин кор ҳабардор шуда Восеъро ба назди онҳо бурд ва ба хизмат қабул кунонд. Онҳо ба ҳар кадом одами кирошуда ғайр аз зоди ҷафар (хӯроки роҳ) боз панҷсумӣ пули русӣ ҳам доданӣ шуданд. Ин пули калоне буд, ки барои хизмати ду-се шабонарӯзӣ дода мешуд.

Восеъ бо ҳамватанонаш хайрбод кард. Даста пагоҳӣ пеш аз тулӯи офтоб ба роҳ афтод.

Малаҳкушо чор нафар буданд, чорумашон як нафар тотори қаднасти миёнсоле буд, ки хизмати тарҷумонии дастаро адо мекард. Ӯ ғайр аз забони ӯзбекӣ камтар тоҷикиро ҳам медонист.

Қалони даста як руси нисбатан ҷавони борики чашмқабуди малламӯе буда, ба таваш либоси низомӣ дошт, вай савора пеш-пешӣ даста, аз тобеони худ як сӣ-панҷоҳ қадам пештар мерафт. Хеле камгап ва доим ғарки кадом як фикру хаёле буд. Ба хизматгори кирокардааш коре надошт ва ҳатто аз будани онҳо гӯё ки беҳабар буд. Тавиҷо як воқеан хурд диққати ӯро ба онҳо ҷалб кард. Воқеа ин аст, ки дар қарибни деҳаи Чом кӯтале аз пеш баромад, Восеъ дар вақти ба кӯтал баромадан аз аспни қабуди саворини худ пиёда шуда, онро етал карда баромад. Асп бори қазой ҳам надошт ва холо он қадар монда ҳам нашуда буд. Магар ҳамин чиз шарикӣ Восеъ—мардаки сиёҳгунаи қадбаланди шахрисабзиро, ки савори аспни дигаре буд, хайрон кард, ки ӯ ба Восеъ гуфт:

— Аспат камбор, бардам-ку, чаро пиёда шудӣ?

— Ту ҳам пиёда шавӣ, бад намешуд,— ҷавоб дод Восеъ.

— Барон чӣ ман пиёда мешудаам? Асп маро ба кӯтал наба-
рорад, вай ба ман чӣ даркор? — гуфт мардак.

— Ба ҷонвар зӯр овардан хуб нест.

— Э, савор шуда гир, нодон! Асп аспи урус-ку, зӯр биёад
ба ману ту чӣ?

— Нодон худи ту будай, ки ба ман ҳамин гапро мегӯӣ! —
чаҳлаш омада гуфт Восеъ. — Ба ҷонвар раҳм намекуӣ. Магар
аспи урус асп нест? Ё асп ҳам кофиру мусулмон дорад?

Ин гуфтугӯро тотор шунида, ба калони даста чизе гуфт —
аз афти кор тарҷума карда дод. Руси малламӯӣ истода ханди-
ду ба Восеъ нигарист. Кӯхистонии кӯху кӯталгард зери офтоби
сӯзон дар роҳи санглох аспашро етал карда пиёдаву пойлуч,
чусту чобук баробари саворони дигар ба кӯтал мебаромад. Дар
болои кӯтал роҳ ҳамвортар мерафт, Восеъ боз аспро савор
шуд. Калони даста аз паҳлуи Восеъ ва тотори тарҷумон аз
паҳлуи дигари ӯ асп ронданд. Калони даста ногаҳон ба забон
омада ба гап пурсидан аз Восеъ шурӯъ кард. Пурсишҳои ӯ ва
ҷавобҳои Восеъро тотор ба якдигарашон тарҷума карда метод.

— Аспдӯст будай, маркабро дарег медоштаӣ, офарин! —
Восеъро таъриф карда монд калони даста.

— Асп рафики роҳ, дӯсти одам аст, — гуфт Восеъ, — ба дӯст
ҷабр кардан ғуноҳ аст.

Ин гап тарҷума шуда буд, ки калони даста сари тасдиқ ҷун-
бонида ба ғуянда бо назари диққат нигоҳе карду боз гуфт:

— Ба кӯтал баромаданатро дидам. Зӯр будай. Бисёр ода-
мон дар роҳи ҳамвор ҳам ин хел қадам наменартоянд. Кӯхис-
тонӣ буданат аён.

— Ҳамин ҳам кӯтал шуд, тӯра? — хандид Восеъ (чун мар-
даки шаҳрисабзӣ ба калони даста «тӯра» хитоб мекард, Восеъ
ҳам аз ӯ ёд гирифта буд). — Дар кӯхистон мардуми мо пиёда
бо як ман бор ба чандин ағба мебароянд. Асп монда мешавад,
кӯхистонӣ монда намешавад.

Дар байни гуфтугӯ калони даста ногаҳон пурсид:

— Амир хуб аст? Фуқарояшро дӯст медорад?

Восеъ тааммул карда ҷавоб дод:

— Амиро ман факат як бор дар Қаршӣ дидам, тӯра. Ба
вай қорам назфтидааст. Аммо агар ҳокиму рансу қозию амлок-
дорони амиро пурсед, фуқаро аз онҳо безоранд.

— Безор? — гашта пурсид руси малламӯӣ.

— Ҳазор маротиба безор, — гуфт Восеъ. — Онҳо одам не,
ҳама гургу палаңгони гуруснаанд, тӯра. Фуқароро ғусфандвор

медаранд... Ман ҳаёл карда будам, ки амалдорони бад, бераҳм, дузд, порахӯр ба кӯхистони мо мераванду амалдорони ин та-
рафҳо боинсофтаранд, чунки ба чашми амир наздиканд — аз
амир метарсанд. Аммо дидам — зоти ҳамаашон як будааст. Яке
аз дигараш батар.

Восеъ атвору кирдори амлоқдорони Ховалингу Сарихосор-
ро мисол овард, воқеан ҷаримакашнн ҳудаи ва ҳабси Назирро
нақл кард. Ӯ Назирро ба худ бародари қиёматӣ, «дудунъей»
номида буд, ки рус ҳам, тотор ҳам ба ин нуқта мароқи ҳосе
зохир карданд. Наҳод, ки Восеъ маҳз аз пан ҳалосии Назир ин
ҳама сарсонӣ ва машаққати мусофиратро ба гардан гирифта
бошад?

Восеъ дид, ки ҳамсӯҳбатонаш як қадар дар таъҷҷуб монда-
анд. Рус ба рӯи Восеъ, мисли ин ки ўро пеш аз ин дар кучо ан-
дани худро ба ёд меоварда бошад, бо диққати бештаре нигоҳ
мекард. Ӯ боз похост пурсид: агар аз халки кӯхистон пурсанд,
ки оё фукарон подшоҳи рус шудан меҳаҳад ё не, фукаро чӣ ме-
гуфта бошанд? Худи Восеъ ба ин чӣ мегӯяд?

— Ман урусро бори аввал дида истодаам,— ҷавоб дод Во-
сеъ,— чӣ хел будани онҳоро намедонам. Дар кӯхистони мо як-
то-нипто одамони ҷаҳонгашта мегӯянд, ки урус зақун* гуфтани
як ҷиз дорад, он зақуро подшоҳашон дар ҳазина андохта мон-
дагӣ; подшоҳ ҳар касеро, ки амалдор таъин кунад, ба вай ҳа-
мон ҷизро бароварда нишон медиҳад. Дар зақун чӣ хел фука-
родорӣ кардан, чӣ қадар хироҷу зақот гирифтани, мардумро бе-
наҷҳ зиндон накардан, ҷарима накардан, азоб надодан, ҳамааш
гуфта шудагӣ, амалдор аз ҳамон зақун берун баромада наме-
тавонистааст; агар берун барояд, подшоҳ дарран он амалдорро
аз амал мефуровардааст.. Ҳамин рост бошад ё дурӯғ?

— Агар рост бошад-чӣ?

— Рост бошад, кори нағз, соҳ будааст.

— Агар рост бошад, фукарон подшоҳи рус шудан меҳаҳад?

— Подшоҳи одилро кӣ намеҳаҳад? Ҳама меҳаҳанд!

— Кофиро бошад ҳам майлаш?

— Подшоҳи кофири одил аз подшоҳи мусулмони золим сал
бор бех.

Руси малламӯй як дам ба андеша рафта, ба ёли аспаш чашм
дӯхта роҳ паймуд ва баъд боз ба суҳан даромад. Гуфт, ки Во-
сеъ марди оқил, далер, ҳақгӯй менамояд, аммо ў, яъне калони

* Зақон, қонуи.

даста, боре то Хисору Кӯлоб рафта буд, тоҷикон ба назараш мардуми дарундор, муғамбир, хилагар намуданд... Сабаби ин чӣ бошад?

Акнун ин дафъа Восеъ дар андеша монд. Бори аввал буд, ки вай дар бораи халқи худаш чунин ақидаеро мешунид.

— Агар ту амалдорон, сипоҳиёро гӯӣ, галат ҳақ, тӯра,— гуфт ӯ,— дар байни онҳо ягонто одами дилсоф нест. Ҳамаашон қачдиланд, ҳаромхӯранд. Давлатманд бошӣ, хушомадат мегӯянд, фақир бошӣ, сангат мезананд. Мо мардуми беозорем, тӯра, ба ҳеҷ кас бадӣ намекунем. Ҳар касе, ки ба кӯҳистони мо меояд, агар одами хуб бошад, сагворӣ газандаву гургворӣ дарранда набошад, мо иззаташ мекунем. Ҳар як тоҷики фақир чизе, ки дар бисоташ бошад, хоҳ якто нонаш ва хоҳ як каф талқонаш бошад, ба пеши ӯ меоварад... Эҳтимол, тоҷиконро ба ту ҳамун амалдору сипоҳиён бад карда бошанд, тӯра.

Дар ин ҷо ба ёди Восеъ ҳикоят, ки як вақтҳо дар Норинч аз бобояш Белақ шунида буд, омад. Ӯ ба рост будани ин ҳикояти афсонавӣ ҳеҷ шакку шубҳае надошт.

— Мардуми мо нақле доранд, гӯш кун, тӯра, ман ба ту би-гӯям... Бобоҳои мо, тоҷикон, дар замонҳои қадим аз Балх омада дар кӯҳистон ҷойгир шуда будаанд. Баходур будаанд онҳо, хунарманд будаанд, ҳар кадомашон чандин хунар медонистаанд. Кӯҳистон ҳама гургхонаву шағолхона будааст, онҳо ободаш кардаанд; сангҳоро ҷида, замин кушода деҳқонӣ кардаанд. Боғу бӯстонҳо кардаанд. Дар кӯҳҳои баланд шахру қалъаҳо сохтаанд. Баъд ҳамаашон даст ба каланду досу поза шуда, шамшерзаниро кам-кам аз ёд баровардаанд. Шамшерхоширо ба шифту девори хонаҳо овехта монда будаанд, ҳамааш занг задааст; ҷон ҷақар-ҷақари шамшерзанӣ, тақар-тақари суми аспон, гулгули ҷангро нағман наю созу думбра гирифтааст. Аспони бодпони майдонтоз ҳама корзада, зоташон вайрон шудаасту ба яккамехҳои онҳо бобоёни мо гову ҳар мебастагӣ шудаанд. Як вақт аз тарафи Чинмочин душман пайдо шудааст, лашкараш мисоли мӯру малах. Бобоёни мо аз барон ҷанг шамшерхоро кашидани шаванд, шамшерҳо аз ғилоф намебароянд; ҳама занг зада ба ғилофҳо часпида мондаанд. Душман мамлакатро зер кард — гирифт, гурехтагӣ гурехт, мондагӣ монд. Қалъаҳо вайрон, шахру кишлоқҳо ҳароб, кишту боғу бӯстонҳо поймол шуданд. Сипоҳи душман даст ба ғорату яғмо зад, занону духтарони зеборо асир кард, бурд. Гурезаҳо тору камари кӯҳхоро ба худ макон сохта зиндагӣ карданд, боз зиёд шуданд. Ҳозира тоҷи-

кони кӯхистонии мо авлоди ҳамон халқи гурехтагӣ будаанд. Аз
 ҳамон вақт ин ҷониб тоҷикон ҳар одами бегонаро бинанд, метар-
 сидагӣ шудаанд, дарундору кинадор шудаанд; сиррашонро ба
 бегона намегуфтагӣ шудаанд. Душман ба сари онҳо аз худаш
 миру ҳоким, рансу қозӣ, амлоқдору дорута монд, ҷабру зулмро
 аз ҳад гузаронд. Чандин моҳу сол гузашт, аз миёни халқ Фароз
 ном аз марди доно баромад, ба халқ гуфт: «Ман Мадина ме-
 равам, арзудоди халқро ба халифа мерасонам». Ҳоким тобеи
 Умархалифа будааст. Фароз аз биёбонҳои беоб, аз дарёҳои
 шӯр, аз ҷангалҳои Мозандарон гузашт, бо ҷӣ қадар азобу машақ-
 қат ба Мадина расид. Дид як пирамарди нуронӣ дар пешни хо-
 нааш лой андохта хишти хом рехта истодааст, Фароз пурсид:
 «Бобо, ҳован халифа кучо бошад, намедонӣ?» Пирамард гуфт:
 «Ба халифа ҷӣ қор дорӣ?». Фароз гуфт: «Аз Машриқзамини ома-
 дам, аз болои миру ҳокимонии золим арздорам» — «Миру ҳоким ҷӣ
 зулм карданд, ки ту аз Машриқзамини дур азобу машаққат ка-
 шида ба арз омадаӣ?». Фароз гуфт: «Маро бин, бобо, ман ҳоло
 сӣ солро ҳам пур накардаам, лекин монанди пири шастсола ме-
 наоям. Аз ҷабру зулми ҳоким, рансу қозӣ, амлоқдор ҳамин
 ҳел шудам; тамоми халқ монанди ман аст». Пирамард ғамгин
 шуд, аз ҳокиму амалдорон дар ғазаб шуд, гуфт: «Халифа худ
 ман ҳастам. Дидӣ, ман халифа бошам ҳам, худам лой меандозам,
 хишт мерезам; дар бисотам ғайр аз ҳамин яктаҳу ҷоман кӯҳна
 дигар нӯшок надорам. Ман арзи тӯро шунидам, ғамин фақирони
 тоҷикро дониستم, акнун ман як фармон навишта ба ҳоким мефи-
 ристонам, ҳоким ва амалдорон минбаъд ба фуқаро ҷабру зулм
 намекунанд». Ба Фароз фармуд: «Хам шав, писар!». Фароз ҳам
 шуд, халифа як хишти тарро ба пушти ӯ гузошта бо ангишташ
 ба рӯи он хишт хат навишт, мӯҳри худро ба хат пахш карду
 гуфт: «Равон шав, писар, ҳамин хиштро бубару ба ҳоким нишон
 бидеҳ!». Фароз ба ватанаш баргашта хиштро ба ҳоким нишон
 дод, ҳоким фармони халифаро ҳонда тарсид, баъд даррав хи-
 рочу закотро кам кард. Тоҷикони фақир сабукбӯр шуданд, шо-
 дӣ карданд, халифаро дуо карданд. Чандин сол осуда зистанд.
 Умархалифа аз олам гузашт, ҷон ӯро халифаҳои дигар гирифт-
 танд; амиру ҳокимон дигар шуданд. Онҳо хишти халифаро гум
 карданд ё шикастанд, аз пан мону дунё шуданд, халқонро ба
 тоб гирифтанд: пул бидеҳ! ғалла бидеҳ! қорво бидеҳ! аспу улаи
 бидеҳ! қарбосу алоча бидеҳ! пӯсти савсор бидеҳ! гулому қаниз
 бидеҳ! ҳаси ҷаптора бидеҳ! мардикори муфта бидеҳ! симу зар

бидех! хушку тар бидех! ҳар чӣ дорӣ бидех! Оташи ҷабру зулм боло гирифт, забона зад. Халқон сӯхтанд...

Тотор сухани Восеъро пора-пора тарҷума мекард, руси малламӯй мешуниду гоҳ ба ризоят, гоҳ ба таъҷуб ва гоҳе ба таассуф сар меҷунбонд; баъзан бо тарҷумон ким-чӣ саволу ҷавобе мекард.

Дар охир ӯ боз аз Восеъ пурсид:

— Пештар, вақте ки амири Бухоро кӯхистонро ханӯз ба худ тобеъ накарда буд, аҳволи фуқаро чӣ гуна буд? Магар мирон, ҳокимон аз фуқаро хироҷ намегирифтанд?

— Мегирифтанд, албатта,— ҷавоб дод Восеъ,— аммо гирифтани то гирифтани фарқ дорад, тӯра. Он вақт агар аз шӯрбонӣ каллапачаи фуқаро каллаашро мебардоштанд, лоақал почтааш мёмонд. Акиун амалдорони амир каллашӯрборо бо дегаш мебардоранд ва баъд аз он омада пӯсти ҳайвони каллашӯрбо шудагиро талаб мекунанд. «Дузд бошӣ ҳам баинсоф бош» гуфтаанд, мирон ба ҳар ҳол тағҷой, ки буданд, ба халқ он қадар бегона набуданд, «дуздони баинсофтар» буданд. Амалдорони амир бошанд, дуздони баинсофанд, балки ҳаргиз аз кӯчан инсофу адолат нагузаштаанд.

— Сарихон, мири пештараи Кӯлобу Балҷувон, мири одил буд мегӯянд, рост аст?

— Рост. Шумо ӯро Сарихон мегӯед, мо Мири Зард мегӯем; асли номаш Саидбек Валамӣ аст. Марди худотарс буд, адолат мекард... Дар Балҷувон як фолбин фол дидааст, фолаш баргаштани Мири Зардро нишон додааст. Мӯсафедони мо мегӯянд, ки ӯ, албатта, ягон рӯз гашта омада мулку давлаташро аз амир зада мегирад...

Қорвонҷаи малахкушон ба деҳаи Чом расида шаб дар он ҷо монд. Пагоҳӣ дар вақти ношито калони даста Восеъро ба наздаш ҷеғ зада бо қалам сурати ӯро кашидани шуд. Вале «мусулмонӣ боимон» намехост, ки сурати ӯро кашанд, ӯ дар дили худ аз ин қор як навъ тарси мавҳуме ҳис мекард. Тарҷумон ӯро ба-зӯр розӣ кард:

— Аз чӣ метарсӣ? Ин ҳеҷ зарар надорад. Ту ба тӯра маъкул шудай, ӯ туро марди баҳодурнамо, кӯхистонии асил мегӯяд. Сурати туро барон ёдгорӣ кашидан мехоҳад.

Восеъ бо исрори тарҷумон як дам дар рӯ ба рӯи сураткаш ором нишасту баъд боз бо чӣ хаёле аз ҷо бархост:

— Садқат бишавам, тӯра, маро хуй кун. Ман намехоҳам.

— Шуд, тамом шуд,— хандид калони даста.

Восеъ ба вараки дафтари ӯ нигоҳ карду дар сурат худро шинохта ба хайрат монд: тарҳи рӯи ӯ бо ришу саллааш айнан кашида шуда буд.

— Урус хунараш бисъёр аст мегуфтанд, як хунарашро акнун худам бо чашмам дидам,— завқ карда хандида гуфт Восеъ.

Ба Самарқанд рӯзи саввум вақти пешин расиданд. Ба рӯи хавлии як бинои сафед даромаданду дар он ҷо хизматгорино ҷавоб доданд.

Восеъ панҷсӯман коғазиро дар нӯги миёнбанди карбоси худ маҳкам баста бо ҳамроҳии Пӯлдошбой (шарикхизмати ӯ — мардаки шаҳрисабзӣ номаш Пӯлдошбой буд) равон шуд. Дуяшон ба ҳаммоми маҳаллӣ даромада бо хузуру ҳаловат як-ду соат оббозӣ карданд.

Восеъ дар Шаҳрисабз ҳам, дар ин ҷо ҳам аз ҳарчӣ зиёдтар ҳаммомро хуш кард. Ҳаммомҳои гарми сангини гунбазшакл, тоқу равоқдор, дарун ба дарун, гармхонаву сардобадори ин шаҳрҳо, хусусан аз онӣ Самарқанд, ба ҳаммомҳои оддӣ Балҷувону Кӯлоб ҳеч ба муқоиса намеомаданд, чунон ки масҷиду мадрасаҳои он тарафҳо низ ба масҷиду мадрасаҳои бошукӯҳи кошникорини ин шаҳрҳо баробар шуда наметавонистанд.

Роҳбалад Пӯлдошбой буд, ки пеш аз ин ҳам чандин бор ба Самарқанд омада буд ва шаҳрро нағз медонист. Дуяшон баъди ҳаммом ба ошхона даромада, бо нонҳои ширину хушгӯвори самарқандӣ шикамашонро сер карданду аз он ҷо баромада, дар самоворхона нишаста се-чор чойнак чой кабуд нӯшиданд. Самоворхона дар паҳлӯи мадраси Бибиҳоним воқеъ шуда буд. Биниш боазамати мадраса бо гунбазҳо, манораҳо, тоқу равоқҳои кошникорини дурахшонаш ба ёди Восеъ кӯҳи Чилдухтаронро меовард, ки аз саҳни хавлии дараимухторини ӯ дар тарафи офтоббаро намудор буд.

Шаб ҳар ду мусофир бо руҳсати самоворчӣ ба кунҷаки ториктари самоворхона ҳазида ҳоб карданд...

БОБИ ЕЗДАҲУМ

Пагоҳӣ баъди ношто Пӯлдошбой ба дидани ким-кадом ошнони самарқандӣ худ ба гузари Хўчааҳрор рафт. Восеъ баромада раставу бозорҳоро ҷарҳ зад.

Дар бозори ангишт ӯ ба ду нафар ҳаммоли кӯлобӣ дучор шуд. Се ҳамватан ба самоворхонаи сари кадом ҳавзе рафта,

дар болон кат чой нӯшида, пурсупос карда нишастанд. Дар байни гап яке аз ҳаммолон гуфт:

— Ман шунидам, дар Шохизинда як нафар кӯлобӣ ё балчувонӣ ду-се ҳафта боз ба чилла шишта будааст.

Баъд ӯ накл кард, ки дини ангишти харидан як нафар самаркандиро бардошта ба тарафи Шохизинда рафтааст, вақти бозгаштанаш дар пеши дарвозаи Шохизинда шайх мазор ӯро чеғ зада, кучой буданашро мепурсад; чун кӯлобӣ будани ӯро мефаҳмад, мегӯяд: Кӯлобӣ бошӣ, чаро аз ҳамватанат хабар намегирӣ, ки бечора як моҳ боз дар ин ҷо чилла ништа қариб ба ҷон қандан расидааст?». Кӯлобӣ мепурсад: «У кист, номаш чист?». Шайх мегӯяд: «Кӣ буданашро намедонам, номашро ҳам фаромӯш кардам, аммо ҳудаш аз тарафҳои Кӯлоб аст, ғариб аст, дар ин ҷоҳо ягон ёру ошнояш ҳам набудааст, ки аз аҳволаш хабар гирад».

— Ту хабар нагирифтӣ? — пурсид Восеъ.

— Холо не. Имрӯз ин гапро ба Шариф гуфтам, — ҳаммол шарикашро нишон дод, — бегоҳтар дуямон меравем, мефаҳмем.

Восеъ ҳайрон шуда фикр кард: он кадом кӯлобӣ будааст, ки ба Самарканд омада чилла менишастааст? Чилланишини мусофири кӯхистониро ӯ дар умраш нашунида буд.

Баъди пешин ҳар се мусофир ба дидани ҳамватани ношӣносашон рафтанд.

Восеъ Шохизиндаро ба қиёси мазорҳои кӯхистони ҳудаш як мазори муқаррарӣ гумон мекард, яъне нимвайрона бинои хистинӣ ё сангинест, ки ба тораи ду-се гунбази хурду калон, ба паҳлуяш панҷ-шаш дар хучраву хонакоҳ дорад ва чор-панҷ бех саздан пир ҳам ба болояш ва сахнаш сояандоз. Аммо ӯ дар ин ҷо қатори кӯшқу айвонҳои мӯхташаман шохонаро дида дар хайрат монд. Қошини осмониранги тоқҳо, равоқҳо, гунбазҳо, манорҳо дар офтоб дурахшида қашми бинандаро хира мекарданд. Қатбаҳо — хатҳои сафеди панҷарамонанди печ дар печ, ки дар он тоқху равоқҳо ва манорҳои нилгун ва бар рӯи қабрҳои мармарӣ нақш ёфтаанд, мисли кадом як тилисмоти пиндоштиву ҳаёли ба назар менамуданд. Мусофири мо ин наваъ санъатҳо, ин гуна шукӯху зебоиро дар умраш надида буд. Ӯ қашмонаш гарки тамошо, бо зинапояҳои баланди хистин боло мерафту гумон менамуд, ки гӯё дар даруни кадом як қасри афсонавӣ гардиш карда истода бошад. Яке аз шайхҳо ба якҷанд нафар зиёратчиёни мазор қабрҳои мармарини дар даруни айвонҳои нақшин ҷойгирiftаро нишон дода мегуфт: ин оромгоҳи фалон

лашкаркаши Темури Ланг ё фалон набераи ӯ, инаш қабри фалон бузургвор, фалон амир аст ва ҳоказо...

Ҳамватанон аз мутаваллин мазор чилланишини кӯлобиро пурсон шуданд.

— Ҳаст,— гуфт мутаваллин солхӯрда,— се ҳафта шуд, ки дар чилла нишастааст. Ба мазор як чиз садақа кунетон, баъд ман шумоёро ба чиллаҳона дароварда ҳамшахриатонро нишон медиҳам.

Ҳаммолон пул надоштанд, Восеъ аз ҷониби сеяшон нимтаңгагӣ якуним таңга бароварда ба мутаваллӣ дод. Мутаваллӣ шайм дар даст онҳоро аз роҳравҳои борику торики зинапоядор гузаронда ба ким-кадом таҳхонаҳои зах ва хунук даровард. Мусофирони мо дар нимторикӣ ҳам шуда аз паси мутаваллӣ мерафтанд, дар чандин ҷой сарашон ба сақфу шифтҳои паст ва деворҳои хиштӣ хӯрд.

Дари ҷӯбини як таҳхона монанди хир-хири ҷонкани кампирҳо садое бароварда кушода шуд, мусофирон аз қабон мутаваллӣ ба як хучраи гумбазшакли зеризаминӣ даромаданд. Ин ҷо яке аз чиллаҳонаҳо буд. Дар девори дарунии он ба ҷои дар пардан сафеди овехта шуда буд.

Мутаваллӣ пардари бардошт, кӯхистониён аз он ҷи дар пушти парда ба назарашон ғалтид, беҳтиёр ҳаросида қадам нигоҳ доштанд. Рӯшноии шамъи мутаваллӣ ба рӯи захири мурдамонанди марде тофт, ки ниҳоят лоғару нимҷон ва ришу мӯи сари дарозаш дарҳам печида, дар миёнҳои чиллаҳона қарахт нишаста буд. Бо даромадани ӯ он мард ягон ҷунбише накарда, дар ҳолате ки қорзону зада сар ба зер афканда, дастҳояшро бар рӯи зонувонаш гузошта буд, нишастаи гирифт. Дар пешаш ғалат як обдасти сафолӣ ва як косаи сафолӣ истода буд.

Мутаваллӣ ба он марди мурдамонанд гуфт:

— Нигоҳ кун, банди худо, ҳамватанонат ба дидани ту омадаанд.

«Банди худо» охира сар боло карда ба даромадагон нигарист. Чашмонаш ва руҳсараҳояш фуру рафта, биниаш бориқ гашта буд. Ба саломи омадагон базӯр сар ҷунбонида бо лабони беҳуни парсингбастааш пичиррос зада алек гирифт. Чангаки нигоҳаш як лаҳза бар рӯи Восеъ андэрмон шуд, чашмонаш калонтар кушода шуданд; ӯ бесаранҷом шуда, ҷунбида, овози ҷазине баровард:

— Восеъ!.. Ин туй?..

Восеъ дурусттар зехи монда Назирро шинохт... Аз ҳайрат дахонаш во шуда монд. Забонаш ба зудӣ ба гуфтор ҳам наёмад.

— Назир!.. Бародарҷонам!..— ӯ ба зону ғалтида Назирро бағал карду кӯдаквор ғиръяро сар дод.

Бинед, аз он Назири чорпахлу, аз Назири шикорчини кӯҳгарди пахлавон чӣ мондааст! Сояе мондаасту халос.

Ба чашми ҳаммолон ҳам об омад, онҳо бо остинҳои даридаи чомаҳои садьямоқашон ашки чашмҳоишонро пок кардаид. Мутаваллӣ бо як даст шамъро нигоҳ дошта ва бо дасти дигар рӯшашро ғирифта бо камоли таъҷҷуб ба Восеъ ва Назир менигарист.

— Магар ӯ бародари туст?

— Ҳо, таксир, — гуфт Восеъ. — Ман аз Балҷувон ба суроғи ӯ омада будам, яқуним моҳ боз ӯро мечӯям. Аз ёфтаниш ноумед шуда ба ватанам баргаштани будам, шукр имрӯз аз шарофати ин ҳамватанон, — ӯ ба ҳаммолон нишора кард, — бародарамро ёфтам.

Назир сари худро ба китфи Восеъ гузошта, чашмони хушкашро пӯшида орому хомӯш менишаст. Зоҳиран ӯ на ёрон ғай задан дошт ва на маҷоли ғиристан.

— Бародари бечораам, ғарибам... Ин чӣ кулфате буд, ки ба сари ту омад?.. Ту чӣ тавр ба ин зиндон, ба ин лаҳад ғалтидӣ?..

— Такдир... такдир... — пичиррос мезад Назир.

— Ту зиндону лаҳад нагӯй, ки кофир мешавӣ, — Восеъро насихатомез оғоҳ карда монд мутаваллӣ. — Астағфируллоҳ гӯй, бандан худо, ин ҷо чиллаҳонан хазрати Шохизинда аст. Дар ин ҷо бандагонӣ осӣ ба даргоҳи худо тавба мекунанд, аз гуноҳ пок мешавад. Ин мард намедонам чӣ гуноҳе карда будааст, як нафар ҳамшахрини муллояш вайро ба ин ҷо оварда монд. Мебояд, ки вай чил шабу чил рӯз дар ин чиллаҳона нишаста, рӯзе ба дуто нон ва як коса об каноат карда ба даргоҳи ҳақ тавба кунад.

— Ин бечора гуноҳе накардааст, ки тавба кунад, таксир, — гуфт Восеъ. Ақиқи боз овози ӯ монанди пештара батамкин ва ҷиддӣ гашта буд. — Гуноҳаш ҳамин ки ғариб аст, бекасуқӯй аст. Гунаҳгор он ноинсофоне ҳастанд, ки ба ӯ тӯҳмат карда дар ин балоҳо андохтаандаш. Ба чилла онҳо шинанд!

— Тавба кун, эй мӯъмин, тавба кун! Банда бегуноҳ намешавад. Ҳаман мо ба даргоҳаш гунаҳгорем, оснем.

— Ӯ мурда мемонад, таксир; бинед, маҷоли ҷунбиданаш ҳам

намондааст. Ман имрӯз дарак карда ягон ҷой меёбаму пагоҳ
ӯро гирифта мебарам; то тавонистанам як-ду ҳафта ӯро парво
мекунам, ки ба худ ояд.

Назир боз бо овози хастан нимшунаво гуфт:

— Мадрасаи Тиллокорӣ бирав. Муллосафар дар он ҷост.
Сро пурс. Мадрасаи Тиллокорӣ... Ӯ маро ба ин ҷо овард...

Ҳаммолон Восеъро аз Шохизинда рост ба Регистон бурда
мадрасаи Тиллокориро нишон доданд.

Ӯ аз муллоҳон дар таги пештоқи мадраса нишаста Мулло-
сафарро пурсид, онҳо хучраи муллоро нишон доданд ва гуф-
таид, ки ӯ ду-серӯза ба қадом ҷое баромада рафта буд, бояд ҳа-
мин рӯз ё пагоҳ омада монад. Дари хучраи мулло қуфл буд.

Восеъ боз ба Шохизинда рафт. Дар қарибии мазор бозор-
ҷае буд, ӯ дар он бозор як коса шир, дуто кулчаи ширмол ҳа-
риду мутаваллиро ёфта ба дасташ дод, хоҳиш кард, ки ба На-
зир расонад. Худаш то шаб ду бор ба мадрасаи Тиллокорӣ раф-
та хабар гирифт, аммо дари хучраи Муллосафар ҳамоно қуфл
буд.

Мулло фақат бегоҳини рӯзи дигар пайдо гардид. Восеъ ба қа-
бати дуввуми бинои мадраса баромада ба хучраи тангу тор ва
бетирезаву раванзае дохил шуда, пирамарди харобаки гардан-
борик ва рангзардери дид, ки дар паси хонтаҳтаи пастак ни-
шаста, китобро бо ду даст ба чашмони айнақдораи наздик
бурда мутोलла мекард. Дар фарши хиштини хучра намаи да-
рида, кӯрпачаи кӯҳна ва лӯлаболиште чиркин, бар рӯи хонтах-
та даволу қалам ва чанд нусха китоби дигари фарсуда паҳну
парешон хобида буданд. Дар кунҷи поёни хучра ба паҳлуи
дар оташдони ва дар болои оташдон дегҷае ба назар мерасид.
Аз покизагии даруни оташдон ва набудани ҳезум маълум шу-
да меистод, ки дар таги дегҷа дербоз оташ дарнагирфтааст.

Дар ҷавоби саломи Восеъ пирамард сар боло карда аз паси
айнаки ресмонбандаи хира ингоҳе карду бо як оҳанги мардум-
безорона гуфт:

— Ҳа, боз ин кист?

Восеъ аз ин муомила дар таъҷҷуб монд ва андак тааммул
карда гуфт:

— Ман аз Балҷувонам, домullo, додари Назирам.

Башараи Муллосафар карех шуд:

— Назир? Боз вай қадом Назир?

— Ҳамон Назире, ки шумо ўро дар Шохизинда пинҳон кардед.

Муллосафар ба саропон Восеъ бо назари шубҳаву санҷиш нигоҳ карда, ўро ба нишастан таклиф намуд.

— Бишин охир, чаро рост менстӣ, пеши рӯшноиро гирифта? — гуфт ў. Таоруфи мулло ҳам тунди ситезаомез буд.

Восеъ дар пойгаҳ зону зад.

— Балчувонӣ ҳастӣ?

— Ховалингӣ ҳастам.

— Кӣ мешавӣ?

— Дар он ҷо дехкон, чувозкаш будам, дар ин ҷо мусофир. Назир додархондам мешавад.

Муллосафар ба саҳифаи китоби дар дасташ буда хатчинияк гузошта онро пӯшонду хастахолона пушт ба девор дода, айнакашро гирифта чашмони хастаи камнурашро бо ангуштонаш саҳт-саҳт молид. Ў акиун дар ҳаққи Восеъ аз шубҳа баромада, омодаи бо ў пурсупос кардан шуда буд.

— Ба ту кӣ гуфт, ки Назир дар Шохизинда аст?

— Дар бозор ба ду мардикори кӯлобӣ дучор шудам, ҳамонҳо гуфтанд. Онҳо ба хонаи як шайхӣ Шохизинда ангишт бурда буданд, шайх ба онҳо гуфтааст, ки ҳамватани шумо дар ин ҷо чилла нишастааст, биравед, хабараш бигиред. Дина ҳамроҳи кӯлобиҳо рафтем, хабар гирифтем.

— Ўро дида?

— Дидам. Дар таҳи мазор нимзиндаву ниммурда шиштааст.

Пас аз ин Восеъ аз саргузашти худ гап зад, воқеаҳои Шахрисабзро гуфт, ёфт шудани кушандани ҳақиқии Иноятуллобӣ ва акиун бегуноҳ баромада аз хатар раҳо ёфтани Назирро нақл кард. Муллосафар чашмонашро нима пӯшида дар ҳолати муурокаба, гӯё ки пинак рафта, ҳикояи Восеъро як навъ бедиккату эътино гӯш кард. Баъд мисли ин ки ҳудаш барои ҳудаш воқеаи гузаштаеро ба хотир меоварда бошад, чунин гап сар кард:

— Худи ман ҳам сариҳосорӣ ҳастам. Аз Шахидонам, Назир аз Афардӣ. Яқдигарро аз хурдӣ мешиносем, як вақтҳо қатии ў дар пеши домулло Ҳакими сариҳосорӣ сабақ ҳам хонда будем. Назир дар Самарқанд будани маро, дар ҳамин хучра нишаста-намро мединист: вақте ки муфтини самарқандӣ — соҳибӣ ҳамин хучра бо ман дар Бухоро шинос шуда, «ба ман якҷанд нусха китобат карда медиҳӣ» гуфта, маро бо ҳудаш ба Самарқанд меовард, ман дар роҳ дар Шахрисабз, Назирро дида будам, вай

дар он вақт ба дари ҳамон бойбачаи мактул хизмат мекард; ман ба Самарқанд расида дар кучо манзил карданамо ба Назир гуфта будам... Як шаб дари хучра так-так шуд, хеста шамъро даргиронда дарро кушодам, бинам ки як марди мӯйсару ришаш расидагӣ, сару танаиш пор-пора, пойлуч истодааст. Аввал ўро нашинохтам, баъд гап зада буд, ки шинохтам — Назир будааст. Аз Шахрисабз гурехта, монанди дуздон дар кӯху даштҳо пинҳон шуда, шаб роҳ гашта, охир ба Самарқанд расидааст. Маро пурсуков карда ёфтааст. Қулфатҳои кашандаашро нақл кард, ки агар ба санг мегуфт, санг об мешуд. Дониستم, ки бало ба сараш қоним аст ва қонаш дар хатар. Гуфт «ҳамватанам ҳастӣ, мадад хоста омадам». Андишидам, ки ўро чи кор кунам. Гуфтам «Ба Шохизинда мебарамат. Садқан сар, чорпанҷ танга ёфта ба даст мутавааллӣ медиҳам, ў туро дар чиллаҳонан мазор пинҳон мекунад. Ягон моҳ чилла менишинӣ, баъд... паноҳат ба худо».

Восеъ гуфт:

— Домулло, ман бояд ки Назирро ба Балҷувон гирифта барам, аммо ў бекуват аст, дармонаш нест. Ўро як-ду ҳафта парвариш кардан лозим, ки андак ба мадору қувват биёяд. Шумо, домулло, ба Назир ҳамин қадар неки кардаед, раҳмат, некиатон аз Назир ё аз ман нагардад, аз худо гардад. Акиун аз шумо илтимос ҳамин, ки домулло, боз як некиро дарёғ надореду ягон ҷои муносиб ёфта диҳед, ман Назирро ба ҳамон ҷо кӯчонам. Ҷои банҷора бошад ҳам майлаш, лекин он қадар қимат набошад. Ман камтар пул дорам, боз мардикорӣ, ҳаммолӣ карда як танга-ду танга меёбам. Агар Назир боз аз ин зиёд дар он шинад, ҷазир мешавад, домулло, мурда мемонад.

— Ачалаш нарасида бошад, наmemурад,— гуфт Муллосафар.— Чил сол вабо шавад ҳам, ачалаш расидагӣ memурад. Ту ғалатӣ гап мезанӣ, додар: ман ки худам дар ин шаҳр мусофирам, беҳбумонам, бекасам, барои Назирӣ ту ҷойро аз кучо меёбам?

— Охир, шумо ки мулло бошед, домулло, мардум шуморо иззат мекунанд, гапатоиро мегиранд. Магар аз ёру дӯстони мултомони шумо касе ёфт намешавад, ки як ғариби дардмандро як-ду ҳафта паноҳ диҳад?

— Худамро базӯр дар ҳамин хучра паноҳ доданд.

Восеъро ғам гирифт. Сарашро поин андохта фикр мекард, ки ҷӣ бояд кард. Мулло ҳам ба сукут рафт. Баъд гуфт:

— Хайр, Назирро ба ҳамин ҷо биёр. То ягон ҷои муносиб

ёфтанат вай се-чор рӯз дар ҳамин хучран ман хоб карда истад ҳам, мешавад.

Восеъ Назирро аз чиллахона бароварда ба ҳаммом бурд; ба сартарош мӯи ӯро тарошонд. Бо илтимоси вай ҳаммомчи барои Назир яктаҳу лозимии нимдошти карбосии ва як ҷоман алоҷан абра-астари кӯҳна оварда дода, аз Восеъ дувоздах таंगा гирифт.

Сипас мусофирон ба хучран Муллосафар равон шуданд.

БОБИ ДУВОЗДАҲУМ

Восеъ нимчорьяк гӯшту равғани гӯсфанд харида овард, хезум ҳам ёфта овард, сохиби хучра хомшӯрбо пухт. Ба Назир ним коса оби шӯрборо бо як бурда нон хӯрониданд; ӯ сер нашуда бошад ҳам, барои дафъан аввал аз ин зиёд хӯрок надодаанд, то ки меъдан аз гуруснагӣ фушурдашудааш ба ҳазми тамо оҳиста-оҳиста одат кунад. Бечора аз ин хӯроки гарм, ки дар чор ҳафтаи охир аввалин бор хӯрда буд, ва ҳам аз шодии дидори додархондааш мачолу қуввате ёфта, ҳатто дар сӯхбати баъдина ҳамроҳӣ кард. Албатта, дар беҳбудии аҳволи Назир хабарӣ аз таъкибу кофтуковӣ ӯ даст кашидани раису миришаби Шахрисабз низ бетаъсир набуд.

Пурсупос ва сӯхбат то гашти рӯз давом кард. Муллосафар намози пешинро хонда омада буд, ки сӯхбат боз авҷ гирифта то шом тӯл кашид. Ҳамватанони мусофир ба якдигар саргузаштҳои алампҳои худро нақл карда дарду ҳасрат менамуданд. Баъд аз намози ҳуфтаи хизматгори муфти аз хонаи хӯчаннаш як коса ош ва дуто нон овард, ҳарифон ин хӯрокро ҳам ба ҳам диданд ва баъд ҷой нӯшида боз сари сӯхбатро во карданд. Восеъ аз бозе ки ба сафар баромада буд, имрӯз якумин бор, мисли ин ки бори гаронеро аз дӯшаш фурӯ афканда бошад, дар худ сабуки ва хушҳолӣ хис мекард. Ӯ ва Муллосафар нишаста, Назир бошад баъд аз сарфи ду пиёла ҷои гарм бар болон намад дароз кашид баъд. Пиёлаи балғамии кадоқин дар байни Мулло ва меҳмонони ӯ беист радду бадал мешуд.

Восеъ воқеоти сафарашро аз Балҷувон то Самарканд бо шеваи кӯхистонии худ басо рағбину обдор нақл мекард. Он шаб гӯшҳои Мирзоакрамбой, Саидасрори мутаваллини мазори Хоча Балҷувон, ҳоким ва раису миришаби Шахрисабз ва бисёр шахсонии дигар бояд хеле тафсида бошад...

Муллосафар дар ҳаққи зақотчи собиқи Кабодиён гуфт:
— Бешак, ӯ боз тараққӣ мекунад, ба мансаби калонтар мерасад.

— Кӣ? Ҳамин Мирзои Қорӣ? — тааҷҷуб кард Восеъ.

— Бале, — тасдиқ кард Муллосафар, — ҳамин Мирзои Қорӣ ту.

Сухани Мулло муаммой буд, тааҷҷуби Восеъ ва Назир кам нашуд, зиёд шуд. Онҳо ба маънии «каромат»-и Мулло дар ҳаққи Мирзоакрамбой сарфаҳм нарафтанд.

Муллосафар маънии суҳанашро возеҳ кард:

— Ба қавли Эшонӣ маҳдум, — гуфт ӯ, — то муттаҳамӣ ва дайюси накуний, к... налесӣ, зердастиро зерӣ по накуний ва пӯст накуний, ба болон дину диёнат баромада на р..., дар мулки Бухор ба мансабу мартабае намерасӣ. Қорӣ туро ман мешиносам, вай аз ҳамаи харк...-онест, ки ҳамаи ин корхоро карда омадаанд ва агар бӯи нафъеву мансаберо шунаванд, боз зиёдтар мекунад. Амир ҳамин ҳел одамонро дӯст медорад, чунки онҳо аз ҷинсу зоти худаш мебошанд.

Восеъ, аз афти қор, ин гап барояш бисёр ғалатӣ ва шавқовар омада буд, ки як чунбида ба Мулло наздиктар нишаст. Охир, ин бори аввал буд, ки ӯ аз забони як нафар Мулло ин нафъ суҳанхоро мешунид. Муллоҳои шиноси Восеъ дар ҳаққи амиру амалдоронаш дар ғайбашон ҳам «шумо» гуфта бо таъзиму тақбир гап мезаданд.

— Эшонӣ маҳдум кист? — пурсид ӯ.

Муллосафар ҷавоб надода, чароғаки сиёҳро аз тоқча гирифта онро аз шӯълаи шамъ даргиронду шамъро хомӯш карда ба кунҷаки тоқча гузошт. Шамъро ӯ барои шуғли китобаташ сарфа мекард. Рӯшноии хучра хиратар шуда, аз шӯълаи чароғаки сиёҳ дар девори хучра сояҳои калони ришдори ду мард ба чунбиш омаданд.

Баъд Мулло боз дар ҷояш нишаста:

— Он кас пири ман, ходини мананд, — гуфту дигар дам назад. Аз афти қор, ӯ дар бораи пираш ва ходинаш ба меҳмонони омии худ аз ин зиёд гап задан намехост.

Дар байни сӯҳбат Муллосафар аз Восеъ пурсид, ки ӯ аз кӯхистон чӣ хабари хуше овард? Дар он ҷо зиндагӣ чи таъсир, нарху наво чӣ гуна аст?

Восеъ ба ӯ аз ватанаш чӣ хабари хуше расонда метавонист? Ду сол боз хушксолӣ ва қаҳтист. Нархи як ман гандум то ба сиюду танган подшоҳӣ баромад. Ин баҳор ғалла нағз рӯнда

дунбул шуда буд, аммо назар ба гуфтаи мардикорони балчувонӣ ва кӯлобӣ, ки Восеъ бо онҳо дар Шахрисабз дучор шуд, ба қарибӣ он тарафхоро малах пахш карда, киштҳои ғалларо хӯрда рафтааст...

— Мондағнашро малахи манғит меҳӯрад,— аз ҷояш нимҳез шуда гуфт Назир.— Дехкони худозадагӣ боз ҳам гушна, боз ҳам алафхӯр.

— Сазои шумо мардум ҳамин,— бзогоҳ таънаомез гуфт Муллосафар.— То вақте ки шумоён ҳама ба ҳокиму амалдорон фармонбардореду онҳо ҳар номаъкулие ки кунанд, дам назада гарданатонро ҳам карда меистед, аз гушнагию алафхӯрӣ ҳалос намешавед.

Ин гап боз ҳам ғалатӣ ва аз ғайриҷашмдошти кӯхистониёни мо буд.

— Чӣ тавр фармонбардор набошем,— хайрон шуд Назир,— охир мо фуқаро бошем, онҳо ҳоким бошанд, ҳукмашон ба фуқаро раво бошад...

— Ҳукми ҳоким ба шарте равоаст, ки аз шарият берун набарояд. Аммо бисёрин ҳукму фармонҳои амир ва амалдоронаш ҳилофи шарият аст, ботил аст,— Муллосафар як кул ҷойро фуру дода, бо овози паст, гӯё ки барон худаш гап мезада бошад, суханашро давом дод: — Гуфтаҳои Эшонӣ маҳдум ҳақ асту роист... Худон таоло аз ин амирони ҷоҳил, вазирони коҳил, сипоҳиёни гумроҳи гофил кайҳо рӯй гардондааст. Агар рӯй намегардонд, насоро сеяки мамлакаташонро зер карда намегирифт. Амиру амалдоронаш медонанд, ки давлаташон дер намеояд, Русия пагоҳ-фардо боқимондаи мулки амирро ҳам бо ҳамроҳии пойтахташ Бухоро зер карда мегирад, бинобар ин амир, ҳокимони қалъаҳо, амалдору сипоҳиён ҳар кадоме дар ғами худ мебошанд, «баъд аз сари ман офтоб набарояд» гуфта раиятро ғорат карда молу дунёи зиёд мекунанд, то ки баъди аз даст рафтани ҷоҳу мансабашон боз ҳам ба давлати неъмат зиндагӣ ба сар баранд. Мулк вайрон, шарият хор, дину диёнат зерӣ по... Уламон ҳақиқошӯнос ҷоқари амиру вазир шуда, манфиати ҳозираи худро мадди назар карда, «молу мулки фуқаро ҳамагӣ аз онӣ ҷаноби олай аст, раиятро ҳаққи моликият нест; агар амир ҳар чиз аз фуқарон худ ситонида гирад, ҷабру зулм накардааст, балки аз молу мулки худ гирифтагӣ ҳисоб мешавад» гуфта ғайрҳои номашрӯф* медиҳанд. Амир фосиқ ва гофил, вазир

* Номашрӯф — ғайришаръӣ, ғайриқонуний.

ноомил, раису козй ришватхор, мушриф молимардумхӯр, миршаб шарикн дузд, аминн бозор ҳаромхӯр, ноиб обфурӯш... Аз рӯи шарнати муҳаммадӣ ҳеҷ кадомн инҳо ҳаққи фармонравой кардан надоранд; агар касе ба ҳукму фармонҳои онон итоят накунад, гунаҳкору ёғӣ намешавад... Ҳар чизе ки онҳо ба номи хирочу ушру закоти савоим* аз фуқаро меситоданд, ҳама ноҳақ, ҳама яғмогарист...

Восеъ ба даҳони гӯянда чашм дӯхта карахт шуда монду Мулло гӯе ки дили Восеъро кафонда нигоҳ карда, дарду алами ӯ, рози ниҳони ӯ, ҳаёлу андешаҳои ӯро дарёёфта тафсир мекард. Назир ҳам дам ба дам нимҳез шуда гӯши росташро ба тарафи Мулло карда (зеро гӯши чапи ӯ андак вазнин буд) кӯшиш менамуд, ки ягон калимаи ӯро нашунида намонад.

— Давлати амир дер наменояд,— тақрор кард Муллосафар. — Ман дар китоби Алломи Дамирӣ хондам, он бузургвор мефармоянд, ки ҳар як подшоҳи шашум аз тахташ мегалтад, сарпагун мешавад. Музаффархон ба шумор амири ҳаштуми мангитӣ бошад ҳам, дар ҳақиқати амр амири шашум аст: амакҳои вай Ҳусейнхон ва Ҷмархон ҳар кадоме як моҳ-ду моҳ дар тахт нишаста бошанд ҳам, зотан подшоҳӣ накарданд, кушта шуданд; инҳо ҳисоб не. Писари калони амир — каттатӯра Абдумалик дар Ҳиндустон аз англис ва аз амири Афғонистон Абдурахмонхон мадад гирифта лашкар гирд оварда ғаштааст ва ба ин тараф лашкар кашида бо падараш нияти чаҳод кардан дорад мегӯянд. Абдурахмонхон душмани Музаффархон аст, зеро вақте ки Абдурахмонхон як вақте гуреза шуда ба Бухоро паноҳ оварда буд, Музаффарн номард он меҳмони паноҳҷӯи худро бисёр беҳурмат кард, озор дода буд. Мири Зард ҳам бо каттатӯра ҳамроҳ будааст... Ба қарибӣ дар Бухоро овоза шуд, ки дар Ҳисор, Қўлоб, Қаротегин мардум шӯрида гӯе чандин амлоқдору закотчиро куштаанд, ҳатто Худойназар атолиқи Қаротегинро ҳам куштаанд; гӯе ҳисориён аз ҳоким Абдумўминтӯра талаб карда бошанд, ки «Қўхистонро аз Бухоро ҷудо карда гир; агар ҷудо карда нагирӣ, моён ба Тошканд вакилони худро фиристода аз ҳокими рус хоҳиш мекунем омада Ҳисорро гирифта ба ҳоки Русия ҳамроҳ кунанд, мо ҳама табзаи Русия мешавем». Оё ту хабар надорӣ, ҳамин гапҳо рост бошанд ё не? — аз Восеъ пурсид Муллосафар.

* Сақим — чорсон чаранда.

— Худатон медонед, — ҷавоб дод Восеъ, — дар ҳар як овоз
 росташ ҳам ҳасту дурӯғаш ҳам. Кушта шудани атолаки Қаро-
 тегин дурӯғ аст. Лекин дар Фарм як рӯзи бозор мардум амин
 бозорро шапидаанд*, сабабаш — аминонаро ӯ ду баробар-се ба-
 робар мечидаасту сеякашро ба кисаи ҳудаш меандохтааст, се-
 якашро ба атолик меодаасту сеяки дигар ба ҳазина. Ду-сета
 навқару сарбозро ҳам зада маиб кардаанд. Инаш рост. Ман зи-
 мистон аз барои ғалла харидан ба Қаротегин рафта будам, дар
 ҳамаи ҷо ин гапиро аз одамони дидагӣ шундам. Аз Хисор агар
 пурсед, онҳо ба ҳоким: «Хисорро аз Бухоро ҷудо кун, мо фу-
 қарои Русия мешавем» гуфта ғавғо карда бошанд ё не, инаш-
 ро лекин нашундам, намедонам; аммо як-ду бор аз забони хи-
 сориёни ба бозори Балҷувон омадагӣ ба ғӯши ҳудам шундам,
 ки мегуфтанд: «Ҳоким адолат намекунад, амалдору сипоҳӣ ба
 сони гургу шағоли ғӯшиа ҳудашонро ба молу ҷони фуқаро ме-
 зананд, зинону духтарони мардумро беномус мекунад, аз даст
 онҳо доди мо ба ҳеч ҷо намерасад, аз ин ҳел ҳокиму амалдор
 ба мо фуқарои урус шудан авлотар аст». Боз агар аз кӯхистон
 бипурсед, дар кӯхистон ҳар ҳафта, балки ҳар рӯзи худо гоҳ ин
 ҷо, гоҳ он ҷо аз бонси хирочу закот ҷанҷол, занозанӣ, шӯру ғав-
 ғо сар мезананд.

Муллосафар ва меҳмонони ӯ бо ҳамин навъ сӯхбат шабро
 қариб ба субҳ расонида, наздики бомдод хоб карданд. Мулло-
 сафар ягон ним соат ғанаб карду барҳоста ба намози бомдод
 рафт. Восеъ бошад то соате хобаш набурда дар болон суҳанго-
 ни Муллосафар фикр мекард ва ба худ савол медод, ки Мулло
 ин ҳама сирру асрори амирон, ҳокимон, амалдорон, сипоҳиён-
 ро аз кучо медонад ва пири ӯ «Эшонӣ маҳдум» кӣ бошад?..

Муллосафар зиндагии пурмашаққате ба сар бурда буд.

Дар синни дувоздаҳсолагӣ бо падари бенавоияш дар паи
 ризку рӯзӣ аз Балҷувон ба Марғилони Фарғона омада, падараш
 дар гурбат мурда, ҳудаш یتимӣ дари як нафар домуллои мак-
 табдор шуда аз вай хату саводи тоҷикӣ ва арабӣ омӯхт. Бача
 зирак ва хушзеҳн буд; чун ба туфайли дастӣёрии домуллояш
 ва ҷўрагии шогирдони ӯ — писарони касибу хунармандони шаҳр
 ба ҳаёлиҳо ва устохонаҳои падарони онҳо рафтуомад дошт, ба
 қори он устоҳо зехи монда-зеҳи монда, худ ба худ заргарӣ, нақ-

* Задаанд

кошӣ, мӯхрканиро ёд гирифт. Аз олами суду зиён беҳабар ва дар тарики касби маош ноомил, ки буд, ба илова дастмоя ҳам надошт, баъдҳо натавонист устохонае кушода мустақилан ба яке аз хунарҳои худ машғулӣ кунад.

Аз ҳар чӣ зиёдтар ба ҳаттотӣ — хушнависӣ моил ва шавқманд буда, ба андак муддат дар ин санъат ҳам баҳра ва маҳорати лозима ҳосил намуда хушнависи номӣ гардид, ба ҳадде ки овози хушнависии ӯ ба гӯши хони Хӯканд Муҳаммадалихон расид ва хон ӯро ба ӯрдан худ хонда, ба зумран миризохояш даровард. Муллосафар дар баробари шугли миризонӣ худ, дар пешин Абдурахмонхочаи охунд — аълами Хӯканд муддати панҷ сол таҳсили илм намуда «Қофия», «Шарҳи мулло», «Мухтасарулкия» ва «Хидоя»-ро хатм кард.

Худи Муҳаммадалихон ҳам хушнавис ва марди фозиле буд, аммо хони сонӣ Худоёр, ки саводно сават ва хунармандро урарман* мегуфт, аҳли фазлу хунарро қадр накард.

Муллосафар аз фитнаи рақибони бахил ва фасоди бадхоҳони разили худ гурехта ба Бухоро рафт. Дар он шаҳр ӯ ба мадрасаи «Ғарибия» хучранишини шуда, дарсҳои худро давом дод. Ваҷҳи маошаш рӯзе ба якто нон ва як чойнак чой базӯр мерасид, муллои ҷавон ноилоҷ санги қаноат ба шикам баста, бисёр рӯзҳоро ба гуруснагӣ, шаб ва шабҳоро рӯз мекард.

Соле ки дар Бухоро вабо ҳест, ӯ ба касалии вабо мубтало шуда аз асари он муддати се сол бистарӣ гардид. Дар шаҳр одамони ғарибнавоз кам набуданд, шиносон ва ошноёни Муллосафар аз ҷумлаи котибу ҳаттот, заргару наққошонӣ бухорӣ беморро ба хонаҳои худашон бурда парасторӣ мекарданд. Якто-нимто ҳамватанони хисорӣ ё кӯлобиаш ҳам аз вай хабар гирифта меистоданд. Ӯ марди риёзаткашида ва ҷонсаҳте ки буд, намурд, сикат ёфт.

Рӯзе аз рӯзҳо ӯ дар дасти як нафар ошнои мадрасагии худ «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Донишро дида ҳосари муталии он китоб шуд. Майли ӯ ба хондани асари Аҳмади Қалла аз рӯи кунҷковӣ буд, ки яъне бубинам ин кофир ва зиндик чихо навишта бошад. Охир, домulloҳои калон, ки Муллосафар ҳатто кафшбардори онҳо шуданро барои худ шараф медонист, Аҳмади Донишро кофири бесалоту тақбир, бидъаткор ва шогирди шайтон меномиданд; мегуфтанд, ки ӯ дар вақтҳои ба «Маскаву Фитирбурх» рафта-

* Мазъини ин калима ба ўзбекӣ «меэтанам» мебошад.

наш дар он шаҳрҳои Русия бо кофирон тарҳи дӯстӣ андохта, аз онҳо нақши заминро осмон ва «чадвал»-и гардиши моҳу офтобу ситорахоро, ки ҳама бешакку шубҳа макри шайтон аст, гирифта оварда, дар девори меҳмонхонааш овехта мондааст ва инчунин бо талқини чину парихо сӯхтани моҳу офтобро пешаки доништа хабар меодааст. Боз меғуфтанд, ки ӯ домуллоҳон калон, шайху эшонҳои соҳибкаромотро хурмат намекунад ва назараш намегирад, ки ин ҳам як аломати кофирини ӯст. Муллосафар ҳар боре ки аз забони домуллоҳо ин наво суханхоро мешунид, «ба он дӯзахӣ» — ба Аҳмади Қалла ғонбона лаънатҳо мефиристод.

Аммо, инанк, «Наводир-ул-вақоеъ», китоби қалони Аҳмади Қалла, Ошнои Муллосафар онро лутфан ду-серӯза барои мутолиа ба ӯ дод. Мулло хоби се-чоршабаро вақфи ин китоб намулда, онро дар рӯшноии шамъ хонда баромад. Хондаравон фикраш дар бораи муаллифи китоб дигар шудан гирифт. Аз саҳифаҳои китоб кам-кам дар назари ӯ як донишманди алломае, нависандаи забардасти ҳақиқатнигоре арзи вуҷуд мекард.

Аз воқеаҳои баён кардаистодаамон андак пештар рафта, боияд гӯем, ки Муллосафар дертар, баъди шахсан шиносои шуданааш бо Аҳмади Дониш, рисолаи дигари ӯро ҳам, роҷеъ ба ҳукмронии амирони манғития, аз ҳуди муаллиф гирифта хонда баромад.

«Наводир-ул-вақоеъ» ва «Рисола» ба Муллои мо чунон таъсире карданд, ки аз он баъд ӯ ба ҳама чиз бо ҷашми Аҳмад маҳдуми Дониш нигоҳ мекард. Ӯро хусусан ҳақгӯӣ ва нотарсии Маҳдум дар танқиди амирон ва ҳокимони ситамгар, сипоҳиёни ғаллдор, мударрисони ҷохил, раису қозихон ҷохил ва ғайра ва ғайра ба ҳайрат андохт, мафтун кард. Ҳамаи «назму насақ»-и аморат, феълӣ атвори «хукамо ва уламо»-и Бухоро ба назараш ниҳоят расво, паст ва нолонқ намудан гирифт. Ӯ фаҳмид ва қонеъ шуд, ки салтанати амирони охирии манғития «аз ғайри ҳақ ва аъмолашон хилофи шарият» аст.

Сонитар ӯ бо Маҳдум шахсан шиносои шуд.

Боре ӯ дар аввали баҳор баъд аз сикҳат ёфтанааш аз бемории вабо, пиёда ба тарафи Қармина саёҳат карду як ҳафта деҳа ба деҳа ва манзил ба манзил гашта ба мазори Қосимшайх расид ва шаш моҳ дар сари он мазор шарикӣ назру ниёзи шайхон ва дарвешон шуда истиқомат кард.

Аз рӯзҳо як рӯз се-чор нафар муллои роҳгузар дар он ҷо ба зиёрати мазор таваққуф намуданд. Яке аз онҳо марди қо-

матбаланд ва каллакалоне буд, ки дигар ҳамроҳонаш бисъёр иззату хурматаш менамуданд. Он мард андак лакнате дар забон дошт (забонаш мегирифт) ва сахт-сахт гап мезад, аммо факат оҳанги гуфтораш сахт буд, вагарна суҳанҳои ӯ ҳам ду-хӯра, тағдор, бозарофат ва ба ҳазлу мутонбаҳои ширин омехта буданд. Қаллаи қалонаш андак ба як сӯ ҳам буд.

Аз рӯи ин нишонаҳо Муллосафар дониш, ки он шахс Аҳмади Дониш аст. Муллои мазорнишини мо, ки дербоз таманнои дидор ва дастбӯси «он азиз»-ро дар дил дошт, бе ҳеҷ муқаддима якбора ба ӯ ғалтида қафши ҳоколудаширо бӯсид ва гирифт. Дар ҳолате ки рӯяш ба замин буд, овози қаҳролуди Махдумро шунид, ки бо забони гирифтаю лакнатдор сахт-сахт ме-гуфт:

— Ин чӣ зиллат, чӣ з-забунист? Шумо кистед, чаро х-худатонро ин қадар хор медоред? Ман худ к-кистам, ки ба поям меғалтед? Хезед!

Муллосафар ҳайрон шуд, саросема гардид. Ӯ дар умраш ба ӯ бисъёр «азизони соҳибқаромат» чабҳасоӣ карда буд, ҳаман онҳо таъзиму тавозӯи ӯро ҳамчун як нишонаи одди ихлосмандӣ ва савобҷӯӣ пазируфта дар ҳаққаш дуо мекарданд. Бинобар ин он чӣ ки ҳоло Муллои мо аз ин «Эшон» шунид, тамоман аз ғайричашмдошти ӯ буд.

— Банда Муллосафари котиб ва наққошам,— бархоста ду дасти адаб ба пеш гирифта гуфт Муллосафар.— Банда дербоз муштоқи дидори файзбор ва шарафосори ҳазратам будам, шукр ки имрӯз ба қарами раббонӣ ва инояти субҳонӣ ба дидорашон мушарраф шудам.

«Ҳазрат» қаллаи қалони ба як сӯ ҳамашро ҳамтар карда порозиёна чизе гур-гур карду ба суфаи зер садаи пире, ки дар он ҷо ходимони мазор ҷои нишастаи таҳия карда буданд, рафта нишаст. Ҳамроҳонаш дар гирду пешии ӯ ҷой гирифтанд.

— Биёед, шинед,— Махдум «мушаррафи дидор»-и худро ба наздаш хонд.

Муллосафар ботавозӯ пеш омада дар пойгаҳи суфа зону зад.

— Ман номӣ ш-шуморо шунда будам,— ин дафъа бо забони нармавтар гуфт Махдум,— ҳататон ва б-баъзе тасвирҳоятонро дидам. Мулло раҳмат,— Махдум ба яке аз ҳамроҳони ҷавонтарани ишора кард,— дар қадом нусхае ба ашъори ш-шумо бархӯрда, ду-се китъаро п-пешии ман хонда буд. Афсӯс ки х-худатон ягон бор ба п-пешии мо наёмадед. Ман шуморо як м-марди сарбаланд

ва муфтахир* г-гумон карда будам, лекин шумо б-ба пой ман афтода худатонро х-хору забун гирифта, маро х-хичолат додед. Чӣ ман вазирам, к-козикалонам, рансам магар? Ман як нафар ҳамкасабан ш-шумоим вассалом. Ба худо ки «д-дидори файз-бор» ҳам надорам,— Махдум дар ин ҷо як табассуми кушоду фарох намуда суханаширо давом дод: — Агар ин ришу ин саллаи маро «ф-файзбор ва ш-шарафосор» гӯед, онро ш-шумо ҳам доред. Ё агар муроди ш-шумо ин қачқаллаи калони ман бошад, ман то алҳол аз ин к-калла ғайр аз ғаму г-ғусса дигар ҳеҷ ҷ-ҷизе ҳосил накардаам,— давоми суханаширо Махдум боз бо ҷиддият гуфт: — Таъзиму т-тавозӯӣ дар пеши як нафар монанди худӣ хуб нест, ҳилофи ш-шарофати одамист.

Таърифи хунариҳои Муллосафар аз забони донишманде ҳамчун Аҳмад Махдум ўро ниҳоят шод ва хушнуд гардонида бошад, танқиди Махдум шармсор ва мулзамаш соҳт.

— Ин шикастанафсӣ аз некин зоти ҳазратам аст, ки бузургии ҳазратамро дар ҷашми банда, дуболо мекунад,— худро гум накарда муаддабона гуфт Муллосафар,— аммо таманно дорам, ки ҳазратам ба қарами худ гуноҳи бандаро афв фармоянд, ки охир «гадо гар тавозӯӣ кунад, ҳӯи ўст».

— Ҳеҷ гап не, ҳеҷ гап не,— нешн танқидашро кунд кардаи шуд Махдум, зеро ба Муллосафари хаттот ва наққош ғойбона иродате дошт.— Аз г-гапи ман наранҷед, ман ҳурмати ш-шуморо медонам. Қасеро, ки ман х-ҳурмат намекунам, ҳаргиз ба рӯиш ин навъ с-суханхо намеӯям... Ҳар гоҳ ки б-ба Бухоро рафтед, ба п-пешн мо биёед, ҷақ-ҷақ мекунем...

Муллосафар ин даъвати лутфомези Аҳмади Донишро ба ҷон пазируфта, баъдҳо дар Бухоро ҷадин бор ба наздаш рафт, бо ў мусоҳиб шуд. Дар дилаш Донишро шахси фарзонаӣ ва муаллими сонӣ хонда, мухлиси дилбохтан ў гашт.

Холо хонанда бояд пай бурда бошад, ки ҳар он ҷи Муллосафар дар боран аҳволу атвори аморат ва афъоли соҳибмансабони вай ба Восеъ ва Назир гуфт, бо забони Аҳмади Дониш ва китобҳои ў гуфт...

Восеъ ва Назир дар ҳучран Муллосафар камобеш ду моҳ зистанд.

Ду ҳафтаи аввал Восеъ ҳар рӯз ба бозорҳо баромада ҳам-

* *Муфтахир* — ифтихорманд.

молї мекард ё дар маҳаллот ва боғоти шаҳр мардикорї ме-
намуд. Ба бозїёфти муздурин худ ҷизе аз озука ва нон хари-
да меовард, бо ин вачҳ деги Муллосафар низ ҳар бегоҳ ҷўши-
да меистод.

Назир як дараҷа ба худ омада қуввате пайдо карда буд,
ки вай ҳам аз ҳафтаи саввум сар карда ба ҳаммолї ва мар-
дикорини ҳаррўзан Восеъ ҳамроҳї намуд. Онҳо баъзан, агар
дар ҷое ба кори кашолтаре банд шуда монанд, ду рўз-се рўз
муллоро дар ҳучрааш танҳо гузошта, ғоиб шуда мерафтанд.

Дар шаҳр ва боғоти он ҷї бисьёр — ангур бисьёр аст, му-
софирони мо рўзи дароз ба нону ангури фаровон ва арзон қа-
ноат карда, фақат шабҳо гармаке меҳўрданд. Навъ ба навъ
ангури сершираву ширини Самарканд ба Назир бисьёр нафъ
кард — вай баъди як моҳ сикату қуввати танаширо барқарор
намуда, қариб ба ҳолати пештарааш баргашта, баробари Восеъ
кор мекард. Дар охири моҳи дуввум вай боз ҳамон Назир-
пахлавонини пештара гардида буд.

Дар арзи ду моҳ дуяшон панҷу шаш пасандоз ҳам карда
тавонистанд.

Дар охири тобистон Муллосафар китобаташро тамои кар-
да ба Бухоро баргаштани шуд. Мусофирони мо ҳам ёди ватан
карданд. Онҳо Муллосафарро ҳамроҳи ҳудашон ба кўхистон,
ба зиёрати ёру диёр ва ҳешу таборааш таклиф намуданд, зеро ӯ
гуфта буд, ки дар Сарихосор хоҳару ҷиянҳо ва амакбачаҳо
дорад. Муллосафар гуфт, ки имсол ба кўхистон рафта наме-
тавонад, аммо баҳори соли оянда, «агар худо насиб кунад»,
ба он тарафҳо сафар карда, ватани аз ин ҷилупанҷ сол пеш
мондаомадааш ва ҳешу табораашро дида меояд.

Восеъ ва Назир азимати кўхистон намуданд.

БОБИ СЕЗДАҲУМ

Дар тирамоҳи соли 1885 амир Музаффар дар қасри тобис-
тонини худ Ширбадан бар бистари беморї охири рўзҳои умри
худро мегузаронид.

Баҳор ва нисфи тобистонини он сол амир дар Қарши зист.
Агар ӯ дар он вилояти гарми бадхаво дер таваққуф намекарду
монанди ҳарсола барвақттар ба Шаҳрисабзи ҳушобу ҳаво раф-
та меистод, шояд ки бемор нашуда боз ҷанд соли дигар умр
медид. Табибонини ҳоси ӯ ҳамини тавр мегуфтанд, гарчанде боз

илова мекарданд, ки «ни ҳам хости худост, бандаро аз қазову кадар ғурез нест».

Дар Қаршӣ пай дар пай се сол боз вараҷан машхури қаршигӣ рӯй меод. Бештарини мардумон ва бачагон ба ни офат гирифтӣ мешуданд. Вараҷа ҳатто қаноби олиро ҳам рӯихотир накарда аз пой ғалтонд. Амир тӯрсид, ки мурда мемонад, — фармуд ўро зудтар ба Бухоро расонанд. Ў меҳост дар пойтахти худ бимирад.

Сабаби дар Қаршӣ дер мондани амирро ҳеҷ кас аниқ на-медонист. Атрофиёнаш ба пурсидан аз ҳуди ў чуръат намекарданд: Музаффархони бадҷаҳл дар пиронсолӣ боз бадҷаҳлтар, бадғумонтар шуда буд, пурсуковкунандагонро нағз намедид ва ҳатто аз рӯи пиндошти худ онҳоро ба суҳанҷинӣ ва қосусӣ гунаҳкор карда, итбу сиёсат менамуд.

Аммо одамони зирак қайҳо ба вачҳи дермонии ў дар Қаршӣ пай бурда буданд: қосусони қаноби олий рост ё дурӯё ба ў расонида буданд, ки дар Шахрисабз нанағасхон* мағрур ва дигар тарафдорони беки собики он вилоят Ҳаким-бий ва беки собики Китоби Афросиёб Ҷӯрабек-бий, ки онҳоро Музаффархон понздаҳ сол пеш бо ёрии лашкари подшоҳии рус мағлуб ва вилоятхоширо ба аморат мулҳақ гардонида буд ва инчунин ҳавоҳонии каттаўра Абдулмалики исёнкор қасди қони амир доранд ва бо ҳар воситае, ки бошад, ўро аз миён бардошта байрақи исёну истиклолро барафроштан меҳаханд ва одамони онҳо ҳатто дар Қаршини нисбатан беҳавф низ кам нестанд. Аз ин рӯ амир ба тарсу ҳарос афтода, сафари Шахрисабзро торафт қафо мекартофт ва дар Қаршӣ доим хилват гӯзида, ғайр аз ду-се нафар маҳрамони озмудаву содиқаш дигаронро ба ҳузури худ камтар роҳ меод. Аз захри ниҳонӣ тарсида хӯроқашро аввал ба ошпазҳо мечашониду баъд худаш меҳӯрд.

Дар ҳавои тозаву серуни қорбоғи дилқушон Ширбадан амир аввал зуд сихат ёфт, аммо пас аз ду моҳ, дар ёздаҳуми моҳи муҳаррам вараҷа аз нав бо шиддати дучанд ба ў бозгашт. Ақнуи дорую дармони табибони ҳозини дарбор ба тани фарсудан ў нафъ намебахшид, онҳо аз муолиҷаи ин марди пеш аз вақт пири ғартутташта очиз монда буданд.

* Авлоди бекхон Шахрисабз пеш аз ғатҳ карда шудани он вилоят аз тарафи амири Бухоро.

Ба сари болини вай аҳли дарбор, мансабдорони калони давлат чамъ омада буданд. Дар муддати бемории амир фармонфармо Шохмуҳаммад-кушбегӣ буд, аммо вақте ки рақибони ӯ — ҳокими Шахрисабз Остонакул бий-додхоҳи ғаюр ва омир ба пойтахт омад, кушбегӣ ба ҷои дувавум фурумада монд. Бий-додхоҳ бародари ғайрирасми амир ва мансабдори дӯстдоштаи ӯ буд. Ақнуи ҳукмхоро бештар Остонакул меронд ва фармонхоро ӯ меод.

Аҳли дарбор азбаски чанди рӯзу шаб бо ҳам буданд, мавзӯҳои гуфтугузашон қайҳо кӯтоҳ шуда, дигар нишастубархост, даро-баро ва гардишхошон дар ҷор боғ аксар ба хомӯшӣ мегузашт. Амир дар хобҳои хоса гоҳ хушбӯро гоҳе нимбеҳуш хобида буд ва дина боз касеро ба наздаш қабул намекард. Дарбориён аз табиби куҳансол, ки дар назди бемор ақнуи фақат ӯ нишаста буди дар ҳар ним соат як ҷойники ҷои сабزو холи карда зуд-зуд ба қазои ҳоҷат баромада менистод, аҳволи беморро меиурсиданд, табиб гулӯяшро афшонда бо овози хастан пирона як даҳан «беҳбудӣ нест» мегуфту сӯи ҳоҷатхона мешитофт.

Дар сари болини амира ба ҷонкаи расида бисёрин «аркони давлат» ҳозир, аммо фақат фарзандони худӣ ӯ ғоиб буданд. Қаттатӯра Абдулмалики «окипадар», пас аз шикасти хӯрдани аз зарбаи муттаҳидонаи генерал Кауфман ва лашкари амир, аз ин ҷордаҳ сол муқаддам сар ба ғурбат гирифта дар Пешавари Хиндустон мезист, Абдумӯъминтӯра ҳокими Хисори Шодмон, валиаҳд Абдулаҳадхон ҳокими Кармина, Акрамхон ҳокими Ғузур ва Ҳокимхон ҳокими Ҷорҷӯй дар вилоятҳои худашон нишаста буданд, онҳо бе руҳсати падар ҳақ надоштанд қалбаҳошро тарк кунанд.

Аммо Ҳокимхон, писари дӯстдоштаи амир, бо ихтиёри худаш аз Ҷорҷӯй омада буд, ки падарашро бинад ва бо ӯ видоӣ кунад. Бий-додхоҳ ва кушбегӣ ӯро ба ҳузури падараш роҳ надовданд. Онҳо метарсиданд, ки мабодо амираи ақлқоста дар дами марғаш ин писари худро ба ҷои Аҳадхон, ки падараш ӯро дӯст намедошт, валиаҳд карда монад. Дар ин ҳол, албатта ҷангу ҷидоле сар мезад ва ба лашкаркашии генерал-губернатори руси Туркистон ба болои Бухоро, зохиран барои муҳофизати ҳукуки Аҳадхон, баҳона пайдо мегардид. Охир ба валиаҳдин Аҳадхон худӣ императори Русия раъй додааст, ин ҳазл не.

Ҳокимхон ғиреъну нолон ба «аёдати қиблагоҳ»-и худ иҷозат меиурсид, як нафар аз хӯҷаҳо — хонадомдони амир ба

додарарӯсаш рахмаш омада, илтимос кард, ки бий-додхоҳ худаш амирзодаро як бор ба Ширбадан барад. Остонакул дар ғазаб шуда ба хӯча: «Валлоҳ, ки ҳозир саратро мегирам» гуфта сиёсат намуда буд, ки хӯча тавба карда бадар рафт.

Дигар ҳафт писари хурдсоли амир дар пойтахт назарбанд (ҳабси хонагӣ) буданд. Аммо агар онҳо озод мебуданд ҳам, аз тарси бародари валнаҳдашон ҷуръати ба Ширбадан рафтаи намекарданд, зеро Абдулахадхон ҳар як мулоқоти бародаронашро бо падар фитнае ва ғиёвие ба муқобили худ медонист.

«Аркони давлат» ҳама дар айвони калони оинакорин қасри Ширбадан нишаста буданд. Шохмуҳаммад-қушбегӣ ҳар дам ба ҳасрат сару риши сафедашро ҷунбонида оҳе мекашиду «э дарег» гуфта мемонд. Бо ҳамин вай дар назари аҳли дарбор худро аз бемории амир ниҳоят ғамгин нишон медод.

Аммо дар ҳақиқати ҳол ин ғулом корчаллони Насруллоҳон ва баъд Музаффархон, ки дар аҳди ҳар ду амир соҳиби ҷоҳу ҷалол гардида буд, ва инчунин писараш — вакили молиёт ё худ закотчин калон Муҳаммадшариф-девоибегӣ дар дилхошон аз худо меҳостанд, ки амир тезтар мурад, зеро аз ғосибӣ ва ғаддорини ӯ доим дар тарсу ҳарос буданд. Музаффархон аз рӯи одати худ вақт-вақт мансабдорони бойшудаашро ба вачҳе гунаҳгор карда, ба қатл расонида, молу мулкашонро ғасб мекард. Ӯ ба садокати ин вазиронаш он қадар боварӣ надошт, ба онҳо бо назари шубҳа менигарист ва ин бесабаб ҳам набуд: овозе паҳи шуда буд, ки девонбегини дурандеш пинҳонӣ бо ҳукуматдорони русии Туркистон аҳду паймоне баста, худро ва ҳешу табораашро ба ҳимояти онҳо супурда, ҳатто аз онҳо ким-чӣ гуна ҳуҷҷате ҳам гирифтааст, ки яъне агар аз тарафи амир ҳатаре ба молу ҷонашон содир шавад, ҳукуматдори мазкур ҳомин онҳо хоҳанд шуд. Амир фармон дода буд, ки ин овоза тафтиш карда шавад. Инак, агар дар натиҷаи тафтиш асрори вазирони ҳоин фаш мекардид, аз сад ҷон як ҷонашон ҳалосӣ намеёфт, то чӣ расад ба молу сарвати беҳисоби онҳо, ки солҳои сол гирд оварда буданд ва амир, албатта, ҳаман онро зер карда мегирифт. Пас чаро онҳо марги амиро нахоҳанд?

Падару писари соҳибҷоҳ дар андешаи он буданд, ки чи навъ карда худашонро ба амири оянда хуш кунанд, дилашро ёбанд, ўро «ба даст гиранд». Бо ин мақсад онҳо пеш аз ома-

дани Остонакул нақшаи баъд аз вафоти амир аз Кармина бо дабдабаву асъаса оварда ба тахт нишондани Абдулахад ва ба ӯ афкандани пешкашҳои гаронбаҳоро ҳам кашаида монда буданд. Аз он пас кушбегӣ аз амири нав ҳокими Хисори Шодмонро барои писари худ дархост кардаи буд. Ҳокими Хисор нонби якуми амир ҳисоб меёбад ва ҳаман бекҳои Бухорои Шарқӣ ва Кӯҳистон тобеи вай мебошанд. Вақте ки ин мақсад ҳосил гардид, хонадони Шохмуҳаммад-кушбегӣ соҳиби ҳақиқии мамлакат хоҳад шуд. Ҳозир ҳам ӯ, писараш ва набераи ҷавонаш, ки беки Қаршӣ мебошад, ҳокимони муқтадиранд, аммо ин барояшон кам аст. Онҳо мехоҳанд, ки ба ҷо ҳу сарвату дорой бо ҳуди амир баробар шаванд ё ҳатто аз вай гузаронанд. Воқеан ҳам, ҷашми тағи дунёдорро «ё қаноат нур кунад, ё ҳоки гӯр», аммо он чи ки дар бисоти ин хонадон ҳаргиз вуҷуд надошт, ҳамин қаноат буд.

Оре, Шохмуҳаммад-кушбегӣ ва Муҳаммадшариф-девоибегӣ меҳостанд худхоширо ба амири оянда—кушояндагони роҳи вай ба сӯи тахт, бартарафқунандагони рақибон ва бадхоҳони вай карда нишон диҳанду бо ин тариқ лутфу марҳамати ӯро ҷалб карда ноили мақсадҳои нисҳони худ шаванд.

Аммо нигаҳон аз Шаҳрисабз омада мондани Остонакул нақшаҳои онро дар зери хатар гузошт. Остонакул сарриштаи қорқоро ба дасти худ гирифта, бо тани худ дар байни онҳо ва амири оянда тавора кашид.

Рақиб чӣ мехоҳад, муддаояш чист? Ӯ чӣ нақшаи нисҳоние дорад? Кушбегӣ ана ҳаминро намедонист. Дар айвони оинакорини қаср вай ба Остонакул бо қирраи ҷашм менигарист, кӯшиш мекард, ки ҳаёлу андешаи ӯро дарёбад. Аммо ба асрори ин марди дарундор пай бурдан осон набуд. Вай ором ва ҳеле камган буд.

Кушбегӣ ба гумонҳои мухталиф мерафт. Бий-доллоҳ, албатта, ҷон маро гирифтанист,— фикр мекард ӯ. Ва боз хавотир мекашид, ки мабодо вай баъди вафоти амир тахти аморатро забт кардаи бошад? Оё аз Шаҳрисабз якбора бо сесади нафар сарбози якҷаҳин омадани вай ба ҳамин нияташ далолат намекунад? Ба ростӣ, ки аз дасти ин марди бебоқ ҳар қор меояд. Охир вай бо эътибори нахустфарзанди амир Насруллоҳ ва бародари калонини Музаффархон буданиш ба амир шудан ҳақ ҳам дорад. Ба илова, дар байни аъёну ашрофи мамлакат тарафдоронаш ҳам кам нестанд. Боз Остонакул дар қиёфа ба амир Музаффархон ҳеле монанд аст: ҳамон симои хуросонини

хушсохт, ҳамон чашмҳои мешини на хурду на калон, ҳамон риши хурдтараки сиёҳу сафед. Бий-додхоҳ ба зохир на ин ки ба дарборин олинасаб ва ҳокими муқтадир, балки мисли Музаффархон бештар ба муллои қоматбаланди қокинае шабоҳат дошт. Ин шабоҳатро тасбеҳи ёкутии вай, ки доим дар кафаш гирдгардон буд, боз ҳам қувват меод. Ба амир монанд будани Остонакул дар мавриди даркорӣ ба фоидаи ӯ хизмат карда метавонад. Кушбегӣ ба ҳамин навъ фикру ҳаёлҳо ме-рафт.

Пӯшида намонад, ки Остонакул аз зани эронии амир Насруллоҳ таваллуд ёфта ва бародари гайрирасмии Музаффархон ҳисоб меёфт. Насруллоҳон модари ӯро дар вақти ҳомила буданаш талоқ карда ба амалдори худ Аббос-бӣ дода буд. Зан пас аз ҳафт моҳ зоида. Гуфтанд, ки бача пеш аз вақт таваллуд ёфт, аммо дар ҳақиқати ҳол вай дар нӯҳ моҳи расо таваллуд ёфта буд. Падараш лозим донист, ки бача фарзанди Аббос-бӣ ҳисоб шавад, вале бо вучуди ин кӯдакро ба даргоҳи худ гирифта калон кард. Чун Насруллоҳон фарзанди ҳудаш будани Остонакули кӯдакро ба расмӣ эътироф намекард, дигар воқифони асрор ҳам дар ин бобат аз тарс ба лабхошон мӯҳри ҳомӯшӣ зада буданд. Шояд амир Насрулло аз эронинаҷод будани ин нахустфарзанди худ андеша мекард: охир, бухорӣ суннии мутаассиб валиаҳдӣ писари аз зани шиамазҳаб таваллудёфтаре ҳаргиз қабул нахоҳанд кард... Чун бача ақлашро шинохт, модараш ба вай кӣ будани падарашро маълум кард, аммо савгандаш дод, ки ҳаргиз ин сирро назди ҳаке ифшо нанамояд, то вақте ки ҳуди падараш ба ин иқрор накунад. Модари бечора ба ҷони фарзандаш ме-ларзид, зеро аҳли хонадони амир метавонистанд кӯдакро бо як-ду қатра заҳр аз миён бардоранд, то ки аз ин даъвогари ояндаи тахту тоҷ ҳалос шаванд.

Сирри дигари Остонакул мансуб ба тасбеҳи ёкутии ӯ буд. Дар овони бачагӣ падараш пиреро ба устодӣ ва мураббигӣ ӯ гумошта буд, ки мардум ба валоияти (валӣ будани) вай эътиқод доштанд. Дар соли 1868, вақте ки Музаффархон дар Ҷиззах ба як тарзи нагин аз лашкари подшоҳии рус шикаст хӯрда, Самарқандро таслим намуда ба Қармина гурехт, устоди номбурда фурсатро барои шогирди олинасаби худ мусоид донист. Ӯ амирзода ва каттаӯра будани Остонакуло нахустин бор ба ҳудаш гуфта, вайро ба исён ва ишғоли тахти амир ташвиқ кард. Остонакул дид, ки устодаш аз сирри ӯ бохабар бу-

дласт, модом ки сирро ду кас медонанд, он сир махфӣ наме-
монад. Пас ҳамон дам ханчари дудамзаширо кашида ба шика-
ми пирамард зад. Тасбеҳи аз дасти бечони устод афтидаро ги-
рифта, аз худ кард, зеро эътиқод дошт бар ин ки тасбеҳи мар-
ди соҳибвалоят бахосият ва мушкилкушо мешавад. Инак,
бий-додхоҳ аз ҳамон вақт то ин дам, яъне дар арзи ҳафдаҳ
сол он тасбеҳи ёкутиро аз даст намегузорад...

Остонакули зоҳиран ҳалим ва тақводор, аммо ғаюр, саҳт-
гир ва ботадбирро ҳам Насруллоҳон ва ҳам Музаффархон
дӯст медоштанд. Ӯ ба ин амирон содиқона хизмат карда, дар
аҳли онҳо ба мансабу мартабаҳои олай расида, шахси бону-
фузтарине гардида буд. Дар солҳои ҳокимии худ дар Шаҳри-
сабз вай авлоди кенағасҳо ва дигар душманони амирро бо
дасти оҳанини худ паҳш карда, баъзеашонро кушта, дигарҳо-
шонро ба итоат оварда буд. Хирочу закот бошад, ҷи дар сол-
ҳои ҳосилхезӣ ва ҷи беҳосилии ҳама вақт бекамукост рӯнда
мешуд. Мардум аз амир он қадар наметарсиданд, ки аз Осто-
накул метарсиданд. Садҳо хонаводаҳои деҳқону қосиб аз яг-
могарини амалдорони Остонакул қафандго мешуданд, аз гу-
руснагӣ мурда мерафтанд. Ҳокими ҳудудӣ бошад, ба умеди
омурзиши (бахшиши) гунохонаш, ки гаронии онҳоро аз афти
кор ҳудаф ҳис мекард, ба шайху эшонҳо, хонақоҳу мазорҳо
садҳо ҳазор танга садақа мекард, барои ҳочиён дар Макка,
Мадина, Истамбул тақияҳо месозонд.

Шоҳмуҳаммад-қушбегӣ дар даруни арк мезист. Меҳмон-
хонаи ғачқории нақшини ӯ вазиған борғох, яъне хонаи ка-
булро адо мекард. Дару тирезаҳои он ба айвони дарози қаб-
зафурӯмондор боз мешуданд. Дар тоқчаи қалони меҳмонхо-
на даҳ-дувоздаҳ адад соати хурду қалонро қатор ҷида монда
буданд, соатҳо гӯё бо ҳам мусобиқакунон тик-тик мекарданд.
Онҳо ба соҳиби хона тӯҳған ҳар гуна меҳмонони аҷнабӣ бу-
данд.

Қушбегӣ имрӯз дар Ширбадан Остонакулро: «Биёед, бий-
додхоҳ, оқибати қорқоро як фикр карда бинем» гуфта, ба ар-
ки Бухоро оварда, ба ҳамин меҳмонхонаи худ даровард. Ме-
ҳост аз вай ғап гирад.

Дар баробари даромадани онон соатҳо занги дувоздаҳро
заданд. Немис соатсоз, ки аз гардиши фалак боре ба Бухоро
ғалтида монда буд, бо амири қушбегӣ соатҳои ӯро тавре тоб

дода созу рост карда монда буд, ки онҳо пай ҳам занг меза-
данд — занги яктояш тамом ки шуд, дигараш сар мекард.
Кушбегӣ аз чиринг-чиринги онҳо лаззате мебурд. Остонакул,
ки пеш аз ин ҳам ба ин макон якчанд бор омада буд, ки соат-
бозиро як қилики бачагонаи кушбегӣ медонист ва дар дилаш
ба вай меҳандид.

Сохиби хона меҳмонашро дар кэшгаҳ нишонд, хизматгори-
наш зуд дастархон паҳн карда дар зарфҳои нуқтагину заррин
хӯришҳо оварданд. Вай ҷойнаки ҷойро ба пеши худ кашид,
хизматгори ва мулозимонаш аз ин қори хоҷаашон донистанд,
ки ӯ бо меҳмони худ танҳо мондан меҳонад, пас ҳамаашон ба-
ромада ғоиб гардиданд.

Аморатнавоҳ меҳмонашро ба хӯрдану нӯшидан таориф
карду худаш оромона ба суҳан даромад. Ба одати пирон ва
хирадмандони шарқӣ вай аз ғоиб будани дунё, аз он ки мар-
ди оқил набояд ба давлати бебаҳо ва ҷоҳу ҷалоли бевафо дил
бандад, гап сар кард. Лаб ба мадҳи Музаффархон кушода
гуфт: гарчанде муллоҳо ва дигар мардуми «бебасирати кӯтоҳ-
андеш» амирро маломат мекунанд, ки вай ғӯ аз ӯҳданоба-
роӣ ва белаёқатии худ дар Зирабулоқ ва Ҷўнонатон Самар-
қанд аз лашкари насоро шикаст хӯрда, «сайқали рӯи замин»
— Самаркандро аз даст дод ва аз он пас ғӯ фармонбардори
кофирон шуда ба кашидани сими телеграф дар қаламрани
аморат ва кушодани ваколатхонаи тичоратии Русия дар пой-
тахти худ розӣ шуд, аммо ба ҳар ҳол вай амири бузург, ко-
хир, одил ва фуқаронарвар буд. Кушбегӣ дар бораи Музаф-
фархон тавре гап мезад, ки ғӯ вай мурда бошад. Баъд ғўянда
Абдулаҳадхонро вориси арзандан падар номид. Иншооллоҳ,
— гуфт ӯ — дар аҳди ин амири ҷавонбахт давлати шарифан Бухо-
ро қувват ва шавкати пештараи худро барқарор хоҳад кард.

Вай гап зада истода аз тағи ҷашм ба ҳарифаш менигарист
— ҳамоно меҳост дар ҷашму рӯи вай андешаҳои ниҳоннашро
бихонад, ӯро ба суҳан дарорад. Остонакул инро ҳис мекард,
вай ҳолати кнѳѳаашро дигаргун накарда, бо як даст ҷой нӯ-
шида ва бо дасти дигараш тасбеҳ гардонда менишаст, ки ба
асрораи пай бурдан мумкин набуд.

— Аммо тӯра ҳоло ҷавонанд, — баъди андак сукут суҳа-
нашро Ҷавом дод кушбегӣ. Вай тӯра гуфта, Аҳадхонро дар
пазар дошт ва тавре гап мезад, ки ба мурдани амир ва тахт-
нишинии наздики тӯра шакку шубҳае надорад. — Дар паҳлуи
амири ҷавон зотҳои пурдидаву қорозмуда, аз ҷумлаи ғўломо-

ни содики ин даргоҳ, албатта ба хизмат камар баста истода-
нашон лозим. Шумо, бий-додхоҳ, аз аркони давлат, пушту
паноҳи аморат хастед. Ин гулом андеша кардам, ки шумо
ба давлатхона омада, аз умури давлати кадомашро, ки ху-
датон ихтиёр кунед, хоҳ сарлашкарӣ бошад ва хоҳ дигар,
мутасадаӣ шуда, дар қурбӣ ҷаноби оӣ истед, бехтар мешу-
дагист...

Пирамард хомӯш шуда, навбати суҳанро ба меҳмонаш во-
гузор кард.

Бий-додхоҳ ўро як дам интизор карду баъд гапӣ аморат ва-
«умури»* онро ба як тараф монда, ба ҳамсӯҳбаташ якбора чу-
нин саволе дод:

— Аморатпаноҳ, шумо имсол ба чанд даромадед?

Қушбегӣ аз ин саволи ногаҳонӣ ҳайрон монд.

— Худо хоҳад, дар сари ҷиллаи зимистон ҳафтодуҳаштро
пур мекунам,— ҷавоб дод ў ва баъд фикр кард, ки шояд бий-
додхоҳ ўро пири ғартут ва аз ин рӯ ба мансаби қушбегӣ
нолонӣ шӯморад, бинобар ин боз илова кард: — Аммо, худо-
ро шукр, худам холо бардам, бақувват ҳастам.

Ҳол он ки сару гардани ларзон, се-ҷорто дандони ягон-
ягон ва нафаскашӣ хир-хираки аморатпаноҳ асло ба дурус-
тии суҳанаш далолат намекарданд...

— Умри дароз давлати худодод аст,— гуфт Остонакул,—
ва аммо умри дароз бо сикати тан — дучанд давлат... Ин фа-
қир,— Остонакул одатан дар боран худаш «ин фақир» гуфта
гап мезад,— дар овони ҷавонӣ дар як баёз қитъае хонда бу-
дам,— ғўянда он қитъаро ба ёд оварда хонд:

Нишоти умр бошад то ба сӣ сол,
Ба ҷил оид — таназзул боядат кор.
Ба панҷаҳ гар равай, ёбӣ ту сустӣ,
Ба шаст ой — наёби тандурустӣ.
Ба ҳафтод аст марги мард зебо,
Ба ҳаштод омадӣ — афтодӣ аз но.
Навад наъмедии умр аст, э ёр,
Ба сад ой — шавӣ аз умр безор.

— Аммо агар неқ мулоҳиза кунем,— суҳанашро давом дод
Остонакул,— маълум мешавад, ки фикри шоир сахт нест, ху-
ди тимсоли аморатпаноҳ даъвои шоирро рад мекунад. Ҷаноби

* Умр — корго.

аморатпаноҳ баъди сисолагӣ ҳам нишоти умрро дидаанд, дар чилсолагӣ корашон на ин ки таназзул надида, балки дар айни равнаку ривоч будааст, дар панҷоҳ ҳеҷ сустӣ наёфтаанд, дар шаст билкул тандуруст будаанд, аз ҳафтод ҳам сихат-саломат гузаштаанд, акнун боз бардаму бақувват рӯ ба ҳаштод рафта истодаанд. Илоҳӣ ба сад дароед, аморатпаноҳо, шумо иншооллоҳ дар навад ва сад ҳам асло навамед ё аз умр безор на-мешавед, албатта. Алалхусус агар ин умри дароз мисли умри шумо бо ин чоҳи оӣ ва бо ин давлату комронӣ гузарад. Ҳамин тавр не, аморатпаноҳ?

«Маккор! Гапро гурезонда, маро газида истодааст,— маънии кинояҳои рақибашро фаҳмида ба дил гузаронд кушбегӣ. — Гуфтан меҳаҳад, ки дар маснади кушбегигӣ дер нишастӣ, пир ҳам шудай, акнун чойро холӣ кун. Ба ман таҳдид ҳам мекунад. Не, бародар, ман пир шуда бошам ҳам, ҳоло камони қоматам монанди ту садҳо «тир»-ро дар хок пинҳон мекунад».

Вай дар ҷавоби кинояҳои ҳарифаш гуфт:

— Умри дарози ман агар ба дигарон гаронӣ карда бошад ҳам, ба худам гаронӣ намекунад, бий-додҳоҳ. Агар худои тало бо қарами худ ба ин ғулом боз ҳамин қадар умр ато кунад, ҳамаашро вақфи хизмати сайидам, мавлоям, валинеъматам мекунам.

— Ин фақир ҳам ҳаминро гуфтани будам, аморатпаноҳ,— ҳозирҷавобӣ кард Остонақул,— яъне ки ба ҷаноби шумо на бори умр ва на бори гарони вазорат ҳеҷ вақт гаронӣ намекунад, шумо дар воқеъ пири пилтан ҳастед.

Хомӯшии дарозе ба миён омад, ки дар давоми он Остонақул донаҳои ёкутии тасбеҳашро як бор шумурда баромад.

«Гап задан нахоҳад ҳам, мақсадаш маълум шуд,— ба дили худ мегуфт кушбегӣ.— Вай ҷои маро гирифтани меҳаҳад. Амирзодаҳоро назарбанд карданаҳам ҳам бо нияти он аст, ки аз Аҳадхон дилҷӯй ва ба вай ҳудашро нағз карда, сонӣ аз вай мансаби маро тамаъ намояд».

Дар ин маврид ноҳост ба хотири кушбегӣ гузашт, ки агар Остонақул барои ишғоли тахти амир ҳаракате мекард, хеле кори нағз мешуд. Пирамард аввал аз эҳтимоли содир шудани ин навъ қасду ҳаракат аз ҷониби Остонақул хавф мебурд, метарсид, аммо ҳозир вай инро бо ҷону дил меҳост. Охир, дар ин ҳол Аҳадхон бо ёрии мусаллаҳонаи генерал-губернатори Туркистон фитнаи Остонақулро ба осонӣ паҳш ва ҳуди ӯро

нест хоҳад кард. Ана дар он вақт ӯ, яъне Шохмуҳаммад-кушбегӣ ҳам якбора аз рақибӣ хавфнокӣ халос хоҳад шуд.

Вай ба мақсади ҷунбонидани рағи номҷӯй ва ҷоҳпарастии Остонакул бо эҳтиётӣ макромез ҷунин гуфт:

— Шумо, бий-додхоҳ, алҳақ одами начибулхислат ва бо-шарофате хастед.

Остонакул ба вай бо назари савол нигарист.

— Шумо бо доруламора* бо ин қадар сарбози якҷаҷин, ки омадед, дар Ширбадан баъзе одамони беандеша хавотир канида мегуфтанд, ки магар бий-додхоҳ барои тахти салтанатро забт кардан омада бошанд?.. Охир, амирзода ва катта-тӯра будани шумо, бий-додхоҳ аз ин ғулом ҳам, аз дигарон ҳам пӯшида нест, ба ин нисбат...

Остонакул аз тасбеҳгардонӣ бозистода, як навъ хавотирканишона ба ҷашми кушбегӣ нигоҳ кард.

— Бале, ин маълум аст,— тақрор кард кушбегӣ.— Ба вачх агар, фаразан, аз ҷониби шумо ягон ҳаракате, ки одами ин беандеша гумон мебуданд, сар мезад ҳам, ҳеҷ кас таъҷуб намекард. Валекин ҳазми нафс ва шарофати шумо ба давраҷаест, ки шумо на фақат ин андешахоро ҳаргиз ба хотираи тои роҳ намедихед, балки ҳамеша салоҳи давлат ва осиёи фукароро дар мадди назар гирифта имрӯзҳо, ки ҷаноби оӣ — ҷаҳонбони мо сарири ҷаҳонбинӣ ва ин ҷаҳони ғойиро падруд карданинд, валиҳди ҷавонбахташони роҳвоҳӣ ва ҷонибдорӣ карда истодаед...

Аммо ин гардиши шохмотии кушбегӣ ҳам, зоҳиран, ба бий-додхоҳ таъсире накард. Ба ҷои ягон ҷавоби дахлдор ва «пардакушо», ки ғӯянда аз ҳарифи худ ҷашми дошт, Остонакул баноғох лабҳанди истеҳзосомезе карда ба оҳанги нимҳазлу нимҷиндӣ гуфт:

— Амوراتпаноҳ, меҳмонхонаи дигарон фақат меҳмонхона бошад, аз он шумо ҳам меҳмонхона ва ҳам тамошохона аст. Аммо ин фақир ҳамин қадарашро нафаҳмидам, ки чаро дар ин ҷо аз мании пир асбоби тамошо месозанд.

Кушбегӣ мулзам шуд, сараш тез-тез ҷунбида рафт.

Ҳап ин ки дар тағи шиғи меҳмонхона, ба болон дари дувуҷе ки бо он ба ҳавли дарунии кушбегӣ даромада мешуд, равшани нимторикӣ ба назар мерасад. Остонакул дар вақти сухани кушбегӣ дар паси шишаи равшана ҷунбиши сояро пай-

* Маркаи аморат, яъне Бухоро.

хас кард ва баъд хира-хира сару рӯи занеро дид, ки гоҳ пайдо мешуд ва гоҳ ғойб мегардид. Кушбегӣ пушташ ба пойгахи хона буда, равзанаро намедид. Меҳмон аз мушоҳидани ин казия хайрон шуд ва баъд гапӣ як вақт шунидаашро ба хотир овард, ки кушбегӣ дар шифти меҳмонхонааш он равзанаро махсусан созонда будааст, то ки ҳар вақти сафироии хориҷӣ ё дигар меҳмонони калонро қабул кардани вай занон ва духтаронаш ҷинҷонӣ аз он равзана нигариста меҳмононро тамошо карда тавонанд. Ин ҳам яке аз аҷоиботи пирамард буд.

Аммо имрӯз нигоҳи зани ношинос аз равзана сабаби дигаре дошт. Дар вақте ки кушбегӣ Остонакулро аз Ширбадан ба шаҳр гирифта меовард, Муҳаммадшариф-девонбегии ҳилагар ва кунҷков, чуи медонист, ки падараш бо меҳмон дар меҳмонхонаи худ маҷлиси дукаса хоҳад ороист, ба як нафар маҳрамин худ фармуда буд, ки ба ҳавли кушбегӣ равад ва ба духтари вай — хоҳари девонбегӣ гӯяд, ки дар вақти бо Остонакул гуфтугӯ карда нишастани падарашон охишта аз пушти равзана гӯш андозад ва ҳар чӣ ки шунавад, дар ёдаш нигоҳ дорад. Духтари калонии кушбегӣ бо бародараш ҳамзабон ва ҳамроз буда, гоҳ-гоҳ ҳамин навъ суноришҳои ӯро иҷро мекард. Девоибегӣ ба падараш ҳам он қадар боварӣ надошт, ӯро аз ҳад зиёд эҳтиёткор, камтадбир медонист ва ният дошт, ки агар падараш дар мубориза бо Остонакул мусоҳилакорӣ кунад, он гоҳ худаш ба майдон мебарояд...

Кушбегӣ қазияи паси равзанаро як чизи беаҳамият ба қалам додани шуда, ба меҳмонаш гуфт:

— Ҳеҷ воқиа не, бий-додхоҳ, ман ба аҳли ҳарамам аз равзан нигоҳ карданро қайҳо манъ кардаам, аммо онҳо дар рӯи ҳавлӣ гарданд ҳам, гоҳо сояшон ба равзан меафтад. Ҳеҷ воқиа не.

Вале ин вачҳи соҳиби хона як дараҷа гаронӣ ва хунукии аз ин қазия ба миён омадаро барҳам надод. Сӯхбаташон бе ин ҳам гарм набуд, акнун тамоман барор нағрифта монд.

Остонакул лозим будани эҷрати эшонбӣ (зани амир ва модари Аҳадхон)-ро баҳона карда аз ҷо бархост. Вақти хайрбод кардан бо соҳиби хона дар дами дар вай гӯё ки ин гап нав ба хотираш омада бошад, гуфт:

— Роз байни худамо монад, аморатпаноҳ, ба шунидани ман губурнотур гӯё ба тӯран валиаҳд хати махфӣ фиристода хотирнишон карда бошад, ки баъди амир шуданат баъзе мансабдорони калонро маъзул кун ва ба ҷояшон аз қавми

худат одамони бофазлу хунар ва содикро ёфта мон. Оё шумо аз ин гап хабар доред?

Бий-додхоҳ ин гапро дар худи ҳамин ҷо бофт ва бардурӯғ гуфт, то ки дили ракибашро ба тақову андозад. Рағи кушбегӣ канд. Хусусан аз «одамони бофазлу хунар ва содик» ёдоварӣ кардани Остонакул ўро мушаввашхотир карда монд, веро ки фазлу хунар ҳоло як сӯ истад, ҷаноби кушбегӣ беҳату савод буданд. Сухани Остонакул ба ҳақиқат монанд буд: он рӯзҳо сардори сохтмони роҳи оҳани шарқии баҳри Ҳазар (Закаспий) генерал-лейтенант Анненков аз Тошканд олами Чорҷӯй шуда, дар сари роҳаш ба Қармина фурумада, Аҳадхонро дида бо ӯ якка ба якка сӯҳбате карда буд: «Балки дар воқеъ ба валиаҳд аз генерал-губернатор Розенбах мактубе оварда бошад? — фикр кард кушбегӣ — Остонакули муҳаббату маккор дар Қармина ҳам ҷосусҳо дорад, аз воқнаҳои қалъаи ҳокими он ҷо бохабар аст». Бо ин мулоҳиза вай ба бий-додхоҳ саволи зиёдатин: чун донишгӣ ва аз кӣ шунидиро на-дод. Ва барон он ки бий-додхоҳ харифашро гӯи аз олам бе-хабар напшидорад, ҳавотирӣ ва бесариштагӣ худро пинҳон дошта гуфт:

— Ман аз ин гап хабар дорам... Ба фикратон, губурнатур кадом «мансабдорони қалон»-ро дар назар дошта бошад?

— Ман чӣ донам,— муғамбирона ҷавоб дод Остонакул.— Мою шумо барин мансабдорони пиршударо дар назар дошта-гист-дия.

Ба ҳамин тарик, вай мизбонашро дар хотирпарешонӣ ва тақову ботинӣ гузошта бадар рафт.

Баъди чорьяк соат дар меҳмонхона Муҳаммадшариф-де-вонбегӣ пайдо гардид.

— Гапзанон кардетон-мӣ? Вай бетавфик чӣ мегӯяд? — пурсид ӯ аз падараш. «Вай бетавфик» Остонакул буд.

Пирамард киноҳои тавфомез ва истехзоҳои захрбези Остонакулро нақд карда буд, ки девонбегӣ барошuft, бекаро гардид.

— Масъала маълум,— хулоса баровард ӯ.— Вай бо гу-бурнатур ва балки бо худи тӯра ҳам бар зидди мою шумо за-бон як кардагӣ. Губурнатур ошнош-ку! Холо ки дер пашуда-аст, нақшаи ўро барбод додан лозим.

— Чӣ тавр барбод медиҳӣ?

— Бо ягон тадбир Аҳадхонро аз ҳудамон розӣ ва Остонакулро дар чашми вай бад карданамон лозим. Агар ҳамин корро карда тавонистем — бурдем, натавонистем — бохтем.

— Хӯш, ба фикри ту, вайро ба тӯра чӣ тавр бад кардан мумкин?

— Ман худн ҳамин рӯз, ҳозир, ба Кармина равон мешавам. Тӯраро дида мегӯям, ки Остонакул чашмаш беҷо, нияташ беҷост, вай ҳамин ки амир мурд, аз афти кор, аркро паҳш карда, ҳудаш ба тахт нишастанист.

— Фикрат хом, бачем. Аздушар, ба Кармина рафтани тӯро пинҳон доштан мумкин нест, Остонакул рафтани тӯро ки до-нист, гумони бад мебарад; мумкин ки ҳудаш ҳам ба пеши тӯра равон шавад. Агар мабодо фаҳмида монад, ки ту рафта аз вай ба тӯра ғайбат кардай, тӯналаниг меҳезонад, бачем. Амир ҳам ҳоло зинда аст, мурданааш маълум нест.

— Амир мемурад. Пагоҳ-беғоҳ мемурад.

— Агар намурад чӣ?

— Ҳеҷ мумкин нест, ки намурад. Табиб аллакай аз вай умедашро кандааст.

— Дард дигар асту аҷал дигар, гуфтаанд.

— Хайр, набошад, чӣ кор мекунем? Остонакул тортанак барин шабу рӯз тори душманӣ танад, мо нигоҳ карда меши-нем-мӣ?

Кушбегӣ ба дари нимроғ нигариста фармуд:

— Дарро маҳкам кун.

Девонбегӣ хесту дарро охиста маҳкам кард.

— Ман як нақша дорам, — пичиррос зада гуфт кушбегӣ. — Агар амир нохост мурда монад, ман ҳамон дам маҳрам-дах-боширо аз Ширбадан ба шаҳр медавонам, вай мурдани амирро аз ҳама аввал ба сарбозони Остонакул хабар медиҳад, ба онҳо мегӯяд, ки «мамлакат бе подшоҳ аст ва хазина бесоҳиб, ҳар кас ҳар чӣ гирифт — аз онн ҳудаш!». Сарбозони Остонакул, албатта, худхошонро даррав ба арк мезананд. Ман пешакӣ ба тӯпчибошӣ фармуда мемонам, ки лашкаро ҳозиру омода ни-гоҳ дорад, шаҳрисабзҳо ба арк ҳучум, ки карданд, даррав онҳоро паҳш карда фуру нишонад. Баъд мо воқеаро ба тӯра хабар дода мегӯем, ки шаҳрисабзҳо бо фармони Остонакул аркро зер карда гирифта ҳокими ҳудашонро ба тахт нишон-данӣ буданд, мо хабардор шуда, зуд фитнаи онҳоро фуру ни-шондем... Читӯр ин нақшаи ман, маъкул-мӣ?

Девонбегӣ хушдолона табассум намуда, дасти қушбегиро гирифта бӯсид:

— Елатон бахайр, дада! Ба худо ки агар дар мамлакат ду одами боталбир бошад, яктеш шумо! Мо ни «гир»-и шуморо якбора ба ду нишон мезанем: ҳам Остонақулро аз миён мебардорему ҳам амири навро як умр аз худамон розӣ ва миннатдор мекунем.

Падару писари олиҷоҳ бляди пешин аз арк баромада ба тарафи Ширбадан саворӣ намуданд.

Дар беруни дарвозан Қаршӣ онҳо ба як дастан хурди сарбозоне дучор шудаанд, ки дар дарахтзори сари роҳ истода буданд.

Аз чӣ сабаб бошад, ки дили қушбегӣ хавфе бурд: ниҳо кадом сарбозонанд ва чаро сари роҳро гирифта истодаанд? Ду нафари онон аз тарафе ғусфандеро кашола карда меоварданд, ду-се нафарашон дар кунчи дарахтзор заминро кофта оташдон месохтанд, дигархошон бар рӯи сабзан лаби чӯй чой нӯшида нишаста буданд.

Қушбегӣ аз дахбошини ғӯли туркмансимо кӣ ва чикоро буданишонро пурсид, дахбошӣ ҷавоб дод, ки онҳо ҷилзамерганҳои ҳокими Шахрисабз мебошанд, ки навакак ҳокими худро ба Ширбадан ғусел карданд ва акнун дар ин ҷо камтар дам гирифта наҳории ҷоштгоҳӣ меҳӯранду баъд ба қароргоҳи худ бармегарданд.

Ин ҷавобро ба сарбозон Остонақул фармуда буд, ки яъне ҳар кас кӣ ва чикора будани онҳоро пурсад, ҳамин тавр ғӯянд. Сонӣ пондани роҳи ҳокимашонро аз ҷониби Ширбадан баҳона кунанд.

Дар ҳақиқати амр онҳо аз ҳокими худ фармони дигаре гирифта буданд.

Қушбегӣ ва девонбегӣ аз ҷаноби дахбошӣ қонғ аз хотирҷамъ шуда ба роҳашон рафтанд.

Амир Музаффар он рӯз, чоруми моҳи сафари соли 1303 ҳиҷрий, нагоҳӣ аз забон монда буд ва шаби панҷуми сафар (30 октябри соли 1885) мурд.

Ҳамон соат Ҷаббор ном маҳрам-дахбошини қушбегӣ бо фармони маҳфий ӯ ба сӯи шаҳр, ба қароргоҳи сарбазони шахрисабзӣ аси давонд. Он сарбозон ҷодирхошонро дар беруни дарвозан Самарқанд задаанд, ҳамя дуздон, ағбошон, қаллабурони зархариданд. Қушбегӣ дар бобати қатлу ғорат аз онҳо диллаш пур буд.

Чанде аз махрамони хоси амир ба марги ӯ доду фиғон бардошта буданд, ки Остонакул онҳоро ба навкарони худ фармуда дар таххонаи қаср ҳабе кунонд. Ӯ меҳост то аз Қармина ба Бухоро омада бар тахти аморат нишастани Аҳадхон ҳар навъ карда вафоти амирро аз халқ пинҳон дорад, то ки дар пойтахт фитнае рӯй надиҳад ва аҳли фитна даст ба ғорату яғмон хазинаи амир назананд.

Эҳтиёткории бий-додхоҳ беваҷҳ набуд. Ҳамон бегоҳ, ҳанӯз пеш аз вафоти амир, Исмоилбон зақотчӣ аз шаҳр ҳаросон омада ба арз расонд, ки дар вақте ӯ ба муллоҳо пули вақфро тақсим мекард, дар бозорчан пеши арк як дарвеш омада аз вай панҷоҳ танга талаб кард, зақотчӣ ваҷҳ пурсид, дарвеш гуфт, ки «амир нест, ҳама чиз аз онӣ мост». Чашмхон дигар мардуми дар пеши арк ҷамъомада ҳам бечо буд. Исмоилбой тарсида, ба дарвеш ду танга дода, ҳудаш гурехта ба арк даромад. Дар он ҷо ӯ пули вақфро ба Муҳаммадшариф-деворбегӣ супурд.

Кушбегӣ бо маслиҳати Остонакул ба сарбозони дар пойтахт буда фармон фиристод, ки ғавран ҳамаи майдонҳоро ишғол кунанд. Аммо бе ин ҳам сарбозон кайҳо дар гирду пеши арк ҳозир истода буданд, фақат бо мақсади дигар, — бо мақсаде, ки онро кушбегӣ ба саркардан онҳо Алимадад-тўпчибошӣ фаҳмонда буд...

Ҳокимхони ҳокими Чорҷўй бо ҷӣ воситае аз мурдани падараш огоҳӣ ёфта, бо ихтиёри худ боз ба Ширбадан омад, Остонакул ӯро аз он ҷо дур карда, тахтўлҳифзи даҳ нафар сарбозаш ба хонаи шаҳрии ҳуди амирзода равона кард.

Баъд вай мунширо талабид, муншӣ бо давои қалам омад ва ба навиштани он ҷӣ ки бий-додхоҳ хоҳад фармуд, омода гардид, аммо баногоҳ бий-додхоҳ ӯро аз сари миз хезонда ҳудаш нишаст ва ба навиштани мактуб ба номи Абдулаҳадхон шурўъ кард. Дар мактуб валнаҳдро аз вафоти падараш огоҳонида, таъкид кард, ки вай агар нишаста бошад, бархезад ва хеста бошад, савор шаваду ҳар ҷӣ зудтар худро ба доруссалтана* расонад. Мактубро навишта тамом карда, мўҳри худ ва мўҳри кушбегиро зада, кулўла печонда ба даруни ариза — ҷўб — қуттичан нафиси қаламдонмонанд ҷо карда, халқаҷаҳои нуқрагини аризаҷўбро андохта маҳкам карда ба дасти қаро-

* Маркази аморат, яъне Бухоро.

еулбегни худ дод, қаровулбегӣ оиро ба бағалаш халонда бо
дах нафар сарбоз ба тарафи Кармина раҳсипор гардид.

Пагоҳин барвақт Остонакул фармон дод, ки мурдари баро-
варда дар аробан хосан амир бор кунанд.

Вақте ки мурда дар аробан соябондори ораста бо пардаи
хариш ва қолину кўрпачаҳои атлас бор карда шуд, бий-дод-
ҳо аз қаср чомаи кимҳои зардӯзин Музаффархонро пӯши-
да, дастори сафеди шолӣ кашмирии ўро ба сараш гузошта
баромад. Ўро дила аҳли дарбор лаҳзан аввал беҳтиёр дар
изтироб ифтоданд ва дилхошон бозӣ карда рафт, зеро Осто-
накул бо ин чомаву дастор айнан худи Музаффархон буд. Ба
ростӣ ки агар худашон навақаси амирро бардошта ба-
роварда дар ароба нахобонда буданд, гумон карданишон мум-
кин буд, ки ў зинда шуда аз қаср берун омад.

Чун аз изтиробу таниши дил фориғ гаштанд, хайрон мон-
данд, ки ин чӣ қорест ва бий-додҳо чӣ меҳодад.

Вай ба ароба бароида дар пешгоҳи он нишаст ва фармон
ба ҳаракат кардан дод. Ҳама аз дарвоза бароида, шотирӯ
удайчиҳо пеш-пеш, ароба дар миёна ва қушбегию девонбегӣ
бо тўдан дарбориён аз ақиб, ба тарафи шаҳр ҳаракат кар-
данд.

Остонакул як тарафи пардаи пешӣ аробаро андак қушода
монда, худро намудор карда менишаст. Роҳгузарон ўро амир
Музаффар пиндошта ба сўиш таъзим мекарданд, вай бо анқо-
ру тақини подшоҳона саре қушбонида таъзими онҳоро пази-
рой менамуд.

«Сабр кун,— дар дили худ мегуфт Шохмуҳаммад-қушбегӣ
ба тарафи рақибаш,— боз камтар монд. Иншооллоҳ ба до-
мам меғалтӣ. Он гоҳ ман тӯро сарбаранаву даст бар пушт
баста ба зиндон хоҳам фиристод». Муҳаммадшариф-дево-
нбегӣ ҳам дар иштиёқи ба ин ҳол дидани Остонакул ди-
лаш беқарор буд. Падару писар якзайл ба роҳ менигаристанд.
Онҳо аз сўи шаҳр мунтазирӣ чопаранд, чопар бояд ба онҳо
хабарӣ ба арк ҳуқум кардани сарбозони ҳокими Шаҳрисабз
ва аз тарафи Алималад-тўнчибошӣ фуру нишонда шудани го-
ратгаронро сарад.

Душмон якзайл ба роҳ менигаристанд. Аммо аз ҷониби
шаҳр ҳеҷ саворе намудор намешуд. Дар чехраҳои вазирон то-
рафт бештар осори нарезонӣ ва бесаринштагӣ зоҳир мекардид.

Няҳонт, вақте ки қорвони мурдакеш ба наздикии шаҳр, ба
дарахтзор, ки сарбозони Остонакул дини боз дар он истода

буданд, расид, ба кушбегӣ сирри падидор намудани чопар ошкор гардид.

Дахбошин туркмансимо тозон ба пеши ароба омада, фармонфармон худ Остонакудро шинохта ба арз расонд, ки дастан ӯ як нафар савори ба шаҳр асп давонда рафтаистодаро дастгир кард. Остонакул фармуд, он марди дастгиршударо аз дарахтзор оварда дар пешгоҳи ӯ хозир сохтанд. Вай ҳамон маҳрам-дахбошини кушбегӣ буд.

— Ту? — дар хайрат монд кушбегӣ.

Маҳрам-дахбошин аз таре ларзону рангпарида рикоби хоҷаашро мебӯсид.

Кушбегӣ ба Остонакул тег кашида нигоҳ кард:

— Худаш чӣ гап, бий-додхоҳ?

— Ҳеч гап не, аморатпаноҳ, сарбозон мувофиқи фармони ин фақир амал кардаанд,— даст ба манаҳаш бурда ришхандашро пинҳон карда гуфт Остонакул.

Вай пештар мисли ин ки ба нақшаи кушбегӣ пай бурда бошад, дар дами ҷонканин амир фавран як навқари худро ба назди ин дастан сарбозонаш фиристола буд бо ҷуни фармон, ки онҳо ҳар касеро, ки аз ҷониби Ширбадан омада ба шаҳр рафтаиш шанад, дастгир кунанд ва нигоҳ доранд.

Кушбегӣ чехрааш хира гашт, сар ба зер афканда ба замин нигоҳ кард. Девонбегӣ, магар аз ғазаб ё аз таре бошад, ки манаҳаш ларзида ришу бурути сиёҳаш меҷунбид. Онҳо фаҳмиданд, ки бозиро бохтаанд. Ин гурги борондида ва дар айни ҳол рӯбоҳи маккор — Остонакул пешдастӣ карда нақшаи онҳоро барбод додааст.

БОБИ ЧОРДАҲУМ

Акиун мо бояд, ки боре ба Қармина равему бо тӯран валиаҳд шиносо шавем, ба ҳолу кори ӯ мулоҳиза намоем.

Чордеворӣ баланди дандонадори ўрда ё худ калъа қариб нисфи Қарминаро печонда гирифтааст. Нисфи дигари он дар беруни монда, ба гирдогирди ўрда ҷойгир. Арки ҳокимнишини дар даруни ўрда ба болон тали рӯйпахне воқеъ буда, аз он ҷо гӯё ҷи шаҳри хурдтаракро дидбонӣ мекунад. Хонаҳои пастаки шаҳр гӯё аз тарси ин дидбони қоҳиру ҳашмгин ҷафс-ҷафс ба ҳам омада, домани якдигарро гирифта, гуч-гуч ба даруни дарахтон паноҳ бурдаанд. Дар дами дарвозаи калъа рамзи

хукмдорӣ — шашпарӣ ниҳоят калони ҷӯбинеро овехта монда-
ванд.

Дар даруни калъа, дар паси ду дарвозаи оҳанкӯби дарун ба дарун, Абдулаҳадхон тӯра рӯзҳо ва шабҳоро бо камолӣ бесабри дар интизории марғи падарааш ба сар мебарад. Вай ҳамин шугли ҳокимии худро ба як сӯ гуndoшта мондааст. Аз соҳибмансабони худ ӯ ғайр аз Усмоибеки девонбегӣ ва Яхшибеки улайҷӣ касеро ба ҳузураш қабул намекунад. Инҳо содиқтарин ғуломони воянд, ки бо як назар майлу хоҳиши ҳокими худро дарёёфта, дар панҷрои он майлу хоҳиш ба ҷон мекушанд.

Валиаҳд ба хабарӣ вафоти амир нигарон аст. Ин хабар ӯро яхбора соҳиби тахти аморат, молики рақоби* сеюним миллион фуқарон мамлакат ҳоҳад кард. Ба назари тӯра вақт ҳеле ба охирагӣ мегузарад.

Ҷавотир кашид ба фикр мекунад, ки мабодо мисли ду мана пеш падарааш боз сикҳат ёбад! Ибро фикр мекунаду ба худ аниҳа дар диллаш меғӯяд: не, не, ҳеч мумкин нест, ки вай бамирад. Бояд бамирад!

Тӯран интизор гоҳ-гоҳ сабру қарорро аз даст дола меҳезаду рӯ-рӯи боргоҳи худ — хонан калони сафед гардиш мекунад, ҳар дам аз дарича ба рӯи ҳавлии беруни назар меандозад: оё касиди қушбегӣ бо он хабарӣ дилхоҳ наёмала бошад? Аз бетокатӣ гоҳе нишаста худро ба шеърнависӣ машғул мебарад, гоҳ бедонахон дар ҳавлии дарун ба кафасҳо овехташударо оваронда, Яхшибекро ҷеғ зада бо вай бедонабозӣ мекунад. Аммо ба зудӣ аз ин шугл ҳам дилғир мешаваду бархоста ба ҳарамсарон худ даромада бо Нозгули зебо дилхушӣ мекунад. Нозгулро дар он қарибӣ амлоқдори Шофирком аз падари қарздораш ҳарида ба ҳоким пешкаш карда буд. Духтар ба Аҳадхон ҳеҷ сар намефурорад, аз вай ҷун ғизоли рамида фирор карда дар тоқча ё пушти таҳмон пинҳон мешавад. Тӯра-ҷон «Аҷаб кайфияте дорад ба мақсад порасиданҳо» гуфта, аз рамидагон духтарак эваз мебарад.

Девонбегӣ баъзан аз фитнаю фасоди эҳтимолӣ бародарони тӯра ҷавотир кашид ба ӯ маслиҳат меод, ки хотирҷамъ на-
нишинад, балки ба пойтахт ҷосусҳои худро фиристонанд, дар он ҷо фалонӣ бий, фалонӣ додлоҳ, фалонӣ шиқро бо вазъаҳо

* Молики рақоб — соҳиби ғуломон, ҳокими мутлақ.

ва тўхфаҳо ба худ ёр созад, ё ки ба наф, яъне ба девонбегӣ Усмонбек иҷозат диҳад, ки Бухоро рафта ахволро допишта биданд. Аммо тўра ин маслиҳати хизматгори содиқашро рад карда мегуфт, ки дар бобати иншоли тахти надар хотири ӯ чамъ аст, зеро ба ҳамин қарибӣ генерал Анненков ба ӯ наздики ҳимояти генерал-губернатори Туркистонро расонд. Ҳамин ки хабар бафоти амир расид, хоҳ рӯз бошад ва хоҳ шаб, тўра феврал ба Бухоро саворӣ хоҳад кард. Девонбегӣ танҳома асбоби сафари валиаҳдро таҳия намуда, ҳатто ки аз сипоҳу навакиру амалдору савдогарон қариб ҳазор нафарро дар Қармина ғира оварда, ба рикоби ӯ тайёр карда мондааст.

Пагоҳини 31 октябр Абдулаҳад дар меҳмонхонаи худ бо ҳамроҳини Усмонбек ва Яхшибек хуш хуррам сабӯҳӣ карда нишаста буд. Аз даричаи кушодаи меҳмонхона гунбази нилгуни масҷиди қомеи шаҳр метофт, ки дар офтоби пагоҳонӣ мекурахшид; дар болон гунбаз ошъёни лаклак намудор буд, ки ба баландӣ қариб якуним қад одам меомад, зеро лаклакҳо ҳар сол ошъёни навашонро бар болон ошъёни кӯҳи ме-сохтанд.

— Девонбегӣ, чиба имсол лаклакҳо барвақт парида рафтанд? — ҳавотир қашада мепурсид тўра. — Боз ин фоли бад набошад?

— Не, тасаддуқ шавам, асло фоли бад не, билъакс фоли нех аст, — валиаҳдро тасаллий меод девонбегӣ. — Лаклакҳо барвақт парида рафтанд, ошъёнашон ҳолӣ монд, яъне ин ки тахти подшоҳӣ ҳам нишооллоҳ ба тезӣ ҳолӣ мешаваду тўраам ба он мешишанд.

Баъд тўра ба ҳаминишинунаш ғазалеро, ки шаб навишта буд, хонда дод. Дар ғазал шонри очиз (тахаллуси Аҳадхон дар шеър Очиз буд) дилбохта ба маъшуқан худ зорӣ мекард, ки дар базми висол ба рақибон нанигарад ва илтифоте накунад; маъшуқа розӣ мешуд, аммо боз дар айни нозу ниша хато карда ба рақибон назари илтифот меафканд, ошиқ муалтариб-хол мегардид. Дар як мисраъ хитобан ба маъшуқа гуфта мешуд: «Ошиқи ту э-ин хато сад бор мегардад хитоб».

Девонбегӣ ва удайчӣ аз тағи забонашон забон бароварда ба таърифи шеър даромаданд: хай-хай, чӣ ҳунаре, чӣ истеъдоде! Хоҷа Хофиз агар ин мисраъро мешунид, дастӣ тўраҷонро мебӯсид, «Тасаддуқ шавам, лутф ҳардед, лутф!» — бо шавқи бениҳоят саноҳонӣ менамуд девонбегӣ. «Тўраам хато кардан-

ро бо хитой шудан* ҳамчунон мос озардаанд, ки бай-бай! Таппа-тахт часпидаасту мондааст-а!» — шеъринносни худро изҳор мекард удайчӣ...

Тӯран шоир аз ин мадҳу саноҳо болида қабат-қабат гӯшт гирифта истода буд, ки дар дахлези меҳмонхона қосиди аз Бухоро омада — қаровулбегин саропо ҷанголуд пайдо гардид. Аз пайдоиши ногаҳонии ӯ хайрон нашуданд, зеро ба дарбонҳо амр шуда буд, ки ҳар гоҳ қосид биёяд, ғавраи ба назди тӯра дарорандаш.

Қаровулбегӣ куттичаро бароварда бӯсида дар ҷашмонаш молида ба тӯра дод.

Вакте ки Аҳадхон онро мекушод, дастҳояш меларзиданд ва дар лабонаш табассуми нозёне бозӣ мекард. Вай ба хат як ҷашм даволду якбора кӯдаквор хунгас зада гирифт, рӯмолчаи шохии гулобيرانгастро бароварда ба ҷашмонаш гузошт ва фарёд мекашид, ки «Во киблагоҳам! Во пушту паноҳам! Во султонам! Фарзанди бадбахтатонро ба кӣ партофта рафтад?!». Девонбегӣ ва удайчӣ, инчунин қаровулбегӣ ҳам бо аломати гирия фаши саллахошонро ба ҷашмхошон кашиданд. Ҳар чорашон ҳамин тарз ду-се дақиқа азодорӣ карданд. Яхшибек оҳиста ангушт ба дахон тар карда ба ҷашмаш молид.

Нихонт тӯран оромшуда ба ҳар се хозирон пушт гардонда истода:

— Ба қаровулбегӣ сарупо дода шавад, — гуфт ва дасти рӯмолчадорашро дар ҷашмонаш нигоҳ дошта дасти дигарашро ба тарафи қосид дароз кард, қосид даррав дуқат шуда дасти панҷаҳояш ғафс-ғафси сермӯи ўро гирифта бӯсиду пуштиноки рафта аз дар берун шуд.

— Тезтар лавозимоти сафарро тахт кунетон, — фармуд Аҳадхон ба амалдоронаш.

Девонбегӣ таъзимкунон баромада рафт. Ӯ кӯшиши мекард ба рӯи тӯра нигоҳ накунад, зеро ҷашмонаш хушк буданд. Удайчӣ дид, ки ҷашмони тӯра ҳам хушканд...

Расо дар соати яки рӯз ба роҳ афтоданд. Тӯра дар сари ҷандсад нафар савор бошитобу чадал аси меронд. Ба вай аз мӯснади бекӣ то тахти амирӣ фақат ёздаҳ фарсанг масофа мондааст, ки онро ҳар чӣ зудтар бояд тай кард.

* Дар алифбон арабӣ «хитой» ва «хитой» (хитой) як хел навишта мешавад.

Тирамох кайхо аз нисф гузашта бошад ҳам, ҳаво хушк, дами офтоб ханӯз гарм, рӯз тафсон буд, аз зери суми аспон ҷанги гализе ғаввора зада ҷехран софи фазоро губоролуд мекард. Баъди ду фарсанг роҳ паймудан дар деҳан Малик таваккуф намуда аспони арақшорро дам доданд, намози пешинро хонданд. Рӯз ба бегоҳӣ монд шуд салқинӣ фурумада буд, ки боз саворӣ намуданд.

Тӯра ва ҳамрикобонаш шаб ҳама шаб беист роҳ паймуда, соате пеш аз бомдод ба ҷорраҳае, воқеъ дар якуним фарсанги Бухоро расиданд. Дар ин ҷо валиаҳдро ҷандин даста сарбоз, тӯдан муллоён ва амалдорони пойтахт пешвоз гирифтанд. Дар байни ғалогулаи табрику таҳинят, дуою таъзим, хушомадуро ҷикоббӯсин намоёндагонӣ пойтахт тӯра худро дар арши аъло медид ва фиръавиро камтарин навқари худ медонист.

Машакқати ёздаҳ фарсанг роҳи пурпечухам ўро гўё ки ҳеҷ ҳаста накарда буд. Ин ҷавони бистухафтсолан шоиртабиат, айёш, бедонабоз ва кўпкоритоз, дастӣ рост дар миён, дастӣ ҷап дар кабзи шамшерӣ ғилофаш зарнигори ҷавохирнишон, дар болои аспӣ сафед бо як қарруфари хисравӣ нишаста ме-
рафт.

Ба шукронан таҳтиншинӣ зиёрати мазори «Ҳазрати Баҳоваддин Нақшбанд» лозим дониста шуд. Шотирони тӯра ҷилавӣ аспӣ ўро ба роҳе, ки аз ҷорраҳа ба ҷониби мазори Баҳоваддин мерафт, кашиданд. Бештарини истикболқунандагонӣ бухорой низ ба вай ҳамроҳ гардиданд. Тӯра бо се ҳазор ҳамрикоб дар субҳидам ба мазор расида, намози бомдодро дар масҷиди он ҷо хонд.

Бедорин шаби гузашта ва кўфтагини роҳи дур ба тӯран ҷавон он қадар таъсир накарда бошад ҳам, ҳамроҳони солхўрдаи ўро беҳол карда буд, онҳо дар вақти намоз бо сурину миёноҳон дардманд, сарҳон гарон ва ҷашмҳон хоболуд базўр ҳаму рост мешуданд.

Баъд аз намоз ҳамашон ба сари қабри Баҳоваддин рафта ғотиҳа хонда, дастхошонро ба «Санги мурод» — тахтасанги сиёҳи поёни қабр, ки аз дастсоиҳо сайқал гирифта буд, расонида ба ҷашму рўйхошон молиданд.

Аммо он ҷӣ ки пас аз ин маросим ба вуқўъ пайваст, қарминағихоро даҳқанд зиёда аз беҳобию машакқати роҳ коҳиш дод. Аввалан сиюду шайхӣ мазор гадотабӣ ба даҳ ҳазор таңга назре, ки аз валиаҳд гирифтанд, конеъ нашуда, бо шилкинию рўйнатанӣ аз ҳар қадоми зиёратқунандагон ба қурбу

химматаш нигоҳ карда чору панҷ то дусад-сесад тангагӣ рӯенданд. Мусофирон бо мақсади давом додани сафари худ ба тарафи дарвозаи берун равон шуда буданд, ки издиҳомӣ дарवेशон ва гадоёни сари мазор ба онҳо дарафтиданд. Аз масҷиди даруни хонақоҳ ба тарафи дарвозаи берун бо роҳрави дарозе омада мешуд, дар ду тарафи роҳрав қатори хонаҷаҳои катакмонанди лонн — зистгоҳи гадоёни хоси сари мазор воқеъ шуда буд, хонаҷаҳо ба ҷои дар сӯроҳе монанди даҳони ғор ё танӯр доштанд. Хамин ки аҳли қорвоии тӯра ба тарафи дарвоза қадам заданд, аз он сӯроҳҳо ғала-ғала маъйубу маслукҳо ҳазида баромадан гирифтанд. Дар як дам раҳрави дарози фарох аз онҳо пур шуд. Қалу кӯрҳои ҷулдурпӯш, шалҳо, кампираҳои аҷуза, ким-чӣ гуна махлукҳои одамшакли чашмқовок, биниҳошон мисли гӯри фурурафта ва даҳанҳошон ҳамчун лонаҳои деворини гунҷишкони во, дасту по ва рӯю гарданҳошон мисли таппакҳои рӯи бому девор пур аз захмҳои чиркбаставу бадбӯй, ба гирди мусофирон печиданд. Онҳо ба домани тӯра инз дарафтида, ҳамаашон баробар бо як шӯру валвалае, ки навҳан аҳли мурдаҳонаро ба хотир меовард: «Тӯраҷон, хайр кунед, илоҳӣ зиёрататон қабул шавад! Илоҳӣ ҳазрати Баҳоваддин дастгирӣ шумо шаванд! Илоҳӣ ҷаҳонгир шавед!» гӯён қафи дастҳои чиркини пурзахми худро қариб ба риши ӯ мерасониданд, аз бару остинаш мекашиданд. Тӯра дар ин дам ба қисааш пуле надошт, ки садақа кунад, дар байни издиҳомӣ гадоён саросемаву парешонҳои монда, на роҳи пас дошт ва на роҳи пеш. Аз тарафе навқару сарбозони вай ҳозир гашта, гадоёнро бо қамчину қундоки туфангҳошон бераҳмона зада пароканда қарданӣ мешуданд, бо вучуди ин гадоён аз сари роҳи тӯра дур намегардиданд. Оқибат яке аз маҳрамони ӯ: «Мана, гиреду тӯраамро дуо кунед!» гуфта як ҳамён тангаро бароварда ба болон гадоён пошида буд, ки онҳо ба тангачини андармон шуда домани тӯраро раҳо қарданд. Вай савлату салобати подшоҳонаро фаромӯш қарда, саросемаву саргум аз байни онҳо бадар рафт. Афтударафт, занозанӣ, ҷаспонаспин гадоён дар сари ҳар як танга ба назарҳо манзаран устухонталошини сагонро ҷилва дод. Боқувваттар бекувваттарро паҳш қарда тангаро аз қафи ӯ зада мегирифт. Шали барҷомонда тангаеро дар аини талош аз ҳок бардошта ба даҳонаш андохт, гадои дигар ӯро зер қарда бо зӯри панҷа даҳонашро кушода тангаро берун кашид. Як гадои дигар мушти вайро газид ала қарда танган ғаниматиашро даррабуд. Ҳамроҳони валиаҳд дар

вибухи издиҳони пуришӯру гавғон гадоён моломол шуда, бо ранҷу захимати зиёд ба худашон роҳи баромад мекушоданд.

Шотиру сансхо аспхон бо зину абзӯро дар пушти хонақох нигоҳ дошта истода буданд. То хочагонии онҳо худхӯшонро аз дастӣ гадоёнии шилкину шарирӯ авбош халос карда, барӯ доманхӯшонро афшонда дар берун ҷиғъ омаданд, ки як ним соат гузашт. Хамаашон фавран савор шуда аз пушти тӯра ба роҳ даромаданд.

Пешопешии ҷамолат як тӯда шотирхон салласафед бо ҷомаҳои рангоранг ва камарбиндхон фароҳи баҳмал, дар дастхӯшон ҷӯбдастхон дароз, давои-давои мерафтанд. Аз наси онҳо тӯра дар танаш ҷомаи ниллобирангии зардӯзии мурассаъ ба ҷавохирот ва дар сараш дастори сафеди ҳамчунин мурассаъ ба дурру гавҳар, дар миёнаш шофи қабзааш лаълақӯби зунурад-наш ба ғилофи тиллокорини ҷавохиринишон, савора дар аспи сафеди ораста бо зину абзӯи заррин, бо як виқору савлати исқандарӣ роҳ мепаёмуд. Ду шотири ҷомаҳои шохии нуқра-ранг бар тан аз ду тараф ҷилави аспи ўро дошта мерафтанд.

Бо ҳамин ҳашамату дабдаба тӯра вориди пойтахт шуда, бо хиёбони Чорсӯ ба тарафи арк равои гардид. Ба халки тамошобини ва муллову сипохиёне, ки саросар ду тарафи хиёбонро гирифта буданд, назаре нанамуда, рост ба пеш нигоҳ карда мерафт. Карру фараш ҷунон буд, ки гӯё даҳ кишварро кушола омада бошад. Издиҳом гавғо ва хлеху меандохт, нидоҳо ва фаръёдҳои гулгуланоқ биланд мешуданд; маълум набуд соҳибони ин фаръёду нидоҳо ҷӣ мегӯянд, тӯраро муборакбод мегӯянд ё дашном мелиханд, тахният мекуянд ё лаънат меҳонанд. Дар баъзе ҷоҳо ясавулон мардумро бо ҷӯбдасту қамчинҳо сарқӯбӣ намуда ба қанор меронданд. Ҳолати хангома шабеҳи он буд, ки гӯё ба шаҳр фотеҳи бегонае бо ўрдуи ҷаррори худ дохил шуда бошад.

Ба арк даромадан замон нахустин фармони фармонфармон нав ин буд, ки мурдан падарашро зудтар гӯронанд. Гӯё дар давлатхона будани хатто мурдан амири собиқ ҳам барои худро ҳокими мутлақ хис кардани Сайид Абдулаҳад Баҳодурхон халал мерасонд.

Мурдаро пас аз хондани ҷанозааш дар масҷиди калон бошитобу чадал ба мазори «Ҳазрати Имло» бурда ба ҳок супурданд. Аз пушти тобути ў на вориси тахташ рафт ва на ягон писари дигараш.

Аҳадхон ба расми азодорӣ чаҳор рӯз ба зӯр аз «айшу нишрат» худдорӣ кард, аммо рӯзи панҷум тоқаташ тоқ шуд ва шаб,— ҳатто ҳанӯз ҳафтаи марғи падарашро ҳам нагузаронда, — дар яке аз хонаҳои хосаи ўрда хилват карду бо чанде аз муқаррабони карминагии худ маҷлиси базм орошт. Пагоҳии даҳуми моҳи сафар ў баъд аз базми шароб ва рақсу суруди амраҳҳо аз хоб дер хеста, соати ёздаҳи рӯз бо сари аз наҷъан шароби дишаба гарон ва чашмҳои хумори мастона ба айвони сарое, ки дар он ҷо тахти амир истода буд, баромад.

Дар сарой як ҷорсад нафар саркардаву мансабдор, сарони қавму қабилаҳои ўзбек, калонҳои рӯҳониёни Бухоро чамъ шула, дар интизори баромадани валнаҳд истода буданд. Тахти амир — санги мрамори хокистаррангии қабудтоб, қадаш ду газ ва бараҳш ҳам ду газ, бо ҳафт қабат ҳарири хиндиву бухорӣ пӯшонида шуда буд. Ба пеши тахт намади чун барф сафедеро паҳн карданд.

Аҳадхон дар ҷавоби таъзиму тавозӯи ҷамоат кохилона саре ҷунбонида ба рӯи намад нишаст. Ҳамин ки нишаст, мансабдорони калон, сарони қабилаҳо ва калонҳои рӯҳониён намадро якбора аз ҷор тарафаш гирифта, тўраро бардошта ба болон тахт нишонданд.

Аз онҳо яке Остонакул буд.

Имоми масҷиди ҷомеъ ояти дарозеро аз куръон бо овози баланд кироат кард, ҷамоат ҳама якбора дастхоро боло карда амири навро дуо намуданд, муборакбод гуфтанд. Баъд маросими дастбайъат, яъне дастбўси амири нав, ки ин дар айни ҳол қасами садокатмандӣ ва фармонбардорӣ ҳисоб меёфт, саршуд. Аввал ҳочаи калон — сари рӯҳониён, баъд нақиб — ин ҳам аз ҷумлаи сарони рӯҳониён, аз паси ў кушбегӣ Шохмуҳаммади пир, Остонакул бий-додхоҳ, Муҳаммадшариф-девоибегӣ, сонияи саркардагонии лашкар — парвонаҷиҳо, иноқҳо, бийҳо, аз он пас мансабдорони пасттар дукат шуда рафта, аз се палла зинапоя баромада, як-як дасти амири навро гирифта бўсиданд.

Амир бо қиёфани дилгиронае менишаст, аз кашол ёфтани дастбайъат зик шудани ў аён буд; зоҳиран ба дилаш меғуфт: ҳамаатон тезтар ин дастбайъати сабилмондаатонро тамом кунеду аз ин ҷо дафъ шавед, ки сарам дард гирифт, ман меҳохам то намози пешин соате хоб карда дамавро гираму ба худ оям...

Бегоҳии рӯзи тахтнишинӣ, вақте ки Остонакул ба саломхонаи арк даромад, амири ҷавон ба истикболаш ҳатто аз ҷо бархоста то пойғаи хона омад ва дар пеши назари бузургони мамлакат бо вай вохӯрдн бағълкаш кард. Аҳадхон аз вай миннатдор буд,— охир, бий-додхоҳ рақибони амири нав — бародарони ӯро «сарништа» карда аз фитнаи эҳтимолии онҳо пешгирӣ намуд, ба илова, то аз Кармина ба Бухоро расид, омадани валиаҳд вафоти амири собиқро ба як тарзи мудаббиро аз халқ пинҳон дошта тавонист. Ба ҳамин тарик, ӯ ба ӯро осудаву хотирҷамъ бар тахт нишастани Абдулаҳад мадад расонд. Илтифоти ҳоси Аҳадхон нисбат ба Остонакул аломати он буд, ки вай аз ин хизмати содиқонаи амакаш розӣ аст ва аз ӯ қадриносоӣ мекунад.

Вақти он расид, ки парда аз рози низоии Остонакул бардорем ва бигӯем, ки вай ҳам, монанди Шоҳмуҳаммад-кушбегӣ ва Муҳаммадшариф-девоибегӣ мақсадаш Ҳисори Шодмон буд. Ҳисор аз доруламора дур аст, амиру вазир ба кори ҳокими он вилоят камтар дахлат мекунад, бий-додхоҳ метавонад дар он ҷо мустақилона қариб ба нисфи мамлакат ҳукмронӣ намояд. Ин буд андеша ва нияти Остонакул. Вай боварӣ дошт, ки амири нав бародарони аз ҳудах калонсолро (амирзодаҳои ҳокими вилоятҳо аз Аҳадхон калонсолтар буданд) ва албатта дар навбати яқум бародари аз ҳама калонаш — ҳокими Ҳисор Муъминтӯрро аз мансабҳои бекор хоҳад кард, зеро ки онҳо дилозурда мебошанд, вориси тахти падар шудани доларашонро ноҳақ ҳисоб мекунад ва бадхоҳони воянд. Маснади ҳокими Ҳисор ба ин зудӣ ҳолӣ хоҳад шуд. Остонакул ба мукофоти хизматаш он маснадро аз амири нав дархост хоҳад кард.

Таман ҳокими Ҳисор дар дили Остонакули авҳомпараст баъди як ҳоби дидагизаш мустаҳкам гардид. Шабе аз шабҳо дар Шахрисабз ӯ ҳоб дид, ки шамоли тӯфоние хестаасту вай дар болон харсанге истода харобкорни онро тамошо мекунад — тӯфон иморатхоро ғалтонда рӯфта мебурд, дарахтонро мешикаст. Остонакул пагоҳӣ мунаҷҷимро талабида аз вай таъбири хобаширо пурсид. Мунаҷҷим аввал доништанӣ шуд, ки аз тӯфон ба шахси Остонакул осибе расид ё не, Остонакул ҷавоб дод, ки не, нарасид, тӯфон вайро ҳатто аз ҷояш наҷунбонид. Он гоҳ мунаҷҷим китобҳои ӯро дида, ҳоби ҳо-

кимро чуни таъбир кард: дар мамлакат фитнаву ошӯбе хоҳад бархост, ҳокимон ва дигар бузургони мамлакат аз маснаду мансабашон ҷудо гашта ба ҳар тараф пароканда хоҳанд шуд, аммо Остонакул дар маснадаш барқарор хоҳад монд ва чуи ӯ дар хобаш хангоми тӯфон бар болои харсанге истода буд, гумони ғолиб бар он аст, ки пойгоҳи мақому маснади маъмур дар ҷои кӯхистон бошад... Остонакул ба таъбири хобаш бонар кард. Вай «фитнаву ошӯб»-ро тасаллоти наздики Русияи подшоҳӣ дар аморати Бухоро донист. Он вақтҳо дар байни аксари амалдорон, сипоҳиён ва як қисми аҳолии мамлакат чуни гумоне ва эътиқоде паҳн шуда буд, ки дар вақтҳои наздик подшоҳи Русия аморати Бухороро монанди хонии Хўканд, зер карда гирифта ба Русия ҳамроҳ менамояд. Онҳо Аҳадхони бо раъйи оқнодшоҳ ватнадишударо дастнишондан русҳо ғанимат, бар тахт нишастани ӯро ибтидои тасаллоти Русия медонистанд. Остонакул низ ба ҳамин ақида буд. Аммо вай аз ҷи сабаб бошад чуни мепишид, ки ҳаройина оқнодшоҳ барои пешгирӣ аз низоъ бо давлати Инглис,— зеро агар ҳудуди Русия то ба наздикии сарҳади Ҳиндустон расад, сабаби низоъ мешавад! — ё Бухорон Шарқиро дар тасарруфи аморат хоҳад гузошт, ё ки ҳеч набошад онро нимвустақил нигоҳ хоҳад дошт. Бий-додҳо умед дошт, ки агар вай то он вақт ҳукумати Ҳисори Шодмонро ба даст дарорад, аз рӯи ҳусни тавачҷӯе, ки русҳо нисбат ба ҳудуд доранд, вай ба қавли мунаҷҷим «дар маснади худ барқарор» хоҳад монд. Амир бошад, дар он вақт эҳтимол монанди Худоёрхони хўкандӣ ва бекҳои собиқи Шаҳрисабзу Китоб нафақахӯри ҳукумати подшоҳӣ шуда умр ба сар барад...

Вақте ки Остонакул дар рӯзи дунауми тахтнинии Аҳадхон баноғох дарди суринаш гирифта бистарӣ гардид (ӯ хангоми лашкариаш Музаффархон бар зидди бекҳои Шаҳрисабзу Китоб аз асп ғалтида устухони паҳлӯи ростӣ аз мӯён поёнтараш маиб шуда буд ва гоҳ-гоҳ саҳт дарад мегирифт), амири ҷавон дар рӯз як бор маҳрами худро фиригода аҳволи беморро мепурсид. Рӯзи даҳум ҳудуд ба касалбинӣ омад. Остонакул дардаш сабуктар шуда буд ва хеста менишаст.

Сарбозон, навқару маҳрамони амир кӯю кӯчаҳои атрофи ҳавлиро нигоҳ карда дар берун монданд, ҳудуд дарун даромада дар хонаи васеи кӯши аз Аббосбӣ меростирифтаи бий-додҳо, воқеъ дар наздикии Манори калон, бо ӯ хилват орошт.

— Шумо омада-омада ҳамин рӯзҳо касал шавед-а, бий-додҳо! Ҳамин ҳам кор шуд? — шӯҳӣ кард Аҳадхон. — Ба ҳу-

до ки агар гувоҳии табибатонро нашунида будам, гумон мекардам, ки шумо қасдан аз мо гурехта худатонро ба касали задед.

— Ин фақир ҳамин қадар фикр мекунам, ки чӣ гуноҳи қалон карда будаам, ки худо дар ин айёми сайд — дар аввалин рӯзҳои салтанати амири ҷавонбахтам, валинеъматам, мавлоям дарди кӯхнаи маро нав карда, ғуломашонро аз саодати хизмат дар пояи тахти исқандарӣ маҳрум сохт, — ба зӯр хеста, таъзим бачо оварда гуфт Остонақул. — Аммо маълум мешавад, акнун гуноҳам нафақат маоф шуда, балки боз парвардигор маро ба ин шарафи воло ва ба ин саодати аъло сазовор дидааст, ки ҳазратам ба кулбаи ҳақири ин фақир қадами муборак ранча фармудаанд.

Амр нишаста сари сӯҳбати дарозеро боз кард. Аввал аз бисёрин ташвишҳои салтанатии худ сабук шикоят намуд, афсӯс хӯрд, ки дар ин муддат марди мудаббире ва хирадманде ҳамчун бий-додхоҳ назди ӯ ҳозир набуд. Сипас чигунагии он ташвишхоро баён кард. Бо фармонҳои нав ва «Дигаргуниҳо»-и ҷорӣ кардани худписандӣ намуда гуфт, ки аз амири мархум садупанҷоҳ нафар занҳои «манкуҳа ва ғайриманкуҳа»* монда будаанд, ӯ «як олам хархашаю арбада»-ро таҳаммул карда, ҳамаи он занхоро бо додани анҷоми рӯзгорашон ба худашон, аз хавлиҳои арк берун намуд. Хӯдаҳои хонадомод, ки амири мархум аз арк берун баромадани онҳоро ҳамешагӣ манъ карда буд, аз вачҳи ин ки метарсид мабодо ба воситаи онҳо сирру асрори дарборӣ ба даҳони мардум афтад, низ аз даргоҳ ронда шудаанд. Сониян ӯ ба салоҳи дину шарият ва некии ахлоқи мусулмонон амре содир кард, ки аз ин баъд рақсондани амрадҳо ва бачаҳо дар кӯчаву майдонҳои шаҳр, фуруши машрубот, истеъмоли алфози қабех дар бозорҳо мамнӯъ аст. Одамони рансу миршабҳо ба хилофи ин амр рафторкунандагонро дар ҳама ҷо дастгир намуда, дарра зада, ё ҷарима карда, ё ки ба зиндон андохта истодаанд. Вай ин пагоҳ фармон дод, ки се-ҷор нафари дастгиршудагонро ба регистон бароварда сар зананд, то ки ибрати мардум шавад. «Дарди сар»-и дигар кори бандиҳои зиндон буд: дар зиндон ҷандсад нафар бандӣ аз як сол қаша то биступанҷ-сӣ сол боз зинда-зинда пӯсида ҳама карда будаанд, маъмурони зиндон дар бораи онҳо аз тарс ба амири мархум арздоште намекардаанд.

* Никоҳӣ ва ғайриникоҳӣ.

аз ин сабаб дар давоми аморати биступанҷсолаи киблагоҳин марҳум ҷандин ҳазор бандӣ дар зиндон мурдаанд; ӯ фармон дод, ки тақдири зиндамондагон зудтар ҳал ва зиндон барои бандиҳои нав ҳолӣ карда шавад. Инак, имрӯзҳо ҳар рӯзе ҷаллодон бандиҳоро сенафарӣ-ҷорнафарӣ ба Регистон бароварда сар бурида, якто-нимто бандиҳои гуноҳашон сабуктарро ҷубу дарра зада раҳо карда истодаанд.

Баъд Аҳадхон аз «мудоҳилаи намоёндагони Русия» ба қорхон дохилии аморат шикоят кард.

— Ба ин ҷо аз қадом гӯре як нафар одами губурнатури Туркистон омада будааст, Қари Юсуф* ном,— гуфт амир,— вай ҳар рӯз Ҷалолиддини тарҷумонро ҷеғ зада, аз номи губурнатур «амир фалон кунад, бисмадон кунад» гуфта, дастурҳо медиҳад. Барои таҳияти мо як ҳайати сафорати Русия меомадааст, то омадани ин сафорат ман аз барои хушнудии импратур зиндонҳоро, обхонаю каналхонаро нест кунам, ба мисоли турмаҳои Русия ҳабсхонаҳои нав сознам будааст. Аз Чорукӯф** ҳам ба ҳамин мазмун мактуб омад... Шумо ҷӣ маслиҳат мебинед, бий-додхон, ман ба онҳо ҷӣ ҳел ҷавоб диҳам дуруст мешавад?

— Ҷаноби оӣ худ беҳтар медонанд,— гуфт Остонакул,— аммо маслиҳати факир ин аст, ки ба пешниҳоди вакилони Урусия не нагӯянд, хуб гӯянд, аммо қорро бо ҳар ҳел баҳона ҷайсал диҳанд, ақиб партоянд. Қушбегӣ ва девонбегӣ ваҷҳ гӯянд, ки агар мо ҳозир зиндон, обхонаю қанахонаро нест қунем, душманони ҷаноби оӣ, қотилон, дуздон далер мешаванд. Охир, султоне, ки зиндон, дарраю қундаю занҷир надошта бошад, ҷӣ султонест? Аз вай қӣ метарсад?

Аҳадхон, ки ба суҳанони Остонакул сари ризонят меҷунбонид, бо хандан истехзо гуфт:

— Чорукӯф боз навиштааст, ки маҳбусони сиёсӣ аз обхонаю каналхона ба ҳабсхонаи дигар, аз қабилӣ турмаҳои русию фарангӣ, қўҷонда шаванд, мўҳлати ҳабсашон, ҳўроку пўшоқашон муқаррар шаванд.

Остонакул ҳам хандид.

— Ба Шаҳрисабз як нафар сайёҳи урус омада буд,— нақл кард вай,— ҳудаи гиёҳшинос будааст, илтимос қарда буд,

* Карцев, капитани штаби генералии Русияи подшоҳӣ, аз маъмури сохтмони роҳи оҳан дар Оснён Миёна.

** Ҷарикон дар он вақт намоёндаи дипломатии Русия дар Бухоро буд.

ки фақир ба вай бор диҳам*. Бор додам, омад. Дар байни гапаш гуфт, ки ҷаридаҳои** Фарағистон аз вачҳи Бухоро ва Хева ба Урусия айб мемондаанд, ки яъне Бухорою Хева дар ҳимояти давлати Урусия бошанд ҳам, дар он хониҳо маҳбусонро ваҳшиёна азоб медиҳанд, заҳр мекунад, дар зиндонҳои торик зинда-зинда мепошонанд ва Урусия ҳудашро давлати мутамаддин*** мешумораду дедин дар хониҳои ба ҳимояташ будагӣ зиндонҳоро нест намекунонад. Аз вачҳи зиндонҳо ба ҷаноби олий номз навиштани Чорукӯф ба мулоҳизаи ҳамин айбмонии фарағистонӣ ҳаст, набошад Урусияро ба зиндонҳои мо чӣ кор? Фарағ шарияти муҳаммадин моро чӣ медонад? Боз худ ҷаноби олий бехтар медонад-ку, лекин ба акли кӯтоҳи ин фақир мерасад, ки дар ин бора ба Чорукӯф: «обхонаю конахона гапи хушкӯҳолӣ аст, ниҳо ҳабсхонаи даруни Арк мебошанд, ки аз хонаҳои муқаррарии мусулмонон фарқ надоранд ва ҳам ин ки аз вачҳи хӯроку пӯшоки маҳбусон ҳеҷ кӯтоҳӣ карда намешавад» гуфта ҷавоб гардонанд бехтар мешудагист.

Аз каллаҷунбонии андешамандонаи амир маълум мегардид, ки ин маслиҳат ҳам ба вай маъқул аст.

Сухан ба болои радду бадали мансабдорон ва ҳокимони вилоятҳо омад. Аҳадхон гуфт, ки ӯ меҳодад ба ҷои бародарони ҳокимаш дар вилоятҳо касони дигарро ҳоким кунад, инчунин гуломи бобову падараш Шохмуҳаммад-кушбегиро ҳам аз кор холи намояд ва писари вай Муҳаммадшариф-девонбегиро ба яке аз вилоятҳо ҳоким карда фиристода, ба ҷояш девонбегии собиқи карминагии худ Усмонбекро таъин намояд. Аммо ба ҷои кушбегӣ вай аз бий-додхоҳ муносибтар номзадҳо намебинад. Дар ин хусусҳо ӯ фикри бий-додхоҳро пурсид.

Остонакул аз ин нияти нақшаҳои шитобкоронаи амири ҷавон дар хавотир афтод, зеро ин навъ рафтори амир бо бародаронаш аз бо ду вазири бонуфузи падараш бехатар намебошад. Мумкин аст, ки бародаронаш ё як-ду нафарӣ онҳо исён кунанд ва инчунин вазирони ҳозира ҳам даст ба душманӣ зада фитнае ҳезонанду кор рафта-рафта ба мудохилаи мусаллаҳонаи генерал-губернатори Туркистон кашад.

Он гоҳ бо ҳамроҳии осонштагии аморат нақшаҳои ӯ, яъне Остонакул ҳам мумкин аст барбод равад. Назар ба гуфти

* Бор додан — ба маънои қабул кардан.

** Яъне рӯзномаҳо.

*** Ботамаддин — маданӣ.

амир, назирони хозираш — кушбегӣ ва девонбегӣ ўро ба зудтар маъзул кардани бародарони ҳокимаш ташвиқ мекардаанд, зеро он бародарони калонӣ агарчи се нафарашон, бо истиснои Муъминтӯран ҳокими Хисор, арзи یتоат карда бошанд ҳам, дар дилхошон ба тахти падар нишастани додарашонро ноҳақ ҳисоб мекунанд, порозӣ ва озурда мебошанд. Мақсади кушбегӣ, албатта, ба ҷои он ҳокимони маъзулшуда зудтар писару наберахон худро нишондан аст.

Остонакули дурандеш ва муғамбир манфиати худро дар назар дошта, бештот ба ҷунин муҳокимаронӣ шурӯъ кард:

— Он чи ҷаноби оӣ фармуданд, айни хирадмандӣ ва талбири хисравист. Аммо маслиҳат ин аст, ки дар умри ҷаҳондорӣ ҳаргиз шитобкориро раво надоранд. Бародарони дилозурдaro дар ҳукумати қалъаҳо дер ингоҳ доштан, албатта, саҳох нест, аммо онҳоро батадриҷ, якта-якта маъзул кардан лозим. Ҳоли ҳозир дили онҳоро ба лутфу навозини нарим карда истодан беҳтар аст. Тӯран Хисор агар то алвақт арзи یتоат накарда бошад, аз ин ҳам хотири муборак набояд парешон шавад. Азлоҳазратам аз муътабарони даргоҳ якеро бо номаи лутфомез ва бо тӯҳфаю ҳадоён* муносиб ба Хисор фиришанд, дар нома ба бародари кромӣ нависанд ки: ба یتоат ой, нагария Урусия баҳонаҷӯӣ мамлакатро эҳт мекунад, он гоҳ ман ҳам, ту ҳам аз ҷоҳу ҷалол маҳрум мешавем. Фақир аминам, ки ин хел нома, ба илован тӯҳфаю ҳадоён арзаанда ва лутфомез, ба тӯра таъсир накарда намонанд. Сонитар тӯраро ба мулоимат, бо ягон вазҳи шаръӣ охистекак аз сари кор дур мекунанд, зеро то ки тӯра ҳокими қалъаест, хотири муборак аз вай олуда нахоҳад буд... Бо ҳамин мулоҳиза ба кушбегӣ ва девонбегӣ ҳам ҳоли ҳозир даст нақобанд беҳтар аст. Дуруст аст, ки ба садокати ин ҷанобон эътимоди том нест, худораҳматӣ қиблагохатон ҳам аз инҳо дилашон он қадар пур набуд, ки вазҳашро худӣ ҷаноби оӣ нағз медонанд. — Иброғуфта Остонакул ба амир ингоҳи маъиндоре кард, амир ғамид вай ҷиро дар назар дорад: гап ба болон овози онд ба аҳду паймони маҳфий девонбегӣ бо ҳукуматдорони русии Туркистон буд. — Аммо онҳо, — суханашро давом дод Остонакул, — сарват доранд, нуфуз доранд, тарафдорони бисёре доранд, метавонанд бо душманони ҷаноби оӣ пайваста, фитнаи фасоде ҳезонанд. Тадбир ин аст, ки аввал тарафдорон ва ҳа-

* Ҳадяҳо, инъомҳо.

вохоҳонашонро охиста-охиста аз онҳо чудо бояд кард. Сонитар, пакте ки ҷаноби оӣ аз бародарони кироӣ хотирҷамъ шуданд, кори кушбегӣро девонбегиро мутолиа хоҳанд кард...

— Баъд шуморо кушбегӣ кунем, розӣ мешавед? — пурсид амир.

— Остонакул даст бар сини гузошта нямтаъзиме карду гуфт:

— Аз банданавозини амирам сарфарозам. Аммо... бо иҷозати оӣ, ин фақир як савол дорам.

— Фармоед, бий-додхоҳ.

— Оё аълоҳазратам ба хазина мулоҳиза фармуданд, хазинаи давлат ба чӣ ҳол аст?

— Мазеш не,— соддавор гуфт амир.

— Хирочи имсола пурра рӯнда шуда бошад ё не?

— Не. Дар ҷандин вилоят фақат нисфи хирочи ҳарсола ё андаке зиёдтар аз нисф рӯндаасту халос. Алалхусус аз вилоятҳое, ки ҳокимшон бародарони кироӣ мо мебошанд, даромади хазина хеле кам шудааст, ана инаш аҷиб. Аз афти кор, тӯраҳо қисми зиёди хироҷ, закоти савоим, аминонаи бозорҳо ва ғайраро барои худшон даст гирифта истодаанду ба давлатхона хушксолӣ, ё камҳосилӣ, ё малах, ё мурумурии ҷорворо баҳона мекунам. Агар кӯхистонро пурсед, чунончи, вилоятҳои Хисор, Кӯлоб, Балҷувон, Қаротегин, Дарвоз дар се соли охир хироҷро ё ҳеҷ надодаанд, ё ки хеле кам додаанд, чунки назар ба арздошти ҳокимон дар он тарафҳо се соли охир хушк омада, ғалла нарӯндааст, ё онро малах хӯрдааст... Хӯш, шумо ин саволро барои чӣ додед, бий-додхоҳ?

— Ҳозир арз мекунам. Ин фақир аминам, ки нуксон дар рӯндани хироҷи султонӣ ё натиҷаи бетадбирии амалдорони ҷаноби олист, ё ки хиёнат. Сол хоҳ хушк ояд ва хоҳ тар, ҳуқуқи султонӣ бояд, ки бекамукост рӯнда шавад. Ҳокимон, амлоқдорон агар дар хизмат кӯшо бошанд, ўҳдабаро бошанд, камомеди як хироҷро аз дигараш, ба масал, камомеди хироҷи обиро аз лалмӣ, лалмиро аз ҷорво, ҷорворо гӯем, аз танобпулӣ, танобпулиро аз аминонаи бозорҳо, аз савдо, аз касаба мебароранд. Аз афти кор, дар ин боб девони хироҷ ҳам, ҳокимон ҳам ҷорро сахл гирифта истодаанд. Акиун ин фақир ба саволе, ки фармуданд: «кушбегӣ мешавӣ ё не?», ҷавоб медиҳам. Мавлон ман ба ғуломашон ҳар хизмате, ки фармоянд, соҳибхитиёранд, ин фақир ба ҷон хизмат мекунам. Аммо агар ба қарамии хисравона раӣи ин ғуломашонро пурсанд, ин фақир аз со-

хивдавлатам Хисори Шодмонро тамаъ дорам. Фақир ба соҳиб-
давлатам кавл медиҳам, ки хироҷи султонӣ ҳамасола аз тамо-
ми вилоятҳои кӯҳистон бо бақъяхояш пурра чида ба давлатҳо-
на расонда хоҳад шуд.

— Дар лабони амир табассуми хушнудӣ падидор шуд.

— Бе ин кавлу ваъда ҳам,— гуфт ӯ,— мо ҳар мансабиро
ки худатон хоҳиш кунед, ба шумо арзонӣ медорем, бий-дод-
хон. Мо қадри шуморо медонем.

...Баъди шаш моҳи ин гуфтугӯ Остонақул аз тарафи амир
бо мартабаи қушбегигӣ сарфароз ва ба ҷои Мӯъминитӯран маъ-
вулшуда ҳокими Хисори Шодмон таъин карда шуд.

БОБИ ШОНЗДАҲУМ

Вақти он аст, ки аз Мирзоакрамбон бӯстонӣ ёдовар шавем.
Чун Музаффархон бойро бад дида монда буд, ӯ дар зинда-
гии ин амир ба амалу мансаби нава умедворӣ надишт, магар
ин ки боз мисли воқисаи таъини беки нави Қабодиён як омади
кор шуда монад. Аҳадхон ҳам дар зиндагии надараш аз до-
дани амале ба вай на танҳо худдорӣ мекард, балки ӯро уму-
ман фаромӯш карда буд. Бинобар ин Мирзон Қорӣ муваққа-
тан худро ба кунҷи хомӯшӣ кашида, пешаи судхӯриро ихтиёр
карда, пулҳои аз зақотчини Қабодиён ва фурӯши аспҳо пасан-
дозкардаашро ба деҳқонон, савдогарон ва қосибони қарзхон
ба фондани ду дар сад се дар сад қарз дода, ба фароғати ҳол
дар деҳан худ мезист. Ӯ барои аз нав ба зини мансаб савор
шудан фурсати мусонд ва мавриди муносибиро пайда нагашт.

Оқибат Музаффархон мурда буд, ки Қорӣ инро барои худ
ҳамин гуна фурсати мусонд донист. Акиун Абдулахадхон со-
ҳибихтиёр аст, агар бо вачҳе назари илтифоти амири нав ба
Қорӣ галтида монад, аҷаб нест, ки ӯ боз соҳиби мансаб шавад.

Шабе аз шабҳо вай фикру андешаҳоиашро дар хонаи хилват
ба зини қалони худ баён намуда, бо ӯ машварат кард.

— Шумо ҳама вақт ба ман ҳолдон будед, ҷонсӯз будед, по-
шоҳон, гӯед, чӣ кор кунам?

— Илочи ин кор Зебӣ-дия,— гуфт Ибодатпошо.— Он дафъа
шумо бедарак аз доду фаръиди Рисолат тарсидед. Дод гуфта
кучо ҳам мерафт? Як-ду рӯз доду бедод мекарду баъд ҳаи ме-
шуду мемонд. Вай як умраш аз сари танӯру оташдон инсӯтар
намода бошад, чиро медонад? Агар ҷаноби олай духтарашро

назарашон гирад, чоп-чоп ҳам гӯяд! Шумо ба зан асло гузашт накунад, дадеш; мард бояд, ки ба мардиаш истад.

— Ба шумо ман, дар воқеъ ҳар вақт гузашт карда омадам-ку, пошоҳон,— хотиррасон кард Мирзон Қорӣ.

— Ибӣ, мана Рисолат катӣ баробар кардед-мӣ? — ранҷи занӣ калонӣ.— Ана-ю! Ман кию вай кӣ? Худоба шукр, мана духтари Камариддини мударрис мегӯн, бибиҳалифа мегӯн! Рисолати шумо кӣ? Зоту насабаш чӣ?

— Вайро худатон ба ман гирифта дода будед-ку. Шумо гир намегуфтед, ман намегирифтам.

— Ха, охир, ба ман нонпазу ошпаз даркор буд-дия. Шумо вай ба хонетон зан карда оварда бошед ҳам, ман чӯрӣ карда овардам.

— Хуб, ҳар чӣ буд, гузашт, пошоҳон, акнун ин тарафашро дидан лозим. Тӯра амир шуданд, агар ман дар воқеъ, боз як бор аз пешашон гузарам, зоро ки боз маро амалдор кунанд... Шумо Зебӣ мегӯед, аммо ин Рисолати доманбасар боз мағал бардошта, ба кӯю кӯча давида, маро шарманда накунад?

— Агар аз вай тарсед, духтаратона ягон баҳона катӣ Бухороба гирифта баред, дар он ҷо қора ҳудамо бе Рисолат буд мекунем. Ман рӯзи сешанбе Бухоро меравам, рафта дар хонаи хоҳарам ду-се рӯз меҳмон мешавам. Баъд шумо Зебӣ гирифта мебиёред,— хайр-мӣ?

Қорӣ фикр карда, маслиҳати занашро маъқул донист.

Вақте ки Қорӣ модари Зебиро дар понздаҳсолагинаш ба занӣ гирифта, ӯ духтари зебое буд, монанди ҳозирааш набуд. Акнун занак дар сисолагӣ монанди кампирҳои панҷоҳсола рӯиш пурочинг, пӯсти баданаш ҳалта шудааст. Дар он вақтҳо Мирзоакрамбой ба Рисолат муҳаббате дошт, ӯро меҳрубонӣ ва навозиш менамуд. Занӣ ҷавон ба ин муҳаббат ва меҳрубонии шавҳар болила, ҳавобаланд шуда, Ибодатпошон ба ҳолати занӣ сӯфӣ афтодамондари назараш намегирифт, ӯро наст мезад, таъашро мегардонд. Алами он рӯзҳо дар дили Ибодатпошо ҷамъ шуда-ҷамъ шуда ба кинаи сахте нисбат ба Рисолат табдил ёфта буд. Қоҳишҳо, таънаҳои нешидори захрбор, инқорҳои майда-майдаи ҳаррӯзаву ҳарсоата, ки Ибодатпошо онҳоро ҷандии сол боз дар ҳаққи палонҷаш ба қор мебард, ҳама ҳам теги кинаашро қунд накарда буданд, вай аз Рисолати сарсафт интиқомӣ кушандае гирифтаи меҳост. Дар дили вай ташнагии ин интиқом назар ба хоҳиши ин ки шавҳараш соҳиби мансаб шавад, зӯртар буд.

Баъди ду рӯз аробан соябондори бой бибиҳалифаро ба Бухоро бурда, дар хонаи хоҳараш монда омад.

Аз байн боз чор рӯз гузашт. Ибодатпошоро аз шаҳр гирифта овардан лозим буд. Мирзоакрамбой дар ин гуна мавридҳо одатан яке аз хизматгоронашро мефиристонд, аммо ин дафъа худаш рафтани шуд. Вай бар хилофи одатан он пагоҳ бо Рисолат ва Зебӣ хушгаш, хушмуомила буд. Бо онҳо дар хонаи Рисолат сари як дастархон нишаста ношто хӯрд. Зебиرو ҳатто навозиш кард:

— Зебиҷон, биё туро ба шаҳр бурда як тамошо кунонам, хайр-мӣ? — сару китфи духтарашро сила карда гуфт ӯ.

Зебӣ аз бозе, ки аклашро шинохта буд, ҳеч ба хотир надошт, ки аз падараш ин навъ меҳрубонӣ дида бошад. Духтарак аз шодии пурзавқу хандае, ки фақат бачагон қобили он гуна шодӣ мебошанд, ба куртааш намегунҷид. Рисолат бошад, дар ҷашмонаш ашқи хурсандӣ ва миннатдорӣ ҳалқа зад. Занак ба дилаш мегуфт: «Худоё, наҳод ки феълӣ шӯям дигар шуда бошад? Наҳод он замони хушбахтии кайҳо фаромӯшшуда, рӯзхое ки вай ба ман меҳру муҳаббате дошт ва ба рӯям хандида нигоҳ мекард, боз бармегашта бошад?».

— Кошкӣ ҳамту кунед, дадеш, — ашқи ҷашмонашро бо иғи рӯмолаш пок карда гуфт зан, — духтаракам чордаҳба даромаду то ин вақт шаҳра надидаст. Хез, Зебиҷон, дадета оғӯш кун, мучӣ кун. Дадаҷонам гӯӣ, мана аробан соябондорба савор карда шаҳр баред, сайлу тамошо кунонед гӯӣ.

Духтарак дастҳои нозуки худро ба гардани падараш ҳалқа карда, аз рӯи пурпашми вай бӯсида, хушбахтона шодӣ мекарду гул-гул мешукуфт.

Модараш даррав дар кумғон об гарм карда сари Зебиرو бо ҷурғот шуст, мӯяшро шона карда майда-майда бофт, куртаи сафеди шохӣ, камзӯлчаи сабзи баҳмал ва токии тоси зардӯзии духтарро аз сандуқ бароварда ба вай пӯшонд. Ба сараш фаранҷии нави духтаронаро партофт ва баъд дар ароба паҳлуи падараш шинонда гуселаш кард.

Агар Рисолати сарсаҳт медонист, ки ҷигарбандаш, ягона тасаллои дили ғамзадаашро бо чӣ мақсаде ба шаҳр гирифта бурданд, шояд ба марги муфочоти худаш ва духтараш розӣ мешуд.

Хоҳари хурдии Ибодатпошо зани имомӣ яке аз сесаду шаст масҷиди «Бухорон шариф» буд. Онҳо дар маҳаллаи

Поя остона ҳавличаи озодаи хиштфарше доштанд. Хохарон Зебино ба як хуррамин пурҳаёху, ки аз ғайриҷашмдошти духтарак буда ва ӯ аз мушоҳидаи он дар тавҷуб монд, пазиро карданд. Зеби нахустин бор аз забони онҳо таърифи ҷамол ва хусни ахлоқи худро шунид ва доист, ки ӯ ҳам хушрӯй, ҳам баодоб, ҳам ширинзабон, ҳу. ос., як духтари арзандзӯ аъло будааст. Бибиҷон ва холаҷонаш вайро бо наботу халлоҳи ширини Бухоро зиёфат мекарданд.

Зеби холаҷонашро бисёр нағз дид, вай зани олуфтаи шӯхе буд, дутар менавохт. Гапҳои ғалатӣ мезад, ҳар дам пахлу, рон ва ё синан Зебино мепучид. Гоҳо ноҳост гиребони духтаракро яла карда, ё ки дасташро гирифта остинашро боло намода медиду: «баданакот шафтолуи пӯстканда барини, худакат ҳабби набот барини ту, Зебиҷон!» гуфта мемонд.

Мирзоакрамбой рӯзи дигар ба Регистон рафта соате дар наздикии дарвозаи арк гашт. ӯ пеш аз он ки «тӯхфа»-и худро назди амир барад, мехост ягон амалдори шиносро дида, аз вазъияти даруни арк ва кайфияти амири навро фаҳманд. Мабода ки Аҳадхон баъди амир шудан мизоҷаш тағйир ёфта бошаду пешкаши зиндан Мирзони Қориро навишандад ва қабул накунад, дар ин сурат мумкин аст Қорӣ боз монанди он ки дар воқеаи бедона рӯй дода буд, шарманда ва хичиҷ шуда монад.

Дар пеши дарвозаи арк як тӯда мансабдорон, боён, сандогарон, бозургонон, ҷаллобон истода буданд, ки барои тахияти амири нав омада буданд. Чомаҳои гаронбаҳои адрасу кимҳоб, дасторҳои сафеду сабзу кабуд дар шӯълаи офтоби пагоҳонӣ медурахшиданд. Санҳо, навқару хизматгорҳо дар ҳар кунҷу канор аспҳои бардами базину абзол, хӯрчиҷову лиғаҳои пур аз ашё ва симу зарро нигоҳ дошта менистоданд. Ин чизҳо ҳама тӯхфаю пешкашхое буданд, ки соҳибмансабон ва давлатмандон ба амир оварда буданд. Дар Регистон чуниин манзараро дар давомӣ як моҳи аввали амирии Абдулаҳадхон ҳар рӯз мушоҳида кардан мумкин буд.

Баногоҳ Мирзоакрамбой як нафар маҳрами карминагии Аҳадхонро, ки шинос буд, дида монд. Бой ба ӯ бо тавозӯи салом дода гуфт, ки ду даҳан гап дорад, агар ҷаноби маҳрам гӯш мекарданд, «ин ғулом»-ро аз худ миннатдор менамуданд. Маҳрам қабул кард, дуяшон ба кайортар рафта гуфтугӯ карданд. Мирзони Қорӣ аввал аз саломатии ҳазрати амир пурсон шуд, маҳрамро беварӣ дод, ки шабу рӯз дар ҳаққи ҷаноби олай

даст ба дуо мебошад, баъд аз он савол кард, ки Яхшибеки удайчиро дидан чӣ гуна муяссар мешуда бошад ва манзили он ҷаноб кучост.

— Биёед, ман нишон медиҳам,— таклиф кард маҳрам.

У Қорио ба маҳаллае аз маҳаллоти тарафи шимоли арк бурд. Аҳадхон бисъёри мансабдорон ва маҳрамони карминағзашро бо худ ба пойтахт оварда буд, ҳар кадоми онҳо дар шаҳр ба ҳавлиҳои ичора ё зархарид истиқомат менамуданд. Маҳрам ба Мирзоакрамбой ҳавлии удайчиро нишон доду кафи даст кушода гуфт:

— Қанӣ хизматонаро бароред.

Бой аз ҳамёнаш се танга бароварда дароз кард, маҳрам бо унфу یتоб:

— Ҳиммататон ҳамин-мӣ? — гуфт. — Боз шуморо фалонӣ-бой мегӯянд! Ин пулатонро ана ба он поякӣ диҳеду аз чилимаш як қуллоб кашада рафтаи гиред!

Мирзон Қорӣ як тангаи дигар изофа кард, маҳрам боз ҳам қабул нанамуд, оқибат панҷ танга дода аз дасташ ҳалос шуд.

Дарбони Яхшибек бойро ба назди хоҷааш даровард. Удайчӣ дар меҳмонхонаи худ тани ба яктаҳ, сари синан пурпашмаш бараҳна, ба лӯлаболишт такъя карда нишаста буду чилим мекашид, магар бо дидани Мирзон Қорӣ воқеан бедона ба ёдаш омада буд, ки хандид.

— Ҳа Қорӣ? Чӣ гап?

— Таксир, — дар пойтахт зону зада гап сар кард бой, — шумо ҳамеша дар ҳаққи ин гулом лутфу марҳамататонро дарегу надошта банданавозӣ мекардед, аз барои ҳамин қамина боз ба ҳузури шумо омадам.

— Ҳуш?

— Қамина, дар воқеъ аз ҷониби шумо ҳеҷ як сирри пинҳонӣ надорам... Қамина як очиза дорам, ба қанизакии ҷаноби олий меарзида бошад-мӣ гуфта, умед карда омада будам. Аммо ҳастам, ки аввал ҷаноби шуморо дида маслиҳататонро гирам.

Яхшибек поҳояшро ғундошта қорзону нишасту ба тарафи ғўянда ҳам шуд:

— Очизаат чандсола?

— Ба понздаҳ қадам монд, таксир.

— Ҳушрӯй-мӣ? — ибo накарда рӯйро сирсид амалдори амир.

— Агар бо назари натифот ингаранд, дуруст... хусисш ба худаш муносиб... — ба замин нигоҳ карда ҷавоб дод Корӣ мансабҷӯй.

— Хуш, Боз чиҳо пешкаш кардан мехохӣ?

Бой ба маъини савол сарфаҳм нарафта, дар ҷавобат таъмул кард.

— Ҷаноби оӣ ханризашон бисёр,— фаҳмонд удайҷӣ,— ба каниз муҳтоҷ нестанд. Очизан ту, майлаш, рӯйқаш пешкаш шавад, аммо худӣ пешкаш ҷист?

Бой фаҳмид, ки аз вай чизӣ калонтаре тамаъ доранд. Ғайр аз тан додан чора набуд.

— Хар чӣ ки шумо маслиҳат бинед,— нимтаъзим кард ӯ.

— Ман чӣ донам, ҳиммати худат медонам,— ҷавоб дод тамаъкор.

— Хуб, ман ягон пешкаши арзанда тахт мекунам.

— Мақсадат ҷист, Корӣ? Аз ҷаноби оӣ яриғ мехохӣ?

— Аз худатон гап намемонам, таксир,— ҷунбида боз нимтаъзим кард Мирзоакрамбой — Амирам банданавозанд, агар хоҳанд, дар воқеъ, бо як назари натифот сари ғуломашонро ба осмон мерасонанд.

— Яриғ гирифта диҳам, ба ман чӣ медиҳӣ?

— Чӣ ки хоҳед, таксир.

Удайҷӣ каме сукут карду гуфт:

— Ишик-ого-бошиғӣ сад тилло, мирохурӣ садупанҷоҳ тилло.

Мирзон Корӣ сар ҳам карда даст ба ришаш бурд. Дарбори беинсоф ришван аз ҳад зиёд талаб мекард.

— Миёнам мешиканад, андак кам кунед, балотона гирам. Боз барон пешкаши ҷаноби оӣ ҳам, дар воқеъ як хӯрчин пул лозим.

— Ман бо ту мол харидуфурӯш карда истодаам магар? — абрӯвонашро ҷин кард удайҷӣ. — Хохӣ ҳамин, нахохӣ — худат ба ҳузури ҷаноби оӣ даромада яриғ гир.

Ғайр аз розӣ шудан чора набуд.

Яҳшибек гуфт:

— Духтаратро ба хона оварда мон, зивал занҳо ду-се рӯз ба вай одоби шиштукези даргоҳи ҷаноби олиро ёд медиҳанд. Баъд аз он ба арк узот мекунем.

Мирзоакрамбой шитебон ба хавли бочааш баргашта, гуфтугӯ бо Яҳшибек кардаашро нақл кард ба фармуд, ки Зеби-ро ба рафтани ба хонаи удайҷӣ тайёр кунанд.

Бо маслиҳати занҳо вай худи ҳамон рӯз барои Зебӣ либосворӣ харида овард. Ду зани дӯзандаро даъват карданд, занҳо чор касу хашт даст дар ду рӯзу ду шаб сарулибоси лозимаро дӯхта тайёр намуданд.

Хоҳарон духтаракро пеш аз бомдод хезонда оббозӣ кунонданд, бо собуни ирокни хушбӯӣ хуб шустанд ва баъд ҳариру атлас пӯшонда бо падараш ба хавлии удайчӣ гусел карданд.

Зани удайчӣ се рӯз ба вай «одоби шиштухез»-и хузури ҷаноби олиро ёд дод. Ӯ ин корро пеш аз ин ҳам на як бору ду бор карда омада буд ва таҷрибаи калон дошт. Баъд вай бо ёрии хизматгорзанаки хонааш Зебиро дар пеши дарича шинонда мӯяшро шона карда бофт, зулфу печакӯ качакҳо баровард, абрувонашро бо мӯйчинак ҷида соз кард, ба ҷашмонаш сурма кашид, ба рӯяш ғоза молид, дар ду бари рӯ ва занахдонаш аз нил холҳои сунӣ андохт. Сипас ба ангуштонаш ангуштаринҳои гаронбаҳои падараш харидаро гузаронид, ба ғӯшҳояш овезаҳои заррини марворидкорӣ, ба гарданаш гарданбандҳои ҷавохирнишон овехтанд, ба пешонааш аз болон тоқин тос пешонабанди зардӯзӣ бастанд. Ин ҳама перояву зинати шарқӣ намуди Зебиро воқеан ҳам дигаргун сохт. Ӯ монанди як тасвири мусаввир ё нақши наққоше гардида буд. Ин духтараки аслан бенур акнун ба ҷашми бинанда мисли як дилбари нозанине арзи ҷамол мекард. Ӯ худро дар оина ғаштаю барғашта тамошо мекарду аз киёфани дигаргуншудааш дар ҳайрат мемонд, ба шавқ меомад, мерақсид. Ба ростӣ, ки худро зуддан соҳибҷамолон ва маликаи хубон ҳис мекард.

Зани удайчӣ, ки ба ҳарамсарои амир рафтуомад дошт, духтаракро бо худ гирифта ба арк равои шуд. Дар он ҷо ӯро ба хавличаи миёна, ки дар он занҳои ҷавони ғайриникоҳӣ истиқомат доштанд, дароварда ба дасти қадбону супурд.

Яхшибек аз қабони занаш омада ба ясаули дар пеши дарвозаи арк истода фармуд, ки агар Мирзоакрамбой биёяд, зуд ба ҷаноби оӣ хабар диҳад.

Худаш даромада дар саломхона ҳозир гардид.

Амир дар саломхона дар байни болиштҳои пари қу нишаста ким-чӣ гуна коғазҳоеро аз назар мегузаронид. Яхшибек ки ҳам навқари маҳрам, ҳам улфат ва ҳазлкаши Аҳадхон буд, ба пеши вай ҳар вақте ки хоҳад, даромадан мегрифт.

— Таксир, Мирзон Қорӣ омадааст,— хандида ба арз расонд ӯ.

— Боз вартини овардааст-мӣ? — ҳамчуни хандида гуфт амир.

— Не, ин дафъа ба ҷаноби оӣ як савғотии дигар овардааст.

— Хӯш?

— Савғотии вай ба ҳавлии миёна фиристода шуд.

Аҳадхон аз коғаз сар боло карда ба удайчӣ нигарист. Вай аз «ҳавлии миёна» гуфтани Яхшибек ба ҷӣ будани савғотӣ зуд пай бурда буд.

— Чӣ-хела?

— Майдекак, зочабоз,— фосикона китфу гардан ҷунбонда, ҷашмонаширо ҳумор карда гуфт удайчӣ.

Амир ҳам ба шавқ омада ҷунбише кард, коғазро ба рӯи болишти пар партофт.

— Аз кучо ёфтааст?

— Оқизан худаш. Ба канизакни ҷаноби оӣ бахшидам меғҷяд. Худи Қорӣ ҳамин замон барои таҳияи амирам омада мемонад. То омадани вай шумо баромада «савғотӣ»-ро як медед.

Аҳадхон хеста аз дариҷа беруи шуд. Ӯ бо роҳрави борик, ки ҳавлиҳои дарунро бо саломхона мепайваст, рафта кӯбаки калъагини дари хурдтараки қандаюриеро се бор оҳиста кӯфт. Дарро зане кушод. Дар сахни ин ҳавличан озода хинтҳои мураббаъ фарш шуда, дару дариҷаҳои шаш ҳучраи он ба айвони гачхори нақшини, ки сутунҳои қандакорӣ дошт, боз мешуданд. Ҷор зани ҷавони зеботалъати хушлибос, ки дар сахни ҳавлӣ буданд, дастхоширо пеш гирифта, таъзими сачданамо карданд.

Қадбонун солхӯрда барои ҷӣ дар ин вақти пагоҳӣ бемаҳал таъриф овардани ҷаноби оӣро ба фаросат дарёёфта, таъзимкунои:

— Ана ба ин хона марҳамат фармоид,— гуфта, ҳучраи охирини тарафи ростро нишон дод.

Амир ба он сӯ рафту дари хонаро кушода як нафас ҳомӯшона ба даруни он нигоҳ карда истод. Зеро дар миёни хона рӯи гилем нишаста буд, даросон аз ҷо бархоста аз рӯи таълими зани удайчӣ ҳам шуда ба тарафи дар саломе карду зуд худро ба кунҷи хона гирифт ва рӯиширо бо рӯмоли нафиси осмонранги худ нима пинҳон карда истод. Қомати нозуки ӯ аз тоқча сахл баланд буду ҳалос, аз зери домани дарози куртан ҳарири лоларангаш поҳои хурдтараки бачагонан маҳ-

сипӯши ӯ намуда меистоданд. Аҳадхон фақат як рӯи ҳолдори ӯ, як чашми сурмасо ва абрӯи сиёҳи дарозу бориқашро ме-
дид, ки ба назараш ниҳоят латиф ва зебо намуд. Ӯ ба дили
худ: «Бай-бай, хурлико-ку! Ҳақиқатан зочабоз! Ёдат бахайр,
Қорӣ!» гуфт ва пас дарро охиста пӯшида ақиб гашта аз хав-
лӣ бадар рафт.

Ӯ табассуми хушнудиро дар ришу бурути сиёҳи худ пин-
хон карда ба саломхона баргашт.

Яхшибек мунтазири ӯ буд, дарҳол пурсид:

— Читу, таксир?

— Аҷонбӣ — ҷавоб дод Аҳадхон ва ба ҷон худ гузашта
нишаст.

— Ба Қорӣ чӣ амал медиҳед, таксир? — боз савол дод
удайчӣ.

— Ярлиғи қаровулбегӣ дихем магар? Ё ишик-ого-боши-
гӣ? — гуфт амир.

— Ярлиғи мирохурӣ дихеду монед, — маслиҳат дод удай-
чӣ. — Аз ҷаноби олӣ чӣ рафт? Ақнун, ба як ҳисоб, Қори-ро па-
дарарӯси шумо гӯем ҳам мешавад.

— Падарарӯс не, падарканиз, — хандид амир.

— Хайр падарканиз бошад, — розӣ шуд Яхшибек. — Ху-
дорахматӣ қиблагохатон вайро бегуноҳ аз амалаш бекор кар-
да буданд, ақнун шумо ба вай як меҳрубонӣ кунед меарзад.

Аз ин навъ далолати удайчӣ ба нафъи Мирзоакрамбой
дар дили амир шубҳае пайдо шуд. Ӯ рост ба чашми удайчӣ
нигоҳ карда истода пурсид:

— Ту аз вай ришва гирифтӣ, кали айёр? Росташро гӯӣ!

Яхшибек мунтазири ин пурсиш набуд, ногаҳон ба даст
афтидани худро ҳис кард. Пинхон кардан хавфнок буд, зеро
амир аз дусар ҳақиқатро ошкор карда метавонист.

— Рост, як чиз ваъда кард, — рӯяшро ба як сӯ гардонда
гуфт дарбории ришвахор. — Ман тамаъ накарда будам, ху-
даш ваъда кард?

— Чанд?

— Қазой не, таксир.

— Чанд? — такрор кард амир бо овози баландтар.

— Ишик-ого-бошигӣ сад тилло, мирохурӣ садупанҷох тилло,
— маҷбур шуда росташро гуфт удайчӣ. Тарси вай аз ришвахурӣ
набуд, балки аз он буд, ки амир он ришваро аз дасташ мерабо-
яд. Дар воқеъ ҳамин тавр ҳам шуд:

— Гиру ба хазина супор! — амр кард Аҳадхон.

— Хўш, таксир,— поилоч фармонбарӣ кард удайчӣ.

Мулозим даромада хабар дод, ки Мирзоакрамбой бӯстонӣ ба хизмат омада ва як аспи чирабро бо зини тиллокориву абзоли нукрагин пешкаш овардааст.

Амир фармуд, ки аспро аз вай гирифта ба сипасҳои даргоҳ супоранд. Ба Яхшибек амр дод, ки аз мирзони мушӣ ба номи Мирзоакрамбой ярлиғи мирохурӣ нависонда биёрад ва аз хазинадор ду қабат сарупо гирифта ба бой пӯшонад.

Бой ба даруни арк дар ҷое, ки ба саломӣ амир омадагон ва дигар аҳли ҳоҷат нишаста интизорӣ мекашиданд, ҳозир буд. Ду ҷома, яке шоҳӣ ва дигар кимҳоб оварда шоҳиро аз тағ ва кимҳобро аз рӯй ба ӯ пӯшониданд, ба сараш дастори доқа бастанд. Яхшибек «муборақнома» — ярлиғи мирохуриро оварда ба қабати дастори ӯ халонда монд. Пас аз он удайчӣ ва шигавули ҷомапӯшонда аз ду тараф аз бозувони бой гирифта, ӯро ба саҳни саломхона дароварданд. Даромадагон аз даричае, ки амир дар даруни саломхона ба дами он дарича нишаста буд, дуртар қарор гирифтанд. Удайчӣ мад кашид ва калимаҳои ўзбекиро ҳичча карда ҳонда ба арз расонд, ки:

— Ҳазратнинг саломатликларига Гиждувоннинг мўътабарларидин куллари Мирзоакрамбой валади Мирзораҳимбой ҳазратимнинг марҳаматларидин Бухорон шариф салтанати дарборининг мурухурлик амали ҷалиласи бирла сарфароз этилгандан сўнг, индиликда ҳазратимни дуо қилиб ўз ватанига қайтмоқчидур*!

Аз паси ӯ шигавул мад кашид!

— Ҳазратимга худо тавфиқ ва адолат берсун!

Мирзоакрамбой бар кундан зону нишаста, мувофиқи таълими пешакии удайчӣ, аввал пешониашро ба замин расонда ба тарафи амир сачда намуд ва баъд дастҳояшро бардошта дуо кард. Амир аз дарича ба сўяш даст ёзон, Мирзони Қорӣ ҷаста ба по хест ва дуқат шуда, ду даст дар пеш гирифта, дар ҳар қадам таъзим намуда ба тарафи амир ҳаракат кард. Ба дами дарича расиду саросемавор дастӣ амирро гирифта ба ҷашмонаш молид ва ҷалап-ҷалап бӯсид...

* Ба саломатии ҳазратам, аз мўътабарони Гиждувон ғуломашон Мирзоакрамбой валади Мирзораҳимбой аз марҳамати ҳазратам бо амали ҷалилаи мирохурии дарбори салтанати Бухорон шариф сарафроз гардида, акун ҳазратамро дуо намуда, дар садади бозгаштан ба ватани худ мебошад.

Он рӯз аз хавлии Восеъ садон гуп-гуп, тап-тап баланд буд. Гулизор дар рӯи хавлӣ бо софи* вазнин ғалла мекӯфт, Аноргул дар айвон бо ду ҷуби шона, ки дар кӯхистон савачӯбро ҷунин меноманд, пахта сава мекард ё, ба лафзи кӯхистониён гӯем, мешапид. Ҳасан ва Давлат дар тағи айвон донакбозӣ мекарданд. Ризо набуд, вай як ҳафта боз бедарак шуда рафта буд.

Вақте ки дар хавлии берун баногоҳ дарвоза ғичирро с зад, модару духтар гӯш андохтанд. Садон пой шунида шуд. Аноргул ба худ ларзид — гӯё овозе аз ғайб ба гӯши ӯ мегуфт, ки одами ба хавлӣ даромада Восеъ аст. Вай савачӯбро партофта ба по хесту бо изтироби хотир берун давид. Дар он ҷо Восеъ, лингае бар дӯш, бо ҳамроҳии Назир истода буду бо табассуმი шодӣ ба занаш менигарист.

Дунишон ҳам майлу хоҳиши зӯре хис мекарданд, ки бо ҳам вохӯрдни гарми бағалкаш кунанд ва бӯсаҳои пазмонӣ аз лабу рӯи якдигар ситонанд, аммо расму одат дар хузури бегона ба ни иҷозат намедод, ноилоч факат бо забони нигоҳи меҳру муҳаббат бо ҳам пурсунос мекарданд.

Гулизор, Ҳасан ва Давлат паррон омада ба падарашон овахтанд. Восеъ ҳар сеи онҳоро ба синааш пахш карда аз сару рӯяшон бӯсид. Дар чашмонаш ашк халка зад.

Он бегоҳ ва шаб шодии гӯё дербоз роҳи хонаи Восеъро гумкарда боз ба меҳмониҳои онҳо омад. Восеъ дар сари роҳаш аз Ховалинг бириҷ ва гӯшту равған харида оварда буд, Аноргул палав пухт. Аз лингаҳои Восеъ ва Назир канду наботи савғотӣ ба рӯи дастархон ҷида шуд. Чақ-чаки дилафрӯз, хандаҳои хушҳолӣ то дили шаб дар хона танинандоз буд. Хушнудии расидани ба ватан ва шодии дидори аёлу фарзандро ҳатто нақли воқнаҳои ғамангези сафари Восеъ ва саргузашти аламуки Назир ҳам халалдор карда наметавонист. Ақнуни он саргузаштҳо саргузаште буданду бас, онҳо бе ҳасрату надибат ҳамчуи афсонае нақл карда мешуданд.

Аноргул ва бачагонаш дар рӯшноии хираи чароғи сиёҳ медиданд, ки Восеъ як қадар худро гиронда, дар пешонӣ ва кунҷи чашмонаш ҷинҳои наъе палидор ғашта, чеҳраи офтобхӯрда ва шамоллесидаш ранги сиёҳгунтаре гирифтааст. Меҳмонашон Назир ҳам ҷуссаи вештаран паҳлавонвораи ҳама коста аст. Сафари ниёдан духафтаина дар роҳҳои дашту кӯзу

дара осон набуд. Аммо дуяшон ҳам шахшӯл, бардаму бакуват менамуданд.

Восеъ Ризоро пурсид: вай кучост, чаро наменамояд? Аноргул лабашро газид ба замин нигарист. Гуфт, ки Ризо баромада рафта буд, як ҳафта боз бедарак аст. Гулизор дар аснои ин гап зуд бархоста худро ба чойнику пиёла андармон кард. Ин ҳаракати ӯ ва инчунин лаб газидани Аноргул аз Восеъ пинҳон намонд, вай ҳис кард, ки розе дар миён аст, аммо аз дидори зану фарзандонаш он қадар шоду хуррам буд, ки дигар ба ин нукта аҳамият надод ва пурсуков накард.

Бегоҳин рӯзи дуввум аз тарафи ҳамқишлоқиҳо, ошноҳои дуру наздик зиёрати аз сафар омадан оғоз ёфт.

Чун бародархондаҳо ба онон саргузашти худро ҳикоя карданд, қисса дар чанд рӯз ба кӯху дараҳо печид. Ӯро дӯстони Восеъ ва ҳатто одамони ношинос аз қишлоқҳои дигар омадан гирифтанд. Зохиран аз рӯи расму таомул онҳо барои зиёрати ӯ ба муносибати бозгаштанаи аз сафари дур, аммо аслан барои аз забони ҳудаш шунидани қиссаи кофтану ёфтани Назир меомаданд.

Шабҳо меҳмонхонаи вай аз одам пур мешуд. Ба расми кӯҳистониён ҳар кас дар бағалаш, қабати миёнбандаш чизе аз хӯрданиҳо меовард. Нон, чормағзу писта, тухми пухта, гӯшти яхӣ ба дастархони умум афканда мешуд. Меҳмонон зич нишаста аз забони бародархондаҳо — ва чун Назир пас аз ду рӯз ба Сарихосор рафт, аз он баъд танҳо аз забони Восеъ ҳикояҳои аҷибу ғариби ўро мешуниданд. Дар ҷустуҷӯи бародархондан нокомаш он ҳама сарсонӣ ва машаққатхоро таҳаммул кардани Восеъ ҳамсӯҳбатонашро ба хайрат меандохт. Онҳо дар нақли Восеъ худписандие ҳис намекарданд, балки, баръакс, вай гоҳо аз соддагӣ, гоҳо аз одамношиносӣ ва гоҳе ҳам аз зудбоварӣ ё бетаҷрибагии худ фиреб хӯрда ба балоҳо гирифтанд. Шуданашро ҳикоя мекард, аммо дар зимини ин ҳикояҳо мардонагӣ, ҷурҷуратни вай аз шунавандагон пинҳон намемонд.

Вақте ки Восеъ рӯзи дуввуми омаданаи бори дигар аз Ризо пурсон шуд, Аноргул гуфт:

— Ў як рӯз дар боғи катини Гулизор чормағз чнда буд, дуя-

пеши Ризо баромада бо вай «гунцишк парид» бозӣ ё чистонгӯӣ мекард.

Аноргул Ризоро аз барои чакқонӣ ва корбудкуннаш дӯст медошт ва то тавонистанаш бо вай муомилан пағз мекард; дар дилаш аз шавҳараш мамнуи буд, ки вай ин дастбӯри бодаступочаро ба дари худ овард. Вай инчунин аз дигаргун шу-дани муомилан духтараш бо Ризо хурсанд буд. Аммо Қосим, ки аз онлаи бародараш каму беш хабардорӣ карда меистод, дар дилаш зиндагӣ кардани мисли Ризо ҷавони бегонаеро дар онлае, ки ҳамчун Гулизор духтари қадрасе дорад, наменисан-дид, аз муносибати нави дар байни бародарзодааш ва Ризо пайдошуда норозӣ буд. Вай ин норозигии худро ба Аноргул ҳам изҳор карду ба Ризо ҳам фаҳмонд.

Қосим як бегоҳ ҷавон ва духтарро дар суфай тағи чинор машғули чистонгӯӣ дида, чини нохушнудӣ бар ҷабби кашиду Гулизорро ба хавлии даруи ронд ва ба Ризо бо таҳдиду ниҳеб гуфт:

— Ҷӣ бо ӯ хандаю бозӣ мекунӣ? Гулизор ба ту кӣ меша-вад? Ҷоятро дон, бача!

Ризо аз он пас дар воқеъ «ҷояшро донист». Ҳарчанд Гули-зор баъзан майли вохӯрӣ ва ҷақҷақи ӯро кунад ҳам, Ризо худ-дорӣ ва канорагирӣ менамуд. Вай дар дилаш муҳохилаи Қо-симро ҳаққонӣ медонист ва ба худ мегуфт: «Ман бояд эҳтиёт бошам, ки мабодо мардум гап кунанду ба номи Гулизор доғе афтад».

Ҷавонони деҳа низ монанди Гулизор дар аввал ба «ади-рӣ» бо ҷашми ноҳайрхоҳӣ нигоҳ мекарданд, ӯро ба давраи ху-дашон роҳ намедоданд, аммо хушбозигӣ ва гапонии Ризо он-хоро кам-кам ба вай ҷалб кард. Онҳо ҷӯеи дӯстӣ ва рафокати вай гаштанд. Ризо латифаҳо, масалу мақолҳои бисёре медо-нист. Бесавод бошад ҳам, қиссан Абӯмуслим, китоби Аҷоибул-маҳлуқот, Тўтиномаро аз ёд карда буд. Назар ба гуфти ху-даш, вай ду зимистон дар аловхонаи деҳаи Бачкақон зиста будааст, дар он аловхона домӯллои мактабдори деҳа шаб-ҳои зимистон ба деҳотиёни гуишуда аз китоб қиссаҳо мехон-дааст. Қиссаҳои номбурда ба Ризо дар ҳамои вақт ёд шуда будаанд.

Дар Даран Мухтор вай бегоҳрӯзиҳо чун аз коруборч хо-наводаи Восеъ фориг мегашт, ҷӯраҳои наваш дар суфай тағи чинор ё лаби санғоб ба наздаш ҷамъ мешуданд, ӯ ба онон қиссаҳои ёдакӣ мехонд, латифаҳо мегуфт. Думбураи Восеъро

машк карда-машк карда ёд гирифта буд, менавохт. Ба мақоми думбуран ӯ чавонон тарона меҳонданд. Аҳёнани духтарон ҳам меомаданд, онҳо одатан ба давраи писарбачагон ҳамроҳ нашуда, дар як қанор гуч нишаста ба дилхушиҳои онон шармгин-шармгин ҳамроҳӣ мекарданд. Гулизор ҳам бо духтарон меомад.

Агар наояд, аз пушти дари ҳавлии дарун ё аз болон бом ба нақлҳои шавқовари Ризо гӯш меандохт.

Вай надида наметавонист, ки Ризо бо хунаҳои худ, ҷиҷуни ба ҳусни сурат ва қадубаст ҳам аз ҷӯраҳои ӯ шуда меистод ва чунон ки гуфта мешавад, шамъи давра, зеби маҳфили чавонон аст. Духтарак дар дилаш ба узви онани ҳудашон будани Ризо фахр мекард. Вақте пай мебуд, ки духтарони дигар ба Ризо бо чашми ҳавас менигаранд, ё ҳар гоҳ агар бинад, ки Ризо бо духтаре гапҳои шӯхона мепартояд, раҳкаш меомад.

Боре Ризо аз рӯи одати кӯхони «дайдугии» худ се рӯз аз деҳа ғайб зад. Гулизор дар ин се рӯз ҳис кард, ки то ҷӣ дараҷа ба ҳар рӯзу ҳар соат дидани Ризо ва шунидани овози вай одат карда будааст. Ба худ ҷои нишастани намеёфт, беихтиёр чашму гӯшаи ба дар буд. Чуни Ризо боз пайдо шуд, духтарак шодии худро пинҳон карда натавонида ба сӯи давида ва булбулвор ҳониш карда гуфт:

— Ризочон! Ту дар кучо будӣ?.. Куртаат чиркин шудааст, бикаш, ман шуста диҳам. Гушна мондагистӣ? Мо чапотӣ пухтем, бишин, ман ба ту чапотии гарм меорам.

Зарбулмасал рост меғӯяд, ки «ишқ мушк аст, пинҳон натавон кард».

Ризо ин нави меҳробонӣ ва ғамхориҳо аз ҷониби Гулизор бори якум буд, ки медид. Ба назараш духтарак ҳеҷ гоҳ чуниин зебо, чуниин дилрабо нанамуда буд. Вай ҳам ҳеле майл дошт, ки ба Гулизор суханони ширини меҳрагез гӯяд, аммо боз худдорӣ кард.

Баъди ду рӯз Гулизор пагоҳӣ аз ҳавлии дарун андаке лангида баромад. Қасби ӯи чапаш бо латта бастагӣ буд.

— Ризочон, бле ба боғ равем-ҷӣ? Ту чормағз афшонда медиҳӣ, мо мечинем, — Гулизор «мо» гуфта ба Ҳасан ва Давлат, ки ҳамчунин аз ҳавлии дарун баромаданд, ишора кард. — Ба таги ӯи ман як чиз баромадааст, дард мекунад, ман имрӯз ба дарахт баромада наметавонам.

Дар боғ Ризо дар байни шохҳои дарахт истода чормағз

меафшонд, дид ки Гулизор ҳам ба дарахт часпида барома-
даанист.

— Поят захмӣ-ку, чаро мебарой? — аз боло гуфт Ризо.

— Майлаш,— ҷавоб дод Гулизор.— Дардаш монд. Ман
ҳам меафшонам, бачаҳо мечинанд.

Ҷ, дигар дар кафи пояш лағга дида намешуд, гурбавор ба
дарахт часпида мебаромад. Ризо яқин кард, ки захми пой мак-
ри духтаронае будааст, то ки Ризо таклифи боғравии ӯро рад
накунад. Макри ӯро ба дилаш хуш кард, меҳраш ба ӯ зиёд
гашт. Гулизор чормағзхоро канда, шӯхона ба тарафи Ризо ҳа-
во медод. Ризо дошта мегирифт. Хоҳиш мекард, ки Ризо ҳам
ба вай чормағз партояд.

Дар поёни ин бозӣ Гулизор баногоҳ пурсид:

— Ризо, чаро ту аз ман канора мегири? Маро бад мебинӣ
чӣ?

Ризо ба зудӣ ҷавоб наод. Баъди як сукути дароз гуфт:

— Бад мебинам ё не, худат медонӣ... Агар падару модарат-
ро рӯихотир намекардам... Агар пону намак дар мӯён наме-
буд... Боз агар аз гап кардани мардум наметарсидам... — ӯ
ҷумлаашро тамои накарда боз ба сукут рафт.

— Ин қадар агару мағари ту бисёр будааст! — хандид
Гулизор.— Хуб, ин агару мағар набошад, чӣ мекардӣ? — кунҷ-
ковӣ намуд вай.

— Дар он вақт... ман дар он вақт ба ту ҷунон гапҳои ме-
гуфтам, ки... худат ҳайрон мешудӣ,— ҷавоб дод Ризо.

— Қавд медиҳам, ки ҳайрон намешавам,— боз хандид Гули-
зор.— Чӣҳо мегуфтӣ, Ризочон?

— Мегуфтам, ки... ман дар он вақт... ба қавли ту, бе ин
агару мағар... мегуфтам, ки Гулизор духтари аз ҳама нағз, аз
ҳама зебо, аз ҳама ширин аст, Гулизор яқлу хуши маро та-
мом дуздид, диламро ҳам бурдааст. Дар номакши бимирам,
садқан қадакони раънояш, рӯякони зебоаш, ҷашмакони шаҳлояш
шавам. Ана ҳамин тавр мегуфтам.

Дили Гулизор тапид, чеҳрааш сурх шуд, сафед шуд, қариб
буд, ки дасту пояш аз дарахт канда шуда ба замин фуру гал-
тад. Ба Ризо пушт гардонда ба чормағзи дар дасташ буда ду-
ру дӯро назар дӯхт. То алвақт ҳеҷ касе ба вай ҷунон суханҳо
нагуфта буд. Суханони Ризо ба гӯшаи ҷун савти рӯҳафзое са-
до медоданд.

Ризо боз гуфт:

— Аз гапам хафа шудӣ, Гулизор?

Духтар сари инкор ҷунбонд.

Хомӯшии ба миён омада хеле тӯл кашид. Сипас Гулизор худ ба худ дубайтии зеринро бо овози паст замзама кард:

Ситора дар ҳаво кабжи зарии аст,
Худам ангуштару ёрам нигин аст.
Илоҳо, ту нигинамро нигаҳ дор,
Ки ёри аввалу охир ҳамин аст.

Ризо ҳам, гӯё дар ҷавоби вай, ин дубайтиро ба ҳамон оҳанг тараннум кард:

Нигори нозанин, ман аҳли дардам,
Сарамро гар буранд, аз ту нагардам,
Сарамро гар бурӣ бо ханҷари тез,
Ба хун ҷапон кунам, тирди ту гардам.

— Ту байти бисъёр медонӣ, Ризо? — пурсид Гулизор.

— Бисъёр не,— гуфт Ризо,— эҳтимол ту аз ман бисъёр-тар донӣ.

— Биё байтбаракбозӣ мекунем.

— Медонам, ки ба ту бой медиҳам. Хайр, майлаш, ту сар кун.

Байтбараки онҳо иборат буд аз ин ки байтро кӣ бисъёр-тар медонад. Гулизор фикр карда истода ин мисраъҳоро хонд:

Себарга бигуфт: дар замин сабза манам,
Бунафша бигуфт: ҷавони пурғамза манам,
Садбарг бигуфт: ту лофи беҳуда мазан,
Тоҷи сари ошиқони саргашта манам.

Ризо дар ҷавоб ин дубайтиро ба хотир овард:

Рӯзгорамро синаҳ кардию меғӯй: шаб аст,
Ларзае бар ҷонам афкандию меғӯй: таб аст.
Устухонам сӯхтӣ, хокистарам доӣ ба бод.
Хоки олам бар сарам резад, ту меғӯй кам аст.

Гулизор:

Эй каландарбачча, ин ҷо аз кучо афтодай?
Ё магар саргаштай, дар мулки мо афтодай?
Булбули беҳонумони ошъёнгумкардай?
Андалеби бенаво, ин ҷо чаро афтодай?

Ризо:

Ҳеҷ кас дар ошиқӣ монанди ман бемор нест,
Сӯзише дар сина дорам, токати гуфтор нест,
Мардумон гӯянд: «Он гул хайма дар саҳро задаст»,
Он гулро дӯст медорам, ки дар кӯҳсор нест.

— Ту байти бисъёр медонистай, ман шахрамро ба ту додам,— гуён Гулизор хушхолона хандиду бозиро бас карда фуромаданий шуд.

Ризо бошад, худро аз шохи дарахт ба рӯи сабза партофт. Гулизор бо танан дарози дарахт, гечиди фуромаданаиш лозим буд, ҷавон:

— Ист, нагеч, куртаатро медарронӣ,— гуфта ӯро бо такъя кунондани пояш ба ду кафи дасти худ, ба замин фурувард.

Баъди ду рӯз мулокоти танҳо ба танҳо, бадехагӯӣ, изҳори мухаббати дилдодагон дар чормағзи дигар такрор ёфт. Ризо махбубаи худро вақти аз дарахт фурувардан дар оғӯш гирифта аз рухсорааш бӯсид, беҳабар аз он ки Қосим дар боғ пайдо шуда буд ва онҳоро медид.

— Хой беномусҳо, ни чӣ қилик? — мардак аз тағи тоқ ба сӯи ниҳо қадам зада фаръёд кашид.

Гулизор бо шунидани овози амакаш гурехта аз боғ бадар рафт. Ризо истод.

— Падарлаънати шум, валади зино! — Қосим дос дар даст ба вай ҳамла кард. Ӯ чунон дашномхон қабҳе ба забон ронд, ки бо мақоли халқ «подшоҳро аз асп пиёда мекарданд». Ризоро ба задани бо дос ҷуръат накард, аммо як-ду мушт ба сараш фурувард. Ризо дам назад, муқобилат накард; хомӯшонаву сархам аз боғ баромада рафт.

Вай ба болон тали Шунг, ки боғи Восеъ дар пои он воксӯ буд, баромада соате нишаст. Озурдахотир ва ғамгин буд. Қосим, албатта, ба модари Гулизор хабар мекашад, баъд аз он Восеъ ҳам аз сафар баргашта аз воқияи оғох мешавад. Ризо иброи фикр мекарду аз хичолат аъзон баданаиш араки сард мебаровард. Чун аз ҳудаш ранҷидани Восеъ ва Аноргулло, ба вай лаънат хондани онҳоро ба ҳаёлаш меовард, нафас дар гулӯнаш мепечид. Охир, аз рӯи ақидаву ахлоқи мардум, инқирозидан, «ҷашм ало кардан» ба духтари касе, ки тӯро ба даргоҳаш гирифта ҳамчун писари ҳудаш тарбият менамояд, нокаси ва кӯрнамакӣ ҳисоб меёбад. Ба хонаи Гулизорини баргашташро Ризо тамоман номумкин донист, аммо ҳаёле ки дили ӯро аз ҳама дардиноктар меҳарошид, ин буд, ки аз бониси ӯ Гулизорро дар хона коҳиш хоҳанд кард.

Вай бо тани гарону сари тафсон бархоста, оҳиста-оҳиста қадам партофта равои шуд. Ба кучо меравад, ҳудаш ҳам на-медонист...

Қосим худи ҳамон бегоҳ воқияи тағи чормазро бо муҳобот ва кинояхон талх ба Аноргул нақл кард.

— Духтарат аз ту пинҳонӣ ошику маъшукӣ, қинғолабозӣ карда гаштааст-ку! — таъна зад мардак. — Ё балки худат ба қинғолабозии ӯ руҳсат дода бошӣ? Он адирин шумро домод ме-гирӣ магар?

Ии гуфтугӯ дар айвон мегузашт. Гулизор дар даруни хона гирёён нишаста буд, суханони амакашро мешунид. Худро мисли касе, ки ба сараш як сатил оби хунук рехта бошанд, ҳис мекард.

Аноргул ба дилаш аз Гулизор хафа шуд, аммо ба ҳар ҳол духтараш барояш азизтар аз он буд, ки вайро дар пешни амаки бетамизаш коҳиш кунад, ҳичолат диҳад.

— Ба ту гап ёфт шуд, хурсанд шав! — гуфта Аноргул дами Қосимро гардонда. — Ба бом баромада карнай мон, чор зан! Чӣ шудааст, охир? Инҳо ҳоло бачаанд, эҳтимол, шӯхно бозӣ карда бошанд. Ту даррав айб гирифтӣ? Шарм намедорӣ, ки дар шаъни бародарзодаат ҳамин хел гапҳои бемаза мезанӣ? Ман духтарамро аз ту бехтар мешиносам, вай аз он духтароне нест, ки ту гумон кардаӣ. Кори айб чӣ, ноайб чӣ, ҳудаш нағз медонад. Ман ҳудам бо вай гап мезанам, ту ба ин қатӣ нашав. Наҳӯдаки пешни қошук шудан ба ту намеzeбад!

...Аноргул ба пурсиши шавҳараш ҷавоб дода, боз илова кард, ки:

— Ман пештар ҳам пай бурда будам, ки Ризо ба духтарамон... маъкул аст, Гулизор ӯро бинад, сурху сафед мешуд, даступо гум мекард. Охир, духтари кадрас бо Ризо барин ҷавони ба назар намоён дар як хавлӣ бошанд, ҳар рӯз бо ҳам вохӯранд, оқибаташ чӣ мешуд? Ман намедонистам, чӣ кор кунам. Росташро гӯям, ман аз рафтани Ризо хафа нашудам, ҳарчанд ки вай бачан коркун, бағайрат, дастёри хуб буд. Ҳар тавре ки бошад, набуданаш бехтар аст. Даҳони мардумро баста на-мешавад, онҳо гап мекунаанд.

Восеъ ба андеша рафту дам назад.

БОБИ ҲАМДАҲУМ

Вай пули Ашӯри машкобин мархумро ба ёд оварда аз занаш пурсид: оё ӯ хабар надорад, панҷохунанҷ тангаи бухорӣ ба модари Ашӯр аз шайх Сандасрор расида бошад ё не? Аноргул гуфт, ки хабар надорад.

Восеъ худаи ба пеши модари Ашӯр рафт,— кампир дар канои деҳа ба ҳонаҷае, ҳамчун гиёҳи бом ғарибу таъхо зинадагӣ мекард. Вай бо дидани Восеъ писарашро ёд карда гирифт. Восеъ аз тақдирӣ насиба ва набудани ҷои ғурези «банди худо» аз қазову қадар гап зада, кампирро каме тасаллӣ дод ва пурсид, ки оё Саидасрор, мутаваҷҷиби мазори Хоҷа Балҷувон, ба вай панҷохушанҷ тангаи пасандози писари раҳматиашро расонд ё не?

Маълум шуд, ки нарасондааст.

Восеъ аввал ба таъҷҷуб монд, баъд оташин шуд ва ниҳоят беқарор гардида қазм кард, ки худӣ пагоҳ ба Балҷувон рафта Саидасрорро бинад.

Воқеан ҳам ӯ пагоҳи дигар аспашро савор шуда ба Балҷувон равон гардид.

Саидасрор аз намози пешини баргашта, дар мазор, зери садаи пир тасбеҳ гардонда нишаста буд. Восеъ номашро гуфт, шайх ӯро нашинохт, дурусташ худро ба ношиносӣ зад. Аз зери абрувони дарози ба болои ҷашм фурумадааш хира ниғариста пурсид:

— Восеъ? Қадом Восеъ? Аз қадом деҳа?

— Аз Даран Мухтор. Ман ҳамон Восеъ ҳастам, ки баҳор дар Хисор, дар ҳучраи мадраса ба шумо панҷохушанҷ танга дода, илтимос карда будам, ки онро ба ягон одами худатон ба модари Ашӯри машқоб дода фиристонед, шумо қабул карда будед,— хотиррасон кард Восеъ.

— Пул? Ба ман дода будӣ? — таъҷҷуб кард шайх. — Ин чӣ тўхмат аст? Қадом Ашӯри машқобӣ? Ту девона шудай магар?

Восеъ дар ҷои истодааш шах шуда монд, забонаш дол гашт; ӯ ҳатто дар шубҳа монд, ки ин ҳамон Саидасрор — мутаваҷҷиби мазор аст ё каси дигар? Аммо дар ин ҷо ҳеҷ имкони саҳв кардан набуд,— ҳарифи вай ҳудаки мутаваҷҷӣ буд.

— Таксир, шумо ҳазл мекунед магар? — ниҳоят боз ба забон омад Восеъ.

— Ҳазл мегӯӣ? — Саидасрор ҷаҳлаш омад. — Ту худ чӣ касе ҳастӣ, ки ман бо ту ҳазл кунам?

— «Астағфируллоҳ! — гиребонашро гирифт Восеъ. — Таксир, дониста мункир шуда истодаед ё аз ёдатон баромад? «Пулро ба тоқча мон, ман ба вай даст намерасонам, чунки молу қизи дунё ба ман ҳаром аст, пулатро бо одами худам ба модари он машқобии раҳматӣ дода мефиристам» гуфтагӣ ки

буд? Шумо боз аз ман пурсидед, ки: «Ба сафар баромада бошӣ, аз бузургон дуо гирифтӣ ё не, ба мазори Хоҷа Балҷувон назру ниёз кардӣ ё не?» Наход, ки фаромӯш карда бошед?

— Ту якто гапи рост задӣ: ман дар ҳақиқат як бандан тарки дунё кардагӣ мебошам, ба молу чизи дунё намениграм. Аммо агар, фаразан, гапи дигари ту ҳам рост бошад, ки яъне ту маро дар Хисор дида пулро ба тоқчаи хучра гузоштаӣ, пас он пул дар ҳамон тоқча мондааст. Ман на тӯро мешиносам ва на аз ту пул гирифтаниро медонам. Акиун бирав, бандан худо, маро дарди сар надох.

— «Мункир шуд, мункир! Худоё тавба!» — дар ҳайрат монда, аз ин муттаҳамини ошкори ҷаноби шайх моту мабхут шуда, ба дилаш мегуфт Восеъ. Умуман вай дар воқияи духтараки мироншоҳӣ аз Саидасрор хеле ихлосаш гашта бошад ҳам, гумон намекард, ки шайх то ҳамина дараҷа нокас ва разил бошад. Худро таъна мезад, ки чаро ин воқияро доништа истода, боз ба шайх бовар кард — пули Ашӯро ба вай супурд. У беихтиёр ин байти вирди забони мардумгашта: «Нест ҷуз аблахфиребӣ кори шайхони ҷаҳон, Сирри ҳақ дар синан эшон надидам заррае»-ро ба хотир овард.

Воқияи духтараки мироншоҳӣ ин аст, ки Саидасрор худро зохид ва тарки дунёкарда нишон диҳад ҳам, аз ин ду сол пеш сағираи сиздах-чордахсолаеро аз деҳани Мироншоҳӣ ба занӣ гирифта буд. Мардум ҳайрон монданд, намедонистанд кампир — модарқалони он сағира чӣ тавр розӣ шуда набераи ноболиғашро ба занни пирамарде диҳад. Чӣ тавре ки Восеъ ва дигар бошандагони Даран Мухтор шунида буданд, кампири номбурда воқеаро ба мардум чунин шарҳ меодаст: ман шабҳо ба набераам дар даруни кулбаамон меҳобидам, баъзе шабҳо аз пушти дар ва ё аз бом овози пиреро мешунидам, ки ноамро гирифта мегуфт: «Хой, Хадича, ман арвоҳи шавҳари ту Фаёз мебошам, ба суханам гӯш кун. Қалли бахти ту ва набераамон Сурма дар дасти ҳазрати Саидасрор — шайхи мазори Хоҷа Балҷувон аст! Сурмаро ба ҳарамии мубораки шайх бисупор, дуон он ҳазратро бигир! Аз дуо ва даму нафаси он ҳазрат ҳар мушкили ту осон, ҳоҷатат раво ва бахти набераамон кушода мешавад!». Ман, ки ҷалдини шаб ин овозро мешунидам, бовар кардам ва набераамро ба хонаи шайх бурда «бо ду дасти адаб» ба вай супурдам. Шайх шод шуд, маро дуо карда пул ва чизи бисёр дод...

Баъдҳо баъзе одамони нуктасанҷ кампири мавҳумотпа-

растро масхара карда мегуфтанд, ки «эй мӯдарози ақлқӯтоҳ, фиреб хӯрдай! Соҳибӣ овозе ки ту шабҳо аз пушти дарат ё бомат мешунидӣ, худӣ Саидасрор буд!» Накли кампир рост буд ё дуруғ, ба ҳар ҳол Сурма завҷаи Саидасрор шуд ва то алвакт дар ҳарамӣ ӯ мебошад.

Аз ҳамои вақт инчониб бисёр мардуми атрофу акноф аз шайх рӯй гардонид, ӯро бад медидагӣ шуда монданд. Аз ҳа-мин ваҷҳ Восеъ ҳам ӯро бад медид. Бо вучуди ин, аз рӯи сод-дагии деҳотиёнааш амонати Ашӯри мархумро ба шайх супур-да буд.

Вай ба шайхӣ фиребгар:

— Ба ҳар чӣ мункир шавед ҳам, ба ин чиз мункир наша-нед, тақсир, аз худо тарсед, охир одам ҳаққи як пиразани бе-каси муштинарро хӯрда равад, магар аз ин ҳам саҳттар гу-ноҳ мешавад? — гуфта, кӯшиш кард ӯро ба инсоф ва вичдо-нашро ба ҷунбиш орад, аммо кӯшиши ӯ суде набахшид.

Шайх ба муридонаш, — ҳамои муридоне, ки дар мадрасаи Хисор тағаҳои муздурии Восеъро ба яғмо бурда буданд, — фармуд, онҳо даъвогари мотғаштаи хуш аз сар паридаро за-да-зада аз мазор берун карданд.

Восеи аламзадаи парешонҳол дар кӯю кӯчаҳои Балҷувон саргардон ғашта, он рӯзро ба шаб овард. Фикр мекард, ки кучо равад, чӣ кунад, дарди худ киро гӯяд. Агарчи ба ҳудаи ҳеч ҳавфи даъвое аз ҷониби модари Ашӯр набуд, аммо ӯ ба ин беннисофии дар ҳаққи кампири бенаво содиршуда ҳаргиз таъ-дод наметавонист. Ба худ қарор дод, ки аз қозӣ то ба хо-ким, нашавад — то ба худӣ амир равад ва доди кампирро аз бедодгар ситонад.

Шаб аспашро дар оғили як рағбангари шиносаш баста, худ дар меҳмонхонаи ӯ хоб кард ва пагоҳӣ дар қозихона ҳозир шуд.

Маҳаллаҳои шаҳри Балҷувон қишлоқҳои ҷудогонани ҷафс-ҷафсеро мемонанд, ки дар баландиҳо, рӯи талҳо воқеъ шудаанд. Аз лаби Сурхоб ба ғайи қалъа ва аз ғайи қалъа ба тарафи ши-мол, шаҳро миёнибур карда, кӯчаи асосӣ меравад; тарафи роғи кӯча баландист, тарафи ҷағаш пастӣ буда, ба даран Талҳақ ғуномада меравад. Дар баландиҳои тарафи роғ ма-ҳаллаҳои Ғарибақон, Намозғох, Гӯрдара ҷой гирифта, бар рӯи талҳои тарафи ҷағ ё дар ғайи онҳо маҳаллаҳои Турқон, Ўзбе-қон, Ҳамроғиёи воқеъ мебошанд. Намозғох бо масҷиди қалони сафеда сангинаш майдони инсбатан васеи болон қариро ишғол

менамоя. Козихона ҳам воқеъ дар як тарафи намозгоҳ ва иборат аз хонаи калони айвондорест, ки ба сахнаш якчанд бех тутӣ пиру ҷавон сояандоз мебошад.

Козӣ — марди бухори хомфарбех ва сурхгунаю сурхбинӣ аз дари хавлии худ, ки дар он наздики буд, баромада омад. Дар тағи тутҳо се-чор нафар аҳли ҳоҷат — мардон ва занон мунтазир нишаста буданд, бо намоён шудани козӣ ҳаммашон якбора аз ҷо бархоста ба вай салом карданд. Вай ба онҳо эътино нанамуд, саломхоро хоҳам-нахоҳам алек гирифта, ба айвон даромада нишаст. Фаррош айвонро тоза рӯфта, об зада, ба рӯи намад як қабат кӯрпача андохта монда буд, козӣ дар кӯрпача ҷорзону зада мурофаа сар кард.

Восеъ, ки аз ҳама аввал омада буд, дар рӯ ба рӯи ӯ ба бӯрӣ зону зад.

— Кистӣ ту? Чӣ арз дорӣ? — пурсид козӣ.

Вакте Восеъ гуфт, ки аз мутавалли мазори Хоҷа Балҷувон даъвои пул дорад, одамҳо ҷунбише карданду беш аз пеш ором шуда саропо гӯш гардиданд. Эшон козӣ ҷашмони бодомаш калонтар кушода шуда, ин дафъа ба гӯянда назари марокнок ва тааҷҷубомезе афканд.

Даъвогар воқеан панҷохунаҷ тангари бо сӯзи дил накл кард. Аз ҳозирон паст-паст нидохон ҳайрат баланд мешуд. Онҳо Сандасрорро нағз мешинохтанд ва ҳозир кӯшиш мекарданд игон калиман Восеъро налунида намонанд. Нақли Восеъ барояшон аз воқияи зангирии ҳазрати шайх ҳам ғалатитар буд.

Козӣ ба Сандасрор одам фиристод.

То баргаштани одамаш арзи дигар аҳли ҳоҷат муталаа ва мурофаа карда шуд. Восеъ «бӯрӣи шарият»-ро барои онҳо холи намуда, худ дар кунҷе интизор нишаст.

Сандасрор савора бо ду нафар мурид ё ки мулозими худ ҳозир гардид. Теги нигоҳашро ба сӯи Восеъ ҷилое доду бо ғрии ҳамроҳонаш аз аси пиёда шуда, тасбеҳ дар даст ва саллаи калони сафед бар сар, бовиқору тамкии аз болои намад ҷой гирифт. Ба ҳилофи интизори ҳозирон, козӣ ба шайх ҷалдон илтифоте ҳам намеркард.

Бо фармони ӯ Восеъ суҳанонашро такрор кард. Нафрати кзӣ нисбат ба Сандасрор дар ҳузури шайх боз ҳам аёнтар шуда, аз ҳар як калимаш садо меод. Ҳозирони кӯхистонӣ — аҳли шаҳру деҳот, ки ақиб шумораашон ба даҳ-дувоздаҳ нафар расида буд, ҳаргиз надида ва налунида буданд, ки

касе Саидасрорро ё монанди ӯ шахсони тақводор ва соҳиб-нафасро ба рӯяшон бо чунии далерӣ айбдор карда бошад.

— Таксир, — муроҷиат кард Восеъ дар охири суханони аламинок ва шӯрангезаш ба қозӣ, — агар ин одам ҳаққи ҳуди маро меҳӯрд, ман ба шумо арз, карда намеомадам, чунки ҳаққи мо фақиронро бе ин ҳам бисёр меҳӯранд, аммо ин шайх аз худо натарсида бозъёфти як машқобин дар ғарибӣ чондода, ҳаққи як пиразани бекасуқӯйро хӯрда рафт. Охир, кас ба ин беинсофӣ, ба ин ноодамӣ чӣ тавр тоқат мекунад?!

Аммо ин хитобан ӯ, зоҳиран, ба қозӣ ҳеҷ таъсире накард. Қозӣ бо ҳамон расмияти хушки аз ҳиссиёт ҳолӣ ба шайх, ки дар аснои сухани Восеъ ба худ ҳолати муроқаба гирифта, мӯҳраҳои сиёҳи тасбеҳашро шумурда пичирроскунон дуо ме-хонд, муроҷиат намуд:

— Шумо чӣ меғӯед?

Саидасрор дуояшро тамои карда дар ғояти хилму фурӯ-танӣ дасте ба рӯяш кашиду гуфт:

— Банда аз ночинсон ва ҳабисон бори аввал нест, ки тӯҳмат мешунавам, таксир. Ин мард ё девона аст, ё ки хоб дидааст, ё ҳар ду.

— Гувоҳ дорӣ? — аз даъвогар пурсид қозӣ.

— Ана ҳамин муридонаш медонанд, — ҳамроҳони шайхро нишон дода гуфт Восеъ. — Боз ду нафари дигарашон ҳам буданд, дар пушти дари хучра истода гапи мову шайхро ме-шуниданд, баъд дар берун аз ман назру ниёз ҳам талаб кар-данд. Аммо инҳо магар иқрор мешаванд? Инҳо, ба домани шайхашон гард шинад, он гардро бо забонашон мелесанд, таксир.

Қозӣ ба муридон нигоҳи саволomez кард.

— Тӯҳмат, таксир, ҳақорат, бўхтон! — гуррид яке аз он-ҳо. — Мо дар умрамон ин одамро дина якум бор дидем ва имрӯз бори дуввум дида истодаем.

— Мо даъвои ҳақорат мекунем, таксир! — дод зад шарӣ-ки вай.

Мардуми дар қозихона ҷамъшуда хусни тавачҷӯх ва ҳайрхоҷини худро, ки нисбат ба Восеъ доштанд, пинҳон ҳам намекарданд, балки инро бо нидоҳои ҷудогона, пичир-пичир ва ҷунбишҳои худ ифода менамуданд.

Қозӣ мисли одами ҳасташуда ҷашмонашро пӯшида каме фикр карду ба тарафи Восеъ гуфт:

— Шохид надорӣ, даъвоят ботил.

Восеъ ба танг омад, дармонд. Монанди каси токаташ тоқшуда яке ба по хест ва бо қаҳру газаб ба Сандасрор хитоб кард:

— Хой мардак, ту як зарра номусу виҷдон дорӣ ё не? Наход, ки динат, имонатро ба панҷохупанҷ танга фурушӣ?! Э садқан он саллаю он тасбех шав!

Сандасрор лабашро газид, рангаш канд. Ба қозӣ рӯй оварда гуфт:

— Таксир, ни хабис ба ман на ни ки фақат бӯхтон зад, балки — худатон шунидед — маро таҳқир ҳам кард. Ман ба вай даъвои ҳақорат дорам, шумо қозини шарият ки бошед, сазон ҳақораткунамандаро диҳед.

— Э, монед равад. — даст афшонд қозӣ. — Даъвоёшро бо-тид кардам, шумо сафед шудед-ку, боз чӣ? — Ба Восеъ гуфт: — Рав. Мурофаа тамом.

Аммо баъд маълум шуд, ки мурофаа тамом нашуда буда-аст. Восеъ манзилаш — хонаи рағбангари ошноро ба қозӣ гуфта буд, аз ақибаш ба он ҷо мулозим омада аз номи қозӣ ба вай гуфт, ки бегоҳӣ вақти намози дигар ба намозгоҳ биёяд.

Қозӣ пас аз мурофия Сандасрорро ба хонааш талабида дар меҳмонхонаи худ қабул кард.

— Ҳаринагӣ накарда пулро бароред. — якбора бе муқаддима гуфт ба шайх. — Яқин дорам, ки шумо аз Восеъ пулро гирифтаед. Вай бедарак даъво намекунад. Вазифани ман буд, ки шуморо дар пеши мардум шармсор накунам, обрӯятонро ғиғоҳ дорам. Ин мақсад ҳосил шуд, ба шумо ҳамин қадараш бас аст. Панҷохупанҷ тангари бароред!

— Э, таксир, охир ман аз вай пул нагирифтаам, нахонд ки ман...

— Гапа кӯтах кунед, бароред! — кафи дасташро кушода, сухани шайхро бурид қозӣ. — Ман пулро ба Восеъ медиҳам. Бо ҳамин тамом — вассалом, ҳақ ба ҳақдор мерасад, обрӯи шумо ҳам намерезад. Ба Восеъ таъин мекунам, ки ин сирро пушида дорад, ба ҳеҷ кас нагӯяд. — ҷун дӯяшон ошно буданд, қозӣ бо забони улфатӣ илова кард: — Шайх нашула муред шумо! Духтари миришоҳиро фиреб карда гирифтагетон кам буд, ки ақибун ҳаққи беваро меҳӯред-мӣ? Аз барои панҷохупанҷ тангаи ҳаром ҳамин қадар ҳархаша? Бе пул монед, зор шудед-чӣ?

Сандасрор мулзам шуда узр хост ва гуфт, ки ҳозир дар қиссаи пул надорад, аз хона дода мефиристонанд.

Баъди пешин хизматгори шайх ба қозӣ пулро оварда дод. Бегоҳрӯзӣ Восеъ ба Намозгоҳ омада буд, ки мулозим ӯро ба назди қозӣ бурд.

— Ма, гир пулатро,— гуфта қозӣ ҳамёни таңгаро ба та-
рафи вай ҳаво дод.

— Аз кучо? — хайрон шуд Восеъ. — Наход ки шайх ба ин-
соф омада бошад?

— Вай ин пулро ба он бевазанае, ки ту аз ҷонибаш додхо-
ҳӣ кардӣ, садака гӯён дода фиристодааст. Дигар тағашро на-
қоб, ба кампир бурда расону дам гаштан гир.

Ба ростӣ, ки ин қозӣ, ба хилофи ҳамкасабаҳои дигараш,
аз инсофу ҳақиқат бегона набуд...

БОБИ НУЗДАҲУМ

Аҳадхон аз беки Балҷувон Ҳочибӯрон норозӣ буд: бек бо
бахонан хушксолӣ ва хучуми малах се сол боз ба хазина да-
ромади қазой наметод. Ба болон ин вай ба амири нав ҳам
пешкаши арзандае наёвард. Ҳокиму бекҳои дигар ҳар қадоме
панҷох ҳазор то сад ҳазор таңга пул, аспҳои нағз, гулому
канизакони зебо пешкаш оварданд, беки Балҷувон бошад ба-
хон пешкашаш аз нақдию молӣ бист ҳазор таңга беш набуд.

Шоҳмуҳаммад-қушбегӣ ва Муҳаммадшариф-девоубегӣ ба
муқобили Ҳочибӯрон иғво сар карданд. Қушбегӣ мехост ба ҷои
ӯ хоҳарзодаашро, ки яке аз саркардагони лашкар буд, бек
таъин кунанд. Аммо Аҳадхон номзади саркардаро рад кар-
да, ярили бекиро ба Мирзоакрамбон мирохур дод.

Инак, боз ба сари Мирзони Корӣ бози давлат нишаст.

Он рӯзҳо аз як гурӯҳ аҳолии қабилан марка ба номи амир
аризае омада буд, ба ин мазмун, ки вақте онҳо кӯч карда ба
вилояти Балҷувон гузашта буданд, лақайҳои дузд раман гӯс-
фандони онҳоро ба яғмо бурданд, ҷӯпонхошонро баста, зада,
чандеро манб карданд ва ҳатто як нафарро куштанд; маркаҳо
ба беки Балҷувон арз карданд, аммо вай барои дуздонро даст-
гир кардан ҳеч чорае надид. Амир тафтиши ин аризаро ва даст-
гир кардани дуздонро ба беки нав Мирзоакрами мирохур ҳавола
намуд.

Мирохур, дар рикобаш сӣ нафар навқару хизматгор, бо
қарруфари тамом озими кӯхистон гардид.

Дар сари роҳ ба Ҳисори Шодмон таваққуф намуда, як ша-

бонарӯз меҳмони Остонакул-кушбегӣ шуд. Ҳокими Ҳисор, ки мушаррафи марҳамати ҳоси амир гардидани Мирзои Кориро медонист, ўро хуш қабул кард.

Остонакул барои он ки ба беки нави Балҷувон нишон диҳад, ки соҳиби чи гуна ҳокимият ва давлате мебошад, ба вай қалъаи худ ва он чиро, ки дар қалъа буд, тамошо дод. Мирзоакрамбой аз таърихи дуру дарози пурушӯб ва хунини ин қалъа хеле ҷиз шунида бошад ҳам, пештар ба он ҳеч надаромада буд, бинобар ин онро бо майли калон тамошо кард. Зиндон ва ҷоҳи торикӣ бадбӯӣ, бандихон ниммурдан кунда ба ӯ ва занҷиру завлона ба гардан, ки дар он зиндон ва ҷоҳ хобида буданд, ба Мирзоакрамбой он қадар таъсире набахшид, зеро вай ин нишонаҳои салтанати амиру ҳокимонро, ҳатто аз ин даҳшатноктарашро на як бору ду бор дида, одат карда буд. Таваҷҷӯҳи ўро аз ҳама зиёдтар ҳазинаи аҷоиби Остонакул ба худ ҷалб кард. Ин ҳазина дар қасри ҳоким як хонаи ниҳоят калонро ишғол карда буд, ки ба анбори бузурге монандӣ дошт: дар вай сандуқҳои таंगाю ҷавохирот, зарфҳои гуногуни тилою нукра, соатҳои хел ба хел, низҳо, курсӣ ва креслоҳои мулоими қандакорӣ ва зарҳалқорӣ, ҷомаҳои гаронбаҳои раиғ ба раиғ, қорду ханҷарҳои зумуррадиншон ва боз сад гуна ҷи-зу ашёи антиқии хурду калон, ки Мирзои Корӣ ҷӣ будани онҳоро намедонист, боло-болои ҳам бе тартибу низом истода буданд. Мирзои Корӣ ба ин ҳама сарвати ҳоким бо ҷашми хирсу ҳасад менигарист, онҳоро даст-даст карда медид.

Шаб Остонакул бо меҳмони худ хилват орошт. Ба тағи меҳмон се қабат кӯрпачаи шоҳиё атлас андозонда, ҳудаи дар лами даричаи меҳмонхона ба намад нишаст. Вай зинату таҷаммули зохириро нағз намедид, аз рӯи одати худ рӯи намад ӯ гилем менишаст. Аслан дар борғох — меҳмонхонаи гачқорӣ ӯ ҳам ғайр аз ду намади калони нимдошт, ду лӯлаболишт ва як мизи паст бо давоту қалам, ҷири дигаре дида намешуд.

Кушбегӣ ба беки нав дар бобати идораи вилоят ва фуқародорӣ дастур, маслиҳатҳои муфид меод:

— Қўхистониён ҷоҳиланд, саркашанд, — мегуфт ӯ, — дар ҳақиқати мардум саҳтгир будан лозим. Охир, ин мулк ва ин халқро мо бо зарби шамшер ба фарёи овардаем, ин мардум гуломони моанд. Мо ҳар чи фармоем, онҳо бояд, ки лаббай гуфта истанд; ҳар чи талаб кунем, бекилуқол диҳанд. Ин халқ нисмӣбой, ҷоҳилу гофил, ба як ҳисоб, аз дину шарият беҳабар буданд гўем ҳам мешавад, фақат мо намоёндагонӣ куб-

батулисломи Бухоро, дар сояи давлати амиронӣ сайидаи вай, ба ин халқ дину шариати мухаммадиёро ёд дода истодаем.

Мирзоакрамбой суханони Остонакудро мешуниду ҳаёлаш дар ҷои дигар буд. Вай дусад ҳазор танган дар вақташ ба ҳокими Қармина Аҳадхон инъомшуда, аспи фалосӯмаи бо зини тиллокорӣ ва абзори нуқрагини боз ҳам ба ҳамин Аҳадхон пешкашшуда, пулхон ба сарулибос ва зебу зевари Зебӣ сарфгардида, садупанҷоҳ тиллон нақди бабадали ярили миροхури ба удайчин амир додашударо фикр мекард. Ба дилаш мегуфт ки: «Ақлун вақти он расид, ки ман зудтар ҷои ин харҷоямро пур кунам».

Дар Балҷувон ӯро тӯдан сипоҳиён, амалдорон ва муллоён шаҳр пешвоз гирифтанд. Бек дар ҷавоби салому таъзимҳои тамаллуқкоронаи онҳо ҳар дам бо кибру ғор саре ҷунбонида, бо навқарон ва мулозимонаш ба калъа боло рафт.

Дар даруни калъа аз асп ниёда шуда, ба девонхона ва ҳавлиҳои истиқоматӣ надаромада, аввал дар се-ҷор ҷо ба болон девори калъа баромада ба атроф назар андохт. Гуё меҳост ба як бор ҳаман вилоти кӯҳи ба зери фармони худаш даромадаро бинад. Калъаи қадиман Балҷувон дар тори кӯҳ, ё дурӯсттараш дар шаҳи баланде, бар болон ҷарин лаби Сурхоб ҷун ошёнӣ уқоб ҷойгир, даран дарозу фароҳе бо санглоҳояш, долу дарахтонаш ва хатти нуқрагини обҳои дар пои калъа ҳамҷун пойандози алвоне густурда, шаҳри сангини кулӯҳини Балҷувон ба ду соҳили дарёе дар фарозу нишеб ва бағали талхӯ паҳну парешон аст. Шаҳру калъаро аз ҳар ҷониб кӯҳҳо ва сангобҳо иҳота намудаанд. «Дорулхукмаи ман! — бо ғажру гурур ба дилаш мегуфт Мирзоакраи миροхур. — Калъаи ман аз калъаи Ҳисор хурдтар бошад ҳам, аз вай баландтар маҳкамтар аст».

Фармони аввалини беки нав ин буд, ки калонҳои қабилани марқаро ба ҳузураш даъват кунанд. Онҳо ба зудӣ ҳозир шуданд. Аз ғусфандони дуздбурда пурсишу посух ба миён омад. Маълум шуд, ки сардори дуздон Тугай-Пӯлчин кӯлобӣ ҳар як дастбурди дуздани худро бо Ҳочибӯрони ҳоким ба ҳам медидааст. «Аз ҳамин сабаб Ҳочибӯрон арзи соҳибони раман ба яғмо рафтаре намешунида ё шунавад ҳам, расидагӣ намекардааст. «У-у боло-е! — бо ҳасади нӣҳонӣ дар ҳаққи беки собиқ мегуфт Мирзон Корӣ ба дили худ — Тавонистааст! Бояд аз Тугай бисёр ҷизу мол рӯида бошад!».

Вай Давлат-қараулбегиро талабида бо ӯ якка ба якка

гуфтугӯ кард. Пурсид, ки агар вай, яъне бек, фармон диҳад, Давлат дуздонро ёфта метавонад ё не?

— Фармон аз шумо, фармонбарӣ аз мо,— кафи даст бар сина зада, ба хизмат ҳозир буданаширо изҳор кард қаравулбегии шучоъ.

Фармон дар ҳуди ҳамон ҷо содир шуд: Давлат бояд, ки шабона ҷарогоҳи лақайҳоро тохта, қўтанхоширо пахш карда, гўсфандонро ба ин тараф ҳай кунад.

Аз ин «кор» шахсан ба ҳуди қаравулбегӣ ҳам бӯи нафъи калоне меомад, бинобар ин вай бе таъхиру мусоҳила ба иҷрои фармон камар баст.

Шабона вай бо бист сарбоз номаълумак ба тарафи сарҳади вилоятҳои Қўлобу Қўргонтеппаи ҳамсоя ҳаракат кард. Қўтанҳои дарқориро ёфтаи душвор набуд. Чўпонҳои лақай ҳам, албатта, бо сарбозони яроқдори қаравулбегӣ қудрати сарпанча задан надоштанд. Онҳо ба осонӣ баста шуданд. Шаби дигар қамобеш се ҳазор сар гўсфанд ба қаламрави беки Балҷувон гузаронида ва дар кўҳ пинҳон карда шуд. Ба ин тариқ, товоии дуздии даҳ-дувоздаҳ нафар ҳамқабилан роҳзанашонро лақайҳои бечораи бегуноҳ қашиданд.

Бо амри бек ҳазор сар гўсфанд ба марқаҳои торочдида тақсим карда шуд, ду ҳазор сар дар байни бек ва сарқардан ӯ тақсим ёфт: бек ҳазору ҳаштсад сар гирифт, боқӣ дусад сар «музди хизмати» қаравулбегӣ гардид. Гўсфандонро ба шимол — ба сарҳади Қаротегин бурда, ба рамаҳои Давлат ҳамроҳ карда монданд.

Лақайҳои ғоратшудан Қўлоб дод гуфта то Бухоро рафта бошанд ҳам, додашон ба ҷое нарасид, зеро бек дар номаи худ ба амир ҳаман он лақайҳоро дузди ғоратгар ба қалам дода, саршумори гўсфандони «мусодиращуда»-ро ҳам ҳазор сар нишон дода, ба соҳибонашон — ба марқаҳо гардонда дода шудани онҳоро «арзи бандагӣ» намуда буд. «Тасаддуқи сари мубораки аълоҳазратам, сайидам, мавлоям шавам,— навишта буд ӯ ба амир,— аз давлати ҳумоюнӣ ин гуломии ризоҷӯй ба болон лақайҳои дузд баромада гўсфанду чизҳои дуздидаашонро бо иҷозати олий гирифта ба соҳибонашон дода фуқаро ва расоёро дилдорӣ карда ба умри давлати олий дуо гирифта вазҳашро арзи бандагӣ менамоям». Ба илова, бек илтимос мекард, ки амир лақайҳои ба арз рафтагиро танбеҳ кунад ва ҷазо диҳад, зеро онҳо ҳама «иғвопеша ва қаззоб ва бадҳаракат ва дуздони роҳзан» мебошанд, ки агар

амир ба арзу додашон гӯш диҳад, хешу акрабояшон «часур мешаванд ва боз зиёдтар дуздӣ ва рохзанӣ мекунад».

Аз рӯи таомул, амлоқдорон ва дигар амалдорони вилоят ҳар рӯзе ба беки нав тӯҳфаю бахшишҳо меоварданд.

Дар сари ҳафтаи дуввум вакили молиёти бек ба арз расонд, ки дар ҳазинаи шахсии ваъ дусаду чил ҳазор тангаи нақд ҷамъ шудааст. Ғусфандон ба ин ҳисоб намедаромаданд.

Ба ин тарик, Мирзони Қорӣ дар якҷанд рӯзи бекии худ ҳаман пулҳои дар талаби мансаб харҷкардаашро дучанду сеҷанд бароварда гирифт.

Аммо ин холо фақат «фатир аз нӯғи ҳамир» буд...

БОБИ БИСТУМ

Аз наззори даштҳо, адирҳо, доманаҳои кӯҳсорон ҷашм ҳаловат мебарад, дил меболад. Онҳо дар ин фасли гандумпазӣ ҳама зарнигор шудаанд. Дар ҳама ҷониб ғаллазорҳои тиллоранг дар шӯълаи офтоби гармтоб медурахшанд. Гандуми расида гӯё аз гармии офтоб шалпар шуда пинак рафта, саракҳои вазини худро ҳам намудааст. Гоҳ-гоҳ насими сабукпарвози кӯҳистонӣ бол афшонда, бо замзамаи латифи худ селакҳои гандумро аз пинаки ширин бедор мекунад ва нозук-нозук алвонҷ дода мерақсонад, бӯи диловеи онро парешон намуда, ба димоғи даравгарон ва хирманкӯбон мерасонад. Дар ин фасли пурфайз замзамаи обшорон, ҷашмасорон, нахру сойҳои шӯхи кӯҳӣ, ки дар дараҳо танинандоз аст, ва хониши пурқаҳқаҳаи кабкҳои дарӣ, ки гоҳ аз ин ҷо ва гоҳ аз он ҷо баланд мегардад, аҷаб наштае дорад. Ба ин савтҳои тарабангез ва рӯҳнавоз таронаи «майда»-хони хирманкӯбон ҷӯр мегардад.

Гандуми Балҷувон ба ҳуби машхур, нонаш бисъёр боназ ва хушгӯвор аст. Дар байни кӯҳистониён чунин масале ҳаст: «Вақте ки Одаму Хавво аз бихишт ронда шуданд, бисъёр азоб кашиданд; саросари ҷаҳонро гашта макони хушбӯ ҳаво ва ҳосилхезеро барои эриштан ҷустуҷӯ намуданд, аммо нисфтанд. Ба ҳар тараф, ки нигоҳ мекарданд, ғер буди биёбон ё ҷангал буди ботлоқ. Оқибат аз пеши онҳо Ому баромад, аз Ому гузаштанд, ба Вахш омаданд; аз Вахш гузаштанд — ба Балҷувон расиданд. Диданд маъвое бас хушу дилкаш, ҳама ҷо обшор, сабзу хуррам, ҳавояш салқин ва фораи.

Гуфганд — бихишт ин чост. Худо моро аз ҳашт бихишти худ ронд, мо дар ин ҷо бихишти нӯҳум ёфтем. Аммо он вақтҳо дар Балҷувон ғаллакорӣ расм набудааст, ҳӯроқворӣ камчин будааст. Одаму Ҳавво бисёр сахтӣ кашиданд, решаи пустилоки дарахтҳоро ҳӯрда зиндагӣ карданд. Дар охир худо ба онҳо раҳмаш омаду барояшон аз бихишт ҷуфти гов ва гандуми тухмӣ фиристод. Дуяшон замин ронданд, гандум коштанд, ба деҳқонӣ сар карданд. Тобистон аз гандум ҳосили фаровон бардоштанд. Аз ҳамон вақт инчониб гандуми Балҷувон ба хубӣ ва хушмазагӣ машҳур шуд, зеро ки тухмаш аз бихишт омада буд. Одаму Ҳавво нонин гандумро ҳӯрда дар ин диёр ҳазор соли дигар зистанд»...

Дар дашти Ҳазормана дарав дар авҷ. Якто-нимто деҳқонони Даран Мухтор бо ғалагову чапарҳо хирман мекӯбанд ё хирмани кӯфтаре бод медиханд. Дар як ҷо бар рӯи хирмани тайёр пора-пора гил пахш карда шуда, дар қарибни хирман ба сояи ғарамӣ дарза марди кокинан побарахнае зонувонашро бағал карда менишинад. Ин мард Нозим аст. Ӯ ғаллаи худро аз ҳама пеш кӯфта тамои кардааст, бинобар ин мебоист хушнуд мебуд, аммо ғамгин ва парешонхал менамояд. Дар қанортари хирман ба сояи дӯлои калон як марди ғӯли ғӯсфандруӣ дар пояш мӯзан чармхонии пошнабаланд ва дар миёнаш камчин, ҳамроҳи ду деҳқони ҷавон нишаста ҷапотӣ меҳӯрад. Ин мард Ҷобирӣ доруға аст. Хирмани ғаллаи Нозимро ӯ бо гил «мӯхр» задааст, хирмани мӯхрзада ду рӯз боз мунтазири амлоқдор мебошад, аммо аз амлоқдор дарах нест — аз афти қор вай дар кишлоқҳои дигар хирочи ушр ғундошта гаштааст. Шарикони Ҷобир ҳар ду ҳешони ҳудаи — дастёрҳои ӯ мебошанд.

Панҷ-шаш нафар писарбача ва духтарбачагон дар ҷое аз назари доруға пинхонӣ хӯша ҷида, аққун бандҳои хӯшаишонро пуштора карда бо пайраҳи пастхамӣ рӯ ба деҳа мерафтанд. Ҷобир аз баландӣ чашмаш ба онҳо ғалтида, дастёрҳояшро фармуд:

— Бидавед!

Ҷавонон ғавран бархоста ба пастхамӣ сарозер шуданд; бачагон рӯ ба ғирез оварданд, аммо дастёрҳо аз дунболашон расида бандҳои хӯшаи онҳоро як-як рабуда ба назди доруға оварданд. Бачаҳо ғирёну нолон аз паси онҳо омаданд.

— Падарлаънатҳо, ман ба шумо нагуфта будам, ки то отаву акахотон хирочи ин ғалларо дода соф накунад, ба хӯ-

ша чидан рухсат нест?! — Чобир камчино аз миёнаш кашида ба бачагон хайбат кард, онҳо гурехта пароканда шуданд.

Баъди як нафас зане дар хирман пайдо шуд, дар дасташ кӯдаки гириён ва аз пасаш боз ду тифл — писарбача ва духтарбачаи хурдсол, ҳудаш бисёр лоғар, побараҳна, рӯяш зард ва пурочинг. Вай зани Нозим буд. Дар як ҳолати шӯридагӣ ба шавҳараш фаръед зад, ки:

— Хой мардак, ман ин сағираҳои гушнаро бо чӣ сер кунам? Дар хона як каф орд нест; пагоҳӣ ман таги суфраро афшонда аз орди чукрӣ якто чапотӣ пухта инҳоро хӯрондам, дигар инҳо пагоҳ боз ҳеҷ чиз нахӯрдаанд, «оча, нон бидех!» гуфта фаръед доранд. Наход ки ту аз хирмани ҳалоли худат як тоқӣ гандум гирифта натавонӣ? Гирифта дех, ман доакал ба сағираҳоят гандумчӯшак пухта диҳам, охир!

Нозим бархоста ба тарафи доруға:

— Хой бенисоф! — гуфт. — Мӯхратро аз хирманам бардор, ман як-ду тоқӣ ғалла гирифта ба занам диҳам! Охир, то кай ман ба амлоқдори ту ингоҳ карда мешинам?!

— Мӯхр мӯхри подшоҳӣ аст, то амлоқдор рухсат надихад, кандан мумкин нест. — гуфт доруға.

— Рӯт сиёҳ! — Нозим бо каҳру ситеза як-ду «мӯхр»-ро аз болои хирманаш канда ҳаво дода, гандумро ба линга андохтан гирифт.

Одамони доруға давои омада ба ӯ дарафтиданд. Дастбагиребонӣ, занозанӣ ба амал омад. Нозим мушт мекӯфт ва калла мезад, ҳеҷ таслим намешуд, доруға хеста ба мадади хизматгортанаш омад. Секаса Нозимро кашон-кашон бурда ба сутуни ғалаговбандии хирманҷой баста монданд.

— Камтар офтоб хӯрад, ақлаш медарояд, — ӯро масҳара карда гуфт Чобир.

Зани Нозим доду фаръед бардошта, доруғаро дуои бад намуда, аз дарангарони дуру наздик мизад хост. Якҷаид нафар дарангарон ҳозир гардиданд.

— Мо гуноҳи ӯро аз ту мепурсем, акаи Чобир, — илтимос кард яке. — Ин дафъа аз гуноҳаш гузар, дигар намекунад.

Дехқонони дигар ин илтимосро қувват доданд.

Дар ҳамин вақт ба назди онҳо Восеъ омад. Вай аз ин ҷо дуртар — дар қитъаи заминин худ ҳамроҳи додараш Қосим гандум медаравид.

Восеъ аз болишҳои пурсӯзугудози занак воқизро фаҳмида, чеҳраи арақини офтобхӯрдааш хира гашт.

— Кушо дасти ўро! — Нозими дар офтоб сўзандаро нишон дода, оромона гуфт ў ба доруға.

— Намекушоям! — дагдагаомез гуфт Ҷобир. — У мўхри хирманро канд.

— Кушо мегўям!

— Ту катӣ нашав, Восеъ. Ҷаримаро фаромўш кардӣ магар? — «ҷазон накдӣ» порсоларо хотиррасон кард Ҷобир.

Восеъ бо қатъият ба назди Нозим рафта, чилбурро, ки вай бо он чилбур ба сутун баста шуда буд, кушодан гирифт.

Ҷобир аз пасаш рафта банди дасти ўро канид.

— Восеъ, қахрамро наёр!

— Дафъ шав! — таҳдид кард Восеъ.

— Қахрамро наёр мегўям!

Восеъ «астағфуруллоҳ» гуфта ҷўши қазабашро фурӯ нишонданӣ мешуд, аммо Ҷобир ба як тарзи ҷангталабона банди дасти ўро маҳкам гирифта буд ва сар намедод.

Дар ҳамин вақт Нозим ноҳост ба пой Ҷобир як лағадӣ саҳт зад. Ҷобир ориҷи Восеъро раҳо карда, ба сари Нозим қамчин кашада буд, ки ин дафъа Восеъ аз дасти ў дошт. Агар намедошт, яқинан косаи сари Нозим мекафид. Доруға Нозимро гузошта бо Восеъ дастбағиребон шуд. Занозанаи шадиде ба вукӯъ пайваст; дуяшон ба болон коҳ ғелиданд. Гоҳ Ҷобир ҳарифро ба тағаш зер мекард ва гоҳ Восеъ ўро. Дар як дам ҷомаҳои дуяшон ҳам пора-пора шуд. Дандони Ҷобир шикаста аз даҳонаш хун баромад, бинии Восеъ ҳам хуншор гашт. Даравгарон онҳоро аз ҳам ҷудо карданӣ мешуданд, аммо ҳарифони қазабҷўшгашта ва ҷунун ғалабакардаро аз якдигар ҷудо намудан осон набуд. Як даравгари ҷавон дасти Нозимро кушода партофт, он гоҳ Нозим ҳам ба сари доруға мушт кашид. Ҳамон дам дастёвҳои доруға ба Восеъ ва Нозим дарафтиданд, он гоҳ даравгари ҷавон ва ду шарикӣ вай ҳам токат карда натавониста ба мадалғорони доруға ҳамлаовар шуданд. Занозанин тараф-матараф авҷ гирифта рафт.

Агар дар ин вақт аз ҷониби деҳа як гурӯҳ саворон ҳозир намешуданд ва ҳозирони сари хирман дар байни он саворон амлоқдорро шинохта аз занозанӣ бознаменстоданд, маълум набуд ин занозанӣ ба чӣ меанҷомид.

Амлоқдор бо шаш навқари туфангдор ва боз якҷанд ҳамроҳони дигараш омада буд. Ҳамроҳонаш Алайкбахшбон балҷувонӣ, амин ва арбоби деҳа буданд. Аз паси онҳо имом ва суфӣи масҷиди Даран Мухтор, усто Муродаӣ — ҳам охан.

гар, ҳам мисгар, ҳам дуредгару кадокчини деха — барои каф-
сангирӣ ҳаракӣ омада ҳозир гардидаанд.

Доруға назди амлокдор сабаби ҷанҷолро баён ва Нозиму
Восеъро айбдор кард.

— Ту боз нофармонӣ кардӣ? — ба Восеъ гуфт амлокдор.
— Перорсол ҳам доруған маро зада будӣ, аммо ман раҳм
карда ҷазо надода будамат. Ховна, раҳм кардам, надаратро
руиҳотир кардам, ки одами баобрӯ буд. Акиун ин дафъа ҳам
агар туро ҷазои басазо надихам, беинсофӣ мешавад.

У фармуд, навкаронаш Восеъро гирифта ба ҳамон сутуни
ғалаговбандӣ бастанд. Гуфт, ки ўро баъд аз саранҷоми хир-
мани Нозим ба Ховалинг бурда, аз он ҷо ба Балҷувон — ба
иштиёри ҳоким мефиристад. Далолати пурғавғои дехқонон ба
беғуноҳии Восеъ суде набахшид.

Дар ҳаққи Нозим бошад, ҳукме содир нашуд, чунки холо
аз вай хирочӣ султониро рӯендан лозим буд.

Дехқонон меҳостанд зудтар дар мисоли Нозим бинанд ва
донанд, ки хирочӣ давлатӣ имсол чӣ гуна ва чӣ қадар гирифта
мешуда бошад. Дар бораи хирочӣ имсола ҳар хел овозаҳо
буд. Баъзеҳо мегуфтанд, ки амири нав ва ҳокими нав хирочӣ
се соли қахтиро ҳам ба имсол зам карда мегирифтаанд, баъ-
зеҳо мегуфтанд, ки не, хирочӣ солҳои пеш гирифта намеша-
вад, ҳатто амир як қисми андозҳо, масалан, ноҳақонаро нест
кардааст. Аҳоли агарчи аз таҷрибаи худ медонистанд, ки бо
нав шудани ҳоким хирочу закот ҳам зиёд мешавад ва ҳатто
ин маъниро: «ҳокими нав — балои нав, бар фуқаро ҷафои нав»
гуфта ба зарбулмасал ҳам дароварда буданд, аммо боз уме-
де доштанд, ки зоро амиру ҳоким боре ба тавфиқ оянду қа-
даме дар роҳи инсоф гузоранд. Бо ин умед бисёрни дехқо-
нон то маълум шудани қарордоди амири нав ва ҳокими нав
ба кӯфтани ғаллаашон шитоб намекарданд. Фақат монанди
Нозим якто-нимто дехқонони бесабр ғаллаашонро кӯфта хир-
ман карда буданд...

Омадани амлокдор бо навкарони ярокдор дехқононро саҳт
ба хавотир андохт. Ва ба зудӣ бадтарин гумони онҳо рост
баромад: амлокдор ба фармони нави амиру ҳоким такъя на-
муда, аз Нозим ба болои хирочӣ имсола қарзи се соли гу-
заштаро ҳам талаб кард.

Ин ҳам кам буд, ки назар ба гуфти амлокдор «давлатхо-
наи оӣ» андози ушрро бо пул ки мегирифт, дар вилоятҳои Хи-

сор, Кӯлоб, Балҷувон ва ғайра нархи давлатии ғалларо як ман чордах танга мукаррар намудааст ва ҳол он ки дар бозор нархи ғалла як ман ҳаждаҳ — бист танга буд.

Хуш аз сари дехқонон парид ва ғиреве ҳам аз чигарашон бархост.

Нозими фалакзада бошад якбора поҳояш суст шуда ба замин нишаста монд.

Восеъ дар ҳолате, ки ба сутун баста шуда буд, ба дехқонон фаръёд зад:

— Хой халқ, тан надох! Чашматро кушо! Инҳо ҳаман моро аз гушнагӣ мекушанд!

Дар ҷавоби ин фаръёд ваӣ аз навқарон якчанд қамчин ба пушташ хӯрд. Онҳо ба дигар дехқонони ошӯбгар ҳам дарафтада, қисмеро пароканда ва гурӯҳеро бо зарби қамчину қундоки туфангҳо «ором» карданд.

Амлокдор, баъд аз он ки қафсани доруга, имом, сӯфӣ ва оҳангару дуредгар дода шуд, бақияи ғаллаи Нозимро бо «тарозӯн» чашм аз будаш қамтар муайян карда, дар ҳуди ҳамон ҷо ба Алайкбахшбон ғаллаҷаллоб ва судхӯр ҳар ман чордах тангагӣ фурушонда, пулашро аз бой нақд гирифта ба қарзи соҳиби хирман шикаст.

Пул, албатта, ба қарзи ӯ нарасид. Нозим боз саду ҳафтоду чанд танга қарздор шуда монд...

...Дар Ховалинг Восеъро дар бандихона ҳабс карда, ба поёш кунда андохтанд.

Бандихона дар даруни қалъачаи амлокдорнишини ба таги анбори ғалла воқеъ ва аз таххонаи заҳу торике иборат буд.

Одатан бандихо дар ин ҷо аз як рӯз-ду рӯз зиёд намеистанд. Восеъ фардо ё насфардо ба Балҷувон — ба ихтиёри ҳоким фиристода хоҳад шуд. Ҳоким ӯро ҳар чӣ кунад, ҳаҳ дар зиндон нӯсонад ва ҳаҳ ба Ҳисор фиристода кушонад — ихтиёраш. Агар бисёр адолат кунад, чӯбу дарра замонда сар медеҳад.

Инак, Восеъ боз ба дасти Мирзоакрамбой гирифтोर шуд, риштан ҳаёту мамоташ дар қабзи ихтиёри ӯст. «Бой, албатта, мочарон Қарширо фаромӯш накардааст, — фикр мекара Восеъ, — азӣ, албатта, гумон дорад, ки ман дар байни мардум номашро сиёҳ карда гаштаам. Маро нест қарда фиристо-над ҳам аҷаб не».

Пагоҳии дигар бо фармони амлокдор ду навкар, яке мил-
тиқдор ва дигар шофдор, ўро пешандоз карда ба Балҷувон
ронданд. Як навкар аз пеш, дигараш аз қафо, бандиро дар
миёна гирифта мерафтанд. Навкари қафо ҳар дам ўро кам-
чин зада, давонда-давонда мебурд.

Масофои роҳ аз Ховалинг то Балҷувон камобеш чор фар-
санг аст. Навкарон дар ду манзил — дар кишлоки Олуча ва
Саталмуш фуромада дам гирифта, аз аҳолии нону чурғот талаб-
бида хурданд. Дар ҳар ду деҳа шиносони Восеъ пайдо шуда,
бо вучуди манъ кардани навкарон, ўро ҳам бо нону чурғот зиё-
фат карданд.

Дехотиён чун донистанд, ки Восеъ бо доруға ва амлокдор
чангида гунаҳгор шудааст, хисси хайрхоҳӣ ва эҳтиромашон
нисбат ба вай зиёдтар гардид. Доруға ва амлокдор дар на-
зари мардум ситамгортарини навкаронии амиру бекҳо буданд.
Дехотиён бо қиёфаҳои андӯхнок ба Восеъ: «Ғам нахӯр, до-
дар, бар сари фарзанди одам ҳар чи ояд бигзарад, нишоол-
лоҳ ба зудӣ ҳалос шуда мебарояд» гуфта ўро тасалли доданӣ
мешуданд, агарчи нағз медонистанд, ки бандии ба ҷанги ман-
сабдорон афтода осон-осон ҳалос нахоҳад шуд ва балки ҷон
ба саломат нахоҳад бурд.

Дар Саталмуш барои он ки Восеъ аз зиёфати факиронан
деҳотиён баҳра бурда тавонад, дасти ўро кушодан лозим буд.
онҳо аз навкарон кушодани дасти ўро талаб карданд, навка-
рон розӣ нашуданд, аммо баъд бо исрори мардум дасти ўро
кушоданд, фақат ин ки дар асбон нону чурғотхӯрии Восеъ аз
руи эҳтиёт вайро аз миёнаш ба дарахт баста монданд ва аз
навкарон яке бо шофи бараҳна дар болои сараш истод.

Дехконе дар токии худ чормағзи шикаста ва писта оварда
ба пешии Восеъ гузошт, навкарон чормағзу пистаро гирифта ба
қисаҳои ҳудашон андохтанд. Дар Чорбоғ зане дар остии кур-
тааш ду тухми пухта ба Восеъ дода буд, ки навкар: «бандӣ
шикамаш сер аст» гуфта, тухмхоро бо шарикаш ба ҳам дид.

Навкарон ба Восеъ дар гашти рӯз ба дарии Сурхоб, ки
Балҷувон дар он воқеъ шудааст, расиданд. Дар ин ҷо аз Сур-
хоб гулаштан лозим. Дарёе чуқур набошад ҳам, обаш хеле
тез аст, ба ғайр аз якто-нимто одамони ҷасур дигар пиёдаҳо
аз он гузашта наметавонанд. Навкар аз асп фуромада аргам-
чини дарозро ба миёни Восеъ баст, пути дигари аргамчинро
ба зини аспаш андармон карду баъд савор шуда бандиро ба
даруни об кашид. Восеъ ба шидлати ҷараёни об базӯр муқо-

билат карда, пояшро ба регу сангхон зери об фушурда-фушурда рафтан гирифт.

Дар сохили рости Сурхоб ба гирду неши чойхонаи таги калъа тӯда-тӯда мардум дар ҷунбишу тарадлуд буданд. Якчанд нафар саворони сипоҳу амлокдорнамо ба назар мерасиданд. Восеъ дар байни саворон Мирзоакрами ҳокимро шинохт.

Он рӯз оксақоли лақайҳо Оллоёр писарашро хатна карда буд, бек ва ҳамроҳони вай аз тӯн хатнаи писари оксақол баргашта, дар таги калъа саргарми хангомае буданд.— хангома аз он иборат буд, ки аспи нимёбони ба бек бахшидан Оллоёрро ром мекарданд.

Ҳам мансабдорони савор ва ҳам издиҳомн халқ чандон машғули тамошо буданд, ки ба бандӣ ва наакарони аз об гузаранда аҳамият надоданд. Навкарон бо бандин худ аз об баромада, наздиктар рафта, ҳамчунин дар болон як дӯнгӣ тамошобин шуда истоданд.

Восеъ дар ҳолате ки то гиребонаш шип-шилта буд ва аз бару доманаш об мешорид, соҳибони хангома — ҳокиму ҳамриқобонаш ва манзаран аспромкуниро ба хубӣ меидид. Бек Мирзоакрами мирохур дар танаш ҷоман бароқи абра-астар ва дар сараш дасторчаи мисколий, ҷашму рӯяш монанди мастҳо сурху сӯзон, бар аспи «гули бодом» савор буд, дар паҳлуяш Давлат қаравулбеги гарданфарози басавлат ва дар паҳлуи дигараш Оллоёри гафси шикамкалон сари зин ништа, сипоҳиён ва амалдорони дигари савора аз ақибтари онҳо истода буданд. Ҳамаашон сари кайфу ҳол, димоғҳошон ҷоқ менамуд.— маълум шуда меистод, ки оксақол ин меҳмонони олиқадрӣ худро бо кимиз хуб энифат кардааст: вай дар ҷайлов бист сар байтал дошт, аксари байталҳо зонда буданд, ғалабонҳо ҳар бегоҳ ба хонаи ӯ саноч-саноч кимиз меоварданд. Бояд дар асари мастӣ бошад, ки ҳоким ва ҳамроҳонаш сипоҳигариро ҳам аз даст дода дар неши ҷашми фуқарон худ бо овози баланд ҳазлу мутонба менамуданд. аскияҳои бепарда меғуфтанд ва ба аскияҳошон аз ҳама аввал худашон қоҳқоҳ меҳандиданд.

Дар майдон як сарбози гӯл тои кабули ёлдарози рамандаи бекарореро аз ҷиллаш маҳкам гирифта мегардонд ва ҷор мезад, ки: «Барон тоӣ ром кардан гурда даркор, гурда! Қайӣ, ҳаст-мӣ боз йигити гурдадор? Ҳар кӣ ром кунад, аз бек сару по мегирад!».

Чавони дахмарданамое хостор шуд, ичозаташ доданд, у яке чахида бар пушти той нишаст, той бо тундї чуфтак зада чавонро аз болояш ғалтонд. Дафъан дигар як марди лағз пеш баромад.

— Ту? Бо ҳамин пон лағз? — оғсханд зад ҳоким. — Хайр, озмой!

Мардак лағз бошад ҳам, ҷустуҷубук будааст, сабук савор шуд, аммо тойи бадхӯ пас аз дақиқае ўро ҳам фуру ғалтонд. Издихом хаёху ва кий-ҷув мекард.

— Хӯш, боз кӣ хаст? Хар кӣ ром кунад, ғайр аз сарупо пул ҳам медихам! Панҷох танга медихам! — гуфт ин дафъа худ бек бо овози баланд. Зохиран, вай имрӯз аз асари кимиз сахӣ гашта буд.

Дар ҳамин лаҳза ҷашми вай ба навкарони ховалинғӣ ва банди дар боло дўнғӣ истода ғалтид. Чангаки нигоҳаш як нафас ба Восеъ андармон шуд. Дар шубҳа монд: ҳамон Восеъ бошад ё не? Таачҷуби вай аз чехрааш аён буд. Навкарон ҷундиданд, ки ҳоким ба сўяшон нигоҳ мекунад, якешон зуд наздаш рафта арздошт кард:

— Чаноби бек, мо ин бандиро бо фармони амлоқдори Ховалинғ овардем. У дар сари хирман доруғаро зад, бо чаноби амлоқдор мочаро кард. Мана ин хати чаноби амлоқдор.

Навкар хатро ба бек дароз кард, бек онро нахонда ба мулозимаш дод ва имо кард, ки навкарон бандиро ба назди ў биёранд.

Онҳо Восеъро ба назди ў хозир карданд. Восеъ ба яқин пай бурд, ки бек ўро шинохт, аммо бек худро ба подонӣ мезад. Аз афти кор намехост атрофиёнаш донад, ки ин банди дастбастан саропо шилта ва либосаш пора-пора шиноси ўст. Мекўшид, ки ҷашмаш ба ҷашми Восеъ нағалтад. Бо овози паст ба тарафи мулозимаш гуфт:

— Аспро ром кунад, аз гуноҳаш меғузарам.

Вай напурсид ва ба мулозимаш ҳам нафармуд, ки пурсад — оё Восеъ аспро ром кардан меҳаҳад ва метавонад? Зеро аспсаворин ғалабони собики роҳи Каршини худро дида буд ва медонист.

— Агар ту ҳамин тойро ром карда тавонӣ, чаноби бек гунохатро мебахшанд, туро озод мекунанд, — эълон кард мулозим ба Восеъ.

Восеъ тааммуле карду розӣ шуд ва гуфт:

— Хайр. Мешавад.

Дастн ӯро кушоданд. Аз издиҳони халқ ғалоғулаи ҳайрату шавқмандӣ бархост. Мардум ҳама саропо чашм шуданду ба Восеъ дӯхта гардиданд.

Восеъ ба сӯи аспаки ваҳшин бадхӯ қадам бардошта, зери лаб пичиррос мезад, ки «худоё, мадад кун, шармандаам на-
мун!» Вай мӯкии тараширо аз пояш кашида партофта, ба бо-
лои харсанге баромад. Вақте ки сарбози ғӯл тойро гардонда
аз пешн харсанг меғузаронд, Восеъ яке чаҳида ба пушти он
савор шуда гирифт. Аспаки ғофил рамида як хез заду бо тун-
дии беш аз пеш чуфтак задан, ҳаму рост шудан ва ду пои пе-
шашро боло намуда бо шиддат бар замин кӯфтан оғоз кард.
Мисли ин ки ягон ҷои нозукаширо хармағас газида бошад. Во-
сеъ ҳам шуда бо ду даст ба ёли асп маҳкам часпида, ду пояш-
ро мисли ду лаби анбӯр ба шиками он саҳт фушурда ништаван
гирифт. Тамошобинон дар ғоятн шавқ ҳаёху мекарданд, ғӯё ки
тойро ба иофармонӣ бармеангехтанд.

Аз афти кор, той хис кард, ки ба саворе мисли хулаш гар-
даншахе ва индоқоре дучор шудааст, ки ин ҳама бардоруза-
наш ба вай кор намекунад, пас якбора ба тохтан даромад. Вай
бо роҳе, ки қад-қад дарахтзори лаби Сурхоб ба ҷануб ме-
рафт, чорхез давид. Восеъ ҳамоно аз ёли асп маҳкам гириф-
та буд, аммо лачоми онро ҳолӣ нигоҳ медошт. Дар якҷаи
дақиқа асп се-чор ҷақирим масофаро тай карда, ба ҳамгашти
роҳ расиду дар паси пуштаҳо ва талҳо аз назари тамошоби-
нон ғойб гардид. Фақат ҷанги аз суми асп бархоста боз ҷаи
гоҳе намудор буд.

Аз байни халқ касе бо овози баланд:

— Гурехт! Едаш бахайр! — гуфта монд.

Ҳамроҳони бек, дигар тамошобинон бо назари савол ба
бек нигоҳ мекарданд. Худи вай дар дилаш ба гурехтани Во-
сеъ бовар намекард («озод шуданаширо медонад, чаро гуре-
зад?»), аммо бо вучуди ин дар шубҳа монда буд: нзҳод ки
гурехта бошад? Ба миршаб фармуд:

— Навқаронро фиристонед, ба думболаш афтанд.

— Миршаб навқарони ховалингино аз пан Восеъ давонд.

Аммо онҳо як ҷақирим ҳам нарафта буданд, ки Восеъ аз
паси тал намудор шуд.

Дар тағи ӯ той якҷайл қалла ҷунбонида, тез-тез қадам
партофта меомад. Вай ақил ба савори худ таслим шуда буд.

Дар пои қалъа издиҳони халқ ромқунаидан тойн ваҳширо
бо индоқон ғурғавгон таҳсину офарин истиқбол кард. Асп

араки гарм бароварда, рӯю гардану сари синан пурпашми Восеъ ҳам аракшор буд. Вай мисли пештара киёфааш чид-ди буд, ғалоғулан таҳсинкоронаи мардумро гӯё ки намешу-нид ва ба он эътинос намекард.

Ба наздики соҳибмансабони ҷавор расида аз асп пиёда шуда, лаҷоми оиро ба дасти сарбози ғӯл дод.

Бек ба мулозимаш чизе гуфта буд, ки мулозим ба наздики Восеъ омада:

— Боракаллоҳ, ту дар воқеъ марди диловар будай, — гуфт, чаноби бек гуноҳи тӯро бахшидаи, ту акнун озодӣ.

Восеъ мебоист ба ҳоким ташаккур мегуфт, таъзим мекард. Аммо вай дам назда ба канортар баромаду мӯкии соқдарози дар болон харсанг хобидаашро гирифта поҳояшро ба он ҳаллод ва рост шуда фӯтан миёнашро маҳкамтар баст.

Бек рӯяш карех шуд, чун бар ҷабби кашид. Хама хомӯш ва мунтазир будаи, ки акнун чӣ мешавад. Охир, рафтори Восеъ ошкоро ношукрӣ ва беҳурматӣ нисбат ба ҳоким буд.

— Таксир! — Восеъ ба забон омада мурочнат кард ба ҳоким. — Акнун ман озод шуда бошам, ба шумо як арз дорам.

Вай андак сукут кард, ҳоким пурсид:

— Чӣ арз?

— Арзам ҳамин ки, таксир, шумо гуноҳи маро бахшидед, аммо ман ҳеҷ гуноҳ надоштам. Гуноҳ ба амлоқдор аст. Шумо амлоқдорон, амалдорони худатонро таҳқиқ кунед, таксир.

Дар издиҷоми хомӯш истода ҷунбиш ва овозҳои ғавғу-ғавғу пайдо шуд. Восеъ ноҳост кадом як тори таранги дили мардумро ноҳун зада ба садо оварда буд. Ҳоким бошад, дарунакӣ хашмгин шуд. «Шайтон» ба гӯши ӯ мегуфт, ки «Ҳозир ба навкаронат фармой, ин кӯрнамани густохро гирифта, зада-зада баранду дар зиндон андозанд!», аммо вай ба ҷи сабаб бошад, ки худдорӣ менамуд. Эҳтимол, аз ваҷҳи он ки дар Қаршӣ музди ғалабонии Восеъро надода буд, дар худ як навъ забонкӯтоҳӣ ҳис мекард. Ба илова, шояд ҷунин мулоҳизае ҳам мекард, ки агар вай ҳозир ба Восеъ итбу сиёсат кунад, мардум таънааш хоҳанд зад, ки ҳокими золим аввал гуноҳи ғалонию бахшиду сонӣ аз барои як даҳан арзи вай ба зиндонаш андохт.

— Хӯш, амлоқдор чӣ гуноҳ кард? — бо тамкину оромии ҳар чӣ тамомтар пурсид вай.

Восеъ ҷавоб дод:

— Гуноҳаш бисъёр аст, тақсир. Агар дар хирман даҳ ман ғаллаи деҳқонро панҷ ман навишта, ба пулдорҳо арзон фурӯшонда, ушро ба пул рӯёндан ва аз барон ғалларо барнакашида кам навиштани арзон фурӯшондан аз харидор пора гирифтани гуноҳ бошад, амлоқдор гунаҳгор аст. Агар фақиронро одам ҳисоб накардан, задан, ғорат кардан, хонабардӯш кардан, аёлу фарзандони онҳоро аз гушнагӣ куштан гуноҳ бошад, амлоқдор гунаҳгор аст. Аммо агар ин қорҳо гуноҳ набошад, шаръӣ бошад, дар он вақт гунаҳгор мо фақиронем, ки аз даст амлоқдорон дод мегиём, ҳамаи моро ҷазо додан, зиндон кардан лозим. Амлоқдор мегӯяд, ки «ман ба фармони ҳоким амал мекунам, ҳоким ба фармони амир». Ҳамаи гап рост аст ё дурӯғ, тақсир? Ман мегӯям, наҳод ки амиру ҳоким аз гушнагӣ мурдаи халқонро меҳоста бошанд? Наҳод ки ба онҳо фуқаро даркор набошад? Аммо, агар ҳамаи тавр бошад, ман мепурсам — халқон аз ачалашон пештар мурда раванд, амиру ҳоким хирочро аз кӣ меҷинанд? Ушр, закот, қўшпулӣ, таиобпулӣ, коҳпулӣ, осиепулӣ, мирона, аминонаро аз кӣ мегиранд? Ана, тақсир, арзи ман ҳамаи аст.

Дар вақти саволу ҷавоби Восеъ бо ҳоким даҳ-дувоздаҳ нафар аспакӣ ва харакиҳо аз Сурҳоб гузашта омада ба издиҳоми назди чойхона ҳамроҳ шуданд. Инҳо Нозим, Назир, Муллосафар, Қосим ва боз панҷ-шаш нафар даранимухторихо буданд. Муллосафар он рӯзҳо ба ватанаш Сарихосор омада буд. Вай ва Назир ба восити Қосим аз ҳабси Восеъ хабардор шуда бо ҳамроҳии дўстони даранимухтории Восеъ барои аз вай хабар гирифтани ва агар мумкин шавад, вайро ба қалъаи худашон аз зиндон халос карда баровардани омада буданд. Онҳо Восеъро аз банд озод ва бо ҳоким дар сари гуфтугӯ дида ҳам шод шуданд ва ҳам ҳайрон монданд. Як нафар даранимухторӣ, ки аз аввал дар он ҷо ҳозир ва аспромкунии Восеъро дида буд, ба омадагон воқеъро нақл кард.

Гапи охирии Восеъ шӯре ва ҳаҷоне дар дили издиҳомии халқ надида овард.

Нозим фаръед кашид ки:

— Рост мегӯй! Едат бахайр, акан Восеъ!

Назир бо овози гулгулаҳои худ ивъра кашид:

— Дар забонат садқа, Восеъ ҳақгӯй!

— Аз забони ҳамаи фақирон гап задӣ, Восеъ! — бонг зад як деҳқони бошинос.

Аз издиҳом боз ҳамаи нағъаи хитобҳо, индиҳон ҳаҷонорез

ва шӯрангез баланд шудан гирифтанд. Мардуми аламзада ги-
реҳи дилҳои сӯзони худро во мекарданд, ғавғо менамуданд
ва ҳатто баъзеҳо «Дод аз дасти золимон!» гуфта фаръед ме-
кашиданд.

Ҳоким аз болои асп бо чашмҳои нимпӯши хашмнок гоҳ ба
ин гоҳ ба он соҳиби овоз нигоҳ мекард, гӯё меҳост симоҳои
ононро дар ёдаш нигоҳ дорад. Аспи гулибодомини ӯ чунбиш-
ҳои бесаброна карда пой бар замин мекӯфт — зоҳиран ҳола-
ти рӯҳии соҳибаширо, изтиробии ботинии ӯро хис мекард. Ҳам-
роҳони ҳоким бо қиёфаҳои мушавваш ба якдигарашон пи-
чиррос зада ким-чиҳо мегуфтанду ба сардори худ менига-
ристанд — мунтазир буданд, ки ӯ чӣ мегуфта ва чӣ фармоне
медода бошад.

Бек чизе нагуфта ногаҳон ҷилави аспашро бо тундӣ сӯи
қалъа тофт. Чанде аз ҳамроҳонаш аз паси ӯ равон шуданд
дигарон монданд.

Аз мондагон яке дӯсти қадриин бек — Ҳочӣ Яъқуби му-
даррис буд. Мирзоакрам ва ӯ дар ҷавонӣ дар мадрасаи Кӯ-
калтоши Бухоро шарикдарс ва муддате ҳамхӯҷра буданд.
Хӯҷра ба Мирзоакрами бойбача тааллуқ дошт. Мулло Яъқуби
қӯхистонии камбағал, аммо хушзехи ба музди хӯҷранишинӣ
дарсҳои бойбачаи кундфаҳхро муколама карда метод. Ақнуни
бек ин ошнои дерини мадрасагашро ба худ наздик ва ҳам-
дами хос қадриинида буд.

Боре дар бозори Балҷувон ҷанҷоле рӯй дода, қор ба ҳо-
кимхона кашида буд, бек ҷанҷолчиёро гӯшмол дод. Ҳочӣ
Яъқуб бошад онҳоро панду насиҳат хонда ором карда аз
қалъа бароварда фиристод. Бек ин қори мударрисро писан-
лида: «аз мо итбу сиёсат, аз шумо панду насиҳат» гуфта
буд. Ҳозир ин «таксими вазифа» боз амалӣ шуду ҳочидо-
мулло лаб ба панду насиҳат во қард. Пандаш омехта бо тан-
беҳу мазаммат буд:

— Ҳай, афсӯс, афсӯс, — ба тарафи Восеъ сари салладо-
рашро сарзанишқорона ҷунбонид мударрис. — Ҷаноби бек ба
ту адолат қарданд, аз гуноҳат гузаштанд, ту бошӣ ба ҷои
шукӯи сипос гуфтаи забондарозӣ қарда, хотири ҷаноби бекро
ранҷондӣ. Шайтонро аз қиғат гирифта парто, мусулмон.
Шумоён ҳам, — ба мардум рӯй оварда суханаширо давом дод
ҳочидомулло, — шумоён ҳам ба сафсатаи як беадаб бовар
қарда даррав шӯро ғавғо бардоштед! Охир, чӣ шудааст?
Олам дар ҷояш истодааст-ку, осмон фуру галтида ба замин

начаспидааст! Агар аз амлокдор ё мансабдори дигар ягон бенисофӣ содир шуда бошад, одамшавандагон омада ниро бе дағдаға, ба ин шӯру валвала ба чаноби бек маълум мекарданд, чаноби бек тахқиқ карда, ҳақро ба ҳақдор мерасониданд.

Ҳарчанд ки мардум ҳочидомуллоро izzat мекарданд, бо вучуди ин дехқони солхӯрдае ба вай ҷавоб гардонд:

— Шумо гап медиҳед-дия, домулло! — гуфт. — Мо сад бор омада арз кунем ҳам, ҳеҷ кас ба арзи мо гӯш намеандозад! Боз гапи амлокдору закотӣ маъқул!..

Мардум Восеъро миёнагир карда табрик менамуданд, бо ҳоким далерона гап заданаширо писандида офарин меомӯнданд. Ҷувозкаши даранимухторӣ имрӯз қахрамони ин халқ шуда буд. Чойхоначӣ, ки одатан оби дарёро ҳам ба касе бе пул намедод, ҳозир дар болон кат дастархони ҳотамонае аз ҷою ноии худ орошта, Восеъ ва ёрони ӯро меҳмондорӣ кард. Чун дар ноии ин зиёфат Назир аз ҳамёнаш чанд танга бароварда пули ноини ҷойро додани шуд, чойхоначӣ ҳатто нею нестии кард. Баъд ду-се нафар балҷувониҳои ноиинос ҳам: «лозим нест, додари он, пули ноини ҷойро ҳудамон додем» гуфта пули Назирро гардонданд. Восеъ ва шариконаш ба тараддуи бозгашт афтода буданд, ки чойхоначӣ: «шаб дар ҳамин ҷо ба ҳамлаотон ҷогаҳ андохта медиҳам, ҳоб карда пагоҳ мераведон» гуфта, онҳоро монандани шуд; дигар балҷувониҳои ноиинос бошанд, онҳоро барои шабхобӣ ба ҳаалиҳои ҳудашон тақлиф менамуданд. Аммо меҳмонон ба онҳо ташаккур гуфта, вақти гуруби офтоб бошад ҳам, бархоста роҳи Ховалинро пеш гирифтанд. Намехостанд, ки дар деҳа аёлу фарзандонашон аз наёмадани онҳо хавотир кашанд.

Қосим аспро ба Восеъ дола, ҳудаш ба паси Нозим савор шуд.

Восеъ дар паҳлуи Муллосафар аспи ронда, ба вай мегуфт: — Домулло, шумо қаромат карда будлед. Гапи дар Самарқанд гуфтагитанро ба ёд доред; Гуфта будед, ки Марзоакрамбой ба мансаби калон мерасад. Ҳақиқатан гуфтаи шумо шуд. Намедонам, боз аз барои чӣ ҳудо ба мо мардуми бечора таъаб кард, ки ин шокасро ба сари мо ҳоким карда фиристод.

— Худо не, амир, — гуфт Муллосафар. — Ба амирон бонд

нисоф диҳем, ки ҳақиқатан одамшинос ҳастанд, ба кинҳо мансабу мартаба додзанаширо медонанд.

Хабари ром кардани Восеъ аснн инмиёбонро ва ба ни по-сита ҳалос кардани ӯ худро аз банду зиндон, нотарсона гап задани ӯ бо ҳокими Балҷувон дар боран ҷабру зулми амалдорон, бо як тезин ҳайратангез дар кӯҳистони Балҷувон, Кӯлоб ва ҳатто дар вилоятҳои ҳамсоя — Қаротегин, Дарвоз, Хисор паҳн шуд. Гуё ки ин хабарро шомолҳои кӯҳистон ва оби дарёёҷҳои тезҷараён ба ҳар ҷониб мебурданд. Дар якду ҳафта достоне ба вуҷуд омад, ки он дар бозорҳо, роҳҳо, ҷойҳои хо, сари хирманҳо бирди забони халқ гардид. Достон то аз забон ба забоне паҳл меёфт, ба худ «ҷомаҳои» нав ба наа ме-нӯшид ва ба раиғҳои тоза ба тоза ҷилва менамуд. Ҳаёлотн эҷодии ҳар як нокиду ровӣ ба достон ҳар навъ банду басте ме-дод, фаслҳои нава ба он илова мекард. Баъзе нокилони ҳуш-табъ ҳатто Хизри афсонавиرو ҳам дар воқеа иштирок кунон-да буданд: гуё вақте ки аснн саркаш Восеъро гирифта ме-гу-резад, дар як ҷо ҷарриге аз пеш мебарояд ва дар дами ҳало-кати ногузир ба ногоҳ як пирамарди нуронӣ асо ба даст пай-до шуда аз ҷилваи асп мегираду онро дар лаби ҷарӣ нигоҳ мебарояд ва ба Восеъ ме-гӯяд: «Бачам, бирав, ҳар дарде ки дар дил дорӣ, ба ҳоким бигӯ ва натарс, ӯ туро ҳеҷ кор карда на-метавонад». Гуё пирамард ниро гуфта, боз ғоиб гашта бошад ва он гоҳ Восеъ фаҳмида бошад, ки наҷотдиҳандаи ӯ Хизр будааст...

БОБИ БИСТУ ЯКУМ

Андоэҷиний дар авҷ буд.

Ин кор торафт ба худ ранги як ҷавлони гораггарӣ ва ги-рудори оммавино мегирифт. Ба сари мардум рӯзҳое омаданд, ки он рӯзҳоро фақат ба замонн фатҳи кӯҳистон ба дасти Му-заффарҳои хунхор монанд кардан мумкин буд.

Амлоқдорон, зақотчиён ба қишлоқҳо бо дастаҳои сарбозон ва навкарони мусаллаҳ мебаромаданд. Сарбозон, навкарон ба унвони рӯёнидани бақияи андоэи солҳои пеш на фақат ғаллан деҳдононро, балки ҷорно, мезачот, коҳу хошоки ононро ҳам гирифта мебурданд.

Аммо бек Мирзоакрами мирохур бо ин ҳам қаноат наме-кард. Вай ба амлоқдорон фармуд, ки аз деҳотиёни бебиноат

духтарон ва писарони чавони онҳоро ба адон қарзашон баҳо карда бигиранд. Ин духтару писарон барои қанзакаӣ ва ғуломии даргоҳи беки нав, мансабдорони нави ӯ ва инчунин барои пешкаши амири нав ва қушбегии нави Хисор лозим буданд. Дараҳоро нолаю фаръед фаро гирифт, фазои кӯҳистон аз дуди охи ситамкашон тира гашт. Бисъёр деҳқонон зану бачаҳошонро гирифта ё ки партофта ба кӯҳҳо мегурехтанд. Дар қишлоқҳо ҳар рӯз ҷанҷол, кашмакаш, занозанин аҳоли бо андозчиниҳои рӯй меод.

Дар Даран Мухтор аҳолии кулфатзада, марду занҳо аз ҷои сергашта ба назди Восеъ меомаданд, зеро ӯ баъд аз воқеаи тағи қалъаи Балҷувон ном бароварда, сарвари интиҳобиношудан онҳо гардида буд. Аз вай мепурсиданд, ки чи кор кунанд, кучо раванд? Оё аз ин бадбахтӣ ва мусибатҳо ягон роҳи ҳалосӣ ҳаст ё не?

Аммо дар аввалҳо ҳуди Восеъ ҳам дармонда буд, чи кор карданиш ва ба он мардуми бахтбаргашта чи ҷавоб дода-нашро намедонист.

Рӯзе аз рӯзҳо вай Нозим ва боз шаш нафар даранмухториёни торочидаро ҳамроҳ гирифта ба Сарихосор, ба пеши Назир равон гардид. Сари роҳ ба деҳан Боғи Зоғон даромада, Сандалии зувайриро ҳам бо худ гирифта бурд.

Вай бо ҳамроҳонаш якҷанд рӯз ғоиб шуда рафтанд.

Мардум надонистанд онҳо дар кучо ва ба чи қоре машғуланд.

Дар ин мобайн овозае паҳн шуд, ки аз Бухоро ба Балҷувон зақотчин қалони амир омадааст. Гуё аҳолии фалон ва фалон қишлоқҳо ба амир аз болои бек ва амлоқдорон ариза фириастода буданд, амир барои тафтиши қори ҳокиму амалдорон дар бобати ҷамъоварии хирочу зақот, ҳамин одами худро фириастодааст. Одами амир панҷшанбе — рӯзи бозор ба Ховалинг омада арзи деҳқононро мепурсидааст...

Зақотчинӣ маҳсуси амир ба вилоятҳо солҳои пеш ҳам меомаданд. Вазиған онҳо андозчиниҳои тезонда, «хуқуқи султони»-ро дар сари вақт ва бе каму қост рӯёнда ба Бухоро фириистодан буд. Бо омадани онҳо бори гарони андозҳои давлатӣ гарантар мешуд, ки сабук намешуд. Аммо ин дафъа, ҷун беки нав бақияи андозҳои пешинаро ба имсола зам карда, бо қамолӣ саъю қушиш рӯёнда истода буд ва аз ин рӯ ба омадани вақили маҳсуси амир гуё ҳеҷ эҳтиёҷе набуд, бисъёр қасон омадани ӯро ба неҳи нисбат медоданд. Охир, онҳо умед-

вори ягон дигаргунӣ, ягон сабукне буданд ва умед бофандан ҳаёлу орзухост.

Дар ин панҷшанбебозор дар Ховалинг аз ҳарвақта зиёдтар одам гун шуда буд. Барои закотчин аз Бухоро омадаро дидан ва сухани ўро шунидан ҳатто аз кишлоқҳои дурдаст ҳам деҳқонҳои омада буданд. Ба зери чинорҳои сари ҳавзи воқеъ дар паҳлӯи амлоқдорхона як дусад нафар одам гирд омада, аз қалъача баромадани закотчино интизорӣ мекашиданд.

Як маҳал посбонҳои дарвозаи қалъачаро кушоданд. Аз он ҷо бек Мирзоакрами мирохур бо ҳамроҳии як марди қадпасти пуррӯи тунукриш берун омаданд, мардум донишанд, ки закотчин амир ҳамина марди қадпасти мебошад. Баъд амлоқдори Ховалинг ва якчанд мансабдори дигар намудор шуданд, аз қаблҳои онҳо ҷор сарбози милтиқдор баромаданд.

Мансабдорон бо савлату салобат баромада дар болон суфайи баланди тағи чинор, ки ба рӯи он пешакӣ гилему кӯрпачаҳо андохта шуда буд, нишастанд. Ҷор сарбоз дар пәси сари онҳо истодаанд.

Аз бозоргоҳи дар санғоб ба паҳлӯи чинорзор воқеъшуда тӯда-тӯда мардуми бозорӣ омада ба издиҳомии сари ҳавз ҳамроҳ мешуданд. Ҳама ба ҳокиму закотчин бухорӣ чашм дӯхта, гӯш ба кимор гардиданд.

Аммо дар ин дам ногоҳон назари диққати мардумро чизе дигаре ба худ ҷалб кард. Ҷор сарбози дигари шофу шашпар ба даст аз дарвозаи қалъача ду нафар бандии дастхошон ба пеш басташуда ва сарупо бараҳнаро бароварда, ҳай карда меоварданд.

Аз издиҳом гивир-шивир, ғалогула бархост. Сарбозон бандихоро ба лаби ҳавз оварда нигоҳ доштанд. Онҳоро аз издиҳомии халқ ҳамина ҳавзи қалон ҷудо мекард.

Ҳоло мардум ба бандихо дурусттар ниғариста, кӣ будани онҳоро муайян накарда буданд, ки аз ҷониби қалъа шахси ба ҳама шинос — зиндонбони Балҷувон Умари мулакқаб ба Буз намудор гашт. Умари Буз марди тануманди каландрише буд, шалвори сурх дошт, ба дасташ як теғ ва як болғача, остини ҷомааш барзадагӣ, охиста-охишта қадам партофта меомад.

Мардум ақибон фаҳмиданд, ки дар ин ҷо одам мекуштаанд. Фаҳмиданду ба даҳшат афтоданд, саросема шуда монданд. Диданд, ки аз лаби ҳавз онсӯтар як ҷуқурӣ ҳам кофта шудааст, онҳо то алҳол он ҷуқуриро пайҳас накарда, ё пайҳас карда бошанд ҳам, ба он аҳамият надода буданд.

Миршаби Ховалинг пеш баромада, ба бандиҳо ишора на-
муда қор зад ки:

— Бо фармони ҷаноби бек ин ду ёғии кўрнимак, ки дар
Дехи Ашур доруғаро зада қушта буданд, тасаддуқи сари ҷа-
ноби олай карда мешаванд!

Ғалогула ва ҷунбишҳои беқарорӣ дар байни издиҳомӣ
халқ зиёдтар шуд. Аҳолии ин тарафҳо қайҳо боз ин навъ қас-
ли гунаҳкороиро надида буданд, ҳайрон монданд, зеро гунаҳ-
корои калонро одатан ба Хисор бурда, бо ҳукми ҳокими Хи-
сор, баъзан ҳам ба Бухоро фиристода бо ҳукми амир ба қатл
мерасониданд.

Ғап ин, ки дар он қарибӣ Мирзоакрами мирохур дар ши-
корҳои Чормағзак бо Остонакул қушбегии ба шикор баро-
мада тасодуфан дучор шуда, ба вай аз инсон ва кашмакаши
дар мавриди ҷидани хироч рӯй додаистода ғап зада буд.
Қушбегӣ маслиҳат дода буд, ки барон «ибрати ӯ» ва «тар-
сонда мондаи ҷашми фуқаро» як ду нафар саркашу ошӯб-
гарро бо ҳукми ҳудаш қатл кунад. Инак, бек ҳозир ба ҳамон
маслиҳати қушбегӣ амал мекард.

Баъд аз эълонияи миршаб зақотчини амир, ки аз қиёфа-
аш маисабдори мутақаббир ва бадҷаҳле менамуд, бо лаҳҷаи
бухориӣ худ ба суҳан даромад. Гуфтори вай саросар танбеҳу
таҳдид буд.

— Биледу ибрат гиред, фуқаро! — боиг зад ӯ. — Хирочу
зақоти султониро надоданба ҳаракат карда, бадқирдорӣ ва
ёғиғӣ мекардагигеро мо ана ҳаминтўр сазой мекунем. Қори
подшоҳӣ қатӣ ҳалл карда намешавад. Шаҳр бедарозою мулк
бесоҳиб не, мазликат подшоҳ дорад, подшоҳ, амлоқдорони
подшоҳ ҷӣ ҳукме ки бароранд, ба фуқаро раво мебошад. Аз ба-
рон саркашҳо, ёғиҳоба таъмир додан зиндон ҳаст, дор ҳаст,
ҷубу дэрра ҳаст! Аз ин баъд ҳар яки шумо қорашро доништа
кунад, қадамашро доништа монад. Ҳар кас амлоқдорҳо, за-
қотчиҳо, амину оқсақалҳо қатӣ моҷаро накарда, лому мим
нагуфта, хирочу зақоти ба ҳудаш андохта шудагиро пурра
дода адо кунад. Мулк мулки ҷаноби олай, ривиятҳо гуломони
ҷаноби олай ҳастанд, ҷаноби олай ҳар-ҷизе, ки аз ривияти худ
гиранд, ҷизи ҳудашонро гирифтагӣ мебошанд!..

Қухистонкӯён ғажмиданд, ки дар вачхи омадани вакили
амир ҷӣ умедя пуч ва ҳаёли ҳоме карда буданд. Онҳо фи-
реби ниҳоят аламлинок ва дардинок хўрданд. Зақотчини амир
ана барон ҷӣ омада будаст! Яғмогарӣ, зўровариӣ роҳзано-

на, даррандагии гургонан бек ва амалдорони вай кам будааст, ки амир боз ба мадади онҳо ин вакили худро ҳам фиристодааст.

Пеш аз он ки ҳукми қатли бандихо бачо оварда шавад, бек ҳам ба тақлиди зақотӣ ва ба оҳанги хитобати вай суҳанронӣ карданиро лозим донист.

— Дар воқеъ шумоён аҷаб мардуми ношукр, ҳақношинос будаед! — гуфт ӯ. — Пештарҳо, вақте ки амирони одил ва фуқаронарварии Бухорон шариф ҳанӯз мамлакати шуморо тасарруф накарда буданд, шумоҳо ки будед? Халки ёбой будед, дину шарияти муҳаммади ро шунавида бошед ҳам, чӣ буданашро намедонистед, дар воқеъ ба куфру бидъат гӯтида монда будед. Монанди гову ҳар хӯрдану р... — ро медонистеду ҳалос. Шукр, акиун дар сояи давлати ҷаноби олий ва шарофати қуббатулислони Бухоро шумоён аз файзи дину шарият баҳравар шудед, ба катори одам даромадед. Боз шумоҳо ба ҷои шукр қардан, ҷаноби олиро дуо қардан, ба гуломони ҷаноби олий пофармонӣ мекунед, дағдаға мекунед. О, ин кӯр-намакӣ не-мӣ? Ношукрӣ, ҳақношиносӣ не-мӣ? Сазои кӯри-макҳо, саркашҳо, ёғиҳо ана ҳамин! — гуфта, бек ба тарафи бандихо ишора кард. — Теги адолати ҷаноби олий кунд на-шудааст! Ана, бинеду ибрат гиред! Тавба кунед!

Фуқаро ин суҳанхоро ҳомӯшона, аммо бо дили пурошӯб мешуниданд. Ҳолати руҳии онҳо монанди касе буд, ки ба ногоҳ дар рӯзи равшан дуздон ва қотилон ба хонааш зада даромаданду вай намедонад дод гуфта ҳамсояхоро ба мадад ҷегзанад ё ки тан ба қазо дода таслим шавад.

Бек ба ҳамин мазмун боз ҷанде суҳан ронд.

Аммо суҳани ӯ ноҳост бурида шуд: дар бозор талотӯбе бархост, аз ҷониби шаҳрча тапар-тапарӣ суми аспон ба гӯш расид. Аз байни мардуми бозорӣ садохон: «Восеъ! Восеъ!» ба-ланд гардид. Як маҳал аз пушти дарахтони сари кӯча як гурӯҳ саворон пайдо шуданд, ки асп давонда, ҷанг ҳезонда, мургон ва сағони дар воҳима мондари ба гӯшаю канорҳо гурезонда, таёкхон дарозро дар болон сарҳашон ҷарҳ занонда, хаёлу андохта рост ба тарафи ҷинорзор меомаданд. Дар сари саворон мардум Восеъро шинохтанд. Назир, Саидалӣ, Нозим ҳамроҳи ӯ буданд. Восеъ дар дасташ милтиқ дошт, ки онро ҳамон рӯз дар Даран Мухтор аз Ҷобирӣ доруға зада гирифта буд, вай пан ҳам ду тир парронд, дигар напарронд, зеро ки дигар тир надошт. Назир ва Саидалӣ бо шоф ҳамла

карда меомаданд. Гул-гула, хаёху, шавкуну сурон ба ҳаво печид; бозор пароканда шуд; бек, закотӣ ва амалдорони дигар тарсону харосон бархоста ба сӯи қалъача давиданд. Сарбозони саросема бандихоро партофта, бе тартиб якҷанд тир ҳоли карда, ҳамчунин ба қалъача гурехтанд. Як қисми мардуми ба изтироб афтода низ бо ҳамроҳин саворони Восеъ ба гурезаҳо ҳамлаовар шуда, аз қафои онҳо сангарронӣ карданд. Яке аз мансабдорон санге ба сараш хӯрда дар дами дарвозаи қалъача галтида монд,—вай закотӣ амир буд, сарбозон ӯро бардошта кашон-кашон ба дарун бурданд. Баъд дарвоза маҳкам шуд. Аз паси дарвоза қасар-қасар овози милтиқ баромад — аз афти қор сарбозон барон тарсондани халқ ба ҳаво тир мепарронданд. Мардум зуд дасту пой бандихоро кушода раҳо карданд. Умари Бузро кофтанд, вай дар вақти ғуғаланг ба қадом кунҷе ҳазина пинҳон шуда буд.

Саворони Восеъ яроқи оташфишон ки надоштанд, ночор аз хучуми ба амлоқдорхона даст кашида, аз он дур шуданд.

Дар сари бозор Восеъ аз болон асп ба издиҳоми халқ чуни хитобат кард:

— Бародарон! Фақирон! Бихезед, ғазот кунед! Чавру зулм аз ҳад гузашт, мулк қазирбод шуд, халқон хору зор. Мангит моро одам ҳисоб намекунад. Ӯ моро дар диёри ҳудамон ғариб кард, бехонумон кард. Ҳоким, амалдор, сипоҳи халқонро гурғворӣ медаранд. Қорашон — бигиру бибар, бизану бидар аст, тамом. Худи онҳо кистанд, аз кучо омадаанд? Чӣ ҳақ доранд, ки фақиронро тороҷ кунанд, кӯдакони моро аз гушнагӣ бикушанд? То кай мо ҷафо мекашем? Дигар тоқат намонд. Ман ба зolimон тег кашадам. Фуқаро, бихез, ғазот бикун! Агар номус дорӣ, ҳамият дорӣ, бихез ба ғазот! Тег ба даст бигир. Тег ниёбӣ — таёқ бигир. Табару теша бигир. Аз zolim қасос бигир. Аз мурдан дар хорию зорӣ, бехтар ки дар ҷанги zolim бимирем. Zolim гург бошад — ту шер бош. Zolim оташ бошад — ту сел бош. Ман меғӯям, фақирон, шумо шунавед. Аз ин баъд ҳар шаб ба кӯҳи Сурсакова нигоҳ кунед. Як шаб дар тори Сурсакова аломат пайдо мешавад. Аломатро ки дидед, тайёр шавед. Хоб бошед — бедор шавед. Бедор бошед — савор шавед. Ба ғазот бархезед!..

Ақиқу «об аз сар гузашта» буд. Хаёлотӣ ҳомӣ кӯҳистониён дар боран ба инсоф омадани амиру ҳоким ба як бор аз байн

рафт. Дигар ҳеч чои сулҳу салоҳ намонд. Маънии «ё марг ё начот» дар дили фақирон ҷойгир буд.

Шӯришгарони даранмухторӣ ва кишлоқҳои дигари ба Ховалингу Балҷувон наздик зуд оғлаҳоширо ба кӯҳу дараҳои дурдаст кӯчонданд. Бек, албатта, барои дастгир кардани ошубгарон пагоҳ-фардо сарбозони худро хоҳад фиристод, ба ин ҳеч шакку шубҳае набуд.

Дар бозгашт аз Ховалинг Восеъ ба Боғча, ба хавлии додараи фурӯмад. Имрӯз пагоҳӣ, вақте ӯ ва ёронаш ба Ховалинг мерафтанд, Қосим ҳамроҳи онон буд, аммо дар сари роҳ бе иҷозати Восеъ ба Боғча амида, дар хонааш монда буд. Восеъ меҳост сабаби гурехтани ӯро фаҳмад.

Зану шӯи ҷавон дар айвончаи хонаашон бахузур нишаста гандумшӯрак меҳӯрданд.

— Ҷаро гурехтӣ? — бо қаҳри ниҳонӣ пурсид Восеъ.

— Хостам аз хона хабар гирам; охир, зану кӯдакам танҳо монда буданд, — ваҷҳ гуфт Қосим.

— Занону кӯдакони дигарон танҳо намонда буданд?

— Ба дигарон чӣ кор дорам, ман ғамӣ худамро меҳӯрам.

— Ҳа-а, ғамӣ худатро меҳӯрӣ? Беномус! Номард! — Восеъ дар ғояти ғазаб ба гардани додараи як мушт фурувард, Қосим ғалтид. — Ҳозир бо ман меравӣ! — амр кард Восеъ. — Аз ин баъд ҳар чӣ ки ман гӯям ва фармоям, ҳамонро мекуний! — вай ба ҳелинаш рӯй оварда фармуд: — Ҳозир лоқу пари даркоринатро бигиру ба хонаи мо бирав, зуд бош. Ҳамроҳи Аноргул ва бачаҳо ба Баландсар мекуҷӣ.

Дар хавлии вай Аноргул ва Гулизор шомгоҳ чизу чоран даркоринашонро ғундошта ба кӯчидан тайёр шуданд.

Аноргул бачагонашро ба сари хӯроки пеш аз кӯч нишонда, худаш ба меҳмонхона ба назди Восеъ баромад. Меҳост бо шавҳараш хайрбод кунад. Дуяшон дар торикии меҳмонхона паҳлу ба паҳлу нишастанд. Аноргул аз гардани шавҳараш оғӯш карда гирифт.

— Гирья накун, — занашро бағал карда гуфт Восеъ. — Далер бош, ҷони ширин. Ман ба ту ғам дорам. Одамизод пешомадашро намедонад, аз барои хамин беҳтар ин ки ғамро ҳозир гуфта гирам. Аз ту чӣ пинҳон кунам, ин коре, ки ман пеш гирифтаам, кори хундор аст. Агар шахид шудам, ту аз тақдир бидону зиёд ғусса нахӯр. Ба Гулизор ягон сағираро хонадомод бигир. Писарҳоямонро калон бикун, онҳо ба ту тақиягоҳ мешаванд. Ба писаронам, ва агар насиб бошад набераҳоя-

миро биш — ба набераҳои ҳам саргузашти маро, корҳои маро бигу, падару бобойиҳои фаромуш накунам. Насиҳати ман ин ки онҳо ҳамеша мард бошанд, баномус бошанд; ба ҷаву зулм, беҳақиқатӣ асло тан надиҳанд. То аз дасташон меояд, ба мардум неки куянд... Ман бист сол аст, ки бо ту ба як болишт сар мондам, ба ту меҳр бастам — меҳрубонӣ дидам; саматро хӯрдм — ғамгусорӣ дидам. Мухаббати ту баъди мурдан ҳам аз дилам намеравад, ёри азиз. Ман аз ту розиям, ту ҳам аз ман розӣ бош. Аммо, агар насиб бошаду ба душман зафар ёбам, энда баргардам, боз моё ту анису мӯйисем, ба меҳру мухаббат умр мегузаронем, ба орзуо ҳаваси фарзандон азизамон мерасем. Дунё ба умед аст, ман меӯям — як накте ба мо факирон ҳам озодӣ, рӯзи хуш меомадагист, ба рӯямон рӯшноӣ меофтагист. Наход, ки умрбод ҷавру зулм бикашем? Охир, рӯз инсифаш сиёҳ бошад, инсифаш сафед аст!...

— Дог кардӣ маро, Восеъ, диламро об кардӣ, — ох канид Аноргул. — Илоҳӣ сикат-саломат, хуш хуррам гашта биёй. Хонаи мангит бисӯзад, ки ба сари мо ин аламу кулфат, ин эндаҷудоиро овард. Аммо ту ҳаёл накун, ки ман аз ту ғиламандам, Восеъ. Не, ман агар мард мебудам, дар ҷои ту ман ҳам ба мангит теғ мекашидам. Ман тӯро аз барои шердидӣ, мардонагӣ, ростқаъланат дӯст доштам, ҳозир аз пештара ҳам дӯсттар медорам. Дар кучое, ки бошӣ, ба сарат ҳар чӣ ки биёяд, ҳоҳ ғам бошад ва ҳоҳ шодӣ, ту маро ҳамроҳи ҳудаг бидон. Тани зори ман дар ин ҷо ё дар Баландсар мемонад, аммо дилам, ҷонам бо туст. Ман ҳам аз ту розиям, Восеъ, сад бор розӣ...

Вақти хуфтаи Восеъ онлаашро бо ҳамроҳии зану кӯдаки Қосим ба деҳаи дури Қарамушак, воқеъ дар пой кӯҳи Баландсар, гусел кард. Дар он деҳа ӯ як нафар хешаи падарӣ дошт, занон ва кӯдакон бояд дар хонаи ҳамон хешаш рафта манзил мегирифтанд.

Чизу ҷоран онҳо ба ҳар бор карда шула, Хасан ва Давлат дар болои бор нишаста буданд. Даме ки Восеъ дар берун дарвозаи духтараш ва писаронашро як-як оғӯш карда мебӯсид, худдорӣ карда натавониста гирифт. Ӯ наметавонист, ки айлаи фарзандони дилбандашро боз меида бошад ё не. Занон бо бачагон модагонӣ гӯсолдор ва бузу бузголахоро неметавон карда ба роҳ афтоданд. Бо фармониш Восеъ додараи барои занон ва бачагонро то Қарамушак гусел кардан бо ҳамроҳии онҳо рафт.

Синге, ки зақотчин амир ба сараш хӯрд, кушанда омад. Дар қалъачан амлоқдори Ховалинг вай баъд аз соате қон дод.

Бек бе ин ҳам аз фирори тарсвор ва нагини худ дар воқиян Ховалинг хичил буд, ақлуи марги зақотчӣ ўро тамои бисаришта карда монд. Вай аз ҳуҷуми ногаҳонии Восеъ он қадар натарсида буд, ки аз қушта шудани зақотчӣ тарсид: амир сабаби қатли ўро хоҳад пурсид, ба вай чӣ ҷавоб бояд дод? Ин савол мийнан Мирзоакрамбойро пармавор мешикофт, дилашро мефушурд. Баъд аз ғурийдани зақотчӣ бек ба амлоқдори Ховалинг дарафтода:

— Ту айбдор, ту! Ту маро аз будани дуздон, қотилон хабардор накардӣ! — гуфта, беҳудона ба гулӯи ӯ ҷанг андохт. Агар амалдорони дигар ўро бознамедоштанд, яқинан амлоқдорро хафа карда мекушт.

Вай бегоҳин дер саворӣ намуда, роҳи чорсоатаро беист тай карда, нишефшзбӣ ба Балҷувон расид. Дар тамоми роҳ хомӯш буд, бо ҳамроҳонаш як даҳан ҳам ған назад.

Дар Балҷувон ба қалъа надаромад; аз мазор гузашта, ҷилави аспашро ба ҷап тофт. Дар болои мазор бар рӯи кӯтали баланди Баймуш мириии Балҷувон чорбоғ ва қушки тобиствои доштанд, бек ба ҳамон ҷо баромад. Дар ин фасли сол онлаи ӯ дар ҳамон кӯшк мезист... Ҳамроҳонаш ўро то дарвозаи чорбоғ ғусел карданд, аммо чун дар он ҷо ҳокими ҳамон хомӯш онҳоро ба даромадан тақлиф накард, ақиб гашта, ба шаҳр фууромада хона ба хонаҳояшон пароканда гардиданд.

Бек ба ҳарамсарои худ надаромада, дар меҳмонхонааш таваққуф кард. Ниёз ҷароғ ба даст пайдо шуда салом кард, бек дар ҷавоби саломаш «ғум шав!» гуфта ниҳеб карда буд, ки вай ҷароғро саросема дар тоқча гузошта бадар рафт. Чун бечо будани авзои хоҷа ба хизматгори ва қаровулои маълум гардид, дигар ҳеҷ кас ҷуръати ба назди ӯ даромадан накард. Онҳо бадқаҳрӣ ва бадфеълии хоҷаро на як бору ду бор дар сару дӯшу гардани ҳудашон озмуда буданд, метарсиданд.

Ў дар меҳмонхона ҷомаашро ҳам нақшида, пушт бар девор дода ва сар ба зону ҳам карда соате танҳо нишаст. Оқибат гуруснагӣ ҳис кард, барҳоста берун баромада, ба хизматгор таом овардан фармуд ва баъд Ниёзро ҷеғ зада амр кард, ки ғавран ба шаҳр фарояд ва Ҳочӣ Яъқуби мударрисро ёфта,

агар хоб бошад, бедор карда, дар наздаш ҳозир созад. Ниёз дар торикӣ савора ба шаҳр шитофт.

Мударрис наздики субҳидам ҳозир шуд.

Домулло аз даъват кардани бек ўро дар ин бевақтинӣ шаб ба ҳавотир монда буд, ҳоло бекро ниҳоят парешонҳол дида, боз бештар дар ҳавотир афтод.

— Хӯш, таксир, тинҷӣ? Офият? Чӣ воқна рӯй дод?

— Шинед,— ҳастаҳолона гуфт бек.

Ҳоҷӣ рӯ ба рӯи ӯ сари дастархон нишаст.

— Восеъ ба ёдатон ҳаст-мӣ? — пурсид бек.

— Восеъ? Қадом Восеъ? — ҳоҷӣ ба зудӣ соҳиби ин номро ба ёд оварда натавонист.

— Дар тӯи Оллоёр аспро ром карда буд-ку.

— Ҳа, ҳа, ўро банд карда оварда буданд, шумо гуноҳашро афв карда...

— Ҳа, афв карда г... хӯрда будаам,— сухани мударрисро бурида надомат кард Мирзон Қорӣ. Ӯ чунон аламзада буд, ки дар ҳаққи ҳудаш аз истеъмоли каллиман ногуфтаиҳам ибто накард.— Воқнаи ғалабонии вайро дар роҳи Қаршӣ, ман ба шумо гуфта будам. Вақто ки лаънатӣ дар Қаршӣ ба ман дағдаға карда буд, ман дар воқеъ вайро дар ҳамон ҷо ба мир-шаб гӯёнда эшонди қунонданам лозим буд. Ман ин тавр накардам. Гуноҳ карда, бандӣ шуда омад, ман боз ҳам вайро озод кардам, аз даст бароварда фиристодам. Марг ба раҳмдилӣ ман! Ҳеҷ аз раҳмдилӣ к... шуда будааст. Ана ақнуи вай ба сари ман боло шуд, офат шуд, ҳоҷӣ, офат! домана! Вай дузд, роҳзан, қаллабур шуда будаасту ман беҳабар! Дина дар Ховалинг ноҳост бозорро зад, ба болон ман тохт, зақотчини амирро кушт! Санг зад, кушт! — Бек дар ин ҷон суханаш чун дарағирифта ба худ печид, лабонаш ва рӯиш қачу қилеб гашт. Ӯ тафсиلى воқнаро гуфт, сангандозини ҳалқи шӯридаро нақл кард. Аз ҳар суханаш аламу ҳасрат садо меод...

— Чаноби оӣ кушта шудани зақотчиашро шунаванд, албатта, ба ман ғалаб мекунад. Хонаам месӯзад, ҳоҷӣ, гӯё чӣ қор қунам? Ба амир чӣ нависам? Ба шӯро балвои фуқаро чӣ вазҳ гӯям? Ба Остонакул қушбегӣ чӣ хел арздошт қунам?

Ҳоҷидомулло ангишт ба дандон ғазид, сари таҳайюр ва таассуф меҷунбонид. Баъд вай бо суханони пандомезе,— аз қабилӣ ин ки дар мамлакатдорӣ ин хел ҳодисаҳо мешаванд ва ҳокимро дар ин хел вақтҳо сароҷема шудан, сари қалоба

гум кардан нашоёд, балки ӯ бояд бо тадбири ақл илочи ҳа-
водисро карда оsonиши вилоятро барқарор намояд,— бекро
таскин доданӣ шуд.

— Дар номае, ки ба доруламора мефиристед, ҳама айбро
ба гардани се-чор нафар дузду завтошу қотил мезанед,— «хи-
радмандона» маслиҳат дод мударрис.— Шӯру балвои фуқа-
ро ро нанависед, ки мабодо ҷаноби оӣ муфаттиш фиристода
бозпурс ва таҳқиқ фармоянд, зеро агар таҳқиқ фармоянд, би-
ми он ҳаст, ки ба шӯру балвои фуқаро шуморо айбдор ку-
нанд. Восеъро дастгир мекардагистед, албатта?

— Набошад-ҷӣ! Давлат-қаравулбеги ро мефармоям, ҳуди
ҳамин рӯз баромада он ёғиҳои баттолро таъкиб кунанду аз
таги замин ҳам бошад, онҳоро ёфта оварад. Ман то Восеъро
бо ҳаман ёронаш ба даст афтонда, рӯзи бозор дар пешни чаш-
ми халқ мусла* кунанда, чашмхоширо кобонда ба дор на-
ҷашонам, намомонам!

— Иншооллох, он дуздон ва қотилон дастгир шуда ба
ҷазон сазовор мерасанд, аммо маслиҳат ин ки шумо ҳоли хо-
зир барон таъкиб ва банду заҷри онҳо ба ҷои Давлат-қара-
вулбегӣ ягон одами номаълумтаро бароред, тақсир.

— Ҷаро?

— Қаравулбегини шумо саркардан лашкарини аст, агар
вай бо лашкарини ба болон ёғиҳо барояд, ҷаноби оӣ ва дигар
аҳли доруламора гумон карданашон мумкин, ки дар қаламра-
вини шумо ғитна ва шӯрини қалоне рӯй додзаст. Оқибаташ
барон шумо хуб намешавад. Шумо ин корро ба ягон ғуломи
тарғохатон ё ба ягон арбобу оқсақоли шучоъ фармояд, балво-
гаронро охистақак, бе шӯру ғавғо дастгир кунанд, ки «бӯяш
набарояд». Бо ҳамин, ғитнаю балво ҳам худ ба худ ғуру ни-
шақта, фуқаро ором мешаванд. Дар он вақт номан ба Бухоро
ва Хисор мефиристодагитон ҳам рост мебарояд, ки шумо дар
он нома ҳаман воқаро ба ғитнаи чор-панҷ нафар ҳароми-
ни бебок ҳамл карда, «қотилони зақотчи ро дастгир кардам»
ғуфта менависед. Вассалом, ҷои ҳалас. Агар амри оӣ содир
шавад,* ки он қотилонро ба Бухоро фиристед, мефиристед, ва-
ғарна дар ҳуди ҳамин ҷо онҳоро хоҳ мусла кунед, хоҳ сар бу-
ред, овезед, ихтиёратон.

Аз ин суҳбатони Ҳочидомудло дили ошуфтаи Мирзон қорӣ
дар ҳақиқат андаке таскин ёфт. Маслиҳати ӯ ба бек хеле оқи-

* Бурдаани ғуш ва бинӣ.

дона намуд. «Нағз кардам, ки ўро чег задам» — мамнуона ба дилаш гузаронд бек.

Дуяшон дар бораи номзади шахсе, ки бояд Восеъро таъкиб ва дастгир намояд, хеле фикр роидад, номҳои чандин оқсқол, тўқсабо, каровулбегиҳоро баршумурдад, ниҳоят интиҳобашон ба номзади Саидқул мингбошии мулаққаб ба Қесак қарор гирифт. Чун ба мингбоши навқару хизматгориаш хама гаранг ва лаванд менамуданд, вай онҳоро одатан «Ҳой, кесак!», яъне кўлўх-гуфта чег мезад, бинобар ин мардум лақабашро ба ҳамин калима насб карда буданд. Тоҷикон ин лақабро ба забони худ тарҷима карда Қулўх мегуфтанд, чунон ки чандин исм ва лақабҳои дигарро, чунончи лақаби мири собики Қўлоб Саригхон (Сарихон)-ро ҳам тарҷима карда Мири Зард номида буданд. Қулўх мингбоши оқсақоли тоифаи марка буд, дар Қизилмазор мезист, бо фармони бекҳои Балҷувон, Қўлоб, Қабодиён якҷанд бор ба болон дастаҳои дуздону роҳзанон баромада, онҳоро дастгир ва торумор карда ном бароварда буд. Ба илова, ӯ бо марқаҳои аз қачқи ин ки Мирзоакрами ҳоким ба қон рамаҳои гораишудан марқаҳо ҳазор сар ғўсфанди лақайҳоро ба онон гирифта дода буд, аз вай розӣ ва хушнуд буданд, бинобар ин бек меандешид, ки мингбоши бояд хизмати ўро бо қону дил бачо овард.

Баъди ду рӯз мингбошии «дуздгир» бо даъвати бек аз Қизилмазор дар сари бист нафар ғўгити савори худ ҳозир гардид. Бек ба вай боз даҳ сарбоз ва яроқ дод. Мингбоши бо сӣ навқару сарбози якҷаҳин ба тарафи Ховалинг, Сарихосор, Ёхсу ба болон «душманони қанои оӣ» саворӣ намуд...

Восеъ бо дастан саворони худ, ки дар байни онҳо Назир, Саидали ва Нозим ҳам буданд, деҳа ба деҳа мегашт. Вай шабу рӯз беист ҳаракат карда, ҳар рӯзе дар панҷ-шаш деҳа фуromaда халқро ба қиём ва ғазот даъват менамуд.

Факирони шўрида ғалла ва чорҳои бойҳо, амину арбобҳои хоро мусодира карда, дар байни ҳудашон тақсим менамуданд.

Ҳар гоҳ, ки дар ягон деҳа Қулўх мингбоши пайдо мегардид, факирон ба қўхҳо ғўрехта пинҳон мешуданд.

Мингбоши ҳам Восеъро беист таъкиб мекард. Аммо ўро дастгир кардан бисе душвор ва ҳатто номумкин буд, зеро мингбоши аз аҳолии Восеъро пурсуков ки мекард, деҳқонҳо,

ҷӯшонҳо, хезумкашҳо ўро бар дурўғ ба тарафе равона мекарданду худашон фавран Восеъро огоҳ менамуданд.

Хамин тарз, Восеъ ба воситаи онҳо таъкибкунандагонни худро ба осонӣ чапғалат дода, ҷастан худро ба дарае, кўхе, адире мекашид, ки Кулўх мингбошӣ агар пару бол бароварда парвоз ҳам мекард, ба вай расида наметавонист.

Дар байни аҳоли дар бораи Восеъ таронаҳо, киссаҳо пайдо шуданд. Худи ў дар деҳоти кўхистон ин таронаҳоро шунида ҳайрон мешуд. Гўянда ва сарояндагон ўро Восеи баҳодур ном ниҳода, қорнамонҳояшро ба риштан назм кашида буданд. Дар ҷумлаи ин қорнамонҳо: гурезондани Восеъ дар оғони ҷавонӣ андозчинони мири Каротегибро аз Нориҷ, киссан ба занӣ гирифтани ў духтари Наимшоҳи дарвозиро, панҷа андохтаниаш ба доруған шўрапушти муштзан, ҳалос карда оварданиаш бародархонди худ Назир-пахлавонро аз асорату ғарибӣ низ ёдоварӣ карда мешуд. Ром кардани Восеъ «бо мадади Хочан Хизр» аспи ёбони лақайро, банд кардани вай ҳокимро бо суҳани далерона дар тағи қалъаи Балҷувон ва ниҳоят ҳучуми баҳодуронаш ба болон ҳокиму зақотчин амир дар Ховалинг, — ҳамаи ниро гўяндагон ва ҳофизон бо як илҳому ифтихори ҷўшоне тараним менамуданд.

Дар деҳан Лечан, баъд аз китобати Восеъ ба халқ, ҳофизе думбураашро навохта суруде оғоз кард, мазмунн суруди ў чунин буд: як вақтҳо дар кўхистон баҳодуроне буданд, ки дар саҳтӣ ва мусибатҳо ба майдон баромада, халқи худро аз ғосибон, зўроварон, ғоратгарон муҳофизат мекарданд, аммо баъд аз истилои мангит он баҳодурон мурда, ё нир шуда, ба гўшаю қанорҳо ҳазида, қам-қам аз байн рафтанд, аммо ақунн боз баҳодурони наз баромаданд, ки сарвари онҳо — баҳодури баҳодурон Восеъ аст....

Суруди ҳофиз накароти дилошўб ва шучоатбахше дошт, ки ин буд:

Восеъ, ғалост имрӯз,
Ҷон муғталост имрӯз,
Ғайрон рӯзи махшар,
Бар фуқарост имрӯз.

Дар ин давраи тайёрии шўрини халқӣ Восеъ намехост, ки лашкараш зиёд бошад, зеро бо гурўҳи қалони саворон деҳа ба деҳа гаштан гаронӣ мекард ва инчунин аз вачҳи озуқа, ҷаву беда ҳам нобоб буд, ақмо бо вучуди ин лашкари вай рӯз то

рӯз зиёд мегардид: дар ҳар кишлок ба вай саворони нав ҳамроҳ шуда, бо ихтиёри ҳудашон аз акиби вай рафтаи мегирифтанд. Бо ин тариқ, саворони ӯ дар якҷанд рӯз ба зиёда аз садду панҷоҳ нафар расид.

Он гоҳ Восеъ саворонашро ба се даста тақсим кард. Аз ин тақсимои мақсади аввал дастахоро хурдтар ва ҷобуктар кардан бошад, мақсади дигар — шӯришро васеъ карда ба минкӯси калонтар паҳн намудан буд. Сардорони дастаҳо ҳудаш, Назир-пахлавон ва Саидали буданд. Дастаи ҳудаш дар деҳоти атрофи Ховалинг, Назир дар Сарихосор ва Ёхсу, Саидали дар шимолтари Балҷувон — дар деҳоти қадим Сурхоб, паҳри Хоча Маҳшар ва кӯхи Чаган амал мекарданд.

Ин ҳол кори Қулӯх мингбоширо душвортар гардонд. Дар шаронте, ки аҳоли ба ӯ душман, дараҳо хавфнок буданд, ӯ намердонист аз ҷаи кадом дастаи шӯришгарон гардад. Душманин кӯхистониёро мингбошии рӯз то рӯз зиёдтар ҳис мекард: онҳо ӯро на фақат дар таъкиби дастаҳои саворони Восеъ чап-галат медоданд, ба гумроҳӣ меандоختанд, балки инчунин дар тангроҳо ва газаҳо (гузаргоҳҳои кӯхӣ) деҳқонони гуреза ё ҷӯпонҳо иҳосот аз боло ба сари сарбозони ӯ санг мерехтанд. Ин нава сангрезҳо якҷанд нафар сарбози мингбоширо маиб карда аз қор бароварда буданд.

Бек умедвор буд, ки Қулӯх мингбошии Восеъро ба зудӣ зинда ё мурда дастгир хоҳад кард, аммо як ҳафта боз кори мингбошии рангу рӯе намегирифт. Восеъ ба даст намеафтид ва шӯро балвон деҳқонон фуру наменишаст. Бек қарору оромро аз даст дода, ҳар рӯз ба назди мингбошии ҷопар фиристода ӯро ба шитоб меандоخت, мепурсид — чаро вай то ҳанӯз ёғихоро нест карда наметавонад?

Мингбошии барон таскини хоҳири бек гоҳу бегоҳ дар кишлокҳои тороҷ ва хароб кардааш ҷанде аз деҳқонон ё ҷӯпонҳои ба тарафдории Восеъ гумонбаршударо даст гирифта, бас-ба ба Балҷувон равона мекард.

Ба дарунтари кӯхистон рафтаи хатарнок буд, бинобар ин вай дар деҳоти дараҳои наздики Балҷувон тохтутоз менамуд.

Восеъ фикр мекард, ки ҷӣ тавр ба Қулӯх мингбошии зарбае занад.

Вай ба воситаи аҳоли дониш, ки мингбошии рӯзхоро дар тақои душманқобӣ ба шаб меоварад ва шабҳо ба деҳан Ҷорбоғ рафта хоб мекунад.

Шаб Восеъ бо саворони худ аз Мазори Султон ба Сурсакова рафта хоб кард. Вай дар сараш нақшаеро пазонда, саворонашро пеш аз бомдод ба по хезонд. Чилу се нафар савор бо сардорни ӯ ба тарафи Сурхоб — ба назди Саидали рабона шуданд.

Дар яке аз адирҳои сари роҳ Восеъ ба ҷӯпонҳо ва подабонҳо вохӯрд. Онҳо дар сари чашма нишаста нону талкон тановул мекарданд. Саворон барои дам гирифтани аз аспҳо ниёда шуданд. Восеъ ба ногоҳ дар байни ҷӯпонҳо Ризоро дид. Ризо вайро дидан замон рӯяшро бо кафи ҳар ду дасташ ғиҷида кард. Восеъ фаҳмид, ки ӯ аз шарм ин тавр мекунад.

— Ризо, ин туй? — таачҷуб кард Восеъ.

Ризо ба ҷои ҷавоб додан сари ҳамашро боз ҳамтар кард. Ҷӯпонҳо ва одамони Восеъ ҳайрон шуданд.

— Ҳеҷ гап не, Ризо, — бо ҷиддиёт гуфт Восеъ.

Шояд ӯ дар ин лаҳза ҷи гуна ба Аноргул ошиқ шудани худро ба ёд оварда буд...

— Дар ҷавонӣ ин ҳел корҳо мешаванд, — боз илова кард ӯ ва дасташро ба Ризо дароз карда гуфт: — Магар бо ман вохӯрдӣ кардан намехохӣ? Дастатро дех!

Ризо ҳамонро ҷуръати ба рӯи Восеъ ингаристан накарда, бо ҳар ду дасташ дасти ӯро гирифт.

Яке аз ёрони Восеъ пурсид:

— Ҷи гап гузашта буд, акаи Восеъ? Чаро ин бача аз ту шарм карда рӯяшро мепошонад?

Восеъ ба тарафи Косим як нигоҳ карду гуфт:

— Ман инро писархонди худ карда будам, ин дар набулани ман бо Косим ҷангӣ шуда, аз хонаи ман баромада рафтааст.

Ризо назар ба вақте ки ба хонаи Восеъ омада буд, боз рушд карда, дар лабу рӯяш майсан балогат дамида буд, солиму бардам менамуд, аз зери куртан ҷиркинани тани бақувват, китфу бозуи сиёҳчатоби неруманди вай аён шуда меистод. Аз пурсишу посух маълум гардид, ки вай бо ҷӯпону подабонҳо ошно ва намакхора шуда, ҳамроҳашон мегаштааст.

— Бо ман меравӣ? — пурсид Восеъ аз ӯ.

Ризо даррав ба аломати розигӣ сар ҷунбонид. Чашмони

сиёҳаш барқ заданд. Намоён буд, ки вай аз ин таклифи Восеъ хурсанд аст.

Қосим чин ба абрӯ оварда дар каноортар нишаста буд ва ба Восеъ нигоҳҳои норизой ва сарзанишомез меафканд. Маълум буд, ки вай муомилаи хуши бародарашро бо Ризо наменисандад. Восеъ ўро чег зад:

— Қосим, ин ҷо биё!

Вай хоҳам-нохоҳам хеста омад.

— Дуяшон ошті кунед, — Ризоро нишон дода фармуд Восеъ. — Даст диҳед ба якдигар.

— Ман измехоҳам, ўро бад мебинам, — гуфта, Қосим рӯяшро чаппа кард.

— Ман аз ту напурсидам, ки ўро нагз мебинӣ ё бад, — гуфт Восеъ ва амр кард: — Ман меғӯям ошті шав. Даст дех ба вай!

Қосим поилоч ба Ризо даст дод, дуяшон ба якдигар нигоҳ накарда дилсардона дастфишорӣ намуданд.

Чунонҳо бо Ризо дарегу афеъс гӯён хайрбод карданд. Онҳо бо вай унс гирифта, ба рафокату улфатнаш одат карда буданд, намехостанд аз вай ҷудо шаванд.

Ризо ба паси яке аз ёрони Восеъ савор шуда, хамроҳи онон равон гардид.

БОБИ БИСТУ САВВУМ

Онҳо Сандалиро дар қарибӣ дехи Хорма, воқеъ дар дуяним фарсангини шимоли Балҷувон ба соҳили ростӣ Сурхоб пайдо карданд. Вақти пешин буд, дастаи Сандали дар як адри нixon ба тутзоре ҷой гирифта истироҳат мекард. Дар баландиҳо дидбонои истода буданд. Дар аланган гулханҳо гӯшти гӯсфандони кушташуда қабоб карда мешуд, ки бӯи ништиҳокушон он ба димоғҳо мезад.

Салом-алеки пурҳаёху, вохӯрднҳои бағалкаш, пурсупосҳои гарм ба вукӯ пайваست. Аспирро ба дарахту буттаҳо кантар карданд, мизбонон ба обу алафи онҳо мутасаддӣ шуданд. Сардори даста Восеъро ба ҷодирӣ худ бурд, ҷодирӣ вай аз палос ва намади бо шохи тут овехташуда ба ҳам омада, ба заминаш барои ништастан намадпоян дигареро андохта буданд. Барои дуяшон якто сони гӯсфанди қабобшударо оварданд. Сандали саллашро дастархон сохта гӯштро пора кард. Одамони онҳо дар

сояхо ва рӯи сангҳо секасей-чоркасей нишааста гӯштхӯрӣ мекарданд. Ҳазлу шӯхӣ, хандаҳои қоҳ-қоҳӣ онон дар «ҷодир» шунида мешуд.

— Қорҳо чӣ тавр? — пурсид Восеъ.

— Соз,— гуфт Саидали.— Ҳаман кишлоқҳои қадим Сурхоб, атрофи Чаган, Сударан хурд, Сударан қалон, даран Рачабфақирро ғаштам, аз ҳар кишлоқ дуборӣ-себорӣ гузаштам. Халқон ба шӯриш тайёранд, ҳама: «саломати Восеъ чӣ бошад, кай пайдо мешуда бошад?» гуфта, шабҳо аз Сурсақова чашм наменкананд.

— Аз Балҷувон чӣ хабар?

— Чӣ хабаре ки бошад, худат медонӣ, акаи Восеъ.

— Ту ба Балҷувон аз ману Назир наздиктарӣ, ҳар хабарӣ нав ба ту барвақтар мерасад. Ту дар он ҷо одам надорӣ?

— Чӣ хел одам?

— Хабаркаш. Хабаркаш чӣ лозим? Дехқононе, ки аз бозори Балҷувон бармегарданд, ба ман хабарҳои даркориро расонда менестанд.

— Хӯш, онҳо ба ту чӣ хабарҳо расонданд?

— Ҳоким сарбозонаширо дар сарбозхона гуи қарда нигоҳ медоштааст, ҳеч яқашро аз сарбозхона дур шудан намендааст. Давлат қаравулбеги ҳар рӯз онҳоро дар ғоли қалъа машқ медоштааст.

— Боз?

— Ҳоким имрӯзҳо ба боғаш набаромада, донм дар қалъа менестодааст. Оллоёр, дигар қалонии лақайҳо ба қалъа бисёр даробаро мекарданд. Эҳтимол, ҳоким бо ваъдаи амалу мансаб онҳоро ба болон мо андохтани бошад.

— «Эҳтимол» мегӯӣ, аниқашро намендонӣ?

— Чӣ хел донам, акаи Восеъ? Доништан мушқия.

— Аз Қулӯх мингбошӣ чӣ хабар?

— Мингбошӣ парерӯз ба ни тараф баромада буд, як даққардан чорбоғӣ ба ман пешақӣ хабар дод, ман ба тарафи Дошҷандӣ рафтам; ҳорматҳои ба ӯ гуфтаанд, ки «Саидали ба тарафи Арзаниён гурехт». Мингбошӣ то Арзаниён рафта, сарсон шуда, шаб ба Чорбоғ баргаштааст.

— Вай ҳар шаб ба Чорбоғ омада ҳама мекунад?

— Ҳамин тавр мегӯянд.

— Шаб ба Чорбоғ чӣ вақтӣ бармегардад?

— Бегоҳӣ.

— Бегоҳӣ — яъне чӣ вақтӣ? Вақти паропари офтоб? Ё пештар? Ё ки дертар?

— Гох пештар, гох дертар.

— Дар Чорбоғ одами таъини дорӣ?

— Не. Лозим шавад, аз ҷӯпонҳо, подабонҳо ё дигар одамон раҳақӣ мепурсам.

— Аз онҳо чиро пурсида фаҳмидӣ? Оё ту ба ман гуфта метавонӣ, ки парершаб ва дина шаб мингбошӣ дар кадом вақт ба Чорбоғ баргашт? Вақти намози дигар? Намози шом? Ё вақти хуфтан?

— Чӣ фарқ дорад, акаи Восеъ, дар намози шом бошад ё хуфтан?

— Фаркашро ҳозир мефаҳмӣ.— Восеъ баъд аз таом дасташро ба мӯкиаш пок карда, об нӯшида, суханашро давом дод: — Ҳоким, албатта, аз Кулӯх мингбошӣ порозӣ аст, чунки мингбошӣ аз ўҳдан кор набаромада истодааст — вай то ин вақт на маро дастгир карда тавонист, на ту ва на Назирро. Чӣ хел ҳам дастгир мекард? Факирон хама бадхоҳи ў, дар ҳар ҷо агар тавонанд сангаш мезананд. Ҳоким дер ингоҳ карда наменстад, ё Давлат, ё Оллоёр, ё ки якбора ҳар дуи инҳоро ба болон мо мебарорад. Модом ки ҳамин тавр бошад, мо ҳозир чӣ кор карданамон лозим? Ту чӣ мегӯӣ?

— Аз ҳуҷуми онҳо пештар ҳуди мо ба Балҷувон ҳуҷум кунем магар?

— Дуруст. Аммо аввал Кулӯх мингбоширо яктарафа кардан лозим. Ў ба пой мо ишкел шуда истодааст.

— Ин гапат маъкул, акаи Восеъ.

— Ба фикри ту, мо ўро чӣ тавр шикаст дода метавонем?

— Шикаст додан... чӣ хел мешуд? Магар ин ки ба Чорбоғ шабохун занем?

— Мингбошӣ шаб ба атрофи Чорбоғ каровулҳо мемонад. Агар аз каровулҳо ҳеч набошад яктояш хабардор шуда, тир нарронда шариконашро хабардор кунад, мо ҳеч коре карда наметавонем: сарбозон туфанг доранд, мо надорем.

— Пас чӣ кор мекунем? Мингбоширо бо хила ба ягон тангно бикашем, дар «қапқон» андозем магар?

— Ин гурғи борондида ба «қапқон» мегалтида бошад ё не, кас намедонад. Гайр аз ин, ин кор вақти зиёд мецоҳад: то ба тангно бикашӣ ва дар «қапқон» андозӣ, чандин рӯз мегузарад, дар ин муддат мумкин ки Давлату Оллоёр ба болон мо тозанд. Ман гумон мекунам, ки онҳоро ҳоким пагоҳ-фардо

мебарорад. Фурсат кам аст. Тезтар Балчувонро лагад кардан лозим. Ман як накса дорам, гуш андоз ба ту гуям. Мо худи ҳамин бегоҳ аз Сурхоб мегузарем, шаб пинҳонӣ рзфта аз болои Чорбоғ ба дараи Мазори Додарак мебароем. Дар Мазори Додарак ба ду-се ҷой шиinak мегирем. Мингбошӣ вақти ба Чорбоғ баргаштанаш аз он дара мегузарад. Ҳамин ки ӯ дар байни деҳи Саталмуш ва Мазори Додарак ба камари талхо даромад, ё аз камари талхо баромада ба дара қадам монд, мо якбора аз шиinak хеста ӯро лагад мекунем.

— Мо бегоҳӣ ки бароем, ба Мазори Додарак шабона, дар торикӣ мерасем. Аммо агар то расидани мо мингбошӣ аз он ҷо гузашта равад ҷӣ?

— Коре кардан лозим, ки гузашта наравад.

— Ҷӣ хел мекунем? Мумкин ки мингбошӣ ба Чорбоғ вақти намози дигар ё шом баргардад.

— Коре кардан лозим, ки ӯ дар роҳ дертар монда, ба Мазори Додарак лоақал баъд аз хуфтан бирасад.

— Ҷӣ тавр?

— Иро ту ба ӯҳда мегирӣ. Ту ҳозир бо дах-понздах нафар одами худат баромада рост ба тарафи Тути Козӣ меравӣ. Агар тез роҳ гардӣ, ба он ҷо аз намози дигар барвақттар мерасӣ. Дар Тути Козӣ пинҳон шуда роҳи мингбоширо мепоӣ. Мингбошӣ дар бозгашт аз ҷониби Ховалинг ба он ҷо ки расид, ту аз дуртар худатро ошкор мекунӣ. Мингбошӣ туро сур мекунад, ту ба тарафи Чаган мегурезӣ, ӯ аз дунболат афтада, камаш як ду соат бо ту андармон мешавад. Дар ин миён ман бемалол ба Мазори Додарак расида шиinak мегирам. Ҷӣ тавр, маъкул?

— Канд бизан, акан Восеъ, хуб фикр кардай. Локин, агар ту рухсат дихӣ, ман ба ҷон худам ба Тути Козӣ Абдукодирро мефиристонам. Ё худаш аз ҳамон тарафҳо — аз деҳи Яб аст, марди ӯҳдабаро, шердил. Худам бо ту меравам.

Восеъ фармуд, Абдукодирро ҷег зада ба наздаш оварданд. Ё марди чилсолаи коматрасо ва бокитфу бозуе буд, чашмони зираки дурахшандае дошт. Ӯро ҳамчун аспсавори ҷобук ва бузакш тардасте мешинохтанд.

Восеъ ба Абдукодир вазифаашро фаҳмонда буд, ки ӯ гуфт:

— Хотирҷамъ бош, акан Восеъ, мингбоширо ман аз биниаш гирифта то Чаган кашола мекунам, сагворӣ хуб сарсон мекунамаш.

Восеъ ба вай Ризоро ҳамроҳ кард.

Абдуқодир ҳамон соат дар сари понздаҳ шӯришгари савор ба роҳ афтода, дар як дам дар қабати теппаҳо ва шаҳхон сохили ҷани Сурхоб аз назар ғоиб гардид.

Вакте ки офтоб дар пушти агбаи Чавгонӣ пинҳон гардид, дигар шӯришгарон ҳам аспҳои кӯхгарди почаборики худро савор шуданд. Восеъ онҳоро аз дарёе гузаронда, бо шитобу ҷадал ба даран Мазори Додарак гирифта бурд.

Мавзеп Тутӣ Қозӣ иборат аз баландӣ ё ба азфои аҳолии ин ҷоҳо банди дарозу ҳамворест дар миёнаи Балҷувону Ховаллинг. Аз деҳаи Хорман лаби Сурхоб то ин ҷо масофаи рост қариб ду фарсанг меояд, ки аз тағи ҷарриҳо, дараҳои тағ ва рӯи каторталҳо мегузарад. Дастан Абдуқодир бо суръати тез, ҷое луккаву йӯрга ва ҷое ҷорхез асп ронда, ин масофаро дар қалтар аз ду соат тай кард.

Саворон дар пушти тале аз талҳои қадимӣ роҳ, аз роҳи як ҷорсад-панҷсад қадам қанортар, пиёда шуда, аз оби зулоли ҷашмасор ташиагнашонро шикаста, каме дам гирифтанд.

Аммо одамон ва аспон ханӯз кӯфти роҳро набароварда буданд, ки дидбони дар баландӣ гузошташон — Ризо дар роҳ намудор шудани як даста саворонро хабар дод.

Абдуқодир тозон ба назди Ризо баромада нигоҳ кард. Саворони омадаи стода, бешубҳа, дастан Қулӯҳ мингбошӣ буданд. Онҳо бешитоб, охишта-охишта, асп ронда меомаданд. Аён буд, ки аспҳои онҳо аз душманкобиҳои рӯзона монда шудаанд.

Бо фармони Абдуқодир одамони вай зуд савор шуда, дар пушти тал истодаанд.

Аз сарбозони мингбошӣ аввал ҷор нафари пешгардашон гузаштанд. Онҳо бо ҳам ғайздорона карда, хотирҷамъ асп меронданд, ба гирду атрофшон назаре ҳам наметавонистанд — аз афти қор ба бехатарии ин роҳ боварии тоҷи доштанд. Аз онҳо як дусад қадам ақибтар худӣ мингбошӣи қокинаи бузурги дар сари дастан асосии саворонаш бар аспи сафед нишаста меомад. Аз ин дастан асосӣ як сесад қадам ақибтар ҷор-панҷ нафар савори дигар ҳаракат мекарданд.

Абдуқодир сабр карда мингбоширо гузаронда фиристод. Саворони вай дар ҳамгашти роҳ аз назар ғоиб гашта буданд, ки панҷ нафари ақибгард омада бо қаминҳои Абдуқодир баробар шуданд. Он гоҳ Абдуқодир бо саворони қалтакдораш

якбора ба болон ҳамин панҷ сарбоз тохт. Сарбозон худро гум накарда, рӯ ба қафо гардонда, аз туфангхошон ба тарафи хучмукунандагон чанд қатор тир ҳолӣ карданд. Ҳамон дам ду шӯришгар тир хӯрда аз аспҳошон фуру галтиданд. Дигархошон ба паҳлу — ба даруни теппаҳо ҳамидо рӯ ба гурез ниҳоданд.

Овози тирпаррониро шунида, аз пеш — аз дастан мингбошӣ як гурӯҳ саворон асп тозонда омаданд. Онҳо бо ҳамроҳии ин панҷ нафар шарикони худ гурезахоро сур карданд. Мингбошӣ пайдо шуда, ба болон банди Тутӣ Қозӣ баромада, таъкибро назора карда истод.

Дастан шӯришгарон ба дара сарозер шуд, аз болон деҳи Яб гузашт, ба тарафи кӯҳи Чаган фирор кард. Сарбозон онҳоро то панҷ-шаш чақирим — то наздикии деҳи Бачакон сур карда рафтанд, аммо чун аспҳошон рӯзона монда шуда бузанд, ба гурезаҳо расида ҷатавонистанд. Тирхон паррондаашон ҳам дигар ба нишон нарасид. Аз Бачакон овози муаззин баланд шуд, ки азони шомро меғуфт. Таъкибкунандагон дар нимторикӣ ақиб гаштанд.

Онҳо бо фармони мингбошӣ сари он ду шӯришгари захмдоршударо қассобвор бурида, ба нӯги ҷӯбҳои дароз ҳалонда бурданд. Аз қурбонҳо яке худн Абдуқодир буд, дигаре як деҳқони камбағали бачакақонӣ. Ду аспи онҳо ба сарбозон ғанимат афтод.

Восеъ ба Абдуқодир фармуда буд, ҳар гоҳ ки сарбозони Қулӯҳ мингбошӣ пайдо шуданд, ӯ ба тарафи онҳо фақат аз игона милтиқи шикорӣ тире ҳолӣ карда худро ошкор созад, гурезад, бо онҳо заду хӯрд накунад. Абдуқодир бошад ба таври худ рафтор кард. Ӯ шаҳид шуд. Аммо дастан ӯ бо баҳон қурбонии сардори худ ва боз як қурбонии дигар ҳам бошад, вазифаро иҷро кард: мингбоширо қариб ду соат ба худ андармон карда дар роҳ нигоҳ дошт.

Дар ин миён Восеъ бемалол ба Мазори Додарак ҳаракат мекард.

Вай ба ин даран танг фақат соате пеш аз мингбошӣ расида, дар торикии баъд аз хуфтаи саворонашро дар камингоҳҳо нишонд. Дараро аз Саталмуш қатори талҳои паст ҷудо мекунад ва роҳ аз байни ду тал, ҳамчун аз гуломгардиши дарвозаҳонае, убур менамояд. Дар қарибии даҳани «гуломгардиш» Восеъ дастан Сандалиро шинак дод, ба тавре ки мингбошӣ баъди баромадан аз бағали талҳо ба Сандали пушт гардон-

да ба сӯи мазор мерафт. Ду мерганро ӯ бо ду милтик, яке Бердан ва дигар шикорӣ, дар болои дӯнгӣ ҷойгир намуда фармуд, ки дар баробари ба дара дохил шудани мингбошӣ ба тарафи ӯ якҷанд тир ҳолӣ кунанд. Восеъ меҳост бо ин тирандозии ногаҳонӣ душманро саросема намояд.

Ба Садалӣ вай таъйин кард, ки садон тирпарронии мерганҳо барои ӯ бонги ҳучум мешавад: бо шунидани ин садо ӯ бояд аз ғинаки худ ҷафта ба сарбозон аз ақиб ҳамла оварад ва бо онҳо омехта шуда, ҷанги танба танро пайвандад.

Худи Восеъ бо саворонаш аз даҳани «гуломгардиш»-и мазкур як ҷорсад қадам онсӯтар — ба даруни дарахтзори анбӯхи сари мазор камин гирифт. Вай баъди ҷанги тан ба танро пайвастанӣ Садалӣ, ҳангоме ки сарбозон бо вай андармон ва аз имконияти ба қор бурдани яроқи оташфишони худ маҳрум мебошанд, баромада ба онҳо ҳучум хоҳад кард.

Аз рӯи нақшаи Восеъ, мингбошӣ ногаҳон дар байни ду дастан ҳучумовари шӯришгарон монда, саросемаву сарғум ғашта, мебоист шикаст меҳӯрд.

Шаронти пурхатар, вазъияти тахлукаинок, муборизаи ҳунии бар гардан афтода, худ ба ин ҷувозкаши кӯхистонӣ илми ҳарбро ёд меоданд. Вай бо он ақл ва фаросати зотие, ки дошт, ба таври худ тадбирҳо меҷуст, ҳилаҳо ихтироъ мекард.

Шаб он қадар торик набуд, ситоратоб буд, роҳ, дарахтон, харсангҳои дара, теплаҳо хира-хира намудор буданд. Шӯришгарон дар камингоҳҳои худ ғӯтахоро маҳкам баста ва ҷашмхоро хушбӯрона ба роҳи мингбошӣ дӯхта, таёкхошонро ба ҳамлаи тезу тунд омода сохта истоданд.

Ҳоло посе ҳам аз шаб нагузашта буд, ки шаббодан кӯҳӣ аз ҷониби Саталмуш садон аспирро ба ғӯшҳо расонд.

Баъди якҷанд дақиқа ҷор савори пешгарди Кулӯх мингбошӣ аз роҳи байни талҳо баромада ба дара дохил гардиданд.

Садалӣ аз ғинаки худ онҳоро дида меистод.

Онҳо гузашта рафтанд.

Ғурсате баъд ба дара дастан асосии сарбозон ворид шуд. Пешопешии сафӣ онҳо, дар қафои мингбошӣ, ду савор сархон ба нӯти ҷӯбҳо ҳалондашудан ду шӯришгари шахидро бардошта меомаданд. Садалӣ ва ғамони ӯ донистанд, ки инҳо сари буридан қурбонҳои навбатии мингбошӣ мебошанд, лекин ҳоло аз онӣ кӣ будани он сарҳоро намедонистанд.

Садалӣ ғӯш ба қимор шуда, бо дили тапон мунтазири садон тир гардид. Аммо мерганҳои Восеъ хомӯш буданд. Минг-

бошӣ бо дастан худ пеш рафт, як дусад кадам дур шуд, аммо ханӯз «бонги ҳучум» шунида намешуд. Саидалӣ бетокат гардид, намедонист чӣ кор кунад. Душман сония ба сония аз вай дур мерафт.

Дар хамин вақт ногаҳон яке аз аспҳои дастан Саидалӣ ҳоичона шикҳа кашада, пардаи асрори шабро пора кард. Дар ҷавоби вай аз камингоҳи Восеъ — аз дарахтзори сари мазор ҳам шикҳаи баланди аспе ҷарангос зад.

Сарбозон якбора ба ҳавотир афтада аз роҳ бозистоданд. Гуш андохтанд. Дар ин дам онҳо ба наздикии мазор расида буданд, онҳоро аз камингоҳи Восеъ ягон сад кадам масофа ҷудо мекарду ҳалос.

Восеъ аз хомӯшии мерганҳои сари дӯнгӣ ва аз беҳаракатии Саидалӣ ниҳоят ошуфтахотир ва музтарибҳол буд. Бо як навъ ҳавфу ҳароси калбӣ фикр мекард, ки мабодо мерганҳо ва Саидалӣ тарсида ё ҳатто гурехта бошанд! Ва инчунин ҳаёли хурофотие ба сараш меомад ки: боз Кулӯх мингбошӣ одамони вайро сеҳру ҷоду накарда бошад?

Мингбошӣ зуд панҷ-шаш нафар сарбози худро дар паси пуштаи қадӣ роҳ ҷой кард. Сипас гурӯҳи асосии саворонашро ду қатор ба бар саф кашонда, шофу шамшерҳои ба-рахна кунанда, онҳоро бо эҳтиёт ба тарафи дарахтзор ҳаракат дод. Худаш ҳам шамшер ба даст пешопеши сарбозонаш асп меронд.

Дар болои дастан Восеъ ҳатари ҳалокатоваре қоним гардид, ин ба Восеъ аён буд. Инчунин ӯ хис кард, ки тарсу ҳаросе чун мори сиёҳ ба байни одамонаш ҳазида истодааст. Ӯ донист, қорай ягона — ба ҳар чӣ бодо бод аз камин ҷаҳидан, худро ба болои душмани ҳамлаовар афкандан аст.

Сарбозон ба шакли нимҳалқа пеш омада, бо печонда гирифтани дарахтзор таҳдид намуда, як чил-панҷох кадам наздик омада буданд, ки Восеъ савор аз ҷой ҷаста ба одамонаш фаръёд зад:

— Ғизот, ёрон! Хуни мангит ба мо ҳалол!

Чил савори таёкдор бо ҳаёту аз дарахтзори торик зада баромаданд, ҳама дар як он бо сарбозон омехтанд. Занозани тан ба тан ба вуқӯъ пайвастан. Ҷақоҷаки таёкҳои дароз ва шофу шамшерҳои кӯтоҳ, тапар-тапар ва шикҳаи асабонии аспон хомӯшии дараро тарконда партофт. Дар як дам аз ҳар ду тараф ҷаҳди савор аз зинҳо ҷанпа шуданд.

Садалай бо шунидани нидон Восеъ фавран бо саворонаш аз шинак чахида чорхез ба сӯи мазор шитофт.

Дар миёнҳои дара сарбозони дар паи пушта гузаштаи мингбошӣ ба онҳо аз туфангҳои худ рӯ ба рӯ оташ кушоданд. Чанде аз шӯришгарон тир хӯрда аз сари зинҳо париданд, бо вучудии Садалай нанстода ба болон тирандозон тохта, онҳоро ваҳш карда, ду-се нафарашонро бо шамшер ва таёкҳо зада галтонда пеш рафт.

Одамони Восеъ аз сарбозони Қулӯх мингбошӣ тӯда-тӯда дар чандин ҷой саргарми задухӯрда буданд. Худи Восеъ бо мингбошӣ шамшерзани мекард.

Бо расидани дастан Садалай шӯришгарон қувват гирифта ба душман аз нав ҳучуми тезу тунд карданд, ҳатто сарбозонро ба танг оварданд, аммо мингбошӣ аз Восеъ ҷудо шуда, майдонро дартоз давр зада бо нидоҳои «Сует набиёед! Зер гуенед! Кӯбед» ҷанговаронашро далер намуда, худро аз нав бо шиддату ҳайбат ба болон тӯдан шӯришгарон афканда буд, ки ҷанговарони ӯ боз бо тамоми қувват ҳамлаовар шуданд. Аз фишори онҳо шӯришгарони ҷангинокардаву машқнодида кам-кам бо гурӯҳҳои парешон ақиб менишастанд.

Дар ҳамин вақт ба ногоҳ дар пушти сари сарбозон ҳаёҳуе баланд гардид, баъд як гурӯҳ саворони таёкдор пайдо шуда ба сарбозон аз ақиб ҳамлаи шадиде намуданд. Инҳо саворони Абдуқодирӣ шаҳад буданд, ки онҳоро Ризо аз ҷониби Чан ба Мазори Додарак оварда буд.

Аз ақиб зарбан ногаҳонӣ задани онҳо сарбозонро саросема карда монд. Саворони Восеъ ва Садалай боз далер шуда ба ҳучум гузаштанд.

Дар ин асно воқеае рӯй дод, ки ҳам барои сарбозон ва ҳам барои шӯришгарон тамоман аз ғайри ҷашмдошт буд. Ноҳаст дар болон як ҳарсанги калон марди пиёдае пайдо шуда, бо қундоқи милтик кашндаву кушода ба сари як нафар савор зад. Савор чаппа шуда аз асп галтид. Марди пиёда Юсуфӣ мерган буд ва савори зарбхӯрда — Қулӯх мингбошӣ. Юсуф яке аз он ду мергане буд, ки Восеъ онҳоро дар шинаки болон дӯнгӣ нишонда, дар вақти ба дара дохил шудани сарбозон ба болон онҳо тирандозӣ карданро фармуда буд.

Чунон ки Юсуф ва шарикӣ ӯ баъди ҷанг ба Восеъ нақл карданд, онҳо дар вақти муайяни ҳар қадар кӯшиш қунзид ҳам, на бороти туфанги шикорӣ оташ гирифтааст ва на тирҳои милтиқи Бердан: аз афти қор, ба милли туфангҳо реғу ҳок реҳ-

та ва ё борут тар шуда будааст. Баъд мерғанҳо аз дӯнгӣ фу-
ромада, дар паси пуштаҳо ва харсангҳо пинҳон шуда-пинҳон
шуда (то ки дар таги пой аспҳо намонанд!), ҳудашонро ба
наздики мазор — ба ҷои ҷанг мерасонанд. Чуи фурсати мусо-
иде даст медиҳад. Юсуф аз болои харсанг ба мингбошӣ зар-
бан ҳалокатовар меданад.

Сарбозон баъди ҳалок шудани саркардашон ба ҳамлаи
тунди шӯришгарон, ки ба шумора ду баробар зиёд буданд,
тоб наёварая ҳазимат карданд. Кушташудагон ва захмдору-
ни онҳо дар болои сангу пуштаҳои дара монданд. Саворони
Восеъ ва Сандаи душмани ҳазиматкардаро то поёни дехан
Чорбоғ таъҷиб намуда ақиб гаштанд. Онҳо дар майдони ҷанг
аслиҳа ва аспҳои шонздаҳ нафар сарбози захмӣ ва кушта-
шударо, аз он ҷумла аспии мингбоширо ғанимат гирифтанд.

Курбонқон худро шумурданд, маълум шуд, ки сездар на-
фар шӯришгар ҳалок ва шонздаҳ нафар захмдор шуда буда-
анд...

БОБИ БИСТУ ЧОРУМ

Амирони Бухоро дар кишвари маҳкуми худ турфа қонда-
ҳое муқаррар карда буданд. Аз ин қондаҳо яке он буд, ки
ҳокимони вилоятҳо бе руҳсати амир ҳақ надоштанд аз қа-
ламрави худ ҷеруи бароянд. Ҳокиме бо ҳокими ҳамсоя дар
мавриди зарури ҳам мулоқот карда наметавонист. Амир бо
ин тариқ аз эҳтимоли забон як кардан ва иттифок бастан
ҳокимон бар зидди ҳудаш пешгирӣ кардани мешуд. Аз ин қо-
ида ҳокими Хисор Остонакул кушбегӣ ҳам мустасно набуд,
агарчи вай сари мирон ё худ бекҳои Бухорон Шарқӣ ҳисоб
меёфт.

Ва ҳол он ки боқид кардани ӯ бо мирн Балҷувон Мирзо-
акрами мирохур ниҳоят зарур буд. Ин заруратро воқеаҳои
дар қаламрави ҳудии кушбегӣ рӯй доданистода пеш оварда бу-
данд. Хабарн шӯриши фуқарон Балҷувон дар атрофу акноф
овоз ва номи Восеъ бирди забонҳо мегардид.

«Дар Хаволинг деҳқонон зақотчини амирро куштаанд, хиро-
ҷу зақот намедихем гуфта, киём кардаанд, сардорашон Восеъ
ном як марди баҳадур будааст, ҳоким бо вай ҳеҷ коре карда
наметавонистааст». Ин овозаҳо дар байни аҳолии дехоти Хи-
сор низ ҳамчун палид оварда буданд. Ҷанҷолу мувоқина, за-

нозанин аҳоли бо омилони хирочу закот торафт қувват мегирифт, ҳатто дар баъзе кӯху дараҳо дастаҳои «роҳзан»-и дехқонон пайдо шуда буданд.

Остонакули саҳтгир ба деху дехкадаҳо сарбоз баровард, чандин саркашу ёғихоро дастгир карда оварда ба зиндон андохт, чӯбу дарра занонд, чандеро дар регистони Хисор кушонд, ба дор кашонд, аммо бо ин ҳама ғалаёни аҳоли паст наmeshуд. Остонакул агарчи марди сангин ва ботамкине буд, ки ба ҳар бод аз ҷой наmeshунбид ва шӯру балвоҳои фуқаро ҳам барои ҳокими собиқи Шаҳрисабз чизи наmesh набуданд, аммо бо вучуди ин як воқеа хотири ӯро парешон карда монд. Воқеа ин ки миршаби Хисор дарवेशеро ба ҳабе гирифт: дарवेश дар бозорҳо гашта ба мардум чунин хитоб мекардааст: «Ҳой халқ, тарсу набошед! Мардонагӣ кунед! Ба зулм тан надиҳед! Оё дар байни шумо мисли Восеъ ягон баҳодуре нест, ки қиём карда, ба факирон сардор шуда манғитҳои зодимро бизанад?!». Вақте ки одамони миршаб дар бозори Хисор ин дарवेशро боздошт мекунанд, издиҳомӣ халқ ғавғо бардошта вайро ҳалос кардани мешавад.

Мирзоакрами мирохур дар номаҳои ба Бухоро ва Хисор фиристодааш Восеъ ва ёрони ӯро «як мушт дуздон, фитнаангезон, нигвопешагон» ба қалам дода, ба зудӣ дастгир ва несту нобуд карда шудани онҳоро ваъда карда, ҳукумати амир ва кушбегиро осудахотир намуда буд. Чун бек, бо вучуди шӯру ошӯби дар байни аҳолии вилоятҳо бархоста, дар ҷамъоварии андозҳо кӯтоҳӣ намекарду онро бо мусодирахову ямоғариҳо ғундошта ба миқдори лозима ба хазинаи давлат сунурда меиристод ва ба зами он дар сари ҳар моҳ ба амир ва кушбегӣ пешкашҳои гаронбаҳо мефиристод, онҳо вачҳи балвои аҳолиро аз вай он қадар бозпурс ҳам намекарданд. Аммо акнун хатари ба вилоятҳои дигар ҳам паҳн шудани шӯру балво пайдо шуда буд. Остонакул инро меидид ва хис мекард. Ғайр аз ин, баъзе аломатҳои гувоҳӣ меоданд, ки рақибони Бухорони Остонакул ҳам ба ҷунбиш омадаанд, онҳо ҳаракатдоранд, ки шӯру балвоҳои дар Бухорон Шарқӣ рӯй додангестаро ба ноҳдабарони ҳокими Хисор ҳамла намуда, вайро дар ҷаҳми амир бад кунанд. Ҷосусони махфии Шохмуҳаммад кушбегӣ ва Муҳаммадшариф девонбегӣ аз шӯру балвоҳои дехқонон, аз рафтору кирдорҳои ҳокими Хисор хабаркашӣ мекарданд. Остонакул ба восити одамони худ мактуби махфии ба номи Шохмуҳаммад кушбегӣ навиштаи яке аз ҷосусони номаълуми вай-

ро ба даст афтоида буд, дар он мактуб гуфта мешуд, ки ҳоким аз ҷири Балҷувон ришвахон калон гирифта, айбҳои мириро рӯ-пуш менамояд...

Бинобар ҳамаи инҳо, Остонакул қарор дод, ки ҳар чӣ зудтар, аз ғайри иҷозати амир,— зеро барои гирифтани «иҷозати оӣ» камаш ду ҳафта вақт лозим буд,— Мирзоакрами ми-рохурро шахсан дида, аз номи амир ва аз ҷониби ҳудаш вай-ро аз вачҳи то алҳол зер карда нашудани шӯриши Восеъ боз-пурс намояд.

Вай аз махрамони худ якеро ба Балҷувон фиристода таъ-ин кард, ки бек фалон рӯз вақти намози пешин бо баҳонаи шикор дар Норақ ҳозир шавад. Дехи Норақ дар соҳили Вахш — сарҳадди ду вилоят воқеъ шудааст: агар ҳокимон дар ин ҷо мулоқот кунанд, ҳеҷ кадомашон аз ҳудуди вилояти худ ҷаъвуз накардааст ва агар ҷосусони махфии амир ё вазир аз ин мулоқот ба доруссалтани хабар кашанд ва амир эзоҳ пур-сад, Остонакул ба вай хоҳад навишт, ки мулоқоти ӯ бо ми-расодуфан дар вақти шикор иттифок афтод ва дуяшон бо ҳам дар Норақ намози пешин хонданд вассалом.

Кушбегӣ бо сӣ нафар навқару ҷилавмерганҳояш, бо ту-фангҳо ва бозҳои шикорӣ ба роҳ баромад. Барои намуд ду рӯз дар дашту теппаҳои байни Қофарниҳон ва Вахш ба ши-корӣ рӯбох, кабк ва мургони даштӣ машғул гардид ва рӯзи саввум ба Норақ расида дар соҳили баланди Вахш хайма зад.

Наздики пешин дар соҳили ҷаъ Мирзоакрами ми-рохур ҳам бо даҳ-дувоздаҳ нафар ҳамрикобони савори худ пайдо шуда, аз пули сангини Норақ гузашт. Аз навқарони ми-расодуфарон ҷордаҳ-поздаҳсолаеро, дигаре писарбачаи аз вай хурдтаре-ро ба ақибаш савор карда оварда буд. Онҳоро аз хаймаи куш-бегӣ дуртар ниёда карданд. Чун кушбегӣ дар вақти вохӯрдӣ карданиш бо ми-расодуфарон тарафи бачаҳо назари саволомезе аф-канд, Мирзоакрамбой дастӣ адаб ба пеш гирифта гуфт:

— Ғуломашон инҳоро ба ҳазратам як савғотини очизона ғу-фӣ овартам. Инҳоро дар як деҳа падарашон ба ушр баҳо кар-да дода буд.

Ба болон ин «савғотӣ» вай ба кушбегӣ боз як аспн снѣх-турук бо зину абзони гаронбаҳо низ оварда буд. Бек аз нога-ҳон даъват шудани ҳудаш ба назди Остонакул тарсида буд, ме-донист, ки номи ҷавоби оӣ ӯро аз боиси кушта шудани за-котчини амир, ошӯби фуқаро ва қиёми Восеъ ба тоб хоҳад ги-

рифт, бинобар ин меҳост ба воситаи ин пешкашҳои зинда дам газаби эҳтимолни мавлояшро қунд қунад.

Остонақул ба пешкашҳои зиндаи бек эътино накард, нагуфт ки оё онҳоро қабул мекунад ё намекунад. Дам назада офтобон биринчиро, ки пешхизмат об пур карда оварда буд, гирифт ба пушти харсанг гузошта таҳорат ба ҷо овард. Аён буд, ки вай аз Мирзоакрамбой хафа ва малул аст. Бек хайрон шуд, харосида монд. Вай ҳам аз соҳили баланд бо обраҳои хушк ба даби об фуromaда таҳорат кард ва пас зуд дар паҳлӯи хайма ба ақби Остонақул истода, фӯтан худро ба ҷои ҷойнамои паҳи карда, бо ҳамроҳии мулозими дигараш ҳамчунин ба ҳондани намои пешин шурӯъ кард.

Бӯи ништиҳои гези кабоб ба димоғи мезад — нӯкарони кушбегӣ дар оташи гулханҳо гӯшти оху, кабк, мурғони даштиро кабоб мекарданд. Духтару писари ғарибро дар канортар, ҷое ки як тӯда зини аспҳо гузошта шуда буд, шинида монданд, нӯкаре ба дасти ҳар якешон яктой дуто нон дод.

Дар хаймаи калон ҳокимҳо ду ба ду нишаста сари гуфтугузоро ро бар карданд.

— Гап занед, мирохур, сабаб ҷист, ки то ба ҳол қотилони зақотчиҳо дастгир накардаед?

Остонақул дар ҳолате ки дар пешгоҳи хайма ҷорзону нишаста буд ва тасбеҳи ёкути худро мегардонд, нигоҳи ҷашмони аз ҷанги роҳ сурхшудан худро ҳамчун ду дурафши тез ба ҷашмони Мирзоакрамбой халонд. Бек сархаму фармонбардор, дар тарафи рости вай зону зада менишаст. Вай бешироб ба сухан даромада он ҷиро ки пештар дар номан ба амир ва кушбегӣ фиристодааш «арзи бандагӣ» намуда буд, тақрор кард. Яъне марде «шарир, бебок, роҳзан», Абдувосеъ ном, як даста мисли худаш дуздон ва одамқушоро ба гирдаш гун карда, кишлокҳоро тохта ғаштааст. Қулӯҳ мингбошӣ вайро дар кӯҳу дараҳо даме дар як ҷо қарор гирифтаи намонад, таъкиб менамояд. Мингбошӣ аз шарикон ва тарафдорони Восеъ аллакай бисту чанд нафарашонро дастгир кардааст, ки онҳо дар зиндони Булҷувон мебошанд. Агар фармони оӣ содир шавад ё ҷаноби кушбегӣ фармоянд, бандиҳо ба Бухоро ё ки ба Ҳисор фиристода хоҳанд шуд. Аммо ба ақдан бек, беҳтар он аст, ки барои дар худ Балҷувон онҳоро «тасаддуқи сари мубораки ҷаноби оӣ» кардан иҷозат дода шавад. «Ин гуломи ризоҷӯӣ» — Мирзоакрами мирохур камари бандагии ҷаноби оӣ ва ҷаноби кушбегиро маҳкам ба ми-

ён баста, шабу рӯз дар адон хизмат кӯшо ва соӣ* мебошад. Ба худ чаноби кушбегӣ маълум аст, ки бо вучуди фасоду фитнан Восеъ ва амсоли вай игвопешагон, ба карамии илоҳӣ ва дутфу меҳрубонии чаноби оӣ ва чаноби кушбегӣ, дар чамъоварии хирочу закот то аливакт нуксоне рӯй надидааст. Бигуздор хотири мубораки чаноби оӣ ва чаноби кушбегӣ осуда бошад: иншооллоҳ гуломашон Кулӯх мингбонӣ пагоҳ-фардо Восеъ ва ёронашро дастгир карда, ё кушта, оташи фитнаю фасодро ба кулӣ хомӯш хоҳад кард.

— Ии Восеъ худаш кист, аз кучо? — пурсид Остонакул.

— Одаи тағҷой, таксир. — Бек андак сукут карда, рӯмо-ли ба миён бастаашро кушода, араки рӯй ва гарданаашро пок кард, зеро хайма дар сояи дарахт истода бошад ҳам, ҳаво ниҳоят гарм ва дам ки буд, ҳам вай ва ҳам ҳарифаш арақ-шор гашта буданд. — Як нафар чувозкаш будааст. Аз деҳи Даран Мухтор. Бадбахтро ман мешинохтам; порсол, вақте ки ман аз Кободӣён ба Бухоро мерафтам, вай ҳам бо коре ба Шаҳрисабз сафарӣ будааст, ман вайро ба санҷи киро карда будам.

— Ба Шаҳрисабз бо чӣ коре мерафт?

— Бародараш дар он ҷо бо чӣ гуноҳе ба зиндон галтида будааст, лаънатӣ барои аз вай хабар гирифтани рафта истода будааст.

Остонакул як лаҳза аз тасбеҳгардонӣ бозистода ба пойтахт чашм дӯхт. Вай чизеро ба хотир меовард.

— Он кадом вақт буд? Баҳор буд?

— Бале, таксир, порина дар охири баҳор.

«Оё ни ҳамон кӯхистонии мӯкипӯше нест, ки дар Каршӣ бо он часорату густохӣ маро аз роҳ боздошта аз ҳабси бародараш шикоят карда буд?» — ба дил гузаронд Остонакул. Вай боз ба Мирзоакрамбонӣ рӯй овард:

— Бо шумо то кучо рафта буд?

— То Каршӣ, таксир. Дар он ҷо ман вайро чаноб додам. Дар ин вақт шумо ҳам ба хизмати чаноби оӣ аз Шаҳрисабз ба Каршӣ таширф фармуда будаед, ин Восеъ хабардор шуда, шуморо дид, аз вачҳи бародари зиндонӣаш арз кардаи буд.

Ақнуи Остонакул яқин кард, ки ин ҳамон кӯхистонист. Хира-хира афту андоми ўро ҳам ба ёд овард. Марди тануман-

* Соӣ — сазӣхуанда.

де, бокитфу бозуе, ришсиёхе, чашмкalone, баркинигохе... «Вай чӣ тавр часуруна ба миёнаи роҳ баромад, чӣ тавр ба навкарои муковимат кард, ки чанд нафари онҳо вайро боздошта натавонистанд-а! Бо ман далерона бетаъзиму тавозӯи гап зада буд... Ана акун вай пешвои шӯриш, сари саркашҳо, ёғию тоғиҳо, душмани хавфинок! Чӣ чои тааҷҷуб! Бек як дастан дуздон, котилон мегӯяд, дурӯғ мегӯяд. Ва медонад ки дурӯғ гуфтаниш ба ман маълум аст. Чосусонам ба ман: Восеъ дар саросари дараҳо чамеъи фукаро ва тамоми авомунносро ба шӯришу ӣсиён хезондааст, гуфта менависанд. Мингбошӣ бо панҷоҳ сарбози мусаллаҳ ин қадар вақт аз думболи як дастан дуздону котилон намегардад! Воқеа калонтар ва хавфиноктар аз он аст, ки бек ба қалам медиҳад». Аммо Остонақул ин андешаҳои худро ба ҳарифаш изҳор накард. Чавоби Мирзоакрамбой ба саволи баъдинаи ӯ: «Чаро ба таъкиб ва боздошти Восеъ сарбозони худат, саркардаат Давлат қаравулбегиро набаровардӣ?— чавоби бек ба ин савол фикри Остонақуло дар бораи вусъати шӯриш тасдиқ карданд:

— Қалъа ва шаҳри Балчувоиро бе сарбоз монанд, дар воқеъ, бехатар набуд, тақсир,— гуфт бек.— Гирду атроф аз мардуми балвогар, дузд, котил, роҳзан ҳолӣ нест. Андешидам, ки мабодо онҳо «хонаро хилват ёфта» ҳучум оваранд ва даст ба қатлу гораг зананд.

Пешхизматон ба хайма қабоб ва пон оварданд. Дақиқае чанд дар сари таом ба хомӯшӣ гузашт. Баъд Мирзоакрамбой риштан буридашудан суханро пайванд дода, бо лабханди тамасхуромез нақл кард, ки Восеъ аз мингбошӣ гурехта дара ба дара ва деҳа ба деҳа ғашта, ба мардум мегуфтааст, ки таёкҳои дарозу маҳкам бигиранд ва шабҳо ба кӯхи Сурсакова чашм дӯзанд: ҳар гоҳ ки дар тори он кӯх гулҳан диданд, таёкҳоро бардошта, баромада дар он ҷо ҳозир шаванд, вай онҳоро ба болон Балчувои мебарад, Балчувоиро мегирад.

— Во аҷабо! — ҳандид бек.— Дағдаған ин дузд, ин котилро бинед, ки меҳоҳад ба таёк қалъаи Балчувоиро зада гирад! Бек боз изҳори умедворӣ карда ва ба қушбегӣ боварӣ дод, ки худо хоҳад вай ба зудӣ оташи фитнаю фасодро бо дами шамшерӣ Қулӯҳ мингбошини далер фуру хоҳад нишонд...

Дар ин дам маҳрами қушбегӣ даромада сухани бекро қатъ кард:

— Аз Балчувои чонар омадааст, ба ҷаноби бек гап дорам мегӯяд.

Ба хайма як нафар дахбошии даванги шофбурути сурхчашми чанголуд дохил шуд. Вай ба Мирзоакрамбой шинос буд, як хафта пеш бек вайро бо шаш сарбоз ба мадади дастан Кулӯх мингбошӣ фиристода буд.

— Чаноби бек, мо дина шаб дар болон Чорбоғ катин Восеъ чанг хӯрдем,— дар пойгаҳ истода бо ҷуссаи қалонаш пешин рӯшноиро гирифта ба арз расонд дахбошӣ,— шӯришгарон бисёр буданд, мо кам. Мингбошӣ кушта шуданд... Маро Давлат қаравулбегӣ фиристоданд, «чаноби бекро дар Норақ мебӣ» гуфтанд.

Бек аз гӯянда чашм нақанда дасташро беҳтиёрона ба дастархон молида пок кард — хӯрок дигар аз гулӯи ӯ намегузашт. Дар ҷои нишастааш шах шуда монд.

— Восеъ чӣ, Восеъ? Вайро даст гирифтед, нест қардед ё не? — боз ба забон омада қариб фаръед кашид мирохури хоким.

— Мо... кам будем, душман бисёр... — бо забони гирифта такрор кард ҷопар. — Аз мо даҳ-поздаҳ кас маиб шуд, ё кушта шуд... Шаб торик буд.

— Ман аз ту Восеъро мепурсам, лаънатӣ, Восеъ чӣ шуд? Гурехт? Халос шуд?

— Ман... ман намедонам, чаноби бек, шаб торик буд,— ҷопар ба замини нигоҳ кард.

«Надонистан»-и вай ба бек ва қушбегӣ он чиро ки доништанишон лозим буд донанд: бешак, мингбошӣ на фақат кушта, балки дастааш ҳам торумор шудааст.

«Омад ба сарам аз он чи метарсидам» — ба дил гузаронд бек.

Қушбегӣ ба вай бо як навъ табассуми заҳрхандамонанд нигоҳ мекард. Ин нигоҳ ба бек асари теги ба гулӯ мондашударо дошт. Остонакул табассумашро ба қароҳати назар бадал карда аз қосид пурсид:

— Тарсидед? Гурехтед? Майдон ба Восеъ монд?

Дахбошӣ аз тарс ва шарм баданаш араки сард баровард, забонаш лол гашт. Хамин қадар гуфта тавонист, ки:

— Онҳо... душман... аз мо як даҳ баробар зиёд буд...

Остонакул ба вай бо тасбеҳаш ишора кард, ки: бирав! дур шав!

Дахбошӣ саросемавор таъзим карда пуштнокӣ аз хайма баромад. Дар хомӯшии, ки баъд аз баромадани вай ба миён

омад, Мирзоакрамбой худро ҳамчун маҳкуми қатл ҳис мекард. Чикчики мӯҳраҳои тасбеҳи Остонакул ба гӯшаш ҳамчун кордайкароққунии ҷаллод мерасид.

— Тақсир, ман ин пешомади шумро ҳаргиз чашм надоштам, — ниҳоят боз ба забон омада, бо овози шафқатталабона гуфт вай. — Дар назди ҷаноби олай ва шумо рӯсиҳ шудам. Муқассирам, мустаҳиқи итобам. Ҳар укубате, ки дар ҳаққи ин ғуломи бахтбаргашта раво бинанд, мепазираам. Аммо агар ба карами банданавозӣ ин дафъа ҳам аз гуноҳам гузаранд, — «сари дастархонатон нишастам, ба ҳамин пону намакатон касам, аз ин ҷо ки баргаштам, ҳудам биззот ба болон он маълунҳо баромада, то ҳамаашонро аз дами тег нагузаронам, сардорҳои онро даст баста ба даргоҳи шумо нафиристонам, ба қалъа барнамегардам.

Остонакул ба сукути дуру дарозе рафт. Аз ҳодисаи рӯйдода кудурате ба дилаш ворид шуда бошад ҳам, вай ба ин воқеа бекро ҷандон гунаҳгор намедонист. Фақат ҳамин қадар дорад, ки бек ҷи андоза саркаш, ғайр ва ғустох будани кӯҳистониҳоро ханӯз ба таври бояду шояд нафаҳмидааст. Шояд акиун чашмаш кушода шуда бошад ва аз ин баъд тадбирҳои пухтаву оқилона андешад.

Мирохур мунтазир буд, ки кушбегӣ ҷӣ меғӯяд, ҷӣ ҳукме мекунад.

— Маълум мешавад, ки дар маъракаи мингбошии шумо Восеъ зафар ёфт? — пурсид Остонакул.

— Зафар? Гумон намекунам, тақсир. Восеъ ин дафъа ҳам ҷангу гурез карда, ҷон ба саломат бурдааст, вассалом.

— Не, мирохур, шаҳид шудани мингбошӣ алҳақ зафари шӯришгарон аст. Акиун онҳо далертар шуданд. Ба Восеъ боз балвогарони бисёре мепаиванданд. Дар ҷанг ҳар як ғалабаи хурд ҳам гурур ва дағдағи ғолибро зиёд мекунад, вайро ба васваса меандозад. Акиун Восеъ ба ин зудӣ дар Сурсақова гулхани ваъдагиашро даргиронда, қасди ҳучум ба Балҷувон кунад ҳам аҷаб не. Аммо... майлаш, монед ҳучум кунад.

— Ҳучум кунад? — гашта пурсид бек. — Ин яъне ҷӣ, тақсир?

Остонакул аз афти кор ба худ қарор дод, ки муддаояшро бо мисол нағзтар фаҳмонда метавонад. Вай ҷунии накле саркард.

— Амири мархум дар санаи ҳазору дусаду ҳаштоду ҳафт*, баъд аз фатҳи Шахрисабз ва Китоби Афросиёб, ба тарафи Шеробод ва Хисори Шодмон лашкар кашиданд. Факир ҳам дар рикоби олий будам. Хисор ба тасарруф даромада буд, аммо дар ақиб — дар атрофи Бойсун ва Деҳи Нав фуқароҳо шӯрида, аз сарбозони шикастхӯрдаи шерободӣ ва хисорӣ чамъе ба шӯришгарон пайваста, бо нияти қатлу ғорат якзайл ба Бойсун ҳучум мекарданд. Чаноби олий ба факир амр карданд ки: бирав, шӯришгаронро ба сазову ясо бирасон. Факир бо ҳазор нафар сарбоз ба он ҷониб юруш карда, дар қалъаи Бойсун ўрду зада, дар садади дастгир ва парешон кардани шӯришгарон шудам. Чандин бор ба атрофу акноф баромада, аҳолии қишлоқҳои шӯридаро қатли ом ва тороҷ кардем, лекин шӯриш паст нашуд, шӯришгарон даста-даста дар камари кӯҳу дараҳо тақопӯ карда, ҳеҷ дум ба даст намедоданд. Факир дидам, ки аз таъкибу думболагирини онҳо суде нест, зеро он ҷоҳо барои шӯришгарон ҳукми хонаи худиро дорад, онҳо ба завоёву ҳабоён* хонашон баладанд ва мо нобалад, бинобар ин ба Бойсун баргашта таваққуф кардам ва як пагоҳ лашкарро аз қалъа бароварда ба тарафи Хисор равон шудам, барои муҳофизати шаҳр фақат сӣ нафар сарбоз гузоштам. Медонистам, ки шӯришгаронро ҷосусҳои хонаи дарҳол аз казия огоҳ ҳоҳанд кард. Факир аз шаҳр ду фарсах ба роҳи Хисор рафта, дар кӯхсор бознистадам. Дар Бойсун ва деҳоти атрофи он ҷосусҳо монда будам, онҳо шаб ба факир хабар оварданд, ки шӯришгарон дар бомдод шаҳрро паҳш карданиданд. Филфавр лашкарро ба се даста тақсим карда, шабона сиррӣ ақиб гашта дар нимфарсаҳини шаҳр дар боғот ва сойҳо ба камин нишастам. Дар бомдод издиҳоми шӯришгарон пайдо шуда, дар ҳақиқат шаҳрро ба муҳосира андохтанд ва дар ду-се ҷой раҳна карда ба он даромаданд. Он ғоҳ ба дастаҳо фармон дода шуд — аз се тараф ба шаҳр ҳамла оварданд. Роҳҳои гурези шӯришгарон баста шуда буд ва агар гурезанд ҳам, дур гурехта наметавонистанд. Дар як-ду соат ҷорсад-панҷсад нафари онҳо дар кӯҳу кӯчаҳои шаҳр кушта ё маҷрӯҳ шуданд, боқимондаҳои онҳо амон хоستانд. Бо ҳамин, шӯришу балво ба як бор хотима ёфт... — Остонакул ҳикоятнашро қатъ карда ба ҳарифи андак ғурбат дод, ки ин ҳикоятро «ҳазм» намояд, баъд аз он гуфт: —

* Соли 1870 миқдод.

* Қуҷчақҳо ва дигар ҷоҳои ғайриқонунӣ.

Чое ки кори душман ба таъқибу задухӯрдҳои рӯёри саранҷом намеёбад, бояд ҳилаву тадбирро ба қор бурд... Гап ҳамин, мирохур. Омин оллоҳу акбар. — Қушбегӣ ба аломати тимои шудани машварат даст ба рӯи кашид. — Аз рафти қор фақирро хабардор карда истед. Агар лозим шавад, фақир ягон саркардари бо як даста сарбоз ба мадди шумо мефиристонем.

Бек баромада бо шитоҷ ба тарафи Балҷувон саворӣ намуд. Аз паси вай ҳамроҳонаш ба роҳ афтоданд. Духтару писари «савғотӣ» ва аспи сиёҳтӯрӯк монданд.

Маҳрамошони ришқалон ба хайма даромада аз Остонакул пурсид:

— Дар вачҳи тортуқи* бек чӣ мефармуда бошанд..?

— Худат медонӣ — ҷавоб дод Ҳоким.

Маъини «худат медонӣ» ин буд ки: «тортукҳоро» эҳтиёт карда ба қароргоҳи ҳоким бирасон. Қароргоҳи тобиستони худро вай дар Қаротогӣ шодоби хушҳаво сохта буд...

БОБИ БИСТУ ПАНҶУМ

Он рӯзро ҳалқи кӯхистони Балҷувон рӯзи ғазот номид. Баъдҳо мардум сољёни дароз вақтро аз ҳамон рӯз шумор гирифта, санан воқеаҳои ҳаёташонро муайян хоҳанд кард...

Субҳи содиқ дамида буд. Дар дуродур кӯхи Чилдухтарон — кӯхи қалъамонанди қасрнамо, кунгурадор, бурҷу борадор, ҳамчун тавораи баланду сиёҳе як порои қалони уфукро панаҳ мекунад. Оғтоб ханӯз аз пушти он тавораи табиӣ рӯхи сӯзони худро нанаида, фақат домани ховарини фалакро андаке рангин кардааст. Чехраи осмон хира, қаҳролуд. Кӯхҳои дурӣ атроф ба назар мисли сояҳои ким-қадом ҳайвонҳои бузургпайкаре менамоянд, сояҳои, ки бар рӯи қулзуми рахшони уфқ ағтода бошанд. Қабат-қабат талҳои ба ҳам часпида галаи зичи филон, уштурон, говони хобидари менамоянд, ки инак ҳамин замон бо тулӯи оғтоб ба по хеста, ҳамаро пахшу помол карда ба сӯи обхӯраву чарогоҳҳои худ ҳаракат менамоянд. Сукути саҳаргоҳӣ гӯё омехтаи ким-чӣ гуна қаҳру ситезест ва дар ин сукут ғавғои як навохти наҳру шаршараҳои кӯхистон ҳамчун садои шӯру ғазаб ба гӯш мерасад. Ин пагоҳ дар ҳавои тирагун парастуҳо, гунҷишкҳои саҳархез ҳам гӯё бо шитоҷи чада-

* Пешкаш.

ли бештаре парафшонӣ мекунад ва чаҳчаҳи онҳо як навъ хатаромез ба ғӯш мерасад.

Дар тори Сурсақова тарошаҳои гулхани шабона ҳанӯз ме-сӯзанд. Дигар гулханҳои хурд-хӯде, ки тамоми шаб фурузон буданд, низ дар бару домани кӯҳ, гирду пеши деҳа ва дар бағали дараи зерӣ деҳа ҳанӯз дуд мекунанд...

Тӯдаҳои шӯришгарон аз фарозу нишеб ба дара сарозер мешаванд. Онҳо аз қафои саркардаи савори худ бо шитобу чадал мераванд. Саркарда саллаи сурх бар сар, чакмани сафед дар тан, шамшер дар миён, пешопеши дастан саворон асп меронад.

Аз саворон ақибтар — як дастан хурди пиёдаҳои бо туфангҳои пилтагӣ мусаллаҳшуда ва аз паси онҳо пиёдаҳои дигар — беш аз ҳазор нафар дехкону ҷӯпонҳо, таёку шохихо ва сиёҳкамонҳои бобой дар даст, роҳ мепаймоянд. Пайраҳа ва обраҳаҳо, санғобҳо, кӯталҳо пури одам. Дар санғлоҳҳо такар-такари суми аспон ба ҳаво мепечад. Балҷувон дур аст, аммо ин мардумон, ин лашкари ғазабҷӯши сафнаёраста ва бе либосу нишонҳои низомӣ масофа намешуморад, вай тайёр аст аз паси саркардаи худ то «Кӯхи Қоф» равад.

Восеъ ба роҳи нимдавраи Ҳам — Устосафарӣ — Дашти Евон — Чорбоғ равон шуд. Дар ин тараф деҳу дехкадаҳои бисёре ҳастанд, халки онҳоро ба шӯриш хезондан лозим. Воқияи Ҳам дар саросари роҳ ба Восеъ шӯришгарони нав ба нав ҳамроҳ мешуданд. Дар кишлоке агар якто-нимто мардонии солим набароянду аз шӯриш канораҷӯӣ кунанд, дигар ҳамкишлоқиҳои онҳоро бо зӯрӣ бароварда пешандоз карда мебарданд. Овози суруди шӯришгарон аз кӯҳу кӯтал акси садо ёфта ба дараҳо гулгула меандохт:

Восеъ ғазост имрӯз!
Ҷон мубталост имрӯз!
Ғавғои рӯзи махшар,
Бар фуқарост имрӯз!

Онҳо дар деҳи Устосафарӣ, ки дар баландии бархавое воқеъ шуда, боғу мевазор ва тоқзорҳои хушсабар дошт, истода як ду соат дам гирифтанд. Восеъ бо Саидали ва Нозим дар сояи тути қалони сари чашма нишаста буданд, банигоҳ чор деҳотӣ як марди побараҳнаро пешандоз карда ба назди вай оварданд.

— Восеъ, ина Санғалира овардем. Дар камари кӯҳ ёфта қапидемаш.

Мардак ҳақиқатан язнаи Восеъ — Сангалӣ буд. Дирӯз бе-
гоҳӣ аз деҳи Қамолӣ ба Сурсакова ба назди Восеъ хоҳараш
Ҷотима омада шикоят карда буд, ки шавҳараш аз хона ғоиб
шуд: «Язнаат метарсид, ки одамони ту ўро бо зўрӣ ба ғазо ме-
баранд, номард гурехт, пинҳон шуд. Маро дар пешни мардум
шарманда кард. Занон: шўҳои мо ба ғазо мераванд, шўи ту
кучост? Эҳтимол, худӣ ту ўро пинҳон карда бошӣ! — гуфта ба
ман таъна зада истодаанд. Ту фармой, ўро кофта ёбанд». Во-
сеъ ба деҳқонон фармуда буд, ки Сангалӣро, агар дар ягон ҷо
дида монанд, ба наздаш биёранд.

Ҳозир шўришгарон ба Восеъ ва Сангалӣ назари кунҷковӣ
дўхта буданд — меҳостанд бубинанд, ки саркардашон, ми-
рашон бо язнаи худ чӣ муомилае мекарда бошад.

Восеъ ба вай нафратомез нигоҳ карда пурсид:

— Тарсидӣ?

— Ҳо, тарсидам, — бо рўйнатанин ситезаомез гуфт Санга-
лӣ. — Чаро натарсам, ки сари ту ҳавон мири гирифтааст, ҳу-
ни факирон ба ту арзон шудааст. Охир, ту ғазо гуфта, хал-
қонро ба мурдан бурда истодай! Ҳокиму амир лашкар доранд,
тўпу туфанг доранд, ту чӣ дорӣ? Таёқ! Лашкарат ку? Лашка-
рат ҳамин бечораҳои сарлучу пайлучанд? Аз дастӣ ниҳо чӣ
меояд? Ба худо, ки ту сари инҳоро ҳам, сари худатро ҳам барбод
медихӣ!...

Восеъ офтобӣ сафолиро, ки дар он Ризо барояш оби чаш-
ма оварда буд, дар дасташ нигоҳ медошт, ки об нўшад, баъди
шунидани суханони фитнаангези язнааш офтобаро ба замин
гузошт. Дар пешонааш ду чини ғафс ҷаста баромад.

— Ман ба ту ҷавоб меғўям, шунав! — гуфт ў бо овози ба-
ландтар, то ки дигарон ҳам шунаванд. — Гапҳои хом задӣ,
Сангалӣ, бефаҳмита нишон додӣ! Ман меғўям, аввал ин ки
мақсади ман мир шудан нест. Факирон маро мири ғазот, ми-
ри ҷанг хостанд. Агар худо хоҳад мо Балҷувонро бигирем,
Мири Зардро аз Афғонистон фарёд мекунем, ки биёяд, дар
қалъаи ҳудааш шинад, халқонро сардорӣ карда мангитро аз ин
диёр биронад. Ў аз халқи ҳудамон буд, мири одил, худатарс
буд. Аммо агар халқон мири зардро нахоҳанд, каси ҳудашон
хостагиро мир мекунад. Дигар ин ки: Сангалӣ, ту гуфтӣ —
аз дастӣ ин фаркирони таёқ ба даст чӣ меояд? Ман меғўям,
агар халқи таёқдор дар ғазо нотарс бошанд, пурдил бошанд,
таёқ ҳам кори тўпу туфангро мекунад! Ҷанги Мазори Дода-
ракро нашонидӣ? Мингбоширо кӣ зад? Сарбозони туфангдор,

шофу шамшердорро кӣ лагад кард, кушт, гурезонд? Хамин та-
ёқдорон, хамин фақирони сарлучу пойлуч лагад карданд, куш-
танд, гурезонданд, аслиҳа ва аспҳои ононро ғанимат гирифт-
танд! Иншооллоҳ, мангит шикаст меҳӯрад. Аз ӯ як худи мо то-
ҷикон безор не, фақирони лақай, марқа, кунгурот ҳам безо-
ранд. Бе гап не, ки Туған кӯлобӣ ба пеши мо омад, ваъда дод,
ки «қатни шумо ман ҳам Булчувиноро лагад мекунам, ба шумо
ёри медиҳам». Ман меғӯям, мангит ба мисоли дузд аст, дузд
аслаш тарсу мешавад; ӯ то вақте шердил аст, ки соҳиби хона
беҳабар бошад; соҳиби хона хабардор ки шуд, таёкро бардош-
та баромада нотарсона ба сари дузд ки тохт, фаръед зада ҳам-
сояхоро бедор ки кард, дузд тоб намеоварад, мегурезад, ё даст-
гир мешавад. Хамин тавр не? — гуфта Восеъ ба хама муроҷи-
ат кард.

Овозҳо баланд шуданд;

— Хамин тавр!.. Рост меғӯй, Восеъ!..

— Ман меғӯям, бародарон, — бо ҳамон овози баланд хито-
баташро давом дод Восеъ, — мангит дузди муттаҳами ғоратга-
ри хунхор ки ҳаст, номард аст, беиномус аст! Бо мардони бано-
мус рӯбарӯ ки шуд, тоб намеоварад, расво мешавад, шикаст
меҳӯрад!

Шӯришгарон бо ғалогулаи ҳаяҷономез ва хитобу нидоҳои
пурғавво сухани саркардаашонро қувват доданд:

— Шикаст меҳӯрад!..

— Ҳақ гуфти!..

— Дар забонат садқа!..

— Аз дили мо гап задӣ, Восеъ!..

— Хар чӣ гуфти, аз забони мо гуфти!..

— Ба Восеъ Хизр назар кардагӣ!..

— Миёнашро Ҳазрати Султон бастагӣ!..

— Қатни Ҳоча Айюби Ансор, Сайид Амири Афғонӣ, ҳазра-
ти Ҳоча Балчувино вай бастагӣ!..

Восеъ ба дилаш хандид: вай ба ёд надошт, ки боре мазор-
ҳои ин «вали»-ҳоро зиёрат карда ё назру ниёзе бурда бошад
(мазориҳои се «вали»-и аввали дар наздикии Ховалинг мебо-
шанд. Ба ростӣ арвоҳи ин «авлиҳо» агар аз Восеъ қаҳрӣ
набошанд, ба бастани миёни вай ҳам ҳеҷ вачҳеву асосе на-
доштанд).

Вай обдастаро бардошта қариб ҳаман оби онро нӯшид ва
бо фаши дарози саллааш ришу бурути худро пок карда, бо
ба изнан дармондаи мулзамаш рӯй овард:

— Ту, Сангалӣ, ба болон ана ин харсанг баро! — ногаҳон амр кард вай.— Барову бо овози баланд ба ин халқ бигӯ: «Ман номардам, беномусам! Шумо ба ҷанги золимон биравед, ман намеравам. Мангит ҳаман буду нобудамро ба хирочу закоти харомаш бубарад, худамро гулом, зану духтаронамро каниз кунад, ё ки ҳамаашонро аз гушнагӣ бикӯшад — майлаш, ман дам намезанам, чунки ору номус надорам, ору номусам, ҳаминиямро, ки аз падару бобоҳоям ба мерос гирифта будам, ба мангит арзон фурӯхтам!» Ана ҳаминро ту ҳозир ба ин фақирон мегӯӣ, баъд ман туро рухсат медиҳам, меравӣ пай зиндагии сағонаи худат!

Аз издиҳомӣ ба завқ омада хандаҳои қоҳ-қоҳ ва овозҳои баланд шуданд, ки хитобан ба Сангалӣ мегуфтанд:

- Бихез, бигӯ!
- Баро ба болон харсанг!..
- Рӯт сиёҳ!..
- Яктаҳатро бикаш, куртан занона бипӯш!..
- Садқан он тоқию салла шавӣ! Ба сарат рӯмол бибанд, лаънатӣ!..

Шасти Сангалӣ шикаста буд, вай дар як ҳолати тараҳхумангез — бо сари ҳам истода аз замин ҷашм намеканд; аз рӯю гардани мисли ҷарми кӯҳна фарсудаву пурчинаш арақ мешорид.

Дар ҳамин вақт аз ҷониби Дашти Ёвон саворе намоён шуд, ки асп давонда меомад. Ин Қосим буд, аз дасти Одина ном саркардан шӯришгарони деҳи Бачакакон, ки он дастаро Восеъ барои дидбонии роҳҳо пештар фиристода буд. Вай хабар овард, ки роҳ бехатар аст, дидбонҳо то Оби Тира ва деҳи Хосамоҳӣ рафта дар ҳеҷ ҷо аз сарбозон нишоне надидаанд. Одина ўро бо ин хабар ба назди Восеъ фиристода, ҳудаш бо дасташ дар болон деҳи Чорбоғ роҳҳоро дидбонӣ карда истодааст,— гуфт Қосим.

Восеъ додарашро боз ба назди Одина равона кард, вай аспи мондашудаашро иваз карда боз бо тохти чорнаъл равон шуд.

Баъд Восеъ ҳам савор шуд, шӯришгарон боз ба роҳ афтоданд.

Сангалиро диданд, ки таёкери ёфта ба пушт карда, аз ақибтари пиёдаҳо, ҳамчун сағи ҷӯпон аз пушти рама, бо сари ҳам оҳиста-оҳиста омада истодааст... Оғтоб ба қиём омада, ҳаво

гарм, хоку реги роҳ ва сангҳо тафсон. Пайраҳаҳои борик одами зиёдро намеғунҷонанд — силсилаи мутаҳаррики мардум то ба ду чакрим кашол шудааст. Тӯда-тӯда пнедаву савора дар бағали дара, дар тағи шахҳо, дар баландию пастихо равонаид, кӯфти роҳ таъсир мекунад — суръати ҳаракат торафт сусттар мешавад. Тӯдаҳои мардумро агар аз каноре нигаред, ҳалқаҳои зилцири канда-кандаеро ба хотир меоранд, ки ҳар «ҳалқа» дар ҷое афтадааст. Боло меҳазанд, поин меҳаманд, качу рост мераванд.

Шӯришгарон боз дар ду манзил истода дам гирифтанд. Ниҳоят саворон ва як қисми пнедаҳои бақувваттар вақти хуфтаи ба Чорбоғ расида қарор гирифтанд. Ақибмондагон дертар мерасиданд, то сахар аз роҳи одам канда намешуд. Як қисми одамон умуман расида наоманд, дар роҳ монданд. Дар Чорбоғ Восеъро Одина пошвоз гирифт, вай ғайр аз дидбонии роҳи Балҷувон — Ховалинг боз бо ихтиёри худ вазифаи озуктағундориро ҳам ба ӯҳда гирифта, барои шӯришгарон аз аҳолии Чорбоғ ва қишлоқҳои наздики он, асосан ба ҳисоби давлатмандон ва амалдорони фирорӣ як миқдор озук ва ему хошк низ ҷамъ карда монда буд.

Шӯришгарони мондашуда боғу роғ ва кӯю кӯчаҳои ин деҳаи калонро пур карда хоб рафтанд. Истироҳати онҳоро дидбону посбонҳои дар ҷандин ҷой гузошташуда бонӣ мекарданд.

Дар бомӯд Восеъ ба тарафи Балҷувон наҳаида, балки лашкарашро ба роҳи Саталмуш — Ҷайрақутал — Тутӣ Қозӣ гардонд. Меҳост дар Тутӣ Қозӣ ӯрду занад. Вай бо ҷандин мулоҳиза ба ҳамин қарор омад. Аввалан, лашкари парешоншударо ҷамъ карда андаке ҳам бошад ба инҳом даровардан лозим буд. Сонин, ба Назир фурсат додан лозим буд, ки наздиктар биёяд: бо фармони Восеъ, паҳлавон бояд шӯришгарони сарихосорӣ, тавилдарағӣ, ёхсувиҳо бо роҳи Шахидон — Зувайр — Даран Борик ба болон Балҷувон оварда дар Буни Хайдар ба Восеъ пайвандад. Роҳи ӯ дур аст, мабодо ки вай дар ҷамъ пайвастанӣ қувваҳо — дар даромадгоҳи Балҷувон Восеъро дер интизор карда монад. Саввум, агар мабодо сарбозон пайдо шуда монанд, Чорбоғ ва даран тағи оби Тира барои ҷангидан ҷои нобоб буд.

Тутӣ Қозӣ — банди (кӯхи пастӣ) ҳамвор, болояш заминҳои ғаллакорӣ — таҳминан дар миёнаи роҳи Балҷувону Ховалинг афтадааст, ки лашкари дар он истода роҳҳо, пайраҳаҳо дараҳои атрофро таҳти назорати худ нигоҳ медорад. Бек агар

ногаҳои ба ҷанг ояд, дар ин ҷо бо шӯришгарон коре карданаши мушкил ва шикаст хӯрдани ҳудаш мумкин мебошад.

Дар ҷоштгоҳ банд ишғол карда шуд. Дар атроф дидбонҳо гузоштанд. Аспхоро дар хилвати поёни банд ҷо карда, якчанд нафарро ба обу алафи онҳо мутасаддӣ намуданд. Восеъ дастаи тирандозонро, ки ҳамагӣ бист нафар беш набуданд, дар баландии қадӣ роҳ шинак дод. Дигарон гурӯҳ-гурӯҳ шуда, ба-рои дамгирӣ ба сояи дарахтони чормағз, тут, садаву дӯлонаҳо ҳазиданд. Дар як дам, чун манзили лӯлиён, гулханҳо фурузон, дуд ҳезон, кумғонҳо ҷӯшон гардиданд. Ҷавонон шохҳои калони дарахтеро бурида, дар ҷои баландтаре ба замин ҷор сутун зада, ҷӯб баста, ба болоиш намадери партофтанд: «хайма», дурусташ козаи Восеъ тайёр шуд. Восеъ дар он ба ҳамроҳии Саидалӣ ва Нозим ба истироҳат нишаст. Вай аз хӯрокворӣ чизе надошт, аммо шариконаш як миқдор гандумбирӣён, талқон, чормағзу писта, баъзеҳо гӯшти яхӣ доштанд, ки бо мири худ ба ҳам диданд.

Баъд аз пешин Восеъ Нозимро бо бист нафар савор ва сӣ нафар пиёдаи таёқдор ба Ховалинг роҳӣ кард.

— Амлокдорхонаро лағад кун! — фармон дод ба вай. — Агар ғалла, пул, газвор ба даст даровардӣ, ҳамаро бор карда биёр. Ҳаракат кун, ки амлокдорро зинда бигирӣ!

Ин аввалин вазифаи ҷангии мустақилонае буд, ки Восеъ ба Нозим супурд. Ховалинг акнун дар ақибгоҳи шӯришгарон мондааст, қалъачаи амлокдори он ҷо посбонони казой надорад. Нозим метавонад онҳоро ба осонӣ шикаст диҳад, — фикр мекард Восеъ.

Шаби ситоратоб даромад. Дар қароргоҳ ғалоғулаи гуфту-гӯ, ҷақ-ҷақ баланд буд. Мардум аз вазъияти пурҳавфу хатари худ сарфи назар намуда ҳазлу шӯҳиҳо мекарданд, аския ме-гуфтанд.

Саркарда дар «хайма»-и худ аз ҳар ҷо-ҳар ҷо хандаҳои қоҳ-қоҳ мешунид. Вай дар болои ҷакманаши дароз кашида ва бедор буд, шарикаш Саидалӣ масти хоб. Як вақт дар беруи аз байни гурӯҳе дринг-дринги думбра баланд гардид. Гулқурбон ном ҳофизи ҳамӣ дар давраи калони сари гулхан нишаста думбраашро соз мекард. Баъд овози ҳалқумии соф ва баланде, мақоми синахароше оғоз ёфт. Ҳофиз таронаи навро, ки аз афти қор ҳудаш баста буд, меҳонд:

Ай ҷавру зулми мирон
 Гардида мулк байрон,
 Ҷазир гаштанд, фақирон,
 Чи шӯрай ни дар майдон?
 Ай кир шидан* фақирон,
 Дайро ҷӯшида чун тӯфон.

Гулқурбон баъди ҳар банд нақароти суруди шӯришгарон-
 ро ҳар бор каме дигаргун карда месуруд, чунончи ин тавр:

Рӯзи ғазост имрӯз,
 Чонҳо фидост имрӯз,
 Ғафгон рӯзи махшар,
 Бар фуқарост имрӯз.

Халки ба ҳофиз гирд омада сурудашро дар ғояти хомӯшӣ
 гӯш мекарданд. Восеъ хеста, чакманро ба китфаш партофта
 ба давраи сари гулхан рафт. Зуд аз паҳлуи ҳофиз ҷой ҳолӣ
 карда ўро нишонданд. Ҳофиз торафт табъаш монанди чаш-
 маҳои диёраш саршор шуда, бо як хурӯшу туғиёни дил на-
 ма мекард. Чехраҳои сомонӣ ҷиддӣ, чашмҳо ба дур ё ба
 оташи гулхан дӯхтагӣ,— мисли ин буд, ки ҳама якбора гар-
 ки фикру ҳаёле гардиданд. Гӯё ки акнун якбора ба фаҳми
 ҷиддиёт ва бузургии қори пешгирфтаашон расида, дар ҳай-
 рату андеша мондаанд. Дар поёни суруд Восеи мутаассир
 шуда ба ҳофиз миннатдорӣ баён кард:

— Шод бошӣ, доллар, асло кам нашавӣ. Бо таронаат ба
 дилҳои мо қувват додӣ.

Шаб ором. Дар осмони бекарона ситораҳои бешумор мелу-
 рахшиданд. Ҷо-ҷо дар байни сабзазорӣ сиёҳтоби домани тал-
 хо чароғаки қирми шабтоб чашмак мезанад. Чирроси ҳашароти
 орамида ва гоҳ-гоҳ гуфтугӯи паст-пастӣ қаровулон ва яқто-ним-
 то одамони шабзидадор, шикан аспон ба гӯш мерасад. Завра-
 ки рахшони моҳ дар баҳри аҳзари фалак шино мекунад. Восеъ
 аз хурроки Сандали дилғир шуда, «рахт»-и хобаширо аз коза
 беруи қашидааст. Хоби ноороме, ки соате чашмонашро пӯшон-
 да буд,* акнун аз вай гурехта ҷояшро барои ҳаёлу андешаҳои
 парешон ҳолӣ кардааст. Бар рӯи сабзаи тар пуштиноқӣ дароз
 қашида, Восеъ воқеаҳои се рӯзи охир — се рӯзи пас аз ҷанги Ма-
 зори Додаракро аз назари ҳаёл мегузаронад, таҳлил мекунад,
 ба маъраи муҳокима мекашад...

* Шуданд (ба маънои фурукаданд).

Хаёлан гулхани азими болон Сурсақоваро ба пеши назар меовард. Шаби дуввуми галабаи Мазори Додарак вай бо ёронаш ба Сурсақова баромада, кунҷолаву хезуми фаровониро ба он ҷо кашонда, тал зада* алов сар дод. Ин гулхан ҳамон «аломате» буд, ки вай пайдо шудани онро ба фақирон назда карда буд. Шӯълаи гулхан аз Булчувон гирифта то Сарихосору Тавилдара ба ҳаман қишлоқҳо намудор аст. Ҷое ки он намудор нест, бо фармониш вай аҳоли дар баландиҳо дидбонҳои махсус гузошта буданд, то ки аз «аломат» беҳабар намонанд. Гулхани болон кӯҳ байраки шӯълавари Восеъ буд, хитобӣ тобиноке буд, бонги оташине буд, ки ситамкашонро, хору забуншудагонро, асирони истибдодро индон қиём ва исьён меод. Ба газо даъват мекард. Аз худ ҳамон шаб сар карда, аз қишлоқҳои дуру наздик даста-даста шӯришгарон ба Сурсақова омада ҳам шудан гирифтанд...

Чӣ шодӣ ва дилгармие ба худ хис кард Восеъ, вақте ки рӯзи дигар бародархондан пахлавонаш Назир бо як даста саворонаш ҳозир шуд! Вай душмани шахси худ — амлоқдори Сарихосорро асир гирифта, ба худ санс карда оварда буд. Амалдори собиқи мутакаббир ба ҳар фармони Назир мутеона «хӯш!» гуфта, аспи вайро обу ҷав меод, кашав мекард, лавандона эни мезад, ки Восеъ ҳозир иро ба ёд оварда хандаш гирифт. Аз маслиҳатҳои оқилонаи бародархондаш вай бори дигар ба доноӣ ва дурандешии Назир таъ дод. Маслиҳати аввалини Назир ин буд, ки ҳарчи зудтар ба Туған кӯлобӣ одам фиристода, барои ӯро ба тарафи худ кашидан ҳаракат бояд кард. Туғай дуздан роҳзан бошад ҳам, чӣ бок? Вай аз вачҳи се ҳазор сар ғусфанди лақайҳо, ки мири Балчувон ба ғорат бурда буд, аз мир аламзада аст, душмани мир аст, бинобар ин барои аз душманаш қасос гирифтани Восеъ мадад расонад ҳам аҷаб нест.

Воқеан ҳам, Назир рост мегуфт, хуб фикр карда буд, ин чиз ба хотири Восеъ нарасида буд. Восеъ фавран аз чумлан ёрони содиқи худ Одинаи бачкаконино ба Кӯлоб ба назди Туғай роҳӣ кард. Одина пагоҳии дигар худ Туғайро бо дувоздак нафар одамаш ба пеши Восеъ гирифта овард. Саркардан бебоки аспдуздон барои ӯ худ Восеъ шахсан гуфтугӯ кардан ва нақшаи ӯро доништан омада будааст. Дар натиҷаи музокира Туғай розӣ шуд рӯзи ҳучум ба Балчувон бо дусад се-

* Тал задам — болон ҳам чидан.

сад нафар ҳамқабилаҳои худ ба мадади Восеъ биёяд, аммо ба шарте, ки Восеъ ҳар ғанимате ки аз ғалла, пул, чорпо дар Балҷувон ба даст оварад, нисфашро ба Туғай бидиҳад. Восеъ дар андеша монд, аммо Назир ба ваъи маслиҳат дод, ки қабул кунад. «Мо бисъёрем, лақайҳои Туғай кам: худо хоҳад, мо Балҷувонро ки гирифтем, чилави ўро мекашем, роҳи ғоратгарнашро мебандем!». Восеъ қабул кард. Туғай гашта рафт.

Баъд Назир боз коре кард, ки ҳаргиз дар ғўшаи ҳаёли Восеъ набуд ва дигарон ҳам шояд ниро фикр накарда буданд. Дар болои Сурсакова халқро ба гирди гулҳан ҷамъ карда, Назир аз линга чакмани сафеди нав, фўта ва шамшереро бароварда ба болои харсанги калон баромад ва ба шўришгарон хитоб кард:

«Мусулмонон! Факирон! Мо шўриш ки карда бошем, ба мо мири сарлашқари ғозӣ лозим! Сарлашқари факирон, шўришгарон — Восеъ аст! Мо Восеъро мир хостем! Шумо ба ин чӣ мегўед?» Мардум якбора ҳаёхў, шўру ғавғо андохта, таёқхоро ба болои сарашон бардошта, гапи Назирро қувват доданд, тасдиқ карданд. «Омин олооҳу акбар!» — даст ба рўй кашид, Назир. Ҳама ба ў пайравӣ карданд. — Мир Мирзоакрами мирохур бекор! Аз ҳамин рўз эътиборан мири мо Восеъ аст!» — Инро гуфта, Назир чакманро ба Восеъ пўшонд, фўтаро ба миёнаш баст, шамшерро ба фўта ҷамонд кард. «Мир? — ба дилаш хандида мегуфт Восеъ. — Худоё тавба! Мири чувозкаш, хоркашу хокпош!.. Аҷаб коре кард ин Назир!..»

Агар ин кори бародархондааш Восеъро ба таъҷҷуб оварда бошад, рафтори баъдинааш ўро хушҳол ва миннатдор кард, меҳри бародархондаро дар дилаш афзун кард. Дар меҳмонхонаи яке аз бошандагонии деҳаи Сурсакова дуяшон нишаста ҷақ-ҷақ карданд.

«Аёлат, бачаҳот ҳоло ҳам дар Карамушаканд? Ахволашон чӣ тавр?».

«Хабар надорам, фурсати хабар гирифтаи набуд».

«Пазмон нашудӣ?»

«Чӣ илоҷ, бародар».

«Аноргул зани хуб аст. Окила, боҳаё, меҳрубон. Шукр кун, ки толеат аз зан баланд будааст, додар. Қош ки ман зане мебоштам, ки лоақал андак ба Аноргул монанд мебуд. Ед дорӣ, созе ки дунтон аз Дарвоз ғуреа шуда будед, дар Шаҳидон вай чӣ хел туро аз банд ҳалос карда-а!»

«Агар ту мадад намерасондӣ, дар пешӣ амлоқдору қозӣ да-
ҳолат намекардӣ, ҳоли мо мушқил буд».

«Ту аз Аноргул миннатдор бош. Вай аз падараш ҳам, аз
амалдорон, сарбозон ҳам натарсида ба домани ту часпид,
фаръёд зад, туро ҳалос кард».

«Маро дучгон ҳалос кардед».

«Баъд ҳам зани нағз баромад. Ман дар ҳамон вақт аз гап
заданаш, хулку одобаш, рафтораш доништа будам, ки зани хуб
мешавад. Зан не, тилло! Қурбони ин хел зан шавӣ меарзад...
Ба ман нигар, Восеъ,— ба ногоҳ дар поёни таърифу тавсифи
Аноргул гуфт Назир,— мебинам, ки ту аёлу фарзандонатро
пазмон шудай. Бихез, савор шав, ба Қарамушак бираву онҳо-
ро дида баргард. Дар ин ҷо ман ба ҷон ту мемонам.

Дили пазмоншудаи Восеъ тапид, ба ҳаяҷон омад.

«Вактро нагузарон, бихез!» — исрор карда ӯро ба шитоб
андоخت Назир.

Аммо ҳолати исрор кардан набуд — як ишора бас буд, ки
Восеъ болу пар бароварда ба Қарамушак парад. Вай додараи
Қосим, Ризо ва боғ ҷаҳор нафар «ҷилавмерган»-ҳои худро
ҳамроҳ гирифта, шитобон ба роҳ афтод.

Қариб якуним фарсанг роҳи пасту баланд, то Қарамушаки
дар пои кӯҳи Баландсар воқеъшуда камобеш дар як соат тай
карда шуд. Шодин Аноргул, Гулизор, Ҳасану Давлат поён на-
дошт. Қосим ҳам баъди се ҳафтаи ҷудой ба дидори зани ҷаво-
наш ва кӯдакаш расид. Соҳибхонаҳо — ҳешони Восеъ: дехко-
ни солхӯрда, занаш ва писару келинаш ба тараддуи зиёфат
афтада, сари дегу оташдон андармон шуданд.

Восеъ пай бурд, ки Гулизор дар байни намози дигар ва
шом чор-панҷ бор ба ҳавлии берун баромада омад. Андак
бесаранҷом ва бедасту по барин менамуд. Ба хотири пада-
раш расид, ки дар ҳавлии берун Ризо ҳаст (вай дар он ҷо бо
ҳамроҳони дигари Восеъ нишаста буд) ва сабаби бесаран-
ҷомии духтар, албатта, ҳамин аст. Восеъ хусусан баъд аз кор-
намоне, ки Ризо дар ҷанги Мазори Додарак кард, вайро ба
худ наздик намуда буд ва беш аз пеш дӯсташ медошт.

Вакте ки ҳама дар айвон ба сари дастархон нишастанд, вай
ноҳост фармуд, ки Ризоро ҷеғ зананд. Ҳасан аз ҳавлии берун
ҷавонро ҷеғ зада овард. Гулизор бархоста ба ҳона даромад,
пинҳон шуд, падараш ба ин монев нагардид. Ризо шармгину
камҷуръат омада ба қатор нишаст. Восеъ бо ҷиддият ва бо

овози аз муқаррарӣ баландтар — барои он ки Гулизор ҳам дар даруни хона шунавад — гуфт:

— Аноргул! Ман духтарамон Гулизорро ба Ризо номзад кардам. Шумо гувоҳ,— Восеъ ба соҳибхонаҳо муроҷиат кард. — Агар насиб бошаду аз ҷанг зинда-саломат баргардам ва Ризо ҳам баргардад, ман ӯро домод мегирам, сари дуяшонро чуфт мекунам. Агар насибам набошаду ман барнагардам, ин корро ту мекуӣ, Аноргул. Омин оллоҳу акбар!

Аноргул ва соҳибхонаҳо аз ин ҳукми ногаҳонии Восеъ хайрон шуда, дармонда бошанд ҳам, бехатиёр дастхошонро ба рӯй кашиданд.

— Нон бишкан! — амр кард ӯ ба хеши солхӯрдааш.

Пирамард ду нони тунукро гирифта ҳар якеро чор пора кард, ҳозирон як порайи хӯрданд, пораи охириро Ҳасан ба апааш дароварда дод. Ҳамин тавр Восеъ ногаҳон, бе ҳеҷ муқаддима, бе ҳеҷ маслиҳату тайёрии духтарашро ба Ризо «фот-ха» кард. Чунон буд ки вай ба ҷанг равон буда, гӯё сари роҳ ба ин ҷо омада буд ва ба риоя кардани ҳар гуна муқаддамоту русумот фурсат надошт. Ризо ба пинҳон кардани шодии дилаш кӯшида бо табассуми шармомез сар ба зер афканд. Аз даруни хона ҳеҷ овозе набаромад ва ҷунбише ҳам ҳис карда нашуд: аз афти кор, Гулизор ҳам розӣ ва мамнун буд; ба ҳар ҳол падару модараш ба ин чиз шубҳа надоштанд...

Келини соҳиби хона барои ҳудаш, Гулизор ва додаракони ӯ дар шипанги сахни ҳавлӣ ҷон хоб андохт (шавҳари вай дар меҳмонхона ҳамроҳи меҳмонон хоб кард). Албатта, шаб ҳама шаб Гулизорро хоб набурд. Духтарак бо кадом як ҳисси шашуми худ ҳис мекард, ки Ризо ҳам хоб накарда дар ҳавлии берун гардиш дорад ва ҳол он ки аз шипанг то дару девори ҳавлии берун як панҷоҳ қадам масофа буд ва аз он ҷо ягон садое шарфаи ӯе шунда наmeshуд.

Посе аз ними шаб гузашта буд, ки вай диққат карда ба хоб будани ҳамхобан худ ва калонсолони дар айвон хобида қаноат ҳосил намуда, охишта бархост ва бо нӯги пой ба дами дари берун рафт. Восеъ бедор буд, ҳаракати духтарашро меидид. Гулизор дар наси тавораи пеши дар аз ҷашми падараш ғоиб шуд. Сонитар Восеъ ғичирроси кушода шудани дарро шунид. Ба фаросат дарёфт, ки Гулизор бо Ризо мулоқот дорад. Тааҷҷуб кард: онҳо кай ва ҷи гуна ба ҳам ваъдаи мулоқот дода бошанд? Тағофул кард, кӯпаро ба сараш кашида кӯшиш кард,

ки хобаш барад. «Бигузор бо ҳам аҳду паймон банданд, хайр-бод кунанд. Охир, дуяшон акиун арӯсу домоданд» — мегуфт вай дар дилаш.

Он чи ки бияд дар дами дари берун аз ғайри огоҳин Восеъ рӯй дод, ба ин қарор буд: Гулизор ғӯш андохта ҳақиқатан дар беруи шарфаи поёро шунид. Аз тарқиши дар нигоҳ карда сиёҳин мардери дид ва Ризоро шинохт. Ба дар оҳиста ду бор ангишт зад. Ризо шунда ба паси дар омад. Онҳо ба ҳам ваъдан мулоқот надода буданд, ба ин ҷо онҳоро садон ғайбини дилхашон оварда буд.

«Ризочон, ин ман, Гулизор» — пичирроғ зад духтар.

«Тамбаро бардор, Гулизор!»

«Намешавад, шунда мемонанд»

«Оҳиста бардор, намешунаванд»

Тамбан дар оҳиста бардошта шуд, дари хушки ҷӯбин гичирроғ зад, аммо Ризо дар ин лаҳза ҳеҷ ҷизро намешунид. Вай маҳбуба ва арӯси худро маҳкам дар оғӯш гирифта, мӯҳри бўсаҳои гарми пай дар пайро дар лабу рӯиш пахш кард. Ин мулоқоти ду-се дақиқагӣ бе сухану бе садо гузашт. Чӣ ҷои сухан! Оё сухане, калимае дар забон ҳаст, ки ин ҳама ҳиссиёти онҳоро, хушбастии бекаронаи онҳоро ифода карда тавонад? Онҳо дар ин дам ҳамаро фаромӯш карда, фақат харорати бадан ва гармии нафаси якдигарро ҳис мекарданду бас. Ниҳоят садон сулфае, ки аз айвон шунда шуд (сулфа ба пирамарди соҳибӣ ҳона тааллуқ дошт), онҳоро ба хуш овард. Гулизор худро аз оғӯши Ризо оҳиста ҷудо кард ва ўро сабук тела дода фаҳмонд, ки: акиун баро, ман дарро маҳкам мекунам. Дастфишори маҳкам аҳду паймони умрӣ, қавли сидку вафои абади онҳоро ба якдигарашон ифода кард.

Дар Сурсакова ба Восеъ ошнои самарқанднаш Муллосафар интизор буд. Мулло аз оқибати кори Восеъ ба хавотир афтада, барои Восеъро бо панду насиҳат аз ин роҳи хатарнок гардондан омада будааст.

Восеъ барои ба шӯриш муқобил баромадани Муллосафар аз вай ранҷида бошад ҳам, ҳозир ўро бо ҳисси эҳтиром ва дӯстдорӣ ёд кард. Некин муллоро дар Самарқанд ба вақти дармондагӣ ва парешонхолии ў ва Назир фаромӯш накарда буд. Мехмони думоҳа дар ҳучраи орияти мулло ҳар сеяшонро бо риштаи маҳками дӯстӣ ба ҳам пайваста буд. Пояи ин дӯстиро

хамфикрии онҳо дар бораи салтанати амирони мангития ва нафраташон ба ҳокимон, амалдорони ҷафопешаи ғоратгар ус-тувор медошт. Восеъ аз мулло миннатдор буд, ки вай бо сӯх-батҳо ва нақлҳои дар бораи Ғеодгарии амиру ҳокимон ва дар бораи «Эшонӣ маҳдум»-и ношиноси ҳақгӯй ва ҳақпараст ҷашми ӯро калонтар кушоёнд.

Дар Сурсақова Назир ба Восеъ: «Мана бо домолло гап зан, ин кас ба шӯриш зид будаанд» гуфта, меҳмонро дар меҳмон-хона бо Восеъ танҳо гузошта берун рафт. Восеъ холо дар бо-лон банди Тути Қозӣ, ба фикру ҳаёлҳои гуногун фарқ шуда, гуфтугӯ бо Муллосафар кардаашро як-як ба хотир меовард:

«Восеъ, ту медонӣ, ки ман тӯро ба ҷои додараи медонам, дӯстат медорам. Ту аз ҷумлаи он мардони камёбе ҳаст, ки ба дилу дидан ман нишастай. Бинобар ин ман аз коре ки ту пеш гирифтаӣ, дар ҳавотир мондаам. Ту ба ман гӯӣ, ин ҷӣ қорест, ки ту мекунӣ?»

«Шӯриш, домолло азиз. Ғизот».

«Ғизот аз рӯи дину шарият бо кофирон мешавад. Ту омӣ ки ҳастӣ, ниро намедонӣ. Амиру ҳокимон ҳарчанд золим бо-шанд ҳам, мусулмонанд».

«Аз кофирон бадтаранд».

«Наметарсӣ, Восеъ?»

«Аз ҷӣ?»

«Аз мағлуб шудан, дастгир шудан, кушта шудан».

«Домолло, шумо агар барои маро тарсонидану аз шӯриш гардонидан омада бошед, бехтар ки ҳозир ба роҳи омадаатон баргардед. Ҷанг, ғазот, хунрезӣ кори мардон аст, муллоҳо ба ин кор катӣ нашаванд бехтар».

«Ту ба ман ситеза нақун, Восеъ. Ту аз афти қор ин шӯриш-ро ҳам дар сари қаҳру ситеза бардоштаӣ».

«Тамомӣ ҳақ ба сари қаҳру ситеза аст».

«Андеша қун, Восеъ, ба ҳуни фақирони бегуноҳ зомин на-шав».

«Хунашон дар ҷанги мардона якбора рехта шавад бехтар аз он аст, ки онро мангити хунхор оҳиста-оҳиста бимакад».

«Ту умед дорӣ, ки амиру ҳокимони муктадирро мағлуб ку-нӣ? Умедвории ту аз ҷист?»

«Аввало аз худо, сонӣ аз ҳамияту мардонагии фақирон».

«Фикри хом, қори хом. Маслиҳати маро бигир, холо ҳам барвақт аст, Восеъ. Мӯйсафедонро ба пешӣ ҳоким ё қушбегии

Хисор ё ҳатто ба Бухоро пешин амир фиристода узр гӯй, тавба кун, мӯйсафедон аҳволӣ фукароро маълум карда, кам кардани хирочу закотро илтимос мекунам. Агар ту ба ихтиёри худат шӯришгаронро хона ба хонаҳои фиристода пароканда кунӣ, мӯйсафедон ҳам дар пешин ҳокимон ва амир ба ту даълолат кунанд, шояд ки гуноҳат бахшида шаванд фукаро ҳам аз хатар наҷот ёфта осуда шаванд. Амир Абдулахадхонро монанди падараш золим не, балки адолатпеша, бодӣнат аст мегӯянд».

«Домулло, агар ин маслиҳатро каси дигар меод, ман ӯро ҷосуси ҳоким гуфта сарашро мебуридам. Лекин ман медонам, шумо ин гапхоро ба ман аз барои некӣ кардан бо инти холис гуфта истодаед, аз барои ҳамин ман ба шумо ҷавоб медихам. Шумо кай боз ба одамгарӣ, инсофу адолати амирон, ҳокимон бовар мекардагӣ шудед, домулло? Порсол онҳоро гофил, нокас, бодӣнат, душмани дину шарият гуфтагӣ кӣ буд? Магар худ шумо набудед? Ақнуи чӣ хел онҳо якбора адолатпеша, бодӣнат шуда мондаанд? Магар хирочу закоти сесоларо аз халқ чинед гуфта фармон додагӣ ҳамин амир Абдулахадхон нест? Ғайр аз ин, домулло, магар шумо аз кушта шудани закотчин амир, кушта шудани Қулӯх мингбошӣ ва фалон нафар сарбози ӯ хабар надоред? Магар намедонед, ки қор аз сулҳу салоҳ гузаштааст, чунки хун дар миён аст? Қори факиронро бо ҳокиму амалдорон ақнуи фақат тег, шамшер, таёқ яктарафа мекунад! Ман меҳодам як бор ба ин золимон, ба ин хунхорон, ба ин даррандагонӣ дуҳо нишон диҳам, ки мо факирон ҳам одзем, ҷон дорем, номус дорем, агар якдилу якҷон шавему хезем — онҳоро зада метавонем».

Ин азм аз қатъияти сардори шӯриш муллоро дар ҳайрат афканд.

Аслан, ақидан Муллосафар дар боран усули идоран аморати маъиния, ақидас, ки ӯ дар ҳуҷраи мадрасан Тиллоқорин Самарқанд ба Восеъ ва Назир ихор карда буд, на фақат тағйир наёфта, балки нис аз сафари ӯ ба қӯхистон ва дилани он ҳамма бедодгарин ҳокиму амалдоронаш боз мустаҳкамтар шуда буд. Аммо вай, муллои раҳмдил, некхоҳ, беғор, аз қушоқушӣ метарсид, қушоқушӣ ки бешакку шубҳа сарбозин амиру ҳокимон ба амал хоҳанд овард. Пирамард меандешид, ки шояд бе ин шӯриш пурхатар ҳам, ба тариқи сулҳу салоҳ қонун гардонидани талаботи факирон мумкин будагист. Ба ғалабаи мардумони бесилҳу инзом бар сарбозини

мусаллаҳи низоми бовар надишт. Вале аз гуфтори Восеъ ба хубӣ ҳис кард, ки дар воқеъ фақиронро ғайр аз шӯриши харҷи бодо бод чоран дигар намондааст. Вай маънос шуд, сар ба эер афканда ҷашмонашро пӯшид, сукут кард, дамаш ба дарун ғалтида монд.

Нисфирӯзӣ Восеъ ва ёронаш муалоро бо иззату иқром ба Сарихосор гусел карданд. Вақти видоъ мулло дар болон хараши нишаста, ду даст бардошта Восеъро дуо кард: «Илоҳӣ зафар ёбӣ, ба муроду мақсадат бирасӣ, омин оллоҳу акбар!»...

Низдики саҳар аз Нозим одам омад. Хабар овард, ки Нозим қалъачан амлокдорин Ховалингро эер карда гирифт ва амлокдор Абдуқайюмбой ба дастӣ вай асир афтод. Вай, Нозим, ғалла ва дигар ғаниматҳои ба даст даровардаашро ғундошта бор карда, то ҷониғох расида меояд.

Восеъ ва ёронаш аз ин хабар хушнуд шуданд. Чаро хушнуд нашаванд, ки қорашон бо муваффақият рафта истодааст ва то ин дам онҳо ба ғон шикасте, ноқомие дучор нашудаанд! Эътиқоди шӯришгарон бар ин ки ба сардорашон Восеъ ҳақиқатан Хизр назар карда будааст, боз зиёдтар шуд.

Аз ҷониби Балҷувон касе намеомад ва ҳеҷ ҷунбише дар он тарафҳо ҳис карда намешуд. Ин ҳол Восеъро як дараҷа ба хавотир меандоخت. Вай қарор дод ба Балҷувон одами худро фиристонад, то ки аз ҷиғунагии аҳволи он ҷо хабаре биёрад. Вақте ки ба ин қарор омад, вай аз «беғамин» худ ҳайрон шуд ва дар дилаш худро маломат мекард, ки чаро ин фикр пештар ба сараш наёмад, чаро ӯ то аҷҳол барои доништани вазъияти нишинангоҳи душман ва қору бори бек ҳаракате накард? Фавран ба Балҷувон Қабир ном шӯришгар — ҳамдеҳан Восеъ пинҳонӣ равона карда шуд.

Баъд Восеъ ба Саидалӣ шӯришгаронро машиқи шамшерзанӣ ва таёқзанӣ додан фармуд. Гуфт, ки пиёдаҳои таёқдор бо саворон ҷангиданро машқ кунанд. Саидалӣ одамонро даста-даста карда дар ҳар ҷо-ҳар ҷо ба машқ андохт.

Ҷониғох Нозим бо дасташ аз Ховалинг фаро расид. Одамони вай ба бисту як ҳар ғалла бор карда оварда буданд, дар болон ҳари бисту дувуум Абдуқайюмбой амлокдори дастбаста нишаста меомад, ба танаши ҷаҳақи даридаи ҳоқолуд, поҳон бараҳнааш дар замини қашол. Дехқонони аламизада, ки аз амлокдор ҷафоҳо қашида буданд, ба вай дарафтиданд. Агар Во-

сеъ ва Нозим монёъ намешуданд, бойро зада кушанд ҳам аҷаб набуд.

— Восеъ, ба ман раҳм кун,— кӯдаквор гирифта зорӣ мекард асир,— згар ман гандагӣ карда бошам, мана имрӯз хуб ҷафонишро кашидам. Ховва, кашидам, маро дар ин ду фарсанг роҳ зада-зада оварданд. Илоҳӣ барака ёбӣ, Восеъ, маро ҷавоб деҳ. Ман г... хӯрда амлокдор шуда будаам, минбаъд кушанд ҳам намешавам. Хар чӣ дошта бошам, хоҳ ғалла бошад, хоҳ молу чорпо, ҳамааш аз онӣ ту.

— Холо дар ҳамин ҷо бош, бо ту баъд гап мезанем,— бо нафрат гуфт Восеъ.

Ҷро ба назорати Нозим супурданд.

Нозим аз амлокдорхонаи Ховалинг сандукчае ҳам оварда буд, ки дар он амлокдор коғазу дафтархонашро нигоҳ медошт. Аз сандукча хуччатҳои хирочу закот ва ҷаримаҳо, васикаҳо, рӯйхати деҳқонони қарздор ва боз як доман коғазҳои дигарро берун оварданд. Як нафар шӯришгари кӯрсавод рӯйхатҳои қарздорони ушр, закот, кӯшпулӣ, аминона, мирона ва монанди нӣхоро ба Восеъ хонда дод. Бо фармони Восеъ ҳаман хуччатҳо ба оташи гулхан андохта сӯзонда шуданд. Дар он дам шӯълан оташ ҳам гӯё бо ҳамроҳии деҳқонон тантана мекард, ҷавлон мезад.

Ғалларо дафъатан бо оснӣбҳои наздику дур қашонда, орд карда оварданд. Ду-серӯза хӯроки шӯришгарон таъмин гардид.

Бегоҳрӯзӣ Кабир аз Балҷувон баргашт. Кавақаш овезон ва хавосаш парешон менамуд. Ба пурсишҳои Восеъ хоҳамноҳо ҳам ҷавоб медод. Вай хабар овард, ки дар Балҷувон мунтазири сарбозони ҳисорӣ мебошанд. Кабир иро аз забони ҷандин кас шунидааст. Назар ба гапи мардум, ҳокими Ҳисор дар тахти фармондихии Рачаб-додхоҳ ном саркарда як даста сарбоз равона кардааст. Додхоҳро фардо баъди пешинӣ ба пасфардо сахарӣ мунтазиранд.

Дар ҷои калъа як дусад нафар сарбозони саворан худӣ бек ҷамъ шуда истода буданд. Мардуми шаҳр аз ҳаракати шӯришгарон ба тарафи Балҷувон ва дар Тутӣ Қозӣ ҷамъ шуда истодани онон бохабаранд — ин хабархоро ба шаҳр деҳқонони раҳақӣ ва бозоргард мебаранд. Ғайр аз ин, бек, албатта, дар кишлоқҳо ҷосусон дорад.— гуфт Кабир.

Аммо вай ҳодисаеро, ки дар Балҷувон ба ҳудаи рӯй дод, нагуфт. Дар он ҷо навқарони бек аз гашту гузор ва нигоҳҳои

ноҳолисонаи Кабир гумони бад бурда, ўро боздоштанд ва ба калъа наъди бек бурданд. Бек фармон дод, ки ўро кин кунанд: охир вай аз рӯи иккори худаи бошандаи деҳи шўришбардоштаи Восеъ будааст. Вайро аз «стояи ба сутун овехта кин кардани шуданд, то ки ба ҷосуси Восеъ будани иккор кунад. Кабир тарсида иккор кард. Гуфт, ки ўро Восеъ бо зўри ба шўриш кайиш ва ҷосуси худ кард, вагарна вай як бечораи беозор, аз шўру балво безор аст. Он гоҳ бек бо таҳдиду ниҳеб ба вай амр кард, ки дар байни шўришгарон гашта аз онҳо ба калъа хабаркашӣ кунад, яъне ҷосуси бек бошад, вагарна баъди зер кардани шўриш (ин шўриш, бешакку шубҳа, пагоҳ-беғоҳ зер карда мешавад, шўришгарон ба ҷазову укубат мерасанд, — гуфтанд ба вай) хонаю ҷои ӯ мусодира, зану кўдаконаш асир ва худаи қатл карда хоҳанд шуд. Дехкони дар тарсу ваҳм афтода ба ин ҳам розӣ шуд. Фармуданд, агар Кабир худро мусулмон шуморад, калимаи шаҳодаташро хонад, вай хонд, он гоҳ «Қаломии шариф»-ро оварда ўро қасам доданд, ки дар калъа бо бек вохўрданаширо ба қасе намеғўяд ва ҷосуси махфии бек мешавад. Барои ҳар хабари овардааш ба вай пул ва чиз хоҳанд дод. Ин аст, ки қасам забони Кабирро баста буд. Аммо вай дар тахти дилаш ба Восеъ содиқ буд, намеҳост ба вай бадӣ кунад.

Восеъ аз хабари сарбоз фиристодани Остонакул ба мадади беки Балҷувон дар хавотир афтод. Қарор дод, ки ҳамин шаб, пеш аз расидани сарбозони хисорӣ ба мадади бек, ба болон Балҷувон юриш кунад. Вай ғавраи савореро ба истиқболи Назир роҳӣ оварда таъини ва таъкиди намуд, ки ӯ лоақал бо нисфи одамони бақувваттараи аз бондоди пагоҳ дер намонда ба Сурхобдара расида биёяд. Ба тахмини Восеъ, Назир мебонист ҳоло ба Даран Борик наздик омада бошад: агар шаб ба суръат роҳ паймояд, то субҳ ба ҷои пайвасти ду гурӯҳи шўришгарон, ки сари Сурхобдара аст, расида метавонад...

БОБИ БИСТУ ШАШУМ

Пайраҳани «изи мор» аз банди Тути Қозӣ то Балҷувон бо ҳаму печи худ як фарсанги ростро қариб ду фарсанг гардонид, аз болон ҷанди деҳоти гумном бо таку тоз гузашта ба даран Оби Тира сарозер мешавад. Дар ин даран тангу борик

вай дар печутоб бо нахрчан ишвагар мусобикакунон ба сӯи даран Сурхоб мешитобад.

Шабонгоҳ ин пайраҳа лашкари бо шитоб равандан Восеъро камобеш дар се соат ба Сурхобдара баровард. Оби Тира аз даран ҳамноми худ баромадан замон бо ҳамсояву ҳамсафараш — оби Гармак вохӯрда, ҳамроҳи он ба Сурхоб меравад. Аслан Сурхобдара аз ҳамин резиниҳои Тираву Гармак сеоз ёфта ба ҷануб ёзида меравад. Вай мисли водӣ калон ва фарох аст. Бандхон Чоркунбия, Хайдар, Сувадара аз ҷониби шимол хазиди-хазиди омада, якбора дар ин ҷо қарор мегиранду аз бағали худ Сурхоби тундхӯ ва тундрафторро бароварда сар медиҳанд. Сурхоб дар ду километр поёнтар аз сари дара боз як нахри дигар — оби Маэорро, ки ҳамчунин аз ҷониби шарқӣ омада ба ин дара мебарояд, ба худ фуру мебарад. Дар Сурхобдара ба пойгоҳи банди Хайдар ҷандин бех тутхон садсола аз заъфи пирӣ коматҳои ҳамиди ва шоххон качу килебашонро рост карда натавониста, гарибу очиз истодаанд, ки тӯдан мусофиронин дар роҳ мондари ба хотир меоранд. Номини ҷой Тутӣ буни Хайдар аст. Харсангҳои калон-калонин дар гирду пеши тутҳо хобида, дар ин шаби ситоратоб ба назар мисли хароне менамоянд, ки дар соя орамида бошанд.

Шӯришгарон дар тағи ҳамин тутҳо қарор гирифтанд.

Роҳпаймонин теги сесоата ниёдаҳоро монда карда буд. Сеяки шӯришгарон ақиб монданд, нарасиданд. Восеъ лашкариро дар ин ҷо дам дода, ба ақибмондагон ва ба Назир нигарон шуд. Мардум дар оби хуноки Сурхоб дасту рӯй шустанд ва баъд ҷо-ҷо даҳкаси-дувоздаҳкаси дари гирифта ништа нону талқонҳои боқимондашонро таъовул карданд.

Дар роҳ мондагон ду-ду, се-се омада ҳамроҳ мешуданд. Як қисми онҳо — бештар солхӯрдагон, касалмандон — наёмеданд, дар деҳаҳои қали роҳ монданд. Ба сарсу бим афтагон дар арзи роҳ ба кунҷу канорҳои хазиди ғонб гашта буданд: лашкари шӯришгарон аз тарсуҳо, бузлаҳо ҳолӣ набуд.

Назир паҳлавон бо панҷсад нафар шӯришгаронин худ вақти бомлод аз даран Раҷабфакир сарозер шуда омад. Дар он дара вай Самдмерган ном ошное дошт, ки деҳқононин даран худро ба шӯрини деҳанда буд — паҳлавон ӯро низ ҳамроҳи худ гирифта овард.

Восеъ ва Назир ба ҳам оғӯш кушода, китф ба китф молида вохӯрдӣ карданд, мисли ин ки якдигарро дер боз надида паз-

мон шуда бошанд. Аммо ин вохӯрдни бағалкеш ифодан ҳисси-
ёти изтиробомези онҳо буд аз кори бузурги пурхатари дар пеш
истода.

Барон эҳтиёт аз ҳучуми эҳтимоли ва ногаҳонии бек як даст-
та шӯришгарони бо туфанҳои Бердану шикорӣ мусаллаҳшуда
бо фармони Восеъ дар болон деҳи Сари мазор ба тали ба-
ланд шинак гирифтанд. Вай Саидмергани раҷабфақириро сар-
дори ин даста таъин кард. Агар сарбозон пайдо шаванд, даста
тан мерган бояд тирандозӣ карда, онҳоро пеш омадан намо-
над.

Чашми рӯз кафида дараро равшан кард. Ду километр по-
ёнтар дар соҳили рости Сурхоб қалъаи ҳокимиишн урьёну
хайбатнок ба болон шахи баланд қарор гирифтааст. Вай ба
як тарзи асроромез ва хавфангез сохиту ором мебошад. Дар
рӯ ба рӯи қалъа ба соҳили чапи дарёе, дар даҳани даран оби
Мазор, ҷое ки ин об ба Сурхоб мерезад, дарахтзорӣ тирагу-
не ба назар мерасад, ки аз дарунаш чинорҳои хушкидасар,
тӯбсадаҳои пахновар ва қайрағочҳои пир қад кашидаанд. Ин
ҷо яке аз муқаддасоти кӯхистониён — мазори Хоҷа Балҷувон
мебошад. Деҳае борику дарёе, ба ном деҳи Сари Мазор, аз
мазор сар шуда, дар пои катортали баланд ҳазиди-ҳазиди то
қарибни Тутӣ буни Хайдар мерасад. Дар муқобили он ба ка-
нори дигари (канори рости) дарёе, дар мобайни масофаи аз
Тутӣ буни Хайдар то қалъа, деҳаи хурдтараки Сурхақон дар
бағали шахво ва чарихи сурх ҷой гирифтааст.

Шӯълаи офтоби сарбароварда, аммо ханӯз ба шӯришга-
рон намудор нашуда, ба болон қалъа тофт. Он гоҳ шӯриш-
гарон дар болон девори қалъа сиёҳии се-ҷор нафар одамиро
дидаанд. Дар он ҷо бек Мирзоакрамбой ва мансабдорони вай
истода, бо дурбин ўрдуи шӯришгаронро назора мекарданд.
Аз ҷониби Сурхақон ҷаҳор нафар савор намоён гардидаанд. Бе
яроқ, Салла сафеди якеро фарқ кардан мумкин. Шикорчии тез-
ҷашм Назир соҳиби саллаи сафедро шинохт:

— Ҳоҷӣ Яъқуби мударрис, — гуфт ӯ ба Восеъ.

Ҳоҷидомулло дар ҷое, ки миёнаравӣ, панду насихат лозим
шавад, пайдо мегардад. Маълум мешавад, ки бек қорро ба сул-
ҳу салоҳ анҷом доданист? — фикр карданд Восеъ ва ёронаш. —
Ҷангидан намехоҳад? Балки бо шӯришгарон гузашт кардан, та-
лаби омонро қонъ кардан мехоҳад?...

Аммо ҳол ин тавр набуд. Вазифани Ҳоҷидомуллои насихат-
гар ҳам ин дафъа дигар буд. Гап ин ки сарбозони ҳисорӣ ҳоло

ба Балҷувон нарасида буданд. Бек расидани онҳоро баъди ягон ду соат интизор буд. Ғайр аз ин, ӯ лақайҳои Балҷувонро ба ништирок дар фуру нишондани шӯриш розӣ карда буд, онҳо дар баландии деҳи Туркон, ки як қузъи Балҷувон аст, нав чамъ шуда истода буданд, ҳоло тайёр набуданд. Бек бо фиристодагии вакилони худ ба назди Восеъ ӯро ба гуфту гузор андармон карда вақтро гузаронидан мехост. Мувофиқи таълиме, ки аз Остонакул гирифта буд, вай касди он дошт, дар ин дара бо қувваи зиёд шӯришгаронро ба муҳосира гирифта якбора пахш ва несту нобуд қунад.

Халқ фиристодагони ҳокимро хомӯшона ва бо назари қуҷқабона истакбол карданд. Фиристодагон аз даръе гузашта, ба наздикии шӯришгарон расида қарор гирифтанд. Онҳо ғайр аз Ҳочӣ Яъқуби хомфарбеҳи қорӯбриш боз маҳрамбошини солхӯрдан ҳоким ва ду мӯйсафеди дигар — «мӯътабарон»-и шаҳр буданд.

— Восеъ! — бо овози баланд хитоб кард мударрис ба мири шӯришгарон. — Чаноби ҳоким мепурсанд ки: шумоён аз барои чӣ омадед?

Восеъ бе шитоб аз сари санг бархоста, ду даст ба фӯтааш карда гуфт:

— Албатта, аз барои сайру тамошо не.

— Мақсадатон чист?

— Мақсади мо... — гуфта Восеъ андак тааммул карду ба халқ мурочнат намуда пурсид:

— Кӣ ҷавоб медиҳад?

Ин мурочнати ӯ барои вакилони бек ҳам, барои омма ҳам аз ғайри ҷашмдошт буд. Сукуте ба миён омад. Баъд Назир хеста:

— Ман ҷавоб медиҳам! — гуфт ва ба вакилон рӯй оварда чуни суханронии истехзоомез кард: — Магар ҳоким ханӯз ҳам дар қалъа нишастааст? Охир, фуқаро вайро қайҳо бекор карданд-ку! Шумо, домулло, биравед ба ӯ бигӯед, ки тезтар аз ин ҷо дафъ шавад!

Ин навъ гуфтори Назир шеваю оҳанги гуфтугӯи баъдинаро муайян кард. Садалии шӯхтабинат бо овози борику баландаш ба Назир гуфт:

— Ту, Назир, мепурсӣ, ки ҳоким магар ханӯз ҳам дар қалъа нишастааст! Магар ту намедонӣ, баъд аз он ки ӯро халқон аз ҳокимӣ бекор карданд, амир ҳам бекор карда будааст, аммо Мирзон мирохур ин сафар ба амир занашро пешкаш карда-

аст, аз ҳамин сабаб амир боз ўро дар мансабаш монондааст!

Хандан коҳ-коҳ ба хаво печид. Ба ҳукми «Дардо ки рози пинхон хоҳад шуд ошкоро», ба амир ба ивази мансаби ҳокимӣ духтари худро тақдим кардани Мирзоакрамбой бо чӣ роҳе маълуми халқ гардида дар байни кӯхистониён ҳам гап шуда буд, бинобар ин кинояи Сандалиро ҳама фаҳмиданд.

Вакилони бек аз ин кинояи ошкору дағал ва аз хандан коҳ-коҳи омма гаранг шуда, ҳоло аз гарангӣ фориг нагашта буданд, ки ногаҳон аз акиби тӯдан халқ марди ширинкор ва масхарабозе хареро чаппа савор шуда омада ба миёна даромад: вай саллаву чома карда буд ва тақлиди бекро менамуд, деҳкони дигар вазифаи хизматгории ўро иҷро намуда, халаҷубе дар даст, их-их гӯён харро пеш меронд, «бек» ба ў ме-гуфт: «Хой ясавул, ман ду ҳафта боз роҳ мегардаму чаро ҳеч ба Бухоро намерасам?» «Ясавул» ба вай ҷавоб меод ки: «Охир, шумо чӣ тавр ба Бухоро мерасед, таксир, харатон рӯ ба Бадахшон рафта истодааст-ку!» «Бек» вайро дашном дода фаръёд мекашид ки: «Э аҳмак, ҳарам рӯ ба Бадахшон бошад, рӯи ҳудам ба Бухоро-ку! Ба сафар кӣ баромадагӣ — ман ё хар?»

Боз коҳ-коҳ, гулгула, ҳаёху...

Шӯришгарон кӯфтагӣ роҳи дур ва хатарнокӣ вазъияти ҳудашонро фаромӯш карда хушҳолӣ менамуданд. Мисли он буд, ки ин халқ бо ошкоро барафроштани алами исьёни хунии хар гуна риштаи пайванд, тобиҷат ва иттиҳоди ба ҳукуматро барканда, тақдирашонро ба хар чӣ бодо бод хавола наму-даанд. Дигар худро аз қайду шартҳо озод ҳис мекунаанд. Аммо дурусттараш ин ки онҳо дар мағлубияти Кулӯх мингбошӣ ва коре карда натавонишани ҳоким бо шӯришгарон аҷзу натавонии ҳукуматро дида, аз галабан ҳудашон дар Мазори Дола-рак, Ховалинг, Сарихосор ба зӯру иқтидори худ боварӣ ҳосил намуда, далер ва пурдил шуда буданд. Воқеан ҳам, фирори наингии ҳоким ва кушта шудани зақотчин амир дар балвои Ховалинг, торумор карда шудани дастан Кулӯх мингбошӣ ва кушта шудани ҳудӣ ў, то алвақт барои ҷазову уқубати шӯриш-гарон қувваи казoi равона карда натавонишани ҳоким магар заифии ўро нишон намедихад?..

— Хой, Восеъ! Ин чӣ масхарагӣ аст, ки ин мардум меку-наанд! — бонг зад Ҳоҷӣ Яъқуб. Хитобан ба халқ гуфт: — Шарм намедоред, аз худо наметарсед, ки ҳокими худатонро мазох ме-кунед? Чаноби ҳоким аз гуломони содики чаноби олий мебо-

шама ба ҷаноби оӣ — подшоҳи Бухорон шарифанд, амирал-мӯмининид, бар сари мусулмонон сояи худонид. Ба ҳоким бе-хурматӣ қардан ба подшоҳ беҳурматӣ қардан аст, ки гуноҳи азим мебошад. Гунаҳгор наshawед, мусулмонон, аз худо би-тарсед!...

Аспи кабуди Ҳочидомулло гуё суханони саворашро тасдиқ карда якҷайл калла меҷунбонид. Маҳрамбошини туршрӯй дар болон зин бо як виқору такаббур, дастан камчинашро ба ро-иаш зер қарда нишаста ба издиҳоми халқи побараҳна ё мӯки-иш, чиркинлибос ва аксар сарутандарида аз зери абруёнаш бо қароҳат менигарист. Аз арбобҳои мӯсафед яке бепарво ва ҳоболуд менамуд, эҳтимол, таръеқӣ ё наshawакаш буд, дигаре ииракии бардаи беқарор, серҳаракат, ба суханони Ҳочидо-мулло «да! ха!» гуфта, калимаҳои охирии ўро такрор ме-кард: «...Чаро мазоҳ мекунед?» «...Ха, сояи худонид». «... Ха, гуноҳи азим!».

— Восеъ! — боз ба сардори шӯриш хитоб кард Ҳочӣ Яъқуб. — Агар ту аслиҳаи аз Қулӯҳ мингбошини шахид гирифта-гиро пас диҳӣ, ин мардумро пароканда карда ба қишлоқ-ҳояшон гардонда фиристонӣ...

— Ха, ба шарте ки гардонда фиристонӣ, — гардан ёзонд ииракии беқарор.

— ...Ҷаноби ҳоким розӣ ҳастанд, ки ушри соли гузаштаро нисф кам кунанд.

— Ха, нисф кам мекунанд! — такрор кард ииракӣ.

— Фармуданд, ки ту вакилони худатро ба қалъа фирист, то ки ҳоким аз забони онҳо шарту шароити туро шунаванду низоъро ба ризоити ту ва фуқаро бартараф кунанд. Ҷаноби ҳоким кашмакаш, ҷангу хунрезиро намехоҳанд, осудагони фу-қароро мехоҳанд!

— Ха, осудагони фуқароро мехоҳанд!...

— Осӣ наshawед, фуқаро! — ба издиҳом хитоб кард му-даррис. — Шумоеӣ ба ғани ҳар тоифа одамони беандешаи ин-вопеша даромада, даст ба ғитнаю фасод задед, исьён кардед, аз ин роҳи хато гардед! Ҷаноби оӣ ва ҷаноби ҳоким лашка-ри ҷарроғи бешумор доранд, агар хоҳанд дар як мижа ба ҳам задан ҳамаатонро қир қарда метавонанд, аммо онҳо бе-дарах хуни мусулмононро рехтан намехоҳанд. Агар шумо аз қирдоратон пушаймон шуда, тавба карда, хона ба хонаҳои-тоӣ биравед, ҷаноби оӣ ва ҷаноби ҳоким гуноҳатонро мебах-шанд.

— Ха, мебахшанд, албатта, мебахшанд! — тасдиқ кард шарикӣ серғайрати ҳоҷӣ.

Баъд Ҳочидомулло дар бораи раво будани ҳукми подшоҳ бар фуқаро ва пораво будани ҳаёти ӯ зиёдӣ ӯ гап зада, аз қуръон ҳадисҳои арабӣ ба забон роиҷ, ки фуқаро аз он ҳадисҳо қалимае ҳам намефаҳмиданд, вале ӯ дар ҷавоби ин ҳама ваъзгӯӣ ва натоқиҳои худ ба ҷуз хандаю мазох чизе намешунид. Бо вучуди ин ҳоҷӣ гуфтори худро давом дола, дар охир гапро боз ба сари вакилфиристонии ба назди ҳоким овард.

Восеъ монанди ҳаман шӯришгарон ба ҳоким як зарра боварӣ надошт, вай Мирзоакрамбойро бехтар аз ҳаман ин халқ мешинохт. Вале бо ин ҳама, модоме ки ҳоким бо шӯришгарон гуфтугӯ кардан мехоста бошад, Восеъ қарор дод, ки аз гуфтугӯ рӯй пастонад ва ба воситан вакилони худ талаботи шӯришгаронро ба ҳоким пешниҳод кунад. «Қу бубинам ӯ чӣ мегӯяд. Ҳеҷ набошад вакилон доништа меоянд, ки дар қалъа чӣ гапу чӣ ҳол аст» — ба дилаш мегуфт Восеъ.

Вақолатро вай ба Гулқурбони ҳофиз, Одина ва Шариф ном деҳқони саталмушӣ сунурд. Ризоро ба асибонии онҳо таъин кард.

Ба ногоҳ амлоқдори Ховалингӣ — Абдуқайюмбой асир дар пеши Восеъ зону зада ба зорию тавалло кардан даромад:

— Маро ҳам ба инҳо ҳамроҳ карда фирист, Абдувосеъ. Ба қаломии шариф, ба турбати поки Ҳоҷа Балҷувон қасам, ман тарафи туро гирифта бо ҳоким гап мезанам. Ховва, гап мезанам. Дар ҳақиқат ба фуқаро ҷавр шуд: охир, ман ҳам ҷашм дорам, мебинам, ки ҷавр шуд. Дили ман ҳам санг нест, ба ҳоли фуқаро месӯзам. Абдувосеъ, лекин ман палоч надоштам, маҷбур будам, ки ба фармони ҳоким амал кунам. Ховва, маҷбур будам. Дар вақташ аз ман ба ту ҳам озор расид, Абдувосеъ, аммо ин ҳам аз ночорӣ буд, ман пушаймонам, сад бор пушаймонам, тавба кардам. Ту як бор аз гуноҳам гузару марг эзмой, ман мунофиқ нестам, қасам хӯрдм! Охир, кӣ мехоҳад, ки қасамзада шавад, Абдувосеъ?...

Восеъ мулоҳиза карда истоду розӣ шуд. Ба қасми бой бовар кард.

— Хуб, бирав, — гуфт ӯ.

Аслан, амлоқдор ба вай ҷои дарқорӣ надошт, бори зиёдатӣ буд. Ба ғарав истодан ҳам намешоист, зеро Восеъ медонист, ки ҳоким ҳаргиз «ҳаридор»-и ин амлоқдоре, ки аз ноӯҳда-

барони худ корро бой дода ва асир ҳам афтодааст, нахоҳад шуд.

— Ба ҳоким бигӯед, ки мо чор шарт дорем,— ба вакилогар худ мурочиат карда гуфт Восеъ, бо овози баланд, то ки дигарон ҳам шунаванд.— Якум, ҳоким ушри се соли қахтиро нагирад, аз ҳар касе ки гирифта бошад, бигардонад. Дувиум, индоқонаро бекор кунад. Саввум, ба воқили Ховалинг ва Маъри Додарак ҳеч касро гунаҳгор накунад. Чорум, амлоқдорони Ховалинг, Сарихосор, Еҳсу, Балҷувон, Туткавул, Тавлағаро бекор карда, ба ҷояшон одамони фукаро хостагиро таъин кунад. Агар ҳоким ҳамин шартҳои моро қабул кунад, мо шӯриширо бас мекунем, ба кишлоқҳои мон гашта меравем. Шумо ба ҳамин шартҳо ҷӣ мегӯед? Маъқул? — пурсид вай аз халқ.

Овозҳои пурғалогулани «маъқул! маъқул!» сухани ӯро тасдиқ карданд.

Баногоҳ Нозим пеш баромада гуфт:

— Восеъ! Агар ҳоким «шартҳои шуморо қабул кардам» гуфта қавл диҳад ҳам, биъд мумкин ки аз қавлаш гардад, дар он вақт мо ҷӣ кор мекунем? Охир, ин ҳокимҳо беқавланд!

Садоҳо ва хитобҳои пуршӯро ғавғо ба шубҳан Нозим шарик будани шӯришгаронро ифода мекарданд. Як нафар бошандан деҳан Устосафарӣ, аз бунӣ гулӯиш то тағи чашмони қалон-қалони мешиаш пури пашму риши сиёҳ чунии таклифе даровард:

— Ҳоким қавлашро хату мӯҳр бикунату биёрад ба мо бихонад. Катин қозиву ду-се муллои дигар биёрад, дар пеши онҳо ба қавлаш қасам бихурад. Баъд мирзони ҳоким он хатро дар бозорҳои Балҷувон, Ховалинг, Қангурт, Сарихосор ба халқон бо овози баланд бихонад. Агар ки ҳамин таар накард, ман ба қавли хушқу холи ӯ бовар намекунам.

Боз ғалогула, индоқон таҳси, ҳамфикрӣ:

— Рост мегӯяд!

— Қасам бихӯрад ҳоким!

— Пеши халқон қасам бихӯрад!

— Гани ҳаман мо ҳамин!

— Гани хушқу холи фиреб аст!

— Мо фиреб намехӯрем!

Восеъ даст боло карда халқро ором намуд:

— Хуб, ин ғай ба ман ҳам маъқул! Ҳамин тавр шавад!

Вай ба Ҳоҷӣ Яъқуб аз шариконаш нигоҳ карда гуфт:

— Шумо то баргаштани вакилони мо дар хамин ҷо меистед.

Чӣ илоҷ! Вакилони бек зорӣ доштанд, ки зӯрӣ надоштанд. Хоҳу ноҳоҳ қабул карданд. Маълум буд, ки Восеъ онҳоро ба гарав нигоҳ дошт, то ки бек фиристодагони вайро боздошта ё ба онҳо осибе расонда натавонад, андеша кунад.

Гулқурбон ва шариконаш ба ҷор асп савор шуда равон гардиданд.

Амлоқдори Ховалингро Ризо ба пушташ савор карда бурд.

...Дар қалъа навкарони ҳоким онҳоро ба як таххонаи ним-торик ва зах дароварда, дараширо тамба заданд. Амлоқдор ба навкарон кӣ будани худро гуфта, зорӣ кард, ки ҳабсаш наку-нанд, аммо навкарон ғуш накарданд, рафтанд.

Вакилони Восеъ ба доми мунофиқӣ афтодани худро фаҳмиданд.

Баъди як муддати дароз, ки камтар аз ду соат набуд, дар боз кушода шуд. Вакилонро ҳамроҳи амлоқдор бароварда, бо тангкӯчае бурда ба як ҳавлии калон дароварданд. Дар ҳавлӣ ғайр аз се марди мулозимнамо дигар касе набуд. Вакилонро дар пеши айвони дарози қандакорӣ ва гачқоришуда нигоҳ дошта, гуфтанд, ки дар хамин ҷо рост истанд, нанишинанд.

Баъди як ним соат бек Мирзоакрами мирохур ҳамроҳи якчанд нафар амалдорон ва мулозимони худ бо як карру фар аз дари ҳавлии дарун пайдо гардид. Вай ба сараш дастори ҳарирӣ қабудранг баста, ба танаш ҷоман абра-астари кимҳоби қирмизин зардӯзӣ дошт, аз тағи ҷома шамшери қачи ҷавоҳирнишон овехта буд. Вакилон бе ихтиёру ирода, хамин тавр аз рӯи одат, ки тарки он кори осоне нест, дастҳоянро пеш гирифта ба вай салом доданд, аммо ба саломашон на ҳоким алек гирифт ва на касе аз амалдорони вай.

Ба ногоҳ амлоқдори Ховалинг пеш баромада, дуқат шуда ба назди ҳоким хиромиду дасти ӯро гирифта бӯсида гирьякунон гуфт:

— Ғулломашонро ин малъунҳо асир гирифта буданд, бисёр азобам доданд, ҷаноби мир. Ман ба ҷаноби шумо расонидани арзу доди онҳоро бахона карда аз дасти палидашон ба зӯр ҳалос шуда омадам. Гапӣ ин ёғҳои малъунро шуминдан ҳоҷат нест, хуни зақотчин ҷаноби олай ва мингбошини шахид дар гар-

даин ихост! Сазон ниҳо куштан, овехтан аст, чаноби мир, хов-
ва овехтан!

— Хай дӯзахӣ! — тоқат карда натавониста гуфт Гулқурбон ба вай. — Малъун худат! Туро қасам мезанад!

— Дам шаа, падарлаънати дузд, котил! — амлоқдор ба са-
ри ҳофиз мушт кашид. — Шумоёиро куштан, овехтан кам аст,
ҳар кадоматояро зинда-зинда бузкашӣ кардан лозим!..

Бек ба амлоқдор бо назари карохат як-ду нигаристу дигар
ба вай эътинос накард. Вай ба ягона курсие, ки дар айвон исто-
да буд, нишаст, хамроҳонаш дар гирди ӯ рост истодан ги-
рифтанд.

Аз амалдорон баъзеҳо Гулқурбони ҳофизро мешинохтанд —
вештар байро дар тӯю маъракаҳо дида буданд. Девонбегии
пастаки хапалақруй бо истехзон таҳқиромез ба ҳофиз гап парто-
фт:

— Думбураат кучо шуд, беймон? Ту ҳофизиро партоф-
та ба душманони чаноби оӣ пайвасти?

Ҳофиз солхӯрда, лекин ҳоло бардаму бақувват, ёдаш ба
хайр, аз ин савол худро гум накард, вазину ором чуни ҷа-
воб дод:

— Думбураамро монда омадам, таксир. Ҳофизиро ҳам на-
партофтаам. Бо ин халқи нирӯз дар талаби ҳақиқат ба ин ҷо
омалағӣ маро худо пайваस्ताаст, чуни худам дар байни ҳа-
минҳо ба дунё омада, аз бозе ки ақламо шинохтам, бо ин
халқ ширту хез дорам.

— Ту хеле пургӯй менамоя, — бо ҳашми таҳдидомез гуфт
ба вай ҳоким. — Қай гап зан, зақотчин чаноби олиро кӣ
кушт? Кулӯх мингбоширо кӣ кушт? Балки ту кушта боӣ? —
баъд бек ангишти ишораташро ба Одина ва Шариф рост кар-
да пурсид: — Е ту?.. Ту?..

— Ҳаминҳо куштагӣ, чаноби бек! — боз иғво кард амлоқ-
дори Ховалинг. — Котил ҳамашон!

— Ҷавоб диҳед, малъунҳо, кӣ кушт зақотчӣ ва мингбоши-
ро? — фарёд зад ҳоким.

Одина, ки аслан ҳам марди нотарсе буд, аз сухани Гулқур-
бони ҳофиз пурдал шуда ба ҳоким:

— Мо ба пешӣ шумо ҷавобгар шуда наёмадем, таксир, —
гуфт, — даъвогар шуда омадем.

— Аваз шумо ба даъвои мо ҷавоб диҳед, таксир, — аз ша-
риҳонаш қафо мондан нахоста илова кард Шариф.

— Даъвогар шуда омадед? — ҷаймони Мирзоакрамбой аз

хашму газаб барчастанд.— Гиред ин ёғихон сарбадорро! — ба навкаронаш амр кард ҳоким. Вай аз ҷӣ иборат будани даъвои шӯришгаронро доништан ҳам нахост.— Зада-зада бареду ба зиндон андозед!

Навкарон ба ҳар се вакили шӯришгарон дарафтида, онҳоро зада ва баста кашон-кашон бурданд. Шартҳои шӯришгарон ба мир ногуфта монданд. Мир ба Абдуқайюмбой амр кард, ки ба қароргоҳи шӯришгарон баргардад ва бо ягон ҳила Ҳочӣ Яъқуби мударрисро бо ҳамроҳонаш ҳалос карда оварад.

Амлоқдор ба Тутӣ буни Хайдар баргашта, ҳилаеро, ки дар роҳ фикр карда омада буд, ба қор бурдаи шуд:

— Вакилони ту дар қалъа зиёфат хӯрда нишастаанд,— гуфт вай ба Восеъ,— ҳоким бо онҳо машварат дорад, меҳоҳад, ки ту шартҳои худро сахл кам кунӣ. Ҳочидомулло бо ин оқсақолон,— амлоқдор ба ҳамроҳони мударрис ишора кард,— дар машварати бек ҳозир буданашон зарур будааст, вагарна ин мушкил имрӯз ҳал нашуда мемонадааст.

Одатӣ ҳоким, ин ки дар ҳар қор аввал бо Ҳочидомулло маслиҳат мекунад.

Восеъ ва ҳаман шӯришгарон аз дер мондани вакилони худашон дар қалъаи ҳоким ба хавотир афтада буданд. Ақиқи намедонистанд, ки ба сухани амлоқдор бовар кунанд ё накунанд. Сухани вай рост барин менамуд.

— Шумо равед,— гуфт Восеъ ба мударрис,— дигар ҳамроҳони шумо мёмонанд.

Ҳочӣ Яъқуб хушиудона аспашро савор шуд.

Дар ҳамин вақт аз ҷониби Сурхакон ду савор пайдо гардид.

Ҳар ду асп давонда меомаданд. Онҳо Одина ва Ризо буданд. Ризо ба дасташ туфанг дошт.

Ин ҷӣ воқеа ва ҷӣ сирре бошад, шӯришгарон нафаҳмиданд, хайрон ва бесаришта шуданд.

Воқеа ин буд, ки навкарон ҳар се вакили шӯришгаронро фурсате дар бандихонаи даруни қалъа нигоҳ доштанду баъд аз нафарашон туфанг дар даст онҳоро ба зиндон бурдаи шуд. Аз қалъа бароварданд. Дар поён дар майдони пеши қалъа як даста сарбозон истода буданд. Зиндон дар тарафи ростӣ майдон буда, онро пуштае аз ҷаҳми сарбозон панаҳ мекард. Дар қанҷи роҳе, ки аз пои қалъа ба тарафи зиндон мерафт, Ризо се асп вакилони Восеъро ба дарахт баста дидбонӣ карда истода буд, дид ки навкарони митикдор вакилони даст ба

пушт бастаро пешандоз карда оварда истодаанд, хангаиш
канда дасту по гум кард. Онҳо наздик омаданд. Гулқурбон қа-
дам нигоҳ дошта ба Ризо чашмаки маънидоре зад ва гуфт:

— Ризо, носкадуи маро бигир, ба даҳонам нос андоз.

— Навкарон ба ин монев нашуданд, зеро одати ин тоифаи
тадотабъ буд, ки агар дар наздикашон касе нос мекашид, ал-
батта, ба носкашнии ӯ шарик мешуданд ва талабида мекаши-
данд. Ризо носкадуи хофизро аз қабати фўтааш бароварда аз
он ба қафаш нос рехта ба даҳони вай андохт, навкарон ҳам
кадуро аз дасти Ризо гирифта ба навбат нос кашиданд; Ризо
аз ин фурсат истифода бурда, номатълумак кордчаашро баро-
варда чалбури ба дасти Гулқурбон печондашударо охиста бу-
рида партофт. Гулқурбон ду дасти раҳшудаашро ҳамонро дар
пушташ нигоҳ дошта, рӯ ба тарафи навкарон карду нохост ба
онҳо тунду тез дарафтида якеро аз ной афтонд ва носи даҳо-
нашро ба чашми вай туф кард, навкар даст ба чашми ниҳод,
хамон лаҳза Ризо худро гурбавор ба болон навкари дувуум ҳа-
во дод, ӯро ба тағаш пахш кард. Одина ва Шарифи дастбас-
та ҳам ғавран ба ҳаракат омада бо тамоми қувват ба сару
китфу пои навкарони ба замин ғалтондашуда якҷанд лағад
фуруварданд. Ризо даррав дастҳои ин ду нафарро ҳам аз рес-
мон раҳо кард. Туфангҳоро аз дасти навкарон зада гирифт-
танд. Баъд ҳар чор нафар худҳошонро ба тарафи аспҳо афкан-
да, савор шуда фирор карданд. Ин ҳама амал дар якҷанд со-
ния аячом ёфта бошад ҳам, талотуб ва баъд аз он фаръеди
«доред! доред!»-и навкарони латхўрдаву гаранг сарбозони дар
майдон истодаро аз воқеа хабардор кард, як ду нафар сарбоз
аз қабон гурезаҳо, ки бо кўчан калони шаҳрча ба тарафи На-
мозгоҳ қорнаъл асп мелавонданд, якҷанд тир ҳолӣ карданд.
Дар ин асно толев аз Гулқурбон ва Шариф баргашт — онҳо
тир хўрда аз болон зинҳо париданд. Одина ва Ризо ба селхо-
нан Намозгоҳ ҳамида ҷон ба саломат бурданд. Ризо «Бер-
дан»-и ғаниматии худро ба қафо гардонда паррондаи мешуд,
аммо тир намебаромад — туфанг бе тир буд. Селхонан Намоз-
гоҳ баъди як ду дақиқа дуяшанро ба Сурхобдара, ба болон де-
ҳан Сурхакон баровард.

Дар Тутти буни Хайдар Одина назди издиҳони дар ҳайрату
ҳанҷон монда аспи арақшори худро ба зўр нигоҳ дошта наъра
кэшид:

— Восев! Мо ба доми фиреб ғалтидем! Хоким моро банд
кард, мо гурехтем, Гулқурбону Шариф нобуд шуданд. Ғанҷон

мударрис хама фиребу найранг будааст! Ҳоким тайёри дорад, сарбозонро ба болон мо меандозад.

Аз ҷамоат гулгуле бархост, ошуфтагӣ ва изтироб қонм гардид. Мардум ба шарикони дар он ҷо мондан мударрис дарафтиданд. Ду арбоб ва маҳраббошини бек дар як дам аз зарби таёкхо ҳалок гардиданд.

Дигар фурсати ҳаёлу андеша карда истодан набуд. Восеъ ба қарори қатъӣ омад.

БОБИ БИСТУ ҲАФТУМ

Вай зуд савор шуд, дигар аспдорон ҳам савор шуданд. Онҳо қариби дусад нафар буданд. Восеъ пиёдаҳои бо шоҳаҳо — душоҳо ва сешоҳо мусаллаҳшударо ба як дастан алоҳида ҷудо карда буд, ба онҳо фармон дод, ки аз саворон ақиб намонда омадан гиранд. Таёкдорони дигар — аз қафои шохдорон. У як саворро ба болон тал — ба назди Санд-мерган давонда фармуд, ки дастан мерган рӯ-рӯи талҳо ба наздики мазор равад ва он ҷо дар баландӣ шинак гирифта чашм ба тарафи шаҳру қалъа дӯзад; агар аз он тараф сарбозон пайдо шаванд, ба болон онҳо тирпарронӣ кунад.

Ба Восеъ таълими ҳарбӣ надида ва ба истиснои ҳарбу зарби Мазори. Додарак дигар ҳеч гоҳ фармондихӣ нокарда ҳозир танҳо фаросат ва ҳиссиёти табияш раҳнамо буд. Фаросату ҳиссиёташ ба вай мегуфт, ки агар сарбозон барвақт баромада дар соҳили кушоди дарёе ҷангро пайванданд, шӯришгарон дар муқобили яроқи оташфишони онҳо эҳтимол истодагӣ карда натавонанд, бинобар ин вай меҳост пеш аз баромадани сарбозон зудтар ба шаҳр зада дарояд; дар кӯчаҳои танги шаҳр, дар байни иморатҳо, дарахтҳо, баланду пастҳо шӯришгарон — беш аз ҳазор нафар савору пиёдаи таёкдор — ҷангида метавонистанд, мағлуб намешаванд. Аммо Восеъ аз панҷоҳ нафар сарбози саворон ҳисорӣ, ки бо сардорони Раҷаб-додҳо дар пушти мазор камин гирифта буданд, бехабар буд.

Нақшаи бек ҳали ҳозир амалӣ шуда истода буд: дар вақте ки Ҳочӣ Яъқуби мударрис шӯришгаронро ба гуфту гузор андармон мекарду баъд вақилони шӯришгарон дар қалъа машғули «музокира» буданд, бек ҳисориёни расида омадари, пас аз дамгирин нимсоатаашон, дар паноҳи дарахтзорони соҳил ба мазори Ҳоча Балҷувон расонида, номаълумак дар пушти ма-

зор ба камин нишонда буд. Дар дохили қалъа ва дар деҳи Туркони сарбозон худн мир ва дастан лақайҳо ҳам ба ҷанг омода гардида буданд.

Восеъ қад-қадн деҳн Сарн Мазор бо суръати тез ба гузаргоҳи дарӣё равон шуд (дарӣё дар рӯбарӯн мазор ба се шоха чудо мешуд — гузаргоҳи боб он ҷо буд). Вақте ки лашиқари вай аз пеши мазор мегузашт, якбора аз тарафи ҷап — аз пушти мазор қасар-қасари тирнарронӣ баланд шуд. Панҷ-шаш савор аз аспҳо тир хӯрда галтиданд. Воҳима хест, саворон тит шуда акиб гаштанд, пилдаҳо пош хӯрда ба кунҷу қанорҳо ва паси қарсаиғҳо ҳазиданд. Аспи рамидаи Восеъ ҳам дар як он саворро ду-се сад қадам акиб бурда партофт. «Э дарег, ба гафлаг мондам, — меғуфт Восеъ дар дилаш. — Тамом шудем, ҳозир сарбозон аз қафо ҳамла оварда ҳаман моро қир мекунанд!» Аммо Рачаб-додхоҳ аз ҷӣ сабаб бошад, ки ин ҳалқи гурезаро таъкиб намекард. Восеъ ба пасаш нигоҳ карда соҳиёро ҳолӣ дид. Ҳисориён бо баромадан аз камингоҳи худ шитоб намекарданд. Шонд гумон мекарданд, ки шӯришгарон хоҳу ноҳоҳ маҳкуми торуморанд, ҷон гурезу роҳи ҳалосӣ надоранд. Ин як хатон фалокатангез — барон сарбозон фалокатангез буд, ки аз Рачаб-додхоҳ содир шуд. Ҳоким, ки дар болон девори қалъа истода ин манзараро мушоҳида меамуд, баъдҳо ҳамин мусоҳилакорини додхоҳро бо афсӯсу наҳмат ба ҳар кас нақл хоҳад кард.

Восеъ акибашро ҳолӣ дида, ғавран ба қароре омад. Вай бо шамшерн бараҳна сари роҳи тӯдаҳон гурезонро гирифта, бо як вачоҳати воҳиманок: «Истед! Нагурезед, ки нобуд мешавед!» гӯён фарёд зада, бо ёрин Назир ва Саидалӣ бештарини саворони худро боздошт.

— Саидалӣ, ту аз ин тараф! Назир аз мобайни дарахтзор! Ман аз рост! Зер кунед! — фармон дод ӯ ва ҳамон дам худаш асп дамонда пеш рафт. Саворон, ки пеш аз ин воқеа се даста дар зери фармони Восеъ, Назир ва Саидалӣ буданд, ғавран аз қафои саркардаҳон худ шитобтанд.

Дар ҳамин вақт сарбозонн Рачаб-додхоҳ ҳам савор шуда бо шофу шамшердон бараҳна аз камингоҳ ҳаракат карда буданд. Восеъ аз рӯ ба рӯ саворонн таъқдорашро рост ба болон онҳо мебард. Додхоҳ ҳамлаи ҷавобӣ сар кард. Ду гурӯҳ ба ҳам дакка хӯрданд.

Баъди як дақиқа аз даруни дарахтзорн мазор Назир ва аз пушти мазор Саидалӣ расида омада худро ба душман заданд. Дар сангоби паҳлуи мазор ва маъни оби Мазор ҳарбу зарби

пуршиддати шамшеру таёқ ба вуқӯъ пайнаст. Таёқдорон, ки ба адад аз саворони додхоҳ чор карад зиёдтар буданд, онҳоро танг карда ба соҳили Сурхоб бароварданд. Аз ҳар ду тараф кушта ё захмӣ шудагон аз ёри зинхо мепариданд, аспони бе-соҳибмонда шиха кашида ба ҳар сӯ мегурехтанд.

Баъд се-чор дақиқа дар соҳили дигари дарёё як гурӯҳ саворони дигар пайдо шуданд. Инҳо лақайҳои Оллоёр буданд, ки ба мадади Рачаб-додхоҳ мешифтофтанд. Аз болон тали сари мазор тирандозони Санд-мерган ба тарафи онҳо аз туфангҳои Бердану сочма оташ кушоданд, дар миёни дарёё се савори душман тир хӯрда галтид. Ба ин нигоҳ накарда, лақайҳо бо суръати тез пеш меомаданд.

Дар айни вақт дар баландӣ як дастан калони сарбозони аз қалъа баромаданстода низ намудор гардидаанд. Чарниро, ки қалъа дар болон он қарор гирифта буд, бо кӯктали Сурхакон як гардани борик, ки «кили яктора»-аш меноманд, мепайвандад — сарбозони савори аз қалъа баромада бо ҳамин гардани гузашта ба деҳан Сурхакон сарозер менишуданд. Дар сари онҳо саркардан телпақдоре савори аспӣ сафед равон буд, ки шӯришгарон дарҳол шинохтандаш: вай Давлат қаровулбегӣ буд.

Аён буд, ки Давлат ба пушти шӯришгарон гузашта роҳи ақибнишинии онҳоро бастан мехоҳад. Бек шӯришгаронро аз се тараф печонда гирифтанист. Восеъ аз хатар пай бурд. Ва фаҳмид, ки чоран ягона — то ба соҳили чап гузаштани қаровулбегӣ ба Рачаб-додхоҳ ва Оллоёр шикаст додан аст. Агар ин муяссар шавад, Восеъ баъд аз он лашкарашро ба муқобили Давлат хоҳад гардонд, аммо агар ин муяссар нашавад, торумор шудан ногузир аст.

Ҳар як он ғанимат, ҳар як сонияи сустӣ ҳалокатовар буд. Бо расидани мадади лақайҳо сарбозони хисорӣ ҳам боз далер шуданд, худро саҳттар ба набард заданд. Аҳволи шӯришгарон мушкӣ буд — мушкӣтар шуд.

Агар ба ниҳо як мадади ногаҳонӣ намерасид, қорашон тамом буд.

Ин мадади ногаҳонӣ аз ғайбаҳо расид. Одина, ки аспаш тир хӯрда галтида, худаш ғайба монда буд, як гурӯҳ ғайбахоро аз паси девору дарахтони деҳи Сарӣ Мазор бо шитобу чадал сар карда овард. Инҳоро дида, аз ҳар кунҷу камар ғайбаҳои дигар ҳам ба ҷо хестанд. Хамаашон ғавғо андохта бо сардорин Одина ҳамлаи тунде оварда, ба саворони худро бегона омехта, шохаҳо ва таёқҳошро ба қор дароварданд. Соҳили Сурхоб

санглох аст — сангло ҳам силохи чангини Ӳиёдахо гардида ба саворони додхох ва лакайхо андохта мешуданд. Назир пахла-
вон бо Оллоёр шамшерзанӣ мекард — ӯро зада аз асп ғалтонд.
Тани ӯро ва ғафси оқсақоли лакайхо дар таги ӯи аспхо монд.
Саворони ҳар ду тараф гурӯҳе дар соҳил ва гӯдае дар даруни
оби тез бо ҳам мечангиданд. Восеъ бо Рачаб-додхохи ростко-
мати қокнинаи снѐхриш дар миёни дарѐе тан ба тан мечангид.
Дже аз зарбаҳои қаттолӣ шамшери вай ба китфи додхох рост
омида, дами шамшераш то ба устухони ӯ фуру рафт. Саркар-
дан шучоатманди Остонакул-қушбегӣ аз зин чаппа шуда пори-
қоб ғашт, (поиш дар рикоби асп дармонд). Асп ҳасади вайро
дар об кашола карда мегурехт, ки сараш ба сангло меҳӯрд.
Дар ин миёни Давлат қаравулбегӣ дар наздикии Тути буни Хай-
лар аз дарѐе гузашта, аз қафо ба Ӳиёдахо ҳамла овард. Оион
дар байни ҳарсангло пароканда шуда, то метавонистанд бо та-
ѐқҳои худ ба саворони вай муқобилат мекарданд. Хисориёни
Рачаб-додхох ва лакайхо талафоти зиёд дода буданд, баъд аз
қушта шудани сардорашон боқимондан онҳо аз рӯҳ афтада,
баҳамлаҳои издиҳомӣ сершумори савору Ӳиёдаҳои Восеъ тоб
наёварда ҳазимат карданд.

Ҳарбу зарб понздаҳ-бист дақиқа беш давом накард. Давлат
қаровулбегӣ ба мадади Рачаб-додхоху Оллоёр расида натаво-
нист. Нақшаи ҳоким дар бобати печонда гирифтани шӯришга-
рон барбод рафт. Ин муваффақият ба Восеъ ӯро бол бахшид.
Вай таъқиб кардани боқимондан хисориҳо ва лакайҳоро ба На-
зир воғузор карда, худаш бо Сандали ва Нозим ба муқобили
Давлат-қаравулбегӣ шитофт. Ҳарбу зарби кӯтоҳақар тақдирӣ
қаровулбегиро низ қард. Заду хӯрди пароканда бо Ӳиё-
даҳои таѐқдор ҳавсалан сарбозони Давлатро як дараҷа ӯр
карда бошад, шикаст хӯрдани Рачаб-додхох ва Оллоёр ба ди-
ли онҳо тарсу ваҳме андохта буд. Сандали ҷаҳд мекард, ки бо
Давлат чанги тан ба тан наояд ва аз вай интиқомӣ дерини
боғи Чағанро ситонад, аммо ба ин мақсади худ нонӣ нагар-
дид, зеро пеш аз он ки вай ба Давлат рӯбарӯ шавад, душмани
хунии ӯро тирандозони Санд-мерган тире зада аз саф баровар-
данд. Вай аз шаст савори худ бисту чанд нафарашро талаф до-
да, қушта шудагон ва захмдоронашро дар санглоҳои соҳили
дарѐе гузошта фирор кард.

Назир пахлавон бо саворонаш боқимондан сарбозони хисо-
рӣ ва лакайҳои Оллоёрро парешон карда ва таъқиб намуда аз
дарѐе гузашт. Дар дами вақт Восеъ ҳам боқимондан сарбозо-

ни Давлатро бо сохили рости дарӣё сур карда омад. Дуяшон — вай ва Назир — дар таги чарри пушти калъа бо ҳам вохӯрданд. Дар ни чо ҳисориҳо ва лакайҳо бо сарбозони Давлат як шуданд. Аз пеш — аз қониби шаҳр як даста сарбозони дигар — тақрибан ягон сӣ нафар савор — тахти фармони Алӣ-тӯқеабо ном амалдоре пайдо шуда омада, гурезаҳоро акиб гардонданд. Боз заду хӯрди сахте ба амал омад. Аммо саворони Восеъ ва Назир на танҳо ба шумори ғиётар, балки масти зафар ҳам буданд, бо зарбу шасти беш аз пеш худро ба душман мезаданд. Ба илова, пиёдаҳо ҳам расида омаданд, онҳо ба болон дарӣё аргамчин кашиди, аргамчинро дошта мегузааштанд, бо ни тарик беш аз чорсад нафар пиёда аз об гузашта ба ҷанги таги чарри ҳамроҳ шуданд. Қувваи шӯришгарон панҷ-шаш баробар афзуд. Таёқхон шахзан саворони душманро бераҳмона кӯфта аз аспҳо ҷанпа мекарданд.

Дар аснон ин заду хӯрд бек Мирзоакрамбой бо тӯдан амалдорон ба поёни шаҳр баромада гурехт. Гурехтани онҳоро шӯришгарон медиданд. Корвони ҳоким бо шитобу ҷадал ба Кангурт раҳсипор шуда буд. Зоҳиран, ҳоким бозиро бохта ҳисоб мекард ва мағлубияташро ба гардан гирифта буд. Гурехтани вайро дида, сарбозҳо ва лакайҳо низ ҳавсалаашон пир шуд. Онҳо акиб гаштанд ва пароканда-пароканда аз думболи ҳокими худ афтиданд. Восеъ шамшери хуни ба даст, сарлӯч — саллаву тоқияш аз сар париди, ҷомаву яктаҳаш пора-пора, дар китфи бараҳна ва бозувонаш доғхон хун, ҷашмонаш ҳамчун ду ахтари фурузон, ҷабинаш аз офтоби сӯзони ба киём омада ва аз гармин ҳарбу зарб аракшор, дар сари лашкари фотеҳи худ ба шаҳр ва ба қалъаи Балҷувон зада даромад...

Даруни қалъа шаҳри тороҷидаро ба хотир меоварад. Дар роҳравҳо, тангкӯчаҳо, сахни ҳавлиҳо, ашён гуногун: ҷое зину лачом, тӯрбан ҷави рехта, саргини тари аспон, ҷое камчин, кафш, салла ва гайра хобидааст. Дар ҳавлиҳои мансабдорон, мисли ин ки ҷизи гумшудаеро саросема кофтуков карда бошанд, асбобу анҷоми рӯзгор ҳама тагу рӯ. Манзара гурезогурези ғиётберо аён месозад. Дар меҳмонхонаи калони ҳоким биринҷу сабзин резашуда пош-пош, дег бо зирбаки гарм дар сари оташдон мондааст. Хизматгорон аз коло ва анҷоми ҳонаҳои бесоҳибмонда ҳар ҷой ба дасташон омадааст, гирифта гурехтаанд.

Аз баъзе ҳавлиҳо овози ғирийи занон ва кӯдакон ба гӯш мерасад. Аз як ҳавли як тӯда духтаракон, аз ҳавли дигар писар-

бачаҳо — фарзандони деҳқонон, ки онҳоро бо фармони ҳоким аз падару модарҳои ба ҷои бақияи андозҳо ғирифта оварда буданд, дарида баромаданд. Бачаҳо дар байни шӯришгарон падар, бародар, хешу таборашонро меҷустанд. Даҳ-дувоздаҳ нафар онҳо ҳешони худро ёфтанд. Оғӯш, навозишҳои гарми пламонӣ, ғиряҳои шодӣ як сахнаи муассир ва дилхарошери ба ҳаи расонданд.

Ғолибон дари оҳанқуби зиндонро шикаста асиронро озод карданд. Асирони зулму беодол ҷилу се нафар, бештаринашон деҳқон ва ҷӯшонҳо буданд. Онҳоро Қулӯҳ мингбошӣ бо ғуноҳи тарафдорӣ Восеъ аз деҳу дараҳо дошта оварда буд. Гулқурбонӣ ҳофиз ҳам аз зиндон ёфт шуд. Вай маҷрӯҳи хушор буд, озодқунандагонаш ӯро базӯр шинохтанд. Шарикӣ ӯ — Шарифи ноком аз заҳми тирӣ хӯрдааш ҷои дода будааст. Ҳофизро дар хонаи як нафар хешу балҷувоннаш ҷой карда, ба марҳаму давои табибон супурданд. Табибҳо ва шикастабандҳоро бо фармони Восеъ барои табобати маҷрӯҳон ёфта оварда буданд.

Восеъ бо лашкараш ба ҷангтоҳ баргашта то богоҳӣ ба дафни шахидон машғул гардид. Ду садӯ ҷанд нафар шахидони ғазот ба ҳок суғурда шуданд. Маҷрӯҳонро ба шаҳр оварда дар ҳавлиҳо ҷой карданд, онҳоро табибон даво ва ҳешонашон парасторӣ менаҳуданд.

Вақти бозгашт аз ҷангтоҳ як гурӯҳ шӯришгарон ба назди Восеъ мутаваллии мазори Ҳоҷа Балҷувонро пешандоз карда оварданд.

— Мо дар паҳлӯи мазор шишта дам меғирифтем, ин баромада моро дашном дод, дуои бад кард.

Восеъ савори асп буд. Сандасрои сарлӯч ва пойлӯч, ба тавнаш яктаҳи дароз ва эзори фарох, дар назди ӯ менестод. Вай ба нигоҳи нафратомези Восеъ тоб наёвард, ба замини нигарист.

— Дуои бад кардӣ? — савол дод Восеъ.

Шайх як он хомӯш истода, баъд якбора девонавор фарёд кашид:

— Ҳо, дуои бад кардам! Боз мекунам! Шумо мардум ба подшоҳи ислом иъти қардед, оёӣ шудед! Ҳамаатон кофиред! Илоҳо сар ба дор шавед, гӯям гурӯҳи шағол шавед, малъунҳо! Аммо фарёдӣ вай ба Восеъ таъсире накард.

— Дуои бадӣ муттаҳамон, ҳақмардумонро худо намеҷунавад, ба худашон меғардонад! — тамаскуромез ҷавоб гардонд ӯ.

Ҳандаи ашқомӯнаи шӯришгарон баланд гардид. Сандасро

мисли ни ки тарсаки ба рӯиш зада бошад, ду даст ба ришаш кашада, шах шуда монд.

— Ту ба пули Ашӯр мункир шудӣ,— хотиррасон кард Восеъ,— ба амонат хиёнат кардӣ, хостӣ ки маро дар пеши қозӣ дурӯғгӯӣ кунӣ. Хайрият ки қозӣ муттаҳамни туро доништа баъд пулро аз ту рӯенд, вагарна ҳақи як беваи муштинаро хӯрда мерафтӣ. Ман ҳозир қазон туро доданам дозим буд, аммо ман бадкина нестам. Туро ҳамин қадар қазо бас аст, ки халқон лаънатат меҳонанд. Рӯт сиё, шайх! Бирав ба хонақоҳат! Қоре кун, ки ман дигар башаран паҳси туро набинам! гум шам!

Сандасроҳ бо сару комати ҳам якто-якто қадам партофта равои шуд.

БОБИ БИСТУ ҲАШТУМ

Шабонгоҳ Балҷувон шаҳри оташафтадасро мемонд. Дар майдони пеши қалъа, бозоргоҳ, намозгоҳ, қанори дарёе шӯълаи гулханҳо забона мезад. Дар гирди гулханҳо хурсандӣ ва дилхушиҳои идона дар зич буд. Аз кишлоқҳои атроф ҳам фақирони бисёре омада, издиҳомро зиёд карда буданд. Наъран қариба нагман сурнайҳо, бақбақи духӯлу нақораҳо тантанан шӯришгаронро ғурсадо мекарданду онро то ба дараҳо ва деҳкадаҳои дур ҷитишор меоданд. Дар деҳгон бисёре қаллаю поча, ғушту чарбӯи ғусфандон мечӯшид. Нонвойҳо аз орду ғаллаи давлатмандон ва амалдорони бо ҳамроҳии мир ғурехта,— онҳое, ки аз камчинхошон хун меҷакиду фақирон сағи онҳоро тур ғуфтаи метарсиданд: Алайкбахшбой, Мӯминбой, Сулаймонбой, Қайюм-туксабо, Мирзошариф-туксабо, Эшмурод-мирохур, Маҳмуд-мирохур, Чалол-додхоҳ, Қурбон-қаравулбегӣ, Давлат-қаравулбегӣ, Оллоёр-оқсақоли кушташуда ва ғайра,— аз ғушти ғусфандони инҳо имрӯз дошдеҳгон шӯришгарон мечӯшид ва аз орду ғаллаи мусодиращудан амалдорон нонвойҳо барон фотеҳон нони гарм мебастанд. Ашъён рӯзгор, анҷоми хонаҳои боёну амалдорон ҳам байни шӯришгарон тақсим меёфт.

Дар меҳмонхонаи қалони ғачқорни қалъа сарони шӯриш маҷлиси зиёфат орошта буданд. Дар тоқчаҳо ба шашто шамъдон шамъҳо даргирифта менстоданд, ки хонаро хеле равшан карда буданд. Вақте ки Восеъ баъд аз ҳоби саҳти тӯлонӣ шус-

тушӯ ва тағири либос карда, аз хонаи дигар ба ин ҷо ворид шуд. Нозим бо шавқ ба вай хитоб кард:

— Восеъ! Назир мегӯяд, ки «танҳо худам як барраро ме-хӯрам». Дуямо гарав бастем, ту гувоҳ шав.

— Ба ҷӣ гарав бастед? — хандида пурсид Восеъ.

— Гаравро ман барам, Назир ана ҳамин ҷомаашро ба ман медиҳад.— Нозим ба ҷоман нави, бароқи абра-астари Назир, ки у дар хонаи бек ёфта, пушида гирифта буд, даст расонд.— Агар ӯ барад — ман ҳамин ханҷарамро медиҳам.— Ин ханҷари дудаман дастааш ҷавоҳирнишон низ ба Нозим дар калъа ғанимат афтода буд.

— Назир ҷӣ кадар хӯрда тавонистанаашро ҳудаш медонад, ту гаравро бой медиҳӣ,— гуфт Восеъ.

— Бой намедиҳам. У барраро агар хӯрда натавонад — ман мебарам, агар хӯрад ҳам ман мебарам, чунки Назир мекафад, ҷомааш ба ман мемонад.

Дар байни ханди хозирон Назир:

— Барраро биёру бубин ҷӣ тавр мехӯрам! — гуфта боз «хавон даҳан» кард.

Баъди андэк фурсат Ризо, ки дар ин зиёфат хизмати дастӣ-риро адо мекард, аз ошхона як табақи калони пури гӯшту дум-бан пухтаро оварда ба веши Назир гузошт. Ин миқдор гӯшту думба чор-панҷ нафар гуруснаро сер мекард. Назир остинҳои ҷоман шохин барокро боло кашида, дар зери бараңгезиши пур-ҳаёу ва хандаҳои қоқ-қоқи хозирон ба хӯрдани ин таоми ғаривии худ шурӯъ кард. Ба наздаш як косаи чинӣ оби сарди ҷашмаро ҳам ниҳода буданд, вай баъди ҳар се-чор лӯкма аз он об як қулт менӯшид.

Дар байни нишастагон Саидалӣ набуд. Восеъ ӯро пурсид, кҷе аз ёрон гуфт:

— Ман ӯро дар намозгоҳ дидам, кабоб хӯрда, бозини масха-рабоҳонро тамошо карда нишаста буд.

Восеъ бо ёронаш нақшан кори пагоҳро маслиҳат кардани буд, мехост, ки Саидалӣ низ хозир бошад, аммо маслиҳатро бе вай кардан лозим омад.

— Мир гурехта халос шуд,— гуфта гап сар кард Восеъ,— ӯ албатта, дар Қангурт хотирҷамъ наменинад, қувва ҷамъ мекунад, барон моро аз Балҷувон зада баровардан тайёрӣ мебинад. Эҳтимол, ба Хисор ҳат фиристода, аз қушбегӣ мадад пурсад.— Шумо ҷӣ мегӯед, ёрон, мо ҷӣ кор карданимон лозим?

Ёрон ҳаме ба Назир нигоҳ карданд. Назир баъд аз Восеъ

сардори дуввум ва ба хукми «вазир»-и ўст, одами донои, бояд аввал гап занад.

Назир луқман навбатиро фурӯ дода ва обро нӯшиду гуфт:

— Ту мири мой, Восеъ, ту сарлашкарӣ, мо лашкар. Ту чӣ фармоне ки диҳӣ, мо ба ҳамон амал мекунем.

Дигар ҳозирон ҳам сухани ўро маъқул донистанд.

Восеъ як нафас тааммул кард, аз устухони дар дасташ буда ғўштро покиза тарошида хӯрд, устухонро ба рӯи дастархон партофт ва баъд бурро-бурро гуфт:

— Пагоҳ Қангурт меравем, ҳучум мекунем. Намемонем, ки мир нафасашро рост кунад. Фармони ман ҳамин аст.

— Маъқул,— гуфт Назир.— Ҳоким гургворӣ аз қапқон ҷаст, гурехт, аммо пояш лангон аст: агар сари вақт ўро сур кунем, мегиремаш. Иншооллоҳ Қангуртро ҳам мегирем.

— Рост мегӯӣ,— сухани Назирро қувват дод Одина.— Гармогарм лағад кардан лозим мирро. Ё имрӯз дилашро бой дод, тоби ҷанг надорад, боз шикаст меҳӯрад.

— Агар ўро ба даст меғалтондем ё мекуштем, аҷаб кори хубе мешуд! — гуфт Нозим.— Мирони дигар ҳам тарсида мемонданд!

— Қоре карда бисёртар камону шамшер ғанимат бигирем, хуб мешавад,— ба гап ҳамроҳ шуд Саид-мерган — сардори шӯришгарони даран Раҷабфақир.— Ҳозир аслиҳаи мо кам аст; худо накарда қушбегӣ ё мири Қўлоб ба болон мо лашкар кашанд, кори мо мушкул мешавад.

— Аспҳоро ҳам бигӯ, ақан мерган,— аз дами дар гап партофт Ризо,— сарбозони мир аспҳон хуб доранд, аспҳониро ғанимат мегирем!

Сардорон ҳамин тавр ба зафар ёфтанашон бовар карда гап мезаданд. Ғалабаҳои то имрӯз ба даст омада, дар навбати яқум, албатта, ғалабаи калони имрӯза онҳоро пурдил карда буданд.

Аз ҳозирон фақат як кас — Юсуфи ҷавонбахтӣ, кушандан Қулӯҳ мингбошӣ фикри дигаре изҳор кард.

— Восеъ, одамон ва аспони мо хеле монда шудагӣ, ту ҳаминро ба назари эътибор бигир. Одамон ва аспонро як ду рӯз дам меодем, бад наmeshуд. Мир дар ин як рӯз-ду рӯз аз дасташ чӣ қор меояд? Ҳеч қоре наметавонад. Мир саҳт лат хӯрд, то ӯ ба худ омада фикри қорро мебинад, ки яқчанд рӯз мегузарад. То Қангурт қариб қор фарсанг роҳ аст, аспон ва одамон

монда шудагӣ, то ба он ҷо расидан тамои шалпар мешаванд, аз ҷиҳаҳо мумкин ки бисёр касон аз мондагӣ дар роҳ монанд.

Ҳозирон ба Восеъ назар дӯхтанд, мунтазир буданд, ки ӯ дар бораи ин нукта ба хотири ҳудашон нарасида ё расида бошад ҳам бе эътибор монда ҷӣ мегуфта бошад.

Восеъ ин мушкилро саҳлу осон ҳал кард:

— Хеч гап не,— гуфт ӯ,— одамон имшаб ва пагоҳ то бегоҳӣ дам мегиранд, мо бегоҳӣ ба роҳ мебароем.— Вай баъди андак сукут илова кард, ки: — мо морро задему накуштем. Сари кор кӯфта бех. Аз неши мори саринокӯфтану покушта ҳазар.

Нозим аз ваъдаи лакайҳои Кӯлоб сухан ба миён овард:

— Туғай наёмад-ку, Восеъ? Магар аз қавлаш гашта бошад?

Восеъ зуд ҷавоб наод. Санд-мерган гуфт:

— Аз дузд ҷӣ умед? Дузд магар қавл дорад?

— Наёд — даркор нест,— гапро тамои кард Восеъ.

— Даркор нест,— тақрор кард Назир.— Ман меҳонистам, ки Туғай аҳду паймонро бо дили соф намебандад. Мақсади ӯ баъд аз гирифтани Балҷувон дуздию гонатгарӣ буд.

Мадади Туғай ба Восеъ дар ҳуҷуми ба Балҷувон даркор буд, акнун ки ин ҳуҷум бе вай ҳам ба муваффақият анҷомид, Восеъ дигар ба вай эҳтиёҷ надошт, ҳатто аз наёмадани ӯ гиламанд ҳам набуд. Еронаш ҳам инчунин.

— Хуб, омин оллоҳу ақбар,— даст ба рӯй кашида аз ҷо бархост Восеъ.— Акнун зоб. Пагоҳ кори зӯр дар пеш аст, дам бигиред, додарон. Назир, ту аз қаравулҳо, дидбонҳо хабар бигир, бигӯ — ҷорчаши нигох кунанд, гафлат накунанд.

Ризо ва дигар дастбёрҳои ҷавон ба ғундоштани дастархон шурӯъ карданд.

Назир ба Ризо:

— Табақи гӯшт истад, ман гашта меояму хӯрда тамои мекунам,— гуфт ва бархоста аз пай иҷрои фармон равон шуд.

Восеъ ҳоло қадам аз остона берун нагузошта буд, ки додараш Қосим пайдо гардид. Саросема буд, тез-тез нафас мекашанд.

— Сандали «Боги мир»-ро лағад кард,— хабар дод ӯ.— Қаровулонро зад, банд кард. Худаш катин одамонаш ҷизу ҷоран морро толон карда истодааст.

Пеш аз ин Восеъ додарашро бо як даста одам ба «Боги мир» фиребстада буд, ки онро то пагоҳ ҷосбонӣ карда истанд, пагоҳ худаш ба он ҷо баромада асбобу анҷоми мақсади тобистинии докиро мусодира ва дар байни шӯришгарон, тақсими

кардаи буд. Дар он манзил аҳли ҳарами мир мезистанд, ду занаш гурехта аз паси шавҳарашон рафта буданд, фақат зани калони ӯ, ки бемори бистарӣ буд, бо як зани парастор ва ду хизматгори мардина монда бӯд.

— Одамаш чӣ қадар. Бо чанд кас лағад кард? — пурсид Восеъ.

— Бист-бисту панҷ кас,— ҷавоб дод Қосим.

— Ҳай лаънатӣ! — гуфта монд Назир, ки аз паси Қосим боз ба меҳмонхона баргашта буд.— Хук арзаниҳӯрнашро наме-партоянд.

Восеъ фармон дод:

— Одина! Юсуф! Даррав бо одамони худатон ба «Боги мир» равед. Агар Саидалӣ ханӯз аз он ҷо нарафта бошад, шумо боғро печонда гирифта, ӯро баромадан намонед. Шаб дар ҳамон ҷо истед, пагоҳ худам баромада бо ӯ гап мезанам.

Одина ва Юсуф туфангу шамшерҳоширо ба даст гирифта зуд баромаданду рафтанд.

Восеъ аз ин ҳодиса таъъаш хира шуд. Гумон накарда буд, ки дар ҳуди рӯзи якуми ғалаба дар байни ёронаш ин хел ҷанҷолу муноқиша меҳезад.

Пагоҳӣ пеш аз ношто вай ба «Боги мир» саворӣ намуд. Ҳамроҳаш Назир ва Нозим рафтанд. Одина ва Юсуф Саидалиро ҳабси «боғӣ» карда нигоҳ дошта буданд. Онҳо Восеъро дар дами дарвозан боғ истиқбол намуданд.

— Саидалӣ ба болон мо тохт, чизу моли толон кардаашро ба аспҳо бор карда гурехтани шуд, мо ғардондемаш. Дар занозанӣ чор одами ӯ манб шуданд.— маълум кард Одина.

Саидалӣ бо як гурӯҳ одамонаш дар сари хавзи калон нишаста буд. Сари баъзешон бо рӯймолҳои чиркин бастагӣ, куртаю ҷомаҳои аксарашон даридагӣ буд; ба намуд ҳамаашон як ҳоли табех ва раҳмангезе доштанд, ки ба он ҳама шукуфонӣ ва хуррамӣ чорбоғ ҳеҷ мувофиқат намекард. Ин одамҳо қисман ҳешони худ Саидалӣ, қисман шарикони дуздай ва роҳзанни пештараи ӯ буданд дар Еҳсу ва ҷоҳои дигар. Бо пайдо шудани Восеъ, ҳеҷ кас аз ҷо наҷунбид ва ба вай эътинос накард. Аз афти қор, шарикон ҳамин тавр забон як карда буданд.

Назир пеш баромада ба сари Саидалӣ фарёд нашид:

— Бихез, номард! Восеъ омад, салом кун!

Саидалӣ хоҳам-нохоҳам аз ҷо бархост.

— Чӣ мегӯӣ? — дар навбати худ Саидалӣ ҳам дод заҳ. Ба Восеъ ишора карда гуфт: — Ӯ одамонашро душманворӣ ба бо-

лон ман андохта маро, хамроҳони маро занонад, бандонад, ма-
иб кунад, боз ман саломаш диҳам?! Ту, — ба Восеъ рӯй овард
Сандали — ту акиун мир шудӣ, ба тақлиди мирон зулм кар-
дан гир! Мирон ба сари ёру дӯстонашон қамчини намекашиданд,
ту бикаш!.. Гуноҳам чист, ки маро банд мекуӣ, мезанӣ, беобрӯ
мекуӣ? Е ман бо мир ҷанг накардам? Хун нарехтам? Ман аз
ту пештар шӯриш карда будам! Вақте ки ман ҷонамро ба қа-
фам гирифта бо ҷалмон меҷангидам, ту дар хонаат хотирҷамъ
шиншта будӣ, ҷувоз мекашидӣ. Моли мир ба ман ҳалол аст.
Ман ғламҷадлам, миру амалдоронаш ба ҳеҷ кас ни қадар зулм
накарданд, ки ба ман карданд, бихиштворӣ боғи бо меҳнату
машаққат дар Ҷаган сабзондаамро набуд карданд, ман товоии
боғамро мегирам!..

Восеъ ба Сандали даррав ҷавоб наод, аз болон асп ба ӯ
як нафас ҷашм дӯхта истод. Аз нигоҳи хомӯшонан ӯ Сандали
ба ҳолати ногӯворе монда намедонист чӣ кор кунад.

— Шарм кун, Сандали! — гуфт баъд Восеъ. — Ту худатро
меросхӯри мир кардӣ? Моли хазинаи мир ғанимати ҳалоли фа-
кирон аст, ҳар кас ки ба сари худ ғанимати факиронро ғорат
кунад, дуздӣ ғоратгар аст. Маълум мешавад, ки ту бо мақсади
дуздию ғоратгарӣ ба ғозот хамроҳ шудай!

Сандали ҷизе гуфтани шуда даҳон кушода буд, ки Восеъ:

— Дам ист! Ман гап мезанам, ту шунав! — гуфта шасти уро
шикаст. — Ман ҳозир барон бо ту саволу ҷавоб карда истодан
вақт надорам, ҳамини қадар мегӯям, ки агар ту ни феъли ба-
датро напартоӣ, тавба накуӣ, сонӣ аз худат гила кун!

Восеъ ба ҳисоби гирифтани ҷиҳон ғораткардан Сандали
ва дигар ашъён боқимондан «Боғи мир»-ро ба Назир супурда,
худ бо Нозим ва хамроҳони дигараш пиёда ҷорбоғро давр зад.
Бас дилкушову босафо ҷорбоғе дид, ки касро ба фароғату ро-
зат монд менамуд. Дар фарози хамвори кӯҳ ва нишебии он як
бист тавоб ҷойро бо девори баланди сангин ихота намуда, тоқ-
зору мевазорҳо, гулистонҳо, суфаю сарҳаҷҳо сохта буданд.
Мақомтоҳи мир кушан сафеди оинакорӣ, шипанг ва айвонҳои
накшӣ дошт. Бӯи диловези гули садбаргу райҳон машомро
мӯяттар месохт, ба ҷои ҳаловат мебахшид. Хониши булбулон
руҳнавоз, оби зулмат ҷашмасор бо милаҳон сафолӣ ва нова-
донҳои ҷӯби ба ҳар ҷониб равон буд. Сайри наъими фараҳ-
бахши кӯҳсорон сафо ва таровати ҳаво ҷорбоғро афзунтар ме-
намуд. Мирон сола ду бор-се бор аҳли калонсолӣ ҳар як
амалдориро ба назбат ба ни ҷо оварда кор мефармуданд.

сангу рег мекашононданд, деворхо ва иморатхо, роху пай-
рахахо, ҷӯйхоро таъмир мекунонданд. Восеъ хавлиҳои да-
руну беруни ҳокимро даромада дид. Дар хавлии дарун вай ба
ду хизматгори бек — марди кӯҳансол ва ҷавоне вохӯрд, ҷавон-
ро зуд шинохт — вай Ниёз буд, ки дар он ҷо бо занн бемори
тағоняш монда буд.

— Ниёзҷон! Саломалайкум! — Восеъ аз ин мулоқоти ғай-
ри ҷашмдошт бо ошнои сафари Қаршии худ хушнуд гардид.
Дуяшон вохӯрдин бағалкаш карданд. — Ниёз ана ҳамин аст,
ман ба шумо накли ӯро карда будам, — гуфта, вай ошнояшро
ба Нозим, Қосим ва дигар ҳамроҳон худ шиносонд. Онҳо ҳам
бо ҷавон вохӯрдӣ карданд. Шарикни Ниёз — марди солхӯрда аз
пайдо шудани Восеъ тарсида буд, аммо ақнуи бо Ниёз ин тавр
муомила кардани ӯро дида осуда шуд; вай тамаллуқкорона та-
бассум карда дандонҳои ягон-яғони худро дам ба дам нишон
медод.

Ниёз хафа ва парешонҳол менамуд. Сабаби парешонҳолии
ӯ, албатта, ҷанг, гурезогурез, гораггарини Саидали буд, Восеъ
инро фаҳмид.

— Хафа нашав, Ниёзҷон, — тасалли дод ӯро Восеъ, — тақ-
дир ҳамин будааст, ҳама кор аз гардиши фалак аст... Хуб, си-
ҳат-саломат ҳастӣ? Биё камтар шинем, пурсу пос кунем.

Ҳамаашон дар суфай сахни ҳавалӣ нишастанд.

— Ёд дорӣ, Ниёзҷон, — суҳанаширо давом дод Восеъ, — ту
дар Қаршӣ ба ман гуфта будӣ, ки кӯҳ ба кӯҳ намерасад, одам
ба одам мерасад? Ба худо, ки рост гуфта будӣ.

Вай Ниёзро самимона дӯст дошта буд. Дар ин якуним соли
ки аз вақти хайрбод кардани дуяшон дар Қаршӣ гузашта буд,
Восеъ гоҳ-гоҳ ӯро ба неки ёд мекард. Охир, дар он мусофирати
душвори пур аз хорию зорӣ магар Ниёз мӯнисӣ ӯ набуд? Қад-
ри он дилбардорӣ ва он некиро, ки Ниёзи покдил ва меҳрубон
ба вақти дилшикастагӣ ва навмедии Восеъ кард, фақат касе
медонад, ки боре азобу кулфати ғарибиро кашида бошад. Ин
хел неки як умр фаромӯш намешавад.

— Ғам нахӯр, Ниёзҷон, туро дар ин ҷо ҳеҷ кас хафа наме-
кунад. Агар ягон талабе дорӣ, бигӯ, ман бачо меорам. Ба ягон
тараф рафтани бошӣ, ба ту асп медиҳем.

— Ойтимуллом касал — маҳзунона ба тарафи хона ишора
кард Ниёз.

— Медонам, иншооллоҳ сиҳат шуда мемонанд. Набошад, то

сиҳат шуднаш ту дар ҳамин ҷо истодан гир. Аз хӯроқӣ, обу ҳезум ҳам хотирҷамъ бош. Одамҳои мо ба шумо мерасонанд.

Баъд Восеъ даҳ таған дар Қаршӣ аз Ниёз гирифтаашро ба хотир овард:

Воқеан, ман аз ту қарздорам, Ниёзҷон. Қадоматон пул доред? — Ба ҳамроҳонаш мурочиат кард ӯ. — Ба ман даҳ тағна қарз диҳед.

Аммо маълум шуд, ки ҳеҷ кадоме аз ҳамроҳони ӯ ҳам дар ҷиса пул надоштааст.

— Лозим нест, шумо аз ман қарздор нестед, — ҳичолато-мез мункир шуд Ниёз.

— Не, қарздорам, Ниёзҷон. Ту фаромӯш карда бошӣ ҳам, ман фаромӯш накардаам, — хандид Восеъ. — Аз ӣгон ошноям қарз карда то бегоҳ ба ту мерасонам, — ваъда дод ӯ.

Ниёз қиёфани босалобати Восеъро, шамшери ба ғӯта ҳамона кардаашро, ҷашмони дурахшандан барқингоҳашро, иззату ҳурматро, ки ҳамроҳонаш нисбат ба вай доштанд, мушоҳида мекарду аз дигаргунӣ дар ӯ рӯйдода ба ҳайрат монда, ба дилаш меғуфт, ки наҳод ин мард, ин пешвои овозадори шӯришгарон, ин фотеҳи Балҷувон ҳамон Восеъ, бошад? Ҳамон Восеъ галабонин роҳи Қаршӣ? Э аҷаб! Аммо ҳулкаш, рафтораш, тарзи муомиланиш дигар нашудаст: ҳамон кӯхистонии соддадил, дӯст-рӯ, улфат...

БОҒИ БИСТУ НҲҲУМ

Сандай аз таъбеҳи Восеъ дар назди шарикони худ мулзам шуда, нафсаи коҳида буд. Вай ба аспн қаҳру синте савор шуд. Хост ба шариконаш нишон диҳад, ки соҳибхитиёр аст аз аз Восеъ наметарсад.

Вай аз «Боғи мир» фурумаду дар шаҳр боз дигар шарикони содиқашро гирд оварда, чанде аз ҳамкишлокҳои худро низ аз роҳ бароварда, бо ҳамроҳони оғозӣ қад-қадӣ оби Талхан ба кӯҳи барномаи рафт.

Қорӣ Сандай ба нақшаи Восеъ лат дод: юриш ба Қангурт дар ҷири латарӣ барбодравӣ монд. Бо вучуди ин Восеъ бо шитобу ҷиддӣ қувватҳои боқимондаашро ҷамъ карда ба тарафи Қангурт бурдани шуд.

Аммо дар ин миён як ҳолисан нави хилофи интизор рӯй дод: дар байни шӯришгарон овозе нави шуд, ки Остонақул-

кушбегӣ аз Хисор бо лашкари гароне баромада ҳоло ба Вахш наздик расидааст; бек Мирзоакрами мирохур аз Кангурт ба тарафи Балҷувон ҳаракат намудааст, инчунин мири Қўлоб ҳам ба болон Балҷувон лашкар қабанда омада истодааст...

Дар байни шӯришгарон воҳима ҳест. Як қисми онҳо ба ҳар сӯ пароканда гардида, дигархондон мутараққид шуда монданд. Восеъ дурӯғ будани овозан пахншударо медонист — дилбонхон ба роҳи Хисор, Кангурт, Қўлоб фиристодан ӯ хабар медоданд, ки дар он тарафҳо ҳаракати сарбозон дида намешавад. Вай бо эълони дурӯғ будани овоза қисми зиёди шӯришгаронро аз пароканда шудан боздошта тавониста бошад ҳам, ба ҳар ҳол ҷуруш ба Кангурт номумкин гардид, бо он қувваи костае ки баъд аз ғурехтани Сандали ва пароканда шудани як қисми шӯришгарон боқӣ монда буд, ба Кангурт ҳучум кардан ҳафснон буд. Аммо беҳаракат истодан ҳам хатар дошт, зеро дар ин сурат шӯришгарони боқимонда низ метавонистанд пароканда шаванд.

Восеъ бо як қисми қувваҳо ба тарафи Вахш ҳаракат карданро лозим донист. Эълон намуд, ки вай то Норақ рафта пули Вахшро вайрон хоҳад кард, то ки атар аз Хисор сарбозон омадани шаванд, аз дарёе гузашта нагавонанд. Дар баробари ҳамин вай аҳолии кишлоқҳои сари роҳашро ба шӯриш хоҳад ҳазад.

Дар Балҷувон вай Назирро гузошта сулорин дод, ки то ҳалли имкон шӯришгарони парокандашударо аз нав гирд оварад ва инчунин аҳолии ҳаёз ба шӯриш ҷалбнашудан кишлоқҳои атрофи Балҷувонро ҷалб намояд.

Овозан лашкарқашни ҳокими Хисор аз мазори Хоча Балҷувон сар зада буд.

Восеъ мутавалли мазорро раҳо карда, аз ғисодқорни ӯ дар ғафлат монд. Гумон намекард, ки шайхӣ хонақоҳнишин ба вай зараре мерасонда бошад. Аммо ин «каждуми таги бӯрьё» метавонист неш занад ва неш ҳам зад.

Бо таълими шайх муридонаш дар кӯчаҳои Балҷувон ғашта бардурӯғ дашкарқашни Остонакул ва бекхоро овоза мекарданд. Яке аз дарвешон ғўё навақак аз Хисор омада ва дар он ҷо барон ҷуруш ба Балҷувон лашкар ороستان кушбегиро бо ҷашми худ дидааст. Мақсади Сандасро — бо ин тарик шӯришгаронро

тарсонда парешон кардан ва барон бозгашти мири Балчувои
роҳ кушодан буд.

Қабир ба ҷосусӣ қасамхӯрда аз қазо ба доми Сандасрор
афтида монд. Ба ин тариқ, ки девонбегии мири Балчувои ба
гурехтан муваффақ нашуда, ба мазори Хоҷа Балчувои паноҳ
бурда буд, мутаваллӣ ўро дар хонақоҳ пинҳон кард. Чун девон-
бегӣ бештар дар вақти бозпурси Қабир дар ҳузури ҳоким ҳозир
ба шӯҳиди қасам хӯрдани ў буд, ба Сандасрор гуфт, ки ў ба
таваҷҷути муридонаш Қабирро пайдо намояд. Нишонаҳои ҷо-
сусро маълум кард: марди миёнақадми камгӯшт, ришаш сиёҳи
туяук, дар чехран росташ ва дар болон абруи ҷапаҷи ҳол до-
рад. Муридон бо ин нишонаҳо ўро дар байни шӯришгарон пай-
до карда назди Сандасрор бурданд.

Қабир ҳам монанди бисёрини шӯришгарон аз овози лаш-
каркашӣи кушбегӣ ва аз тақдирӣ худ дар биму харос буд, ило-
ва бар ин баъд аз гурехтани ҳоким ва амалдоронаш имконияти
забаркашӣ наёфта, мутараддид монда, аз қасамзада шудан ме-
тарсид. Барон як нафар дехотин чоҳили дар қайди хурофот
монда салттар аз тарси қасамзада шудан тарсеву биме нест.
Бинобар ин шайх ва девонбегӣ тавонистанд ўро ба осонӣ му-
теъи худ созанд.

Восеъ бо дидабону қаровулҳои худ сари роҳҳои даромаду ба-
ромади шаҳро банд карда буд, аммо Қабир ҳамчун одами
худӣ аз пеш дидабону қаровулҳо бе мамоннат гузашта метаво-
нист. Ба шайх ва девонбегӣ ана ҳамин даркор буд.

Фавран ба номи ҳокими Балчувои ҳатто навишта, ба даст
Қабир дода, ўро бар аснӣ бодное нишонда шабона ба Қангурт
равона карданд. Дар ҳаф навишта буданд, ки: мо бо фалон ва
фалон овозаҳои бардурӯғ шӯришгаронро тарсонда, ба парокан-
да кардани як қисми онҳо муваффақ шудем, аз ҷумлаи сарони
шӯриш «Сандалии дузд» бо шариконаш гурехт, ҳоло дар шаҳр
шӯришгарон бисёр нестанд ва илова бар ин мутараддиду му-
шаввашхотир ҳам мебошанд, бинобар ин ҷаноби мири агар бе
таъдир ба Балчувои ҳуҷум оранд ва шайхон зананд, бешакку
шубҳа зафар ҳоланд ёфт...

Восеъ рӯзи дигар дар қайми офтоб ба деҳани калони соҳили
Бахш — Тутқаули амлоқдорини раисид.

Ноҳим ва Ризо ҳамроҳи ў буданд.

Амлоқдор аз омад-омади Восеъ ба ҷи воситае хабар ёфта, ба тарафи Қизилмазор гурехта будааст.

Восеъ бошандагони деҳаро дар лаби дарёе гуи карда эълон намуд, ки аз ҳамин рӯз эътиборан амлоқдори онҳо Нозим аст, туткавалиҳо бояд ба ҳар айру фармоне, ки ӯ медиҳад, бе ҷуну ҷаро итоат кунанд.

Баъд вай бо ҳамон шитобу суръат ба тарафи Норақ равон шуд.

Деҳан Норақ дар соҳили рости Вахш афтодааст. Дарёе аз Туткавул то ин ҷо дар масофани ним фарсанг дар бағали танги кӯҳҳо фушурда шуда-фушурда шуда омада, дар наздикии Норақ ба тангион сангине медарояд, ки аспни сабукхезе агар аз болон он як ҷахиши хубе кунад, ба соҳили рости гузашта метавонад. Дар болон ин тангио — аз сатҳи оби хурушон як сад газ болотар — пули хурде аз ҷӯбу санг андохтаанд, мисли ин ки эине бар дӯши Вахши саркаш задаанд; ин пул бо номи «Пули сангин» машҳур буда, ягона гузаргоҳе аз водии Ҳисор ба кӯхистони Кӯлобу Балҷувон мебошад. Дар буни ҷаррин тағи пул об ҷун шери ба қалқон афтода меғуррад, девонавор ҷасту хез мекунад, мастона кафк мепошад, сар ба шаххову харсангҳо мезанад.

Восеъ аз пул гузашта ба Норақ дохил шуд. Аз он ҷо вай як дастан дувоздаҳнафариро бо сардорин Ризо барои дидбонии роҳ ба пеш — ба тарафи Чормағзак фириштеда, худ бо одамонаш дар ёғоти Норақ ба дамгирӣ истод.

Баъд аз соате яке аз нафарони Ризо асп давонда омада, дар кӯтали байни Норақу Чормағзак пайдо шудани як даста сарбозони саворро ба Восеъ хабар дод.

— Онҳо чанд нафаранд? — пурсид Восеъ.

— Як бисту панҷ-сӣ нафар, — ҷавоб дод қосиди Ризо.

— Онҳо шуморо диданд ё не?

— Не, надиданд. Мо дар адир истодем, Ризо хулаш ба болон тал баромада нигоҳ карда, сарбозонро аз дур дидааст.

Аспни қосиди монда шуда буд, Восеъ ба вай аспни дигаре дода адр-кард:

— Чорхез тохта ба пеши Ризо баргард, бигӯ — Ризо дар тал кӯтал камин бигирад, пинҳон шавад. Сарбозон аз кӯтал ки фуромаданд, ӯ худро ошкор накарда, онҳоро гузаронда фириштеда, баъд вақте ки ман онҳоро лағад кардам, ӯ баромада аз кафо хучум кунад.

Косид асп давонда рафт. Восеъ бо одамонаш зуд дар беруни деҳа ба ду чо шингак гирифт.

Сарбозон аз кутал фуromaданд. Онҳо сӣ нафар буда, бо фармони Остонакул аз Файзобод, ки ҳокими Хисор тобистонҳо баъзан ба он чо рафта чодир мезад, ба Норақ барои муҳофизата Пулисангини омада истода буданд.

Ризо аз сарбозҳо инҳон шуда натавониست, онҳо дастан ӯро дида монданду фавран ҳамла карданд. Ризо ба дасташ фирор кард, сарбозон ӯро наёнӣ сур карда омада, дар қарибии Норақ нохост ба ду камингоҳи Восеъ дакка хӯрданд. Аз камингоҳҳо часта зарба задани Восеъ, саросемаву харосон рӯ ба гурез овардани сарбозон, бо зарби шофу таёкҳои бешафаккати шӯришгарон аз сари зинҳо паридани панҷ-шаш нафар сарбоз ва инҳоят торумор шудани дастан онҳо дар якҷанд дақиқа ба вукуъ пайваست ва анҷом ёфт. Ба дастан Восеъ ғайр аз дувоздаҳ сар асп ва як микдор туфангу тирӯ шофҳо боз ду замбаракча ғанимат афтод.

Ба ростӣ ҳам, Восеъро толен ҷангӣ ёр буд. Ба шӯришгарон ин ғалаба зуд ва осон руҳи тозае бахшид. Агар яқто-нимтоҳо то ин дам дар мададрасонии Хизр ба Восеъ шак дошта бошанд, акнун ба ин «мадади ғайбӣ» бовар карданд.

Натиҷаи дигари ғалаба ин шуд, ки аз ғақирони Норақ сию чор мард, қисме савора ва бештар пиёда, бо таёкҳо баромада ба лашкари Восеъ пайвастанд.

Замбаракчаҳои номбурда қорӣ усто Бароти норақӣ буда, ба дарозӣ ду вачаб беш набуданд. Ҳамроҳи замбаракчаҳо шаш дона кулӯлача, ҳар кадомаш ба қадри як мушт, ва ним халтача борут ҳам ғанимат афтод. Ризои булҳавасу кунҷов дарран як замбаракчаро ба болон харсанг бароварда, кулӯлача ва микдоре борутро ба дарунаш андохта, ғилтаи ба нӯги ҷӯби дароз басташударо даргиронда борутро оташ дода буд, ки кулӯлачан як дусад кадам он сӯтар парида ғалтиду мисли бошиддат ба ҳам хӯрдани ду санги калон тараккосе зада кафид, оташке дар миёни ҷангу дуи бархоста барқ зад.

Восеъ як нафар саворро бо хабари ғалабааш ба Балҷувон давонд ва худ ба вайрон кардани пули дарёе шӯрӯ намуд.

Табару тешаҳои норақиеи дар як дам пулро барҳам доданд. Ҷӯбу сангҳои пул бо таракко-турук ба дарёе фуру ғалтиданд.

Восеъ як гурӯҳ савораву пиёдаро бо сардорини Нозим дар он чо гузошта фармуд, ки кишлокҳои амлокдорини худро бо шӯриш ҳезонад ва инчунин дар қанори дарёе дидбонӣ намуда,

агар боз аз чониби Хисор сарбозон пайдо шаванд, ба вай зуд огоҳ диҳад.

Худаш бегоҳии дер озими Балчувон гардид.

Дар Балчувон аҳвол ва рафти кор соз набуд: аҳолии деҳоти атроф ба шӯриш чалб нашуда буданд, зеро овозаи лашкаркашии Остонакул мардумро тарсонда монда буд. Илова бар ин, як қисми шӯришгарони дар Балчувон монда бо баҳонаи дара-ви ғалла ва кӯфтани хирманҳояшон пароканда шуда ба деҳу дараҳои худ рафта буданд. Назир фақат сесаду чанд нафар шӯришгарро нигоҳ дошта тавонида буд. Вай дар бораи вазъияти Кангурт низ ҳеҷ маълумоте дар даст надошт. Восеъ пеш аз сафари Вахш ду нафар одами худро пинҳонӣ ба Кангурт фиристода буд, ки аҳволи он ҷо ва кору бори ҳокими гурезаро дониста биёянд. Онҳо барнагашта буданд. Назир ҳам баъд аз рафтани Восеъ аз чониби худ як нафарро ба Кангурт фиристода буд, аммо аз вай ҳам дарак набуд. Гумон мерафт, ки онҳо дар он ҷо дастгир шуда бошанд.

Ин ҳама ҳол Восеъро ба хавотир андохт.

Аммо, ба иваз, он чи ки вай аз «ёғиҳо» — гурезаҳои кӯлобӣ, каротегинӣ, дарвозӣ ва ғайра шунид, ба дилаш қуввате бахшид. Ин гурезаҳо беш аз панҷоҳ нафар буданд, ки хабари гирифтани Восеъ Балчувонро ва гурехтани мирро шунда, барои ба шӯришгарон ҳамроҳ шудан омада буданд.

Онҳо шӯру ошӯби аҳолии вилоятҳои ҳамсояро накл карданд. Дар бисёрҳои кишлокҳо деҳқонон хабари шӯриши Восеъро шунда ба ҷунбиш омадаанд, омилони хирочу закот ва дигар амалдоронро дошта мезадаанд ва ҳатто мекуштаанд, дар баъзе ҷоҳо ошӯбгарон даста-даста ба кӯҳҳо баромада рафтаанд. Амалдорон дар кишлокҳо, бозорҳо, дар тӯю маъракаҳо ҷосус монда, одамони аз шӯриши Восеъ сухан ронанда, аз зулми ҳокимон шикояткунандаро дастгир, ҳабс ва яргӯ* менамудаанд.

Ба исботи сухани гурезаҳо, аз нисфи рӯз то пагоҳии рӯзи дигар ба Балчувон гурӯҳ-гурӯҳ мардуми Кӯлоб, Мӯминобод ва ҷоҳои дигар омадан гирифтанд. Якто-нимтоҳо аспакӣ, қисме харақӣ, аммо бештариашон пиёда буданд. Онҳо дар кишлокҳои худ шӯрида, чандин амалдору сипоҳиро зада ё кушта, амлокдорхонаҳоро толон карда, ба ин тараф гурехта буданд. Қорвонсаройҳо, ҷойхонаҳо, сарбозхонаи ҳолимондан Балчувон аз гурезаҳо пур шуд.

* Ҷарима, ҷазон илқидно молӣ.

Шаб каровулхо ба қалъа ба назди Восеъ чор нафар лақайро оварданд. Як нафари онҳо солхӯрда ва сеи дигар чавон буданд.

— Кӯлобдан келдик. Туғайдан қочиб сенга келдик*, — гуфт лақай солхӯрда, ки номаш Қаробой буд.

Восеъ ўро шинохт — мардак ба назди вай ба Сурсакова ҳамроҳи Туғай омада буд. Қаробой ҳамроҳонашро шиносонд, онҳо писарони худааш будаанд. Писарон аз бисту панҷ то сисола, ҳамаашон тануманд ва бақувват буданд. Хеле хастаҳол ва гурусна буданд, баъд аз таом хӯрда каме дам гирифтанд. Қаробой — марди лоғарандоми зардинаи камриш, чашмонаш хурд ва кабудтоб, ба сухан даромад. Вай хабар дод, ки Туғай аҳду паймони бо Восеъ бастаашро шикаста, ба Қангурт назди бек одам фиристода пурсидааст: «Агар ман ба мадади ту бирасам ва ба болои Восеъ тозам, ту ба ман чӣ медиҳӣ?» Бек ба вай ваъдаи мол, пул ва мансаб додааст. Туғай қабул карда имрӯзҳо барои рафтани ба Қангурт ба мадади бек тайёри дида истодааст. Қаробой аз аҳдшикании Туғай номус карда, аз вай ҷудо шуда, писаронашро бо худ гирифта дина шаб ба ин тараф гурехтааст. Туғай саркардаи дуздон ва роҳзанон, падараш Бӯтабой оқсақоли лақайҳои Кӯлоб аст — гуфт пирамард. Ў ва писаронаш дар хизмати Бӯтабой будаанд, ҷуфти говони ўро ронда ва чорвояшро мепоидаанд, оқсақол ба хизматгоронаш як бурда нони беминнат намедодааст, писараш Туғай ба онҳо бисъёр тааддӣ ва зӯроварӣ намуда, ҳатто келини Қаробой — зани чавони писараш Наврӯзро бо зӯрӣ аз шӯяш ҷудо карда ба болои ду зани худ гирифтааст.

— Агар қабул кунӣ, ман ва ин писаронам бо ту мемонем, Восеъ, — суханашро тамом кард Қаробой. — Хез гӯй меҳезем, шин гӯй мешинем, ба ҷанг барӣ мечангем...

Дар ин сӯҳбат Назир ва Одина низ ҳозир буданд. Одина ба лақайҳо гуфт:

— Ба шумо эътимод нест, шумо мардуми беқавлед, ба кас дӯст намешавед.

Восеъ дудила буд, меандешид, ки ба сухани ин меҳмонони нохондааш бовар кунад ё накунад. Мабодо ки инҳо ҷосус ва иғвопеша бошанд.

— Агар ту ба мо эътимод надошта боӣ, — ба Одина рӯй

* Аз Кӯлоб омадем, аз Туғай гурехта ба ту омадем.

оварда гуфт Қаробой,— чаро ба пеши Тугай рафта, аз вай мадад хостӣ?

Пирамарда рафтани Одинаро ҳамчун намоиндаи Восеъ ба назди Тугай дар назар дошт.

— Маро Восеъ фиристоба буд,— ҷавоб дод Одина.— Агар ихтиёр ба худам мебуд, ҳаргиз намерафтам.

— Ту одамо нашинохта тӯхмат мезанӣ, нодон будай,— ранҷида гуфт Қаробой.— Нодон ки ҳастӣ, ҳаман лакайхоро монанди Тугай номард, ваъдаҳилоф мешуморӣ. Аммо, ман намендонам, акидан Восеъ ҳам дар ҳаққи мо ҳамин бошад ё не. Агар Восеъ ҳам монанди ту ба қавли мо бовар накунад, дигар ҷои гап наменонад. Мо гашта меравем.

— Гашта кучо меравед? — ба гап ҳамроҳ шуд Назир.— Гашта ба Қўлоб равед — Тугай шуморо пўст меканад.

— Пўст канда шудан аз тӯхмат шунидан авлотар! — зуд ҷавоб дод Наврӯз — писари калонии Қаробой, ки ҷавони тундхӯ ва базардае менамуд.

— Хуб, бо мо бошед,— гуфт Восеъ — ман ба қавли шумо бовар кардам.

Вай ба замин нигоҳ карда ягон-ягон мижа мезад, хавотир-қашона фикр мекард, ки агар Туган роҳзан бо тӯдан каллабурҳояш ба мадади Мирзоакрамбой равад, қувваи мир хеле меафзояд, мубориза бо вай душвортар мегардад.

Вазъият дар қароргоҳи мир ҳамонро номаълум буд. Восеъ умед дошт, ки лоақал якгон одамоне ба Кангурт фиристодааш бармегардад ва хабаре меоварад, аммо аз он ҷониб касе наменомад.

Дар субҳидам яке аз дидбонҳо ба қалъа-асп давонда омада, Восеъро бедор кард:

— Восеъ! Аз тарафи Кангурт сарбози бисёре омада истодааст!..

БОБИ СИЮМ

Мирзоакрами мирохур бисту чоруми зулкада санан ҳазору сессаду чори хичрӣ — рӯзи мағлуб шуданашро аз дасти Восеъ дар ҷанги соҳили Сурхоб сиёҳтарини рӯзи умри худ, рӯзи наҳсу нағбат номид. Вай дар ҳоли гурезогурез ворида Кангурт шуда, ба қалъачан амлоқдорнишини он ҷо бо ҷашми гириён дохил гардида «Э дарег, телеъ аз мо гашт, расво шудем!» — менолид ӯ

ба дӯсти наздиқаш — амлокдори Кангурт. Ҳоҷӣ Яъқуби мударрис, козӣ Шаҳобиддин, Алейкбаҳшибой ҳам мегиристанд; он вақтҳо гиристанӣ саркардагонро дар рӯзи саҳт айб намешумурайнд, балки ниро нишонан тоат, имон ва покдили онҳо медонистанд. Дигар мансабдорон ва боён нағирьянд ҳам, ҳолашон аз гиристан бағар буд. Охир, оилаҳо, кӯшқу айвонҳо, давлату сарватҳои онон ҳама дар Балҷувон «дастбурд»-и ёғию, оснҳо, пойлчу сарлұчуон «малъун» гардида буданд. Ба ин аламу қуфати онон боз расвой, шармандагӣ зам шуд — шармандагӣи мағлубият, гурезогурез, шармандагӣ дар назди халқ, назди сағиру қабир, ҳосу ом. Илова бар ин — тарсу ҳарос аз ғазабӣ амир. Онҳо ба рӯи мардуми тамошогари дар кӯчаҳои Кангурт тубшуда маҷоли нигоҳ кардан надоштанд. Аз пешӣ он мардум бо сари ҳам мегузаштанд, Алейкбаҳшибой ба ҳамроҳаш Ҳоҷӣ Яъқуби мударрис ҳасрат карда меғуфт: «Ҳоле ки мо дорем, сар надорад, домулло».

Бек дар амлокдохона ба саркардааш Давлат-қаровулбегӣ дарафтид: «Гунаҳгор туй, ту! Вакте ки Рачаб-додхоҳ ва Оллоёр бо шӯришгарон зантазанам мекарданд, чаро ту дер мондӣ, ба мадади онҳо наштифтӣ? Чаро хотирчамъ аз Қили яқторз гузашта ба тарафи Тутӣ буни Хайдар рафти? Қаровулбегӣ пон маҷрӯҳашро ба табиб бандонда истода, узрхоҳона: «Ман Восеъро аз қафо заданӣ будам» меғуфт ва айбро ба гардани Оллоёри кушташуда мезад: «Оллоёр дер монд; агар дар сари вақт ба ёрии додхоҳ расида мерафт, шӯришгарон зарба меҳӯрданд, гурезогурез мешуд, дар он вақт ман сари роҳи онҳоро гирифта ҳамлашонро қир мекардам», — «Ту меҳостӣ ки бо ошӣ тайё бақавул шавӣ? — ба вай таъна мезад мир. — Аввал дигарон Восеъро гурезонанд, баъд ту вайро заданӣ будӣ?!» Боз мир бо ҳасрату надомат аз Рачаб-додхоҳи «шаҳид» шиква мекард, ки вай дар пушти мазор дер истод, таъхир кард, даррав баромада шӯришгаронро саросемашуда ва рӯ ба гурез овардари таъқиб накард, ба Восеъ фурсат дод, ки худашро дошта гирифта ба ҳучум гузарад. Чувозкаш саркардаро фанд дод, аҳмак кард!..

Сарбозу навқарҳо, лақайҳои Оллоёри мақтул дар қорвоқсаройҳо, қойхонаҳои Кангурт қойғир шуданд. Сардорон дар меҳмонхонаи амлокдор то нисфи шаб нишаста гунаҳгори мағлубиятро ҷустанд, ба яқдигар таънаҳо заданд ва айбҳо монданд. Ба бахти баргашта лалъатҳо хонданд.

Баъд андешиданд, ки чӣ бояд кард? Илоҷи вокна ҷист ва

тадбир кадом аст? Ҳар кас ба андозаи ақлу фаросоташ ҳар чӣ мегуфт. Дар поёни машварати серкашокашӯ пурғавго бар он иттифоқ қарданд, ки бояд феврал ба ҳокимони Хисор ва Қўлоб нома фиристода, баёни ҳал намуда аз онҳо мадад пурсид.

Мирзон ҳоким номаҳои лозимаро тақрир кард. Бек ба номаҳо муҳри худро дилу бедилон паҳш кард, зеро медонист, ки агар қушбегӣ ва мири Қўлоб сарбоз фиристонанд, он сарбозон тамоми каламрави ҳокими Балҷувонро бо хазинаи ӯ якҷоя ғорат хоҳанд кард ва баъд, ғалаба ҳосил ки шуд, он ғалабаро ба худашон нисбат хоҳанд дод ва ба вай — ба Мирзоакрами мирохури ҳоким миннат хоҳанд гузошт. Агар вай баъд аз он боз дар мансаби мири худ монад, дар зерин бори миннати онҳо хоҳад буд.

Аммо илочи дигар нест — номаҳоро зудтар бояд равона кард.

Қосидон бар аспҳои бодиро савор шуда роҳи Хисор ва Қўлобро пеш гирифтанд.

Дар интизории ҷавоби номаҳо ду рӯз гузашт. Рӯзи саввум пагоҳӣ аз Хисор ҳам, аз Қўлоб ҳам ҷавоб омад, ки ба мадади ҷаноби мир — аз барои сарқубин шӯришгарони «баттолу ғаддор» ва пас гирифтаи Балҷувон сарбоз фиристода хоҳад шуд. Вале қай фиристода шудани сарбозон маълум набуд, ниро қушбегӣ ва мир дар номаҳои худ нишон надида буданд.

Худи ҳамон рӯз, баъди расидани номаҳои ҷавоби ҳокимони ҳамсоя Тугай бо дусад савори ҷаррори худ вориди Қангурт гардид. Роҳзани қўлобӣ дар ивази пулу мол ва «амали ҷалила»-и тўқсабоғӣ, ки ҳоким ваъда дода буд, ки ин амалро барои вай аз амир дархост хоҳад кард, розӣ буд, ки ба ҳокими ноком мадад расонад ва тахти фармони вай ба ҷанги Восеъ равад.

Ҳоким аз омадани Тугай хушнуд нашуд, зеро сарбозони хисорӣ қўлобӣ ҳафз нарасида буданд ва дар ин миён — то расидани онҳо — дусад нафар одами Тугайро хӯрондан, аспҳои онҳоро ҷаву беда додан лозим меомад.

Аммо накте ки худӣ ҳамон рӯз Кабир ҳам бо номаи мутаваалӣ ва девонбегӣ ҳозир гардид, омадани Тугай айни муддао баромад. Нохушнудии бек аз вуруди лакайҳои Қўлоб ба хушнудӣ табдил ёфт. Зеро хабари овардан Кабир дар бораи перешонии сафҳои шӯришгарон дар Балҷувон аз он башорат меод, ки агар мир ба мадади ҳокимони Хисору Қўлоб мунтазир на-шуда худаш мустақилона ба болон Балҷувон ҷорш кунад, зафар ёфтаниш хеле ба эҳтимол наздик ва имконпазир аст.

Чосус чи гуна аз Балчувон роҳ ёфта баромаданашро накл кард ва ин накли ӯ ҳам ба мир ва ҳам ба атрофиёнаш писанд омад. Қабир шабона аз мазори Хўча Балчувон баромада, аз болон кўтали «Боғи мир» гузашта, дидбонҳои Восеъро фирефта, бо пайрахан гумноми кўҳӣ ба роҳи калони Кангурт сарозер шуда, зиёда аз се фарсанг масофаро якзайл асп давонда тай карда буд. Вай барон ин ҳама саъю кўшиши худ аз мир як чоман нави алоча ва як чуфт мўзаи пўстихомини пошнобаланд инъом гирифт.

Ақнун Балчувонро мустакилона бе ёрии ҳокимони Хисору Кўлоб гирифтани ягона хохишу таманнои дили мир гардида буд. Ӯ ғайр аз ҳамин аз худо ҳеҷ чизе наметаваст. Муваффақияти ин кор забони ӯро дароз ва обрўяшро барқарор хоҳад кард.

Рўзу соатҳои интизории мадади Хисору Кўлобро вай беҳуда нагузаронда буд: сафи парешонгаштан сарбозонашро аз нав проста намуда, лавозимоти ҳарбию то чое ки дастрасаш буд ва имкон дошт, барон онҳо таҳия карда, аз навқарон ва хизматгорони амалдорҳо, бойҳо, аз байни аҳолии Кангурт ва атрофи он беш аз дусад нафар сарбози нав гирд оварда буд.

Бо ин қувва бек нисфи шаб ба тарафи Балчувон саворӣ намуд. Метаваст дар бомдод, ба тавре ки Восеъ дар ғафлат бошад, ба Балчувон расида, якбора ба болон шўришгарон ҳучум оварад.

... Дидбон Восеъро аз пайдо шудани душман огоҳ кард. Восеъ нахустин бор саросема шуд. Вай ба ин ҷанг тайёр набуд. Фурсат ҳам ниҳоят танг омад.

Аммо чӣ илоч, бояд муқобилат кард, ҷангро бояд қабул кард.

Ӯ дар ғояти шитобкорӣ дусад савор ва ҳамин миқдор пиёдаҳоро гун карда, ба дигарон мунтазир нашуда, гирдоварӣ ва сафборони қувваҳои боқимондари ба Назир ва Одина ҳавола намуда, ҳудаш ба истикболи душман баромад.

Тарафайн дар се ҷақрими Балчувон ба ҳам вохўрданд. Дар ҷои қушод сарбозон аз рўбарў шиллиқ дода, аз шўришгарони савораву пиёда ҷандеро қуштанд, ҷандеро маҷрўҳ карданд. Баъд лақайҳои Тугай аз рост ва саворони мир аз ҷанг ҳаёҳу андохта, бо шамшерҳои бараҳна ба болон онҳо тохтанд. Сафҳои шўришгарон мутафарриқ гашт, қисман гурезогурез ба амал омад. Назир ва Одина ҳоло расида наёмада буданд. Са-

ворони Восеъ метавонистанд дар мавриди дардори акиб нишаста аз зери зарбан душман баронид, аммо дар ин ҳол қир шудани пиёдаҳо муқаррар буд. Восеъ ба пиёдаҳо фармони акибравӣ дод ва худ бо саворонаш муқобилат намуда, душманро муддате андармон карда истод, то ки пиёдаҳо ҳарчи акибтар рафта худҳоширо аз хатар раҳонанд. Саворони душман се баробар зиёд буданд. Восеъ яқин кард, ки гарчанде Назир ва Одина расида биёянд ҳам, дар муқобили ин ҳамлаи тезу тунд душман дер истодагӣ кардан маҳол аст ва мардумон беҳуда набуд мешаванд, бинобар ин вай Ризоро фармуд, тозон рафта ба Назир гӯяд, ки: «Ҳамаи пиёдахоро ва шӯришгарони кӯлобию мӯминободиро тез аз дарё гузаронда ба даран Боймуш бикаш!»

Вакте ки Ризо ба пои қалъаи Балҷувон расид, Назир ва Одина бо қариби садун панҷоҳ савор ва беш аз ҳазор пиёда, аз он ҷумла бо гурезаҳои кӯлобию мӯминободӣ аз шаҳр баромада истода буданд. Назир бо гирифтани фармони Восеъ ба даран Боймуш қашидани пиёдахоро ба Одина воғузор карда, худаш дар сари саворон ҷорҳез ба мадади Восеъ шитофт.

Бо расидани вай муқобилати шӯришгарон ба душман зӯртар шуда бошад ҳам, дар асари камини қувват ва қурбонии зиёд онҳо ба ақибнишинӣ маҷбур шуданд. Дар заду ҳурди шадид беш аз сад нафари онҳо кушта ё маҷрӯҳ шуда аз саф баромаданд. Лақайҳон Тутай дар байни шӯришгарони савор Қарабой ва писарони ӯро шинохта, ба онҳо тунд дарафтанд, падару писарон пан-шаш нафари онҳоро зада аз аспҳо фуру галтонданд, куштанд, аммо оқибат пирамард ва ҳар се писари ӯ низ ҳалок гардиданд.

Лақайҳо ва сарбоҳҳо шӯришгаронро ба шиддат сур мекарданд. Ақибнишинии шӯришгарон кам-кам ба худ шакли гурезагиреи бетартиберо гирифт. Фақат Восеъ ва Назир, инчунин Давлат Айюб — сардори далери шӯришгарони деҳаҳои наздики Ховалинг: Бумбулҳо, Дӯстқулай, Даҳони Шол, ҳамроҳи як дастан саворони ғаюри худ бо охирии қувват шамишеру таёқзаҷ карда, як дараҷа дами ҳамлаи душманро гардонда кам-кам акиб мерафтанд. Гурезаҳо саросема аз об мегузаштанд, ба соҳили чап фирор мекарданд. Пиёдаҳо андак пештар яқдигарашонро дошта афғону ҳезон аз дарё гузашта, сӣ-чил нафарашонро об бурда, бокимондашон аз ҷартаи аҷал саломат баромада ба даран Боймуш давоҳ бурда буданд.

Саворони Восеъ ва Назир ҳам акибравон ба пои қалъа ра-

сида, худро якбора ба дарёе заданд. Дар ин дам лақайҳои Туғай коре карданд, ки боиси наҷоти шӯришгарон гардид: лақайҳо душмани гурезонро монда ба шаҳр рӯй оварданд: одати ғоратгарӣ ғалаба кард, одамони Туғай ғорати шаҳри холиро аз таъкиби душмани хизматкарда авлотар донишанд. Издиҳомии онҳо якдигарро пас зада, зер карда, молотол ба шаҳр мебармад, он гоҳ сипоҳиён ва амалдорони миср ҳам ночор ба думболи онҳо афтиданд. Онҳо меҳостанд, ки дар шаҳр агар аз молу сарваташон чизе бокӣ монда бошад, онро аз дастбурди ғоратгарон нигоҳдоранд ва номуси зану духтарони дар шаҳр мондашонро хифз кунанд. Шӯришгарон аз таъкиби ҳалоқатовар халосӣ ёфтанд. Агар Туғай ва Давлат ҳам аз дарёе гузашта Восеъро гармогар таъкиб мекарданд, бешубҳа, лашкари Восеъ тамоман торумор мегардид ва қир мешуд.

Ин шикасти аввалин ба халқи шӯришгар бисёр гарон омад.

Тӯдаҳои мардуми мусибатзада, гурусна, беҳолу бемадор, сарсонӣ азбор, баъзе маиб, баъзе маҷрӯҳи хуншор, дар даран Боймуш ба деҳан Нушур ғун шуданд. Дар чехраҳо алам, маъюсӣ, дармондагӣ сояандоз. Ҳама хомӯш, одамон ғӯе маҷоли гап задан надоранд. Дар сояи ғафси талҳои ҷухту баланд, ки деҳаҳо яхота кардаанд, чехраҳои мардум боз ҳам тиратар менамоёнд. Фақат асиҳо, аз мусибати рӯйдода гофил ва аз ғами сохибонашон беҳабар, дар тағи ин даран сабз ва домани талҳо бахузури мечаранд.

Бошандагони Нушур, Октобрӯя ва деҳаҳои дигар — мардон, занон, бачагон ба шӯришгарон ҷуғрот, нон, талҳои, меваҳои хушқу тар меоваранд. Аммо бисёр касон ба ин хӯрданиҳо нигоҳ намекунанд ва даст намерасонанд — хӯрок аз гулӯяшон намегузарад, онҳо дар ҷанг падарон, бародарон, ёру дӯстонҳои худро талаф додаанд, мотамзада мебошанд. Чашмонашон хушк, зеро аз сӯзи дарун ашкҳои хушқидаст, фақат боғинаи меғирянд.

Восеъ ба замин чашм дӯхта рӯи санге қарахт нишастааст. Дар гирду пешӣ ӯ Назир, Одина, Юсуф, Саид-мерган, Қосим, Ризо ва ёрони дигараш ҷой гирифтаанд. Ҳама сакит, ҳар кас гарқи ҳаёлотӣ гарон ва аламлики худ.

«Бо ҳамаи тамом? Мағлуб шудем? — фикр мекард Восеъ. — Ин халқ сухани маро шундан меҳаҳад, ман чӣ гӯям? Инҳоро кучо барам? Миср ва лашкараш ҳоло албатта масти ғалабаанд,

мағруранд, эҳтимол дар Балчувои машғули айшу нӯш бошанд. Агар ман ҳамин бегоҳ ё шаб ба Балчувои шабохун зада метавонистам, эҳтимол сарбозонро гофилгир карда шикаст меодам, вале ин мардуми лағхӯрдаю аз рӯҳ афтодари гашта ба ҷанг бурдан маҳол аст. Чӣ бояд кард? Ба ҳар ҳол коре кардан, ба тарафе рафтан зарур, дар ин ҷо дер истодан хатар дорад — мир метавонад ногаҳон ба болон мо ҳучум орад. Аммо чӣ кор кунем, кучо равем?.. Наход, ки кори мо бо ҳамин тамом шуда бошад? — боз ба худ савол меодам Восеъ. — Не, тамом нашудааст, — ба дилаш меғуфт ӯ. — тамом нашудааст. Моро лат доданд, лекин мағлуб накардаанд: охир, ин қадар ҳанӯз бо ман аст (ман хуб кардам, ки ниёдахоро ба ҷанг накашида, дар сари вақт ба ин тараф гузаронда аз зарба ва балки аз ҳалокат наҷот додам). Нозим дар Вахш сари роҳи Остонақуло гирифта истодааст. Дар гирду атроф балво, шӯриш; дар Кӯлоб, Қаротегин, Дарвоз ҳам ҳалқ дар ошӯб ва ҷунбиш. Не, шӯриш тамом нашуда, балки рӯз то рӯз авҷ гирифта истодааст. Сустӣ набояд кард... Аммо ҳозир чӣ кор бояд кард? Кучо бояд рафт? Агар ба тарафи Ховалинг, Сарихосор, Тавилдара, Хинғоб биравем, мардумони он тариқҳо хоҳанд гуфт, ки Восеъ шикаст хӯрда гурехт. Мир ҳам имрӯз ё фардо аз думболи мо афтода, киш-локхоро тороҷ ва хароб, ҳалқонро кир хоҳад кард. Ана дар он вақт шӯриш ҳақиқатан зарба меҳӯрад, маҳв мешавад... Чӣ бояд кард?...

Нихонт ӯ хомӯшини дуру дарозро вайрон карда, ба миёни ҳамроҳонаш савол партофт:

— Чӣ кор мекунем, ёрон?

Ҳама ба вай рӯй гардонданд ва пас боз ба замин ҷашм дӯхтанд.

Одина гуфт:

— Ба Ховалинг рафтан лозим. Дар он ҷо дам мегирем, боз одам гун мекунем. Баъд аз он ту боз дар тори Сурсақова гулҳан месозӣ, Восеъ. Мир сарбоз барорад ҳам, дар кӯхсори он тариқҳо ҳеч коре карда наметавонад, монанди Кулӯх мингбошӣ сарсон шуда, оқибат шикаст меҳӯрад.

Санд-мерган ба фикри Одина ҳамроҳ нашуд. Ӯ гуфт:

— Намешавад. Кор аз даст рафт, Восеъ. Ба тақдир тан додан лозим. Ҳалқро ҷавоб билеҳ, ба деҳу дараҳояшон бираванд. Худӣ мо бо ту ба ҳоки Қаротегин ё Дарвоз мегурезем, аз он ҷо агар мир моро сур кунад, ба Афғонистон меравем.

Яке аз сардорони кӯлобиҳои гуреза — Шералӣ ба Санд-мерган гуфт:

— Мардуми шумо ба деху дараҳои худ мераванд, мо кучо меравем? Ба Кӯлоб, ба ҷанги сарбозон, ҷаллодони Абдурахмондодҳох? Ту фикри моро накардӣ? Охир, мо ба паноҳи шумо, ба паноҳи Восеъ омадем!

Назир ба ошнои мерганаш таъна зад:

— Тарсидӣ? Аз шӯриш пушаймон шудӣ?

— Гап ба тарсидан не, Назир, — гуфт Санд-мерган. — Миёни мо шикаст, акиун аз дастӣ мо ҷӣ кор меояд? Хеч кор намеояд. Аз паси кори ношуданӣ гаштан фоида надорад.

Юсуф-мерган ва боз ҷанде дигар бо Санд-мерган ҳамфикр шуданд.

— Ба тақдир тан додан лозим, Назир, — тақрор кард Санд-мерган, аз қувват ёфтани фикраш далел шуда.

— Тақдирӣ зангар ҳоло маълум нест! — аз ҷой ҷаста ба дурӯшӣ гуфт Давлат Аюби ховалингӣ. — Аз ҳариф як мушт хӯрда гурехтан номардист. Мо мзигитро ҷанди мушт задем, ӯ акиун як мушт зад. Даррав монему гурезем?

Тоби як мушт, ки надошта бошем, ҷаро ба ҷанг омадем? Ҷаро шӯриш кардем?

— Агар ман медонистам, ки ту ҳамин хел буздил будай, — ба Санд-мерган рӯй оварда гуфт Назир, — ба худо, ки туро аз даран Рачабфакир ҳезонда намеовардам.

— Хуб, ман буздилам, ту шердил, ту гап зан, ман шунавам, — ранҷида гуфт Санд-мерган. — Ҷӣ мефармой, мо ҷӣ кор кунем?

— Ман гапӣ Одинаро маъқул медонам, — ба Восеъ нигоҳ карда гуфт Назир. — Ба Ховалинг рафта боз тайёри мебинем, корро мечунбонем...

Дар ҳамин вақт дар ҳамгашти найраҳан қадӣ сой се марди ношинос пайдо гардиданд. Дидбон онҳоро ба назди Восеъ овард. Ҳар се хеле азбор, пойлӯч, нимбараҳна буданд. Маълум шуд, ки онҳо аз ҷумлаи гурезаҳои кӯлобӣ буда, бо сабабе аз Балҷувон ҳамроҳи шарикони худ баромада натавониста, дар он ҷо монда буданд. Баъд роҳ ёфта баромада, ба ни ҷо расиданд.

Хабари овардан онҳо марокангез буд: дар Балҷувон лақай-

• Абдурахмондодҳох иғри Кӯлоб буд.

хон Тугай яғмогарй кардаанд, аз ин вачҳ дар мобайни онҳо, аз як тараф, ва амалдору сипохиёни мир, аз тарафи дигар, муноқиша хеста, кор ба занозанин хунин кашндааст. Лақайҳо дар шаҳр чизу моли казой наёфта, аксарашон барон ғоратгарй ба киш-локҳо баромада рафтаанд. Аз одамони Тугай ибрат гирифта, як қисми сарбозони мир ҳам аз итоат баромада дар толону тороҷи моли мардум ба онҳо шарик шудаанд. Вақти аз шаҳр баромадани ин се нафар дар он ҷо кашмакаш, талош, тўпаланг дар авҷ будааст...

Нақли ин се кўлобиро издиҳоми калони шўришгарон гўш мекард. Баъд нокилон бо иштиҳои тамом ба хўрдани нону талконе, ки ҳамватанонашон оварда ба наздашон гузошта буданд, шурўъ карданд.

Нақли онҳо дар боран вазъияти Балҷувон ҳам Восеъро ва ҳам дигаронро аввал ба шавқ овард, аммо баъд ба фикру андеша андохт. Хама ба Восеъ нигоҳ мекарданд, мунтазир буданд, ки ӯ аз ин хабари расида чӣ ҳулосае мебарорад ва ба чӣ қароре меояд.

Восеъ якбора аз сари санг бархост. Фармон дод:

— Савор шавед, ёрон!

Ба Ризо фармуд, ки аспн ўро биёрад. Боз ба издиҳоми шўришгарон рўй оварда гуфт:

— Рафтем ба дилхоҳй аст: ҳар кас хоҳад, бо ман меравад, нахоҳад — ихтиёраш.

Лекин дар ин издиҳом, дар байни ин ҳазор нафар шўришгарй пиёдаву савора магар касе ёфт мешуд, ки аз паси Восеъ рафтавро нахоҳад?

Магар ҳаман онҳо инони ихтиёри худро ба дасти вай насупурда буданд?

Одамон ва инчунин аспон ба ҳар ҳол як қадар дам гирифта буданд, ки дафъа назар ба вақти ақибнишинӣ аз Балҷувон бардамтар қадам мепартофтанд.

Бегоҳрўзй буд, то шомгоҳ бештар аз ним фарсанг роҳ рафта, дар қарибни даҳани дара — дар як чакрими Сурҳоб қарор гирифтанд.

Восеъ худ бо якчанд нафар ҳамроҳонаш то лаби дарьё пеш рафта нигоҳ кард. Дар ҳар ду соҳили Сурҳоб оромй, хомўшй ҳукмфармо буда, фақат шаввоси дарьёи ин оромиро боз ҳам аёнтар месохт. Дар шаҳр ва қалъа чунбише ҳис намешуд, ҳатто чароғаке ҳам ба назар наменамуд, гўё ки Балҷувон шаҳри

бесдам, шахри мурдае буд. Баъд овози муаззинҳо, ки азони ҳафганро мегуфтанд, базӯр-базӯр шунида шуда, фақат ҳамин овоз гувоҳи дод, ки дар шахр ҳаёте ва сокиноне ҳастанд. Баъди азон бо ҳомӯшӣ барқарор гардид.

Восеъ дар лаби дарьё ба ҷохон пинҳонӣ дидбонҳо гузошта, худ ба назди лашкараш баргашт. Фавран ба ҳаракат кардан фармон дод. Шӯришгарон бо ба роҳ даромаданд.

Онҳо боварӣ доштанд, ки дар торикӣ зуд ва оҳиста аз дарьё гузашта ба шаҳру қалъа шабохун мезананд. Аммо Восеъ онҳоро аз соҳили Сурхоб ногаҳон ба тарафи чап — ба ҷануб гардонд. Фармон дод, ки тез-тез, тамомаи бесадо, орому ҳомӯш роҳ гарданд. Худш пеш-пеш онҳоро бо соҳили чап дар паñoҳи дарахтон як ҷақрим поёнтав бурда, ба гузаронидан аз дарьё шурӯъ кард. Гузариш камобеш дар як соат бе ташвиши зиёд ва ба нағзӣ анҷом ёфт. Мардум ҳанӯз ҳам дар ҳаёли шабохунзавӣ ба шахр буданд, гумон мекарданд, ки Восеъ онҳоро бо роҳи васеи соҳили рост ба болон шахр хоҳад бурд. Лекин вай ҳомӯшона бо ба ҷануб — ба роҳи Қангурт раҳнамун шуд.

Ғап ин ки дар аввал нияти Восеъ ба Балҷувон шабохун задан бошад ҳам, вай дар он вақте ки аз соҳили дарьё шаҳру қалъаро мушоҳида мекард, бо ҷӣ мулоҳизае аз ин нияти худ гашта буд. Эҳтимол, бе донистани вазъияти ҳақиқии шаҳру қалъа ва андозаи қуввати душман ба вай ҳучум карданиро ҳафноқ мешумурд. Қарор дода буд, ки ба Қангурт юриш кунад. Ҳозир Қангурт аз сарбозон ҳолист ва ғирiftанаш осон. Восеъ ба ҷунии фикре омад, ки фатҳи Қангурт якбора чандин мушкили ӯро осон мекунад: аввалан, рӯи афтодан шӯришгаронро мебардорад; сониян, аҳолии он тарафхоро ба шӯриш меҳезонад; саввум — агар мабодо Остонакул қӯшбегӣ ба Балҷувон лашкар кашад ва ба гузаштан аз Вахш ҳам муваффақ шавад, роҳаш аз болон Қангурт меафтад, дар ин сурат бо қувваи шӯришгарони рӯҳбаландшуда ва шумораашон афзуда ба ҳисориён муқобилат кардан мумкин мешавад. Мир бошад, бигузор ҳама ба саришта кардани муттафикрои роҳзанаш — лақайҳои Тугай андармон шуда истад. Вақте ки Тугай аз ғорату яғмо сер шуда ба Қӯлоб баргашт, аҳолии ба ҷои расида ва то алвақт ба шӯриш ҳамроҳ нашуда ба муқобили мир ҳоҳанд шӯрид ва он гоҳ — агар насиб бошад — дар Қангурт муваффақияте ҳосил шавад, ба мир шикаст додан он мадари мушкил нахоҳад буд.

Восеъ ин андешаҳои худро ба ёронаш дар роҳи Кангурт изҳор кард. Онҳо нақшаи сардори худро маъқул донистанд ва бори дигар ба ақлу тадбири ӯ тан доданд.

Вай дар Қарақамиш Сом деҳаи сари роҳ Ризоро бо бист нафар савор ба ҷониби Вахш — ба Туткявул гардонд.

— Тез асп бирои, дар ҳеҷ ҷо наист,— фармон дод вай ба Ризо,— ба пеши Нозим бирав. Ба ӯ бигӯ: «Восеъ фармуд: ағир ҳисориҳо биёнад, то зӯрат расидан ҷанг бикун, ҳила бикун, онҳоро аз дарё гузаштан намон! Пайдо шудани ҳисорихоро даррав ба ман хабар бидеҳ!»

БОБИ СИЮ ЯКУМ

... Дар лаби Вахш, сари пули собиқи Вахш, Нозим дувоздаҳ нафарро ба дидбонӣ гузошта, худ бо одамони боқимондааш ба Туткявул баргашт. Ин деҳи калон аз Норақ ним фарсанг дуртар ба мёнӣ даран фароҳе афтада, ҳамчунин дар соҳили ҷани Вахш ҷой гирифтааст. Дар ин ҷо дарёе инсбатан ором ҷорӣ шуда, соҳили росташ ба кӯҳ такъя мекунад. Ин соҳил дар рӯбарӯи деҳа — ба дарозин ду ҷақрим — ҳама аз санги суфтааст, мисли ин ки дастӣ одами сохта ва сангтарошонӣ гулдас-таш тарошида бошанд. Соҳили ҷани дарёе оҳиста-оҳиста боло рафта ба деҳа мепайвандад ва ин соҳил аз аввали баҳорон то дами зимистон ҳамчун саҳни ҷаман сабзу хуррам аст. Бегоҳрузиҳо, баъд аз қору бори рӯзона, бошандагонӣ мардинаи деҳа баромада, рӯи ғизеи сабзу нарие, ки табиат дар ин соҳили дарёе густурдааст, пахлу зада истироҳат менамоянд, бачагон бозихо мекунанд. Чун роҳи калон аз ҷониби водии Ҳисор ба тарафи кӯхистон бо қадӣ деҳа мегузарад, мусофирон ҳам, албатта, дар ин ҷо таваккуф намуда, дар самоворхонаи лаби об ҷой нӯшида дам мегирянд.

Нозим, баъд аз он ки Восеъ ӯро амлоқдори Туткявул таъин кард, якбора қулку атвораи дигаргун, ҳаракаташ, шиншту ҳезам калонгирона ва синоҳона, нигоҳаш ва гуфтораш омикрои шуда мوند. Вай доништа ё надоништа таклиди баъзе соҳибансабони Ховалингу Балҷувонро мекард, ки одамонаш иро дид дар далашон меҳандиданд ва ба якдигар нигоҳҳои маънидор мекарданд. Вай дар солхон мучаррадин худ қиморбоз буд (албатта, қиморро махфӣ мебошад, зеро амлоқдор, раис, ямину арбобҳо қиморбозиро уқубат мекарданд, ҷазо медоданд).

Баъда хонадор шуданиш ҳам, ба ҳукми масали «Дили одат-карда балон ҷон аст», дар бағал ё соки мӯкии ӯ бучудҳо пайдо мешуданд, аммо ин то даме буд, ки вай аз бисоти худ ҷомае, бузе ё ки нимча галлаеро дар қимор бохта, нишони тирӣ мало-мати занаш гардад. Баъд аз он боз мударе аз ин шугли ношоян даст кашид. Занаш Зефар занакӣ серғурбат ва шаттоҳе буд, ки гарҷанде баъзан аз шавҳари худ шаллоқхон берахмона хӯрад ҳам, боз гарданиш нарма намешуд, аз ғурбату моҷаро бознаменстод; ӯ аз он заноне буд, ки дар ҳақашон меғунд: «Ба замин занӣ, ба осмон хез мекунад». Нозим бо вучудӣ бадфеълӣ ва бадҷаҳлини худ оқибат боз маҷбур мешуд ба Зефар гардан фарорад. Оре, вай одами бадҷаҳл ва бадфеъл, худроӣ ва базардае буд, бо андак баҳона ё ҳатто бе ҳеҷ баҳона бо одамон ҷанг мекард, даст ба ғиребон мешуд. Аммо бо қисоне ки дӯст ва ушфаташ буданд, ниҳоят мӯнис ва содиқ, хушрафтор, дидадаро ва хизматгузор буд. Барон дӯст ҷонашро ҳам дарег намедошт. Восеъ ҳамин хислати Нозимро писандида бо вай дӯстӣ мекард. Боз ҷуфти гову заминронии шариконаи дуяшон пояи ин дӯстиро устувортар гардонда буд. Ҷ Восеъро аз худаш донотар ва зӯртар ки медонист, вай ҳар чӣ ғунд, қабул ва ҳар коре ки фармояд, бе қилу қол иҷро менамуд.

Бо фармони Нозим бошандагонӣ мардинан Туткавул дар соҳили дарёе гуи шуданд. Нозим, ба китфаш чакмани сиёҳ ва ба миёнаш шамшер, дар ҷон баланд бар рӯи пусти паланг бо савлату салобат нишаста буд, ёрон дар гирдаш ба таёқу тӯфангхон худ тақӣ карда рост менестоданд; ҷавоне ба ӯ дар пиёлаи балғамӣ ҷой мекашид. Ҷ бурути сиёҳи наълмонандашро молида, сакқон ҷашмони кулӯлаашро гирд гардонид ба тӯдан мардум меғуфт:

— Минбаъд ман амлоқдори шумо ки бошам, гапамро шунавед, фукаро. Ба дарёе дигар пул-мул нест, минбаъд пон мангит ба ин ҷоҳо намерасад. Мир аз худамон шуд, мири мо Восеъ аст, вазираш Муллоназир. Ба Восеъ хизр назар кардагӣ аст, амиру ҳоким, амалдорон ӯро ҳеҷ кор карда наметавонанд. Ҷ Кулӯх минбоширо зад, Рачаб долхоҳро зад, Давлат қараулбегиро зад, Оллоёрро зад. Агар кушбегӣ биёяд, кушбегиро ҳам мезанад. Ку биёяду рӯзаашро бинад! Худи амир аз Бухоро бо сад ҳазор лашқар биёяд ҳам, ба Восеъ зӯраш намерасад. Шумо ёрӣ диҳед, фукаро. Ба Восеъ лашқар диҳед, озуқа диҳед, ему хошук тайёр кунед. Иншооллоҳ Восеи баҳодур Қўлоб, Қаротегин, Дарвоз, Лакайбегӣ, Хисорро ҳам мегирад. То ҳуди

Бухоро меравад, тугашро дар болон манори калони Бухоро мезанад. Мард бошӣ, биё ба ҷанг! Восеъ ғазо кард, аз ғазо намонед, мусулмонон!

Вай дар поёни суҳанронӣ худ ба Азими Гул ном марди тутқавулӣ, ки ба шӯришгарон пайваста буд, хитоб карда гуфт:

— Азимбой! Ту бачамардхоро гундору лашкар соз кун!

— Хуб! — қабул кард Азим.

Баъд Нозим бархоста ҳамроҳи ёронаш ба ҳавли амлокдор собиқи гурезан Тутқавул равон шуд.

Ҳавли ӯ дар ҷои баланди деҳа ба паҳлӯи қалъача воқеъ шуда, дарвозадор ва боғчадор буд. Одамони дар он ҳавлӣ мондаи Нозим дар таххона як хум мусаллас ёфта буданд. Онҳо надонистанд ки мусалласро чӣ кор кунанд. Нозим ва ёронаш — деҳкони ҷӯшонҳои кӯхистонӣ мусалласро дар умрашон нафӯшида буданд ва нӯшидани онро аз рӯи эътиқоди мусулмонӣ худ гуноҳ медонистанд. Охир муллоён, мӯйсифедон магар ба онҳо аз хурдсолӣ талқин намекарданд, ки шароб ба шарият ҳаром аст? Аммо ҳар он чӣ мамнӯъ бошад, ширин аст, — сабил наонад, дил мекашад... Аввал фақат барои мазаашро ҷашидан ҳар кас як култ нӯшид. Ҷун хуштамъ ва хушгӯвор омад, як култ ба ду-се култ гузашт. Сипас ба ҳукми зарбулмасали: «Шароби муфтро хатиб ҳам меҳӯрад», шарият билкул фаромӯш шуд, косаи сафолӣ давра гаштан гирифт. Таххонаи хилват ба шавқу зағъ ва ҳаёху пур шуд. Ерон ҳама ҳозир буданд — ҷой тангӣ кард,* он гоҳ хумро бардошта берун бароварданд. Дар суфаву шипанги боғи амлокдор дастархони зиёфат наҳи карда шуд. Фавран аз кадом ҷое гӯсфандеро ёфта оварда, кушта, дар ду деғ шӯрбон қалла-поча андохтанд. Косаҳои пурӣ мусаллас боэ даст ба даст рафт.

Шароби кӯхансол ба зудӣ сарҳон ба нӯшидан олатнакардара тафсонд, хунҳоро ҷӯшонд. Ҳар гуна қилику ҳангомаҳои мастона ба зухур омадан гирифт. Яке сутунро оғӯш карда тарона меҳонд, дигаре девонасифат мераксид, ду кас ба ҳам ҷаспида ҷустии меғирифтанд. Чанде дар тағи суфа ва лаби ҷӯй ғалтида монда буданду мондагии шавҳон беҳобиро мебароварданд. Нозими маст бо як нафар рафиқи аз худ масттараф калавида-калавида аз боғ баромаданду ба ҳавли ҳамсоя даромада, аз думболи зану духтарҳои харосону гурезон афтиданд. Мардҳои ду аябшро зада-зада, баданҳоишро қабул ва сару рӯйҳоишро ғарам кунонда, ба боғи амлокдор ронданд. Нозим дар остонаи дари боғ ва шарикаш дар ҷӯй ғалтида монданд.

Ризо ба болон хамин ахвол омада монд.

Вай аввал дар тааччуб монд, сипас тааччубаш ба кахру оташии гузашт. Охир ин чӣ бемазагӣ, чӣ бешармист? Магар Нозимро Восеъ барои он амлоқдор таъин кард, ки дар ин замони ҷангу ҳуирезӣ мастӣ кунад? Дар пешини чашми халқ худро ба ин навъ расвой андозад? Пас гузаргоҳи Вахшро кӣ дидбонӣ ва аз сарбозони кушбегӣ дифоъ мекунад! Аз мастҳои бедор иккун, қосаи мусаллас дар даст, калавида-калавида омада, онро ба Ризо нӯшондани шуд. Ризо қосаро бо дастаи камчинаш якто зада тика-тика кард, шароб ба бару домани «соқӣ» рехт. Маст наъраи кашида ба гиребони Ризо дарафтид, вай мастро лагаде вада ба ҷӯй ғалтонд. Баъд дар сари хашму ситез як ду дашиқомии қабехи «адиривор» ба номи очаву хоҳари мастҳо дода буд, ки қор ба нафсоният кашида, ҷанде аз онҳо ба вай ҳамла оварданд. Шӯру ғавғо, тӯпалағ бархост. Ризо ва ҳамроҳонаш як тараф, тудан мастҳо тарафи дигар, даст ба гиребонӣ, занозанӣ ба нукӯъ пайваست.

Агар дар ин асно саворе аз Норақ асп давонда омада хабарӣ пайдо шудани сарбозони хисориро намерасонд, маълум набуд, ин занозанин издиҳомии мастон бо тудан хушёрон ба чӣ меанҷомид.

Хама бозистода назари савол ба қосид дӯхтанд, аммо нигоҳи изтиробомези қосид Нозимро меҷуст.

— Чӣ хабар? — бонг зад Ризо.

— Кушбегӣ омад, дар Норақ қарор гирифт! — гуфт қосид.

Бо шунидани ин хабар мастҳо гӯё якбора хушёр шуданд.

Аммо Нозим ва ҷанде дигар ҳанӯз дар ҳоби ғафлати мастӣ буданд. Дар ҳолати онҳо маъини «Хирадро май бибандад, чашмро хоб» аён буд. Ризо дигаргун шуд, ба талвоса афтод. Агар худо накарда сарбозони кушбегӣ аз Вахш гузаранд, ба зӯдӣ ин диёру ин хама халқи шӯришгарро фарқи хун хоҳанд кард!

Хушбахтона, пули Норақ зайрон аст — сарбозон то онро аз нав дуруст накунад ё парук* насозанд, гузашта наметавонанд.

Аммо ба ҳар ҳол фурсат танг аст, бояд шитоб кард.

Ризо Нозимро саҳт-саҳт ҷуибонда, аз дасту пояш кашида бедор ва хушёр кардани шуд, аммо Нозим нима бедор шуда бошад ҳам ба хуш намеомад. Ризо кӯзаеро, аз ҷӯй об пур карда

* Парук (паррук) — гузаргоҳи сунъӣ аз дарё.

оварда ба сари ӯ рехт. Бо ёрии ҳамроҳонаш ба сари мастҳои дигари афғидану хусбида ҳам кӯза-кӯза оби хунук пошида шуд, то ки ҳаман онҳо ба хуш омаданд.

Баъди ним соат беш аз панҷоҳ нафар савор бо шитобу суръат ба роҳи Норақ равон гардиданд.

Остонакул кушбегӣ дар бозгашт аз мулоқоти Мирзоакраи мирохур дар соҳили Вахш, сар то сари роҳ фикр карда рафт. Пештар ҳам вай аз рӯзафзунини шӯру балвоҳои аҳолии парешонхотир буд, хабари торумор карда шудани Кулӯх мингбошӣ аз тарафи шӯришгарон хотири ӯро боз ҳам парешонтар карда монд.

Вай марди ботачрибае буд, мелонист, ки шамоли ни воқия дар вилоятҳои дигар ҳам оташи «фитнаю фасод»-ро аланга хоҳад дод.

Кушбегӣ дар ин боб дуру дароз андешида карда ба чунин қароре омад, ки аҳволро бо як қадар муҳобот ба амир нависад ва аз вай лашкар талабд, зеро лашкари ҳудаш барои иҷрои мақсади ӯ камӣ мекард. Ва баъд бо он лашкар ба вилоятҳои мухталифи кӯхистон як сафари ҳарбӣ карда, дар ҳама ҷо саркашон ва ошӯбгаронро саркӯбӣ намуда, осудагини кишиарро барқарор зад.

Ба катъан хисорин худ расидан замон вай нишаста бо дастаи худаш ба амир номае навишт. Дар нома нақшан фикр кардаашро баён кард ва фиристодани ҳазор нафар сарбозро талаб намуд. Таъкид кард, ки ҳаттар рӯзафзун аст ва ин миқдор сарбоз бояд фавран равона карда шавад.

Худи ҳамон бегоҳ қосиди ӯ номаро гирифта ба роҳ афтод. Ба қосид амери катъӣ дода шуд, ки дар ҳеҷ ҷо таваккуф накунад ва ҳатто шаб наҳобад, то номаро ба доруламора зудтар бирасонад. Ба дасташ хати махсусе ҳам бо мӯҳру имзон додима дода шуд, ба ин мазмун ки дар ҳар манзил амлдорон ва дигар соҳибмансабонин маҳаллӣ ба вай аспн бардами бодное диҳанд.

Қосид рӯзи саввум нагоҳӣ, дар ҳолате ки аз кӯфтагӣ ҳамчун қувваи ҳалӣ тамом шаллар шуда буд, ба подтаҳт расид.

Амир он рӯзҳо дар қасри тобиستاني Дилқушо мезист, деҳқонбегӣ номан Остонакулро дарҳол ба он ҷо бурда «маизури назари мубораки ҳумоюнӣ» гардонид.

Амир Абдулаҳад номаро ҳонда аялош бечо шуд. Ҳамон соат кушбегӣ ва тунҷибошӣ ба машварат даъват карда шуданд.

Баъд аз машварати нимсоата фармони олий содир шуд, ки ба ҳудуд фавҷе иборат аз ҳаштсад сарбоз тахти фармони Холмурод Ҷуксабо ба Ҳисори Шодмон равона карда шавад.

Дар он қарибӣ Абдулаҳадхон аз мавло ва ҳомии худ — императори Русия ҳазорто туфанги Бердан бо панҷоҳ ҳазор тир ғуҳфа гирифта буд. Бо нисфи ин туфангҳо панҷсад нафар сарбози Ҷуксаборо аз нав мусаллаҳ карданд.

Фавҷ рӯзи саввум ба роҳ баромад. Мувофиқи фармони амир вай бо ҷунон суръату шитоб ҳаракат мекард, ки ҳаштод нафар сарбоз дар роҳ аз гармии ҳаво ва машаққати сафар ҳалок шуданд. Боқӣ ҳафтсаду бист нафарашон дар ҳоли ниммурдагӣ ба Ҳисор расиданд.

Дар ин миён ба Остонакул хабари фатҳи Балҷувон ба дасти Восеъ, баъд аз он хабари торумор карда шудани дастан сарбозони ба муҳофизати Пулисангини фиристодашуда ва ҳароб карда шудани он пул расид. Кушбегӣ тамоми безобитаву бекарор шуда монда буд.

Вай фавҷи аз Бухоро омадаро фақат як рӯз дам дод. Рӯзи дигар ба онҳо аз сарбозони ҳудаш дастаеро ҳамроҳ намуда, дар сари кӯшуни саворан ҳазорнафара ба тарафи Балҷувон ҳаракат кард.

Чун талояи* ӯ ба Вахш расид, дидбонҳои Нозим, ки дар соҳили ҷаи ба паси харсангҳо шинак гирифта буданд, ҳудро ошкор накарданд. Талоя соҳилро аз назар гузаронда ва ба вайронии пул қаноат ҳосил карда ақиб гашт.

Остонакул бо қувваи асосӣ аз ақиб меомад ва дар ин асно ба наздикии Норақ расида буд.

Нозим ва Ризо бо дастан саворон ба лаби дарёе баъд аз пешин расиданд.

Дар аввал онҳо дар соҳили рост қасе ва ҷунбишero мушоҳида накарданд. Аз соҳил то Норақ ҳама ҷо ҳолӣ ва ором буд. Зоҳиран ҳисориҳо дар даруни деҳа қарор гирифта буданд, ки ба назар наменамуданд. Онҳо фақат баъди ягон чорьяк соат ҳудро ошкор карданд.

Гуруҳе иборат аз чил-панҷоҳ сарбози савор аз Норақ баромада ба тарафи поёнтари дарёе ҳаракат кард. Сарбозон наздиктар омада буданд, ки баъзе шӯришгарон марди савори асли сафеди пеш-пеш истодаро шинохтанд — вай Остонакул буд.

* Дастан пешгарди кӯшун.

(Шинохтагон ўро пештар дар вақтҳои рафтанишон ба бозори Хисор дида буданд).

Кушбегӣ бо сарбозонаш якчанд дақиқа дар лаби дарёе ин сӯ-он сӯ гашт. Аз афти қор дӣ гузаргоҳе ё қои парруксоэе мечуст. Дар ин ҷо дарёе баъди аз тангӣ зада баромадан ба маҷрон фарох дохил шуда, андак аз хӯрӯши мастонааш фурумада, нисбатан оромтар қорӣ мешавад, аммо на он қадар ором, ки одами савор ба гузаштан чуръат карда тавонад. Шӯришгарон дар ин бора хотирҷамъ буданд.

Остонакул ва саворонаш пиёда шуданд.

Як маҳал аз деҳа як тӯда мардумон баромада ба ҳамин тараф равои шуданд. Сарбозони савор аз қафо он мардумонро ҳамчун гала ҳай карда меоварданд.

Одамон дар даст ва китфҳои ҳода, тахта, каланд, табару теша бардошта меомаданд. Маълум буд, ки онҳо бошандагони Норақанд. Ақнуи бо шӯришгарон мақсади Остонакул маълум гардид. У парукӯ ё амаде сохта, лашкарашро аз дарёе гузарондан мехоҳад. Шунда буданд, ки Остонакул марди ҳилагар ва ботадбирест, инанк, вай боз ҳамин сифаташро нишон дод истодааст.

Замбаракчаҳои ғаниматӣ дар соҳил назди дидбонҳои Нозим монда буданд, Ризо як замбаракчаро ба болон дӯнгӣ бароварда, борут андохта даргиронда, ба тарафи гурӯҳи Остонакул паи ҳам ду кулӯлача парронд. Масофа аз ним чакрим зиёд набошад ҳам, кулӯлачаҳо то қои қарор гирифтани сарбозон нарасида, аз онҳо як дусад қадам нисӯтар ғалтида парт-парт кафиданд. Шаш нафар туфангдор, ки дар дасташ Нозим буданд, ҳамчунин ба он сӯ аз туфангҳои як бор шиллик карданд. Аз кафидани кулӯлачаҳо ва шиллики туфангҳо фақат аспҳои хисориён андак рамида, аммо ба ҳуди онҳо ҳеҷ зараре нарасид. Аммо тӯдаи норақиҳои лаби дарёе расида ба воҳима ғалтида тит шуда рафтанд, ҳар кас саросема дар ҷуқуриҳо ва паси пуштаҳо ба худ паноҳ ҷуст. Сарбозон боз онҳоро задаю кӯфта ҷамъ карда ба роҳ андохтанд.

Гурӯҳи Остонакул ба тарафи камингоҳи ошқоршудан шӯришгарон аз туфангҳо оташфишонӣ кард. Вале ҷун шӯришгарон дар пушти харсангҳо ва шаҳпораҳо шинак гирифта буданд, аз оташфишонии душман зараре надиданд. Аз афти қор, Остонакул гумон кард, ки душман гурехт, ё агар ҳанӯз дар шинакҳои сангини худ нишастани шӯришгаронро доништа бошад ҳам,

ба ёнҳо аҳлимаи надода, кори парруксозиро ҷунбонд. Одамон зрра мекашиданд, табару теша мезаданд.

Дар ғинаки шӯришгарон ба ҳар як туфанг дуто-сето тир меида буду халос, туфангдорон ни тирҳои охириро сарфа карда, дигар наменарронданд. Фақат аз се туфанги сочмаи шикорӣ гоҳ гоҳ тирпарронӣ карда мешуд, аммо ни ҳам суде на-мебахшид, зеро дар соҳили рост будагонро пуштаҳо ва дӯнгӣҳо як дараҷа панаҳ мекарданд. Ризо ду кулӯлачаи боқимондари монанди аввала ба ҳеҷ натиҷа парронд. Баъд аз он бо бақияи борӯ аз замбаракчаи худ сангпарронӣ кард, ба ни тарик, ки ҳар бор даҳ-дувоздаҳто сангчаи ба калонии чормағзро ба яхҳои замбаракча андохта борутро оташ меод, сангчаҳо ме-париданд, аммо ба соҳили рост нарасида, ё расид ҳам аз соҳил даҳ-бист қадам онсӯтар напариди мегардиданд. Вақте ки борут ҳам тамои шуд, Ризо бо қаҳр замбаракчаҳоро як лағад зада ба дарёе афканд — ни ярок акҷун бори зиёдатӣ буд.

Наздики офтобшинам хисориён ҳашт гунсарро дам дода, ба ҳам баста дар об андохтанд ва ҷӯбу тахтаҳои васлашударо ба болон он гунсарҳо партофтанд. Шаш сарбоз шаш аспро етал карда ба амди ба ни тарик сохташуда даромаданд. Амд аз соҳил канда шуда, охиёта-охиёта шино карда рафт. Оиро аз ду тарафаш чор касӣ ҳашт кас, ҳодаҳои дарозро ба ҷон бел ба об зада, меронданд. Амд уреб рафта ба соҳили чап расид, сарбозон ва аспон аз вай баромаданд. Ба ни гузариши аввал бештар аз ним соат вақт сарф шуд. Амд боз гашта ба соҳили рост шино кард. Навбати дуввуми гузариш сар шуд боз шаш сарбоз бо шаш асп. Шӯришгарон ни гузаришро диди истода буданд, аммо аз монев шудан ё халале расондан ба он оғиз буданд, зеро агар аз шинакҳои худ мебаромаданд, фавран иншоии тирҳои ҷонгудоии сарбозон мегардиданд. Дар ташвили монданд, намедонистанд ҷӣ кор кунанд. Аз ағти кор, қушбегӣ ба ҳамин тарз лашкарашро то саҳар аз дарёе гузарондани буд.

Ба ногоҳ Ризо ҷоману курташ, мӯкиширо кашиди партофта, кордашро ба даҳдон галди, охиёта аз шинаки паси шаҳора баромад.

— Ҷӣ кор мекуӣ, кучо меравӣ, Ризо? — хайрон шуда пурсид Нозим.

— Ман... ба қушбегӣ кор дорам, — ҷиддиёна бо як оҳанги азму ҷазм гуфт Ризо.

Вай бо ҷодон панаҳтари соҳил гоҳ ҳам шуда, гоҳ хазида, як дусад қадам ба тарафи гузаргоҳи сарбозон пеш рафт. Баъд

охиставу бесадо ба об ғӯта зад. Нозим ва ёронаш дигар ўро аз назар гум карданд, зеро торикӣ фуromaда буд. Агар торикӣ ҳам намебуд, онҳо ўро дида наметавонистанд — Ризои оббоз дар зерини об шино карда мерафт. Фақат гоҳ-гоҳе аз об сар бароварда нафас мегирифт.

Амад бо сарбозон ва аспон ба миёнаи дарьё омада буд, ки Ризо худро ба наздикии он расонда дар об чуқуртар ғӯта зад. Сарбозон аз вай беҳабар буданд. Ногоҳон амад ба як паҳлу ҳам шуд... боз ҳамтар шуд... Сарбозон ва аспон бесаранҷом шуданд, садоҳои тарсолуд баланд гардиданд: «Хой, ин чӣ гап? Амад ғарқ шуда истодааст!» Дар сонияи дигар як лаби амад дар об фуру рафт, сарбозон ва аспон ба дарьё ғалтиданд. Воҳима, доду фаръед даступозанӣ дар об... Оби тез ғалтидагонро бо хӯрчинҳои тире туфангу шамшерхояшон ва бо амади чаппашуда якҷоя печонда бурд.

Ин буд «қордорин» Ризо бо қушбегӣ. Вай дар тағи об бо қордчааш ғуспарҳоро шиқоф карда буд. Якбора ду-се ғуспар бодашро сар дода буд, ки амад чаппа шудан гирифт ва ниҳоят ғарқ шуд.

Ризо аз воҳима ва талотӯби ҳезондан худ истифода бурда боз мохивор ғӯтае заду сикат-саломат ба сохил баромад. Вай ба назди шариконаш баргашт. Аз он баданаш меларзид, аммо маълум набуд, ки аз хуноқӣ меларзад ё аз ҳаяҷони дил. Пеш аз он ки худро ба камингоҳ гирад, вай истода ба дарьё, ба тарафи гузаргоҳи сарбозон нигоҳе кард, ғӯе меҳост аз ягон нишонаи ҷунбишу тарадлуди онҳо фаҳмад, ки ғарқ шудани амад ба ўрдуи душман чӣ таъсире карда бошад. Аммо ҷавон ба ногоҳ шикамашро дошта ба рӯи сангҳо ғалтид.

Сарбозон ҳар замон ба тарафи камингоҳи шӯришгарон тирандозӣ карда менестоданд. Яке аз он тирҳои дайду ба Ризо расида буд. То ҳол аз одамони Нозим ҳеҷ кас тир нахӯрда буд, фақат Ризо хӯрд.

Ўро ба камингоҳ кашиданд. Хушнор, нимбеҳуш буд. Нозим ўро дар бағалаш нигоҳ дошта мегирифт.

— Садқаат шавам, Ризочон, ту қорре қардӣ, ки ҳеҷ фарзанди одам нақардааст. Номӣ ту ро дар қиссаҳо нависанд меарзад. Қошки тир ба ман мерасиду ту сахат мемондӣ, — меғуфт ў бо дарду алам. Қорнамони Ризо на фақат Нозимро, балки ҳамаи ёронро қонл карда, ва ба ҳайрат афканда, дар дилхошон меҳру муҳаббате нисбат ба ў тавлид намуда буд.

Хисориён ханӯз аз кори Ризо дар гафлат буданд, гумон мекарданд, ки эҳтимол гунсархо ба санги тағи дарёе бархӯрда кофида бошанд. Баъзе сипоҳиён «чашм расид» мегуфтанд.

Остонакули мағрур он шаб дигар сарбоз гузаронда натавонист.

Саҳари дигар сарбозон боз аҳолии Норакро ҳай карда оварданд. Боз амалсозӣ сар шуд.

Шуришгарони бе тирӯ борут монда дар муқобили яроқи оташфишони сарбозҳо аз шинаки худ сар бароварда наметавонишанд.

Нозим камингохро тарк кард, ақиб рафт. Ризоро дар ҳолате ки таби баланд бароварда буд, то Тутқавул бурданд, вай ба нимбеҳушӣ ҳазъён гуфта, дар байни ҳазъёнаш номи Гулизорро ба забон меронд, дар Тутқавул ӯ ҷон дод. Ҷасади ӯро дар қабристони деҳа ба хок супурданд.

Пас аз он Нозим бо дастан худ роҳи Қангуртро пеш гирифт.

Остонакул бо шитоб якҷанд амади нав созонда, то бегоҳӣ тамоми лашкарашро аз дарёе гузаронд. Сипас ӯ наистода ба роҳи Қангурт ҳаракат кард. Мехост аз Қангурт гузашта ба болои Балҷувон равад.

Дар роҳ вай аз амалдорони гурезаи қангуртӣ фаҳмид, ки Восеъ дар Қангурт аст. Ҳаракаташро тезонд. Сеяки лашкарашро таҳти фармони Ҳолмурод-тӯқсабо бо роҳи дигар рост ба тарафи Балҷувон равои кард.

— Аз Балҷувон ҳокимро ҳамроҳ гирифта ба Қангурт юриш мекунӣ,— фармон дод ӯ ба тӯқсабо.— Аз Қўлоб Абдурахмондодхоҳ мебарояд. Пагоҳ мо ба гардани Восеъ халқадавак мезандозем.

БОБИ СИҶУ ДУВВУМ

Вақте ки Восеъ аз Балҷувон ба Қангурт мерафт, дар кишлоқҳои сари роҳ зиёдтар аз сесад нафар фақирон ба вай ҳамроҳ шуданд. Дар шаҳрчан амлоқдорини Қангурт ғайр аз понздаҳ-бист нафар навқари амлоқдор дигар сарбозе набуд. Восеъ шаҳрчаро дар субҳидам бе ҷанг ишғол кард. Ин шаҳрча баъд аз Балҷувон маркази дуввуми тичоратӣ ва қосибони вилоят буд, дар вай савдогарон, дӯкандорон, қосибони бисёре мезишанд.

Бойҳои Қангуртро аз бойҳои Балҷувон бадавлаттар мегуф-

танд. Дар шаҳр ғоратгарӣ сар шуд. Восеъ шӯришгаронӣ аз азобу укубат, мондагӣ ва гуруснагӣ ба ҷои расидаро боздошта натавонист, онҳо на фақат хонаҳои боён, амалдорон, дӯконҳои савдогарон, балки аҳолии қабзизоту нодорро ҳам толон кардан гирифтанд. Восеъ дид, ки лашкараш фосид шуда, аз итоат барномада истодааст, хеле ба танг омад. Тӯда-тӯда мардуми шаҳр дод гуфта ба наздаш меомаданд. Вай ба ҳамкишлоқиёни худ ва дигар як тӯда, мардуми ховалинӣ, ки дар гирдаш ҳам буда ва аз итоаташ сар наметечиданд, фармон дод, ки дасти ду ғоратгарӣ ашаддин аз худ рафтaro бибуранд, чор нафари дигарро ҷӯб зананд. Бо ин тариқ ӯ меҳост, аз як тараф, шиддати ғоратгариро суст ва аз тарафи дигар фақиронӣ кингуртиро ба худ хайрхоҳ ва тарафдор созад. Дар бозоргоҳ ба пешни ҷашми халқ дастхон он ду ғоратгар бурида ва ҷори дигар ба дарахт баста қамчинкорӣ карда шуданд. Аммо ин тадбир ҳам натиҷаи қазои набахшид, ғорату яғмо давом мекард.

— Шӯриш футур рафт, валангорӣ сар шуд, — маъюсона гуфт Восеъ ба Назир. — Ман аз мирон-ку он қадар наметарсам, лекин аниҳа хамин ғоратгарӣ оқибат моро ба ҳоки сиёҳ менишонад.

— Айб ба ин фақирон нест, Восеъ, — гуфт Назир. — Охир ҳоким, амалдорон буду нобуди инҳоро бурданд, ҳамаро кафангадо карданд. Фақирон дар ғазабанд, аламзадаанд.

Аммо ин «гирех» бо дасти душман кушода шуд. Яъне вақте ки Нозим бо дастан худ ба Қингурт расиду хабари омад-омади Остонакул-қушбегӣ дар шаҳр паҳн шуд, шӯришгарон мону ашён ғорат кардаашонро партофта рӯ ба гурезогурез оварданд.

Восеъ ва ёрони содики ӯ базӯр онҳоро боздошта, аксарияташонро то як андоза муташаккилона аз шаҳр ба дашт бароварданд.

Вай беш аз шашсад савор ва қариб якуним ҳазор пиёдаро ба тарафи Балҷувон гирифта бурд. Яқин кард, ки бо ин лашкари ба тарсу ҳарос афтодаи парешонҳол ба ҳисориён муқобилат карда наметавонад, мардум беҳуда қир мешаванд, бинобар ин қарор дод ба Балҷувон рафта, агар муяссар шавад, ба ҳоким шикаст дода, боз Балҷувонро гирифта, дар қалъаи он ва дар Сурхоб шинак гирифта, ба Остонакул муқоимат намояд. Сурхоб бо талу кӯҳу дараҳои танги он ба ҳуби шинос ва барои ҷанги муқоимавӣ мусонд мебошад — фикр мекард Восеъ.

Вай аз ноилҷой ба ин қарор омад, зеро дигар ҷои рафтаи набуд. Агар толеъ андаке мададгор шаваду Остонакул ба зудӣ ӯро аз ақиб сур накунад, эҳтимол вай дар Балҷувон бо ҳамлаи

сур сарбозхо ва лақайҳои бо ҳам ба кашмакаш афтода ва нишогумкардари шикаст дода тавонад. Вай бо шитоб пеш мерафту пареринаб аз Балчувон ба Кангурт фирор кардани худро ба ёд оварда дар дилаш саҳт афеъ меҳӯрд, ки чаро дастаеро бо сардории Назир, Одина ё ягон мергани дигар дар даран Боймуш нагузошт. Агар мегузошт, имрӯз он даста аз он сӯ ва худаш аз ин сӯ ба бек фишор оварда, бе шакку шубҳа зафар меёфтанд. Восеъ ҳамин таърифи мекард.

Дар рӯзи гарм аз се ду хиссаи роҳи Балчувон тай шуда буд, шурингарон ба ногоҳ аз пеш ба сарбозони Холмурод-тӯксабо ҳоким дакка хӯрданд.

Аз ақиб талои сипоҳи Остонакул намудор шуд.

Восеъ издиҳони савораву пнедаҳояшро ба рост — ба тарафи Сурхоб (Кизилсу) гардонд, меҳост аз он гузашта, ба байни қаторталҳои сарҳаддини вилояти Кӯлоб паноҳ барад. Аммо ноҳост дар соҳили дигари дарёе дастан сарбозони мири Кӯлоб Абдурахмон-додхоҳ пайдо шуда монд.

Восеъ пнедаҳои худро бо шитоб ба миёни талу тепнаҳо ва ғуҳсор гурезонда, худ бо саворонаш омадан муқобилат кардан ба сарбозони кӯлобию балчувонӣ гардид. Кӯлобиҳо ҳоло дуртар буданд, бо балчувониҳо заду хӯрд ба вуқӯъ пайваست. Холмурод-тӯксабо, Туғай ва Давлат-қаровулбегӣ ҳамлаҳои шадид мекарданд.

Восеъ мағлуб шуданаширо медонист, аз ночорӣ мечангид, меҳост қувваи душманро ҳар чӣ бештар ба худ андармон карда, ба пнедаҳо фурсати гурезу халосӣ диҳад.

Сипоҳи Остонакул гурӯҳҳои ақлбмондан пнедаҳоро қир карда пеш меомад. Тӯда-тӯда ҳасадҳои ба ҳуи оғӯшта дар пуштаҳо, чуқури ва қариҳои қадимӣ роҳ монданд.

Абдурахмон-додхоҳ ҳам пнедаҳоро сур мекард, мекушт, сар мезад.

Восеъ, Назир, Одина, Саид-мерган, Нозим, Давлат Айюб аз ҷон гузашта бо тамоми қувват ба сарбозон муқобилат мекарданд, шамшер мезаданд. Саворони онҳо таёқ мекуфтанд. Онҳо ҳатто як-ду бор сарбозонро фишор ҳам доданд, ба тағӣ оварданд.

Аммо зарбаи саворони расида омадани Остонакул қори онҳоро тамоми кард. Аз қариби шашсад савори Восеъ беш аз чорсад нафар кишта ё захмдор гардидаанд.

Дар миёни ҷангу ғубор аспони бесоҳибмонда шикна кашид, тала-тала ба ҳар сӯ мезавиданд. Худи Остонакул бо даҳ-дувоз-

дах нафар чилавмерганхояш дар ақибтар ба болон теппа исто-
да тасбеҳ гардонда ҳарбу зарбро назора мекард, амалӣ шудани
накшаш «ҳалқадавак»-ашро мушоҳида менамуд.

Боре Восеъ дар майдон ❹ Туғай рӯбарӯ омада монд, Туғай
зуд ба як сӯ ингарист, худро нодида гирифт ё ба ношиносӣ зад,
сари аспашро гардонд; Восеъ наъра кашид:

— Ба чашмам нигоҳ кун, номард!! Ман Восеъ!!

Туғай нигоҳ накард, аз ҳариф дурӣ ҳуст. Ногаҳон аз даруни
чангу ғубор Давлат Аюби ховалингӣ пайдо шуда, аз пахлу
шамшере ба Туғай зад, зарби шамшер ба сони Туғай рост омад,
фавран сонашро хун пахш кард. Дар сонияи дигар зарби шам-
шери яке аз сарбозон ба поёнтари китфи чапи Восеъ фуруд
омад, китфу дасташ хуншор гашт, аммо вай дар гармогармии
муҳориба дардро ҳис накард, чангидан гирифт.

Назир дар майдон девонавор қазаба мекард, ҷавлон мена-
муд, ба росту чап шамшер мезад. Зарби сарбозе шамшерро аз
дасти вай ғалтонд, вай аз давра зада баромада ба болон теп-
пае асп ронд, ки дар он ҷо якчанд пиёдаҳо ба назар менаму-
данд, яке аз онҳо таёқи дарози нӯғаш мисли сари пиёз ғафсу ку-
лӯлаеро ба дасташ дод. Назир онро таҳдидкории дар гирди са-
раш ҷарх занонда ба маърака баргашт. Таёқ косаи сари як
чанд сарбозро кафонд, чандеро маиб карда аз сари зин фуру
ғалтонд, шамшери чандеро аз дастҳои афтонд, аммо оқибат
худаш ҳам-шикаст.

— Восеъ, бас! Баро, ақиб гард! — фарёде зад Назир бо
овози ғулғулаҳои худ дар байни чангу ғубор. Ва худаш ба
миёни талҳо фирор кард. Як гурӯҳ шӯришгарон аз пасаш тох-
танд. Восеъ ҳам худро ба ҳамон сӯ зад. Ҳаммашон бо даруни
талҳо, адирҳо, қирҳо, пасту баландиҳо гурезон шуданд.

Сарбозон онҳоро як ду ҷақрим таъкиб карданд, аммо дигар
дар он пасту баландиҳо, дар ҷоҳои тангу тор таъкиб бефоида
ва ҳатто номумкин гардид. Онҳо ақиб гаштанд.

Саворони ҷон ба саломат бурдан Восеъ бо тану сарҳон хун-
шор ба дилҳои фиғор, бо аспони ниҳоят мондашудан арақшор
дар кӯҳсорон паҳну парешон гаштанд. Пиёдаҳои аз дами теги
душман ҳалосӣ ёфта ба кунҷу канорҳо, деҳу дараҳо ҳазиданд.

Саид-мерган, Юсуф-мерган ва боз чандин ҳамсафони дигар
Восеъ, илчунин додараш Қосим дар ҷанги охирии ҳалок гар-
диданд.

Восеъ бо як гурӯҳ саворон, ки дар байни онҳо Назир, Нозим,

Одина ва Давлат Айюб ҳам буданд, баъд аз сарсонии серӯза дар кӯху дараҳо, оқибат ба Ховалинг расиданд.

Амлоқдор ҳоло ба он ҷо барнагашта, калъачаи ӯ ханӯз бесоҳиб ва валангор буд. Восеъ бо ҳамроҳонаш дар сояи чинорҳои шафати амлоқдорхона таваккуф кард. Ерон то гашти рӯз дар он ҷо ду-се соат истода дам гирифтанд. Пиразани бахширо, ки шӯғли табибӣ ҳам дошт, оварданд, вай захмҳои шӯришгаронро марҳам молида баст; марҳамҳояшро вай худ аз гиёҳҳо тайёр мекард.

Ба ногоҳ аз ҷониби деҳи Дӯсткулӣ, ки дар ҷанубтари Ховалинг воқеъ буд, як даста сарбозон пайдо шуда ба болон оғози ҳуҷум оварданд. Ерон рӯ ба тарафи Мазори Султон фирор карданд, аммо як дастан дигари сарбозон аз байни қатортали тарафи шарқии Ховалинг баромада, ҳамлаовар шуда сари роҳи оғоз гирифтанд. Задлу хӯрди шадиде ба амал омад. Назир, Нозим ва дувоздаҳ нафари дигар боз маҷруҳ ё кушта шуда, дар санғоб монданд, аммо ба Восеъ, Одина, Давлат Айюб ҳамроҳи чор нафари дигар аз муҳосира зада баромада гурехтан мӯяссар шуд.

Онҳо ба ҷониби деҳи Мазори Султон фирор карданд ва аз он ҷо ба агбаи Хангак баромада рафтанд.

Ғолибон ва мутафиқон — Остонакул кушбегӣ, Мирзоакрами мирохур, Абдурахмон-додҳои мири Қўлоб дар Балҷувон ду рӯз ғалабаи худро ҷашн гирифтанд, бузқашӣ ва тамошоҳои дигар барпо намуданд, зиёфатҳои фаровон хӯрданд. Дар ин ду рӯз дусад нафар шӯришгари асир дар санғобҳои Талхаку Сурхоб бо теги қаллодон кушта шуданд. Ҳокимони фотеҳ дар ҳуни фақирон ҷавлон мезаданд, тантана менамуданд.

Мирзоакрам ба амир фатҳнома навиштани ва ҳаёти нақилони худро ба Бухоро фиришодани шуд, аммо Остонакул ба ин моневъ гардид.

— То ки Восеъро ба даст наафтонеда ё бо ягон тариқ нест вақунед, фатҳнома навиштани шумо барвақт аст, — гуфт ӯ ба мирохур. Ва баъд чунин иловани кинояомезе кард: — Боз мулоҳиза кардан лозим, ки фатҳнома чӣ хел... Аз номи кӣ навишта мешавад.

Мир ба замин нигарист, сукут кард, ӯ кинояро фаҳмид: бе-шубҳа, маъини сухани Остонакул ин буд, ки «фотеҳ на ту ва на каси дигар, балки манам, фатҳномаро ҳам ман менависам». Алҳақ, ҳамин тавр ҳам буд. Агарчи шӯришро қувваҳои муттаҳиди се ҳоким бо мадади сарбозони аз Бухоро омада фуру ни-

шонданд, лекин пешкор ва сардор Остонакул буд. «Халкада-вак»-ро ба гардани Восеъ ӯ андохт ва кашид. Фотеҳи хакикӣ ӯ буд.

Бо вучуде, ки Остонакул аввал фатҳнома навиштаиро барвақт мешумурд, дар охир навиштани онро лозим донист. Ҳокимони «ризочӯй» ба фармонфармон худ — амир Абдулаҳадхон мужда доданд, ки шӯриши Восеъ тамоман пахш ва «осудагини» кишвар барқарор карда шуд.

Восеъ бошад, кӯх ба кӯх, дара ба дара мегашт. Ёрони «Хафтаи»: — ӯ, Одина, Давлат, Айюби ховалингӣ, Ҳалими ҷавонбаҳтӣ, Ҳикмати шилхинӣ, Муҳаммадалини бачкакони, Зоҳири сурсақовӣ ҳамчун бод дар як ҷо қарор намегирифтанд. Пагоҳӣ дар Қалот бошанд, бегоҳӣ дар Ёхсу, рӯзи дигар дар Сарихосор.

Сарбозони ба кофтуковӣ Восеъ баромада пан ӯро гум карда буданд. Ҳолӣ онҳо аз Қулӯҳ мингбошӣ бехтар набуд, аммо гиру дорашон, харобкорнашон аз вай даҳчанд зиёд буд. Онҳо аз алами номуродин худ дар кишлокҳо тӯда-тӯда деҳқонро ба уи-вони иштирокчиёни шӯриш дастгир намуда, баста ба Балҷувон меронданд. Халқ ба қамари кӯҳҳо, ба ҷангалҳо мегурехт. Сарбозон, навқарон кишлокҳои беодам мондари тороч ва хароб мекарданд.

Ҳоким барон ба дом афтондани Восеъ ҳилаҳои мухталиф ба кор бурд. Аз номи амир эълон кард, ки гуноҳи Восеъро мебахшид ва агар ӯ таслим шавад, амали хостагнашро медиҳад. Ин ҳила нағича надода буд, ки аз пан зану фарзандони Восеъ афтод, — меҳост онҳоро бандӣ карда, бо таҳдиди кушта шуданашон Восеъро ба таслим шудан маҷбур намояд. Аммо фақирон зану фарзандони ӯро аз деҳа ба деҳа, аз хона ба хона кӯчонда муҳофизат мекарданд, баъзан дар горҳо пинҳон менамуданд.

Он рӯзҳо ҳушу ёди Восеъ ба ёрони дастгир шудааш буд. Ба вай аз Шаҳидон хабар расида буд, ки Назир, Нозим ва ҷанде дигар зиндаанд, дар зиндони Балҷувон мебошанд. Восеъ дар фикраш нақшаи ҳучум ба зиндон ва озод кардани ёрони маҳбусаашро мекашид. Одина ва ҳамроҳони дигараш ба Афғонистон гурехтаниро маслиҳат дониста, ӯро ба ин моил кардани мешуданд, аммо Восеъ ин маслиҳатро ба таври қатъӣ рад карда мегуфт, ки то ёронаш гирифтор ва маҳкуми марганд, вай фикри ҳалосии ҷони худро нахоҳад кард. Ба Балҷувон ҷосусони маҳфӣ мефиристод, онҳо вазъияти он ҷоро ба вай маълум карда меистоданд.

Баъд аз он ки ҳокими Хисор ва мири Кӯлоб ба вилоятҳои худашон баргаштанд ва Тугай ҳам бо лақайҳои Балҷувонро тарк кард, дар он ҷо мир фақат бо дусад нафар сарбоз монда буд. Зиндтар аз инсфи ин сарбозон дар кӯҳу дараҳо ба ҷустуҷӯи Восеъ ва дигар иштирокчиёни шӯриш саргардон буданд. Ин ҳол Восеъро ба васваса меандоخت, ба вай ҷунин менамуд, ки шакшан ҳучум ба зиндони Балҷувон қобили иҷро мебошад ба барор мегирад.

Вай дар ҳар ҷо-ҳар ҷо шӯришгарони гурезаро суроғ карда ёфта як чил нафар саворро ба хур гирд овард.

Рӯзе аз рӯзо ба вай аз Балҷувон хабар расид, ки мир бо сарбозонаш баромада ба тарафи Кангурту Кизилмазор рафт ва дар қалъаи ӯ фақат понздаҳ-бист нафар посбон монду халос.

Восеъ ин вақтро ғанимат ва фурсатро мусонд донист. Ӯ феврал саворонро ба ду даста тақсим карда, пинҳонӣ бо ду роҳ ба тарафи Балҷувон ҳаракат дод. Дастаҳо мебоист шаб дар Тутти буни Хайдар ҷамъ мешуданд.

Баъди хуфтаи дастаҳо яке бо сардорини худ Восеъ ва дигаре бо сардорини Одина дар он ҷо ҳозир гардидаанд. Саворони ҳар ду даста сию панҷ нафар буданд. Восеъ бо онҳо дар торикӣ бо обраҳан Сурхакон ба шаҳр дохил шуда, ба зиндони пои қалъа тезу тунд ҳучум кард. Посбонҳои зиндон ба боло — ба қалъа гурехтанд. Одамони Восеъ ҷун асбобу ускунаи лозима надоштанд ва дар он шаронги бесарусомониҳову тақонҳои лозим будани асбобу ускуна ба хотирашон нарасида буд, бо дасти ҳолӣ ҳар қадар кӯшиш кунанд ҳам, дари маҳками оханкӯби зиндонро кушода ё шикаста натавонистанд ва он ғоҳ ба кӯчонидаи дар зӯр заданд. Аммо дар ин кӯшишу тараддуд фурсати ғаронбаҳо аз даст рафта буд — посбонони қалъа аз боло тирпарронӣ карда фуруд омаданд ва ба одамони Восеъ дарафтидаанд. Дар торикӣ заду хӯрди кӯтоҳе ба амал омад. Аксарини шӯришгарон маҷрӯҳ ё кушта гардидаанд, дастгир шуданд. Аз сарбозон ҳам панҷ-шаш кас кушта шуданд. Шонздаҳ савори Восеъ бо ҳамроҳии ӯ гурехта ҷон ба саломат бурданд. Одина эҳми хӯрда ва Муҳаммадали бачқаконӣ асир афтаданд.

Ин ҳучуми ҳасуронаи Восеъ ба зиндон хотири ҷамъгаштан ҳокимро боз ноҷамъ карда монд: модом, ки Восеъ ҳамин қадар одам ғундошта ва ин наъв ҳасорат карда таъвоности бошад, маълум мешавад, ки шӯриш тамоман фуру навишта, осудагӣ вилоят ва аҳоли барқарор нашуда будааст? Охир вай, ҳо-

ким, ба амир навишта буд, ки шӯриш зер карда шуд. Маълум мешавад, Остонакул кушбегӣ рост гуфта буд, ки то Восеъ ба даст наафтад ё кушта нашавад, шӯриш тамом ва зафари комил ҳосил шуд гуфтан барвақт аст? Аз ин андешаҳо тарсу ҳаросе ба дили мир роҳ ёфт. Вақте ки қосиде аз Хисор омада аз номи Остонакул хабар оварда буд, ки амир Абдулаҳадхон барон додани инъомҳо ва мартабаҳо ба «қаҳрамонон»-и ҷанги зидди шӯриши халқ ба Хисору Балҷувон омадани будааст, тарсу ҳароси Мирзоакрамбой боз бештар гардид. Худо нахоста амир биёяду Восеъ дар кӯхистон «озодона» тохту тоз карда ғашта бошад, вай, Мирзоакрам ҳоким, ба ғазаби амир гирифтормашуда наместонад.

Мир боз як даста сарбози мондаширо ҳам ба кофтукови Восеъ баровард. Боз эълон кард, ки агар Восеъ омада таслим шавад, аз ғуноҳи ӯ мегузаранд, зеро «ин хел баҳодур ва қаҳрамонро ҷазо додан беақлӣ ва бетадбирӣ мешавад, балки ўро, агар ҳудаш ҳоҳад, амалу мансаб дода, ба хизмати султони гирифта, сипоҳу лашқарро ба тахти фармонаш ҳоҳанд супурд». — мир ба одамони маҳсуси худ фармуд, ки ҳамин ғапиро аз номи вай дар байни аҳолии қишлоқҳо паҳн кунанд.

Восеъ дар Гулдара дар деҳани Сари Обпар ба хонаи Юнус ном дӯсти содиқи ҳудаш паноҳ бурда буд. Юнус табиб оварда захми оринҷи Восеъро шӯёнд ва аз нав марҳам молида бандид. Сардори шӯриш аз барор нагирифтани ҳучум ба зиндони Балҷувон як дараҷа дилшикаста шуда бошад ҳам, ҳудро набохт, боварӣ дошт, ки боз тарафдорони парокандаи ҳудро гирд оварда, дар пан халосии ёрони асир афтадаш коре карда метавонад.

Остонакул аз номи амир хатмаи ба зинда дастгир кардани Восеъ фармон дода буд. Инчунин ба Мирзоакрам амр карда буд, ки ӯ то дастгир шудани Восеъ ёрони вай — сардорони шӯришро дар зиндони Балҷувон нигоҳ дошта, баъди дастгир шудани Восеъ ҳамаашонро якҷоя ба Хисор — ба ихтиёри Остонакул фиристонад. Восеъ аз ин фармон хабар дошт, бинобар ин ба худ аҳд карда буд, ки то аз дасташ омадан барон Ҳалосии ёронаш ҳаракат намояд.

Вай пеш аз расидан ба Сари Обпар аз ҳамроҳонаш Давлат Айюб ва се нафари дигарро ба гирду атроф ба суроғи шӯришгарони парокандашуда фиристод ва фармуда буд, ки онҳо боз аз байни он халқ ихтиёриён — фидоёнро ҷамъ кунанд. Бо худ таиҳо Ҳалим ва Зоҳирро нигоҳ дошта буд.

Нин се нафар ба Сари Обпар шабона расида, ба хавлани Юнус фурумаданд. Онҳо аспхоншоиро ба дигар шарикони худ дада, пилда омада буданд.

Марди сохӯрда Юнус арбоби деҳа буда, пинҳонӣ ба Восеъ ёрӣ меод. Вай аз бими ҷосусони мир меҳмонони худро ҳамон наб аз деҳа берун бурда, дар яке аз обпар-шаршараҳо ба паси «марда»-и оби резон ҷой кард.

Онҳо чанд рӯзе дар он ҷо пинҳон шуда истодаанд. Паноҳгоҳи онҳоро фзкат Юнус ва писари чордахсолан ӯ медонистанду халос. Гоҳ падар ва гоҳ писар ба онҳо пинҳонӣ хӯрок мекашониданд. Ерон шабҳо аз мазили паснобии худ баромада дар гирду пеш гардиш мекарданд ва боз ба пушти пардаи об даромада менишастанд ё меҳобиданд. Ба замини тари он макони ғормонанд коҳу хошук ва намад андохта шуда буд.

Ду рӯзи аввал аз Давлат Айюб ва шарикони ӯ ҳеҷ дараке нашуд ва хабаре наёмад. Ба гумони Восеъ, онҳо ё дастгир шуда, ё ки дар пан иҷрои супориши сардори худ ба ҷохон дурдаст рафта дер монда буданд.

Бегоҳини рӯзи саввум Юнус ҳозир шуда, дар суроғи Восеъ ба хонаи вай омадани Муллосафар ном мардиро хабар дод.

— Аз Сарихосор омадааст, ошнои ту будааст,— гуфт ӯ.— Туро дидан меҳаҳад. Ман ба ӯ гуфтам, ки Восеъро надидам ва дар кучо буданашро намедонам. Аммо ӯ ба ғапам бовар накард, «ба ман маълум аст, ки ту дар кучо будани Восеъро медонӣ,— мегӯяд, бирӯи, ба вай омадани маро хабар бидеҳ, номин маро бигӯ, ӯ, албатта, маро ба пешаш ҷеғ мезанад» мегӯяд.

Восеъ хайрон шуд: Муллосафар дар ин ҷо будани ӯро аз кучо доништа бошад?

Восеъ дӯсти муллояшро дар ин шаби торик дар ҷохон бериҳа оғора кардан нахоста, ҳудаш ба назди ӯ рафтани шуд. Қариби нафсишабӣ вай бо ҳамроҳин Юнус дар хонаи ӯ ҳозир гардид. Дар оташдони кунҷаки меҳмонхонаи хурдтараки Юнус алов дармегирифт ва дар офтобан ҷӯяи об меҷӯшид. Восеъ ва Муллосафар дар рӯшноии алов бо ҳам мулоқот карданд.

— Хароб шудай, сиёҳ шудай, абгор шудай, Восеъ! — Мулло гирифт. Рирӯи ӯро дида ба ҷашмони Юнус ҳам об омад. Дали Восеъ ҳам вайрон шуд, аммо ӯ худдорӣ кард. Маълум буд, ки Муллосафар ба мусибатҳои ба сари халқаш ва ёру дӯшараш омада, ба ҳоли Восеъ ба гирифтории Назир мегирӣяд.

— Ту маро маълум дор,— ба соҳиби хона муроҷиат кард мулло,— агар бемалол бошад, маро як дам танҳо гузор.

— Хуб, домullo, бемалол,— гуфта Юнус берун баромад. Дӯстон бар рӯи намади кӯхна нишастанд.

— Шумо дар ин ҷо будани маро аз кучо донистед? — пурсид Восеъ.

Муллосафар яке аз ёрони сарихосории Восеъро ном гирифт, ки се рӯз пеш бо супориши Восеъ ба суроғи шӯришгарони гуреза ба ватанаш рафта буд. Ӯ дар ҳуди ҳамаи рӯзи ба Сарихосор расиданиш бо Муллосафар вохӯрда, дар ҷавоби пурсу кони исроркоронаи мулло ҷои пинҳоншудани Восеъро ба вай гуфта, паноҳдихандан ӯ Юнустро ҳам номбар карда будааст. Баъд Муллосафар ғавран баромада ба ин сӯ раван шуд, зеро аз тақдир ва ҳаёти шахсии Восеъ саҳт дар ҳавотир афтада буд, меҳост бо ӯ дар бораи ҳалосии ҷонаш гап занад. Ҷоғи халқи мағлубшуда муллоҳо ба дахшат оварда буд, ӯ вақте ки ба дидани Восеъ раван шуд, аз вай дар ғазаб буд, як олам таънаю маломатро ба сари сардори шӯриш рехтани буд, ки чаро ӯ дар аввали кор — дар Сурсақова ба маслиҳати дӯстонаи мулло гӯш накард ва аз ин роҳи пурхатар нагашт? Мана акнун чӣ шуд? Ӯ чӣ кор кард? Халқро ба бало гирифтор кард ва ҷони ҳудахро ҳам ба таҳлука андохт. Хуни садҳо мардуми бечораву бенаво ба ҳадар рехта шуд. Боз ин хунрезӣ, кушокушӣ холо тамом нашудааст. Мулло ҷашм карда омада буд, ки аввал ҳамаи ин гапҳои талхро ба рӯи Восеъ гуфта, ӯро аз қардаш пушаймон намуда, тавба дода, баъд ҷоран ҳалосии ҷони уро бо ҳудаш маслиҳат кунад. Аммо вай ин ҳама мусибатзадагӣ ва ҳоли табоҳи Восеъро дида бо вай тараххум кард, аз нияташ гашт. Ба ҷои таънаю маломат ҷунин гуфт:

— Восеъ, кори шудани шуд; ба сари бандағони худо ҳар чӣ биёяд, аз тақдир аст. Ман туро маломат намекунам, айбдор намекунам, аммо ман дар ғами ҷони ту ва Назир мондаам. Бидон, ки агар худо накарда ту ва Назир сарсаҳт ҳалок шавед, кушта шавед, аввал касе ки дар азон шумо дилхун мешавад, манам. Ман аввал туро, баъд Назирро мисли додарони ҳамтанам дӯст доштам. Шумо чӣ сеҳру ҷодуе сохтед, ки маро дилбастан худатон қардед.

Мулло дар ин ҷо, пеш аз он ки ба арзи муддаояш гузарад, сукуте кард. Восеъ гуфт:

— Раҳмат, домullo. Кошкӣ ман ба ин ғамхорию меҳрубонии шумо меарзида бошам. Маро қатии Назир шумо мисли додарони ҳамтанам гуфтед, ин аз хубию арзандагии мо набо-

шад ҳам, аз покни дили шумо, аз бузургвории шумост. Раҳмат... Шумо ба ман чӣ гуфтани будед, домолло?

— Аваал ту ба ман бигӯ, ки чӣ ният дорӣ? Минбаъд чӣ кор кардан мехохӣ? — пурсид Муллосафар.

— Агар аз дастам биёяд, Назирро, дигар ёронамро халос кардан мехоҳам.

— Нияти нек кардаӣ, аммо чӣ тавр халос мекуӣ? Як борку озмуда ладӣ, нашуд.

— Боз ҷк бор, ду бор, даҳ бор меозмоям, то вақте ёронам зиндаанду ман ҳам зинда.

— Меғарсам, ки халосии ёронатро гуфта, худатро ба куштан диҳӣ, Восеъ.

— Майлаш. Агар онҳо кушта шаванд, ба ман ҳам зиндагӣ даркор нест.

— Хуб, фарз кунем, ки муваффақ шудӣ, ёронатро халос кардаӣ, баъд чӣ кор мекуӣ?

— Дӯстони маслиҳат медиҳанд, ки ба Афғонистон гурезам... Аммо ман розӣ не...

— Розӣ набодӣ, чӣ кор мекуӣ?

— Мебинам... Пешакӣ гуфта намешавад. Ҳозир ғайр аз халосии Назир, Нозим, Одина, дигар ёрони асир афтодаам ҳеҷ ҳаёле дар сар надорам.

— Аз суханам наранҷ. Восеъ лекин ту ба влсвас афтодӣ, худат дар ҳавли ҷон ба мағоки паси обпарҳо пинҳон шудай ва боз мегӯӣ ки «ёронамро халос мекунам».

— Наҳандед, домолло. Дар мағоки паси обпар ман дер наменстам.

— Ман намехандам, балки хайронам. Ба пурдилии ту, ғайрати беподӣи ту хайронам.

— Мангит мехоҳад ки мо беғайрат, беҳамият, мутеъ, сарҳам бошем. Ман ин ҳел будан намецоҳам.

— Як шоир аз беандешагӣ, беаҳтиётӣ худ кулфат кашидя, баъд пушаймон шуда, гуфта будааст, ки «Дидяву доништа худро дар бало зидоштам».

— Ман шоир не, домолло.

— Шоир нестӣ ту, аммо марди оқилӣ, ҳеҷ оқил набояд ҷон худро бедарак дар таҳлука андозад.

— Хуб, ба фикри шумо, ман чӣ кор карда метавонам?

— Худат хабар дорӣ, мир чандӣ бор эълон кард, ки агар ту таслим шавӣ, гуноҳатро мебахшад.

Восеъ сар боло карда бо шубҳа бо чашми ҳамсӯхбаташ ни-
гарист.

— Шумо ба қавли мир бовар кардед?

— Мир ибро аз номи кушбегии Ҳисор ва аз номи амир
эълон кард.

— Шумо ба қавли амиру кушбегӣ бовар мекунед?

— Росташро гӯям, ман мутараддид мондаам, намедонам
бовар кунам ё накунам.

— Хуб, шумо дар ин бора аз барон чӣ гап кушодед?

— Хостам, ки дар ин бора фикри туро донам.

— Магар фикри маро худатон намедонед?

— Фикри ту... маълум, албатта... Аммо, аз тарафи дигар,
ин мангитҳо бедодгар бошанд ҳам, ба ҳар ҳол амиранд, ҳоки-
мони мамлакатанд, наҳод ки дар пешни фуқарон худ дуруғгӯй,
бекава, рӯсиёҳ шуданро хоҳанд? Албатта, намехоҳанд. Бо ҳа-
мин мулоҳиза ман...

— Шумо ба ман «таслим шав» мегӯед? — суҳанро аз даҳо-
ни мулло гирифта рӯйро ба пурсид Восеъ.

— Ман...мутараддид ҳастам... Гоҳо овозе аз ғайб ба ман
мегӯяд, ки: «Бовар кун! Подшоҳон аз қавли худ намегарданд,
Восеъ ту ба ҳамин тарик қони худро ҳалос мекунад»...

— ...«хатто амалдор мешавад, саркардан лашкар меша-
вад» — ҳамин тавр? Он «овоз аз ғайб» ба гӯши шумо ҳамин
тавр мегӯяд? — истехзо кард Восеъ.

Муллосафар сар ба зер афканда сукут кард.

— Шумо, домумло, — суҳанаширо давом дод, Восеъ, — аз
афти кор, чӣ хел будани амирон, ҳокимон, амалдоронро, феъ-
лу атвори онҳоро дар китоби Эшонӣ маҳдуматон хондаед
лекин худатон наозмудаед. Ба дилатон нагиред, домумло, ле-
кин ман мегӯям — шумо муллои доно бошед ҳам, соддадил бу-
даед. Аз рӯи нақли худатон, пири шумо — Эшонӣ маҳдум дар
китобашон рост гуфтаанд, ки ин амирон, вазирон, ҳокимон на
фақат ноодаманд, балки ҳеч аз кӯчаи одамгарӣ нагузаштаанд.
Ҳоло нисофу адолат як тараф истад, онҳо қавл, шарм, номус
чист, намедонанд. Мирзоакрамбой чӣ хел ҳокими Балҷувон
шуд, шумо бояд шунида бошед. Аз ин хел одам чи қон умед?
Ба қавлаш чӣ эътибор? Худи амиру кушбегӣ ҳам аз ӯ монда-
иӣ надоранд. Хатто шайху эшонҳои «сохибқаромот» ҳам. Ман
ба шумо воқеан шайх Саидасрорро нақл карда будам... Ба ҳу-
до ки аз зистан дар фармонбарии ин ҳокимон, ба онҳо ҷанги-
да шахид шудан авлотар!..

Чей кайҳо хунук шуда буд, ба нону чормағз ҳам даст ра-
да нашуд. Бонги якто-нимто хурӯсон ба ғӯш расид.
Восеъ рафтани шуда барҳост. Муллосафар бо вай хомӯшо-
дар ҳолати андешамандии маҳзунона хайрбод кард.
Магар аз заъфи пирӣ буд, ё аз дилнарни зотии Муллоса-
фар буд, ки боз ба чашмони вай об омад.

Восеъ ба «мағоки паси обнара» — манзили тару торикӣ
пурғавғон худ (пурғавғо аз шарроси муттасили об) баргашт.

БОБИ СИЮ САВВУМ

Муллосафар баъд аз хондани намози бомдод аз дастархо-
ни мизбонаш ним коса шири гармро бо як бурда нони дегӣ ба-
зӯр тановул кард. Аз ғояти маъюсиву маҳзунии пурандеша хӯ-
рок аз гулӯяш намегузашт. Баъди ношто аспашро савор шуда
ба роҳ афтод.

Вай ба Балҷувон равон шуд.

Ҳарчанд ба ӯ суҳанони Восеъ дар бораи безътибории қав-
ли ҳоким асоснок ва маъкул намуда бошад ҳам, боз шубҳан
мулло, дудилагии ӯ барҳам нахӯрда буд. «Охир, бек дар су-
рати таслим шудани Восеъ бахшидани гуноҳи ӯро на як бору
ду бор эълон кард,— гаштаю баргашта мегуфт ба худ Мулло-
сафар.— Аз номи амир ва қушбегии ҳокими Ҳисор эълон
кард. Тамоми халқ медонад. Наход, ки ин фиреб бошад?»

Мулло дар Ховалинг як шаб хобида, рӯзи дигар ба Балҷу-
вон расид. Дар он ҷо ӯ рост ба хавлии Ҳоҷӣ Яъқуби мудар-
рис рафт. Муллосафар бо вай собикан дӯстӣ дошт: як вақтҳо
душмон ҷаҳор моҳ дар мадраси «Ғарибия»-и Бухоро шарик-
дарс ва ҳамсоҳхӯра буданд. Ба чикати ҳамватанӣ бо ҳам
каробат ва улфатӣ ҳам доштанд. Мулло Яъқуб дар ду соли
охирини таҳсилаш дар ҳучраи худ ба сифати «домуллои кун-
ҷақӣ» ба муллобачаҳои ҷавонтари талабгор дарсгӯй ҳам ме-
кард. Муллосафар бошад, ғайр аз дарсҳои машғули китобат
буд. Мулло Яъқуб ин ҳамватани худро аз барои хунархонӣ —
хушхатӣ, шонрӣ, дуғатдонӣ, наққошинаш ҳурмат мекард. Гоҳо
ба вай якто-нимто нусхахоро китобат кунанда мегирифт (аммо
ба ин кори вай ҳақ наметод. Муллосафар ҳам ба хотири дӯс-
тӣ ва ҳамватанӣ аз вай талаб намекард).

Ҳоҷӣ Яъқуб ӯро дар меҳмонхонаи худ монанди ҳарвақта
(Муллосафар пеш аз ин ҳам ду бор ба зиёрати ошнои дерина-

аш омада буд) хушу хуррам пазирай намуд, зеро ба вай нусха-бардории «Ахлоқи Чалоли»-ро фармудани буд:

— Биё, додар, «биё, биё ки дилу қони ман фидои ту бод». Хӯш, дайду, дар кучоҳо дайдуғӣ карда гаштай?— ҳазли дӯстона кард мударрис.— Чаро хафа менамой, димоғат аз чӣ сӯхт?

— Димоғ чӣ, чигарам месӯзад, домулло, мағзи устухонам месӯзад,— бо лабханди дардинок гуфт Муллосафар.

Ҳочидомулло меҳмонашро ба пешгаҳ гузаронд ва ҳудаш ҳам нишаст.

— Хӯш, мағзи устухонат ба кадом оташ месӯзад?

— Ба ҳамон оташе, ки имрӯз ба ин мулк афтадааст.

— Ха-а, шӯриш, исьён!

— Ман бо шумо дар ҳамин бора гап задани омадам.— Муллосафар Ҳочидомуллоро дар Бухоро «ту» мегуфта бошад ҳам, акнун мударриси калони мадраси шахр ва надими хоси мирро ба «ту» гуфтан забонаш намегашт.

— Ха-а-йр,— ришашро гирифта ба шеваи Бухоро изҳори марок кард мударрис.

— Ман Восеъро дидам, домулло.

— Восеъ? Ха-а-йр? — боз бештар марок кард ҳоҷӣ. — Аз афти кор, вай ошнои ту-ку? Дар кучо будааст он малъун?

— Инашро напурсед. Вай дар қое пинҳон шудааст, ки сарбозон чил сол кобанд ҳам ёфта наметавонанд.

Мударрис чашмонашро айёрони нимпӯш карда бо садон паҳт гуфт:

— Наход ки аз ман ҳам пинҳон кунӣ? Ман-ку, худат медонӣ, аз мунофиқон нестам.

— Напурсед.

— Ҳозир нагӯй, баъд мегӯй. «Ман ҳар навъ карда ин сирро аз дили ту мефаҳмам»— ба дилаш гузаронд надими мир.

— Хӯш, ту бо ман дар чӣ бора гап задани будӣ?

— Ҳоким гуфтааст, ки агар Восеъ таслим шавад, гуноҳашро мебахшанд,— оё ҳамин гап рост бошад?

— Модом ки шунида бошӣ, албатта рост аст.

— Ман намерсам, ки аз ҳоким ин амр содир шуд ё на-шуд; ман мерсам — қавли ӯ рост аст ё дурӯғ? Восеъ агар таслим шавад, оё ҳақиқатан гуноҳаш маоф мешавад?

— Исто ки, мулло, чаро ту ин қадар ғами он ёғии сарбадорро меҳӯрӣ? Вай ба ту кӣ мешавад?

— Хеч кӣ. Хамту ошно.

— Ошно?

— Оре, Ошно. Дӯст. Аз ни ҳам гузашта, вай инсон аст, инсон... Ба ростӣ, ҳудам ҳам наметонам, ки чаро ман вайро дӯст медорам, чаро мустаманди ғами вай ҳастам. Аз афти қор, ин дӯстдорӣ ба тариқан ақл не, ба тариқан дил аст. Восеъ ин марди деҳоти ҷулоқаш аст, одами омӣ аст, аммо ман ҳеч ин омӣро ин таъри ҳушманду оқил, ин таъри далеру нотаре, ин таъри беқадри ва бодиснат надидам. Қошқӣ ҳаман бандогони ҳуду менамиди ӯ мебуданд. Агар шумо, домӯлло, боре бо Восеъ мусоҳиб мешудед, уро харғиз малъун, ёғин сарбадор намегуфтид, балки дӯсташ медоштед; медидед, ки вай алҳақ шонстан ҳурмат аст.

«Э ахла! — дар дилаш ба Муллосафар хитоб кард мударрас. — Аҷаб шонстан ҳурматро ёфтаӣ! Аз афти қор, он аҳреманни одамсурат туро қоду кардааст! Аммо ман он аҳреманро бечо дар пешу ту бад кардам. Ақидаи туро дар бораи Восеъ рад кардан лозим нест: ба ҳамин восита туро ба ошқор кардани ҷои пинҳоншудан Восеъ маҷбур намудан мумкин».

— Суханат аз ҳақиқат холи нест, мулло. Ман «ёғин сарбадор»ро дар омади гап гуфтам, вагарна ман ҳам дар якум бор Восеъро диданам ба шучоаташ, ақлаш, гуфтораи тан дода будам; дар тӯи писари Оллоёр-оқсақоли шахид вай асли ҳеч кас ром карда натаволистагиро ром кард, баъд аз он ба ҷаноби ҳоким суҳаноне гуфт, ки он суҳанонро фақат одами шердил ва оқил гуфта метавонад. Бори дуввум ман ӯро, баъди шӯриш бардонтанаш, дар Тути буни Хайдар дидам, дар он ҷо ҳам вай, ғай-нафс-ул-амр, мардона рафтор кард. Қошқӣ саркардаҳои ҷаноби оӣ аз ҳамин тоифа ашхос мебуданд, он вақт лашкари ҷаноби оӣ ҳақиқатан қаррори сафдар мебуд. Восеъ шонстан хизмати султони аст... албатта, ба шарте, ки аз кирдораш пушаймон шавад ва тавба кунад. Хушбахтиро, ин маъий ба хотири ҷаноби оӣ ҳам, ба хотири ҷаноби мир ва Остона-қул-қушбегӣ ҳам кутур қардагӣ барин менамояд, вагарна мери мо аз номи ҷаноби оӣ ва қушбегӣ ва ҳам аз номи ҳудашон ба Восеъ афшар гуноҳ ва додани амалу манабиро ваъда намекарданд. Ба маълумоти ту эра қунам, мулло, дар вақти содир шудани ин амр ман шахсан дар ваъда ба ҳузори ҷаноби мир ҳозир будам, ҳуду ман гувоҳам, ки мир ин қавлу ваъдаро аз сидқи дил доданд.

— Аз сидқи дил?

— Бале. Гуфтам-ку, худам гувоҳ! Ё ту гувоҳии маро қабул намекуӣ?

— Гувоҳии мисли шумо шахси мӯътабарро, албатта, қабул накардан мумкин нест, аммо... агар Восеъ таслим нашавад чӣ?

— Ҳа, воқеан, дар ҳузури бек ба ин нукта ҳам мулоҳиза карда шуд.— ҳозирчавобӣ кард мударрис.— Чаноби оӣ дао муборакномаи ба Остонақул-қушбегӣ фиристодаашон фармуданд ки: эҳтимол тарс ва ҳазми* табиӣ Восеъро аз таслим шудан боздорад, бинобар ин вай агарчи бо хилвау тадбир, бо зӯрӣ дастгир карда шавад ҳам, мо ўро уқубат намекунем, балки хизмат мефармоем, тарбия** мекунем.

Хизматгори Ҳочидомулло дастархон овард. Муллосафар порои нонеро дар асал гӯтонда ба даҳонаш андохта, чоң гармро бешироб пуф карда оҳиста-оҳиста хӯрт кашида, ба андеша рафт.

— Мебинам, ки ту мутараддид ҳастӣ, Муллосафар,— гуфт Ҳоҷӣ Яъқуб.— Наход ки ба сухани ман бовар накуӣ?

Муллосафар ҳамон сокут мекард. Ҳоҷӣ боз ҷиддитар гуфт: — Наход ки ман бо ҳамини риши сафедам аз барои як нафар ёғии осӣ дурӯғгӯӣ шуда, имонамро доғдор кунам?

— Ман аз шумо сухане шунидам ки, домудло, гарчанде сухани ҳақ бошад ҳам, ақли одамӣ онро ба тезӣ аҳз намекунад. Дар ҷавобаш одам бояд тааммул кунад. Аммо... зотан... ман бовар кунам ё накунам, чӣ суд?

— Чӣ суд? — худро аз ин сухани ҳариф бағоят хайрон нишон дода гуфт мударрис.— Охир, ту чоң пинҳоншудан Восеъро медонистай, пас метавонӣ якбора мушқили ўро ҳам, мушқили ҳукуматро ҳам осон кунӣ. Магар ин суд нест?

Муллосафар ҷавоб надод, сокут кард, мударрис суханаширо давом дод:

— Агар ту ба дӯстат Восеъ иекӣ мекунам гӯӣ, ўро ба таслим шудан розӣ мекуӣ...

— Вай таслим намешавад,— зуд ҷавоб гардонд Муллосафар.

— Гуфтаҳои маро, амри чаноби олиро ба вай рафта фаҳмонӣ, бояд розӣ шавад.

— Розӣ намешавад.

* Ҳазм — ин ҷо ба маънои эҳтиёт, мулоҳизакорӣ.

** Тарбия қардан дар забони тоҷикии пеш аз инқилоб ба маънои парвариш ва ҳимоят қардан ҳам омедаст.

— Ту аз кучо медонӣ, ки розӣ намешавад?

— Медонам, доништа меғӯям.

— Ин тавр бошад, ба фондан худӣ Восеъ ӯро бо зӯрӣ ги-
фтам лотим, вагарна ӯ нобуд мешавад. Махв мешавад! Ту
хатар чоӣ пинҳоншудан ӯро маълум кун,— хоҳӣ ба ман гӯӣ
ки аз чониби ту фавран ба ҷаноби ҳоким арадошт мекунам;
нахоҳӣ — худат ҳозир ба ҳокимхона рафта маълум кун.

— Муаллосафар фикр карда истода пурсид:

— Муборахномаи ба Остонакул-қушбегӣ фиристодан амир-
ро кӣ дидааст? Шумо худатон дидед? Хондед?

— Дидам, хондам. Нусхаи онро қушбегӣ ба ҷаноби мир фи-
ристода будаанд, мир ба ман нишон доданд.

Муаллосафар ба рӯи Ҳочидомулло бо шубҳа ва нобоварӣ
ҷашм дӯхт.

— Муаллосафар, ту сухани маро дурӯғ пиндошта, ба ман
ҳақорат расонда истодаӣ! — тоқат накарда бонг зад мударрис.
— Ин қадар ҳам не-дӣ! Чӣ ман аз авомунносам*, аробака-
шам, ё кофири бетакбири салотам, ки аз худо натарсида ба ту
гани дурӯғ занам? Ман муддарриси мадрасаи исломам! Ё ту
ниро фаромӯш кардӣ; Бо авому чуххол мубошират карда,
олимо аз оӣ имтиёз намедодагӣ шуда мондӣ? Агар ин тавр
бошад, маҷлиси маро ҳолӣ кунӣ ҳам мешавад.

— Маълум доред, домулло,— гуфт Муаллосафар,— аз ман
наранҷед, ман фақат хостам, ки масъалаҳо саҳеҳтар фаҳмида
гирам. Акиун, беадабӣ ҳам шавад, ман ба шумо боз як савол
дорам.

— Ҳӯш, чӣ савол?

— Оё шумо шахсан ба он чӣ ки гуфтед, яъне ба маоф шу-
дани Восеъ, ба укубат карда нашудан ва саломат мондани
ваӣ, дар сурати дастгир шуданиш, кафил шуда метавонед?

— Метавонам! — бе ҳеч тардид гуфт Ҳочидомулло.— Ба ту
дар ин бора қарорат медиҳам, зомин мешавам.

Муаллосафар лабашро газид, ба замин нигарист.

— Гап зан, ҷаро дам фуру бастӣ?

Мударрис баъди дошта додани Восеъ ҳаёвву ниъоми фа-
ровони аз ҳоким мегирифтагашро тасаввур карда, дарунаш
шод гардид. Ӯ шубҳа надошт, ки акиун Муаллосафар сирро ба
ваӣ ошкор хоҳад кард.

Муаллосафар ноҳост ба ӯ гуфт:

* Авомуннос — мардуми авом, бекор, ҷаҳил.

— Қасам хӯред, ба дурустии кавлатон қасам хӯред.

— Қасам хӯрам? Маълум мешавад, ки ту ҳанӯз ҳам ба сухани ман...

— Қасам хӯред, баъд тамоман бовар мекунам,— гапи мударрисро бурид Муллосафар.— Суханатон рост бошад, аз қасам чӣ метарсед?

— Агар дурӯғ гуфта бошам, ба ғазаби худо гирифтор шавам,— қасам хӯрд мударрис.— Мана, Акнун бовар кардӣ?

Муллосафар акнун ба вай бовар карда бошад ҳам, боз дудила буд, дармонд, ба гуфтан забонаш намегашт. Аммо мударрис гӯе аз гиребони ӯ саҳт гирифта буд ва сар намедод:

— Гап зан охир, номусулмон, чӣ боз дамат ба дарун ғалтида монд?!

— Ман... чӣ гӯям?

— Ту чораи халосии ҷони дӯстат Восеъро пурсидӣ, ман ба ту гуфтам. Чораи дигар нест. Дигар ихтиёр ба худат.

— Восеъро... дар Гулдара, паси обпар,— «кафид» ниҳоят Муллосафар ва ҳамон лаҳза кафи дасташро ба синааш пахш кард ба пахлу ҳам шуд: дили ӯ тоб хӯрда дард гирифта буд...

Дар вақте ки Муллосафар дар Балҷувон бо Ҳоҷӣ Яъқуб гуфтугузор дошт, Восеъ дар Ховалинг аз душманонаш интиқом мегирифт.

Давлат Айюби ховалингӣ аз ҷумлаи шӯришгарони баъд аз мағлубият парокандагашта ин дафъа сию ду нафар саворони ғайри бабӯкро аз гирду атроф ҷамъ карда ба Сари Обпар оварда буд. Восеъ бо онҳо ғавраи ба болон Ховалинг саворӣ намуд.

Вай аз халос кардани Назир, Нозим, Одина ва дигар ёрони асир афтадаш маънос ва аз ин ҷиҳат аламзадаву ғазабнок буд. Дар Ховалинг вай чанде аз амалдорон ва боён, аз ҷумла Абдулкарими аминӣ бозор додари Абдукайюми амлокдор, ноибӣ козӣ, миршаб, ҷамъ ёздаҳ нафарро дастгир карда ҳамашонро аз дами тег гузаронд, хонахошонро тороҷ кард ва оташ зад. Ӯ ташнаи интиқом буд. Ташнагии интиқом ба ӯ ғолиб, ҳисси ночорӣ, маъюсӣ ва ғазаб раҳнамояш гашта буд. Ероғаш ҳам дар ин ҳиссиёт ба вай шарик буданд. Ӯ шабеҳи паланги захмхӯрдае буд, ки аз душманонаш ҳар кӣ пеш ояд, медарид.

Баъди ин ҳамз чавлонн интиқомкашй на хунрезй вай Хо-
нингро тарк карда, ба деҳан худаш Даран Мухтор рафт.
Дар он ҷо ӯ хавлани худро валангор ёфт. Хонааш тороч шу-
дару деворҳои галтида, боми ҷувозхона ҷӯкида, дарвозан
хиро калом касе кӯчонда бурда буд. Дарду аламе дили
Восеъро ғушурд, нафрату ғазабаш инсбат ба душманонаш
таъин гашт. Намуди ҷабини хонаҳои дигари деҳа низ аз хонаи ӯ
фарқ надошт. Нишонан харобакорӣ, ғоратгарии сарбозони мир
дар ҳар ҷаҳам намудор буд. Як тӯда мардон ва занони дар де-
ҳа монда Восеъро бо ғирьяву нола истиқбол карданд.

Шарикони ӯ Чобир доруғаро аз хонааш кашола карда ба-
ғаварданд.

— Кушед ин сагро! — фармон дод Восеъ.

Доруға фиғон бардошт, фиғони ӯ воқеан ҳам мисли уллоси
саге буд ба моҳ дар шаби моҳтоб. Уллос мекашиду илтиҷо ме-
кард:

— Маро накуш, Восеъ, ман ба ту хониро нишон медихам,
ки тӯро ғуруҳт, аз ту ба ҳоким хабар кашид, ҷосусӣ кард; ту
ӯро куш. Хони одами ту Кабир аст.

— Кабир? — ҳайрон шуд Восеъ.

— Баъде ки ту Балҷувонро гирифтӣ, вай аз Балҷувон ба
Кангурт рафт, ба ҳоким хабар бурд, ман ӯро дар Кангурт бо
ҷашми худам дидам. Кабирро биёр, ман ҷосусии ӯро дар пеши
руи худаш исбот мекунам.

Чобир ҳақиқатан Кабирро дар Кангурт дида буд. Чун баъ-
ди Балҷувонро гирифтани Восеъ дар деҳу дараҳо мардум
амалдоронро гирифта мезаданд ва ҳатто мекуштанд, доруға
тарсида ба Кангурт гурехта буд. Дар он ҷо ба қатори навақ-
рон дармада хизмат кард. Вай Кабири бо мактуби шайх ва
деванбегӣ ба Кангурт омадаро на фақат дида буд, балки аз
бек инъом гирифтани ӯро ҳам медонист. Бек пеш аз юриши
худ ба Балҷувон Кабирро пас гардонда фириристода буд.

Восеъ ба хотир овард, ки Кабир як шаб аз Балҷувон ғоиб
шуда, рӯзи дигар бегоҳӣ пайдо гардид. Вақте ки сабаби ғоиб
шуданиашро пурсиданд, гуфт ки ба Даран Мухтор рафта аз
омлаиш хабар гирифта омад. Восеъ ба вай бовар кард. Маъ-
лум мешавад, ки дурӯғ гуфта будаст? Наход, ки вай дар ҳа-
қиқат ҷосуси бек бошад?

— Кабир ҳозир дар кучаст? — пурсид ӯ аз Чобир.

— Дар ҳамин ҷо, дар хонааш,— ҷавоб дод Чобир.— Аз

омадани ту пештар ман ўро дар даҳани дарвозаш дида будам.

Бо фармониши Восеъ ду одами ў ба хонаи Кабир давиданд, аммо ўро наёфта баргаштанд. Занаш гуфтааст, ки ў навакак баромада ба Шахидон рафт.

Доруға бовар накарда гуфт:

— Ман вақти пешини ўро дида, гап зада будам, ба Шахидон рафтаи набуд, лаънати турсида пинҳон шудагист. Рухсат бидех. Восеъ, ман катини одамони ту биравам ўро кофтуков кунам.

Восеъ рухсат дод. Чобир бо ҳамроҳини одамони Восеъ ба ҳавлини Кабир рафта, кофтуков карда, вайро аз қаҳдон пайдо намуд. Мардак дар даруни хошок пинҳон шуда хоб карда буд. Ўро қашон-қашон ба майдони лаби санғоб ба назди Восеъ оварданд.

— Ассалом-алайкум. — Кабир меларзид: олукаи хасу кох, пойлӯч ва сарлӯч, рангаш парида буд. Саломи ўро касе алек нагирифт. — Восеъ! Доруға аз аввал душмани ту буд, — гуфт Кабир, — ў аз барон чони худашро халос кардан ба ман тӯхмат карда истодааст, наҳод ки ту ба гапаш бовар кунӣ?

— Пас чаро ту пинҳон шудӣ? — пурсид Восеъ.

— Пинҳон... ман пинҳон нашудаам, ман хезум... дар қаҳдон ман... хезум шикаста истода будам...

Восеъ ба доруға амр кард:

— Гап бизан!

— Он ту набудӣ ки, — гуфт доруға ба Кабир, — Восеъ Балҷувонро гирифтаи баъд савора ба Қангурт омадӣ? Ман дар даҳани дарвозан амлоқдорхона бо як сарбоз гап зада истода будам, ту аз асп фуromaда ба дарвоза даромадани шудӣ, дарвозабон туро нигоҳ дошт, ту гуфтӣ: «Ман аз Балҷувон, аз пешин девонбегӣ омадам, ба ҳоким гап дорам», дарвозабон номатро пурсид, ту гуфтӣ: «номам Кабир, бирам ба ҳоким бигӯ, чаноби ҳоким маро мешиносанд». Дарвозабон як навқарро ба дарун фиристод, ман ба наздики ту рафта гуфтам: «Ҳа, падарлаънати ёғӣ, ту дар ин ҷо чӣ кор карда гаштай?», ту дастатро ба даҳонат карда гуфтӣ: «Дам! Дур шав, номӣ маро нагир! Ту маро надидӣ, ман туро!» Баъд навқар баромада туро ба дарун бурд. Вақте ки ту аз амлоқдорхона баромадӣ, дар дастат бугча буд; равон шудӣ, ман аз ақиб рафта туро дар пушти миршахона нигоҳ дошта: «Дар бугчаат чӣ дорӣ? Аз ҳоким сарупо гирифтӣ магар?» гуфта, як лаби бугчаатро кушода нигоҳ кардам, дар дарунаш чоман алоча ва мӯза буд, ман ҳазл кар-

— гуфтаи: «Чома ё мӯзаро ба ман бидех! Агар надихӣ, ман
ерри туро мекушоям, ҷосуси мир буданатро ба Восеъ хабар
диҳам». Ту гуфтӣ: «Озмой! Сарат чандта?» Баъд ту...

— Дурӯғ! — сухани доругаро бурида наъра кашид Кабир
Муслимонӣ, ин дурут меғӯяд! Тӯҳмат!

Восеъ ноҳост ба одамонаш фармуд:

— Баравед хонаашро кофтуков кунед, сарупон аз мир ги-
рифташиро кобед.

У гуё ки фол дида буд: одамони фиристодааш ҳақиқатан
аз ҳовии Кабир чоман нави алоча ва мӯзан пӯстиҳомии пош-
ибаляндиро ёфта оварданд.

«Давло»-и доруга собит ва ҷосуси Кабир дайн шуд, дигар
лоҷати таҳқику бозпурс набуд. Бо фармони Восеъ Кабирро
дар худ ҳамон ҷо ба дарахт овехтаанд.

Аммо Ҷобир ҳам ҷон ба саломат набурд. Восеъ ҳукми қат-
ли ӯро баровард:

— Ту косалеси манғитҳо будӣ, чандин сол факиронро сав-
ворӣ газидӣ, гургворӣ даридӣ. Рӯзи ҷазон ту расид! Ту ҳам бо-
яд бимирий!

Восеъ мучассамаи интиқоми халқи ҷафодида буд.

Яке аз саворон Ҷобирро таёке ба сараш зада аз пой аф-
тонд. Баъд ӯро ҳам бардошта ба паҳлуи Кабир ба дарахт
овехтаанд.

Сипас Восеъ бо ёронаш ба кӯҳсор баромада рафтанд.

Дар арзи роҳ чанде аз ёрон бо иҷозати Восеъ аз вай ҷудо
шуда ба лаҳаву дарахон худ равон шуданд.

Худи Восеъ бо ҳамроҳин Давлат Айюб, Ҳикмат, Зоҳир ва
чанд нафари дигар дар Девоҳ ном деҳаи хурде қарор гирифт.
Ин деҳа дар ҷои баланде афтода, як пайраҳан борик ва қачу
қилеб равандаро бо душворӣ ба он мебаровард...

Ҳаҷ Яъқуби мударрис Муллосафарро дар ҳучраи мадраса
ҷой дода, худаш дарҳол ба калъа шитофт. У ба мирохури хо-
ким: «Шодиёна диҳед, ҷаноби мир, пан Восеъ ёфт шуд!» гуфта
ба Муллосафар мулоқот карданаш ва бо ҳилаву тадбир аз вай
гап гирифтаниро хурсандонаву худписандона нақл кард ва
хабар дод, ки Восеъ дар Гулдара ба наси обпархо пинҳон шу-
дааст.

Бек ҳуди ҳамон бегоҳ Давлат каровулбегиро бо шаст нафар
сарбози саропо мусаллаҳ ба Гулдара равона кард.

Давлат беист роҳ паймуда, баъди нисфи шаб ба Ховалинг расид. Дар он ҷо ўро ҳеҷ кас пешвоз нагирифт: калонон ва «мўътабарон»-и шаҳр дируз дар вақти ҳучуми Восеъ ё кушта шуда ё ки гурехта буданд.

Сарбозон пас аз дамгирии яксоата боз ба роҳ афтода, нисфирӯзӣ ба Сари Обпар расиданд. Онҳо фавран деҳа ва обпар-хоро муҳосира карданд. Аммо ба зудӣ маълум шуд, ки Восеъ дар он ҷо набудааст.

Як нафар рақиби деринаи арбоб Юнус, ки ҳаракат дошт амали ўро бигирад, Юнусро ба Давлат дошта дод. Сарбозон ўро ҳамроҳи писараш аз хонааш кашола карда бароварда, зада-зада назди саркардан худ оварданд. Кароргоҳи Давлат дар саҳни масҷиди деҳа буд. Бо фармони ӯ сарбозонаш ба сари арбоб Юнуси сиёбахт кунҷола пӯшонда алов сар доданд. Мардак даступозанон бо доду фаръеди чигархарош месўхт, то он ки кам-кам фаръедашро ҳам алангаи оташ фуру бурд. Писари чордахсолан арбобро худи Давлат ба гулуяш ханҷар зада кушт.

Бошандагони Девлох аксарашон ҷўпонҳо — тарафдорони Восеъ буданд ё бевосита дар шўриш иштирок доштанд, онҳо Восеъро ҳамроҳи Давлат Айюб, Зоҳир ва боз чор шўришгари дигар паноҳ дода пинҳон карданд. Ерон дар меҳмонхонаи яке аз тарафдорони Девлоҳии Восеъ манзил гирифта буданд.

Аз байн се рӯз гузашт, рӯзи чорум ба ногоҳ дар деҳа Муҳаммадалӣ, ҳамон Муҳаммадалие, ки дар вақти ҳучуми бемуваффақияти Восеъ ба зиндони Балҷувон бо ҳамроҳии Одина ба дасти сарбозони бек асир афтода буд, пайдо гардид. Ерон аввал ўро нашинохтанд, фақат баъди гап заданаш шинохтанд: Муҳаммадалӣ ришу бурути пештараи дароз ва анбўхашро бетартибона кайчӣ зада кўтоҳ карда, ба сараш телпаки қазоқии нимпӯсида ва мўрехтаеро пӯшида буд, дар рӯй ва гарданаш чандто захми сиёҳу чиркин дошт ва ба як пой лангида бо асон дарози аз кади худаш дарозтар роҳ мерафт. Бинанда ўро гадо ё дарвеш гумон мекард. Баъд маълум шуд, ки лангии пояш сохта будааст. Ин деҳқони миёнаҳол ва миёнсали бачкақонӣ аз аввали шўриш то рӯзи дастгир шуданаш ҳамроҳи Восеъ буд.

Муҳаммадалӣ нақл кард, ки ҳоким ўро ҳамроҳи Одинаи маҷрўҳ ба зиндон андохт, дар зиндон вай бо Нозир, Нозим ва

дигар шӯришгарони маҳбус воҳӯрд, бо як азобу машаққат аз
тири ҳалокат аз зиндон гурехта, ду шабу ду рӯз дар камари
хӯҳ ба гурӯҳи пинҳон шуда гашт, вояширо ланг сохт ва ба ре-
зӯтаи қайҷи зада, чанд чон рӯй ва гарданаширо бо лаҳҷаи
сӯнома аҳмӣ карда, ба захмҳо ҳокимтар номида, қиёф-
ро тағйир дод, то ки ӯро нашиносанд. Шаби савиум ба Да-
ран Мухтор омада Восеъро суроғ кард. Маҳмадини боғчагӣ ҷой
пинҳоншудан Восеъ — деҳан Девлохро ба ӯ маълум намуд ва
таваққуф ба ни ҷо расонд. Маҳмадини аз шарикони Восеъ
буд, вале аз охири бор рафтани Восеъ аз Даран Мухтор дар
деҳа. Ёнча нази падари нари бемораш монда буд, ба куча
рафтани Восеъро медонист ва боид шаби дигар аз пай ӯ ба
Девлох меомад, аммо бо ҷи сабабе наёмада буд. Муҳаммадалӣ
гуфт, ки падари Маҳмадини дирӯз вафот кард ва ӯ баъди «обу-
ш»-и мурдари гузаранидан ба нази Восеъ меояд.

Восеъ аз ҳоли ёрони зиндонии худ пурсон шуд. Муҳаммада-
лӣ гуфт, ки Назир, Нозим, Одина ба гурехтани ӯ ёрӣ доданд
ва суғориш карданд ки: агар Восеъро ёбӣ, ба вай саломи моро
бирасон ва бигӯ, ки вай аз пай ҳалоси мо нагардад, зеро ни
бефоида аст, мабодо ки моро гуфта худаш дастгир шавад, мо
ҳар ҷа дар пешонаммон бошад, мебинем, бигузӯр вай ғаме ҷо-
и худашро хӯрад ва агар тавонад ба Афғонистон паноҳ барад.

Восеъ аз омадани Муҳаммадалӣ ба хушнуд шуд ва ба ха-
фа. Ӯро қайфияти як нафъ бемаҷоли ва лоқайдие, ки гоҳ-гоҳ ба
ӯ ворид мешуд, фаро гирифта буд. Сохта ба замин чаним дӯх-
та ҳомӯш менинаст ва як дахон гап намезад.

Муҳаммадалӣ ҳале серҳаракат буд, ӯ иктайл ба гӯши Во-
сеъ мехонд, ки васияти ёрони зиндонии ба шаҳид шудан маҳ-
кум гардидаширо ба ҷо оварад, ҷаме зудтар ба Афғонистон гу-
рехта ҷони худро ҳалос кунад. Аспн Восеъ пайи лат хӯрда
буд ва мелангида, аспнон дигар ҳам лоғару ағбор ва баъзе
ағир шуда, як аспро ёрон барои ғизо кушта буданд, бинобар
ки Муҳаммадалӣ пайдо кардани асп ва озукан даркореиро ба
ӯдан худ гирифт. Пурсиданд — аз куча ва ҷи таар пайдо ме-
куӣ? Ҷавоб дод, ки ӯ дар поён, дар деҳан фалон як нафар ға-
лабон фалонӣ бойро мешиносад, ғалабон худаш аз интирок-
ҷаи шӯриш аст ва метарсад, ки нагоҳ-беғоҳ сарбозон ӯро
дастгир карда ба зиндон ҳақанд андохт ё ҳақанд кушт, бино-
бар ки вай ба гурехтан тайёр аст; агар ӯ, Муҳаммадалӣ, ба
ғалабонӣ помбурда бо ҳамроҳи Восеъ ба Афғонистон гурса-

танро таклиф кунад, галабон бе шакку шубҳа на фақат розӣ хоҳад шуд, балки Восеъ ва ёронашро аз галаи худ бо асиҳон нағз таъмин ҳам хоҳад кард.

Восеъ таклифи Мухаммадалиро на рад кард ва на қабул. Ӯ ҳамоно гарқи сукут буд. Давлат Айюб сукути ӯро аломати риъзо доништа, ба Мухаммадалӣ иҷозат дод, ки биравад, бо галабони ошнояш гапиро пазонад ва аспу озӯқан лозимаро таҳия намояд.

Мухаммадалӣ асояшро гирифта лангон-лангон, бо камоли майл ба роҳ афтод.

Вай ба Девлох рӯзи дигар дар шомгоҳ баргашт. Гуфт, ки галабон ба гурехтан бо ҳамроҳин Восеъ ҳозир аст ва ҳашт сар аспу ду линга озӯқа дар хилватгоҳи дараи поён мунтазири ёрон мебошанд.

Ёрон панҷ сар аспи абгорашонро ба дӯстони девлоҳин худ воғузор ва бо онҳо хайрбод карда, вақти хуфтан аз он ҷо пиёда ба дара сарозер шуданд.

Аммо дар хилватгоҳи дара онҳоро на ин ки аспҳо ва лингаҳои озӯқа, балки сарбозони Давлат қаровулбегӣ пинда истода буданд. Дар шаби маҳтоб сарбозон аз се ҷониб, аз паси талҳо пайдо шуда, ёронро печонда гирифтанд. Восеъ фақат ақун хилан Мухаммадалини хониро дарёфт, аммо дер шуда буд... Вай шамшерашро кашида омодаи мудоғиба гардид ва дар дақиқаи дигар ду сарбозро зада аз пой афтонд. Давлат Айюб ҳам бо зарби шамшераш ду сарбозро ғалтонд. Аммо он чи дар ин доми фиреб ва дар ин заду хӯрди нобаробар ноғузир буд, рӯй дод: Восеъ бо ҳафт тан ёрони содиқаш асир афтод.

Асиронро бо чилбури дароз ба ҳам баста, пешандоз карда бурданд. Мухаммадалиро низ ҳамчун асирӣ ҳаштум ба онон ҳамроҳ карда бастанд, аммо ин як найранги соддаи Давлат қаровулбегӣ буд, ки хиёлати Мухаммадалиро аз Восеъ ва шариконаш рӯпӯш карда наметавонист.

Давлат қаровулбегӣ ба воситаи як нафар хабаркаши махфии худ аз ҷои пинҳоншудан Восеъ огоҳӣ ёфта буд. Аммо вай аз паҳш кардани деҳа худдорӣ кард, зеро аз он деҳаи баланд сар то сари пайраҳа намудор буд, ба он ҷо пинҳонӣ баромадан имкон надошт. Восеъ метавонист дар мазриди хатар аз Девлох бо кӯҳҳо баромада равад. Бинобар ин қаровулбегӣ хилан аз ҷиндон «гурезондан»-и Мухаммадалиро ихтироъ кард. Хилан рӯбоҳонаи ӯ ба муваффақият анҷомид: Мухаммадалини фурухташуда тавонист пешвои собики худ ва ёрони ӯро аз Девлох

фуроварда ба доми Давлат қаровулбегӣ андозад. Мир ба вай ғар ивази ин хизматаш, ба илован асп, пул ва сарупо, амали ғарбонии деҳаи ҳудаш Бачқақонро ваъда карда буд...

Асқронро ба Балҷувон шабона оварда дар зиндон андохтанд. Дар торикӣ лаҳадмонанди зиндон бандиҳои дар он ҷо наметастаро дидан имконӣ набуд. Восеъ ва шариконаш даромади ғарбонӣ фақат хис карданд, ки зиндон аз бандӣ пур аст. Сарбозон онҳоро ба чуқурӣ ба болон бандиҳои дигар тела дода фиристоянд. Бӯи ғарони зах ва арақи бадан ба димоғ меояд. Садои ба ҳам хӯрдани занҷиру завлонҳо ба гӯш мерасид.

Восеъ ба по рост шуда ба зиндонии овоз дод:

— Ассалом алайкум, ёрон!

— Ба ӯ якбора чанд овози хастаи беҳолона ҷавоб гардонд:

— Ваалайкум ассалом, Восеъ!

Баъд фик-фик садоҳои ғарӣя шунида шуданд.

— Додараки қиёматнам, туро ҳам гирифтанд? Пон ман дар кундааст, хеста наметавонам.— Ин овози пур аз дарду алам ба Назир тааллуқ дошт, ки Восеъ онро шинохт ва ба сӯи овоз ҳазида, бародархондашро оғӯш кард. Дигар овози дуяшон шунида нашуд, бандиҳои ҳампахлу фақат аз ларзидани бадани онҳо ва шикир-шикири занҷири ба дасту гардани Назир басташуда хис мекарданд, ки дуяшон ҳомӯшона меғарӣянд.

— Дар ин ҷо боз кӣҳо хастанд? — пурсид Восеъ аз Назир.

— Нозим, Одина,— ҷавоб дод Назир. Ӯ боз чандин шӯришгари дигарро номбар кард ва дар охир гуфт: — Саидалӣ ҳам дар ҳамин ҷост.

Аз гӯшани дури зиндон хунгас зада гиристанӣ марде шунида шуд. Он мард Саидалӣ буд. Сарбозон ӯро пештар дастгир карда ба зиндон андохта буданд. Вай кӯдаквор гирифта мегуфт:

— Аз гуноҳам гузар, Восеъ, ман нодонӣ кардам, ба ғани шайтон даромадам; аз кардан худ сад бор пушаймонам. Майлаш маро кушанд, овозанд, ман аз мурдан наметарсам, аммо ту гуноҳи маро бубахш, Восеъ, то ки ман аз ин дунё бадному рӯсиёҳ наравам!

Восеъ ба вай ҷавоб наод.

Дари зиндон бо шараклошуруҷ боз шуда, ду зиндонбон дохил гардиданд, дар дастӣ якешон фонуси кӯру хира дармеғирфт, онҳо дар рӯшноии зарду ларзонӣ он ба гарданҳои асқронӣ нав завлонҳо заданд ва пойҳошонро ба кунда андохтанду рафтанд.

Баъд аз маҳкам шудани дар зиндонии овози Восеъро шуниданд, ки мегуфт:

— Мард бошед, ёрон. Маҳкам бошед, дилатонро бой надиҳед. Мангит гумон накунад, ки мо тарсидем. Сар аз тан медиҳему сидк аз дил намемиҳем. Агар мо аз зиндон, аз теғу дор метарсидем, шӯриш намекардем.

Овози Восеъ хомӯш гардид. Ӯ ба боло нигоҳ кард, дид ки дар шифти зиндон ба қадри даҳони кӯза сӯрохест, аз он сӯрох ду ситора хира-хира чашмак мезад. Ҳозир фақат ҳамин ду ситора буд, ки асиронро бо олами берун алоқаманд мекард.

— Назир, нигоҳ кун, ду ситора,— гуфт ӯ.

Назир нигоҳ кард.

— Монанди ду чашми гург аст, ки дар шаби тор метобад, — гуфт шикорчини дерин.

— Чашми гург нагӯй, он ду чашми парвардигор аст, ки ба мо нигоҳ мекунад, — гуфт як зиндонии дигар, ки аз овозаш марди солхӯрдае буд.

— Ду чашми худо... — худ ба худ такрор кард Восеъ ва илова намуд: — Рост гуфти, худо ҳеҷ вақт бандагонашро бо як чашм намебинад.

Якчанд нафар зиндонии лутфи сухани ӯро фаҳмида кӯтоҳкӯтоҳ хандиданд.

— Мегӯянд, ки худо на чашм дорад, на гӯш, на забон; ҳатто хонаву ҷое ҳам надорад, ломакон аст, пас ӯ моро чӣ тавр мебинад? — гуфт Нозим.

— Шакл набиёр, номусулмон! — ба гӯянда қаҳромез хитоб кард бандие, ки ситорахоро чашмони парвардигор номид. — Худо дар ҳама ҷо ҳозир нозир, маконаш дар дили ҳар мусулмон аст. Ҳозир мададгори мо фақат худон таолост, лекин аз касофати туворӣ шаккокҳо аҷаб не, ки мо аз мадади худованд маҳрум бимонем.

— Қай ман шак овардам? Магар пурсидан шак овардан мешавад? — гуфт Нозим.

— Бас кунед! Ин ҷо масҷид ё мадраса не, ки шумо масъалаталаш кунед! — соҳиби ин итоб Одина буд, ки захми синааш сӯзиш кард, ӯро ба оҳ кашидан мачбур менамуд.

— Рост бигӯям, додарон, ман кори худро ҳеҷ нафаҳмидам, — гуфт Восеъ. — Худон таолоро одил аст мегӯянд, пас ҷаро ӯ доди фақиронро намешунавад, ба амиру ҳокимон ғазаб намекунад?

— Восеъ, ман ба ту ҳайронам, — сарзанишкорона гуфт

Арзи худотарс,— ту ба ҷои он ки дар ин зиндон, дар ин ба-
да ба сари мо омадагӣ аз худо мадад хоҳӣ ва тавба кунӣ,
аммо ҳеҷ гапҳои шаккокиву ношукрӣ мезанӣ.

— Тавба кунам? — гуфт Восеъ. — Аз чӣ? Ман чӣ гуноҳ кар-
дам, ки тавба кунам? Золим зулм кард, ман шӯридам, магар
шӯриҳои ман аст?

— Ман ба ту тавба заданӣ нестам, Восеъ — ҷавоб дод он
банди сохӯрда. — аммо, худат медонӣ, агар ту гафо гуфта ба
миёна халқ гафо намеандохтӣ, дар Сурсакова гулхан намесох-
тӣ, аз ҳамма балоҳо ба сари мо намеомаду худат ҳам имрӯз қи-
тти мо бадбахтон дар ин зиндони торик наменишастӣ... Ман
дигар чӣ гӯям, ҳамаш ба худат маълум...

Восеъ як дам ҷавоб надода истод. Мардак ба мусибатҳои
шӯриши барорнагирифта ўро айбдор кард. «Наход ки дигарон
ҳам ба ҳамин фикр бошанд? — ба дилаш гуфт Восеъ. — На-
ход, ки аз шӯриш пушаймон шуда бошанд? Магар он ҳамма
вахшигӣ, бедодгарии мангитҳоро аз хотир бароварданд? Ма-
гар фаромӯш карданд, ки факиронро ғайр аз қиём кардан ё
аз гушнагӣ мурдан илочи дигар намонда буд?».

Гуё ки дар ҷавоби ҳамин андешаи Восеъ бародархондаш
Назир ба он банди мурочиат карда гуфт:

— Ин чӣ сафсатаест, ки ту мегӯӣ, Ғафур? Хоҳӣ худат тав-
ба кардан гир. Шӯриши мо ҳақ буд, ман пушаймон нестам.

— Ман ҳам! — овоз баровард Нозим.

— Ман ҳам! — ба ӯ пайравӣ кард Давлат Айюб.

Пас боэ чандин овозҳои дигар ин индуро такрор карданд:
«ман ҳам!.. ман ҳам!».

Восеъро ҳиссиёти миннатдорӣ аз ёронаш фаро гирифт. Агар
метавонист, вай бархоста ҳамин онҳоро як-як оғӯш мекард.
Онҳо ҳеҷ гоҳ баровиш ни қадар азиз ва маҳбуб набуданд. Вай
миёли ин ки худаш бо худаш гап мезада бошад, бо овози наг
ба суҳан даромад:

— Одамизод факат як бор ба дунё меояду як бор мера-
вад. Ман мегӯям, одам аз мурдан ба хори ҷавру зулм, бехтар
ки дар ҷанги золимон мардона бимирад. — фикри кайҳо ба ди-
лаш нишастаро такрор кард ӯ. — Худо тӯро одам офаридааст,
агар тӯро ҳар қарда савор шаванду ту ба ин тани дихӣ, тоқат
кунӣ, одам нестӣ. Офаридаатро муттаҳам кардай. Тӯро ба во-
ҳақ ҳор кунанд, зеро но кунанду ту ҳап истӣ — номардай, ору
номус надорӣ; занат ва фарзандонат, ёру дўстонат ҳақ доранд,
ин аз ту рӯй гардонанд... Мирон дар охири кор як шуда моро

шикаст доданд, лекин мо ҳам онҳоро хуб нӯфтем. Ба онҳо нишон додем, ки мо ҳам мардем, салла ба сару фӯта ба миён дорем... Нишооллох рӯзе меояд ки зolim каллапо меравад. Душӯе ҳама вақт як хел наменстад, душӯе ҳазор хел печу ҳам дорад. Ед дорӣ, Назир,— мурочнат кард ӯ ба бародархондааш,— Муллосафар дар Самарқанд ба ману ту гуфта буд, ки агар фукаро ба амиру ҳокимонро зolim сар нафуроранд, гунаҳгор намешаванд, мулло ниро дар китобҳо хонда будааст.

— Албатта, ёд дорам,— гуфт Назир,— Муллосафар боз аз забони пираш ҳазрати Эшон маҳдум нақл карда буд, ки кордорни амирон, амалдорон, сипохиёни манғит аз дину шарикат берун аст, аз барон ҳамин давлати онҳо бақо надорад.

— Мо як бор ба манғит зӯри факиронро нишон додем! — суҳанашро давом дод Восеъ.— Чунон нишон додем, ки манғитро воҳима гирифт, аз Бухоро лашкар овард, се ҳоким як шуданд. Боз лашкари ҳамашон камӣ кард, онҳо дуздон, рохзанон, каллабуронро чамъ карда ба болон мо андохтанд... Ҳозир манғит моро шикаст дода бошад ҳам, калтаки аз факирон хӯрдаашро як умр фаромӯш намекунад. Факирон ҳам ниро фаромӯш намекунанд. Ман мегӯям, рӯзе ки зolim каллапо, даст факирон боло шавад, онҳо моро ба некӣ ёд мекунанд... Номардҳо, буздиҳо майлаш аз шӯриш пушаймон шаванд, лекин ман пушаймон нестам. Агар коре шавад зинда монам, ман боз меҳезам, боз ба зolimон тег мекашам.

Восеъ дар зиндони Балҷувон ба ёронаш ҳамин наваъ суҳанҳо мегуфт.

Иброҳим ном ҷавоне, аз дехан Қаҳдарақ, низ бо гуноҳи тарафдорни Восеъ дастгир шуда, дар зиндон бо ҳамроҳи Восеъ ва ёрони ӯ нишаста, ин сӯҳбати охириини онҳоро шунида буд. Аммо баъд маъмурони ҳокими Балҷувон гуноҳи ӯро исбот карда натавониста бошанд ҳам, як гӯшаашро бурида ва лаби поёнашро ҷок карда сар доданд. Ин ҷавон баъдҳо дар ҳар ҷо мегашту суҳанони дар торикии зиндон аз Восеъ ва ёрони ӯ шунидаашро ба мардум нақл мекард.

...Рӯзи бозори Балҷувон. Кучаҳо, растаҳо пури одам. Оғтоб акнуу фақат се қадӣ найза баланд шуда бошад ҳам, ҳаво тафсида аст. Сарбозон бандиҳои дастбастаро аз зиндон бароварда, галавор ба лаби оби Талҳак ҳай карданд. Бандиҳо чилу шаш нафаранд. Пешопеши онҳо Восеъ ва Назир равонанд.

таиγκῦчахо хам тῦб-тῦб мардум истодаанд, дар бомҳо гу-
турῡх занон ва бачагон. Наъран карнайҳо, дῡм-дῡми духῡл
бак-баки нақора баланд. Мирзоакрами мирохур галабаи бу-
ро худро намонш доданӣ, ҷашну тантана барпо карданист.
Ҳамо ғайр аз як тῡда амалдорони хурду калон, муллоён ва
сарбозон дигар дар ҳеҷ касе хушнудии «идона» мушоҳида кар-
да наметашавад. Баръакс, дар чехраҳои мардум хирағӣ ва па-
решионӣ сояандоз аст. Хатто якто-нимто мардон ва занон гирия
мекунанд.

Сарбозон бандихоро аз чор тараф печонда, аз байни изди-
хоми халқ гузаронда мебаранд. Чо-чо аз байни издиҳом садо-
ҳои: «Алвидо», «Восе», «Алвидо баҳодурон!», «Еди ту бо мост,
Восе», «Ту мераӣ, номӣ неки ту мемонад, Восе!» баланд ме-
ташаванд.

Майдони лаби обро сарбозон ихота карда, издиҳоми халқро
пеш омадан наметашаванд. Дар мобайни майдон ясавулҳо, нав-
карони бекарор дар ҷунбишу тараддуд. Ҷаллод Умари Буз,
ҷоман сурх ва шалвори зарди ҷармин дар таи, остинҳояш
бардзадагӣ, кордашро қайроқ мекунад. Дар ҷон баланд ҳоким
Мирзоакрами мирохур ба тῡдаи мансабдоронаш ва надими
хосаш Ҳочӣ Яъқуби мударрис нишастаанд.

Сарбозон бандихоро аз таиγκῦча бароварда ба санғоб ха-
монданд. Ба ногоҳ дар байни издиҳоми халқ талотῡбе бархост.
Ду зани сарбарахна бо доду фаръё пеш омадани мешуданд,
мардум онҳоро нигоҳ медоштанд. Восе нигоҳ карда он зан-
ҳои ҷулидамῡ, пойлуч, саропо хоқолуд, рӯй ва гарданхошон
ханҷолхӯрдари шинохт — онҳо духтараш Гулизор ва хоҳараш
Фотима буданд.

— Ота-а-а!.. Ота-а-а!.. — рӯканону мӯканон дод мезад Гу-
лизор.

Вай модари мусибатзада аз по афтода ва ҳар рӯз ҷанди
бор аз хуш равандаашро ба парастории ҷиғаш — зани Ко-
сим гузошта, ҳамроҳи аммааш пои пиёда ба Балҷувон омада
буд, ки падари гирифтарашро бинад ва бо ӯ видо ҷунад. Фо-
тима бева монда буд — шавҳари ӯ Санғалиро сарбозон дар
деҳаи худаш дастгир карда кушта буданд.

Восе қадам нигоҳ дошт.

— Духтарҷонам!.. Хоҳаракам! — аз ҷигар фаръёд кашид ӯ.
— Алвидо! Ба модарат бигӯ, Гулизор, ба додарақонак бигӯ,
падари шумо ба золимон сар хам накард, ҷангид, шахид шуд!..

Сарбозон ўро дигар ба гап задан намонданд, тунд тела до-
да пеш ронданд.

Гулизор беҳуд шуд, ба хок ғалтид, ҳамқишлоқиҳояш ва ам-
мааш ўро бардошта ба канор бурданд.

Восеъ, Назир ва Давлат Айюбро аз бандиҳо ҷудо карданд.
Боқӣ чилу се нафарро, бо шикастани устухони пойхошон ба
зарби болға, дар лаби санғоб пуштинокӣ катор хобонданд.

Ҷорҷии савор бо овози баланди дупӯста «тасаддуки сари
ҷаноби оӣ» гардидани «ин ёғиҳои малъун»-ро эълон мекарду
аз халқ дуон умрдарозӣ, қомронӣ ва шону шавқати амирро ме-
талабид, аммо дар издиҳони халқ ба ҷуз яқто-нимто одамони
хушлибос, муллонамо ва солхӯрда касе даст ба ришу рӯяш
намекашид.

Ҷаллод аз носкаду ба дахонаш нос андохта, корди борики
дудамашро аз ғилоф кашида ба кори хунин худ сар кард...

Баъди пешин Восеъ, Назир ва Давлат Айтбро бар аспҳо
нишонда, пойхошонро ба шиками асп баста, бо бист сарбоз ба
Хисор равона карданд. Давлат-каровулбегӣ низ бо ҳамроҳии
чанд нафар амалдору сипоҳӣ равои шуд.

Ҷотима монанди девонаҳо сару по бараҳна, афғону ҳезон-
дод зада аз паси қорвони сарбозҳо рафт. Одамони дилсӯз вай-
ро нигоҳ доштани мешуданд, тасалли меоданд, насиҳат ме-
карданд, аммо ба гӯши вай ҳеҷ гап намедаромад, одамро
дур меронд, ба сараш ҳок мепошиду: «Дод аз дасти золимҳо!
Акаамро мекушанд! Хонаат бисӯзад, манғит!» гуфта фиғон
мекарду халос.

Муллосафар дар хучраи мадрасан Ҳоҷӣ Яъқуб факат як
шаб хоб кард. Чун дилаш хала мезад ва дар мизочаш гароние
хис мекард, рӯзи дигар ўро бо хоҳиши худаш хизматгорони
мударрис ба дехан Нушур ба хонаи як нафар хешаш бурда
монданд.

Вай дар хонаи хешаш, гоҳ бистарӣ ва гоҳе ба сари пой, оқи-
бати қори Восеъро интизорӣ мекашид. Савганди муддаррисро
сиққӣ пиндошта буд, ба нушуриён, ки бештаринашон хайрҳои
Восеъ буданд, аз халосӣ ва озодии наздики ӯ башорат меод.

Муллоро халосии Восеъ дар аввал хоҳише буду бас, аммо
баъд аз гуфтугӯи душвори бо Ҳоҷӣ Яъқуб ба миён омада ва
дар асари фикри ҳаёлҳои муттасиле, ки рӯзҳои охир мулло
дар ин бора мекард, ин хоҳиши ӯ ба майли пурҷӯш ва пурэх-

саросе табдил ёфта буд. Агар Восеъ наҷот меёфт, мулло чӣ
худо худро шод ва хушбахт ҳис мекард!

Пас аз ду рӯз ба вай хабар расид, ки Восеъро дастгир кар-
да ба Балҷувон оварданд. Вай аз ҳаяҷони калбӣ руҳсоран
гуфт, ҳамон дам ба Балҷувон рафтани шуд, аммо ҳешони
ба ӯ монез шуда гуфтанд, ки ӯ нохуш, каммадор аст ва са-
фарӣ савора дар пайраҳаҳои пасту баланд ӯро беҳол хоҳад
кард, ӯ бояд сабр кунад, ва он гоҳ шояд ки худӣ Восеъ бадӣ
омад инуданаш ба зиёрати дӯшташ омада монад.

Охир, Муллосафар ҳешонашро ҳам бовар кунанда буд, ки
Восеъ пас аз расидан ба Балҷувон ба зудӣ озод карда хоҳад
шуд! Мулло хоҳиши дили дардоманди худро ҳақиқат мепин-
дошт.

Вай мислиҳати ҳешонашро гирифт, ба Балҷувон нарафт,
агарчи бо расидани хабари мазкур якбора халаи дилаш ҳам
монда буд ва ӯ худро сабук ҳис мекард.

Боз баъди ду рӯз ишуриҳои аз бозори Балҷувон баргашта
хабари катли ёрони Восеъро оварданд. Онҳо навамо маънос
ба мулло огоҳӣ доданд, ки назар ба ҳукми эълоншудан ми-
р худӣ Восеъро бо ҳамроҳии Назир-пахлавон ва Давлат Айюб
ба Ҳисор ё Бухоро бурда мекуштаанд.

Ранг аз руҳ ва хуш аз сари мулло парид.

Дигар ӯро ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз аз рафтани ба Балҷувон боз-
дошта наметавонист.

У дар ҳоле, ки имкон дошт, асп медавод. Ба шаҳр вай дар
байни пешини ва асп расид. Дар кӯча аз одамони дучоршуда
фочияи имрӯз дар сангоби Талҳак рӯйдодаро пурсид, онҳо бо
ҷеҳраҳои андӯхнок ба вай гуфтанд, ки ҳоким чилу се шӯриш-
гарро кушт, аммо Восеъ, Назир ва Давлат Айюбро соате пеш
ба Ҳисор равона кард.

Муллосафар ба тарафи ҳавли Хочӣ Яъқуб асп ронд. Дар-
возан ҳавлиро бо дастаи қамчинаш кӯфта буд, ки хизматгори
ҳочидомулло баромад.

— Хя, чӣ ки қадар тақ-тақ мекуни? Дар ҳавли будагиҳо
кӣ нестанд!

— Мударрис дар хона аст?

— Нестанд, ба «Боғи мир» рафтанд. Чӣ кор доштӣ?

Мулло ба пурсиши хизматгор ҷавоб надода, бо хотири му-
шавваши як нафас фикр карда монд.

— Чӣ шуд, чӣ ки қадар саросема менамоя?

Муллосафар ба ин пурсиш ҳам ҷавоб наод ва якбора аспашро қамчин зада ақиб гардонд.

Вай ба роҳи Кангурт баромад. Шитоб мекард, аспашро гоҳе чорҳез, гоҳе лӯкка медавонд. Сарбозон ё ки он се нафар бандиро мебурданд, дур нарафта буданд, мулло дар байни асп ва шом дар нимфарсангини Балҷувон дар кӯтал ба онҳо расид.

— Хой! Истед! Истед! — аз дуртар фаръёд зад ӯ ба онон.

Сарбозон бо гумони ин ки шояд ин савор аз ҳокимхона бо фармоне омада бошад, бозистоданд. Муллосафар аз назди зини девонамонанде гузашт, ки Фотима буд ва аз ақибтари саворон мерафт. Вай занакро нашинохт, аҳамият наодода гузашт, ба назди саворон шитофт. Ҳамин ки расид, дар ғояти бекарорӣ ва изтироб ниёда шуда, худро ба аспе, ки Восеъ бар он нишаста буд, зад:

— Восеъ! Ман хоннам, туро дошта додам, маро бикуш! Бикуш!.. — Мулло боз ба Назир дарафтид: — Назир! Ту бикуш маро! Мани хонн, мани ланн, мани муртадро бикуш!..

Восеъ, Назир ва Давлат Айюб ба якдигарашон нигоҳ карданд. Ба дили ҳар сеяшон гузашт, ки мардак боз аз ақл бегона нашуда бошад?

— Чаро шумо хонн бошед, домулло! — бо садон паст гуфт Восеъ. — Хонн каси дигар аст, мо ӯро ме...

Ясаулбошини ришқалон мудохила карда гапн Восеъро бурд:

— Дур шав! — вай бо тундӣ муллоро бо қамчинаш тела дод. — Кистӣ ту? Дур шав, девона! Ин чӣ масхарабозӣ?! — Ба сарбозони пешгард эвр кард: — Равон шавед! — Инро гуфта ясаулбошинӣ як қамчини обдор ба сағрин аспн Восеъ фурувард, асп як қад парида пеш чахид.

Қорвон ҳаракат кард. Муллосафар дар қанори роҳ монд. Вай ҳамоно нолиш карда худ ба худ чизе мегуфт ва ду дасти ҳасрату надомат ба сар мезад.

Ба шаҳр вай қариби нисфи шаб баргашт.

Хочӣ Яъқуб дар ҳавлии дарун ба чоғаҳаш даромада хобиданӣ буд, ки дарвоза тақ-тақ шуд. Хизматгор баромада Муллосафарро ба дарун даровард. Мулло дар айвони меҳмонхона мунтазир истод.

Сохибӣ хона ҳоҳу, ноҳоҳ бархоста, чомаашро ба китфаш партофта баромад.

— Э беймон! Қаззоби қасамзада! — дар нимторикии маҳ-тобшаб ба гиребони мударрис беҳудона ҷанг зад Муллосафар.

Фиребгари дӯзахӣ! Восеъ кучост?! Ту ўро ба куштан додӣ! Тағопешаи кофиркеш динат, имонатро ба мангит фурӯхтӣ!.. Хизматдорони муддарис ўро ба зӯр аз хоҷаашон чудо кардӣ. Бо амри вай онҳо муллоҳо дар ҳолате ки худфаромӯшонавго андохта муддарисро дашномҳо меод ва лаънатҳои қонд, қашон-қашон бурда ба қаҳдон дароварданд ва дари қаҳдонро тамба заданд.

Аз он ҷо боз муддате нафрину дашномҳои мулло ба гӯш мерасид.

Пагоҳӣ даромада диданд, ки маҳбус дар пойгаҳи қаҳдон шикамнокӣ дароз кашада хобидааст. Хостанд бедораш кунанд, бедор нашуд, вай мурда буд.

Назир ва Давлат Айюб бо ҳукми Остонакул-кушбегӣ дар Хисор кушта шуданд.

Восеъро амир ба Бухоро талабида буд. Вай меҳост ин марди кӯхистонӣ ба ҳукумати амир ин қадар ташвиш дода, ин сардори далери шӯриши халқиро бинад ва ўро дар пеш чашми ҳудаш кушонда хотирчамъ швад.

Давлат-қаравулбегӣ ҳамроҳи сипоҳиёни балҷувоние, ки ба дастгир кардани Восеъ иштирок намуда буданд, бо бист сарбози яккачин Восеъ дастхояш ба пушт ва поҳояш ба шиками асп маҳкам басташударо ба Бухоро мебурданд. Ба сифати имомии ҷамоати Абдулҳақхоча ном эшонӣ ҳисорӣ, ки нияти ҳаҷ дошт, ба қорвон ҳамроҳ карда шуд. Қаравулбегӣ номан мухтасари ҳокими Хисорро ба амир мебурд, ки дар он нома бо дастҳои худ Остонакул-кушбегӣ чунин навишта шуда буд: «Тасаддуқи сари мубораки ҷаноби олии ҳазратам, сайидам шавам аз давлати қавишавкати ҳумоюнии олии мавлоям ин гулом Абдулвосеъ кўрнамаки балҷувонӣ ҳамроҳи эшонӣ Абдулҳақхочаи Соҳибзода ва Давлат-қаравулбегӣ ва Муллобой тўқсабо ва Хўҷамурод мироҳуд ва Қурбон-қаравулбегӣ ва ду нафари дигар гуломашон... (ро) ба давлатхонаи олий фиристодам гулом нодонам илҳо ҳазратам ҳамеша ба давлат саломат бошанд омин ё рабб-ил-оламин аттаксир аттаксир аттаксир...»

Ҷоиман сарасхт ҳамоно аз пай қорвони сарбозу сипоҳиён кашол буд.

Мӯи сиёҳаш ҷўлидаву парешон, пои бараҳнааш аз неши хору дами паррасангҳои роҳ хуншор, рӯи аз шўълаи сўзони офтоб сиёҳ гашта, вай гоҳо аз қорвон пеш, баъзан ҳамроҳи он

ва аксаран аз вай акиб монда мерафт. Корвониён, гайр аз бародари асири худаш, боварӣ доштанд, ки занак девона аст. Харчанд ўро меронданд, суд намебахшид: Фотима гоҳо ғоиб мешуд, аммо баъд аз соате ҳамчун «ачина» боз дар қафо ё дар пахлун корвон пайдо мегардид. У дигар доду фиғон намекард, намегирист, дарду алам гулӯяшро фушурда, азобу машаққат фаръедашро қатъ карда, сӯзи дарун ашқдонашро хушконда буд. Ба ин ҳама машаққат танҳо зани кӯхистонии ҷонсахте, ҳамчун Фотима, тоб оварда метавонист. Хар гоҳ ки корвони қаравулбегӣ дар манзилҳо истода дам мегирift, ё барои шабхобӣ таваккуф менамуд, одамони раҳмдил ба Фотима сарпаноҳе, ҷон ҳобе ва хӯроке медоданд. Вай аз ин қабил бошандагони шаҳру кишлоқҳои қадимӣ барои Восеъ куртаву лозимӣ ва ҷомакӯҳнае ҳам ба даст оварда буд. Куртаву лозимиро дар манзилҳо ба Восеъ пӯшонда, пӯшоки аз тани ӯ кашидаашро мешуст, то ки бародараш дар манзили дигар боз пӯшоки чиркин шудаашро бадал карда тавонад.

Корвониён кам-кам ба занак мусибатзада одат карданд, дигар вайро намеронданд, дашном намедоданд, масҳара намекарданд. Мехри бепоёни хохари Фотима нисбат ба бародари нағунбаташ ҳатто дили санги сарбозон ва мансабдорони худпарастӣ бемурувватро ҳам нарма карда буд, онҳо наметавонистанд ба ин зан тан надиханд. Аз рӯзи саввуми сафар сар карда онон дар манзилҳо ба мулоқоти кӯтоҳ-кӯтоҳи бародару хохар иҷозат медодагӣ шуданд. Дар вақти ин мулоқотҳо Фотима ба бародараш нон, курут, мевани хушк ва амсоли ин хӯрданиҳоро меовард. Хӯрданиҳо ба занак аз бошандагони маҳалҳои қадимӣ роҳ мерасиданд, ки худаш онҳоро камтар хӯрда, ба бародараш бисёртар мебурд.

Чун амир он рӯзҳо дар Шаҳрисабз буд, корвони қаравулбегӣ аз роҳ ба тарафи Шаҳрисабз гашт. Сафар нӯҳ рӯз давом кард. Роҳҳо, манзараву манзилҳо ба Восеъ шинос буданд — вай порсол дар пай ҳалосии Назир бо ҳамин роҳҳо сафар карда буд.

Дар шаҳр ўро пагоҳӣ ба ўрда — қалъаи қалон ва баланди мураббаи бурҷу борадор ва кунгурадор, дароварданд. Аз ҳавлини беруни хиштфарши ниҳоят қалоне, ки ба он понздаҳ-бист ҳазор кас бемалол меғунҷид, гузарониданд. Сипас аз долони фароҳе ки дар тани равоқҳои харобаи азими қашқадорӣ қатъбадори Оксари Темурӣ аз хишти пухта бино ёфта буд, гузарониданду ба ҳавлини андарун бурданд. Ин ҳавлини қалони

Чаллодон халкадаваки ресмони дорро ба гардани Восеъ андохтанд. Вай охирин бор ба шаҳр, ба мардумон, ба дарахтон ва баъд ба осмон нигарист. Дар осмон шохинеро дид, ки баланд, хеле баланд парвоз менамуд. Шохин зуд дар баҳри лочувардин фазо ғўтида аз назар ғойб гардид.

Чаллодон ресмони дорро кашиданд... Чашмони Восеъро торикӣ паҳш кард...

Фотима фаръеди чигархароше бароварду ба даст одамоне дар пушту пахлуяш истода ғалтид.

Ҷро кадом як шаҳрисабзини ғарибнавоз ба хонааш бурда хобонд. Зану духтарҳои он мард вайро як ҳафта парасторӣ намуданд.

Дар сари ҳафтаи дуввум вай роҳи диёри кӯхистонашро пеш гирифт.

Боз пой пиёда дар кӯху дашту дараҳо монанди девонаҳо баъзан навҳа андохта, баъзан тарона хонда, гоҳе рақсида роҳ мепаёмуд. Боз одамони раҳмдил дар арзи роҳ ба вай сарпаноҳе ва кути лоямуте медоданд.

Роҳ бепоён менамуд. Фотима намедонист онро чанд рӯз чанд ҳафта тай кард. Ҳисоби вақтро гум карда буд. Ва аслан вақтро ҳисоб ҳам намекард.

Дар Даран Мухтор ӯро ба зӯр шинохтанд: зани сиё дусолаи кулфатзада, риёзати беҳисоб кашида, мӯяш сафед гашта ва дар ҳам печида, баданаш мисли чӯб хушкида, пӯшташ сиёх гашта буд. Як зайл мегуфт:

«Акама ба дори баланд кашидан. Акам натарсид, сарбаланд ҷон дод. Халқон гуфтанд: ёдуш бахайр, баҳодур будай!».

Маъракаи азодорӣ як ҳафта давом кард. Аз деху дараҳои дуру наздик ба Даран Мухтор тӯда-тӯда мардумон саллаҳои моҳиро ба миён баста, ба даст асо гирифта меомаданд, мотам мегирифтанд. Ҳофизон суруди машҳури шӯришро, бо бадал кардани калимаҳои, ҳамчун марсия — суруди мотам адо менамуданд:

Восеъ фаност имрӯз,
Ҷон дар азост имрӯз,
Ғайрон рӯзи маҳшар,
Бар фуқарост имрӯз.

Дар поёни ҳафтаи азодорӣ пирамарде ба чувозхонаи Восеъ ишора карда, ба ҷамоат чунин гуфт:

— Додарон! Дар ин ҷо Восеъ чувоз мекашид. Ин чувоз-
кундари худаш фармуда тарошонда буд. Биёед аҳду паймон
ишем, ки ҳаминро аз Восеъ ба ёдгор нигоҳ медорем. Восеи ша-
ҳид дар ватанаш қабр надорад, ҳамин, чувозхона ба ҷои қаб-
ри инбаратгоҳи ӯ шавад. Омин оллоху акбар!

Хурду калон ҳама бо ҳамроҳии парамард даст ба рӯй ка-
зид.

Аҳду паймони халқ сољёни дароз барқарор монд...

Баъди ҳафтоду панҷ соли шӯриши Восеъ, дар соли 1961,
вазисидан ин сатрҳо гузораи ба Даран Мухтор афтада буд,
дид ки чувозкунда дар ҷои чувозхонаи собиқи Восеъ барҷо ис-
тифодааст. Ҳамватанони ӯ ба болон кунда шипанге сохтаанд, то
ки аз барфу борон зарар набинад.

Москва — Душанбе 1961—1967

БА ҚОИ ОХИРСУХАН¹

Шӯриши Восеъ аз аввалҳои Инқилоби Октябр диққати нависандагони тоҷикро ба худ кашида буд. Дар охири солҳои бист профессор Абдурауф Фитрат пьесае бо номи «Шӯриши Восеъ» навишта буд, ки мутаассифона, ба эътибори баденият хеле суст буд. Дар соли 1940 либреттони операни «Шӯриши Восеъ» ба вучуд омад, ки ба калами Мирзо Турсунзода ва Абдусалом Дехотӣ тааллуқ дорад. Ниҳоят дар соли 1967 романи Сатим Улуғзода «Восеъ» нашр шуд, ки маҳсули меҳнати шашсолаи ӯст.

Улуғзода пеш аз ин дар тасвири муборизан халқ ва ба вучуд овардани образи фарзандони бузурги ӯ хеле таҷриба ҳосил карда буд. Дуйумин пьесаи ӯ «Қалтакдорони сурх» драман қаҳрамоние буд, ки муборизан меҳнаткашон тоҷикро баъд аз ҷидди босмаҷиён тасвир намудааст. Пьесаи «Рӯдакӣ», киноповестҳои «Ибни Сино» ва «Қисмати шоир» низ ба мардони бузурги таърих бахшида шуда, тақдирҳои онҳоро дар саҳни ҳаёти мураккаби замонашон нишон додааст... Романи «Восеъ» маҳсули инкишофи ҳамин равиҷ дар эҷодиёти ӯст. Аммо ин асар аз таълифоти пештарини ӯ фарқи ҷиддий ҳам дорад... Нависанда ба жанри дигаре — ба роман рӯ овардааст, ки беш аз пеш вусъат ёфтани таҳқиқ ва амиқтар рафтани онро талаб менамояд.

Дар асари калони эпикӣ тасвир кардани шӯриши «Восеъ» барин воқиҳои таърихӣ барои нависандаи хуштаҷриба ҳам душворҳои зиёда дорад. Душвории асосӣ инборат аз ин аст, ки дар бораи ин ҳаракати халқ, дар хусуси ҳуди Восеъ ва наз-

¹ Ин охирсухан аз мақолаи Шукуров, ки барои «Садон Шарк» навиштааст, гирифта шудааст.

дикони ӯ сарчашмаи мӯътабарӣ таърихӣ кам аст. Хушбахтона, дар соҳаи сӣ сурудхое, ки халқ дар бораи он шӯриш ва пешвӣ худ эҷод кардааст, навишта гирифта шуда буданд. Дар ин сурудҳо образи қаҳрамони халқ ба вуҷуд оварда шуда, меҳру муҳаббати меҳнаткашон нисбат ба ӯ, ғаму андӯхи онҳо ба шикасти муборизаи адолатхоҳонаи вай бо сӯзгудозе ифода шудааст.

Вале ин сурудҳо асосан фикру хиссиётеро, ки халқ аз он ҷиҳат бузург ҳосил кардааст, ифода намуда, рафти воқеаҳоро ба маҷмаа тафсилу чузъиёташ тасвир накардаанд ва аз бисёр ҷиҳатҳо барои роман материал дода наметавонанд.

Ситим Улуғзода бо истифодаи тадқиқоти... муаррихон қарор накарда, низ аз аҳолии Ховалингу Балҷувон нақлу ёддоштҳо ҷамъ кардааст. Ӯ дар соли 1961 ба мунаққид Масъуд Муллоҷонов гуфтааст, ки «Кишлоқ ба кишлоқ гашта, он ҷойҳои таърихро бо ҷашми худ дида, бо бисёр мӯйсафедоне, ки шӯиши Восеъро дар ёд доранд, ҳамсӯхбат шудам, материали ғароябахое ҷамъ кардам».

Дар айни замон нависанда албатта бисёр ҳуҷҷатҳои адабӣ ва таърихӣ охириҳои асри XIX: дастхатҳо, тазкираҳо, қайдҳои сафари сайёҳони ҳамон давра ва ғайраро низ «мисли олимпиади таърихшинос» омӯхтааст.

...Вазифаи нависанда як-як ҳикоя кардани воқеаҳои таърихӣ набуд, балки тасвири ҳаёти халқу мамлакат, бо ёри воқитаҳои бадеӣ тадқиқ намудани решаҳои таърихӣ ҷунбиши омма ба зоҳир кардани бузургию тавоноии халқ буд.

Тасвири ҳаёти халқу мамлакат дар романи Улуғзода ба дараҷаи зарурӣ вуҷуд дорад...

Комеъбин асосан нависанда дар тасвири Восеъ аст ва ӯ образи барҷастаи пешвои халқро офаридааст, ки онро яке аз беҳтарин образҳои насри имрӯзаи тоҷик шуморидан мумкин аст.

Таҷрибаи Улуғзода дар тасвири вуҷъатноки эпикӣ қиёмҳои стихиявӣ халқ дар адабиёти советӣ тоҷик таҷрибаи аввал аст. Аҳамияти ин таҷриба барои он нависандагоне, ки дар онда низ ба ин роҳ қадам хоҳанд гузошт, хеле қалон хоҳад буд.

МУНДАРИЧА

Боби аввал	3
Боби дуввум	10
Боби саввум	21
Боби чорум	31
Боби панҷум	40
Боби шашум	46
Боби ҳафтум	64
Боби ҳаштум	91
Боби нӯҳум	101
Боби даҳум	126
Боби ёздаҳум	136
Боби дувиздаҳум	141
Боби сиздаҳум	152
Боби чордаҳум	161
Боби пинадаҳум	177
Боби шонадаҳум	184
Боби ҳафдаҳум	194
Боби ҳаждаҳум	202
Боби пуздаҳум	209
Боби бистум	213
Боби бисту якум	227
Боби бисту дуввум	235
Боби бисту саввум	242
Боби бисту чорум	251
Боби бисту панҷум	260
Боби бисту шашум	277
Боби бисту ҳафтум	289
Боби бисту ҳаштум	295
Боби бисту нӯҳум	302
Боби сиюм	309
Боби сию якум	319
Боби сию дуввум	328
Боби сию саввум	340
Ба ҷои охирихон	365

С. УЛУГ-ЗАДЕ

ВОСЕЪ

(на таджикском языке)

Муҳаррир М. Шералиев
Ориши К. Туренко
Муҳаррири расми Т. Коралев
Муҳаррири техники Л. Шашкова
Мусаххач Н. Хамроев

ИБ № 357

Ба матбаа 24.05.79 сунудла шуд. Ба чонаш
10.11.79 имло шуд. Формати 60X84¹/₂. Қоғаз ти-
пография № 2. Гарнитуралар ждбб-бдбб. Чо-
наш барҷаста. Чузъи чонин шарт 21.30+накид-
ки 1.39. Чузъи напори ҳисоб 21.54+накид 1.12.
Азлаи напш 40000. Супориш № 1271. Нархаш бо
нуқулван № 7-2 с. 10 тин. бо нуқулван № 5 —
1 с. 90 тин.

Душанбе, нашрияти «Ирфон», кўчаи Абдул, 120.

Матбааи № 1 Комитети давлатии РСС
Тоҷикистон онд ба корҳои нашрият,
полиграфия ва санъиди китоб.
Душанбе, китобони Ленин, 37.